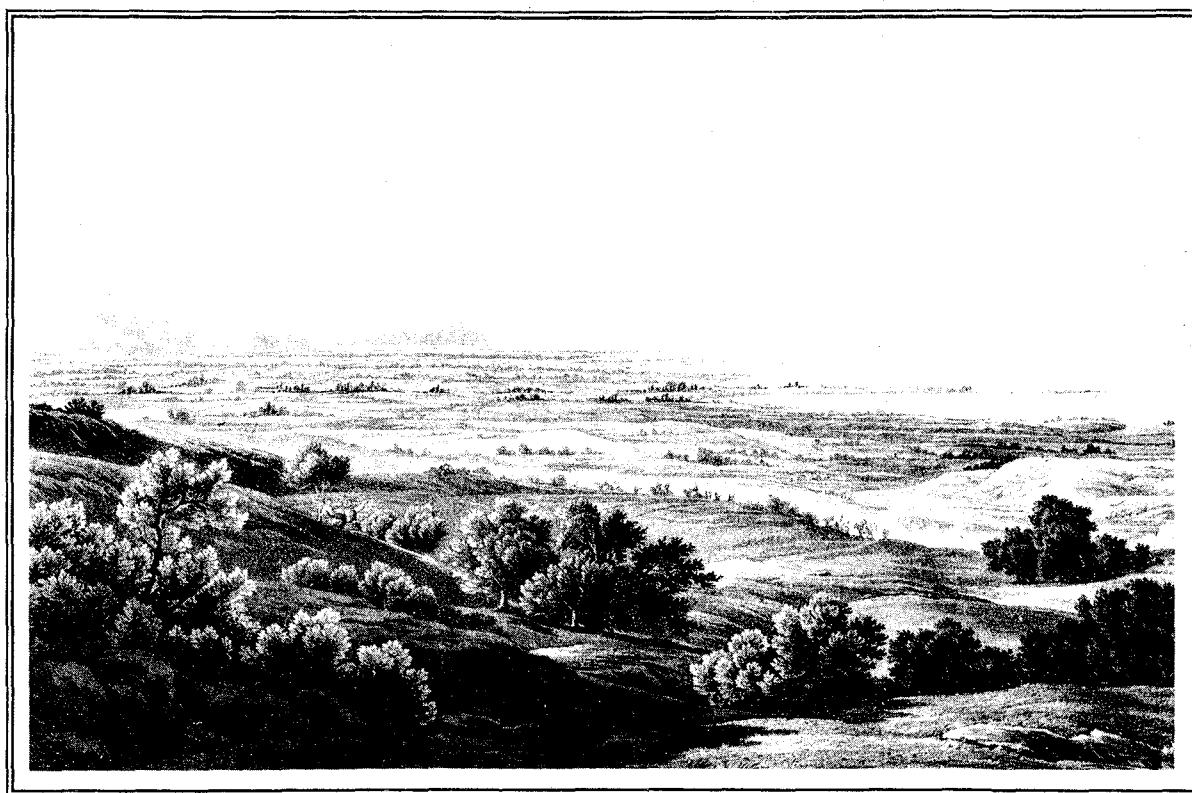


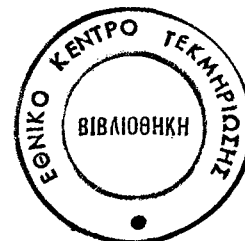
ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΓΕΩΡΓΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΑΝΘΛΗΣ.



Λεωνίδα Π. Λουλούδη

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
Υποβλήθηκε στο Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΑΘΗΝΑ 1990



Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Κεφάλαιο Πρώτο

Η αναζήτηση του θεωρητικού υποδείγματος: από τον "εκσυγχρονισμό" στον "τρόπο παρα- γωγής"

1. Εισαγωγή	1
2. Ο "τρόπος παραγωγής" στον αγροτικό τομέα: προβληματική και προβλήματα κατά την εφαρμογή του υποδείγματος στην επιτόπια έρευνα	12
3. Η εξειδίκευση του υποδείγματος των "τρόπων παραγωγής"	16
4. Η περιοχή της επιτόπιας έρευνας	20
5. Σημειώσεις-Βιβλιογραφία	25

Κεφάλαιο Δεύτερο

Η δημογραφία του κοινωνικού μετασχηματισμού. Πληθυσμός και απασχόληση

1. Πληθυσμός	36
2. Απασχόληση	54
3. Σημειώσεις-Βιβλιογραφία	76

Κεφάλαιο Τρίτο

Φυσικό περιβάλλον και διαμόρφωση αγροτικών δομών

1. Φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον	87
2. Περιβάλλον και σύγχρονη αγροτική δομή	112
3. Η ύπαιθρος της σύγχρονης αγροτικής δομής	172
4. Σημειώσεις-Βιβλιογραφία	191

Κεφάλαιο Τέταρτο

Απλή εμπορευματική παραγωγή: η διαφοροποίηση της γεωργικής οικογενειακής εκμετάλλευσης

1. Εισαγωγή	254
2. Γεωργικό εισόδημα: μια διαστρωματική προσέγγιση	259
3. Συζήτηση και συμπεράσματα	335
4. Σημειώσεις-Βιβλιογραφία	353

Κεφάλαιο Πέμπτο

Για τον παραγωγικό ρόλο του κράτους στον κοι- νωνικό μετασχηματισμό

1. Εισαγωγή	358
-------------	-----

2. Η συμβολή της μεγάλης γαιοκτησίας στη συγκρότηση του πρώτου οικισμού(1833-1848)	361
3. Μεταβολή της αγροτικής δομής: από την μεγάλη στην μικρή ιδιοκτησία(1848-1932)	370
4. Το εκσυγχρονιστικό εγχείρημα. Διαδικασίες και μηχανισμοί (1932-1985)	381
5. Σημειώσεις-Βιβλιογραφία	403

Παράρτημα

1. Χάρτες, φωτογραφίες, διαγράμματα	425
2. Πίνακες	436
3. Ερωτηματολόγιο	473

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΥ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΟΣ : ΑΠΟ ΤΟΝ "ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ" ΣΤΟΝ "ΤΡΟΠΟ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ"

Λέγοντας ότι μια κοινωνία είναι "παραδοσιακή" ή ότι ο πληθυσμός της είναι δέσμιος της παράδοσης, δεν ερμηνεύεις γιατί η παράδοση εμμένει ούτε γιατί οι άνθρωποι αποδεσμεύονται εξ αυτής. Η εμμονή, όπως και η αλλαγή, δεν είναι αιτία, είναι αποτέλεσμα.

E. R. Wolf*

1. Εισαγωγή

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, η έννοια του εκσυγχρονισμού κυριαρχεί, νοούμενη άλλοτε ως εξευρωπαϊσμός η δυτικοποίηση, εκβιομηχάνιση, αστική ανάπτυξη κ.α. Συχνά η έννοια αποδίδεται ως συνδυασμός όλων αυτών των σημασιών ενώ σχεδόν πάντοτε τονίζεται ότι πρόκειται για διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού υπό την καθοριστική επίδραση της

* E. R. Wolf, Peasants, Prentice Hall, 1966 : VIII.

επιστημονικής και τεχνολογικής επανάστασης (1). Είναι γεγονός παρόλαυτα ότι ο εκσυγχρονισμός είναι ένα από τα κατεξοχήν προβλήματα της σύγχρονης θεωρίας. Ο Β. Παναγιωτόπουλος θεωρεί την ιδέα του εκσυγχρονισμού επαναστατική αλλά και ασαφή (2). Από την μια υπάρχει πρόβλημα στην εφαρμογή των εννοιών "σύγχρονος" (modern), "νεωτερισμός" (modernity), "εκσυγχρονισμός" (modernisation), στις προγενέστερες της Αναγέννησης κοινωνίες, σε όσες έπονται της νεώτερης καπιταλιστικής κοινωνίας (3) καθώς και στη διάκριση του καπιταλιστικού από τον σοσιαλιστικό εκσυγχρονισμό (4). Από την άλλη, οι κοινωνικές θεωρίες διαφωνούν οξύτατα για τον χαρακτήρα του εκσυγχρονισμού ή της νεωτερικότητας και κατά συνέπεια διαφωνούν και για τον κυρίαρχο μηχανισμό τους (5). Πέρα από τα αναφερθέντα στην αρχή γενικά συστατικά του εκσυγχρονισμού που διακρίνονται για τον περιγραφικό παρά τον θεωρητικό τους χαρακτήρα, και στα οποία φαίνεται να συγκλίνουν σημαντικοί ερευνητές (6), ένας σχετικά πρόσφατος ερμηνευτικός συνδυασμός των τριών εννοιών διευκρινίζει περισσότερο την σημασία κάθε μιας από αυτές (7). Σύμφωνα με αυτήν ο "νεωτερισμός" είναι μια εμπειρία ζωής αναφερόμενη στα χρονικά και χωρικά πλαίσια, την αίσθηση του εγώ και του άλλου, των δυνατοτήτων και των κινδύνων που συγκροτούν ό,τι μοιράζονται ως βιώματα καθημερινά οι άνδρες και οι γυναίκες παγκόσμια σήμερα. Ο "εκσυγχρονισμός" από την άλλη, είναι η κοινωνικο-οικονομική διαδικασία που προκαλεί και δημιουργεί τις δυνατότητες αυτής της εμπειρίας του νεωτερισμού. Η ενλόγω διαδικασία αναλύεται στις επιστημονικές ανακαλύψεις,

τις βιομηχανικές αναδιαρθρώσεις, τους δημογραφικούς μετασχηματισμούς, τις αστικές επεκτάσεις, τα εθνικά κράτη, τα κοινωνικά κινήματα κ.τ.λ. Να είναι συνεπώς κανείς "σύγχρονος" σημαίνει να βιώνει το σύνολο των εμπειριών που συγκροτούν το "νεωτερισμό" και οι οποίες κινούνται και εμπλέκονται μέσα στις διαδικασίες του "εκσυγχρονισμού". Είναι προφανές ότι το συζητούμενο εννοιολογικό πλαίσιο συναρτάται άμεσα με την προβληματική της ανάπτυξης είτε σαν ιδιαίτερη περίπτωση αυτής (8) ή ορίζοντας την ανάπτυξη σαν την ιστορική εμπειρία που διαμεσολαβεί την διαλεκτική σχέση του σύγχρονου ανθρώπου με τον εκσυγχρονισμό (9). Μέσα σε αυτή την τελευταία οπτική, η ανάπτυξη σημαίνει δύο πράγματα. Πρώτον τις γιγάντιες κοινωνικές ανακατατάξεις που ουσιαστικά, συνδέονται με την οικονομική ανάπτυξη και δεύτερον τις υποκειμενικές αλλαγές που συμβαίνουν στην προσωπική ζωή, όσων συμμετέχουν ή υφίστανται τους μετασχηματισμούς της πρώτης κατηγορίας.

Το σημαντικότερο όμως, όσον αφορά τουλάχιστον την παρούσα εργασία, είναι ότι παρά την έλλειψη θεωρητικοποίησης ή αντιστρόφως την έκδηλη περιγραφικότητα του "σύγχρονου" και των συναφών εννοιών, η ταύτιση εκσυγχρονισμού και εκβιομηχάνισης δεν έμεινε χωρίς συνέπειες στο ιδεολογικό-θεωρητικό επίπεδο. Η αναμφίβολη απόδοση της εκβιομηχάνισης στην ικανοποίηση βασικών ανθρώπινων αναγκών αλλά και η συμβολή της στη διεύρυνσή τους, εδραίωσαν την κοινή πεποίθηση ότι η διαρκώς αυξανόμενη κυριαρχία πάνω στη φύση θέτει παράλληλα και τα θεμέλια μιας (αντίστοιχης) ορθολογικότητας στις κοινωνικές σχέσεις και τις

πολιτικές διαδικασίες (10). Το σχετικό προβάδισμα της Βορειοδυτικής Ευρώπης σ' αυτές τις εξελίξεις, ήδη από τον 16ο αιώνα, όχι μόνο μετέθεσε τον άξονα του ιστορικού γίνεσθαι από την Μεσόγειο στον Ατλαντικό αλλά και σφυρηλάτησε το ιδεολογικό πλαίσιο της "εκβιομηχάνισης", της "ανάπτυξης" της "προόδου", του "εκσυγχρονισμού", εντός του οποίου κινητήριοι άξονες είναι ο τεχνολογικός ντετερμινισμός και η πολιτική του απόδοση στην εδραίωση των δημοκρατικών θεσμών (11). Οι θεωρητικές καταβολές αυτών των αντιλήψεων θα μπορούσαν να ανιχνευθούν στους δύο προηγούμενους αιώνες και ιδιαίτερα στον 19ο, όταν κυριαρχεί η ιδεολογία του εξελικτισμού (12). Ωστόσο η αισιοδοξία για την πρόοδο του ανθρώπου, παρά τις επιφυλάξεις για την καταστροφή του παραδοσιακού πολιτισμού (13), που εμπνέει τους κλασικούς δημιουργούς όπως ο Μάρξ, ο Ντυρκέιμ, ο Βέμπερ (14), αυτού που αργότερα θα αποκληθεί "κοινωνιολογία της ανάπτυξης", θα συντριβεί κάτω από τα ερείπια των δύο παγκοσμίων πολέμων του 20ου αιώνα. Παρόλαυτα τα διεπόμενα από τον εξελικτισμό δόγματα της συνεχούς ανάπτυξης και της της αλλαγής, όχι μόνο θα επιβιώσουν αλλά εμπλουτισμένα με τις νέες έννοιες της "διαφοροποίησης" (differentiation) και της "ολοκλήρωσης" (integration), θα επιτρέψουν την συγκρότηση και κυριαρχία των (νεοεξελικτικών) θεωριών του εκσυγχρονισμού στην δεκαετία του 1950 και σχεδόν σε όλη την επόμενη, μέχρι την ανάδυση των αντιπάλων θεωριών της "υπανάπτυξης" και της "εξάρτησης" (15).

Αντικαθιστώντας με την "κοινωνία" και την "κουλτούρα", την "ανθρωπότητα" η το "ανθρώπινο γένος" των παλαιότερων

επεξεργασιών, σαν υποκείμενα της εξέλιξης και της προόδου, οι νεοεξελικτικές θεωρίες παρά τις διαφορές τους, συστηματοποίησαν μια τυπολογία των μειζόνων δομικών χαρακτηριστικών της κοινωνίας, στα διάφορα στάδια εξέλιξης της. Αυτό που εδώ έχει σημασία, είναι η έμφαση των νεοεξελικτικών θεωριών στη δυνατότητα καθολικής διάχυσης των οικονομικοτεχνολογικών καινοτομιών στις κοινωνικές δομές, που με τη σειρά της οδηγεί αφεύκτως στη "δυτικοποίηση" των αναπτυσσομένων χωρών (16). Αφού όλες οι κοινωνίες λοιπόν οφείλουν να υποστούν μια αλλαγή, η εισαγωγή του ζεύγους παραδοσιακό-σύγχρονο, ως σημεία αφετηρίας και τερματισμού, οροθετεί το πλαίσιο και κυρίως την κατεύθυνση της ακολουθητέας πορείας. Στο τελεολογικό αυτό πλαίσιο, ορισμένα πρότυπα δράσης επέχουν θέση παγκόσμιας και καθολικής εφαρμογής, χωρίς ιδιαίτερες αναφορές στις συγκεκριμένες ιστορικές ιδιαιτερότητες κατά την διανυόμενη πορεία αλλά πάντως με σημαντικές συνέπειες στην δομική απαίτηση της ισορροπίας του κοινωνικού συστήματος.

Η αγνόηση της ιστορικής ιδιαιτερότητας, μετέθεσε το ενδιαφέρον των εκσυγχρονιστικών θεωριών, στον εντοπισμό και την ακριβέστερη περιγραφή των ατομικών "συμπεριφορών", που χαρακτηρίζουν τα δύο άκρα του προαναφερθέντος ζεύγους της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας. Για τις ανάγκες μάλιστα μιας δυναμικής περιγραφής απαιτήθηκε η γνώση του τρόπου αλληλεξάρτησης των διαφόρων "συμπεριφορών". Όπως ήδη αναφέρθηκε, η "συμπεριφορά" χρησιμοποιείται εδώ με την στενότερη έννοια του όρου και προσδιορίζει εκείνη την

κοινωνιολογική κατεύθυνση που θεωρεί το άτομο και την διαντίδραση του με τους άλλους, ως την βασική μονάδα κοινωνιολογικής ανάλυσης (17). Ο προσδιορισμός και η ποσοτικοποίηση των διαρθρωτικών μεταβλητών, κατά ζεύγη αντιστοιχούνται στα δύο σημεία του διανύσματος παραδοσιακό-σύγχρονο, αποτέλεσε τη θεμελιώδη ερευνητική πρόταση που απέρρευσε από το θεωρητικό οικοδόμημα του δομικού φονξιοναλισμού (18), για την κατάταξη των βασικών μορφών κοινωνικών σχέσεων και προσανατολισμού της ατομικής δράσης. Η σχετική μεθοδολογία, συνοψίζεται από τους Rogers και Shoemaker όταν επιχειρούν να θεμελιώσουν επιστημολογικά τη σχέση θεωρίας και επιτόπιας έρευνας. Σύμφωνα με αυτούς, "όλες οι έννοιες πρέπει να εκφραστούν σαν μεταβλητές ... η υποτιθέμενη σχέση μεταξύ δύο εννοιών αποκαλείται γενική ή θεωρητική υπόθεση ... που ελέγχεται μέσω μιας εμπειρικής υπόθεσης οριζομένης ως η υποτιθέμενη σχέση μεταξύ δυο εκτιμouμένων ποσοτικά εκφράσεων των εννοιών στο εμπειρικό επίπεδο ... ώστε ενώ οι έννοιες υπάρχουν μόνο στο θεωρητικό επίπεδο, οι ποσοτικές τους εκφράσεις υπάρχουν μόνο στο εμπειρικό επίπεδο". Στη συνέχεια η εμπειρική υπόθεση γίνεται δεκτή ή απορρίπτεται στη βάση στατιστικών ή άλλων (περιγραφικών) επεξεργασιών, ενώ η θεωρητική υπόθεση γίνεται δεκτή ή απορρίπτεται στη βάση των δοκιμών που προηγήθηκαν για την σημαντικότητα ή την αξιοπιστία της εμπειρικής υπόθεσης. Τελικός στόχος του συνόλου ερευνητικού εγχειρήματος είναι η ανάπτυξη ενός πλέγματος εννοιών που θα επιτρέψουν την συγκρότηση ορισμένων θεωρητικών αρχών (19).

Είναι προφανές ότι κομβικό σημείο της ενλόγω μεθοδολογίας, παραμένει η διατύπωση της θεωρητικής σχέσης των εννοιών και δευτερευόντως η εμπειρική σχέση. Και τούτο γιατί προηγείται η "απαγωγική" διαδικασία της μετάβασης από την θεωρητική στην εμπειρική υπόθεση και έπεται η "επαγωγική" διαδικασία της επιστροφής από την εμπειρική στη θεωρητική υπόθεση. Ωστόσο ακριβώς στην επιστημολογική θεμελίωση της ερευνητικής πρότασης των νεοεξελικτικών θεωριών απαντά η - επιστημολογική- κριτική τους (20). Σύμφωνα με την τελευταία, οι νεοεξελικτικές θεωρίες του εκουγχρονισμού οριοθετούν ως γενικό πλαίσιο αναφοράς την κατάσταση της δράσης : το δρων υποκείμενο οργανώνει ορθολογικά τα μέσα και τη συμπεριφορά του για να επιτύχει έναν ορισμένο σκοπό. Πρόκειται για την ανάκληση της εμπειριοκρατικής αντίληψης της γνώσης που επέτρεψε στους νεοκλασικούς οικονομολόγους να θεωρητικοποιήσουν τις ανάγκες του Homo Economicus (21). Η αξωματική παραδοχή των αναγκών στο οικονομικό επίπεδο επεκτάθηκε, ιδιαίτερα μετά τον Πάρσονς, και στο κοινωνικό. Η σύλληψη της ορθολογικής δράσης εδραιωμένη στη βολονταριστική υπόθεση της κατάστασης της δράσης, απέκτησε την εμβέλεια παγκοσμίου γενίκευσης. Τούτο έγινε δυνατό και από την συνηγορία της "κοινής λογικής", έτσι όπως αυτή εκφράζεται μέσα στις πρακτικο-κοινωνικές ιδεολογικές δομές των ανεπτυγμένων βιομηχανικά κοινωνικών σχηματισμών, όπου όχι τυχαία αναδύθηκαν οι ενλόγω θεωρίες. Όμως οι ιδέες, οι έννοιες και οι αντιλήψεις του κοινωνικού δεν είναι απλές αντανάκλασεις ή άμεσες αναπαραστάσεις της πραγματικότητας. Η ιδεολογία ακριβώς

επιβάλλει τα αυτονόητα που είναι αδύνατο να μην αναγνωρισθούν ως προφανή. Όπως ισχυρίζεται ο Λ. Αλτουσέρ : "... ότι μοιάζει να συμβαίνει έξω από το χώρο του ιδεολογικού (πιο συγκεκριμένα: στο δρόμο) στην πραγματικότητα συμβαίνει μέσα στο χώρο της ιδεολογίας. Επομένως ότι συμβαίνει στο χώρο της ιδεολογίας μοιάζει να συμβαίνει έξω από αυτήν" (22). Η ανθρωπολογική σύλληψη των νεοεξελικτικών θεωριών προηγείται και προκαταλαμβάνει την έρευνα του εμπειρικού κόσμου. Οι διαρθρωτικές μεταβλητές προσανατολισμού της ατομικής δράσης εξάγονται από τον εμπειρικό κόσμο, αποτελούν αφετηρίες συγκρότησης της θεωρίας της κοινωνικής δομής, στη συνέχεια κατηγοριοποιούνται οι συνδυασμοί τους και επιστρέφουν στον εμπειρικό κόσμο για να αποδειχθούν. Πρόκειται εμφανώς περί ταυτολογικής διαδικασίας η οποία δεν αποτρέπει τον περιγραφικό χαρακτήρα της ανάλυσης. Εξάλλου αναγνωρίζοντας αυτά τα προβλήματα, οι θεωρητικοί του εκσυγχρονιστικού παραδείγματος αναγκάσθηκαν να μεταφέρουν το πεδίο της δράσης από το υποκειμενικό στο κοινωνικό επίπεδο. Η επιταγή ωστόσο σύνδεσης των μεταβλητών προσανατολισμού δράσης με τις λειτουργικές απαιτήσεις αναπαραγωγής της κοινωνικής δομής δημιούργησε ακόμη ένα θεωρητικό κενό. Το κενό καλύφθηκε -αξιωματικά πάλι- από το δόγμα της ισορροπίας και σταθερότητας της κοινωνικής δομής. Και στην περίπτωση αυτή όμως, το αξίωμα της ισορροπίας της δομής, επιδέχεται την ίδια κριτική με εκείνη που αναφέρθηκε σχετικά με τα πρότυπα δράσης του υποκειμένου μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό. Φαίνεται σαν όλες οι κοινωνίες να οφείλουν από την

φύση τους να θεσπίσουν ειδικούς στόχους, που στην συνέχεια με ορθολογικότητα θε επιδιώξουν να πραγματώσουν. Για παράδειγμα, στον αγροτικό τομέα, η παραγωγικά αποδοτικότερη χρήση των οικονομικών πόρων συνεπάγεται τη θεσμική απαίτηση απελευθέρωσης της κινητικότητας τους. Η εργασία που δεν είναι παραγωγική στη γεωργία, θα πρέπει απελευθερούμενη από τη γη να συγκεντρωθεί στη βιομηχανία, όπου και η συγκέντρωση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού και των διαθέσιμων πόρων. Η κινητικότητα των δύο άλλων παραγωγικών συντελεστών, κεφαλαίου και γης, διασφαλίζεται θεσμικά με το δικαίωμα αγοραπωλησίας, μεταφοράς των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και ενοικίασης της γης. Στόχος είναι η αύξηση της κινητικότητας χρήσης της γης, η καταστροφή της κοινοτικής γαιοκτησίας καθώς και των "φεουδαλικών" δικαιωμάτων πάνω στη γη, έτσι ώστε να αυξηθεί το μέγεθος του κλήρου και να ορθολογικοποιηθεί η εισαγωγή της σύγχρονης γεωργικής τεχνολογίας. Λογική συνέπεια αυτής της αναδιάρθρωσης του γαιοκτησιακού καθεστώτος είναι η αναμενόμενη -και επιθυμητή- διαφοροποίηση της αγροτικής κοινωνίας σε επιχειρηματίες γεωργούς και μισθωτούς αγρεργάτες, ενώ παράλληλα το πλεονάζον εργατικό δυναμικό απορροφάται στους τομείς της μεταποίησης και των υπηρεσιών. Είναι προφανές ότι το εν λόγω παράδειγμα, όπου η θεσμοποίηση της κινητικότητας των μέσων παραγωγής αποτελεί το μέσον εκσυγχρονισμού (ορθολογικοποίησης) της αγροτικής δομής, εμπεριέχει ένα εξελικτισμό, ο οποίος παρότι επιφανειακά λειτουργεί χωρίς ιστορικές αναφορές και σε κενό κοινωνικών συγκρούσεων, εντάσσεται στην τυποποίηση του αγγλικού δρόμου

μετάβασης στον καπιταλισμό. Με αυτή την έννοια οι νεοεξελικτικές θεωρίες αποτελούν σε τελευταία ανάλυση θεωρίες της καπιταλιστικής ανάπτυξης (23).

Η διαπίστωση του "καπιταλιστικού" χαρακτήρα των νεοεξελικτικών θεωριών, υπαινίσσεται βέβαια αναγκαστικά και παρά την καταρχήν ανιστορική τους συγκρότηση, ένα συγκεκριμένο ιστορικό προσδιορισμό. Και τούτο γιατί ό,τι περιγράφεται ως "σύγχρονο" κοινωνικό σύστημα, δεν είναι παρά εκείνο που αντιστοιχεί στην ανεπτυγμένη βιομηχανικά δυτική κοινωνία (24). Συνεπώς η ανάλυση μέσα από το υπόδειγμα της νεοεξελικτικής θεώρησης, έστω και προυποθέτοντας ότι βασίζεται σε μια ενδελεχή διακρίβωση της διανυθείσας απόστασης ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού από την παραδοσιακή του συγκρότηση, ουσιαστικά περιγράφει το βαθμό που ο ενλόγω σχηματισμός ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του ιδεατού τύπου του "σύγχρονου" συστήματος. Είναι λοιπόν σαφές ότι η αναλυτική δυνατότητα της νεοεξελικτικής θεώρησης περιορίζεται σε ένα περιγραφικό συγκριτισμό, ο οποίος εντέλει δεν μπορεί, εκ των πραγμάτων, να διαπιστώσει ούτε και να ερμηνεύσει ιδιόμορφες ή καινοφανείς συνθέσεις, που προκύπτουν κατά την διαδικασία της μετάβασης από τον παραδοσιακό στο σύγχρονο ιδεότυπο. Η διαπίστωση και ερμηνεία αυτών των ιδιομορφιών κατά τη διαδικασία της μετάβασης, που στην ορολογία της νεοεξελικτικής θεώρησης έχουν αναγνωρισθεί ως "ασύγχρονη αλλαγή" (25), απαιτεί την επαναδιατύπωση του ερευνητικού διαβήματος ως προς το εννοιολογικό και μεθοδολογικό του καθεστώς.

Το προτεινόμενο υπόδειγμα, θα πρέπει να απαντά και να αντιμετωπίζει τις κυριότερες από τις επιφυλάξεις και τα κριτικά σημεία που προαναφέρθηκαν, σχετικά με τη θεμελίωση και την λειτουργικότητα της νεοεξελικτικής θεώρησης, και τα οποία εν σπεράσματι είναι τα εξής :

- α. Η αποδοχή της εξελικτικής υπόθεσης, οδηγεί στην ανεπαρκή θεωρητικοποίηση των αιτιών που προκαλούν την κοινωνική αλλαγή.
- β. Η ανάγκη μεγαλύτερης προσαρμογής εμφανιζομένη ως αιτία και αποτέλεσμα της κοινωνικής αλλαγής καταλήγει σε μια α-θεωρητική ταυτολογία.
- γ. Η ελλειπής θεωρητικοποίηση των προκαλούντων την αλλαγή αιτιών, οδηγεί σε ανάλογα προβλήματα στο επίπεδο της αξιολόγησης των συμπερασμάτων της έρευνας, περιορίζοντας τη δυνατότητα γενικεύσεως αυτών.
- δ. Η αδυναμία γενικεύσεως των συναγομένων αποτελεσμάτων από την έρευνα της διαδικασίας μετασχηματισμού μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, μειώνει την προβλεπτική ικανότητα του συνολικού θεωρητικού υποδείγματος, στην περαιτέρω χρησιμότητα του, κατά τον σχεδιασμό και την άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής.

Το αναλυτικό υπόδειγμα που εκκινά από την θεωρητική διευκρίνηση της έννοιας "του(ων) τρόπου(ων) παραγωγής" και εντοπίζει τις μεθόδους του στην εμπειρική διερεύνηση των συναφών σχέσεων στον ιστορικό χώρο και χρόνο διαπλοκής και μετασχηματισμού τους, αποτελεί μια πρόταση υπέρβασης της



προαναφερθείσας κριτικής της νεοεξελικτικής θεώρησης. Οι επεξεργασίες που βασίζονται στην έννοια του (ων) τρόπου (ων) παραγωγής, δεν αντικαθιστούν μόνο το ζεύγος "παραδοσιακό-σύγχρονο" της νεοεξελικτικής θεώρησης με εκείνο του "προκαπιταλιστικού-καπιταλιστικού" αλλά επιτρέπουν, κυρίως, την αναλυτική πρόσβαση στις βασικές διαστάσεις του εκσυγχρονιστικού-αναπτυξιακού φαινομένου, δηλαδή την οικονομία, τις δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής. Αυτό κατ' ακολουθίαν συνεπάγεται και τη θεωρητική δυνατότητα - με προφανείς ιδεολογικοπολιτικές συνέπειες (26), να συζητηθεί το ευρύτερο και, από κοινωνιολογική άποψη, πυκνότερο φαινόμενο της διεξόδου του καπιταλισμού σε μη καπιταλιστικούς σχηματισμούς ή τομείς.

2. Ο "τρόπος παραγωγής" στον αγροτικό τομέα : προβληματική και προβλήματα κατά την εφαρμογή του υποδείγματος στην επιτόπια έρευνα.

Καθώς η έννοια του "τρόπου παραγωγής" στο έργο των Μαρξ και Εγγκελς, αλλού χρησιμεύει για να δηλώσει το σύνολο ενός κοινωνικού οικονομικού σχηματισμού, αλλού για να περιγράψει μόνο της "οικονομική βάση", αλλού χρησιμοποιείται με την απλή έννοια της "διαδικασίας παραγωγής", σημαντική υπήρξε τα τελευταία χρόνια η συστηματοποίηση του ορισμού με τη "στενή έννοια" του όρου.

Η "παραγωγή γενικά", συμπεριλαμβάνει ορισμένα στοιχεία - τον άμεσα εργαζόμενο, τα μέσα παραγωγής και το αντικείμενο της εργασίας, υπάρχει επίσης ο μη παραγωγικά εργαζόμενος που ιδιοποιείται την υπερεργασία των άμεσων παραγωγών. Για να υπάρξει παραγωγή, επιβάλλεται ο συνδυασμός αυτών των στοιχείων. Από το μαρξιστικό έργο προκύπτει ότι ο συνδυασμός αυτός διασφαλίζεται μέσω δύο διαφορετικού τύπου σχέσεων, και ότι ο τρόπος συνδυασμού διακρίνει διαφορετικές περιόδους ή "τρόπους παραγωγής". Ο πρώτος τύπος σχέσεων αφορά τις συγκεκριμένες διαδικασίες εργασίας, διαδικασίες εργασίας που σε μια μορφή παραγωγής συνδυάζονται τα προαναφερθέντα στοιχεία, ώστε να οργανωθεί αυτό που ο Μάρξ ορίζει ως "οικειοποίηση της φύσης". Ενώ όμως διάφορες διαδικασίες εργασίας μπορούν να συνυπάρχουν σε μια ειδική μορφή παραγωγής, εν τούτοις πάντοτε υπόκεινται στο δομικό προσδιορισμό ενός ορισμένου τύπου παραγωγικών σχέσεων. Εδώ υπεισέρχεται ο δεύτερος τύπος σχέσης των βασικών στοιχείων. Η υφισταμένη υπερεργασία στις διαδικασίες εργασίας ως αποτέλεσμα μιας παραγωγής που υπερβαίνει τις απλές απαιτήσεις αναπαραγωγής της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε κατ' αυτές, παράγει ένα υπερ-προϊόν υποκείμενο σε διαφορετικές μορφές απόσπασης σε διαφορετικές περιόδους. Αυτές οι μορφές είναι το αποτέλεσμα συγκεκριμένων σχέσεων παραγωγής, οι οποίες εδραιούμενες διαμορφώνουν ένα σύστημα διαφοροποιημένης πρόσβασης στην ιδιοκτησία και τον έλεγχο των μέσων παραγωγής για τον εργαζόμενο και το μη-παραγωγικά εργαζόμενο. Οι σχέσεις παραγωγής καθορίζουν μια κυρίαρχη μορφή απόσπασης υπερεργασίας

για κάθε ειδικό τρόπο παραγωγής. Αυτή η απόσπαση υπερεργασίας προηγείται και προσδιορίζει δομικά τις διαδικασίες εργασίας. Έτσι ένας συγκεκριμένος τρόπος παραγωγής συγκροτείται από έναν ειδικό διπλό συνδυασμό διαφορετικών στοιχείων, σχηματίζοντας έναν ιδιαίτερο συνδυασμό σχέσεων παραγωγής και διαδικασιών εργασίας, προσδιοριζόμενου από την κυριαρχία των σχέσεων παραγωγής (27).

Η συστηματοποίηση της έννοιας του τρόπου παραγωγής, που ξεκίνησε η σχολή Αλτουσέρ, αν και δεν απέφυγε πάντοτε ένα δυσνόητο φορμαλισμό, υπήρξε όμως πολλαπλά γόνιμη τόσο πολιτικά όσο και καθαρά ερευνητικά. Από πολιτική άποψη αξιοποίησε την ωρίμανση της μαρξιστικής προβληματικής από τη γενικότερη διατύπωση των κοινωνικών σχέσεων στις σχέσεις ενός ορισμένου είδους, τις σχέσεις παραγωγής (28), που κατά την περίφημη φράση του Μάρξ "αποκαλύπτουν το βαθύτερο μυστικό, την κρυμμένη βάση του συνόλου της κοινωνικής δομής". Διευκρινίζοντας ότι οι παραγωγικές δυνάμεις δεν είναι παρά παραγωγική σχέση, όπως και η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, αντιμετώπισε αποφασιστικά την παραδοσιακή αντίληψη που υπό το πρίσμα της ουδέτερης κοινωνικά τεχνολογικής προόδου αποδεχόταν το προβάδισμα στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, προς την οποία όφειλαν να συμμορφωθούν εκ των υστέρων οι παραγωγικές σχέσεις. Από ερευνητική άποψη, οδήγησε ανθρωπολόγους όπως οι Pierre-Phillippe Rey, Claude Meillasoux, Emmanuel Terray, που μελέτησαν "πρωτόγονες" κοινωνίες, να αναφερθούν σε τρόπους παραγωγής που δεν υπάρχουν στα κλασικά κείμενα ή στην έννοια της "άρθρωσης των τρόπων

παραγωγής" που εισήγαγε ο πρώτος και στη συνέχεια στην πρόταση νέων τρόπων παραγωγής, όπως η "απλή εμπορευματική", ο "οικογενειακός" κλπ. (29).

Ωστόσο, η εξειδίκευση του τρόπου παραγωγής και ειδικότερα των μηχανισμών άρθρωσης σε τοπικό επίπεδο παρουσιάζει ορισμένα δυσεπίλυτα προβλήματα (30). Κι αυτό γιατί είναι υποχρεωμένη να παίρνει σοβαρά υπόψη της ορισμένα κεφαλαιώδους σημασίας θέματα -και μακροοικονομικού χαρακτήρα- αμέσα συναρτημένων με την ιστορική πορεία ενός κοινωνικού σχηματισμού, η εμβέλεια των οποίων υπερβαίνει ακόμα και τα όρια μιας χώρας. Τα θέματα αυτά είναι συναφή με τις γενικότερες μεταβολές που υφίσταται η γεωργία μέσα στο χρόνο και αφορούν τόσο το χαρακτήρα της κρατικής παρέμβασης, όπως αυτός εκδηλώνεται ιστορικά, όσο και τον τρόπο με τον οποίο εντάσσεται η χώρα στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Αναμφίβολα, οι μεταβολές αυτές επηρεάζουν τις παραγωγικές σχέσεις και διαμορφώνουν το γενικότερο πλαίσιο, μέσα στο οποίο είναι υποχρεωμένη να κινηθεί η επιτόπια έρευνα. Η διερεύνηση αυτών των θεμάτων αποσαφηνίζει τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, που κυριαρχεί σε εθνική και διεθνή κλίμακα και ειδικότερα στους μηχανισμούς άρθρωσης. Αυτοί οι μηχανισμοί δεν εννοούνται ως μια απλή διατομεακή ή διακλαδική αλληλεξάρτηση του τύπου εισροών-εκροών, αλλά ως μια διαδικασία κοινής, αλλά και αντιφατικής αναπαραγωγής.

Η ερμηνεία της μακροχρόνιας σταθερότητας των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων ως εκσυγχρονιστικών κυττάρων του

αγροτικού τομέα, ακόμα και στις πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες, αποτελεί ερέθισμα για την παρούσα συζήτηση των προβλημάτων που συναντά ο ερευνητής στα πλαίσια της μεθοδολογίας "του(ων) τρόπου(ων) παραγωγής" στην επιτόπια έρευνα.

Το κεντρικό ζήτημα αφορά τη σχέση αυτών των παραγωγικών μονάδων με τον καπιταλισμό. Οι γνώμες διίστανται και μέσα στο μαρξιστικό παράδειγμα. Ορισμένοι θεωρούν ότι η απλή εμπορευματική παραγωγή (ΑΕΠ), δηλαδή ανεξάρτητα νοικοκυριά που έχουν στην ιδιοκτησία τους ή ελέγχουν τα μέσα παραγωγής αγροτικών ή βιομηχανικών προϊόντων δικής τους χρήση και ανταλλαγή, προϋποθέτει καθόλου ή ελάχιστη συσσώρευση κεφαλαίου και μισθωτή εργασία, καθώς και ότι σχετίζεται με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (ΚΤΠ) ως απολύτως ή μερικώς διακεκριμένος τρόπος παραγωγής, άλλοι τη θεωρούν ως μη καπιταλιστική, αλλά εξαρτώμενη από τη μισθωτή εργασία, και ακόμη ορισμένοι την αντιλαμβάνονται ως "καπιταλιστικό τύπο" υπό δύο έννοιες : (α) ότι οι συνθήκες ύπαρξής της παράγονται και αναπαράγονται από τον καπιταλισμό και (β) ότι σαν τύπος εμπορευματική παραγωγής *ipso facto* εμπεριέχει τη σχέση μισθωτής εργασίας/κεφαλαίου (31).

3. Η εξειδίκευση του υποδείγματος των "τρόπων παραγωγής"

Από την έκθεση που προηγήθηκε μπορούν να εξαχθούν

ορισμένα συμπεράσματα ικανά να διαμορφώσουν ένα ερμηνευτικό πλαίσιο για την επιτόπια έρευνα. Το πρώτο είναι ότι από όλες τις θεωρήσεις που αναφέραμε, προκύπτουν ερωτήματα, ενδεχομένως περισσότερο ενδιαφέροντα από τη δογματική προσήλωση στις έννοιες και τους ορισμούς που τις συγκροτούν. Το δεύτερο είναι ότι η καπιταλιστική διείσδυση αποτελεί μια εξαιρετικά σύνθετη διαδικασία -αρκεί να σκεφθούμε ότι όχι μόνο οι μη καπιταλιστικές μορφές δεν ταυτίζονται με την "ασιατική στασιμότητα", αλλά ούτε και οι καπιταλιστικές με το "μεγάλο κεφάλαιο"- που εκδηλώνεται σε όλα ή σε διαφορετικά επίπεδα του κοινωνικού σχηματισμού και που ίσως δεν αφορούν άμεσα μια επιτόπια έρευνα, αλλά πάντοτε αποτελούν μέρος της "ευρύτερης κοινωνίας" στην οποία εντάσσεται και η ερευνωμένη περιοχή. Αν λοιπόν, παρ' όλα αυτά, υποθέσουμε ότι η καπιταλιστική διείσδυση υπαγορεύεται από μια ορισμένη λογική, στοιχεία της τελευταίας θα πρέπει να συλληφθούν τόσο στη δομή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, όσο και στην ιστορία του καπιταλισμού επί του πεδίου της έρευνας. Στο σημείο αυτό θα άξιζε να διευκρινιστεί ότι τόσο ο "τρόπος παραγωγής" όσο και ο "κοινωνικός σχηματισμός" είναι έννοιες αναλυτικού χαρακτήρα και δεν είναι άμεσα προφανής ο προσδιορισμός των εμπειρικών τους ορίων. Αυτό έχει σημασία καθώς συνήθως όταν αναφερόμαστε σε έναν τρόπο παραγωγής, που είναι ένα αφηρημένο - τυπικό αντικείμενο, τοποθετούμαστε σε ένα γενικό και αφηρημένο επίπεδο, αν και αυτή η ίδια η έννοια του τρόπου παραγωγής καλύπτει ήδη τόσο τις σχέσεις παραγωγής, όσο και τις πολιτικές και ιδεολογικές σχέσεις (32). Ωστόσο, όπως

επισημαίνει ο I. Roxborough, και ο κοινωνικός σχηματισμός δεν μπορεί να είναι η εμπειρική ύπαρξη του τρόπου παραγωγής, καθώς μπορεί να συγκροτείται από περισσότερους του ενός τρόπους παραγωγής. Αλλά τότε ο κοινωνικός σχηματισμός, όρος που οπωσδήποτε υποτιμήθηκε με όλη την προσοχή που συγκεντρώθηκε στον όρο τρόπος παραγωγής, δεν μπορεί απλώς να καταδεικνύει ένα συγκεκριμένο πλέγμα τρόπων παραγωγής, όπως και οι τελευταίοι, είναι και ο ίδιος μια εννοιολογική αφάιρεση, αν και μια αφάιρεση της οποίας η αναφορά είναι περισσότερο σύνθετη αλλά και συγκεκριμένη από ό,τι ο τρόπος παραγωγής (33).

Από τα παραπάνω προκύπτει η αναγκαιότητα μιας περισσότερο ιστορικά προσδιορισμένης και εξειδικευμένης ανάλυσης από αυτήν που βασίζεται στον τρόπο παραγωγής, ικανής να αξιοποιήσει με ευαισθησία και ευελιξία το εμπειρικό υλικό. Ο C. Kemp, επιχειρώντας μια "αντι-στρουκτουραλιστική" ερμηνεία των ευρημάτων μιας επιτόπιας έρευνάς του στην Ν.Δ. Ασία, θεωρεί αναγκαίο τον προσδιορισμό μιας σειράς μετασχηματισμών που αποτελούν μέρος μιας συνολικότερης πορείας της καπιταλιστικής διεξόδου. Για τις ανάγκες της δικής του εργασίας, επιλέγει ειδικότερα την καταστροφή της φυσικής οικονομίας, την εξάπλωση και εντατικοποίηση των εμπορευματικών σχέσεων, τον εκχρηματισμό, τη διαφοροποίηση της αγροτιάς, τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, το διαχωρισμό της βιομηχανίας από τη γεωργία και τέλος τη δημιουργία μιας εγχώριας αγοράς σε μέσα παραγωγής και κατανάλωσης, καθώς και εργατικής δύναμης. Πρόκειται για μια εναλλακτική, περισσότερο ιστορικά

προσδιορισμένη και εξειδικευμένη αναλυτική δομή από εκείνη που βασίζεται στην έννοια του τρόπου παραγωγής. Η επεξεργασία αυτών των "ενδιαμέσων" κατά την έκφραση του Kemp, εννοιών ανάμεσα σε αυτές που εμπλέκονται σε μια ανάλυση του τρόπου παραγωγής και τον "πραγματικό" κόσμο, επιτρέπει μια πιο ευέλικτη και πιστή αξιοποίηση του εμπειρικού υλικού (34).

Σύμφωνα με τα όσα έχουν προηγηθεί, η οικονομική ανάλυση των αναπτυξιακών προβλημάτων και του δικού μας αγροτικού χώρου θα είναι αποτελεσματικότερη όταν επιτύχει να αναδείξει το πραγματικό πολιτικό και κοινωνικό περιεχόμενο της αγροτικής οικονομίας. Εχουμε διαπιστώσει σε εμπειρικές μας έρευνες ότι σε ορισμένες περιοχές η επενδυτική δραστηριότητα του κράτους, κυρίως σε μεγάλα εγγειοβελτιωτικά έργα, υπήρξε καθοριστική για την αύξηση του αγροτικού εισοδήματος (35), ενώ σε άλλες, η αδυναμία του να δημιουργήσει μια ανάλογη υποδομή τις αποστέρησε από την αξιοποίηση του παραγωγικού τους δυναμικού (36). Κατά την ανάλυση του γεωργικού εισοδήματος, είναι δυνατό να εντοπιστούν οι παράγοντες εκείνοι που συντελούν σε σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την παραγωγική τους λειτουργία και αποσαφηνίζουν, τόσο τον τρόπο παραγωγής, όσο και τις διάφορες μορφές που μπορεί να πάρει η καπιταλιστική διείσδυση στην ύπαιθρο. Από την ανάλυση του γεωργικού εισοδήματος μπορεί να προκύψουν χρήσιμα συμπεράσματα σε ότι αφορά τη μακροχρόνια σταθεροποίηση της γεωργικής εκμετάλλευσης με τη διασφάλιση της προσωπικής και παραγωγικής κατανάλωσης, στα πλαίσια του συστήματος της απλής (ή μη) εμπορευματικής παραγωγής. Το

κυριότερο, η ενλόγω προσέγγιση, με δεδομένο τον αποφασιστικό ρόλο που διαδραματίζει το κράτος στον κοινωνικό μετασχηματισμό (37), επιτρέπει την διερεύνηση αυτού ακριβώς του τύπου της παρέμβασης. Με αυτή την έννοια είναι δυνατό, διατηρώντας το υλιστικό πλαίσιο της ανάλυσης, να εξακριβωθεί η εμπλοκή και μη οικονομικών περιοχών του κοινωνικού σχηματισμού (ή πολιτική και η ιδεολογία κατά τον Άλτουσέρ και τους μαθητές του) στον μετασχηματισμό ή/και την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχηματισμών.

4. Η περιοχή της επιτόπιας έρευνας

4.1. Η λεκάνη του Σπερχειού

Η Κοινότητα της Ανθήλης ανήκει στην Επαρχία Φθιώτιδος του ομώνυμου Νομού. Ο ίδιος ο Νομός είναι κατά βάση ορεινός. Μορφολογικώς το έδαφος του διακρίνεται σε ορεινό (38,2%) ημορεινό (39,9%) και πεδινό (21,9%) (38). Το υψομετρικό εύρος αυτών των διαπλάσεων εκτείνεται από το επίπεδο της θάλασσας έως τα 2.152μ. (κορυφή όρους Οίτη). Η περιοχή της έρευνας εντοπίζεται στα όρια της πεδινής γεωγραφικής ενότητας που κείται νοτιοανατολικά της πρωτεύουσας Λαμίας του νομού και περιλαμβάνει την κτηματική περιοχή της κοινότητας Ανθήλης. Η ενλόγω περιοχή αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης λεκάνης συνολικής έκτασης 1270 χιλ.² όσον αφορά την ορεινή της ζώνη και 240 χιλ.² όσον αφορά την πεδινή της ζώνη (39). Το φυσικό όριο αυτής της

ευρύτερης λεκάνης (βλέπε Χάρτη 1 Παρ/τος) που διασχίζεται από τον Σπερχειό ποταμό και η οποία εκτείνεται σε ένα άξονα μήκους 60 χιλ. (από τα δυτικά προς τα ανατολικά) είναι τα εξής : προς βορρά η Οθρυς (υψ. 1726 μ.), βορειοδυτικά οι απολήξεις της Πίνδου, δυτικά ο Τυμφρηστός (υψ. 2315μ.), τα Βαρδούσια (υψ. 2432μ.), νοτιοδυτικά η Οίτη (υψ. 2152μ.), νότια το Καλλίδρομο (υψ. 1372μ.) και ανατολικά ο Μαλιακός κόλπος. Η Ανθήλη βρίσκεται 8 χιλ. νοτίως της Λαμίας, σχεδόν στην μέση της απόστασης Οθρυς και Καλλιδρόμου, επί της προσχωσιγενούς ανατολικής πλευράς της κοιλάδας του ποταμού, γειτνιάζουσα με τις εκβολές του Σπερχειού στον Μαλιακό Κόλπο. Στο υψηλότερο σημείο της η προαναφερθείσα άμεση περιοχή έρευνας, δεν υπερβαίνει τα 6 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας.

4.2. Ο Σπερχειός ποταμός

Εξαιτίας του περιγραφέντος εδαφικού αναγλύφου αλλά και των συχνάζόντων πετρωμάτων τύπου φλύσχη, 15 χείμαρροι διασχίζουν το νομό καταλαμβάνοντας περίπου 19% της υδρολογικής λεκάνης του ποταμού (1.302.800 στρ.). Οι μισοί από αυτούς θεωρούνται ορμητικοί και επικίνδυνοι για τους κατοίκους της περιοχής. Αν δεχθούμε το απόφθεγμα κλασικού γεωλογικού εγχειριδίου ότι είναι ελάχιστα τα φυσικά φαινόμενα που εμπλέκονται με την ιστορία του ανθρώπου περισσότερο από τα ποτάμια (40), η περίπτωση του Σπερχειού ποταμού είναι ασφαλώς μια πρόσθετη επικύρωση του. Ο Σπερχειός όντας το μεγαλύτερο

ποτάμι του νομού με μέση ετήσια παροχή $52 \times 10^7 \text{ μ}^3$ (41), αναδείχθηκε σε αποφασιστικό παράγοντα αυτών που ο R. J. Russell αποκαλεί "περιβαλλοντικές αλλαγές από δυνάμεις ανεξάρτητες του ανθρώπου" (42), πολύ πριν τις αντίστοιχες αλλαγές που προκάλεσε η παραγωγική αξιοποίησή του.

Η γεωμορφολογία του Σπερχειού συνδέεται άμεσα με την συμβολή του ποταμού στην περιβαλλοντική αλλά και κοινωνική αλλαγή της περιοχής. Μορφολογικά, το δίκτυο του Σπερχειού είναι δενδριτικής μορφής, ενώ στην πεδινή ζώνη καταλήγει σε μαιάνδρους. Η κοίτη του ποταμού παρεκκλίνει προς τα νοτιοανατολικά αμέσως μετά την είσοδό της στην ευρύτερη περιοχή του δέλτα και μετά ακολουθεί παράλληλη πορεία προς τις πλάγιες των θερμοπυλών μέχρι τις εκβολές της ανατολικά αυτών. Σ' αυτή την παράδοση, από γεωλογική άποψη, κατεύθυνση της κοίτης θα επανέλθουμε διεξοδικότερα. Εδώ να σημειώσουμε ότι εκτός του τελευταίου τμήματος της διαδρομής του, μήκους περίπου 8 χιλ. που μετατρέπεται σε πεδινό ποτάμι, ο Σπερχειός στο μεγαλύτερο μέρος του έχει χαρακτηριστικά ορεινού χειμάρρου. Η κοίτη του ποταμού στα ανάντι παρουσιάζεται με σημαντικές κλίσεις. Ως εκ τούτου η άμεση περιοχή χαρακτηρίζεται από οξείες αιχμές πλημμυρών και μεγάλη στερεοπαροχή του ποταμού. Υπεύθυνοι για την κύρια παροχή νερού και φερτών υλών που τροφοδοτούν τον Σπερχειό είναι οι παραπόταμοι Ρουσανίτης, Βίστριτσα, Γοργοπόταμος, Ασωπός και Ξεριάς. Η ροή του Ξεριά έχει εκτραπεί στην αντιπλημμυρική τάφρο (λεγόμενη και "γερμανική") που δεχόταν την εποχή της εργασίας μας ένα σημαντικό ποσοστό των

αστικών λυμάτων της Λαμίας. Οι εν λόγω παραπόταμοι αν και ευθύνονται για τις πλημμύρες της πεδινής ζώνης, από την άλλη εξασφαλίζουν την υδροπαροχή του Σπερχειού κατά τους θερινούς μήνες. Τον χειμώνα και την άνοιξη ο Σπερχειός παρουσιάζει σημαντική παροχή που το καλοκαίρι περιορίζεται στη συμβολή ιδιαίτερα της Βίστριτσας κατάντι της Μακρακώμης και του Γοργοπόταμου κατάντι του Ζηλευτού. Ωστόσο τα νερά αυτών των παραποτάμων αρδεύουν εκτάσεις πριν εκβάλλουν στον Σπερχειό, η παροχή του οποίου εξυπηρετεί το σύγχρονο αρδευτικό δίκτυο της Ανθήλης.

Η συμπεριφορά του ποταμού κατά τη διαδρομή του έχει, όπως είναι φυσικό, επιπτώσεις στην κατανομή των καλλιεργειών στην περιοχή έρευνας. Έτσι προς βορρά κυριαρχούν οι ξηρικές καλλιέργειες με εμφανή χαρακτηριστικά υδατικού ελείμματος ενώ στην νοτιοανατολική περιοχή κυριαρχούν οι εντατικά καλλιεργούμενες εκτάσεις. Εκεί ο ποταμός με τις προσχώσεις του δημιουργεί μεν νέες εκτάσεις αλλά το ξηρό κλίμα και η κατάλληλη τοπογραφία (στάθμη νερού κοντά στην επιφάνεια) προκαλούν σχηματισμό παθογενών εδαφών, λόγω παρουσίας αλάτων, εδαφών (43). Παρόμοια εδάφη συναντώνται σε όλη την παραλιακή ζώνη της λεκάνης του Σπερχειού που περιλαμβάνεται μεταξύ των κοινοτήτων Ροδίτσας, Ανθήλης, Θερμοπυλών και Αγίας Τράδος. Συνεπώς προς τις εκβολές του Σπερχειού η γη μπορεί να θεωρηθεί άγονη, αλατούχα και αλατουχοαλκαλιωμένη σχηματιζόμενη από τις αλλουβιακές προσχώσεις του ποταμού ο οποίος τελικώς εκβάλλει στον Μαλιακό Κόλπο.

4.3. Ο Μαλιακός Κόλπος

Όπως ήδη αναφέρθηκε η παραλιακή ζώνη αποτελεί τμήμα του Μαλιακού Κόλπου. Ο τελευταίος είναι προέκταση του βόρειου Ευβοϊκού και βρίσκεται στα δυτικά των διαύλων Αταλάντης-Ωρεών. Στη δυτική πλευρά του κόλπου, όπου βρίσκονται και οι εκβολές του Σπερχείου υπάρχει μια σημαντική έκταση αβαθών αλοελών (βλ. Πιν. 1). Η ύπαρξη εκτεταμένων αλοελών κατά μήκος των δυτικών

Πίνακας 1

Εμβαδόν		88,75 χλμ ²
Περιοχή του	Όγκος	1.195,0 χλμ ³
κόλπου	Βάθος μέγιστο	27,0 μ.
	Βάθος μέσο	13,47 μ.
Περιοχή ελών	Βάθος < 1μ.	18,30 χλμ ²
και εκβολών	Βάθος < 0,5μ.	10,20 χλμ ²
Δυτικό	Μήκος	2,75 χλμ.
άνοιγμα	Βάθος μέγιστο	24,00 μ.

Πηγή : Ζαρκανέλλας, Υ.Χ.Ο.Π./Π.Ε.Ρ.Π.Α., 1983.

και νοτίων ακτών του Μαλιακού Κόλπου, όπου καταλαμβάνουν το 1/10 σχεδόν της επιφανείας του (βλ. Χάρτη 1), συνδυάζεται με έντονα παλιρροϊκά φαινόμενα της μείζονος περιοχής και ιδιαίτερος του γειτνιαζόντος πορθμού του Ευρίπου (44).

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Βλ. σχετ. P.F. Sugar, Μερικές σκέψεις για τις προϋποθέσεις εκσυγχρονισμού και τη δυνατότητα εφαρμογής τους στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στο Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια του 19ου Αιώνα. Θεμέλιο, 1980 : 67-71.
2. Βλ. σχετ. Β. Παναγιωτόπουλος, Εισαγωγή, Εκσυγχρονισμός ... ο.π. : 13.
3. Βλ. σχετ. V. Georgescu, Η ορολογία εκσυγχρονισμός και εξευρωπαϊσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κάτω από το φως της Ρουμανικής Εμπειρίας, στο Εκσυγχρονισμός ..., ο.π. : 110-135, καθώς και Δ. Αγραφιώτης, Η τέχνη ως πολιτιστικό φαινόμενο. Εννοιολογικές διευκρινίσεις, το πρόβλημα της νεοτερικότητας. Δελτίο Ε.Σ.Ν.Π.Γ.Π., 7, 1984 : 159-178.
4. Ιδιαίτερα για το πρόβλημα της μετα-μοντέρνας κοινωνίας ο διάλογος τα τελευταία χρόνια είναι έντονος τόσο σε επιστημονικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Βλ. σχετ. το κλασικό έργο του Ζ. Φ. Λυοτάρ, Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση. Γνώση, 1988 και τις κριτικές απόψεις του R. Wolin, Modernism vs Postmodernism, Telos, 62, 1984/85 : 9-29 και του Φ. Τερζάκη, Υπάρχει η μεταμοντέρνα συνθήκη; Ο Πολίτης, 91, 1988 : 61-67.
5. Η διαπίστωση οφείλεται στην A. Heller, η οποία παρόλαυτα επισημαίνει σαν γενικώς αποδεκτά συστατικά της

- νεωτερικότητας τον δυναμικό προσανατολισμό, των "νεωτερικών" κοινωνιών, προς το μέλλον, με κύρια χαρακτηριστικά την οικονομική επέκταση και την εκβιομηχάνιση. Η ορθολογικοποίηση και ο λειτουργισμός αποτελούν συνεκτικά στοιχεία της νεωτερικής κοινωνίας επιβάλλοντας τελικά μέσα από την αέναη εισαγωγή των καινοτομιών τον πλουραλισμό και στις ίδιες της έννοιες του "όρθου" και του "αληθινού". Βλ. σχετ. Α. Heller, Μάρξ και νεωτερικότητα, Λεβιάθαν, 1, 1988 : 62-81.
6. Βλ. σχετ. Α. Heller, ο.π., T. Stojanovits και M. Todorova στο Εκσυγχρονισμός ... ό.π. : 157-198 και αντιστοίχως 93-109.
 7. Πρόκειται για το έργο του M. Berman, All that is solid melts into air, όπως παρουσιάζεται στην κριτική του P. Anderson, Modernity and Revolution, New left review, 144, 1984 : 96-113 και στο ίδιο τεύχος το σχόλιο του Berman, The signs in the streets: 114-123, καθώς και F. Jameson, The postmodernism debate, New left review, 176, 1989 : 31-46.
 8. Βλ. σχετ. D. E. Apter, The politics of modernization, The University of Chicago Press, 1965 : 7.
 9. Βλ. σχετ. P. Anderson, ο.π.
 10. Βλ. σχετ. Ζ. Σαρίκας, Επιστήμη-τεχνολογία και κυριαρχία πάνω στη φύση, Σύγχρονα θέματα, 15, 1982 : 69-71, E. Morin. Αφήνοντας τον Εικοστό Αιώνα, Ροές, 1987 : 140-141 και Λ. Λουλούδη, Προς ένα εναλλακτικό γεωργικό πρότυπο.

Με ποιές θεωρητικές προϋποθέσεις για το οικολογικό κίνημα;
Η Νέα Οικολογία, 51, 1989 : 24-29.

11. Β. Κάλφας, Επιστήμη και Δυτικός Πολιτισμός, Σύγχρονα Θέματα, 15, 1982 : 62-68.
12. Βλ. σχετ. Β. Morris, Η Εξέλιξη των Απόψεων για τη Φύση, Οικολογία και Περιβάλλον, 11, 1983 : 83-89.
13. Βλ. σχετ. R. Williams, Culture and Society 1780-1950, Penguin BS, 1984 : 23-39.
14. Βλ. σχετ. A. Webster, Introduction to the Sociology of Development, Macmillan, 1984 : 41-63.
15. Για τη θεωρητική συγκρότηση του νεοξελικτικού παραδείγματος βλ. σχετ. A. M. Hoogvelt, The Sociology of Developing Societies, Macmillan, 1976 : 9-64 και για τις θεωρίες "υπανάπτυξης" και "εξάρτησης" στο ίδιο : 65-148.
16. Ο H. Bernstein διαπιστώνει ότι οι κοινωνιολόγοι δεν αμφισβητούν, το περιεχόμενο που δίνουν οι οικονομολόγοι στα αναπτυξιακά πρότυπα αλλά περισσότερο ασχολούνται με τις πολιτιστικές και κοινωνικές προϋποθέσεις αυτών, ως ειδικοί αναλυτές τους. Τα τελευταία χρόνια η οικονομική ανάπτυξη δεν θεωρείται μια Ceteris Paribus υπόθεση, όπως τίθεται στις συναφείς θεωρίες και υποστηρίζεται ότι δεν είναι δυνατό να προχωρήσει κανείς θεωρώντας όλα τα υπόλοιπα σαν ίσα, ενώ είναι κρίσιμη η σημασία τους. Η στροφή στην εξέταση των μη οικονομικών περιοχών της ανάπτυξης, εκφράζεται συρίως με την δοθείσα έκτοτε έμφαση στην "επιχειρηματικότητα". Με αυτή την έννοια η κατηγορία

του "παραδοσιακού" αποτελεί μια ενεργό πηγή αντιστάσεως στην διείσδυση της "σύγχρονης" συμπεριφοράς και οργάνωσης. Συνεπώς έννοιες όπως "εκσυγχρονιστικές αποτυχίες", ή "εμπόδια ανάπτυξης", αντανακλούν την εγγενώς δομημένη στην νεοεξελικτική θεώρηση υπόθεση ότι, οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι νηπιώδη ή παρεκκλίνοντα παραδείγματα της Δυτικής εμπειρίας και μπορούν να μελετηθούν με όρους υπολειμματικότητας έναντι της ως άνω κανονικότητας. Βλ. σχετ. Η. Bernstein, *Sociology of Underdevelopment vs Sociology of Development* στο Development theory, Four Critical Studies, D. Lehman (Ed.), F. Cass, 1979 : 106.

17. Βλ. σχετ. Δ. Γ. Τσαούση, Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας, Gutenberg, 1987 : 251-252.
18. Ο εκ των πατριαρχών των συγχρόνων κοινωνικών επιστημών, Μ. Βέμπερ (1864-1920), εντοπίζει την εγκοσμιότητα, την μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας, τον επαγγελματισμό και τη γραφειοκρατικοποίηση σαν τα κύρια χαρακτηριστικά του εξορθολογισμού που διακρίνει τη σύγχρονη κοινωνία. Αργότερα ο Τάλκοτ Πάρσονς (αρχίζοντας από το 1937 με το "Structure of Social Action" μέχρι το 1971 με το "The System of Modern Societies"), συστηματοποιεί αυτή τη διάκριση μεταξύ παραδοσιακών και συγχρόνων κοινωνιών του δασκάλου του. Εκεί, αντιπαραθέτει τις δοτές κοινωνικές θέσεις (ascriptive statuses), τους διάσπαρτους ακαθόριστους κοινωνικούς ρόλους (diffuse roles) και τις επιμέρους αξίες (particularistic values), που

χαρακτηρίζουν τις παραδοσιακές κοινωνίες, με τις κοινωνικές θέσεις που κατακτιούνται (achievement statuses) με τους εξειδικευμένους κοινωνικούς ρόλους (specific roles) και τις καθολικές αξίες (universalistic values) που διακρίνουν την εκσυγχρονισμένη κοινωνία. Βλ. σχετ. Μ. Σπουρδαλάκης, Για τη Έννοια του Εκσυγχρονισμού στις Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες, Επιχειρήματα, 6, 1988 : 37 -40.

19. E. M. Rogers και F. F. Shoemaker, Communication of Innovations, A Cross - Cultural Approach, The Free Press, 1971 : 88-96.
20. Βλ. σχετ. την ολοκληρωμένη επιστημολογική κριτική - περιλαμβάνει και τις αντίστοιχες αιτιάσεις για την θεώρηση της "υπανάπτυξης" - του J. G. Taylor στο From Modernization to Modes of Production. A Critique of the Sociologies of Development and Underdevelopment. Macmillan, 1979 : 3-98.
21. Αντιστρόφως ο J. C. Scott θέτει στο επίκεντρο της έρευνάς του, "το ήθος της επιβίωσης" αναλύοντας την αγροτική πολιτική στη Νοτιοανατολική Ασία. Ζώντας κοντά στο επίπεδο της επιβίωσης το αγροτικό νοικοκυριό και όντας έκθετο στις καιρικές ανωμαλίες και τις απαιτήσεις των δανειστών, δεν θέτει τον στόχο της μεγιστοποίησης του κέρδους των, κατά την λογική των παραδοσιακών νεοκλασικών, οικονομικών. Μάλλον επιδιώκει να αποφύγει την αποτυχία που θα το καταστρέψει, παρά μια επικίνδυνη μεγάλη απόφαση που ενέχει

την απειλή ολοκληρωτικής του εξόντωσης. Στη διαδικασία λήψης απόφασης, ο χωρικός ουσιαστικά ελαχιστοποιεί την υποκειμενική πιθανότητα της μέγιστης απωλείας. Εκλαμβάνοντας αυτόν τον αγρότη σαν έναν δυνάμει "Σουμπετεριανό επιχειρηματία", αγνοείται το υπαρξιακό δίλημμα - κλειδί που αντιμετωπίζει. Για την αρχή του "η ασφάλεια προηγείται" στον αγρότη της οικονομίας επιβίωσης βλ. αναλυτικά J. C. Scott, The Moral Economy of the Peasant. Rebellion and Subsistence in Southeast Asia. Yale University Press, 1976 : 3-12.

22. Λ. Άλτουσέρ, Θέσεις, Θεμέλιο, 1977 : 107 - 118.
23. Πέραν του αξιώματος της "ισορροπίας" του κοινωνικού συστήματος, η ίδια κριτική θα μπορούσε να ασκηθεί και για άλλες λειτουργικές επιταγές της Παρόντιας θεώρησης, όπως εκείνες την "ολοκλήρωσης", της "προσαρμογής", της "διατήρησης των προτύπων". Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, το αντικείμενο της ανάλυσης ουσιαστικά περιορίζεται σ' ένα φαινόμενο : την "οικογένεια", την "οικονομία", την "κοινωνική διαστρωμάτωση" κ.τ.λ. ενώ εισάγεται ένας μηχανισμός απόσβεσης των καταπονήσεων του συστήματος με τελικό στόχο την επανεύρεση του σημείου ισορροπίας. Ο εν λόγω μηχανισμός ενεργοποιείται με την "όχληση" στο ισορροπημένο σύστημα, την προκαλούμενη διατάραξη στις σχέσεις των "υποσυστημάτων" και την αποκατάσταση μιας νέας ισορροπίας, καθώς το κοινωνικό σύστημα διαφοροποιείται παράγοντας νέους ρόλους, σε μια συνολική διαδικασία

δομικού του μετασχηματισμού. Αυτή η αποδοχή της αρχής της επαν-ολοκλήρωσης που διέπει το σύστημα με την προσθήκη της επιδίωξης ενός νέου επιπέδου ισορροπίας, υπαινίσσεται σε τελευταία ανάλυση την εξελικτική προσδοκία επίτευξης περισσότερο προσαρμοσμένων στο περιβάλλον κοινωνικών μορφών.

24. Σε πρόσφατο άρθρο του ο Ν. Μουζέλης επισημαίνοντας ότι η θεωρία του Πάρσονς είναι σήμερα επίκαιρη παρά ποτέ, καθώς "έκανε επίσης τη σωστή πρόγνωση ότι οι μεταπολεμικές παγκόσμιες εξελίξεις δεν θα οδηγήσουν τόσο στη συμμετρική σύγκλιση των κοινωνιών του Δυτικού και Ανατολικού μπλοκ, αλλά στο σταδιακό πλησίασμα των δευτέρων από τις πρώτες", δέχεται ότι "ως ανοιχτό" οικονομικό σύστημα, ο Parsons εννοούσε τον υπάρχοντα καπιταλισμό, όπως αυτός λειτουργούσε στις Ηνωμένες Πολιτείες τη δεκαετία του '60". Βλ. σχετ. Ν. Μουζέλη, Οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στη μεταβιομηχανική κοινωνία. Η άνοιξη της δημοκρατίας, Το Βήμα, 15.10.1989.
25. Ενας από τους πλέον σημαντικούς θεωρητικούς του νεοεξελικτισμού, αναφέρεται στην "ασύγχρονη φύση" της κοινωνικής αλλαγής, εννοώντας την "υπανάπτυξη" και ειδικότερα ότι η παρατηρούμενη εμπειρικά "καθυστέρηση", δεν υποδεικνύει την "απουσία αλλαγής στα "υστερούντα" μέρη αλλά μάλλον ότι "η αλλαγή δεν είναι συμβατή με το ιδεατό πρότυπο". Βλ. σχετ. G. Germani, The Sociology of Modernization. Studies on its Historical and Theoretical

Aspects with Special Regard to the Latin American Case.
Transaction Press, 1981 : 147 - 150.

26. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος του κλασικού πια έργου του P. P. Rey, Les Alliances de Classes, Maspero, 1973.
27. Πρώτη προσέγγιση, L. Althusser, και E. Balibar, Reading Capital, New Left Books : 209 - 216. Αναλυτικότερα η σημασία αυτής της "εξειδίκευσης" του τρόπου παραγωγής στον J. G., Taylor, ο.π. : 103 -138.
28. Βλ. σχετ. G. Therborn, Science, Classes and Society. On the Formation of Sociology and Historical Materialism. New Left Books, (2nd ed), 1977 : 365 - 375.
29. Βλ. σχετ. Δ. Ψυχογιός, Οι Τρόποι Παραγωγής και η Αρθρωσή τους, Αντιθέσεις, 3, 1980 : 73 - 84.
30. Βλ. σχετ. N. Mouzelis, Modernization, Underdevelopment, Uneven Development : Prospects for a Theory of Third World Formations, The Journal of Peasant Studies, 7 (8), 1980 : 354 - 373. Επίσης A. Foster-Carter, The Modes of Production Controversy, New Left Review, 107, 1978 : 47 - 77 και N. Long, Structural Dependency, Modes of Production and Economic Brokerage in Rural Pery, στο Beyond the Sociology, of Development. Economy and Society in Latin America and Africa, I. Oxaal, T. Barnett, D. Booth (Eds), Routledge and Kegan Paul, 1975 : 253 - 282.

Στα έργα αυτά αξίζει να επισημανθεί η αναγνώριση ότι στους σύνθετους κοινωνικούς σχηματισμούς του Τρίτου Κόσμου η "φαινόμενη" και "πραγματική" μπορεί να δίστανται

πολύ περισσότερο απ'ό,τι συνήθως, αυξάνοντας τον κίνδυνο ενός ντετερμινισμού στο επίπεδο "της εκμετάλλευσης". Μάλιστα ο A. Foster-Carter υπενθυμίζει, ότι μια από τις λιγότερο γνωστές πτυχές της κριτικής του G. Frank στο "μύθο του φεουδαλισμού" της Λατινικής Αμερικής, είναι η έμφασή του στη "ρευσιτότητα" των σχέσεων ιδιοκτήτη-εργάτη.

31. Βλ. σχετ. S. Cook και L. Binford, Petty Commodity Production, Capital Accumulation and Peasant Differentiation : Lenin vs. Chayanov in Rural Mexico, R.R.P.E., 18 (4), 1986 : 1 - 31 και επίσης Λ. Λουλούδη, Ν. Μαρτίνου, Α. Παναγιώτου, Ο "Τρόπος Παραγωγής" στη Γεωργία : Μεθοδολογικά Προβλήματα στην Επιτόπια έρευνα. Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών, 2 (II) 1987 : 65 - 77.
32. "Οι τρόποι παραγωγής δεν υπάρχουν και δεν αναπαράγονται παρά σαν κοινωνικοί σχηματισμοί, ιστορικά καθορισμένοι ... πάντα πρωτότυποι, γιατί είναι πάντα αντικείμενα πραγματικά - συγκεκριμένα και μοναδικά ... όπου, διεξάγεται η πάλη των τάξεων, είναι οι ουσιαστικοί τρόποι ύπαρξης και αναπαραγωγής των τρόπων και μορφών παραγωγής ... η ιστορική διαδικασία έχει σαν τόπο ύπαρξης αυτούς τους σχηματισμούς" Βλ. σχετ. Ν. Πουλαντζά, Οι Κοινωνικές Τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό, Θεμέλιο, 1981 : 27 - 29.
33. Βλ. σχετ. A. Foster-Carter, ο.π.
34. Βλ. σχετ. C. Kemp, Politics and Class in Spring Valley, Sri Lanka : An Anti - Structuralist Interpretation, The Journal of Peasant Studies, 12 (1), 1984 : 41 - 64.

35. Βλ. σχετ. Α. Λουλούδη, Ν. Μαρτίνου, Α. Παναγιώτου, Μετασχηματισμός Παραγωγικών Δομών (Γη, Νερό και Γεωργία στην Πεδινή Φθιώτιδα). Η Προβληματική μιας Επιτόπιας Έρευνας Έκσυγχρονισμού. Διεθνές Συμπόσιο Έργασίας "Αγροτικές Κοινότητες στην Μεσόγειο και Καπιταλιστικός Τρόπος Παραγωγής", Αγρίνιο, 13-15 Νοεμβρίου 1987. Επίσης Δ. Κοντογεωργάκος, Έρευνα Αξιολόγησης των Μεγάλων Σχεδίων Επενδύσεων της Ελλάδας - Μια εκ των Υστέρων Ανάλυση του Αρδευτικού Έργου Ταυρωπού, Καρδίτσας, Διδακτορική διατριβή Α.Γ.Σ.Α., 1986.
36. Βλ. σχετ. Α. Λουλούδη, Ν. Μαρτίνου, Α. Παναγιώτου, Τρόπος Παραγωγής και Γεωργικό Εισόδημα στην Ορεινή Ελλάδα. Η Περίπτωση Πέντε Κοινοτήτων του Νομού Ιωαννίνων. Διεθνές Συμπόσιο Έργασίας Αγροτικές ... ό.π.
37. Βλ. σχετ. P. Corrigan, H. Ramsay και D. Sayer. The State as a Relation of Production στο Capitalism, State Formation and Marxist Theory, P. Corrigan (Ed), 1980 : 1 - 25.
38. ΕΣΥΕ, Κατανομή της εκτάσεως της χώρας κατά βασικές κατηγορίας χρήσεως αυτής, Αθήναι, 1975.
39. Υ.Χ.Ο.Π. Τμήμα Φθιώτιδας, Πρόγραμμα Αναγνώρισης του Φυσικού Περιβάλλοντος της Χώρας, 1984.
40. E. E. Larson, P. W. Birkeland, Putnam's Geology, Oxford University Press, 1982 : 349.
41. Δήμος Λαμιέων, Μελέτη Ομβρίων και Ακαθάρτων Υδάτων, 1980.
42. R. J. Russel, Environmental Changes through Forces

Independent of Man στο Man's Role in Changing the Face of the Earth, W. L. Thomas (ed), University of Chicago Press, 1967 : 453-470.

43. Ε. Παπανικολάου, Μ. Δέλλιος, Τα παθογενή λόγω αλάτων εδάφη της Χώρας και η βελτίωσή των, 1985 (Πολυγραφημένο).
44. Α.Ι. Ζαρκανέλλας, Μαλιακός κόλπος : Ποιότητα του θαλάσσιου περιβάλλοντος και εκτίμηση του βαθμού ρύπανσης. Προκαταρκτική Έκθεση, Υ.Χ.Ο.Π./ΠΕΡΠΑ, 1983.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

1. Πληθυσμός

1.1. Διαχρονική Εξέλιξη

Όπως προκύπτει από τις εθνικές απογραφές και άλλες διαθέσιμες πηγές, η εξέλιξη του πληθυσμού της κοινότητας Ανθήλης είναι γνωστή για την περίοδο 1861-1981 (βλ. Πίν. 1, Διαγ. 1).

Πίνακας 1

Εξέλιξη του πληθυσμού της κοινότητας

Ετη	1861	1879	1889	1896	1907	1920	1928	1940	1951	1961	1971	1981
Κάτοικοι	622	744	1039	1228	1139	1023	1070	1463	1540	1608	1661	1458

Πηγές : α. Π.Ι. Τσιώνης, Ο Νομός Φθιώτιδας, Αθήνα, 1983 : 330

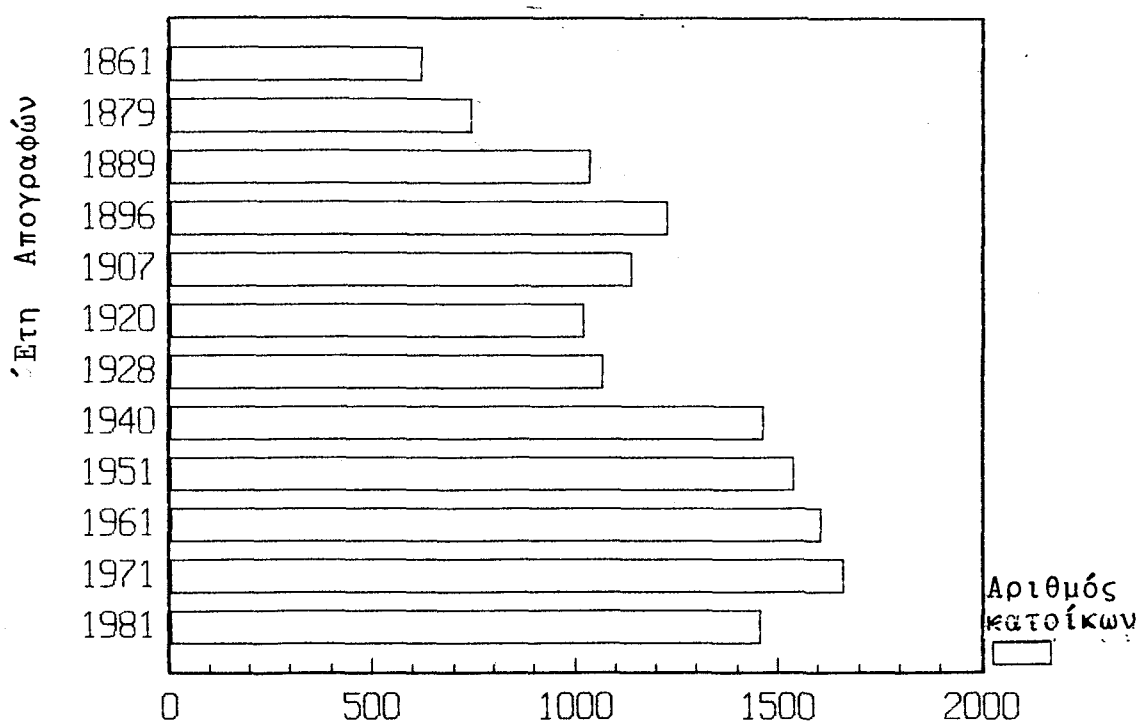
β. Απογραφές Πληθυσμού ΕΣΥΕ, 1961, 1971, 1981

Η εξέλιξη του πληθυσμού δίδεται από το 1861 δεδομένου

ότι δεν βρέθηκαν στοιχεία προγενέστερης χρονολογίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ι. Γ. Βορτσέλας (1) όταν καταγράφει τα "χωριά του δήμου Λαμιέων" σύμφωνα με την απογραφή του 1896, όσον αφορά τον πληθυσμό τους, δεν δίδει κανένα στοιχείο για το 1810. Βεβαίως οι πληροφορίες του προέρχονται από τον περιηγητή Πουκεβίλ που πέρασε από την περιοχή στην παραπάνω περίπου χρονολογία και ο οποίος δεν αναφέρει πληθυσμό στην Ιμίρμπεη ενώ αναφέρει για το διπλανό χωριό Σαρμουσακλή (σημερινή Ροδίτσα) την ύπαρξη 60 οικογενειών.

Διάγραμμα 1

Εξέλιξη πληθυσμού Κοινότητας (1861-1981)



Πηγές: Βλ. Πίν. 1, ο.π.

Η διακύμανση του πληθυσμού σε επίπεδο κοινότητας παρακολουθείται σε σχέση με την αντίστοιχη διακύμανση του πληθυσμού σε επίπεδο νομού. Ο πραγματικός πληθυσμός του νομού κατά την απογραφή του 1981 ήταν 161.995 κάτοικοι ή το 1,66% του πληθυσμού της χώρας. Η δημογραφική εξέλιξη του νομού και της κοινότητας, ως ποσοστιαίες μεταβολές του πληθυσμού τους στην περίοδο 1861-1981 φαίνονται στον Πίνακα 2, Διάγ. 2. Όπως προκύπτει από τον εν λόγω Πίνακα, ενώ οι ποσοστιαίες μεταβολές του πληθυσμού σε επίπεδο επαρχίας (Φθιώτιδος) παρακολουθούν σχετικά ομαλά τις αντίστοιχες μεταβολές σε επίπεδο νομού, δεν συμβαίνει το ίδιο με τις μεταβολές σε επίπεδο κοινότητας. Ήδη από τον ίδιο Πίνακα και το Διάγρ. 1 όπου απεικονίζονται οι απόλυτες τιμές της εξέλιξης του πληθυσμού σε επίπεδο νομού και κοινότητας είναι εμφανή τα εξής: πρώτον ότι η γενική τάση εξέλιξης και στα δύο επίπεδα στη διάρκεια 1861-1981, παρουσιάζεται ομόρροπη ανιούσα και δεύτερον ότι οι υφιστάμενες διαφορές εντοπίζονται ιδιαίτερα στις περιόδους 1896-1920, 1961-1971 και 1971-1981.

Στις εν λόγω περιόδους ενώ ο πληθυσμός του νομού αυξάνει (1896-1920 και 1971-1981) ο πληθυσμός της κοινότητας μειώνεται ή ο πληθυσμός του νομού μειώνεται (1961-1971) και ο πληθυσμός της κοινότητας αυξάνει. Συμπληρώνοντας την εικόνα της εξέλιξης του πληθυσμού με τις ποσοστιαίες μεταβολές που αναφέρονται στον Πίνακα 2, και το Διάγραμμα 2, σημειώνονται οι υψηλές

Πίνακας 2

Συγκριτική εξέλιξη πληθυσμού στο νομό, επαρχία, και την κοινότητα

ΕΤΗ	Ν Ο Μ Ο Σ		Ε Π Α Ρ Χ Ι Α		Κ Ο Ι Ν Ο Τ Η Τ Α	
	Πληθυσμός	(%) Μεταβολή	Πληθυσμός	(%) Μεταβολή	Πληθυσμός	(%) Μεταβολή
1861	54.075		37.217		622	
1879	71.885	32,93	49.912	34,11	744	19,61
1889	91.511	27,30	56.607	13,41	1.039	39,65
1896	94.886	3,68	56.617	0,02	1.228	18,19
1907	107.566	13,36	62.456	10,31	1.139	-7,24
1920	122.010	13,43	72.465	16,02	1.023	-10,18
1928	130.904	7,29	74.485	2,79	1.070	4,59
1940	146.182	11,67	85.227	14,42	1.463	36,72
1951	149.628	2,35	88.442	3,77	1.540	5,26
1961	160.035	6,95	95.369	7,83	1.608	4,41
1971	154.542	-3,43	93.547	-1,91	1.661	3,29
1981	161.995	4,82	98.862	5,68	1.458	-12,22

Πηγές : Βλ. Πίν. 1, ό.π.

θετικές τιμές των περιόδων 1861-1879 (32,93%), 1879-1889 (27,30%) και η αρνητική της περιόδου 1961-1971 (-3,43%) όσον αφορά το νομό, καθώς και οι υψηλές θετικές τιμές των περιόδων 1879-1889 (39,65%), 1928-1940 (36,72%) και οι αρνητικές των

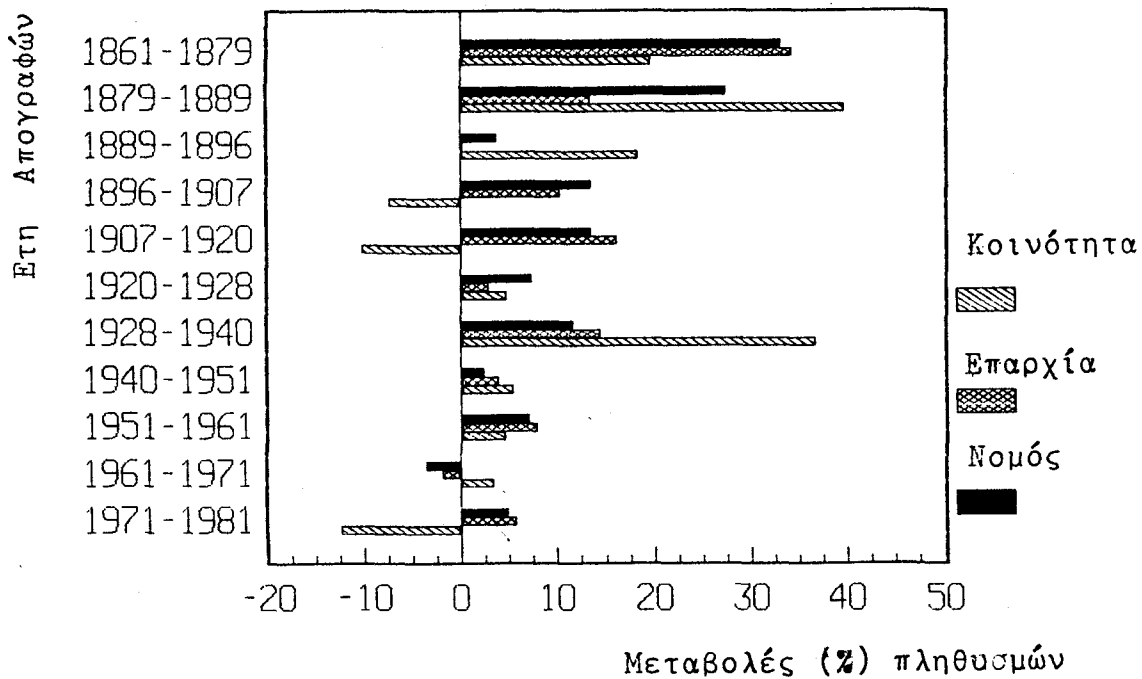
περιόδων 1896-1907 (-7,24%), 1907-1920 (-10,18%), 1971-1981 (-12,22%) όσον αφορά την κοινότητα.

Η ερμηνεία των ιδιαίτερων -σε σχέση με το ευρύτερο περιβάλλον- πληθυσμιακών εξελίξεων της Κοινότητας θα πρέπει να ^{να} αξιηγηθεί σε ένα πλέγμα οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων ιστορικού χαρακτήρα. Προσωρινά οι προηγηθείσες επισημάνσεις θα μπορούσαν αδρά να ερμηνευθούν με τον ακόλουθο τρόπο.

Οι υψηλές θετικές τιμές των περιόδων 1879-1889 και 1928-1940, οφείλονται η μεν πρώτη στην αύξηση των κολλήγων που μετά την αρχική φάση εποικισμού της Κοινότητας προκαλείται και από την απόφαση των γαιοκτημόνων, σε συνεργασία με τις τοπικές αρχές, να μεταφέρουν κυρίως από την ορεινή Ηπειρο κυρίως πληθυσμό (2) και από την καλυτέρευση των παραγωγικών συνθηκών με τα πρώτα έργα υποδομής που επιχειρούν οι γαιοκτήμονες. Πρόκειται άλλωστε για την περίοδο της σταδιακής αλλά αυξανόμενης τάσης μετατροπής των κτηνοτρόφων της περιοχής σε γεωργούς-συστηματικούς καλλιεργητές. Στην περίοδο 1928-1940 η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού της κοινότητας οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αγροτική μεταρρύθμιση και τις πραγματικότητες ή τις προσδοκίες για την απόκτηση γης που αυτή διαμορφώνει. Η μετά το 1940 και μέχρι το 1971 συνεχής αύξηση του πληθυσμού, δείχνει ότι η κοινότητα και στην περίοδο της κατοχής και του εμφύλιου όχι μόνο διατήρησε αλλά αύξησε τον πληθυσμό της, σε μεγαλύτερο μάλιστα βαθμό από ότι συνέβη σε επίπεδο επαρχίας ή νομού και μετά το 1951, όταν αρχίζει η έντονη κρατική παρέμβαση με το συνδυασμό αρδευτικού έργου και ορυζοκαλλιέργειας, η αυξητική

Διάγραμμα 2

Συγκριτική εξέλιξη μεταβολών (%) πληθυσμού
στο νομό, την επαρχία και την κοινότητα



τάση διατηρείται μέχρι την αρχή της κάμψης στα 1971. Οι μειώσεις του πληθυσμού της κοινότητας στις περιόδους 1896-1920 και 1971-1981 οφείλονται σε διαφορετικούς καταρχήν λόγους. Στην πρώτη περίοδο θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο οι γενικότερες συνθήκες (οικονομικές και πολιτικές ή πολεμικές) του τόπου, οι οποίες έπληξαν ιδιαίτερα τον αγροτικό πληθυσμο και οδήγησαν στο πρώτο κύμα μετανάστευσης προς τις Η.Π.Α.

αρχικά, τον Καναδά και την Αυστραλία αργότερα, όσον και οι ειδικότερες της περιοχής που συνδέονται με τις διεκδικήσεις και τους ανταγωνισμούς που προκάλεσε το ζήτημα της γαιοκτησίας όπως αναλύεται σε άλλο κεφάλαιο. Στην δεύτερη περίοδο η μείωση οφείλεται στη σχετικά καθυστερημένη προσαρμογή του πληθυσμιακού μεγέθους της κοινότητας με τις γενικότερες εξελίξεις του αγροτικού πληθυσμού σε επίπεδο νομού. Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 3 στις τρεις τελευταίες δεκαετίες συντελούνται σημαντικές εξελίξεις στη σχέση αγροτικού-ημιαστικού-αστικού πληθυσμού.

Πίνακας 3

Συγκριτική εξέλιξη μεταβολών (%) αστικού, ημιαστικού, αγροτικού πληθυσμού (1940-1981)

	1940	%	1951	%	1961	%	1971	%	1981	%
Αστικός	16542	11,31	25288	16,90	33170	20,7	38297	24,8	41846	25,8
Ημιαστικός	16184	11,07	21736	14,52	27555	17,4	27572	17,8	39333	24,3
Αγροτικός	113456	77,62	102604	68,58	99110	61,9	88673	57,4	80816	49,9
ΣΥΝΟΛΟ	146182		149628		160035		154542		161995	

Πηγή : Απογραφές πληθυσμού ΕΣΥΕ, 1940, 1951, 1961, 1971, 1981

Από τον Πίνακα προκύπτουν δύο βασικά συμπεράσματα. Το πρώτο αφορά την ανιούσα τάση εξέλιξης του πληθυσμού του νομού από το 1940 μέχρι το 1981, με εξαίρεση την περίοδο 1961-1971, όταν και σε επίπεδο χώρας παρατηρείται μιά τάση ενίσχυσης των μεγάλων αστικών κέντρων σε βάρος της περιφέρειας. Ετσι για παράδειγμα ενώ ο αστικός πληθυσμός αυξάνεται κατά 28,64% (αύξηση 4,53% σε εθνικό επίπεδο), ο πληθυσμός της περιφέρειας πρωτεύουσας, που αποτελεί ένα από τους κυριότερους πόλους εσωτερικής μετανάστευσης, αυξάνεται κατά 37,10%. Αν στην κίνηση προς τα μεγάλα αστικά κέντρα προστεθεί και η κίνηση προς τα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα ιδίως της Γερμανίας του Βελγίου και της Σουηδίας αλλά και των Η.Π.Α., Καναδά, Αυστραλίας που είχαν δεχθεί το πρώτο μεταναστευτικό κύμα, και η οποία δεν θα ανακοπεί παρά σταδιακά από τα μέσα της εξεταζόμενης δεκαετίας, μπορεί να ερμηνευθεί η πληθυσμιακή μείωση της περιόδου σε επίπεδο νομού. Μετά από αυτή την περίοδο, όπως αποδεικνύεται από την απογραφή του 1981, ο πληθυσμός επανακάμπτει στα επίπεδα του 1961. Το δεύτερο συμπέρασμα αναφέρεται στο γεγονός ότι παρόλο που η γενική τάση εξέλιξης του πληθυσμού είναι ανιούσα δεν συμβαίνει το ίδιο με τον αγροτικό πληθυσμό (3).

Ο αγροτικός πληθυσμός μειώνεται σταθερά από το 1940 μέχρι το 1981 ενώ αντίστροφα αυξάνεται στην ίδια περίοδο ο αστικός και ημιαστικός πληθυσμός. Την γενική αυτή τάση μείωσης του αγροτικού πληθυσμού σε επίπεδο νομού, η κοινότητα θα την "αισθανθεί" μόλις την τελευταία δεκαετία όταν για πρώτη φορά μετά την απογραφή του 1920, στην απογραφή του 1981, θα

καταγραφεί μείωση της τάξης του 12,22% στον πληθυσμό της. Η μείωση αυτή συμφωνεί και με την παρατηρούμενη τις δύο τελευταίες δεκαετίες, που υπάρχουν σχετικά διαθέσιμα στοιχεία, μείωση του εργαζόμενου στον πρωτογενή τομέα πληθυσμού. Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 4 για την εξέλιξη του εργατικού

Πίνακας 4

Συγκριτική εξέλιξη μεταβολών (%) εργατικού δυναμικού στο Νομό

ΕΤΗ	ΕΝΕΡΓΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ	%	ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	%	ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	%	ΑΝΕΡΓΟΙ
1961	76.769	74.241	54.061	72,68	8.956	12,06	11.224	15,11	2.528
1971	59.808	58.240	35.142	60,35	10.157	17,43	12.941	22,22	1.568
1981	62.015	60.144	28.913	48,07	13.519	22,49	17.712	29,44	1.871

Πηγή : Ε. Θεοδωρή - Μαρκογιαννάκη, Π. Καββαδία, Δ. Κατοχιανού
Βασικά στοιχεία κατά Νομό και Περιφέρεια, ΚΕΠΕ, Αθήνα
 1986 : 50-59

δυναμικού στο νομό ο πρωτογενής τομέας μειώνεται συνεχώς, ενώ αυξάνουν αντίστοιχα τα ποσοστά του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα. Ειδικά στην περίοδο 1971-1981 η ποσοστιαία μείωση είναι 17,72% σε επίπεδο νομού, ενώ στο επίπεδο της κοινότητας (44,10%) (4), όσον αφορά πάντα τον ενεργό πληθυσμό

του πρωτογενούς τομέα. Επειδή η μείωση του αγροτικού πληθυσμού της κοινότητας είναι πολύ μικρότερη (12,22%) της μείωσης του ενεργού στον πρωτογενή τομέα (44,10%), θα μπορούσε βάσιμα να υποστηριχθεί ότι η μείωση του αγροτικού πληθυσμού που συμβαίνει για πρώτη φορά μετά το 1971 οφείλεται στη ραγδαία συγκριτικά μείωση του ενεργού στον πρωτογενή τομέα. Η υπόθεση αυτή ερμηνεύει τόσο την αδυναμία του εκσυγχρονιζόμενου πρωτογενούς τομέα να συγκρατήσει το υφιστάμενο στις αρχές της εξεταζομένης δεκαετίας παραγωγικό ανθρώπινο δυναμικό της κοινότητας, όσο και την αδυναμία των άλλων τομέων σε περιφερειακό επίπεδο να απορροφήσουν αυτό το πλεονάζον δυναμικό. Βεβαίως η υπόθεση αυτή θα πρέπει να ελεγχθεί και από το γεγονός ότι η εμφανιζόμενη ως μείωση του ενεργού πληθυσμού ειδικά στον πρωτογενή τομέα παρουσιάζει προβλήματα σχετικά με την απογραφική της ακρίβεια. Συγκεκριμένα υφίσταται πρόβλημα ορολογίας όσον αφορά την ελλειπή επικάλυψη ανάμεσα στις απογραφές μεταξύ 1971-1981. Το 1971 οι ορισμοί ήταν δύο, με βάση : α) τη συνήθη απασχόληση, β) την απασχόληση της τελευταίας εβδομάδας. Το 1981 ο ορισμός ήταν ένας, με βάση την κύρια απασχόληση. Η σύγκριση έτσι ανάμεσα στις δύο απογραφές είναι προβληματική, αν υπολογιστεί ότι το 1981 δεν συμπεριελήφθησαν στον ενεργό γεωργικό πληθυσμο οι μαθητές και οι νοικοκυρές, που δήλωσαν κύρια απασχόληση αντίστοιχα σπουδές και οικιακά και παρ'όλα αυτά γνωρίζουμε εμπειρικά ότι συμμετέχουν στις γεωργικές εργασίες (5).

1.2. Πυκνότητα εποίκισμou

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία η πυκνότητα του πληθυσμού της κοινότητας είναι, για το 1981, 30,6 κάτοικοι κατά τετρ. χιλιόμετρο. Η αντίστοιχη πυκνότητα κατά το 1971 ήταν 34,60. Η πυκνότητα αυτή είναι μικρότερη από εκείνη του νομού για την ίδια περίοδο (1940-33,63, 1951-34,29, 1961-40,7, 1971-35,0, 1981-36,5) και πολύ μικρότερη εκείνης της χώρας (1940-56,6, 1951-57,9, 1961-63,6, 1971-66,9, 1981-73,7). Συγκριτικά θα έπρεπε να προστεθεί ότι για το 1981 την μεγαλύτερη πυκνότητα στο νομό παρουσιάζει η Λαμία με 747,3 κατοίκους, ενώ από τις κοινότητες με πληθυσμό πάνω από 1000 κατοίκους την μεγαλύτερη πυκνότητα έχει η Μακρακώμη με 182,6 και ακολουθούν κατά σειρά Σπερχειάδα 173,8, Μώλος 100,6, Σταυρός 88,5, Λάρυμνα 86,3, Λειανοκλάδι 85,8, Κάτω Τιθορέα 85,5, Λιβανάτες 67,4, Άγιος Κωνσταντίνος 66,4, Ελάτεια 61,7, Καινούργιον 59,5, Ροδίτσα 48,4, Μαλεσίνα 45,8, Νέον Μοναστήριον 39,1, Πελασγία 34,7, Ανθήγη 30,6, Εκκάρα 24,5, Ομβριακή 23,0, Ζέλιν 21,6, Τιθορέα 20,0. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κοινότητες που έχουν πυκνότητα μεγαλύτερη από την μέση πυκνότητα του πληθυσμού του νομού είναι πεδινές και μόνο τρεις είναι ημιορεινές. Επτά βρίσκονται στις παράλιες περιοχές, πέντε στην κοιλάδα του Σπερχειού από τις οποίες δύο (Σταυρός, Ροδίτσα) αποτελούν προάστια της Λαμίας, δύο στην κοιλάδα του Κηφισού και μια στο τμήμα της Θεσσαλικής πεδιάδας του Δομοκού. Η κοινότητα Ανθήγης παρότι είναι πεδινή, βρίσκεται στην κοιλάδα του Σπερχειού και

κοντά στην Λαμία, παρουσιάζει κατ'εξαίρεση πυκνότητα μικρότερη από την μέση πυκνότητα του πληθυσμού του νομού. Βεβαίως αυτή η ιδιαιτερότητα της Ανθήλης, εξηγείται και από τη γεωγραφική της θέση, δεδομένου ότι δεν αποτελεί συγκοινωνιακό κόμβο, όπως για παράδειγμα η Μακρακώμη αλλά και από τον έντονα γεωργικό χαρακτήρα της κοινότητας παρά τη γειτνίαση της με το πυκνότερο αστικό κέντρο της περιοχής, την Λαμία, σε αντίθεση για παράδειγμα με τη Ροδίτσα που εξελίσσεται ραγδαία σε προάστιο της Λαμίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένα σημαντικό ποσοστό γεωργικής γης της Ροδίτσας καλλιεργείται σήμερα, υπό καθεστώς ενοικίασης από Αθηλιώτες. Αν ωστόσο είναι προφανής η αλληλεπίδραση του έντονα γεωργικού χαρακτήρα της κοινότητας και της χαμηλής πληθυσμιακής της πυκνότητας, οι λόγοι που διαμορφώνουν τον πρώτο απαιτούν ένα ιδιαίτερο και πιο σύνθετο επίπεδο ανάλυσης.

1.3. Φυσική κίνηση

Στον αναλυτικό Πίνακα 1 Παρ/τος εμφανίζεται για τα έτη 1955-1981 η φυσική κίνηση του πληθυσμού στα επίπεδα της κοινότητας, (βλ. Διαγρ. 1 Παρ/τος), του νομού (μόνο για τα έτη 1971-1981) και της χώρας σε απόλυτα μεγέθη και σε σχετικά (ανά 1000 κατοίκους). Όπως προκύπτει από συγκεντρωτικά στοιχεία του εν λόγω Πίνακα (βλ. Πίνακα 5) και το Διάγρ. 3 σε γενικές γραμμές η φυσική κίνηση του πληθυσμού της Κοινότητας ακολουθεί τις ανάλογες τάσεις σε επίπεδο χώρας. Έτσι θα μπορούσαν να

επισημανθούν η εμφανής πτώση των γεννήσεων και στα δύο προαναφερθέντα επίπεδα, η αύξηση των θανάτων, η στασιμότητα των γάμων. Πιο σημαντική από τις τάσεις αυτές είναι η πτώση των γεννήσεων. Και τούτο για δύο λόγους. Ο πρώτος έχει σχέση με τα ποσοστά των θανάτων όπου παρατηρείται μείωση αν συγκριθούν με την προπολεμική εποχή. Πράγματι ενώ πριν το 1940, για το επίπεδο χώρας όπου υφίστανται διαθέσιμα στοιχεία, τα ποσοστά

Πίνακας 5

Φυσική κίνηση πληθυσμού χώρα* και κοινότητας (1955-1981)

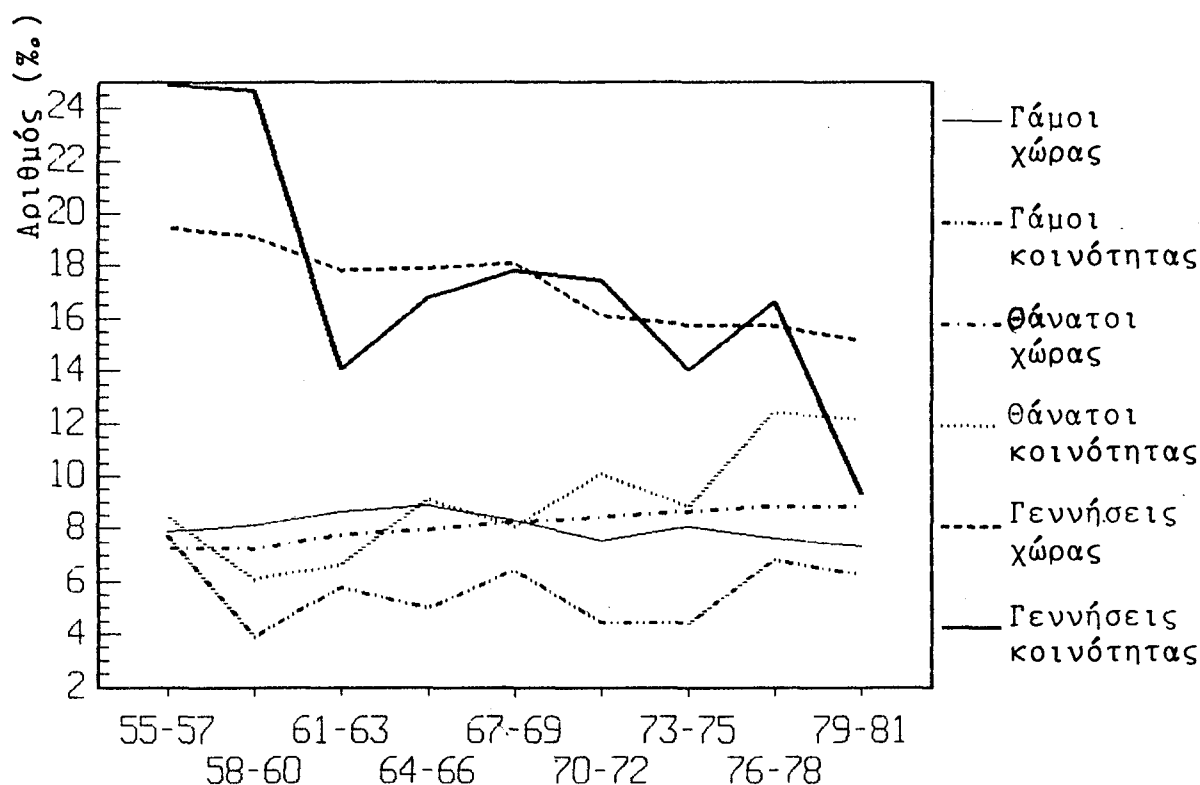
ΕΤΗ (μ. ό. τριετίας)	ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ		ΘΑΝΑΤΟΙ		ΓΑΜΟΙ	
	Κοινότητα	Χώρα	Κοινότητα	Χώρα	Κοινότητα	Χώρα
1955-57	24,89	19,43	8,44	7,29	7,79	7,89
1958-60	24,67	19,09	6,05	7,25	3,89	8,14
1961-63	14,09	17,81	6,62	7,79	5,80	8,66
1964-66	16,79	17,88	9,11	7,97	4,97	8,90
1967-69	17,82	18,11	8,08	8,24	6,42	8,33
1970-72	17,43	16,10	10,10	8,47	4,43	7,58
1973-75	14,04	15,73	8,83	8,68	4,41	8,10
1976-78	16,65	15,72	12,44	8,88	6,82	7,65
1979-81	9,36	15,16	12,14	8,87	6,24	7,38

* Ανά 1000 κατοίκους

Πηγές : Αρχείο κοινότητας, ΕΣΥΕ Στατιστική επετηρίς της Ελλάδος, 1985

Διάγραμμα 3

Φυσική κίνηση πληθυσμού χώρας και κοινότητας (1955-1981)



Ετη(1955-1981)

θανάτων κυμαίνονταν από 12 ως 17%, μετά τον πόλεμο η αντίστοιχη κλίμακα κυμαίνεται από 7,10 (1950) ως 9,05% (1980). Αλλά το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού για το οποίο εδώ θα επιχειρηθεί μια πρώτη αναφορά δεν συνδέεται τόσο με την μείωση της θνησιμότητας και την αύξηση της μέσης διάρκειας της ζωής. Κύρια πηγή των διαδικασιών της γήρανσης του πληθυσμού αποτελεί η πτώση της γεννητικότητας όπως ήδη έχουν αποδείξει οι δημογράφοι (7). Η αύξηση της μέσης διάρκειας ζωής οφείλεται στη

μείωση της θνησιμότητας κυρίως στις μικρές και νεώτερες ηλικίες, γεγονός που συμβάλλει στην ανανέωση του πληθυσμού και όχι στη γήρανσή του. Στο μέτρο που η γεννητικότητα στη χώρα μας μειώνεται αισθητά, αναπόφευκτα ακολουθεί και η γήρανση του πληθυσμού της. Η διαπίστωση αυτή για το επίπεδο χώρας ισχύει και σε επίπεδο κοινότητας κατά μείζονα λόγο, δεδομένου ότι εκεί η μείωση της γεννητικότητας παρουσιάζεται ακόμα πιο έντονη. Αν σε επίπεδο χώρας η αύξηση του πληθυσμού ήταν κατά προσέγγιση 24-30 γεννήσεις ζώντων, κατά την προπολεμική περίοδο για να φτάσει μεταπολεμικά στο 14,48 ανά 1000 κατοίκους (1981), στο επίπεδο της κοινότητας το αντίστοιχο μέγεθος από 29,87 (1957) πέφτει στο 8,23 (1981). Όμως στο φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού της κοινότητας, θα επανέλθουμε στη συζήτηση της διαστρωμάτωσης των παραγωγικών ηλικιών.

Σχετικά με τους θανάτους, η σύγκριση με το επίπεδο χώρας δεν μπορεί να γίνει για την κοινότητα παρά μετά το 1955 όταν τα διαθέσιμα στοιχεία το επιτρέπουν. Τα ποσοστά θνησιμότητας παρουσιάζονται για την εξεταζόμενη περίοδο αυξημένα για την κοινότητα συγκριτικά με της χώρας, όπου παρατηρείται ελαφρά αυξητική τάση. Η απόκλιση αυτή θα μπορούσε να αποδοθεί στη θνησιμότητα των μεγάλων ηλικιών, δεδομένου ότι η θνησιμότητα τις τελευταίες δεκαετίες των μικρών και νεωτέρων ηλικιών έχει μειωθεί σοβαρά λόγω βελτιώσεως των συνθηκών υγιεινής, ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και διατροφής. Στις ηλικίες αυτές περιλαμβάνονται άτομα τα οποία έζησαν τις ιδιαίτερα δυσχερείς περιόδους των πρώτων δεκαετιών του αιώνα, όταν όχι μόνο η

φτώχεια αλλά και το υγρό κλίμα της Κοινότητας ενθάρρυνε την εξάπλωση της ελονοσίας ή των χρόνιων βρογχίτιδων (8).

Σε επίπεδο χώρας, οι γάμοι από το 1860 μέχρι το 1961 ως ποσοστά ακολούθησαν γραμμική εξέλιξη. Η αύξηση που σημειώθηκε στο 1931 συνεχίστηκε περισσότερο ή λιγότερο σταθερά μέχρι το 1965 οπότε έφθασε μια μεγίστη τιμή 9,44%. Αυτό το ποσοστό είναι το υψηλότερο των τελευταίων ετών. Συμπερασματικά έχει παρατηρηθεί μικρή αλλά σταθερή αύξηση γάμων σε σύγκριση με τα ποσοστά στις αρχές του αιώνα και στην διάρκεια του περασμένου αιώνα. Ωστόσο τα στοιχεία αυτά περιέχουν με μεγαλύτερη συχνότητα από το 1961 δεύτερους και τρίτους γάμους, καθώς από αυτή την εποχή περίπου τα ποσοστά διαζυγίων αυξάνονται σταθερά (9).

Στο επίπεδο της κοινότητας οι γάμοι ως ποσοστά μειώνονται σε αντίθεση με τις διαπιστωθείσες τάσεις στη χώρα. Ωστόσο η μείωση αυτή δεν είναι σοβαρή και ως τάση γάμων τα στοιχεία της κοινότητας θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ακολουθούν την τάση των στοιχείων της χώρας δεδομένου ότι στα τελευταία, όπως είναι εύλογο, η συχνότητα των δεύτερων και τρίτων γάμων είναι μεγαλύτερη. Θα έπρεπε ωστόσο να παρατηρηθεί ότι ορισμένη έξαρση γάμων που σημειώνεται στις περιόδους 1955-56 ή 1974-76 συνδέεται με τις προσδοκίες που δημιουργούν κρατικές παρεμβάσεις στο καθεστώς γαιοκτησίας (*έγγειες βεχτιώσεις*, αναδασμός). Για παράδειγμα στα μέσα της δεκαετίας του '50 περίπου είκοσι κοπέλλες προερχόμενες από άλλα μέρη, παντρεύτηκαν στην κοινότητα καθώς λόγω της *εγγειοβεχτιώσης* του

1951 ο γάμος συνδέονταν με την προσδοκία απόκτησης γης.

Συμπερασματικά από τους τρεις δείκτες της φυσικής κίνησης του πληθυσμού, δηλαδή τη γεννητικότητα, τη θνησιμότητα και τη γαμηλιότητα, σημαντικότερος είναι ο πρώτος. Η πτώση της γεννητικότητας συνδέεται όπως προαναφέρθηκε με διαδικασίες γήρανσης ενός πληθυσμού και συνεπώς την παραγωγική και πολιτιστική του ευεξία. Στην κοινότητα παρατηρείται μια αρνητική δημογραφική μεταβολή της τάξης του 12,22% στη δεκαετία 1971-1981, η οποία συνοδεύεται από μια δραματική μείωση του ενεργού γεωργικού πληθυσμού κατά 44,04%. Δεδομένου ότι ο γεωργικός πληθυσμός της κοινότητας αποτελεί την πλειοψηφία (65%) του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, οι παραπάνω δημογραφικές εξελίξεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως θετικές συνέπειες του γεωργικού εκσυγχρονισμού της Κοινότητας αν η πτώση της γεννητικότητας δεν έθετε υπό αμφισβήτηση καθεαυτή την ποιότητα του συντελουμένου εκσυγχρονισμού (10). Η πτώση αυτή γίνεται σημαντικότερη αν ιδωθεί συγκριτικά. Είναι γνωστή η άμεση σχέση που υπάρχει μεταξύ φυσικού χώρου και δημογραφικής συμπεριφοράς του πληθυσμού που τον κατοικεί. Η σχέση αυτή δεν είναι δεδομένη. Στην πρώτη δεκαετία της περιόδου 1920-1940 ο αστικός πληθυσμός ακολουθεί ένα συντελεστή γεννητικότητας πολύ κατώτερο του αγροτικού πληθυσμού, φαινόμενο που έχει ανατραπεί τα τελευταία 15 χρόνια, όταν ο εν λόγω συντελεστής είναι 16 για τις πόλεις και 12,3 για τις ημιαστικές και αγροτικές κοινότητες (1981) (11). Έτσι ενώ το Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας εμφανίζει το 1981 συντελεστή γεννητικότητας 15,4%, ελάχιστα

υπολειπόμενο του συνόλου αστικού πληθυσμού, για τη χώρα, το νομό και την κοινότητα τα αντίστοιχα μεγέθη είναι 14,48, 8,46 και 8,23.

Τέλος από τον παρακάτω Πίνακα 6 που προέκυψε από επεξεργασία των στοιχείων φυσικής κίνησης του πληθυσμού (Πίνακας Παρ/τος 1) φαίνεται σαφώς ότι η μείωση του πληθυσμού της Κοινότητας είναι μεγαλύτερη από εκείνη που δείχνουν τα αποτελέσματα των απογραφών 1961-1981.

Πίνακας 6
Πραγματική μείωση του πληθυσμού

ΕΤΗ	ΑΠΟΓΡΑΦΩΝ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ				ΜΕΤΑΒΟΛΗ		
		ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΑΠΟΓΡΑΦΩΝ	%	ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ	ΘΑΝΑΤΟΙ	ΔΙΑΦΟΡΑ	ΦΥΣΙΚΗ
1961	1.608	--	--	--	--	--	--	--
		53	3,29	317	138	179	126	-7,83
1971	1.661							
		-203	-12,22	229	183	46	249	-14,99
1981	1.458							
		--	--	--	--	--	--	--

Δεδομένου ότι το διάστημα 1971-1981 η εξωτερική μετανάστευση παρουσιάζει έντονη κάμψη (12), η υπολογιζόμενη από τη διαφορά γεννήσεων-θανάτων φυσική μεταβολή, δείχνει μια

μεγαλύτερη μείωση του πληθυσμού από την υπολογιζόμενη στη βάση των Απογραφών και η οποία συνεπώς θα πρέπει να αποδοθεί σε εσωτερική μετανάστευση προς τα πλησιέστερα αστικά κέντρα.

2. Απασχόληση

2.1. Παραγωγικός πληθυσμός

Σύμφωνα με τους δημογράφους, ο πληθυσμός των παραγωγικών ηλικιών ή ο παραγωγικός πληθυσμός, ως το βασικότερο πληθυσμιακό υποσύστημα, αποτελεί το ουσιαστικότερο μέρος του αντικειμένου της δημογραφικής έρευνας. Ειδικά για την Ελλάδα στον πληθυσμό των παραγωγικών ηλικιών υπάγονται σήμερα για τους άρρενες, οι ομάδες ηλικιών 15-65 ετών και για τις θήλειες 15-60 ετών, όπως άλλωστε και τα καθιερωμένα κριτήρια του ΟΗΕ ορίζουν. Ο πληθυσμός παραγωγικών ηλικιών των δύο φύλων, πέρα από τα δεδομένα της αύξησης και της αναπαραγωγής του πληθυσμού, επιτρέπει να εκτιμηθεί ο κύριος παράγοντας που διαμορφώνει το μέγεθος και την ποιότητα του εργατικού δυναμικού μιας περιοχής. Ο Πίνακας του μόνιμου πληθυσμού της κοινότητας κατά ηλικία και φύλο και οι ορισμοί του "νέου", "σχετικά ώριμου", "ώριμου" και "γηραιού" παραγωγικού πληθυσμού (13), θα προηγηθούν για τους παραπάνω λόγους της διαστρωματικής ανάλυσης κατά ηλικία, φύλο και επαγγελματική απασχόληση του ενεργού πληθυσμού της κοινότητας.

Πίνακας 7

Μόνιμος πληθυσμός κοινότητας
κατά ηλικία και φύλο

ΗΛΙΚΙΕΣ

(ΕΤΗ)	ΑΝΔΡΕΣ	%	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	%	ΣΥΝΟΛΟ	%
Μέχρι 19	197	26,85	176	24,30	373	25,58
20-29	102	13,89	79	10,91	181	12,42
30-44	125	17,03	132	18,23	257	17,63
45-64	199	27,11	217	29,99	416	28,53
65 & άνω	111	15,12	120	16,57	231	15,84
ΣΥΝΟΛΑ	734	100,00	724	100,00	1458	100,00

Πηγή : ΕΣΥΕ, Επεξεργασία Απογραφής Γεωργίας-Κτηνοτροφίας, 1981

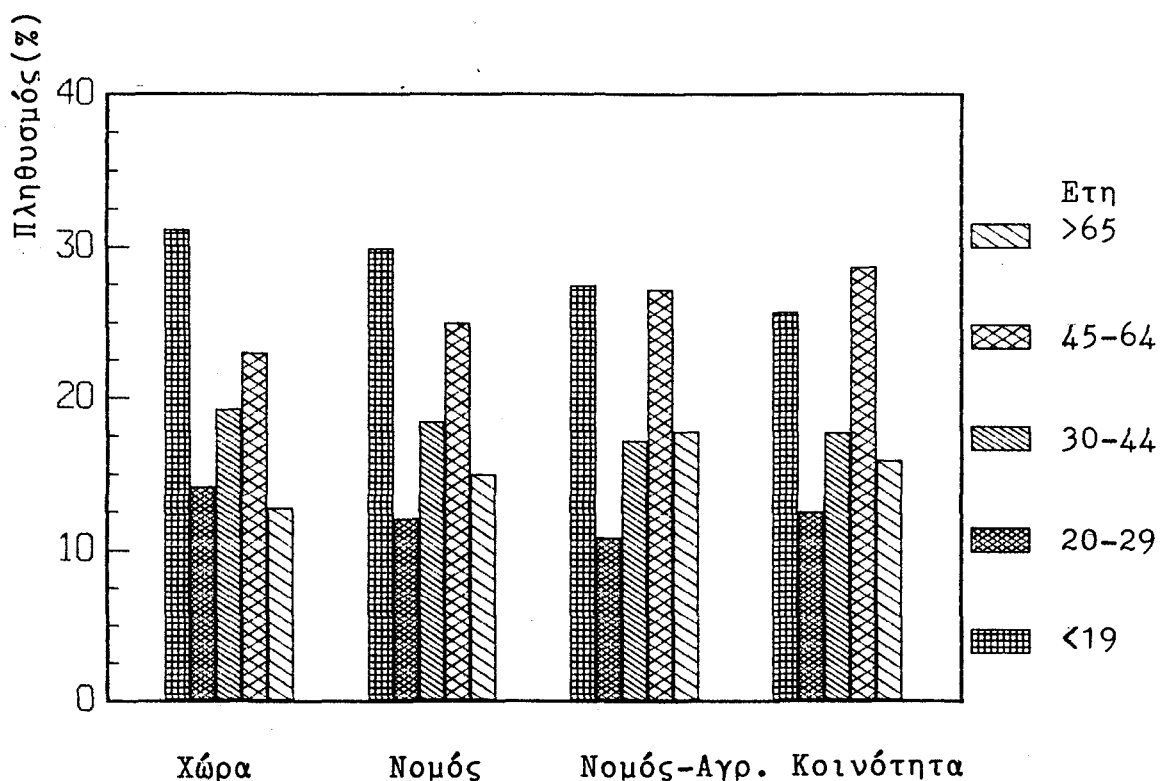
Από τον Πίνακα 7, του πληθυσμού κατά ηλικία και φύλο της κοινότητας και τον Πίνακα 2 Παρ/τος, για τη χώρα, το νομό, το νομό-αγροτικές περιοχές, προκύπτουν συγκριτικά τα εξής συμπεράσματα.

Όσον αφορά το συνολικό πληθυσμό (βλ. Διάγρ. 4), για την κλάση κάτω των 19 ετών, η κοινότητα εμφανίζει το μικρότερο ποσοστό από όλα τα υπόλοιπα επίπεδα. Στην επόμενη κλάση (20-29) η κοινότητα εμφανίζει ένα ποσοστό (12,42%), προηγούμενη όλων

των άλλων επιπέδων εκτός της χώρας, που εμφανίζει υψηλότερο ποσοστό (14,09%). Η ίδια κατάταξη εμφανίζεται και στην κλάση 30-44 όπου όμως οι διαφορές όλων των επιπέδων πλην εκείνου της χώρας, είναι ελάχιστες. Από την επόμενη κλάση (45-64) η κατάταξη αντιστρέφεται καθώς κατά σειρά υψηλότερο ποσοστό εμφανίζει η κοινότητα και ακολουθούν ο νομός, ο νομός-αγροτικές περιοχές, η χώρα. Στην τελευταία κλάση (65 και άνω) η παραπάνω κατάταξη παραμένει, με την εξαίρεση του ποσοστού της κοινότητας που εδώ υπολείπεται εκείνου του νομού-αγροτικές περιοχές.

Διάγραμμα 4

Συνολικός πληθυσμός κατά ηλικία στη χώρα,
νομό τις αγροτικές περιοχές του νομού και την κοινότητα



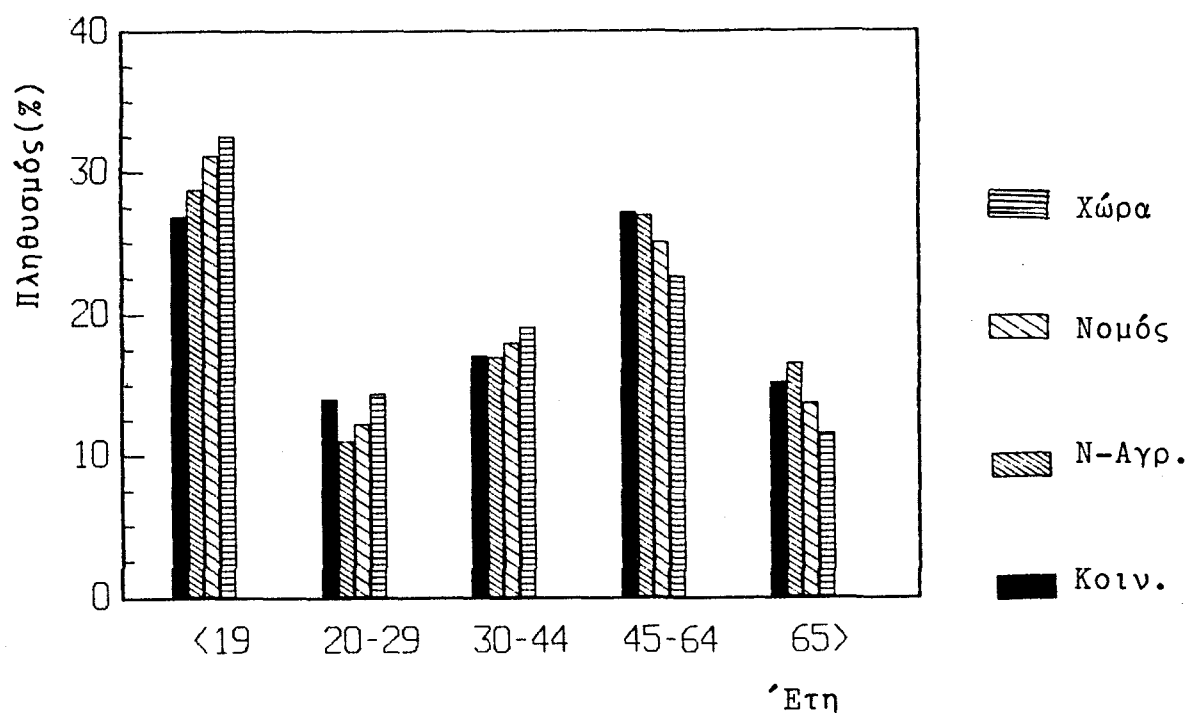
Όσον αφορά τον ανδρικό πληθυσμό (βλ. διαγρ. 5) στην πρώτη κλάση, όπως συνέβαινε και στο σύνολο του πληθυσμού, η κοινότητα εμφανίζει το μικρότερο ποσοστό από όλα τα υπόλοιπα επίπεδα. Στη δεύτερη κλάση η κοινότητα εμφανίζει ποσοστό (13,89%) που υπολείπεται μόνο εκείνου της χώρας (14,33%). Τη θέση αυτή η κοινότητα δεν διατηρεί στην επόμενη κλάση όπου προηγείται μόνο έναντι του επιπέδου νομού-αγροτικές περιοχές. Στην τέταρτη κλάση, όπως συνέβη και στο σύνολο, η κατάταξη αντιστρέφεται έναντι της πρώτης κλάσης και το ίδιο συμβαίνει και στην τελευταία κλάση με την εξαίρεση, ακριβώς όπως και στο σύνολο, του υψηλότερου ποσοστού που παρουσιάζει ο νομός-αγροτικές περιοχές έναντι της κοινότητας.

Όσον αφορά τον γυναικείο πληθυσμό (βλ. ομοίως διαγρ. 6) στην πρώτη κλάση εμφανίζεται η ίδια κατάταξη όπως στο σύνολο και τον ανδρικό πληθυσμό. Στη δεύτερη κλάση, η κοινότητα υπερέχει (10,91%) ελαφρά μόνο έναντι του νομού-αγροτικές περιοχές. Στην τρίτη κλάση η κοινότητα (18,23%) μόλις υπολείπεται του νομού (18,70%) ενώ προηγείται συγκριτικά με νομό-αγροτικές περιοχές (17,37%). Στην τέταρτη κλάση παρουσιάζεται η ίδια αντιστροφή της κατάταξης έναντι της πρώτης κλάσης, όπως ακριβώς στο σύνολο και στον ανδρικό πληθυσμό. Τέλος στην κλάση 65 και άνω, όπως και στο σύνολο ή τον ανδρικό πληθυσμό η κοινότητα υστερεί (16,57%) έναντι του νομού-αγροτικές περιοχές (18,88%) ενώ μόλις προηγείται του νομού (16,09%).

Διάγραμμα 5

Πληθυσμός κατά φύλο, ηλικία, στη χώρα, το νομό, το νομό-αγροτικές περιοχές και την κοινότητα.

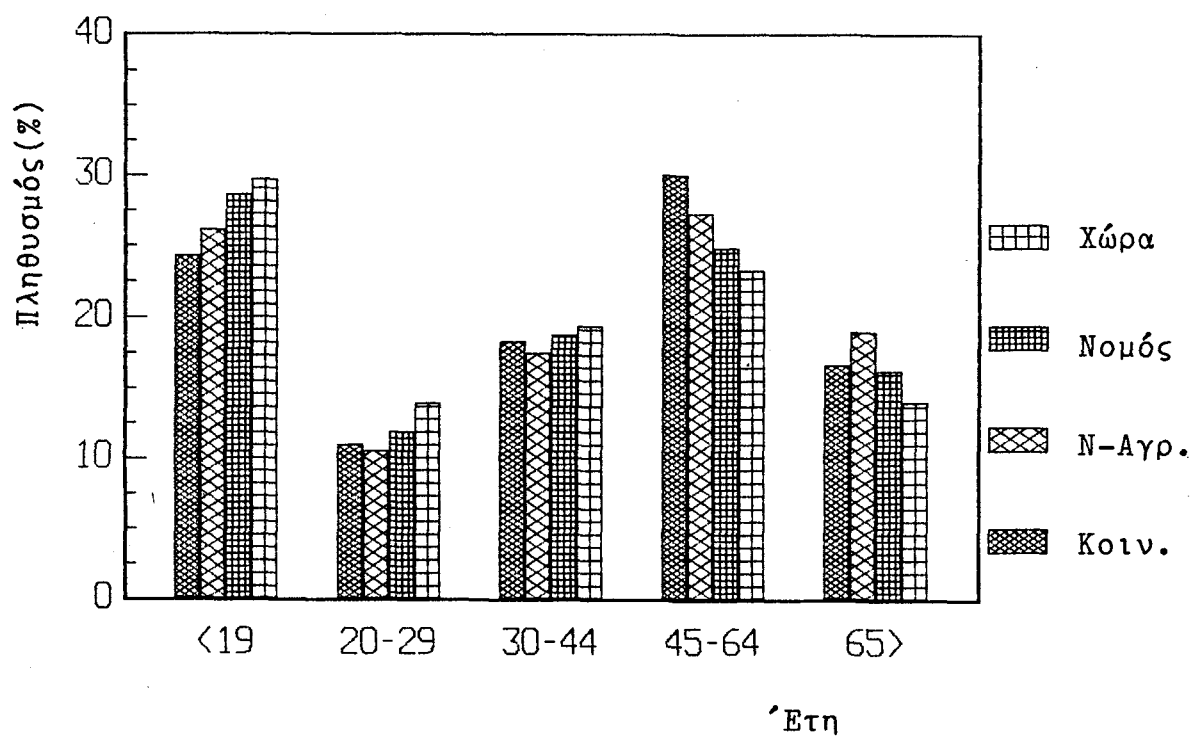
(ανδρες)



Διάγραμμα 6

Πληθυσμός κατά φύλο, ηλικία, στη χώρα, το νομό, το νομό-αγροτικές περιοχές και την κοινότητα.

(γυναίκες)



Συμπερασματικά θα μπορούσαν οι ειπωθούν τα εξής :

- α) Στις κλάσεις "έως 19 ετών" και "45-64 ετών" παρουσιάζεται και στα τέσσερα εξετασθέντα επίπεδα (χώρα, νομός, νομός-αγροτικές περιοχές, κοινότητα) η ίδια αν και αντίστροφη κατάταξη, τόσο στο σύνολο όσο και στον ανδρικό ή γυναικείο πληθυσμό. Η κοινότητα κατέχει την τελευταία και την πρώτη θέση αντίστοιχα στις δύο προαναφερθείσες κλάσεις (αντίστροφα η χώρα κατέχει την πρώτη και τελευταία θέση).
- β) Στις κλάσεις "30-44 ετών" και "65 και άνω ετών", παρουσιάζεται η ίδια κατάταξη σε όλα τα επίπεδα, τόσο στο σύνολο όσο και στον ανδρικό ή τον γυναικείο πληθυσμό. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο κλάσεις έγκειται στο ότι στην πρώτη η κοινότητα έπεται του νομού και προηγείται του νομού-αγροτικές περιοχές, ενώ στην δεύτερη έπεται του νομού-αγροτικές περιοχές και προηγείται του νομού.
- γ) Η κλάση "20-29 ετών" που μαζί με την κλάση "65 ετών και άνω", είναι και οι περισσότεροι ολιγάριθμες, παρουσιάζει την ίδια κατάταξη στα επίπεδα χώρας, νομού και νομού-αγροτικές περιοχές στο σύνολο, τον ανδρικό και γυναικείο πληθυσμό. Αντίθετα η κοινότητα στο σύνολο και τον ανδρικό πληθυσμό προηγείται του νομού και του νομού-αγροτικές περιοχές και έπεται μόνο της χώρας ενώ στο γυναικείο πληθυσμό προηγείται του νομού-αγροτικές περιοχές και έπεται πάντα της χώρας αλλά εδώ και του νομού. (14)

Στον Πίνακα 8 της σχέσης ανδρών/γυναικών κατά κλάσεις

ηλικιών στα επίπεδα χώρας, νομού, νομού-αγροτικές περιοχές και κοινότητα και στο αντίστοιχο διάγραμμα 7 απεικονίζονται τα εξής, θεωρώντας ότι η εν λόγω σχέση έχει ιδανικά, συντελεστή την μονάδα (ίσοι άνδρες με γυναίκες) :

- α) Στην κλάση "έως 19 ετών" η κοινότητα παρουσιάζει τον υψηλότερο συντελεστή (1,11) έναντι του νομού-αγροτικές περιοχές (1,07), νομού (1,06) και χώρας (1,05).
- β) Στην κλάση "20-29 ετών" η κοινότητα παρουσιάζει εξαιρετικά υψηλό συντελεστή (1,29) συγκριτικά με τα άλλα επίπεδα (0,99-1,01)
- γ) Στην κλάση "30-44 ετών" η κοινότητα παρουσιάζει σχεδόν τον ίδιο συντελεστή (0,94) με τα άλλα επίπεδα (0,94-0,95).
- δ) Στην κλάση "45-64 ετών" η κοινότητα παρουσιάζει τον χαμηλότερο συντελεστή (0,91) έναντι του νομού (0,99), νομού-αγροτικές περιοχές (0,96) και χώρας (0,93).
- ε) Στην κλάση "65 και άνω" η κοινότητα παρουσιάζει συγκριτικά τον υψηλότερο συντελεστή (0,92) έναντι του νομού-αγροτικές περιοχές (0,84) του νομού (0,83) και της χώρας (0,79).

Συμπερασματικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Κοινότητα για τις κλάσεις "έως 19 ετών" και από 30 και πάνω, ακολουθεί τη γενική τάση και των άλλων επιπέδων, παρουσιάζοντας περισσότερο ανδρικό έναντι γυναικείου πληθυσμού στην πρώτη περίπτωση και το αντίστροφο στη δεύτερη. Με δεδομένη αυτή την προσαρμογή στη γενική τάση θα έπρεπε να σημειωθεί ότι η κοινότητα παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό ανδρών στην κλάση

Πίνακας 8

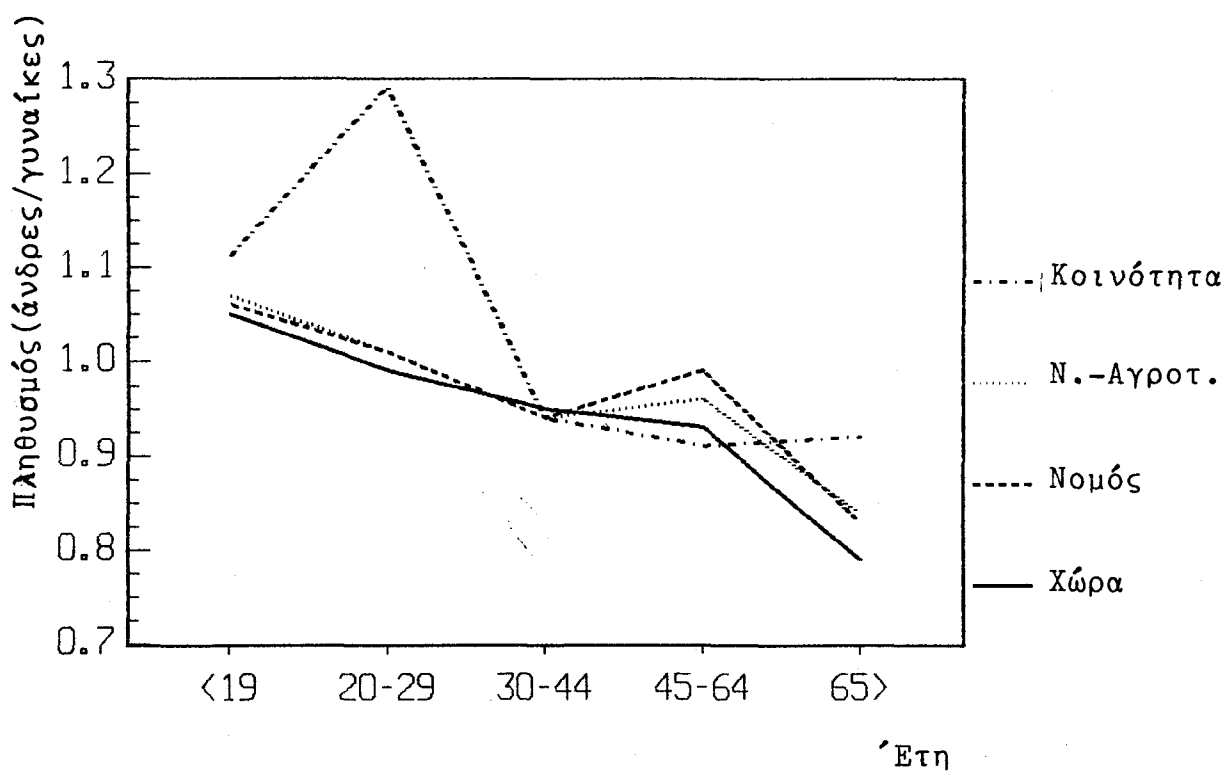
Σχέση ανδρών / γυναικών κατά κλάσεις ηλικιών

Κλάσεις ηλικιών	Φύλο	Χώρα		Νομός		Νομός Αγρ.		Κοινότητα	
		Αρ.	Α/Γ	Αρ.	Α/Γ	Αρ.	Α/Γ	Αρ.	Α/Γ
- 19	Α.	1.553.813	1,05	24.949	1,06	11.307	1,07	197	1,11
	Γ.	1.473.809		23.353		10.524		176	
20 - 29	Α.	684.952	0,99	9.794	1,01	4.319	1,01	102	1,29
	Γ.	687.880		9.658		4.239		79	
30 - 44	Α.	910.200	0,95	14.379	0,94	6.655	0,94	125	0,94
	Γ.	956.915		15.270		7.022		132	
45 - 64	Α.	1.080.622	0,93	20.051	0,99	10.592	0,96	199	0,91
	Γ.	1.151.857		20.230		10.997		217	
65 & άνω	Α.	549.231	0,79	10.951	0,83	6.478	0,84	111	0,92
	Γ.	688.857		13.141		7.633		120	

Πηγή : ΕΣΥΕ. Απογραφή Πληθυσμών - Κατοικιών 1981.

"έως 19 ετών", το χαμηλότερο ποσοστό ανδρών στην κλάση "45-64 ετών" και το υψηλότερο ποσοστό ανδρών πάλι στην κλάση "65 ετών"

Διάγραμμα 7
Σχέση ανδρών/γυναικών κατά κλάσεις ηλικιών



και άνω". Αντίθετα η κοινότητα δεν ακολουθεί την προαναφερθείσα γενική τάση στην κλάση "20-29 ετών" όπου ενώ τα άλλα επίπεδα κυμαίνονται περί την μονάδα, η κοινότητα εμφανίζει ιδιαίτερα αυξημένο το ποσοστό του ανδρικού πληθυσμού της. (15)

Για την εκτίμηση του βαθμού ωριμότητας του παραγωγικού πληθυσμού επελέγη το κριτήριο της μέσης ηλικίας αυτού του πληθυσμού. Για τον υπολογισμό της "μέσης ηλικίας" προτιμήσαμε την μέθοδο της διαμέσου. Με βάσει τον δείκτη της διαμέσου οι οριζόμενες βαθμίδες ωριμότητας είναι οι ακόλουθες :

- α) "Νέος" παραγωγικός πληθυσμός, όταν η διάμεσος ηλικία του είναι κάτω των 30 ετών.
- β) "Σχετικά ώριμος", όταν η διάμεσος ηλικία του κυμαίνεται στα 30-34,9 έτη.
- γ) "Ωριμος" παραγωγικός πληθυσμός, όταν η διάμεσος ηλικία του κυμαίνεται στα 35-39,9 έτη.
- δ) "Γηραιός" παραγωγικός πληθυσμός, όταν η διάμεσος ηλικία του υπερβαίνει τα 40 έτη. (16)

Σύμφωνα με τον γενικό ορισμό του παραγωγικού πληθυσμού που δόθηκε πιο πάνω ο Πίνακας 9 του μόνιμου παραγωγικού πληθυσμού μετασχηματίζεται ως εξής :

Σύμφωνα με τα δεδομένα του Πίνακα, ο δείκτης διαμέσου προσδιορίζεται (17) για το άρρενα πληθυσμό στα 40,60, για το θήλυ 40,41 και για το σύνολο στα 40,50. Με βάση τα κριτήρια που τέθηκαν προηγουμένως ο παραγωγικός πληθυσμός της κοινότητας ανήκει από πλευράς ωριμότητας στη βαθμίδα του "γηραιού", καθώς η διάμεσος ηλικία του τόσο στα δύο φύλα όσον και στο σύνολο υπερβαίνει τα 40 έτη. Πρόκειται για βαθμίδα όπου κατά τους δημογράφους αρχίζουν απειλητικά πλέον να παρουσιάζονται διάφορα οικονομικά, κοινωνικά, δημογραφικά

Πίνακας 9
Μόνιμος παραγωγικός πληθυσμός κοινότητας
κατά ηλικία και φύλο

ΗΛΙΚΙΕΣ

(ΕΤΗ)	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ	% ΣΥΝΟΛΟΥ
15-19	51	51	102	10,81
20-29	102	79	181	19,20
30-44	125	132	257	27,25
45-60/65	213	190	403	42,74
ΣΥΝΟΛΑ	491	452	943	100,00

προβλήματα. Εξάλλου όπως δείξαμε και παραπάνω, ο δείκτης διαμέσου της κοινότητας υπερβαίνει κατά 2,57 μονάδες αυτόν της χώρας, ο οποίος ήδη θεωρείται δημογραφικά προβληματικός.

Μια άλλη όψη της γήρανσης του παραγωγικού πληθυσμού εμφανίζεται στον Πίνακα 10 που ακολουθεί, σχετικά με τους αρχηγούς των γεωργικών εκμεταλλεύσεων κατά ομάδες ηλικιών και φύλο. Στον Πίνακα αυτόν οι αρχηγοί των γεωργικών εκμεταλλεύσεων από 45 ετών και άνω, είναι και για τα δύο φύλα το 74% του συνόλου ενώ οι άνω της κλάσης 45-64 φθάνουν το 16% του συνόλου. Αξιοσημείωτη είναι εξάλλου η σχέση ανάμεσα στα δύο φύλα, η οποία για όλες τις κλάσεις άνω των 20 ετών έχουν μια αναλογία 1/9 περίπου υπέρ των ανδρών εκτός της κλάσης 30-

44 ετών όπου η εν λόγω αναλογία σχεδόν διπλασιάζεται. Από τα παραπάνω δεδομένα μπορεί να εξαχθούν δύο συμπεράσματα. Πρώτον

Πίνακας 10
Αρχηγοί γεωργικών εκμεταλλεύσεων κατά
ηλικία και φύλο

Κλάσεις ηλικιών

(έτη)	Ανδρες	Γυναίκες	Σύνολο	% Συνόλου
10-19	-	-	-	-
20-29	9	1	10	2,86
30-44	77	4	81	23,14
45-64	184	19	203	58,00
65 & άνω	50	6	56	16,00
ΣΥΝΟΛΟ	320	30	350	100,00

Πηγή : Στοιχεία Απογραφής Γεωργίας-Κτηνοτροφίας, 1981

ότι από την ηλικία των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων, είναι φανερό ότι η διεύθυνση αυτών πραγματοποιείται κατά κύριο λόγο από ηλικιωμένα άτομα των οποίων η προσαρμογή στις σύγχρονες απαιτήσεις της γεωργίας επιχειρηματικού τύπου δεν αναμένεται να είναι ιδανική. (18) Δεύτερον ότι ειδικότερα στη μεσαία αλλά και στην μικρότερη κλάση ηλικιών η μειωμένη παρουσία των γυναικών δεν προικνίζεται την ανατροπή της ανδροκρατίας στο επάγγελμα του γεωργού από την υπεύθυνη θέση του αρχηγού της εκμετάλλευσης. (19)

2.2. Οικονομικά ενεργός πληθυσμός

Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της κοινότητας σύμφωνα με τα αδημοσίευτα αλλά επεξεργασμένα από εμάς στοιχεία της Απογραφής Νοικοκυριού 1981 ήταν 543 άτομα ή 37,24% του συνόλου πραγματικού πληθυσμού της.(20) Σύμφωνα με την Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών του 1961, το σύνολο του οικονομικώς ενεργού ήταν 664 άτομα ή 41,37% του συνόλου. Έτσι σε μια εικοσαετία παρατηρείται μείωση 4,13 ποσοστιαίων μονάδων. Σε επίπεδο νομού η αντίστοιχη μείωση ήταν (47,97%-38,28%) 11,69 ποσοστιαίες μονάδες. Από την άποψη της σύνθεσης κατά φύλο το 1961 ο ανδρικός ενεργός ήταν 80,27% ενώ το 1981 84,34%, δηλαδή αύξηση 4,07% ποσοστιαίων μονάδων, στην οποία πρέπει να συνυπολογισθούν τα εννοιολογικά προβλήματα που υποσημειώθηκαν ήδη, σχετικά με τους ορισμούς των Απογραφών.

Όσον αφορά τον ενεργό στον πρωτογενή τομέα μπορούμε να προβούμε σε συγκρίσεις αφού σημειώσουμε ότι το 1961 έχουν απογραφεί οι απασχολούμενοι στη γεωργία, κτηνοτροφία, δάση, θήρα, αλιεία, το 1971 οι απασχολούμενοι στη γεωργία-κτηνοτροφία και το 1981 οι απασχολούμενοι στην γεωργία-κτηνοτροφία αλλά και στις άλλες γνωστές αναλυτικές κατηγορίες απασχολήσεων. Έτσι το 1961 ο ενεργός στον πρωτογενή είναι 571 άτομα ή το 85,99% του συνόλου ενεργού, το 1971 αντίστοιχα 628 άτομα (κύρια απασχόληση) και το 1981, 351 άτομα ή το 64,64%. Παρατηρείται δηλαδή σε μια

εικοσαετία, και δεδομένου ότι με τη θήρα, τα δάση ή την αλιεία ούτε το 1961 υπήρχε ανάλογη δραστηριότητα στην κοινότητα, ότι η μείωση του ενεργού στον πρωτογενή τομέα αντιστοιχεί σε 21,35 ποσοστιαίες μονάδες. Ανάλογα σε επίπεδο χώρας και νομού για το 1961 τα ποσοστά είναι 53,05% και 70,42% για το 1971 είναι 38,84% και 58,42% και για το 1981 είναι 27,87% και 46,62%. (21) Δηλαδή μέσα σε μια εικοσαετία παρουσιάζονται μειώσεις για τη χώρα 25,18 ποσοστιαίες μονάδες και 23,80 για το νομό. Οι μειώσεις αυτές σε επίπεδα χώρας και νομού μπορούν προφανώς να αποδοθούν βάσει των διαθέσιμων στοιχείων σε ανάλογες αυξήσεις στα ποσοστά του δευτερογενούς και κυρίως του τριτογενούς τομέα επί του συνόλου των απασχολούμενων. Αντίθετα στο επίπεδο της κοινότητας δεν μπορούν να γίνουν ελλείψει σχετικών στοιχείων ανάλογες συγκρίσεις. Από τον Πίνακα 11 ωστόσο που ακολουθεί, του ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας για το 1981, μπορούν να γίνουν υποθέσεις ως προς τις δραστηριότητες που απορροφούν ή αναπτύσσονται σε βάρος του μειούμενου ποσοστού πρωτογενούς απασχολήσεως.

Από τον παραπάνω Πίνακα θα μπορούσε να επισημανθεί πέραν της γεωργίας-κτηνοτροφίας, η σημασία των κατηγοριών κατά σειράν των Εργατών-Τεχνιτών, Υπηρεσιών, Εμπορίου και της Βιοτεχνίας. Μάλιστα στις δύο πρώτες κατηγορίες θα άξιζε ιδιαίτερης επισήμανσης η αυξημένη συμμετοχή του ποσοστού των απασχολούμενων γυναικών (βλ. και διαγρ. 8).

Δεδομένου ότι ένα μεγάλο ποσοστό αυτών των εκτός γεωργίας και κτηνοτροφίας κατηγοριών απασχολήσεων που εγγίζουν

Πίνακας 11

Ενεργός πληθυσμός κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

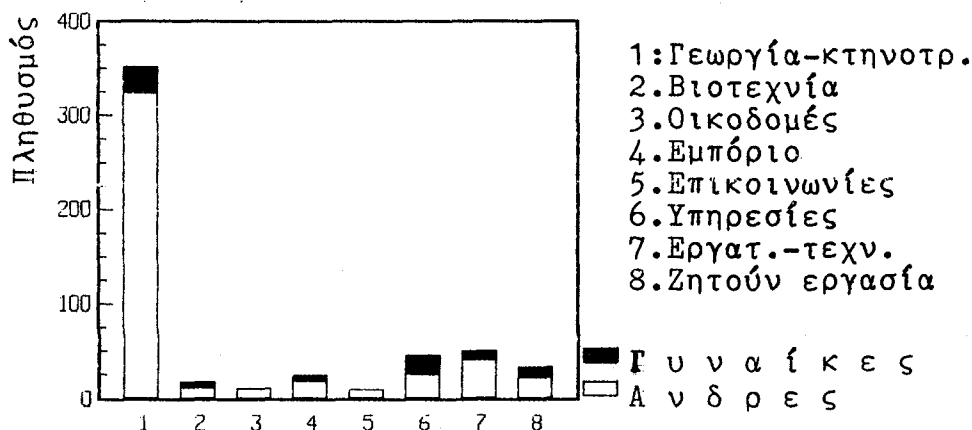
Οικονομική δραστηριότητα	Ανδρες	%	Γυναίκες	%	Σύνολο	
Γεωργία-Κτηνοτροφία	323	69,61	28	35,44	351	64
Βιοτεχνία	12	2,58	6	7,59	18	3
Οικοδομήσεις	11	2,37	-	-	11	2
Εμπόριο	19	4,09	5	6,32	24	4
Επικοινωνίες-μεταφορές	10	2,15	-	-	10	1
Υπηρεσίες	26	5,60	20	25,31	46	8
Εργάτες-Τεχνίτες	41	8,83	9	11,39	50	9
Ζητούν εργασία	22	4,74	11	13,92	33	6
ΣΥΝΟΛΟ	464		79		543	

Πηγή : ΕΣΥΕ, Απογραφή Νοικοκυριού 1981

το 20% του συνόλου αφορούν είτε άμεσα εξωστρεφείς δραστηριότητες (εργάτες-τριες σε παρακείμενες βιομηχανίες, υπηρεσίες στο πλησίον αστικό κέντρο) ή έμμεσα (διακίνηση, υλικών - εμπόριο, οικοδομήσεις) είναι εύλογο ότι το ποσοστό αυτών των απασχολήσεων μπορεί να θεωρηθεί και ως δείκτης του έντονου ανοίγματος της ντόπιας οικονομίας στο περιφερειακό της πλαίσιο. Συγκριτικά θα άξιζε να παραβάλουμε την αναλυτική

Διάγραμμα 8

Ενεργός πληθυσμός κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και φύλο



καταγραφή των απασχολήσεων του ενεργού πληθυσμού το 1981 με μια αντίστοιχη καταγραφή πριν ένα αιώνα, συγκεκριμένα το 1879 (22). Με δεδομένο ότι από την καταγραφή του 1879 λείπει ο γυναικείος ενεργός πληθυσμός και τα παιδιά από 10-19 ετών (συνολικός πληθυσμός 744 άτομα), ορισμένες παρατηρήσεις μόνο μπορούν να αξιολογηθούν. Ως προς τους άνδρες λοιπόν είναι εμφανής το 1981 η διεύρυνση των κατηγοριών ειδικής απασχόλησης του ενεργού πληθυσμού. Μια σειρά από νέα επαγγέλματα έχουν πέραν των βασικών παραδοσιακών (γεωργοί, κτηνονοτρόφοι) προστεθεί ενώ ορισμένες σημαντικές, όπως διαφαίνεται από την βαρύνουσα θέση τους στην καταγραφή του 1879, απασχολήσεις (αγωγιάτης, βαλμάς) έχουν εξαφανισθεί μαζί με άλλες λιγότερο σημαντικές (επιστάτης, υπηρέτης, αλωνιάτης), (βλ. Πιν. 12).

Ενα άλλο συμπέρασμα από την καταγραφή του 1879 είναι η έντονη ενδοστρέφεια των απασχολήσεων σε αντίθεση με εκείνη του

1981, όπου η πλειοψηφία των μη ανηκόντων στις βασικές παραδοσιακές παραγωγικές απασχολήσεις επαγγελματιών είναι αδιανόητες χωρίς την άμεση επαφή της κοινότητας με τον ευρύτερο αστικό ή περιαστικό της χώρο. Όσον αφορά τις βασικές παραδοσιακές απασχολήσεις, είναι αξιοσημείωτο ότι αν το 1981 οι γεωργοί και κτηνοτρόφοι είναι σχετικά ως ποσοστό περισσότεροι από το 1879 (73,15% έναντι 68,80%), εντούτοις πιο σημαντική είναι η έντονη παρουσία των κτηνοτρόφων ένα αιώνα πριν, όταν απαρτίζουν το 23,20% των καταγεγραμμένων απασχολήσεων έναντι μόλις 3,15% σήμερα.

Από την αναλυτική παρουσίαση των απασχολήσεων προκύπτει ότι η κοινότητα μέσα σε ένα αιώνα έχασε τον μικτό γεωργικό-κτηνοτροφικό χαρακτήρα των βασικών παραδοσιακών απασχολήσεων της, αποκτώντας ένα σαφή γεωργικό προσανατολισμό (70,0% των ανδρών και 39,70% των γυναικών). Η βασική παραδοσιακή απασχόληση της προβατοτροφίας έχει χάσει σήμερα σχεδόν εντελώς της σημασία της (1,35% των ανδρών και 1,47% των γυναικών). Στο σύνολο της απασχόλησης (βλ. Πίν.3 Παρ/τος) οι εργαζόμενοι στον πρωτογενή τομέα είναι το 68,82% του συνόλου των απασχολούμενων στην κοινότητα ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά σε επίπεδο χώρας και νομού είναι 27,43% και 46,41%. Στο δευτερογενή τομέα όπως τον προσδιορίζει η Απογραφή του 1981 τα ποσοστά στα τρία προαναφερθέντα επίπεδα είναι 15,49%, 29,32% και 21,61% ενώ στον τριτογενή πάντα κατά τον ορισμό της ίδιας απογραφής είναι αντίστοιχα 15,68%, 38,34% και 28,37%.

Πίνακας 12

Αναλυτικός κατάλογος παραδοσιακών
επαγγελμάτων κατά φύλο

Ανδρες			Γυναίκες		
Απασχολήσεις	Αριθ.	%	Απασχολήσεις	Αριθ.	%
Επιστάτης	3	2,40	-	-	-
Ποιμήν	29	23,20	-	-	-
Γεωργός	57	45,60	-	-	-
Εργάτης	2	1,60	-	-	-
Αστ. Κλητήρας	1	0,60	-	-	-
Αγωγιάτης	11	8,80	-	-	-
Αγροφύλακας	2	1,60	-	-	-
Βαλμάς	9	7,20	-	-	-
Παντοπώλης	1	0,80	-	-	-
Ράπτης	5	4,00	-	-	-
Αλωνιάτης	1	0,80	-	-	-
Στρατιώτης	3	2,40	-	-	-
Υπηρέτης	1	0,80	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	125	100,00	-	-	-

Πηγή : Κ.Δ. Γαλλή, ό.π.

Στον επόμενο Πίνακα 13 εξετάζεται ο ενεργός πληθυσμός κατά σχέση εργασίας, φύλο και ηλικία.

Ως προς τη σχέση εργασίας είναι αξιοσημείωτο το υψηλό ποσοστό (62,61%) του ενεργού που "εργάζεται δι'ίδιον λογαριασμό". Συγκριτικά αναφέρεται ότι στο σχετικό περιφερειακό επίπεδο (αγροτικές περιοχές Λοιπής Στερεάς και Ευβοίας, Απογραφής 1981) (βλ. Πίνακες 4 και 5 Παρ/τος), το αντίστοιχο ποσοστό είναι 42,28%. Αντίθετα χαμηλότερα ποσοστά σε σχέση με το παραπάνω περιφερειακό επίπεδο παρουσιάζονται στις υπόλοιπες κύριες κατηγορίες σχέσεων εργασίας, "τα συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογενείας" και τους "μισθωτούς". Έτσι στην πρώτη κατηγορία η κοινότητα παρουσιάζει ποσοστό 11,79% και η περιφέρεια 22,93% ενώ στη δεύτερη τα ποσοστά για τα αντίστοιχα επίπεδα είναι 18,97% και 28,88%.

Δευτερεύουσες κατηγορίες σχέσεων εργασίας είναι για την κοινότητα αυτή των "εργοδοτών" και εκείνη των "νέων" (23). Στην κατηγορία των εργοδοτών το ποσοστό της κοινότητας είναι σχεδόν το μισό (0,5%) εκείνου της περιφέρειας (1,15%). Ως προς εκείνους που "ζητούν εργασία" στην κοινότητα θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι ταυτίζονται με την κατηγορία των "νέων" και των "ανέργων", δηλαδή όλοι οι άνεργοι ζητούν εργασία για πρώτη φορά. Το ποσοστό τους είναι σχετικά υψηλό (6,08%) αν συγκριθεί με το αντίστοιχο σε περιφερειακό επίπεδο είτε του συνόλου των ανέργων (2,98%) ή εκ των ανέργων μόνο των νέων (2,13%). Πάντως εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι το σχετικό ερώτημα της Απογραφής, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές ανταποκρίνεται περισσότερο στην επιθυμία του απαντώντος να βρει μια μόνιμη απασχόληση παρά στην πραγματικότητα του εποχιακά εργαζομένου

Πίνακας 13

Ενεργός Πληθυσμός κατά σχέση εργασίας, φύλο και ηλικία

Ηλικία	Εργοδότες		Εργαζόμενοι δι' ίδιον λογαριασμόν		Συμβοηθόντα και μη αμειβόμενα μέλη οικογένειας		Μισθωτοί		Ζητούν εργασία		Σύνολο		Γενικό Σύνολο	% Γ.Σύνολο
	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ		
10 - 19	-	-	1	-	8	-	7	5	2	4	18	9	27	4,97
20 - 29	-	-	18	5	26	1	21	12	20	7	85	25	110	20,26
30 - 44	3	-	86	4	12	2	16	11	-	-	117	17	134	24,68
45 - 64	-	-	169	13	1	13	22	7	-	-	192	33	225	41,44
65 & άνω	-	-	43	1	1	-	2	-	-	-	46	1	47	8,65
Σύνολο	3	-	317	23	48	16	68	35	22	11	458	85	543	100,00
Γ. Σύνολο	3		340		64		103		33		543			
% Γ. Σύνολο	0,55		62,61		11,79		18,97		6,08		100,00			

Πηγή : ΕΣΥΕ, Απογραφή Νοικοκυριού 1981.

που αφορά το σύνολο -και τους απαντώντες- των ερωτωμένων.

Σχετικά με το φύλο, η δυσμενέστερη αναλογία για τις γυναίκες παρουσιάζεται στην κατηγορία "εργαζόμενοι δι'ίδιον λογαριασμό" (1/14) ενώ στις υπόλοιπες κατηγορίες οι αναλογίες είναι κατά σειρά "εργοδότες" και "συμβοηθούντα..." (1/3), "μισθωτοί" και "ζητούν εργασία" (1/2). Συγκριτικά με τις αναλογίες αυτές, οι μεγαλύτερες διαφορές σε περιφερειακό επίπεδο, εμφανίζονται στην κατηγορία των "εργαζομένων δι'ίδιον λογαριασμό" (1/9), και ιδιαίτερα στις κατηγορίες των "συμβοηθούντων" και των "μισθωτών", όπου στην μεν δεύτερη η αναλογία των γυναικών είναι δυσμενέστερη (1/4), ενώ στην πρώτη σε αντίθεση με την κοινότητα υπερτερούν (2/1). Από όλα τα παραπάνω συνάγεται, όσον αφορά την κοινότητα, η κυριαρχία των ανδρών τόσο στην κατηγορία των "εργαζομένων δι'ίδιον λογαριασμό", που κατεξοχήν περιλαμβάνει τους απασχολούμενους στην πρωτογενή παραγωγή, αλλά και στις υπόλοιπες κατηγορίες σχέσεων εργασίας.

Ως προς την ηλικία στην κατηγορία "εργαζόμενοι δι'ίδιον λογαριασμό" τα μεγαλύτερα ποσοστά συναντώνται στη διευρυμένη κλάση 30-64 ετών τόσο στην κοινότητα (80,00%) όσο και στην περιφέρεια (74,07%). Στην κατηγορία των "συμβοηθούντων" για την κοινότητα το μεγαλύτερο ποσοστό (64,06%) συναντάται στη διευρυμένη κλάση 20-44 ετών, ενώ για την περιφέρεια στην κλάση 30-64 ετών (56,40%). Τέλος για την κατηγορία των μισθωτών το μεγαλύτερο ποσοστό για την κοινότητα συναντάται στη διευρυμένη κλάση 20-44 ετών (58,25%) ενώ για την περιφέρεια στην κλάση 30-

44 ετών (62,53%). Όσον αφορά αυτούς που "ζητούν εργασία" και ιδιαίτερα την κατηγορία "νέοι" το μεγαλύτερο ποσοστό, τόσο για την κοινότητα (100%) όσο και για την περιφέρεια (97,54%) συναντάται στη διευρυμένη κλάση 10-29 ετών. Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι η κοινότητα παρουσιάζεται συγκριτικά νεαρότερη, ειδικά στις κατηγορίες των "συμβοηθούτων" και "μισθωτών" από την άμεση περιφέρειά της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ι. Γ. Βορτσέλα, Φθιώτις η προς τον Νότον της Θβρουσ, Απάνθισμα, Ιστορικών και Γεωγραφικών Ειδήσεων, Από των αρχαιοτάτων γνώσεων μέχρι των καθ'ημάς. Αθήνα, 1907: 458.
2. Βλέπε σχετ. Κ.Α. Ζησόπουλου, Ανθήλη Φθιώτιδας, Κοινότητα Ανθήλης, 1972: 13 : "Επειδή εις την πεδινήν Φθιώτιδα δεν υπήρχον γεωργοί δια την καλλιέργειαν των γαιών, τας οποίας είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι, ο Νομάρχης της Λαμίας Δρόσος Μανσόλας (1789-1860, Θεσσαλικής καταγωγής - Λ.Λ.) εκάλεσε Θεσσαλούς γεωρούς να έλθουν στην Φθιώτιδα δια να εργασθούν ως κολλήγοι εις τα κτήματα των νέων ιδιοκτητών. Πολλοί Θεσσαλοί αγρόται ανταπεκρίθησαν εις την πρόσκλησιν του Νομάρχου και εγκατεστάθησαν ως κολλήγοι εις τα διάφορα τσιφλίκια του Νομού. Ωρισμένοι εξ αυτών εγκατεστάθησαν εις το τσιφλίκι Ιμίρμπεη περίξ της οικίας των τσιφλικούχων, εκεί όπου υπήρχον οι "αλωνότοποι" των Τούρκων, ο παλαιός πύργος και ελάχιστοι οικίαι Ελλήνων". Επίσης Δ. Θ. Νάτσιου "Ηπειρώται αποκτήσαντες Ελληνικήν Ιθαγένειαν εις την Λαμίαν 1850-1859", Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα, 1977: 8 (Ανάτυπο), όπου απογράφεται ο Αυταλέτης Γεώργιος "εκ της Ηπείρου της Οθωμανικής επικρατείας, ετών 35, έγγαμος, κάτοικος Ιμίρμπεης, χριστιανός επιστάτης το επάγγελμα ελθών εν Ελλάδι προ δέκα ετών" (δηλ. το 1849 - Λ.Λ.). Εξάλλου έχει διαπιστωθεί ότι ο πληθυσμός αυξήθηκε ταχύτατα στις περιοχές που επικρατεί η μεγάλη ιδιοκτησία με ρυθμούς που ξεπερνούν

κατά πολύ τον μέσο όρο, ενώ αντίθετα, στις ζώνες που κυριαρχεί η μικρή οικογενειακή ιδιοκτησία, το ποσοστό πληθυσμιακής αύξησης είναι πολύ χαμηλό. Στο διάστημα 1839-1861 στις τρεις περιοχές όπου επικρατούσε η μεγάλη ιδιοκτησία (Φθιώτιδα, Βοιωτία, Εύβοια) παρατηρείται ένα ποσοστό πληθυσμιακής αύξησης 54% (154.000 έναντι 100.000), ενώ ο μέσος όρος στην Ελλάδα είναι 29%. Παρόμοιο φαινόμενο παρατηρείται και στα τέλη του αιώνα, σ'αυτές τις ίδιες περιοχές και στην Αττική, όπου επικρατεί η μεγάλη ιδιοκτησία (εκτός από την κατοικημένη περιοχή της Αθήνας) στο διάστημα 1879-1920 φτάνουν σε 58% αύξηση (δηλαδή 363.000 έναντι 229.000). Έτσι οι τρεις περιοχές της μεγάλης ιδιοκτησίας (Θεσσαλία - Αρτα, Φθιώτιδα - Εύβοια, Βοιωτία-Αττική εκτός της Αθήνας) που υπερτερούν ως προς την αύξηση της πυκνότητας του αγροτικού πληθυσμού, είναι και οι μόνες στην Ελλάδα που υπερτριπλασίασαν τον αγροτικό τους πληθυσμό μέσα σε ογδόντα χρόνια. Συνεπώς όλα συνηγορούν στο να θεωρήσουμε πως το ισχύουν καθεστώς γαιοκτησίας, αποτελούσε συντελεστή καθοριστικής σημασίας για τις πληθυσμιακές μετακινήσεις. Και παρ'όλο που οι συγκεκριμένες μορφές αυτής της διασύνδεσης μπορεί να είναι διαφορετικές από τις τάσεις που συναντάμε σε άλλες χώρες, όπου η ένταση της μετανάστευσης βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την σημαντική θέση που κατέχει η μεγάλη ιδιοκτησία, είναι βέβαιο ότι η αγροτική έξοδος ήταν αισθητή στις περιοχές που επικρατούσε κυρίως η μικρή και μεσαία αγροτική εκμετάλλευση. Βλ. σχετ.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, ο Κοινωνικός ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), Θεμέλιο, 1977: 103-104.

3. Βάσει της ΕΣΥΕ αστικός είναι ο πληθυσμός των δήμων όπου ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 10.000 κατοίκους και άνω χωρίς τους διεσπαρμένους, καθώς και ο πληθυσμός των 13 πολεοδομικών συγκροτημάτων (Αθηνών, Θεσ/κης, Πατρών, Βόλου, Ηρακλείου, Χανίων, Καλαμάτας, Σπάρτης, Κατερίνης, Αγρινίου, Χίου Αιγίου, Ερμούπολεως) στο σύνολό τους ασχέτως του μεγέθους του πολυπληθέστερου "οικισμού". Ως ημιαστικός, χαρακτηρίζεται ο πληθυσμός δήμων και κοινοτήτων με πολυπληθέστερο οικισμό μεταξύ 2.000 και 9.999 κατοίκους και ως αγροτικός αυτός που διαμένει σε οικισμούς κάτω των 2.000 κατοίκων.
4. Η μείωση στην ίδια περίοδο για το νόμο εκτιμάται σε 24,9% από τους Ι. Γιδαράκου, Ι. Μητσάκο, Α. Παναγιώτου, Α. Φαρδή στη Διαχρονική έρευνα γεωργικής ανάπτυξης της Ελλάδας, Αθήνα 1986: 37. Η απόκλιση οφείλεται στη χρήση από τους Ε. Θεοδώρα-Μαρκογιαννάκη κ.ά. αδημοσίευτων προσωρινών στοιχείων Απογραφής ΕΣΥΕ 1981, σε αντίθεση με την προηγούμενη εργασία που χρησιμοποιεί οριστικά δημοσιευμένα στοιχεία από την ίδια πηγή. Ειδικά για τον ενεργό σε επίπεδο κοινότητας τα στοιχεία προέρχονται από επεξεργασία του γράφοντος αδημοσίευτων Στοιχείων Απογραφής Νοικοκυριού 1981 της ΕΣΥΕ.
5. Ανάλογες διευκρινίσεις των χρησιμοποιουμένων στατιστικών

- κατηγοριών βλέπε στην εργασία του Δ. Ψυχογιού, "Κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των μελών, μεμονωμένων και διοικητικών συμβουλίων" στο Το Αγροτικό συνεταιριστικό πρόβλημα της χώρας Ε.Κ.Κ.Ε. Αθήνα 1981: 46-52.
6. Ι. Γ. Ζούμπου, Οικονομική θέσις και ανάπτυξεις του Νομού Φθιώτιδος, Αθήναι 1963: 33.
 7. Β. Μάος, Οι οικονομικές επιπτώσεις της γήρανσης του πληθυσμού παραγωγικών ηλικιών, Επιθ. Κοινωνικών Ερευνών, 1983, 49: 3-44.
 8. Σχετικά ο Κ. Θ. Ζησόπουλος, ό.π. : 62 - 63 αναφέρει παραθέτοντας πίνακα θανόντων κατά την πενταετία 1932-1936 και αντίστοιχα την πενταετία 1967-1971. Το ποσοστό θανόντων της πρώτης πενταετίας είναι επί του πληθυσμού της πρώτης πενταετίας 36,6% ενώ της δεύτερης 4,25%. Η διαφορά αποδίδεται στην "ελονοσία, το χαμηλόν βιοτικό επίπεδον και την έλλειψιν επαρκούς ιατροφαρμακευτικής περιθάλψεως" που χαρακτήριζαν την πρώτη περίοδο.
 9. Γ. Γκιζέλη , Ρ. Καυταντζόγλου, Α. Τεπέρογλου, Β. Φίλια, Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας : Μεταβαλλόμενα σχήματα, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα, 1984: 43-44.
 10. Για τις επιπτώσεις της δημογραφικής γήρανσης βλέπε Η. Εμκε-Πουλοπούλου, Δημογραφική γήρανση στην Ελλάδα, Επιθ. Κοινωνικών Ερευνών, 49, 1983: 41-49.
 11. Βλέπε Γ. Πολύζου, Δημογραφικές επιπτώσεις από τις πρόσφατες πληθυσμιακές ανακατατάξεις στην Αθήνα, εφ. Το Βήμα

10.5.1987.

12. Βλέπε Π. Ι. Τσιώνη, ό. π. : 305 - 306 : "Μετά το 1965 άρχισε σταδιακά και σταθερά η κάμψη του μεταναστευτικού ρεύματος και η παλινόστηση των πρώτων μεταναστών. Σήμερα δεν υφίσταται (1983-Λ.Λ.) για το νομό μεταναστευτικό πρόβλημα. Από την έρευνα των στατιστικών δελτίων που καταρτίζονταν μέχρι και το Σεπτέμβριο του 1977, η παλιννόστηση βρίσκεται σε καλό επίπεδο και τείνει να ισοσκελισθεί με την μετανάστευση. Συγκεκριμένα το 1977 μετανάστευσαν 88 άτομα (63 άνδρες, 25 γυναίκες) με χώρες προορισμού 22 τη Γερμανία, 21 τις Υπερωκεάνιες χώρες, 20 τις Η.Π.Α., 11 τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες κ.λ.π. και επέστρεψαν 57 (32 άνδρες και 25 γυναίκες). Το 1976 είχαν επιστρέψει 116 άτομα (61 άνδρες και 55 γυναίκες). Ανάλογος αριθμός που κυμαίνεται από 50-110 άτομα έχει επιστρέψει και κατά τη χρονική περίοδο 1970-1976. Οι χώρες από τις οποίες επιστρέφουν είναι η Γερμανία, ο Καναδάς, οι Η.Π.Α. κ.λ.π. Ως τόπο εγκαταστάσεως προτιμούνται μεγαλύτερα κέντρα του Νομού".
13. Βλέπε σχετικά Β. Μάου, ό.π. : 94-98.
14. Συγκριτικά θα μπορούσαμε και από την προηγηθείσα ανάλυση να διαπιστώσουμε το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού. Σε επίπεδο χώρας η αναλογία των ηλικιωμένων 65 ετών και άνω, σχεδόν διπλασιάστηκε σε 28 χρόνια : από 7% σε 13%. Η αύξηση αυτή έγινε το 1961 σε βάρος της αναλογίας του παιδικού πληθυσμού ηλικίας 0-14 ετών, ενώ μετά το 1971 σε βάρος της

αναλογίας του πληθυσμού και του πληθυσμού παραγωγικών ηλικιών 15-64 ετών (Βλ. Η. Εμκε - Πουλοπούλου, ό.π. : 35-36). Αν λάβουμε για σύγκριση μια ορεινή περιοχή (Βλ. Α. Λουλούδη, Ν. Μαρτίνου, Αλ. Παναγιώτου Διερεύνηση Κοινωνικών Αναγκών και Προοπτικές Ανάπτυξης, Η περίπτωση πέντε κοινοτήτων του Ν. Ιωαννίνων, Αθήνα, 1984: 19-20) ενώ σε σχέση με τη χώρα η γήρανση του πληθυσμού της κοινότητας είναι μεγαλύτερη, δεν συμβαίνει το ίδιο με τις κοινότητες της ορεινής περιοχής. Έτσι η αναλογία ατόμων ηλικίας 45 ετών και άνω είναι αντίστοιχα για τη χώρα 35,6%, την ορεινή περιοχή 56,6%, την κοινότητα 44,37%. Η αναλογία ατόμων άνω των 65 ετών για τη χώρα 12,7%, την ορεινή περιοχή 23,5%, την κοινότητα 15,84%. Θα άξιζε εδώ να σημειωθεί ότι στην περίπτωση της κοινότητας με βάση τα στοιχεία του 1961 (Βλ. ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών, 1961), η αναλογία των ατόμων άνω των 45 ετών ήταν 29,40% και εκείνη άνω των 65 ετών 8,22%. Δηλαδή σχεδόν διπλασιάστηκε σε λιγότερο από τα 28 έτη που απαίτησε η ίδια αύξηση -τουλάχιστον για την κλάση 65 ετών και άνω- σε επίπεδο χώρας.

15. Ανάλογες διαπιστώσεις είχαμε σε μελέτη μιας ορισμένης ορεινής περιοχής (Βλ. σχετ. Α. Λουλούδης, Ν. Μαρτίνος, Α. Παναγιώτου, ό.π. : 19). Στην κλάση "20-29 ετών" οι γυναίκες, όπως και στην κοινότητα, είναι λιγότερες (44.3%) από τους άνδρες (55.7%). Η ερμηνεία του φαινομένου εκεί ήταν ότι στην κλάση αυτή περιλαμβάνονται οι ηλικίες που για τις γυναίκες είναι καταλληλότερες για οικογενειακή

αποκατάσταση συνδεδεμένη με το γάμο και ταυτόχρονα με την ένταξη στο αστικό περιβάλλον ή άλλως την απαγκρίστρωση από τις δεσμεύσεις και τις στερήσεις του αγροτικού βίου. Αντίθετα ενώ στην ορεινή περιοχή η αναλογία των γυναικών είναι μεγαλύτερη στα άτομα 45 και άνω, και πολύ περισσότερο στην κατηγορία 65 ετών και άνω (55,7%), στην κοινότητα η υπεροχή των γυναικών αρχίζει από την κλάση 30-44 (51,36) συνεχίζεται στην κλάση 45-64 (52,16) και στην κλάση 65 ετών και άνω (51,94) Αντίστοιχα από τα διαθέσιμα στοιχεία για το 1961 (Βλ. Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 1961, ό.π.) στην κοινότητα η αναλογία των γυναικών είναι μεγαλύτερη στις κλάσεις 15-44 (53,12%) και 65 και άνω (60,60%) ενώ είναι μικρότερη στην κλάση 45-64 (48,23%).

Όσον αφορά την αναλογία ανδρών-γυναικών στο σύνολο του πληθυσμού ενώ για την ορεινή περιοχή υπερέχουν οι γυναίκες (53,05%) για την κοινότητα η υπεροχή των γυναικών το 1961 (50,65%) μετατρέπεται σε υπεροχή των ανδρών το 1981 (50,35%).

16. Ο παραγωγικός πληθυσμός της Ελλάδος από το 1928 έχει εισέλθει στο στάδιο της "σχετικής ωριμότητας". Μετά το 1928 παρατηρείται μια συνεχής και συστηματική άνοδος του διαμέσου ηλικίας του άρρενος και θήλεος παραγωγικού πληθυσμού. Εξαίρεση αποτελεί το 1951 όπου παρατηρείται μερική μείωση της διαμέσου ηλικίας. Κατά την περίοδο 1928-1976, δηλαδή μέσα σε 48 έτη, η διάμεσος ηλικία και των δύο φύλων αυξήθηκε κατά 6 περίπου έτη ή κατά 1/5 περίπου (1928-

Σύνολο 31,40 και 1976-Σύνολο 37,82). Δηλαδή παρατηρείται μια συνεχής αύξηση του ειδικού βάρους των μεγαλύτερων γενεών του πληθυσμού των παραγωγικών ηλικιών και ταυτόχρονα μια συστηματική μείωση των εισερχομένων νέων γενεών στον παραγωγικό πληθυσμό (λόγω της πτωτικής τάσης της γεννητικότητας και της αυξημένης μετανάστευσης νέων). Στην Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών του 1981 της ΕΣΥΕ τα διαθέσιμα στοιχεία διαμορφώνουν δείκτη διαμέσου 37,93, δηλαδή την συνεχιζόμενη έστω και βραδέως αύξηση της ωριμότητας του συνόλου παραγωγικού πληθυσμού.

17. Βλέπε σχετ. T. G. Connolly, W. Sluckin, An Introduction to Statistics for the Social Sciences. Mac Millan, 2nd Ed., 1969 : 23-26.
18. Από τα στοιχεία της Έρευνας διαρθρώσεως των γεωργικών εκμεταλλεύσεων 1977/78 της ΕΣΥΕ για την ηλικία των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων, προκύπτει ότι σε επίπεδο χώρας η κλάση "65 ετών και άνω" εμφανίζει ποσοστό 29,8% έναντι 16% μόλις της Κοινότητας. Ωστόσο αν θεωρηθεί η διευρυμένη κλάση των μεγαλύτερων ηλικιών "45-65 ετών και άνω", το ποσοστό της κοινότητας (74%) είναι μόλις υψηλότερο εκείνου της χώρας (74,0%). Για την κοινότητα εξάλλου είναι ενθαρρυντικό ότι στις μικρότερες κλάσεις των ηλικιών, όπως στη διευρυμένη κλάση "20-44 ετών", εμφανίζεται ένα υψηλότερο ποσοστό (26%) εκείνου της χώρας.
19. Από στοιχεία του 1879 προκύπτει ότι το υψηλότερο ποσοστό του πληθυσμού των ανδρών της Κοινότητας (59,20%)

εντάσσονται στην κλάση 30-44 ετών. Μάλιστα από τους παρατιθέμενους Πίνακες 6 & 7 Παρ/τος ιδιαίτερα των γεωργών και ποιμένων στη διευρυμένη κλάση των 20-44 ετών, κατατάσσονται τα 76,75% του καταγεγραμμένου ανδρικού πληθυσμού της. Εξ αυτού προκύπτει ένας πολύ νεαρότερος πληθυσμός του σημερινού και μάλιστα παραγωγικός πληθυσμός. Βεβαίως στα παραπάνω θα πρέπει να συνυπολογισθεί η αύξηση του προσδοκωμένου μέσου όρου ζωής από την προαναφερθείσα εποχή (σύμφωνα με την απογραφή του 1971 ήταν 70 έτη, για τους άρρενες και 73,6 για τις γυναίκες).

20. Ο ορισμός του οικονομικά ενεργού πληθυσμού δεν είναι ταυτόσημος εννοιολογικά στις τρεις εδώ αναφερόμενες Απογραφές. Έτσι στην Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 1961 ως οικονομικώς ενεργοί θεωρούνται οι εργασθέντες τουλάχιστον 10 ώρες κατά την προηγούμενη της απογραφής εβδομάδα ή λιγότερο ή καθόλου αλλά δηλώσαντες ότι εργάζονται συνήθως ή ακόμα δηλώσαντες ότι ζητούν εργασία. Στην Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών του 1971 ο οικονομικά ενεργός εξετάζεται μέσα από δύο περιπτώσεις εκείνη της συνήθους απασχόλησης και εκείνη της απασχόλησης κατά την τελευταία προ της απογραφής εβδομάδα. Επειδή η πρώτη περίπτωση επικρατεί στο μεγαλύτερο μέρος των πινάκων, και επειδή σύμφωνα με αυτήν στον οικονομικά ενεργό περιλαμβάνονται και όσα συμβοηθούντα μέλη της οικογένειας δεν αμείβονταν, αλλά εργάζονταν συστηματικά στην οικογενειακή επιχείρηση, δηλαδή θεωρούνται μη ενεργοί οι νοικοκυρές με οικιακά, οι μαθητές

και σπουδαστές, οι γέροι που αποσύρθηκαν, είναι προφανής η μείωση του ενεργού στη γεωργία συγκριτικά με την Απογραφή του 1961. Τέλος στην Απογραφή Πληθυσμού 1981 ως οικονομικώς ενεργοί θεωρούνται οι απασχολούμενοι και οι άνεργοι. Στους απασχολούμενους καταγράφονται άτομα ηλικίας 10 ετών και άνω που δήλωσαν ότι εργάζονται με σκοπό το κέρδος ή για να πάρουν μια αμοιβή ή ακόμη ως άμισθοι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση ή την γεωργική εκμετάλλευση εφόσον εργάζονται σ' αυτήν τουλάχιστον το 1/3 του κανονικού ωραρίου ή άνω των 90 ημερών το χρόνο, και επομένως, την προηγούμενη της απογραφής εβδομάδα εργάστηκαν λιγότερο από 15 ώρες ή καθόλου (λόγω εποχικότητας, καιρικών συνθηκών, άδειας ή ασθένειας). Είναι και εδώ στα περί "άμισθων βοηθών στην οικογενειακή επιχείρηση ή την γεωργική εκμετάλλευση" ο αποκλεισμός από τον ενεργό μέρος αυτού που καταγράφονταν στις παλαιότερες απογραφές (1951-1961). Χαρακτηριστικά στην Απογραφή Πληθυσμού 1951 δεν θεωρούνται εργαζόμενοι επαγγελματικώς οι γυναίκες που ασχολούνται μόνο με τα οικιακά, οι μαθηταί και σπουδασταί αν δεν έχουν άλλη εργασία επ' αμοιβή, οι ανάκανοι για εργασία, γέροι, συνταξιούχοι κ.τ.λ.

21. Ε. Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη, ό.π.: 50-59.
22. Βλέπε σχετικά Κ. Δ. Γαλλή, Ο Εκλογικός κατάλογος του Δήμου Λαμιέων του 1879 (Ητοι: Λαμίας, Σαραμουσακλή, Μεγ. Βρύσης, Λιμογαρδίου, Παλαιοχωρίου, Δίμβρης, Δερβέν Φούρκας, Τσοπανλατών, Δαιτσάς, Μπεκή, Καλυβίων, Κόμματος, Ιμίρμπεη,

και Ταράτσας), Αθήνα, 1984. Στο εν λόγω δημοσίευμα περιέχονται πλην της ενεστώσας διαμονής, το επάγγελμα ή επιτήδευμα και η ηλικία, βεβαίως μόνο των ανδρών.

23. Ως "νέους" η Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών του 1981, θεωρεί όσους απαντούν στο ερώτημα "αν εργάζεται ή ζητάει εργασία" ή ότι ζητάει εργασία για πρώτη φορά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ

ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ

"... η κοινωνία και ο χώρος εξελίσσονται σύμφωνα με μια παράλληλη διαχρονία. Σε κάθε ανθρώπινη γενιά αντιστοιχεί μια γενιά χώρου... Μια οργάνωση χώρου σβήνεται αργά, ενώ συγκροτείται μια άλλη."

H. Isnard*

1. Φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον

1.1. Γενική θεώρηση

Η γεωμορφολογική ένταξη της κοινότητας στο φυσικό τοπίο που ήδη περιγράφηκε στο εισαγωγικό κεφάλαιο -στα εξαιρετικά αδρά του χαρακτηριστικά- συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση

* H. Isnard, "L' espace du geographie, Annales de Geographie LXXXIV, Mar. - Apr., 1975 : 180.



"Αυτή είναι η θέα για κάποιον που πλησιάζει τις θερμοπύ-
λες από την Λοκρίδα η οποία βρίσκεται κάτω από το όρος
Κνημής. Το όρος αριστερά ανήκει στην οροσειρά Κνημής, η ο-
ποία έδωσε το όνομα της σε όλη την περιοχή. Πίσω ο όγκος
της Οίτης ελκύει την προσοχή. Δάση καλύπτουν τις πλαγιές
του που διακόπτονται από χαράδρες και κοιλάδες. Ο ήλιος
έχει εξαφανιστεί ήδη πίσω από τις κορυφογραμμές, οι οποί-
ες βυθισμένες σ' ένα αιθέριο μπλέ ρίχνουν τις πλατιές σκι-
ές τους μακριά μέσα στο Λοκρινικό πεδίο. Το πέρασμα των
θερμοπυλών βρίσκεται ακριβώς στο τέλος της οροσειράς, εκεί
όμως αρχίζει και η Θεσσαλική περιοχή. Το γόνιμο πεδίο της
Τραχίδος στους πρόποδες του Τραχινικού λόφου μπορεί εύκο-
λα να αναγνωρισθεί. Πέρα από τον Μαλιακό κόλπο ξεχωρίζει
η μακριά οροσειρά της Όθρυος, που αποτελεί ένα σημαντικό
τμήμα της ορεινής Θεσσαλίας. Οι πολυάριθμες από την Λοκρι-
δική πεδιάδα μέχρι τον Μαλιακό κόλπο εκτεινόμενες εδαφι-

κές γλώσσες σχηματίστηκαν από την παράσυρθείσα άμμο των
ποταμών που ρέουν από τα Κνημινικά όρη προς την κοιλάδα.
Μεγάλα τμήματα της πεδιάδας, όσο πιάνει το μάτι, έχουν εγ-
καταλειφθεί και δεν καλλιεργούνται, όπου όμως κάποιο επι-
μελές χέρι φροντίζει τη γη, τότε αυτή του προσφέρει όλη της
την γονιμότητα, η οποία ευνοείται κατά την πλέον ευτυχή συ-
κυρία από ένα εξισορροπημένο κλίμα που δεν γνωρίζει ούτε
παγετούς ούτε έλλειψη νερού. Το νερό που κυλάει από την ο-
ροσειρά Κνημής προς τα κάτω, διαποτρίζει τη γη και ευνοεί
την βλάστηση. Οι άνθρωποι, που βλέπει κανείς να τραβούν το
δρόμο, αποτελούν τη συνοδεία του συγγραφέα. Ένα παρόμοιο
μέτρο προστασίας είναι επιβεβλημένο καθώς στο στενό των
θερμοπυλών όχι σπάνια κάνουν την εμφάνισή τους ληστές τα-
ξιδιωτών". Βλ. σχ.τ. E. Dodwell, Κlassische Stätten und Lands-
chaften in Griechenland. Impressionen von einer Reise um
1800, Harenberg, 1982: 50

της σχετικά πρόσφατης ιστορίας της. Είναι σχεδόν προφανές ότι το φυσικό περιβάλλον υπήρξε καθοριστικό για τους προσανατολισμούς της κοινωνικής δράσης. Οι παραπόταμοι εξασφαλίζοντας την κύρια παροχή νερού και φερτών υλών στον Σπερχειό ευθύνονται τόσο για τις πλημμύρες της πεδινής έκτασης όσο και για την δυνατότητα άρδευσης, ιδιαίτερα κατά τους ξηρούς μήνες της θερινής περιόδου. Οι προσχώσεις διευρύνοντας την καλλιεργήσιμη επιφάνεια γης, έδωσαν διέξοδο στις ανάγκες του εγχώριου πληθυσμού για οικονομική και κοινωνική προκοπή ενώ συγχρόνως αποτέλεσαν και το επίμαχο αντικείμενο συγκρούσεων όσον αφορά τη νομή ή/και την κατοχή τους. Τα εκτεταμένα έλη υπήρξαν εστία νοσηρότητας για τους αγρότες αλλά και ο φυσικός χώρος ανανέωσης των βιωτικών στοιχείων του υγρού οικοσυστήματος και ανάπτυξης αξιόλογων ιχθυοπαραγωγικών δραστηριοτήτων.

Πως εξελήφθησαν αυτά τα περιβαλλοντικά "μηνύματα" δεν είναι δύσκολο να καταγραφεί στην μακρά διάρκεια διαφοροποίησης της παραγωγικής και κοινωνικής δραστηριότητας. Η τάση σταδιακής αποστασιοποίησης από τους περιβαλλοντικούς καταναγκασμούς είναι επίμονη. Μέχρι τα μέσα σχεδόν αυτού του αιώνα, η επικράτηση του μικτού παραγωγικού συστήματος επέτρεπε την συμπληρωματική άσκηση κτηνοτροφικών, γεωργικών και αλιευτικών δραστηριοτήτων με έμφαση, όπως αποδεικνύουν τα διαθέσιμα στοιχεία απασχόλησης (1), στις πρώτες. Επρόκειτο για σύστημα υποταγμένο, σε μεγάλο βαθμό, στις φυσικές δυνατότητες αλλά και τους καταναγκασμούς. Μετά το 1950, τα εγγειοβελτιωτικά έργα μεγάλης κλίμακας, η εξάπλωση των πρακτικών της εντατικής σύγχρονης

μονοκαλλιέργειας, για την παραγωγή σιταριού, βαμβακιού και ρυζιού, περιόρισαν τις άλλες κυρίαρχες στο παρελθόν δραστηριότητες. Ιδιαίτερα η κτηνοτροφία αλλά και η αλιεία περιέπεσαν σε δευτερεύουσες απασχολήσεις συμπληρωματικού ή/και ακριβέστερα αυτοκαταναλωτικού χαρακτήρα.

Οι εξωτερικές επιβαρύνσεις ή άλλως το κοινωνικό κόστος (2) που συνεπάγεται αυτή η στροφή από την παραδοσιακή στην εκσυγχρονισμένη γεωργία, αποτελεί κατεξοχήν αντικείμενο της οικολογικής κριτικής. Πράγματι αν και σχετικά πρόσφατη (3) η ραγδαία ανάπτυξη των νεοτεχνικών μεθόδων (4) στη γεωργία, έχει προκαλέσει σοβαρή υποβάθμιση ή και καταστροφές στο φυσικό περιβάλλον. Θα διακρίναμε αξιοποιώντας την προαναφερθείσα οικολογική κριτική (5) τρεις βασικές κατηγορίες περιβαλλοντικών επιπτώσεων που παρακολουθούν τη σύγχρονη γεωργική ανάπτυξη.

Η πρώτη κατηγορία επιπτώσεων αφορά την τροποποίηση των φυτοζωϊκών κοινοτήτων. Η κυρίαρχουσα τάση μείωσης της ποικιλλομορφίας και συνθετότητας της βιόσφαιρας αποδίδεται σε δύο γενικές αιτίες. Η πρώτη σχετίζεται, όπως είναι ευνόητο, με την χρήση ή και κατάχρηση των βιοκτόνων και των λοιπών χημικών σκευασμάτων (6). Η δεύτερη σχετίζεται ειδικότερα με τα θεωρούμενα ως οικονομικώς εκμεταλλεύσιμα είδη τα οποία περιορίζονται τόσο ποσοτικά (αριθμός) όσο και ποιοτικά (ιδιότητες). Οι ανάγκες της συνεχώς εξειδικευομένης παραγωγής παρακολουθούνται από την μείωση της γενετικής ποικιλλομορφίας καθώς και την απώλεια αντοχής σε δυσμενείς περιβαλλοντικές συνθήκες (ασθένειες, ξηρασία κ.τ.λ.) που διακρίνει τις επί

αιώνες προσαρμοζόμενες στο φυσικό τους χώρο παραδοσιακές ποικιλλίες φυτών ή φυλές ζώων (7).

Η δεύτερη κατηγορία αφορά την διαφοροποίηση των υδρολογικών συστημάτων ως άμεση συνέπεια της γεωργικής δραστηριότητας. Μεγάλα εγγειοβελτιωτικά έργα όπως φράγματα, αρδευτικά δίκτυα, εθνικοί ή αγροτικοί δρόμοι καθώς αποτελούν τη βασική υποδομή άσκησης της σύγχρονης γεωργίας συχνά συνεπάγονται καταστροφή της εντόπιας χλωροπανίδας από πλημμύρες και ιλυοσυσσώρευση στα ανάντι, αυξημένη αλάτωση στα καλλιεργούμενα εδάφη κατόντι, αιολική και υδατική διάβρωση κ.ά. (8).

Η τρίτη κατηγορία επιπτώσεων αναφέρεται στις υψηλές ενεργειακές δαπάνες του συγχρόνου αγροτο-διατροφικού συστήματος και την μεγάλη συμβολή του στην ανάλωση μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων. Με την ώθηση των αλληπάλληλων παγκοσμίων πετρελαιϊκών κρίσεων της δεκαετίας του 1970, οι ερευνητικές εργασίες επάνω στον τομέα της ενέργειας που καταναλώνεται στο κύκλωμα παραγωγής, μεταποίησης και διανομής του γεωργικού προϊόντος, υπήρξαν ιδιαίτερα γόνιμες και διαφωτιστικές των αδιεξόδων της σύγχρονης γεωργίας (9).

Θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο αν όχι αδύνατο, λόγω του διεπιστημονικού χαρακτήρα του εγχειρήματος, να ανιχνεύσουμε όλες αυτές τις διαστάσεις, της οικολογικής κριτικής στην εργασία μας. Στο περίγραμμα που σκιαγραφεί αυτή η κριτική, θα επιχειρήσουμε, ωστόσο, να εντοπίσουμε κυρίως τη σχέση αλληλεπίδρασης των μετασχηματισμών φυσικού περιβάλλοντος και

τοπικής κοινωνίας. Γιατί αν οι συγκλίνουσες πληροφορίες μας (10) επιβεβαιώνουν τη συσχέτιση γεωργικού εκσυγχρονισμού και περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων, στα πλαίσια αυτής της εργασίας μεγαλύτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνει η προτεινόμενη από τον ιστορικό R. Romano διαλεκτική θεώρηση του ζητήματος. Σύμφωνα με αυτή, δεν αρκούν οι θεωρήσεις των συνεπειών της ανθρωπογενούς δράσης πάνω στο φυσικό περιβάλλον. Και τούτο γιατί το τελευταίο δεν παραμένει ακίνητο ή παράλυτο απέναντι στις επ'αυτού, από τον άνθρωπο, προκαλούμενες αλλαγές (11). Η μελέτη αυτής της διαλεκτικής νομίζουμε ότι μπορεί να φωτίσει πτυχές της κοινωνικής δράσης, αποφεύγοντας τον κίνδυνο ενός άκαμπου οικολογικού ντετερμινισμού στη σχέση φυσικού περιβάλλοντος και κοινωνίας.

1.2. Ο Σπερχειός ποταμός, ευλογία και μάστιγα

Ο Σπερχειός ποταμός, που όπως προαναφέρθηκε βρίσκεται στο επίκεντρο των μορφολογικών και φυσιολογικών αναδιαπλάσεων τόσο του φυσικού όσο και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος της περιοχής, αποτελεί μια προφανή αφετηρία αυτής της έρευνας.

Δυο είναι οι συμπεριφορές του Σπερχειού που έμελλε να συνδεθούν περισσότερο με τις ανθρωπογενείς παρεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον της ευρύτερη περιοχής έρευνας. Η πρώτη έχει σχέση με τις προκαλούμενες εξ αυτού πλημμυρικές αιχμές αλλά και τη δυνατότητα παροχής νερού για την άρδευση των παρακειμένων καλλιεργησίμων εδαφών κατά τους ξηρούς μήνες του θέρους. Η

δεύτερη συνδέεται με την μεγάλη στερεοπαροχή που τον χαρακτηρίζει και συνεπώς τη δημιουργία προσχλωσιγενών εδαφών που επέκτειναν τις υπό παραγωγική αξιοποίηση γαίες στο δέλτα του ποταμού.

1.2.1. Πλημμυρικές αιχμές - αξιοποίηση νερού

Οι συχνές πλημμυρικές αιχμές (12) έθυσαν από πολύ παλιά, το ζήτημα διευθέτησης της κοίτης του ποταμού κυρίως προς προστασία των γειτνιαζόντων οικισμών και δευτερευόντως - τουλάχιστον αρχικά- την παραγωγική αξιοποίηση των υφισταμένων γαιών. Όσο δεν υπήρχαν αυτά τα προστατευτικά και εγγειοβελτιωτικά έργα, οι όροι διαβίωσης των θιγομένων οικισμών ήταν εξαιρετικά επισφαλείς. Το νερό "πνίγει" όλο το χρόνο το ένα τέταρτο της πεδιάδος της Λαμίας (13). Το νερό αυτό είναι εκεί όπως και αλλού ευλογία και μάλιστα. Όπως αναφέρει ο Φιλιππίδης, με αυτό ποτίζουν τη γη το καλοκαίρι και είναι πάντα εύφορη : "Δεν έχει αστοχία ποτέ. Εδώ μέσα γίνονται ρύζια, αρκετά βαμπάκια, σιτάρια, και άλλα ... (αλλά) ... όταν αφθονούν οι φθινοπωρινές και χειμωνιάτικες βροχές, τα νερά πλημμυρίζουν τις πεδιάδες που περιβάλλονται από τα βουνά και βουλώνουν με το οργιλλόχωμα που σέρνουν τους φυσικούς αγωγούς, "έτσι ώστε, όταν ξεραθεί η γη, είναι πολύ αργά για να γίνει σπορά μέσα στη χρονιά" (14).

Οι αιτίες που συνδέονται με το φαινόμενο των πλημμυρών είναι πολλές αλλά εντάσσονται βασικά σε δύο κατηγορίες. Αιτίες

οφειλόμενες σε φυσικούς και αιτίες οφειλόμενες σε ανθρωπογενείς παράγοντες περιβαλλοντικών αλλοιώσεων. Στις πρώτες προεξάρχουσα θέση καταλαμβάνουν οι γεωκλιματικές συνθήκες. Οι πλημμύρες είναι ιδιαίτερα καταστροφικές στις ξηρές περιοχές. Ακόμη και ήπιες βροχές στα ερημικά τοπία συνήθως καταλήγουν σε βίαιες πλημμύρες. Από την άλλη όταν οι κλιτύες είναι απότομες και οι επιφάνειες άγονες, η απορροή είναι ραγδαία και το νερό εύκολα αποκτά χειμαρρώδη ταχύτητα κατά μήκος προϋπαρχουσών κοιτών ή εκχύνεται σε απαλότερες κλιτύες. Είναι προφανές ότι αυτού του τύπου οι πλημμύρες, όπως κατά μείζονα λόγο οι προκαλούμενες από την είσοδο της θάλασσας στις παράκτιες πεδιάδες, οφείλονται κυρίως σε δυνάμεις ανεξάρτητες από την ανθρώπινη δράση. Έχει σημασία για την συγκριτική εκτίμηση των ανθρωπογενών παρεμβάσεων στην εξέλιξη του τοπίου να προσδιορίσουμε έστω και εντελώς αδρά και περιγραφικά τη δράση των παραπάνω φυσικών δυνάμεων. Ανάμεσα στις κυριότερες από αυτές είναι το κλίμα και η διαχρονική αλλαγή του.

Γενικώς οι επικρατούσες κλιματικές συνθήκες στην κοιλάδα του Σπερχειού είναι τυπικά μεσογειακές (15). Ξηρές περίοδοι το καλοκαίρι ακολουθούνται από βροχοπτώσεις κατά τον χειμώνα και την άνοιξη. Οι χιονοπτώσεις είναι συχνές στα ορεινά. Την άνοιξη, το λιώσιμο του πάγου προκαλεί αύξηση της ροής των ποταμών και των χειμάρρων προς την πεδιάδα και την περιοχή του δέλτα. Αυτή η εποχή πιθανώς συμπίπτει με την αλλουβιακή σώρευση στην κοιλάδα και την δελταϊκή απόθεση. Μέσες ετήσιες βροχοπτώσεις 580 χιλ. μ. για την Λαμία και 800-1400 χιλ. μ. για

τις ορεινές περιοχές (Βλ. Πιν. 8 Παρ/τος).

Σύμφωνα με το ομβροθερμικό διάγραμμα Bagnouls-Gausse (Διαγρ. 1), οι ξηροί μήνες της θερμής περιόδου ανέρχονται σε τέσσερις. Δηλαδή η ξηρή περίοδος αρχίζει στα μέσα Ιουνίου και διαρκεί μέχρι και τον Σεπτέμβριο. Ο αριθμός των βιολογικά ξηρών ημερών (x) κατά τις οποίες υποφέρει η βλάστηση και έχει σοβαρή επίπτωση ιδιαίτερα στις βοσκές, υπολογίζονται σε 95,13 (16). Συνεπώς, κατά την μέθοδο Unesco-FAO διάκρισης του μεσογειακού βιοκλίματος, το γενικό κλίμα της περιοχής χαρακτηρίζεται ως έντονο μέσο-μεσογειακό ($75 < X < 100$). Τέλος, η υδατική δίαιτα (κατανομή βροχοπτώσεων εποχιακώς) είναι τύπου Χ.Φ.Α.Θ. παρουσιάζοντας δύο μέγιστα τον χειμώνα (10) και το φθινόπωρο (20), καθώς και δύο ελάχιστα την άνοιξη (20) και το θέρος (10) (17). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Μετεωρολογικός Σταθμός Λαμίας θεωρείται γεωγραφικά σαν οριακός για τον προηγηθέντα χαρακτηρισμό του βιοκλίματος.

Όμως με δεδομένες στην περιοχή τις φυσικές προϋποθέσεις γένεσης και έντασης των πλημμυρικών φαινομένων, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι συνεργούσες ανθρωπογενείς αιτίες. Οι αλλαγές στην ποσοτική και ποιοτική σύνθεση της βλάστησης, είναι μία από τις βασικότερες αιτίες πλημμυρών, ανθρωπογενούς προέλευσης. Στην ευρύτερη περιοχή της λεκάνης του ποταμού διακρίνονται οι εξής ζώνες βλάστησης :

α. Στο δέλτα των εκβολών του Σπερχειού συναντώνται αζωνικές παραποτάμιες διαπλάσεις. Ενδεικτικά και ειδικότερα, στον υγρότοπο Αυλέμονα Ανθήλης η υγρόβια βλάστηση καλύπτει το

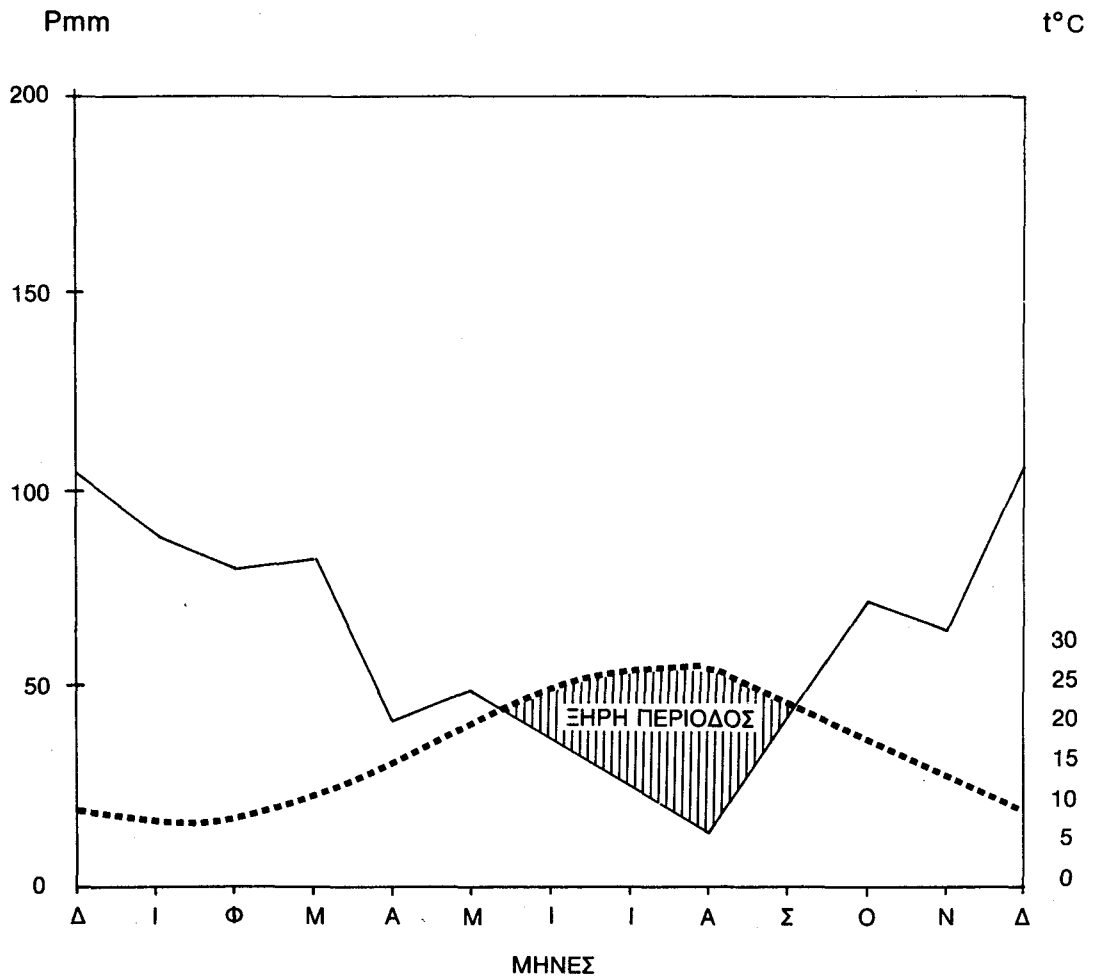
Διάγραμμα 1

ΟΜΒΡΟΘΕΡΜΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ BAGNOULS-GAUSSEN

P = Ύψος υετού σε mm

t°C = Μηνιαία θερμοκρασία αέρα σε °C

— Υετός
..... Θερμοκρασία



Πηγή: Μετεωρολογικός Σταθμός Λαμίας, Ύψομ. 144 μ., Γ.Π. 38° 54', Γ.Μ. 22° 24'

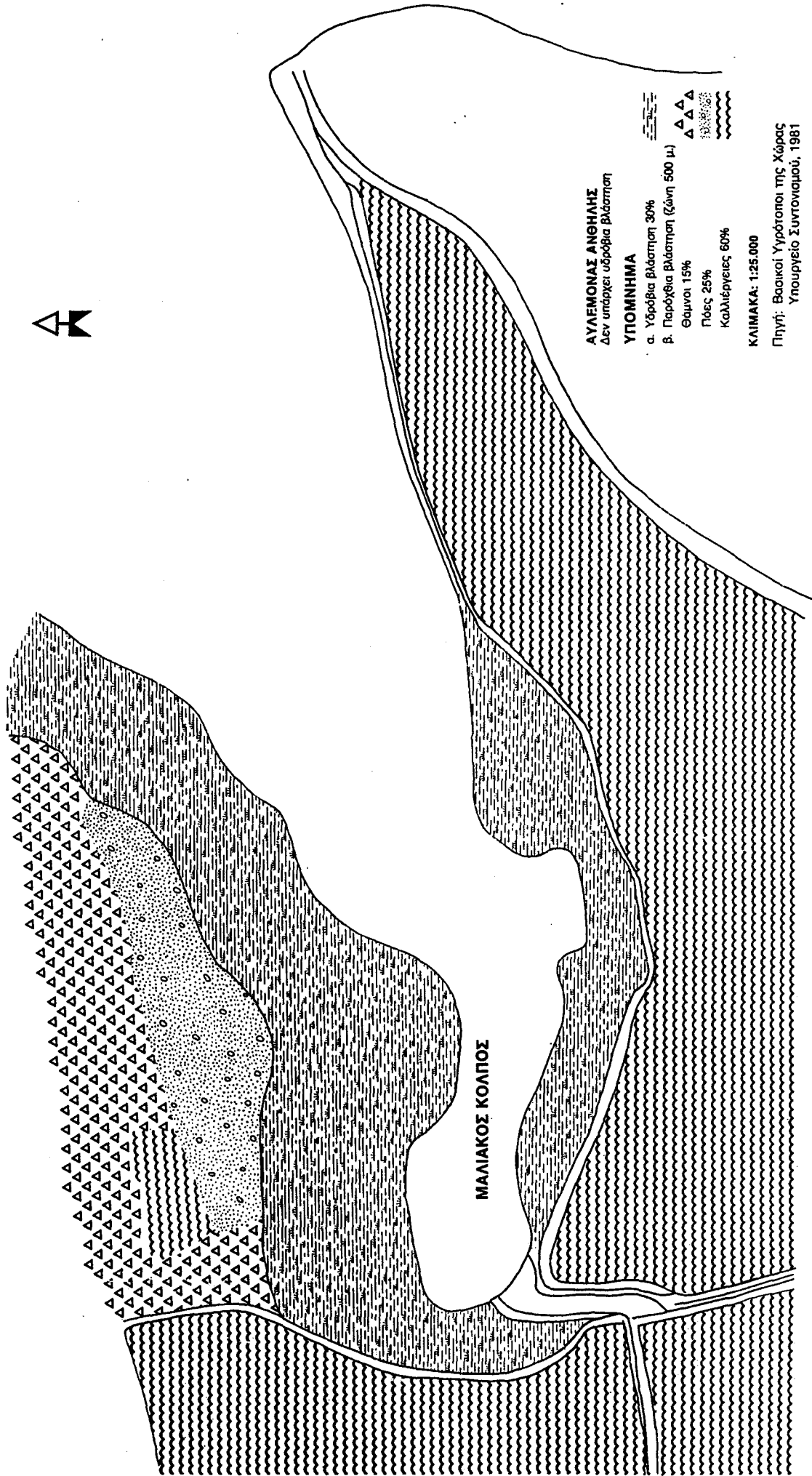
30% επιφανείας εποχικής διακύμανσης 2.500-5.000 μ² και βάθους αντιστοίχως 0,70-0,10 μ. Η παρόχθια βλάστηση σε μια ζώνη 500 μ. καταλαμβάνεται από θάμνους 15%, πόες 25% και καλλιέργειες 60% (pH 7,5, αλμυρότης ύδατος 5,04% NaCl (18) (Χάρτης 1).

β. Η αμέσως ευρύτερη περιοχή του δέλτα, χαρακτηρίζεται από θερμομεσογειακές διαπλάσεις του τύπου *Oleon Ceratonia* της Α. Μεσογείου και ακολουθεί η μεσομεσογειακή διάπλαση Αριάς του τύπου *Quercion Ilicis* της βαλκανικής και Α. Μεσογείου (19).

Η διάταξη αυτή είναι αρκετά τυπική της σημερινής Μεσογειακής Ευρώπης, ιδιαίτερα στις χαμηλότερες ζώνες. Ωστόσο ο τύπος των διαφόρων φυτικών ενοτήτων δεν αποκαλύπτει και όσους μετασχηματισμούς έχουν οδηγήσει σε αυτόν. Υποτίθεται ότι μέχρι τους τρεις ή τέσσερις τελευταίους αιώνες, στην περιγραφείσα διάταξη κυριαρχούσαν τα δάση πουργαριών μαζί με εξαιρετικά πυκνή φυλλοβόλα βλάστηση. Η εξάπλωση των φυλλοβόλων δασών στην ευρύτερη περιοχή των πλημμυρικών πεδιάδων θα εξακολουθούσε αν η εκκαθαρισή τους για να αποδοθούν στη γεωργία δεν τα είχε περιορίσει σε ασυνεχείς παρόχθιες ζώνες κατά μήκος των ποταμών. Με αυτή την έννοια το σημερινό μωσαϊκό βλάστησης είναι από τα νεότερα και λιγότερο σταθερά στοιχεία του "παραδοσιακού" τοπίου της Μεσογειακής Ευρώπης (20). Η απώλεια φυτοκάλυψης οδηγεί σύντομα σε εδαφική διάβρωση, ιδιαίτερα σε περιοχές, όπως η εξεταζομένη, με υψηλό δυναμικό διάβρωσης.

Από ιστορικές πληροφορίες και σύγχρονες γεωλογικές

Χάρτης 1



αναλύσεις έχουν γίνει μέχρι σήμερα σοβαρές απόπειρες προσδιορισμού του φυσικού τοπίου της περιοχής με έμφαση, για ευνόητους λόγους, στους μετασχηματισμούς του "περάσματος" των θερμοπυλών. Από τις εργασίες αυτές προκύπτουν δύο ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Το πρώτο έχει σχέση με τον ρυθμό εδαφικών αποθέσεων-επέκτασης του δέλτα και στο οποίο θα αναφερθούμε στην επόμενη ενότητα. Το δεύτερο συμπέρασμα έχει σχέση με την χρονολόγηση των ανθρωπογενών αλλαγών στην μορφολογία και κατεύθυνση ροής τόσο του Σπερχειού όσο και των παραποτάμων του. Παρά τα περιορισμένα αρχαιολογικά ευρήματα, εξαιτίας του πάχους και εύρους των αλλουβιακών αποθέσεων υποτίθεται ότι οι προαναφερθείσες ανθρωπογενείς παρεμβάσεις ήσαν "ο κανόνας μάλλον παρά η εξαίρεση στη διάρκεια των πέντε τελευταίων χιλιετηρίδων" (21). Με μεγαλύτερη βεβαιότητα μπορούν να προσδιορισθούν οι πλέον πρόσφατες παρεμβάσεις. Έτσι εκτός των εγγειοβελτιωτικών έργων της μεταπολεμικής εποχής, έχει παρατηρηθεί ότι η κοίτη του Σπερχειού παρεκκλίνει προς τα νοτιοανατολικά αμέσως μετά την είσοδό της στην ευρύτερη περιοχή του δέλτα και μετά ακολουθεί παράλληλη πορεία προς τις πλαγιές των θερμοπυλών μέχρι τις εκβολές της ανατολικά αυτών. Αυτή η παράδοξη, από γεωλογική άποψη, κατεύθυνση της κοίτης αποδίδεται σε ανθρώπινη παρέμβαση. Η χρονολόγηση αυτής της παρέμβασης είναι ένα ερώτημα στην απάντηση του οποίου μπορούν να συμβάλλουν γεωλογικές και ιστορικές παρατηρήσεις. Θα τις εκθέσουμε συνοπτικά πριν αναφερθούμε στη σημασία της ίδιας της απάντησης.

Το δέλτα του Σπερχειού συνίσταται από τρεις κλάδους που έχουν σχηματισθεί κατά τη διάρκεια διαφορετικών περιόδων αρκετά πρόσφατα. Στο τέλος του 19ου αιώνα ο Σπερχειός είχε μόνο ένα διχαλωτό δέλτα κείμενο βορείως της Αγίας Τριάδας. Συγκρίνοντας σύγχρονους τοπογραφικούς χάρτες με ένα χάρτη του 1880 ελάχιστες διαφορές προκύπτουν στην μορφή και τη χωροθέτηση αυτού του κλάδου. Ο παλιός χάρτης ωστόσο αγνοεί την ύπαρξη άλλου κλάδου του δέλτα. Ο δεύτερος (μεσαίος) διανεμητικός κλάδος εμφανίζεται στους χάρτες λίγες δεκαετίες αργότερα. Ενδεχομένως αρδευτικά συστήματα που εγκαταστάθηκαν στις αρχές αυτού του αιώνα κατεύθυναν μια διώρυγα του ποταμού σε νέα διεύθυνση (22). Από την άλλη ο Leake σημειώνει στον χάρτη του (Βλ. Χάρτη 2, Παρ/τος) μια μείζονα περιοχή ως "ορυζοχώραφα" καθώς και μια περιοχή αλυκών πλησίον της ακτογραμμής. Το πιθανότερο λοιπόν είναι ότι από ανθρωπογενή παρέμβαση, εκτράπηκε η διεύθυνση της κοίτης του ποταμού στα τέλη του 18ου ή ενωρίς τον 19ο αιώνα για να δημιουργηθεί μια ευρεία, καλώς αρδευόμενη περιοχή ορυζοκαλλιέργειας. Προς επίρρωση αυτής της υπόθεσης έρχεται και το σχόλιο του Leake ότι μεταξύ της πρώτης (1802) και της δεύτερης, μετά κάπου 20 χρόνια επίσκεψής του στην περιοχή, μεγάλες αλλαγές έχουν συμβεί στην μορφολογία του δέλτα (23). Συνεπώς μπορεί να λεχθεί ότι των εγγειοβελτιωτικών έργων της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, έχει προηγηθεί ανάλογου τύπου, αν όχι κλίμακας, έργο για την παραγωγική αξιοποίηση του δέλτα γεωργικώς. Το ενδιαφέρον στην παρατήρηση αυτή είναι ότι η εν λόγω ανθρωπογενής παρέμβαση συμπίπτει, όπως θα διαπιστώσουμε

στην συνέχεια, με την επιτάχυνση του ρυθμού εδαφικών αποθέσεων στο δέλτα κατά τον τελευταίο αιώνα. Η επιτάχυνση αυτή συσχετίζεται με την πρόκληση μεγάλων πλημμυρών, μια εκ των οποίων στα 1885 θα αποτελέσει το έναυσμα των βίαιων διεκδικήσεων που έθεσαν επί τάπητος το ιδιοκτησιακό ζήτημα της γης στην περιοχή (24). Το ερώτημα εδώ είναι αν οι πλημμύρες αυτές με τη σειρά τους συνδέονται με την ήδη σημειωθείσα εντατικοποίηση της γεωργικής παραγωγής, που συμβαίνει πολύ νωρίτερα από τα γνωστά έργα της μεταπολεμικής περιόδου. Και τούτο γιατί η εντατικοποίηση της γεωργίας σταδιακά απωθεί την κτηνοτροφία σε υψηλότερα πεδία της λεκάνης έως ότου τελικώς εξαλείψει το νομαδικό της χαρακτήρα (25). Αλλά είναι γνωστές ήδη από τις αρχές του αιώνα (26) και αργότερα ειδικότερα στην περιοχή, οι δυσμενείς επιπτώσεις της κτηνοτροφίας στην αποψίλωση των δασών και συνεπώς την ένταση των πλημμυρικών και διαβρωτικών φαινομένων (27). Πράγματι, η συζητούμενη περίοδος συμπίπτει και γενικότερα με την κρίση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας μεγάλων αποστάσεων λόγω ελλείψεως χειμαδιών, που θα κορυφωθεί στον μεσοπόλεμο όταν επιβιώνει μόνο μια κτηνοτροφία μικρών αποστάσεων ή χωρική, κυρίως αιγοτροφικής κατεύθυνσης (28). Στην περίπτωση της Ανθήλης η κρίση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας που ακολουθεί την εντατικοποίηση της γεωργίας, ιδιαίτερα μετά την εξάλλειψη της μεγάλης γαιοκτησίας, είναι αρκετά χαρακτηριστική όπως θα εκτεθεί στη συνέχεια. Στα πλαίσια αυτής της ενότητας θα μπορούσαμε ίσως να οδηγηθούμε σε ένα πρώτο συμπέρασμα σχετικά με το αρχικά

ζητούμενο, δηλαδή την αλληλεπίδραση ανθρωπογενών παρεμβάσεων στο περιβάλλον και των μετασχηματισμών του τελευταίου.

Οι φυσικές-γεωκλιματικές-συνθήκες στη λεκάνη του Σπερχειού δημιουργούν στο πεδινό τμήμα της, δυνάμενη να αξιοποιηθεί γεωργική γη. Τα συχνά πλημμυρικά φαινόμενα καθιστούν επισφαλή την παραγωγική αξιοποίηση της γης και ωθούν σχετικά πρώιμα στην εκτέλεση έργων εκτροπής του ποταμού για τον παραπάνω σκοπό. Η εντατικοποίηση της γεωργίας βάλνει σταδιακά πλήρως ανταγωνιστική προς την παραδοσιακά ασκούμενη μετακινούμενη κτηνοτροφία απωθώντας την τελευταία, υπό άλλη μορφή (μόνιμη / χωρική) σε ορεινές και ημιορεινές εκτάσεις. Ο μετασχηματισμός του παραγωγικού συστήματος θα επιτείνει τα πλημμυρικά, διαβρωτικά, προσχωσιγενή φαινόμενα δημιουργώντας συνθήκες περαιτέρω αξιοποίησης της γεωργικής γης. Όταν μεταπολεμικά υπάρξουν οι αναγκαίες οικονομικές και κοινωνικές προϋποθέσεις, νέα εγγειοβελτιωτικά έργα θα εντατικοποιήσουν περαιτέρω την γεωργική επιλογή, προκαλώντας εξίσου νέου τύπου οικολογικά προβλήματα στην περιοχή. Η συσχέτιση αυτών με την εξέλιξη του παραγωγικού συστήματος θα εξεταστεί στην τελευταία ενότητα του παρόντος κεφαλαίου. Εδώ να επιμείνουμε στην υπόθεση της προαναφερθείσας αποστροφής του R. Romano, που συμπληρωματικές επιβεβαιώσεις της προσκομίζουν οι περιγραφές του ρόλου των προσχώσεων και των ελωδών εκτάσεων της περιοχής.

1.2.2. Προσχωσιγενής δράση – αξιοποίηση γης

Συνεχείς θα είναι εφεξής οι αναφορές μας στις προσχώσεις της λεκάνης του Σπερχειού καθώς η ιστορία της κοινότητας θα συνδεθεί άμεσα, τόσο με τους αγώνες για την παραγωγική αξιοποίηση όσο και την ιδιοκτησιακή κατοχή τους. Η ιστορική σημασία της περιοχής και ιδιαίτερα του "περάσματος" των θερμοπυλών είναι γνωστή. Εξίσου γνωστοί αλλά λιγότερο ακριβείς είναι οι διαχρονικοί μετασχηματισμοί των εκβολών του ποταμού (29). Στις περιγραφικού χαρακτήρα εκτιμήσεις των αρχών του αιώνα (30) αντιπαρατίθενται σύγχρονες εκτιμήσεις απορρέουσες από διεπιστημονική έρευνα και τεκμηρίωση (31). Η απώλεια φυτοκάλυψης οδηγεί σύντομα, όπως ήδη περιγράφηκε σε εδαφική διάβρωση, ιδιαίτερα σε περιοχές με υψηλό δυναμικό διάβρωσης. Το προερχόμενο εκ διαβρώσεως υλικό αποτίθεται πριν φθάσει στη θάλασσα (32). Στην ιστορία ωστόσο των εδαφικών αποθέσεων συνεργούν διάφοροι παράγοντες εκτός των ανθρωπογενών. Ανάμεσα σε αυτούς, κυριότεροι είναι η αλλαγή του κλίματος και οι διακυμάνσεις του επιπέδου της θάλασσας. Οι προαναφερθείσες διεπιστημονικές έρευνες περιέχουν αξιόλογα ευρήματα προσδιορισμού των ορίων δράσης φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων.

Το κύριο συμπέρασμα αυτών των ευρημάτων είναι ότι η ανύψωση του επιπέδου της θάλασσας κατά το τέλος της Würm παγετώδους περιόδου (70.000-10.000 π.σ.) συνοδεύτηκε από προώθηση των αλλουβιακών ιζημάτων. Τα αλλουβιακά ιζήματα κατά

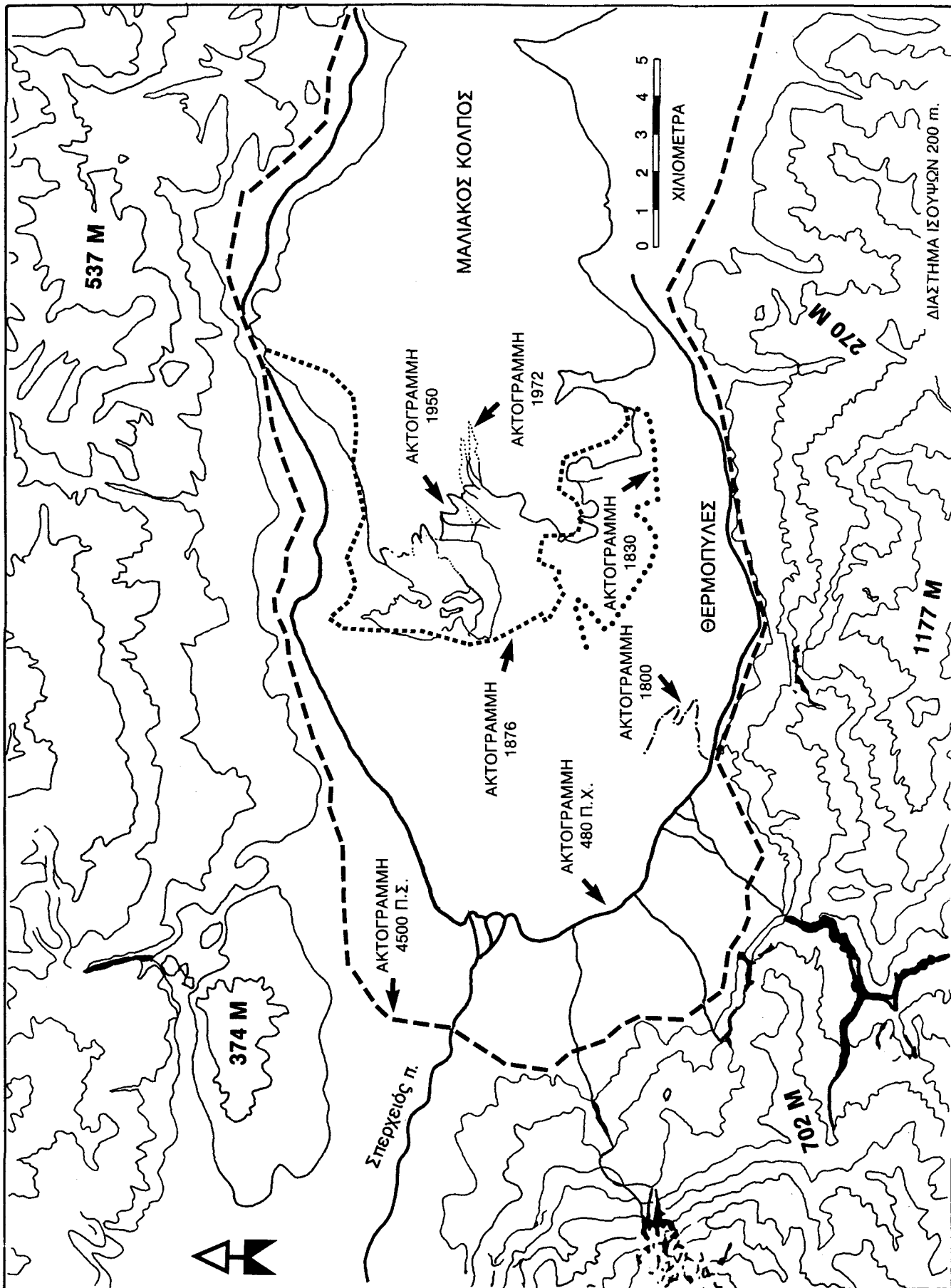
τη διάρκεια της πρώιμου Ολοκαινού εποχής, αποτέθηκαν στα βαθύτερα σημεία της λεκάνης του Μαλιακού (Βλ. Χάρτης 2). Η δελταϊκή αύξηση λόγω ιζημάτων υπήρξε συγκριτικά συγυρατημένη εκείνη την εποχή. Μειουμένου όμως του βάθους της λεκάνης αυξήθηκε ο ρυθμός ιζηματογενούς διαμόρφωσης του δέλτα. Αυτή η επιτάχυνση αποθέσεων σημειώνεται ιδιαίτερα τα τελευταία 100 χρόνια και, όπως ήδη αναφέρθηκε, ενδεχομένως είναι αποτέλεσμα ανθρωπογενούς δράσης (αποδάσωση, άρδευση) (33). Από ιστορικές πληροφορίες, τοπογραφικές παρατηρήσεις και γεωλογικές αναλύσεις, έχει υπολογισθεί ο ρυθμός επιτάχυνσης των αποθέσεων. Η ακτογραμμή έχει προωθηθεί προς τα ανατολικά και τον Μαλιακό κόλπο τουλάχιστον 15 χιλμ. τα τελευταία 4.500 χρόνια (34). Αλλά συγκρίνοντας χάρτες του 1880 (35) με γεωλογικούς χάρτες και αεροφωτογραφίες του 1950 υπολογίζεται ότι το δέλτα έχει επεκταθεί πάνω από 10 χλμ² από του τέλους του περασμένου αιώνα και 4 χλμ² κατά την τελευταία εικοσαετία (36) (Βλ. Χάρτης 3).

Εχουμε ήδη επισημάνει τη συσχέτιση επέκτασης των προσχώσεων και μετασχηματισμού-εντατικοποίησης του παραγωγικού (γεωργικού) συστήματος στην περιοχή.

Πράγματι η δημιουργία και η επέκταση ιδιαίτερα των προσχώσεων έθεσε από πολύ ενωρίς το ζήτημα της παραγωγικής τους αξιοποίησης. Εξαιτίας της έκτασης και του βάθους των αλλουβιακών σχηματισμών, τα ίχνη αρχαϊκών έργων παρά τις υποθέσεις που γίνονται, δεν μπορούν να αποκαλυφθούν και να τεκμηριώσουν αυτές τις υποθέσεις. Αναφέρθηκε ήδη το ισχυρό ενδεχόμενο αρδευτικών έργων στα τέλη του 18ου αιώνα ή τις αρχές



Πλάτ. Ο. Τσίλινας 1977



του 19ου αιώνα. Το παραγωγικό σύστημα που φαίνεται να εγκαθίσταται σε αυτή την περίοδο είναι ένας συνδυασμός κτηνοτροφίας (νομαδικής), γεωργίας και ιχθυοκαλλιέργειας. Ήδη από το 1846 το κτήμα της Ιμίρ-μπεη (ιδιοκτησία αδελφών Τσάλλη) περιλαμβάνει 22.308 στρέμματα ή 60,2% γονίμου γης και 14.794 στρέμματα ή 39,8% βοσκήσιμης γης και τρόλλων (παθογενής γη) (37). Όπως σημειώνει σχετική έκθεση "αι εκτάσεις αυτές του πρότερον εν ενεργεία αιγιαλού συνεπεία των κατά καιρούς σημειωθεισών πλημμυρών του Σπερχειού ποταμού και της εκ της υπερχειλίσεως αυτού εναποτεθειμένης ιλύος αφ' ενός μεν κατέστησαν δεκτικά καλλιέργειας, αφετέρου δε δια αδιακόπων προσχώσεων εκ των πάσης φύσεως φερτών υλών, ο αιγιαλός περιωρίσθη εις ετέραν θέσιν και ούτω εδημιουργήθησαν νέαι εκτάσεις ..." (Βλ. σημ 24).

Η προσθήκη των νέων εκτάσεων -και οι προσδοκίες που γεννά η εκμετάλλευσή τους- θα αποβεί κρίσιμη για την αλλαγή του τρόπου παραγωγής στο επίπεδο των παραγωγικών σχέσεων, που θα περιγράψουμε στο τελευταίο κεφάλαιο. Αλλά και στο επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων, η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων θα αλλάξει χαρακτήρα και ένταση με τις δυνατότητες των υπό αξιοποίηση νέων γαιών (38). Η ολοένα εντατικοποιούμενη γεωργία θα περιθωριοποιήσει την κτηνοτροφία και θα εξαλείψει την ιχθυοκαλλιέργεια (39). Επιπλέον θα δημιουργήσει νέα προβλήματα στο περιβάλλον του τύπου που ήδη αναφέρθηκαν στη γενική έκθεση της προηγούμενης οικολογικής κριτικής. Πριν όμως υπεισέλθουμε ειδικότερα στα προβλήματα αυτά, θα πρέπει να ασχοληθούμε εδώ σε

ένα άλλο φυσικό παράγοντα που επηρέασε καθοριστικά τον τύπο της ανθρωπογενούς παρέμβασης στην περιοχή. Εννοούμε τα εκτεταμένα παράκτια έλη που ενώ αποτελούν βασικό τμήμα του υγροβιοτόπου του Σπερχειού, αποτέλεσαν την εστία ποθογενών καταστάσεων για τον εγχώριο πληθυσμό και ως εκ τούτου διαρκές κίνητρο αντιμετώπισής τους δια αποξηράνσεως.

1.2.3. Υγροβιότοπος Σπερχειού : έλη και ελονοσία

Η οικολογική σημασία των παράκτιων ελών είναι δεδομένη (40). Στην περίπτωση των εκβολών του Σπερχειού, η υπαρξή τους συνδέεται ιδιαίτερα με τις επικρατούσες συνθήκες στον Μαλιακό κόλπο και την διατήρηση της οικολογικής του ισορροπίας (41). Ωστόσο τα έλη συνδέονται και με δυσάρεστες συνέπειες για την υγεία των ανθρώπων. Η ελονοσία υπήρξε ανέκαθεν μια από τις σοβαρότερες αιτίες εγκατάλειψης των παράκτιων πεδινών εκτάσεων. Αλλαγές στη χρήση γης και στη γεωργική δραστηριότητα ή άλλες υπαίθριες δραστηριότητες, συμβάλλουν σημαντικά στην εξάπλωση της ελονοσίας (42). Ακριβώς η σημασία των ανθρωπογενών παραγόντων στην επίπτωση της ελονοσίας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι θα έπρεπε να υπήρχε πολύ λιγότερη ή και καθόλου ελονοσία στους προϊστορικούς χρόνους (43).

Ο επιδημιολογικός κύκλος της ασθένειας είναι ζήτημα υποθέσεων και όχι αποδείξεων. Οι υπάρχουσες καταγραφές από τον 8ο αι. π.Χ. μέχρι τον 20ο αι. αναφέρονται σε διακυμάνσεις του

κλίματος ή αλλαγές του επιπέδου της θάλασσας που μαζί με την ανθρώπινη δραστηριότητα ερμηνεύουν την επέκταση και ένταση της ελονοσίας στην Μεσογειακή Ευρώπη κατά την ιστορική περίοδο (44). Αναφερόμενος στην ελληνική περίπτωση, ο Δ. Δανιηλίδης υπαινίσσεται αιτίες όπως "οι συχνές επιδρομές και ο ληστρικός χαρακτήρας της οικονομίας πολλών ιστορικών περιόδων" και εκτιμά ότι στα 1867, οι ελώδεις εκτάσεις αποτελούσαν το 1/80 της όλης επιφάνειας (45). Όσον αφορά την ίδια την Φθιώτιδα, οι κυρίως εκτάσεις κατά τον μεσοπόλεμο ήσαν περίπου 10.245 στρέμματα, της δε παραλιακής Λοκρίδας 7.650 στρέμματα. Ητοι συνολικά 19.895 στρέμματα, αν συμπεριληφθεί και έκταση 2.000 στρεμμάτων σποραδικά χωροθετημένων (46).

Από επιδημιολογικής απόψεως στον πρώτο σχετικό χάρτη της χώρας (47), σημειώνεται ότι ο μέσος όρος της προ του 1914 συχνότητας της ελονοσίας ανέρχονταν σε 30%, ενώ από τους 445 δήμους μόνο σε 29 δεν παρατηρείτο νόσος, σε 254 κυμαίνονταν μεταξύ 11-50% και σε 76 μεταξύ 51-100%. Μεταγενέστερα στοιχεία (1924-1925) αναφέρονται σε μέση συχνότητα για τη χώρα 23,71% ενώ θεωρούνται απαλλαγμένοι ελονοσίας μόνο το 1/16 των κατοίκων. Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί, εμφανίζεται ο μέσος όρος αναλογίας συχνότητας ελονοσίας κατά την πενταετία 1915-1919, ειδικότερα στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας. Για το 1922 αντίστοιχα στοιχεία αφορούν γειτονικούς της περιοχής έρευνας δήμους όπως π.χ. των Λαμιέων ή Θερμοπυλών (20%) και κοινότητες όπως π.χ. του Μώλου (30%) (48). Την κατάσταση διεκτραγωδεί με δημοσιογραφική υπερβολή ο διευθυντής της εφημερίδας "Θάρρος" Ι.

Κοντομήτρος : "... από του Αγ. Κωνσταντίνου και των Σκαρφείων και του Μώλου και της Αγ. Τριάδος, κωμοπόλεων της υπό της ελονοσίας μαστιζομένης Φθιώτιδος μέχρι της Αγ. Μαρίνης και

Πίνακας 1

Νοσούντες Φθιωτιδοφωκίδας

Επαρχία	Κάτοικοι	%
Παρνασσίδος	34.479	18,12
Δομοκού	14.522	50,00
Φθιώτιδος	66.420	32,58
Λοκρίδος	36.461	31,11

Πηγή : Κ.Γ. Σάββας και Ι.Π. Καρδομάτης, ό.π. : 516-518.

του Μοσχοχωρίου και της Ανθήλης και πλειάδος άλλων ευφοροτάτων κωμοπόλεων και αυτής της Λαμίας πρωτεύουσής ... άπειρα τα θύματα του κώνωπος του ανωφελούς" (49).

Δεν πρόκειται βέβαια για την μοναδική αναφορά του προβλήματος της ελονοσίας στον τοπικό τύπο. Ηδη από το τέλος του περασμένου αιώνα οι εκκλήσεις για την αντιμετώπιση της ελονοσίας (50) αλλά και άλλων επιδημιών (51) πυκνώνουν. Η ζωή χαρακτηρίζεται αφόρητη εξαιτίας των κουνουπιών αλλά θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ελονοσία είναι περισσότερο εκφυλιστική ασθένεια, έτσι η δημογραφική της επίπτωση εκφράζεται ακριβέστερα από από τις στατιστικές ηλικιών θανάτου (52). Ηδη

στο δεύτερο κεφάλαιο όπου συζητούνται τα δημογραφικά δεδομένα της κοινότητας, τα υψηλότερα ποσοστά θνησιμότητας που παρατηρούνται σε διαφορετικές περιόδους ανάπτυξης ή και μεταξύ κοινοτικού και εθνικού ποσοστού μεταπολεμικώς, έχουν αποδοθεί εν μέρει στον παράγοντα της ελονοσίας. (53). Το βέβαιο είναι ότι η κακή διατροφή και η ελλειπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη μειώνουν την αντίσταση στην ελονοσία. Μέχρι το 1940 μοναδική αντιμετώπιση αποτελεί η χορήγηση κινίνης. Η οποία όμως άλλοτε υπάρχει στα φαρμακεία και άλλοτε όχι ή παρέχεται νοθευμένη (54). Στα 1939 θα πρωτοεισαχθεί η χρήση των πρώτων εντομοκτόνων *αποκαλουμένων "φλίτ"* στην περιοχή (55). Η αποτελεσματικότητα αυτής της καταπολέμησης υπήρξε εντυπωσιακή τα πρώτα χρόνια εφαρμογής της. Με την εμφάνιση όμως εντός ολίγων ετών, του φαινομένου της αντιστάσεως των κουνουπιών, τα οποία εξακολούθησαν να ενδημούν λόγω της ανάπτυξης της ορυζοκαλλιέργειας, στα συνθετικά εντομοκτόνα, το πρόβλημα άλλαξε μορφή. Σύμφωνα με το Μπενάκειο Φυτοπαθολογικό Ινστιτούτο, αν και δεν υπήρχε στη δεκαετία του 1970 ελονοσία, ο κίνδυνος εμφάνισης της νόσου "υπό επιδημική μορφή είναι μέγας δεδομένου ότι οι φορείς της νόσου και ιδίως ο A. Sacharovi ανευρίσκεται σε ορισμένες περιοχές σε πυκνότητα μεγαλύτερη παρά ποτέ. Εδόθη λοιπόν έμφαση στη βιολογική καταπολέμηση δια του εμπλουτισμού των εστιών αναπτύξεως αυτών δια των προνυμφοφάγων ιχθυιδίων *Gambusia*" (56). Το ενδιαφέρον αυτής της αντιμετώπισης, από την σκοπιά μιας εκσυγχρονιστικής πολιτικής χωρίς συνέχεια στο τομέα της υγιεινής, έγκειται στην χρονική της αφετηρία.

Έτσι στη περίοδο 1934-1940 έγινε από το Υπουργείο Υγιεινής εισαγωγή, εντατική και εκτεταμένη διασπορά των ιχθυδίων σε ολόκληρη τη χώρα. Αποδείχθηκε μάλιστα ότι η διασπορά του στις εστίες της πεδιάδας της Λαμίας κατά τα έτη 1935-1936 επέφερε όχι μόνο μείωση της πυκνότητας των ανωφελών αλλά και σημαντική πτώση των δεικτών της ελονοσίας (57). Είναι αξιοπρόσεκτο ότι παρά την προηγηθείσα εφαρμογή της βιολογικής καταπολέμησης, εντέλει η χρήση των χλωριωμένων εντομοκτόνων γενικεύτηκε και επικράτησε. Στην εποχή της έρευνας μας, το Τμήμα Υγιεινής της Νομαρχίας χρησιμοποιούσε για την καταπολέμηση των ανωφελών, αεροψεκασμούς με το προνυμφοκτόνο Abate 500A (58).

2. Περιβάλλον και σύγχρονη αγροτική δομή

2.1. Εκτατικά συστήματα εκμετάλλευσης της γης

Στην θεώρηση της οικολογικής κριτικής του εκσυγχρονισμού, επισημάναμε ήδη την άμεση σύνδεση που ορισμένοι αγροτοκοινωνιολόγοι διαβλέπουν ανάμεσα στις περιβαλλοντικές επιπτώσεις των σύγχρονων "γεωργικών πρακτικών" και την αντιστοιχούσα, στις τελευταίες αγροτική δομή (58). Η προσέγγιση αυτή είναι ενδιαφέρουσα γιατί επιτρέπει την υπέρβαση της περιγραφικότητας που συνήθως χαρακτηρίζει τις αναλύσεις της σχέσης γεωργίας και περιβάλλοντος. Η έμφαση στην έννοια της αγροτικής δομής, βρίσκεται στο επίκεντρο αυτής της προσέγγισης.

Σύμφωνα με ένα ορισμό της, η αγροτική δομή χαρακτηρίζει τις σχέσεις της παραγωγικής μονάδας με το φυσικό κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον. Ειδικότερα αν η αγροτική δομή χαρακτηρίζει τις σχέσεις εντός της παραγωγικής μονάδας, μεταξύ παραγωγικών μονάδων και του ευρύτερου οικονομικού περιβάλλοντος (59), είναι προφανής η μεθοδολογική αξία της. Το σύστημα καλλιέργειας ή/και αγροτικής παραγωγής (60), ο τύπος συνάρθρωσης των παραγωγικών μονάδων του αγροτικού χώρου και η ένταξη αυτών των συναρθρώσεων στον ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό, θεωρούμενα στον δομικό τους αλληλοκαθορισμό οδηγούν στην ανάλυση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων όχι πια σαν το αποτέλεσμα της "γεωργίας" αλλά ενός ειδικού τρόπου οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας (61).

Αυτός ο ειδικός τρόπος οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας και κυρίως ο μετασχηματισμός του, όπως προκύπτει μέσα από την συγκεκριμένη περίπτωση της έρευνας μας, θα εκτεθεί διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο. Εδώ θα σχολιάσουμε ορισμένες κρίσιμες εξελίξεις του, οι οποίες συνδέονται με τις ειδικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις που θίγει η οικολογική κριτική. Γιατί αν γενικά στις τρεις βασικές κατηγορίες αυτής της κριτικής περιλαμβάνονται οι επιπτώσεις της μονοκαλλιέργειας, των μεγάλων εγγειοβελτιωτικών έργων, και η εκμηχάνιση-αυτοματοποίηση του παραγωγικού, μεταποιητικού, διανεμητικού κυκλώματος, μόνο η ειδική σύνδεσή τους με τη συνολική αλλαγή της αγροτικής δομής διαφοροποιεί πλήρως τις παραπάνω επιπτώσεις, από εκείνες που ήδη υποθέσαμε ότι συνέβησαν στις

αρχές του περασμένου αιώνα και μέχρι τη σύγχρονη μεταπολεμική εποχή. Η αγροτική πολιτική ενίσχυσης των δημητριακών, θέτοντας σαν στόχο την επιβίωση των μικροϊδιοκτητών που δημιούργησε η αγροτική μεταρρύθμιση του μεσοπολέμου, όχι μόνο συρρίκνωσε την μετακινούμενη κτηνοτροφία αλλά δημιούργησε τα περιβαλλοντικά προβλήματα που σημειώσαμε σε προηγούμενα ενότητες. Ωστόσο παρά την άνοδο των επιδόσεων που γενικότερα καταγράφει η αγροτική οικονομία, όπως παρατηρείται (62), στο δεύτερο μισό του μεσοπολέμου δεν αρκεί για να τεκμηριώσει μια διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης. Αυτή θα έλθει, ειδικά για την περιοχή έρευνας, την ύστερη μεταπολεμική εποχή όταν έχουν ωριμάσει οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες για την εισαγωγή, διάδοση και αξιοποίηση τόσο των νέων ποικιλλιών υψηλών αποδόσεων όσο και του πακέτου της σύγχρονης τεχνολογίας που τις παρακολουθεί. Στην ωρίμανση αυτών των συνθηκών πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζει η ολοκλήρωση του εγγειοβελτιωτικού έργου που θα πρέπει να αντιμετωπισθεί όχι μόνο σαν διασφάλιση φυσικών παροχών (νερό, έδαφος) αλλά και σαν υποκινητής νέων μορφών ατομικής και συλλογικής οργάνωσης των παραγωγικών μονάδων. Αναφερόμαστε ειδικά στις ρεαλιστικές πλέον δυνατότητες ενσωμάτωσης της σύγχρονης τεχνολογίας στην μικρή οικογενειακή εκμετάλλευση και την εκλογίκευση της θεσμικής παρέμβασης του κράτους σε όλα τα επίπεδα, π.χ. χρηματοπιστωτικό, διαχειριστικό, εκπαιδευτικό κ.τ.λ. μέσω του αρμόδιου υπουργείου, της οικείας τράπεζας και των -όχι πια αναγκαστικών- συνεταιρισμών. Προσδιοριζόμενη από αυτές τις εξελίξεις, η παγίωση των μονοκαλλιεργητικών πρακτικών

εκτοπίζοντας κάθε άλλη δραστηριότητα, θα επιβάλλει το πακέτο της σύγχρονης τεχνολογίας και θα δημιουργήσει νέου τύπου περιβαλλοντικά προβλήματα. Είναι προφανές ότι ο χαρακτηρισμός αυτών των προβλημάτων ως νέου τύπου, δεν μπορεί να προκύπτει από την ίδια τη φύση τους -αυτό αποτελεί σχεδόν ταυτολογία- αλλά από την λειτουργική τους ένταξη στα πλαίσια της νέας αγροτικής δομής που σταδιακά εγκαθίσταται, κατά την μεταπολεμική περίοδο, στην ευρύτερη περιοχή έρευνας. Τα συστατικά στοιχεία αυτής της νέας αγροτικής δομής, θα εκτεθούν στη συνέχεια. Εδώ θα περιορισθούμε σε όσα αφορούν το ζήτημα των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ακολουθώντας την προαναφερθείσα κατηγοριοποίηση της οικολογικής κριτικής.

Οι ανθρωπογενείς παρεμβάσεις, που συνδέονται με περιβαλλοντικές επιπτώσεις στην υπό εξέταση περιοχή και αναφέρονται στον πρωτογενή τομέα θα εκτεθούν εδώ σε σχέση με τις προκληθείσες αλλαγές στην φυτοζωϊκή κοινότητα. Βεβαίως δεν είναι δυνατό στα πλαίσια αυτής της εργασίας και με τα διαθέσιμα στοιχεία, να καταγραφεί το σύνολο αυτών των αλλαγών. Θα περιοριστούμε αναγκαστικά, σε προσεγγίσεις προκύπτουσες από την εκτίμηση των παραγωγικών κατευθύνσεων και των μετασχηματισμών τους διαχρονικά. Ήδη έχουν αναφερθεί σε προηγούμενες ενότητες οι επιπτώσεις της επέκτασης των γεωργικών εκτάσεων, σε βάρος των προϋπαρχουσών φυτικών διαπλάσεων στο πεδινό τμήμα της λεκάνης, όπως και της συρρίκνωσης της κτηνοτροφίας στα ορεινά και ημιορεινά της ενδιαιτήματα. Η ανίχνευση αυτής της τάσης, παρακολουθεί ένα μετασχηματισμό του παραγωγικού συστήματος που

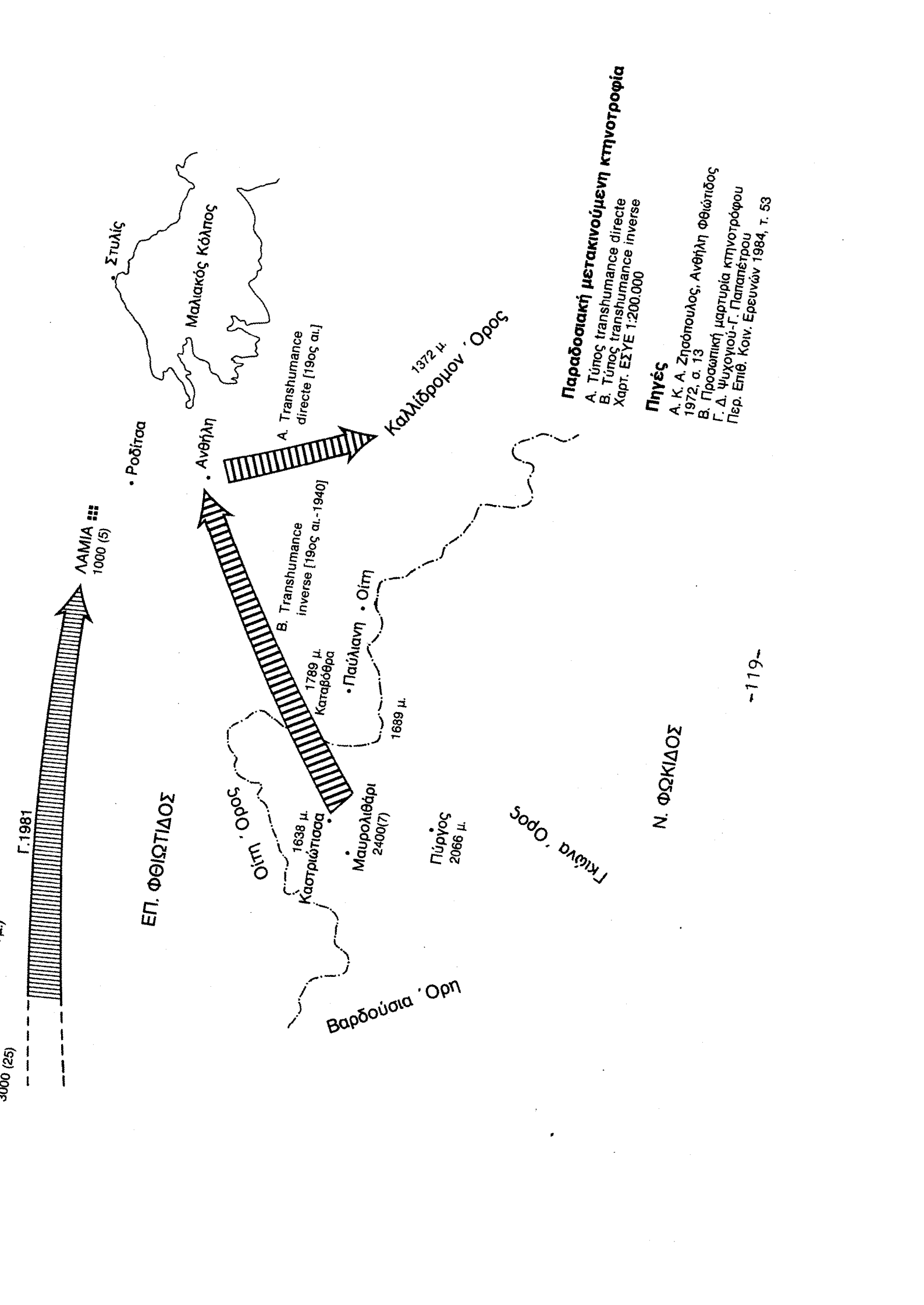
άρχισε ουσιαστικά από τα μέσα του 19ου αιώνα για να επιταχυνθεί ραγδαία με το εγγειοβελτιωτικό έργο και την αξιοποίηση των παθογενών εδαφών δια της ορυζοκαλλιέργειας (1974-1978) και στη συνέχεια της βαμβακοκαλλιέργειας (1979-1985). Η κυριαρχία των πρακτικών της μονοκαλλιέργειας άλλαξε εντελώς το παραγωγικό προφίλ της κοινότητας. Στο Διάγραμμα του Γ. Δομάϊερ (1846) των χωριών Ιμίρμπεη και Αλαμάνα περίπου 60% των γαιών θεωρούνται σαν καλλιεργήσιμες, ενώ το υπόλοιπο σαν βοσκοτόπια και "τρόλλοι" (63). Για την έντονα κτηνοτροφική κατεύθυνση της περιοχής μαρτυρούν και άλλες πηγές. Κατά τον Ζησόπουλο : "Τα αγορασθέντα υπό των αδελφών Τσάλλη τσιφλικια ήσαν κατά το πλείστον βοσκότοποι, και μόνον παρά τον Σπερχειό εκαλλιεργούντο μικραί εκτάσεις. Δια την εξιοποίηση των τσιφλικιών οι νέοι ιδιοκτήται εκάλεσαν γνωστούς των κτηνοτρόφους, οίτινες ήσαν κουτσοβλάχικης καταγωγής. Οι Κουτσόβλαχοι ούτοι έζων νομαδικόν βίον και προήρχοντο εκ της Β. Ηπείρου (Αρβανιτόβλαχοι) ... Ούτως έφθασαν εις την περιοχήν Κουτσόβλαχοι ποιμένες μετά των οικογενειών και των ποιμνίων των και εγκατεστάθησαν οριστικώς, τον δε χειμώνα επέστρεφαν εις την πεδιάδα ... Ξένος περιηγητής, όστις περιήλθε την Φθιώτιδα κατά το έτος 1835 αναφέρει ότι περίπου 10.000 (;) Κουτσόβλαχοι ευρίσκοντο με τα ποιμνία των εις την περιοχήν και ότι ήρχοντο εις προστριβάς με τους εντοπίους καλλιεργητάς των αγρών ..." (64).

Σύμφωνα με την εν λόγω περιγραφή, ο τύπος της εκτροφής που εγκαταστάθηκε είναι αυτός της "μεταβατικής" (transhumance). Κύριο χαρακτηριστικό αυτού του τύπου είναι η εποχιακή

"τραμπάλα" : βουνό-κάμπος αλλά μόνο για τα κοπάδια και τους βοσκούς. Οι οικογένειες παρέμεναν μόνιμα σε κάποιο χωριό, ορεινό ή πεδινό (65). Θα υποθέταμε ειδικότερα ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για τον τυπο *transhumance directe*, καθώς ως κύριος τόπος κατοικίας θεωρείται πλέον ο χώρος της χειμερινής διαβίωσης, δηλαδή η πεδιάδα. Πρόσθετες πληροφορίες για τις μετακινήσεις αυτές, μας δίνει μια πρόσφατη μελέτη για τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους του Μαυρολιθαρίου επί των πλαγιών της Οίτης σε υψόμετρο 1.100 μ. οι οποίοι μέχρι και τις παραμονές του πολέμου (1940) διαχειμάζουν στην Ανθήλη (66). Τα 2.400 πρόβατα -από τα 2.600 που εκτρέφει το χωριό- μετακινούνται στην περιφέρεια της Ανθήλης, κατεβαίνουν στην τοποθεσία "Ποταμάκια". Είναι χαρακτηριστικό ότι από τις επτά οικογένειες που εμετακινούνται στην Ανθήλη, τρεις, οι οποίες διέθεταν και περισσότερα από τα μισά των μετακινουμένων προβάτων, ασχολούνται πια με τη γεωργία της κοινότητας σε ευμεγέθεις γαιοκτησίες (67). Η μόνιμη κατοικία και αφετηρία μετακίνησης από το βουνό (*transhumance inverse*) μεταφέρεται στην πεδιάδα. Αυτή η μεταβολή δεν είναι πρόσφατη εξέλιξη. Στην περίοδο 1861-1911 οι εκτιμήσεις των απογραφικών στοιχείων, εμφανίζουν την ανταγωνιστική σχέση μεταξύ καλλιεργημένων εκτάσεων και αριθμού αιγοπροβάτων. Ομοίως, παρατηρείται δραστική μείωση των αιγοπροβάτων αμέσως μετά τη διανομή των εθνικών γαιών του 1871, οπότε υπήρξε πραγματικό κύμα κατάληψης "αδέσποτης" εθνικής γης (68). Στην Ανθήλη η αγροτική μεταρρύθμιση, οι διαδοχικές διανομές γης, η αξιοποίηση των

βελτιωμένων -πρώην παθογενών εδαφών- θα αποδώσουν τη γη στις καλλιέργειες. Οι κτηνοτρόφοι του Μαυρολιθαρίου θα ακολουθήσουν από τις αρχές του αιώνα τον τύπο της *transhumance directe*. Μεταπολεμικά, η αποδιάρθρωση του ορεινού κοινωνικού ιστού, η έλλειψη υποδομών (οδικό δίκτυο, υγεία, παιδεία), η εφαρμογή του προγράμματος αναδάσωσης και οι νομικές διώξεις για τη βόσκηση στις αγραναπαυόμενες εκτάσεις (πρώην καλλιεργούμενες), θα δώσουν μεγαλύτερη ώθηση σε αυτό τον τύπο μετακίνησης. Η μόνιμη κατοικία, θα μεταφερθεί οριστικά όπου η ευρύτερη οικογένεια είχε προσβάσεις και κυρίως στην πεδιάδα της προπολεμικής μετακίνησης. Η τελευταία, υπό την πίεση της γεωργίας θα οδηγηθεί πιο μακριά, σε οριακές -για γεωργική χρήση- περιοχές όπως το Λαύριο, ο Ασπρόπυργος, τα Σπάτα Αττικής. Τα μετακινούμενα κοπάδια επιστρέφουν κάθε καλοκαίρι στον παραδοσιακό θερινό βοσκότοπο της Καταβόθρας.

Ο συνολικός αριθμός των εκτρεφόμενων ζώων δεν θα πρέπει να υπελείπετο των 6.000 πρόβατων για την έκταση Ιμίρμπεη-Αλαμάνας, με δεδομένη τη βοσκοϊκανότητα της περιοχής (69). Σε σχετικό χάρτη για την μεταβατική κτηνοτροφία του 1981, σημειώνονται μόνο 3.000 πρόβατα, ανήκοντα σε 25 οικογένειες και μετακινούμενα από το βουνό Καλιακούδα Τυμφρηστού προς την περιοχή Λαμίας (βλ. Χάρτη 4), (70). Αντιστοίχως οι γεωργικές στατιστικές των ετών 1968-1984 αποδίδουν στην κοινότητα περί τα 150 οικόσιτα πρόβατα, 1.400 κοπαδιάρικα, και 450 οικόσιτες αίγες (71). Αν η γνωστή ρήση "τα πρόβατα έφαγαν τους ανθρώπους" χαρακτηρίζει την πρώτη μεγάλη περίοδο των περιφράξεων



Παραδοσιακή μετακινούμενη κτηνοτροφία

- A. Τύπος transhumance directe
 - B. Τύπος transhumance inverse
- Χάρτ. ΕΣΥΕ 1:200.000

Πηγές

- A. Κ. Α. Ζηρόπουλος, Ανθήλη Φθιώτιδος 1972, σ. 13
- B. Προσωπική μαρτυρία κτηνοτρόφου
- Γ. Δ. Ψυχολογού-Γ. Παπαπέτρου Περ. Επιθ. Κοιν. Ερευνών 1984, τ. 53

N. ΦΩΚΙΔΟΣ

(enclosures), κατά τον 16ο αιώνα στην Αγγλία, στην πεδινή Φθιώτιδα μάλλον το αντίστροφο ισχύει τρεις αιώνες αργότερα.

Οι περιβαλλοντικές συνέπειες της εκδίωξης της νομαδικής κτηνοτροφίας και της συνεπαγομένης επέκτασης της γεωργίας, υπήρξαν πολλαπλές. Η εμπλοκή εδώ της κοινωνικοπολιτικής διάστασης του μετασχηματισμού της αγροτικής δομής είναι κάτι περισσότερο από σαφές. Η μετακινούμενη κτηνοτροφία είτε ως πολιτισμική εκδοχή οικολογικής αναγκαιότητας (Σαρακατσάνοι, Αρβανιτόβλαχοι κ.λ.π.) ή ως διέξοδος της δημογραφικής πίεσης και της συνακόλουθης κρίσης του προτύπου πολυκαλλιέργεια-οικόσιτη κτηνοτροφία του ορεινού χώρου (περίπτωση Μαυρολιθαρίου), θα υποστεί πλήγμα πρώτα εξ αιτίας των πολεμικών γεγονότων του μεσοπολέμου. Στη συνέχεια η εγκατάσταση των προσφύγων και η αγροτική μεταρρύθμιση, θα επιτείνει τα φαινόμενα παρακμής (72). Στην υπόψη περιοχή, η επέκταση των υπό καλλιέργεια εδαφών λόγω της ιδιαιτερότητάς της, η οποία έχει ήδη αναφερθεί, οδήγησε σε σημαντικές προστριβές τους νομάδες Κουτσόβλαχους με τους ντόπιους γεωργούς (73). Ιδιαίτερα όταν μετά τις "καλές χρονιές" για το σιτάρι, η εκτόπιση της νομαδικής κτηνοτροφίας και η συρρίκνωση των αγραναπαυομένων εκτάσεων υπήρξε έντονη (74), βέβαια η διένεξη αυτή απέκτησε σύντομα εκρηκτικές διαστάσεις. Ο αυξανόμενος πληθυσμός των κολλήγων, έθετε από τα τέλη του 19ου αιώνα από αμφισβήτηση το δικαίωμα των γαιοκτημόνων να παραχωρούν στους Κουτσόβλαχους ποιμένες, έστω και μικρές εκτάσεις προς καλλιέργεια στις περιθωριακές τοποθεσίες "Ποταμάκια", "Φακίτσα", "Γουρνοκούμασα"

και "Γελαδαριά". Πολύ περισσότερο που η τελευταία τοποθεσία, ήταν η μοναδική πρόσβαση προς την κοινοτική βοσκή για τα αροτριώντα μεγάλα ζώα (75). Το ζήτημα προκάλεσε μετά την αυθαίρετη κατάληψη και σπορά των εν λόγω τοποθεσιών εκ μέρους των κολλήγων με βαμβάκι, την πρόσκληση στρατιωτικών δυνάμεων από την Λαμία για αποκατάσταση της τάξης (76).

Γενικότερα την φθίνουσα εξέλιξη της μετακινούμενης κτηνοτροφίας, αντιρροπεί η ανάπτυξη της χωρικής κτηνοτροφίας που επιβιώνει κυρίως χάρη στη φυσική βλάστηση υπό τις αντίξοες συνθήκες που δημιουργούν οι θερινές ξηρασίες και τα χειμερινά κρύα. Ανάμεσα στα 1864 (77) και 1931 (78) τα πρόβατα στην Φθιώτιδα αυξάνουν κατά 58,22% και οι αίγες κατά 47,03%. Όμως στη δεύτερη χρονολογία μόνο το 1/5 των προβάτων και το 1/8 των αιγών ανήκουν στην μετακινούμενη κτηνοτροφία (79). Στις δυσμενείς αυτές συνθήκες αναπτύσσεται ιδιαίτερα η ανθεκτικότερη αιγοτροφία. Αν σε αυτήν προστεθεί και η επιβιώνουσα μετακινούμενη κτηνοτροφία μικρών αποστάσεων, είναι ευνόητες οι καταστροφικές συνέπειες για τα δάση και την αυτοφυή βλάστηση και συν επώς δεδομένων των γεωλογικών συνθηκών, της επιτάχυνσης των διαβρωτικών φαινομένων (80). Όπως παρατηρεί ο Π.Η. Κοντός από το 1928 λόγω των εκχερσώσεων, των υλοτομιών των συχνών πυρκαϊών και "με την αχαλίχωτον αιγοβοσκήν ... εκτεταμένα δάση και δασικά βοσκαί απεψιλώθησαν έκτοτε και απέβησαν πτωχαί βοσκαί δια νομαδικά αιγοπρόβατα, αυξάνουσαι τας έκπαλαι εν Ελλάδι ψιλάς εκτάσεις. Ενώ κατά την Στατιστικήν του 1836 τα

δάση και αι δασικά βόσκαί εις την Ελλάδα ανήρχοντο εις 51% περίπου της όλης χώρας σήμερα (Λ. Λ., 1929) αύται μόλις αποτελούν το ήμισυ του ως άνω ποσοστού (81). Τα διαβρωτικά φαινόμενα θα ενταθούν στις ορεινές περιοχές και τις απότομες πλαγιές, χαρακτηριζόμενα από τους ειδικούς της εποχής ως "εθνικός κίνδυνος" (82).

Αλλά συνέπειες θα υπάρξουν και εκ της αποστέρησης των αγρών, μετά την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και την απομάκρυνση των βοσκούντων ζώων, του φυσικού λιπάσματος εκ της κοπριάς τους. Οι αδύνατοι εισοδηματικοί πόροι των μόλις αποκαταστάθέντων μικροιδιοκτητών, δεν θα μπορέσουν να αντικαταστήσουν αυτή την έλλειψη φυσικού λιπάσματος με την προσθήκη χημικών. Το αποτέλεσμα θα είναι η αποσκελετοποίηση του εδάφους και η συνεπαγόμενη αύξηση της διάβρωσης ακόμα και στις πεδινές γαίες.

Όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί, η αγροτική μεταρρύθμιση με το πλήγμα του επέφερε στη συμπληρωματική σχέση τσιφλικιού και τσελιγγάτου και την πρόκριση της μικρής γαιοκτησίας, δεν προκάλεσε μόνο ποσοτικές αλλαγές, με την έννοια ότι τα στρέμματα βοσκήσιμης έκτασης μειώθηκαν αλλά, το πιο σημαντικό, ποιοτικές, από την άποψη της οργάνωσης της παραγωγής και τις αλλαγές που αυτή υπαγόρευε στην οργάνωση του χώρου (83). Και τούτο γιατί την μείωση των χειμερινών βοσκοτόπων, την διάσπαση της χωρικής ενότητας των μεγάλων κτημάτων που επέτρεπε ελευθερία κινήσεων σε μεγάλα κοπάδια, συνόδευσε και η αντικατάσταση του ενοποιημένου τσιφλικιού από μικρούς και

κατατεμαχισμένους οικογενειακούς κλήρους. Έτσι ενώ το σύστημα παραγωγής στο τσιφλίκι χαρακτηρίζονταν από τις εκτατικές καλλιέργειες κυρίως σιτηρών (84) με βάση κολληγικές σχέσεις παραγωγής και ενοικίαση βοσκοτόπων, με τον τύπο της εφαρμοσθείσας αγροτικής μεταρρύθμισης (85), επιβλήθηκε η εισαγωγή της εντατικής καλλιέργειας (86).

Αυτή η εντατικοποίηση του καλλιεργητικού συστήματος ακολουθεί και στην Ανθήλη το κλασικό υπόδειγμα μετασχηματισμού των παραδοσιακών αγροτικών κοινωνιών. Αφορά κυρίως την εντατικοποίηση του παράγοντα εργασία, καθώς κατά τη συζητούμενη εποχή και ο πληθυσμός της κοινότητας γνωρίζει μια άνευ προηγουμένου πύκνωση (87) και ο κλήρος διανεμόμενος κατατεμαχίζεται, μειώνοντας σημαντικά την διαθέσιμη καλλιεργητική επιφάνεια κατά καλλιεργητή. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε μια επιφύλαξη ως προς τη συγκεκριμένη υιοθέτηση του κλασικού υποδείγματος. Αφορά το καθεστώς διανομής της γης το οποίο για λόγους που θα αναλυθούν στο τελευταίο κεφάλαιο, δεν αποδίδει ένα ενιαίο μέγεθος κλήρου ικανό να χαρακτηριστεί γενικά ως "μικρό" (88). Παρόλαυτα πρόκειται για ένα μέσο μέγεθος (89), που με δεδομένη την ανυπαρξία έργων υποδομής και την αγκίστρωση στην παραδοσιακή τεχνολογία, αναγκαστικά κινητοποιεί τον μόνο διαθέσιμο εν επαρκεία παράγοντα της εργασίας. Τα στοιχεία μας είναι εξαιρετικά ελλιπή ως προς την ποιοτική και ποσοτική σύγκριση των επιμέρους χαρακτηριστικών οργάνωσης του παράγοντα εργασία, μεταξύ της προηγούμενης και καθεαυτής της περιόδου εντατικοποίησης. Την υπόθεση της

διαφοράς, υποστηρίζει η προαναφερθείσα ραγδαία μείωση του λόγου διαθέσιμης έκτασης προς πληθυσμό. Εξάλλου οι εναλλακτικές δυνατότητες απασχόλησης στην τοπική "βιομηχανία" αν δεν λείπουν είναι εν τούτοις περιορισμένες (90) και το υπάρχον οδικό και μεταφορικό δίκτυο βρίσκεται σε άθλια κατάσταση (91). Από την άλλη, τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία της στροφής από εκτατικά σε εντατικά καλλιεργητικά συστήματα -με προεξάρχοντα εκείνα των αποδοτικότερων ειδών, της μετατροπής των ξηρικών σε αρδευόμενες γαίες, της επισπόρου καλλιεργείας (92)- θα εμφανισθούν σποραδικά σ'όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου, για να επικρατήσουν οριστικά και αναπτυχθούν κατά την μεταπολεμική περίοδο. Η περίοδος αυτή από ένα σημείο και πέρα, θα εντάξει χαρακτηριστικά που σηματοδοτούν μια εντατικοποίηση νέου τύπου, όπου βέβαια κυριαρχεί η αρδευόμενη, χημική, εκμηχανισμένη καλλιέργεια. Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις θα ακολουθήσουν αυτό το εξελικτικό σχήμα, όπως προκύπτει έστω και αχνά από τις διαθέσιμες πηγές.

Η εύστοχη παρατήρηση του Καραβίδα ότι "οι κολληγικοί πληθυσμοί που απελευθερώθηκαν εξακολουθούν λόγω αδρανείας και αμαθείας επί 10ετίας το αυτό είδος καλλιεργείας, το αυτό είδος ζωής ... υπό δυσμενεστέρας μάλιστα συνθήκας" (93) εν μέρει ισχύει και για την Ανθήλη ή την ευρύτερη πεδινή λεκάνη στην οποία εντάσσεται. Πράγματι ως προς τις απελευθερωθείσες ή απελευθερούμενες της ημινομαδικής κτηνοτροφίας εκτάσεις, η καλλιεργητική τους κατεύθυνση είναι μονομερής. Προ του 1949, τα κύρια προϊόντα της κοινότητας ήσαν ο σίτος, το βαμβάκι, ο

αραβόσιτος και η κριθή. Η οικογένεια συνήθως διέθετε αμπελώνα, λαχανόκηπο στους αγρούς, έτρεφε χοίρους και οικόσιτη αίγα ενώ οι έχοντες ποίμνια τα έβοσκαν στις ακαλλιέργητες εκτάσεις των προσχώσεων (94). Όπως προκύπτει από τις βραβεύσεις τους στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (1935), οι παραγωγοί της Ανθήςλης εξειδικεύονταν στην σιτοκαλλιέργεια (95). Αλλωστε η σιτοπαραγωγή καταλαμβάνει την μεγαλύτερη (50%) της καλλιεργήσιμης έκτασης του Νομού Φθιώτιδοφωκίδας (96) και δεδομένου ότι ο μέσος όρος απόδοσης για τα πεδινά τμήματα του νομού είναι περίπου 80-90 χιλ. ανά στρέμμα, ενώ δεν υπερβαίνει το μισό αυτής στα ορεινά (97), η επιλογή των Ανθηλιωτών είναι εύλογη.

Ο τρόπος καλλιέργειας βέβαια παραμένει εκτατικός, παρότι χαρακτηριστικά εντατικοποίησης θα εμφανίζονται ολοένα και συχνότερα καθώς προσεγγίζεται το τέλος της προπολεμικής περιόδου. Ο εκτατικός χαρακτήρας της σιτοκαλλιέργειας είναι πρόδηλος αν συγκριθούν οι ανάγκες της σε απασχόληση, με άλλες καλλιέργειες όπως το βαμβάκι, ο καπνός, ο αραβόσιτος, το αμπέλι κ.λ.π. (βλ. Πίνακα 2). Αλλωστε αυτός είναι ο λόγος που τίθεται ήδη από την δεκαετία του 1930 το ζήτημα της γεωργικής υποαπασχόλησης στο νομό, καθώς υπολογίζεται ότι αποδίδονται μόνο το 1/3 της διαθέσιμης εργατικής δύναμης, ενώ υφίσταται "περίσσευμα 12.000.000 ημερομισθίων για εντατικότερη καλλιέργεια" (98). Από τον εν λόγω πίνακα προκύπτουν οι εναλλακτικές λύσεις εντατικοποίησης της εργασίας έναντι της σιτοκαλλιέργειας, που όμως περιορίζονται από τις γεωκλιματικές

Πίνακας 2
Απαιτούμενα ημερομίσθια κατά
κλάδο παραγωγής και στρέμμα

Κλάδος παραγωγής	Ανδρικά	Γυναικεία	Σύνολο
1. Σιτηρά	2,3	0,3	2,6
2. Καλαμπόκι	1,7	3,3	5,0
3. Ρύζι	3,8	7,5	11,3
4. Οσπρια	2,1	6,0	8,1
5. Πατάτες	4,7	8,5	13,2
6. Μποστανία	3,4	6,7	10,1
7. Λαχανικά	3,7	10,5	14,2
8. Καπνός	17,1	15,7	32,8
9. Μπαμπάκι	2,8	9,0	11,8
10. Τριφύλλια	5,8	-	5,8
11. Αμπέλια	6,0	1,5	7,5
12. Εληές λαδιού	2,3	2,0	4,3
13. Σύκα	1,1	11,0	12,1

Πηγή : Χ. Ευελπίδης, 1939.

συνθήκες της περιοχής. Δεν είναι τυχαίο ότι το ενδιαφέρον θα στραφεί αρχικά προς το βαμβάκι και στη συνέχεια προς την όρυζα, ιδιαίτερα εκεί όπου η παρουσία παθογενών εδαφών αποκλείει άλλες καλλιέργειες. Παράλληλα δεν λείπουν οι απόπειρες

εντατικοποίησης της σιτοκαλλιέργειας είτε με την εισαγωγή μηχανών (99) ή την συστηματικότερη χρήση λιπασμάτων (100) και βελτιωμένων ποικιλιών και πρακτικών (101).

Το βαμβάκι θεωρείται το διάδοχο βιομηχανικό προϊόν της δεκαετίας του 1930 στη θέση του καπνού, που κυριάρχησε στην προηγούμενη δεκαετία αλλά και μία ένδειξη ορθολογικότερης λειτουργίας της ελληνικής οικονομίας (102). Στην περιοχή Φθιώτιδας, η πρώτη διερεύνηση των δυνατοτήτων καλλιέργειας βάμβακος θα γίνει στα μέσα της δεκαετίας του 1930, ως παραγωγική διέξοδος έναντι των σιτηρών, του αραβοσίτου και των καπνών (103). Είναι χαρακτηριστικό ότι "η σκέψις περί αλλαγής" εδράζεται στην πεποίθηση ότι "οι χωρικοί μας δεν είναι τεμπέληδες ... αλλά εργάζονται οι δυστυχείς χωρίς σύστημα". Η επέκταση της βαμβακοκαλλιέργειας στηριζόμενη στον κρατικό προστατευτισμό και στην αναπτυσσόμενη βιομηχανία, βρήκε στη Φθιώτιδα και μια αξιόλογη σύνδεση με την τοπική βιομηχανία μηχανικού εξοπλισμού, ενώ ο Οργανισμός Βάμβακος εισήγαγε υποχρεωτικώς τη νέα βελτιωμένη ποικιλία, Ακαλα (104).

Κατόπιν όλων αυτών δεν είναι ανεξήγητη η επέκταση του βάμβακος στην Ανθήλη, στις αρχές της δεκαετίας του 1940. Στον Πίνακα 3 που ακολουθεί, το βαμβάκι καταλαμβάνει μεγαλύτερη έκταση από το σιτάρι, αν και συνολικά τα δημητριακά καταλαμβάνουν την ίδια έκταση. Βεβαίως εκτός από τη σημαντική θέση που κατέχει η βαμβακοκαλλιέργεια στην κοινότητα, δεν θα πρέπει να διαφύγει μια άλλη κρίσιμη πληροφορία του εν λόγω πίνακα. Δηλαδή ότι από τα περίπου 37.000 στρέμματα της

Πίνακας 3

Καλλιεργούμενα είδη στην κοινότητα
πριν από το εγγειοβελτιωτικό έργο

Καλλιέργειες	Εκταση (στρ.)	Απόδοση (οκ/στρ.)	Τιμή (οκ/δρχ)	Αξία Παραγωγής (δρχ.10 ³ /στρ.)
1. Λειβάδια	9.477	-	-	10
2. Σιτάρι	1.500	100	2.500	250
3. Βρώμη	500	120	1.500	180
4. Κρίθη	500	120	1.700	204
5. Βαμβάκι	2.500	40	5.000	200
ΣΥΝΟΛΟ	14.477			

Πηγή : Αρχεία Α.Σ.Ε.Β. Ανθήλης, Νοέμβριος 1952.

προαναφερθείσας εκτίμησης του 1846, για το κτήμα Ιμίρ-Μπέη καλλιεργούνται μόνο τα 5.000 στρέμματα ή το 13,5%, ενώ αξιοποιούνται γενικώς (καλλιέργεια-βοσκότοποι), τα 14.477 στρέμματα ή το 39,1%.

Οι ενυπάρχουσες από τον μεσοπόλεμο αλλά μη ενεργοποιούμενες δυνατότητες σε αξιοποιήσιμη παραγωγικά γη, είναι ένα φαινόμενο που ήδη τίθεται στη δεκαετία του 1940 σε εθνικό επίπεδο. Απαντώντας στις εκτιμήσεις περί της "στενότητας της γης" οι υποστηρικτές των "δυνατοτήτων έντασης της

παραγωγής" θα εξειδικεύσουν συγχρόνως την ίδια την έννοια της έντασης. Θα αναφερθούν σε : α) καλλίτερες μεθόδους καλλιέργειας (επιστημονική επεξεργασία εδάφους, βοτανίσματα, βελτιωμένο βιολογικό υλικό, καταπολέμηση ασθενειών), β) βελτιωμένα συστήματα εκμετάλλευσης (παραγωγική ειδίκευση, εκχρηματισμός αγροτικής οικονομίας, χρήσεις γης), γ) μεγαλύτερη χρησιμοποίηση εργασίας στην ίδια έκταση (αναδιαρθρωση καλλιεργειών π.χ. καπνά, σταφίδα, λάδι, βαμβάκι, λαχανικά, ανθοκομικά) και δ) μεγαλύτερη τοποθέτηση κεφαλαίων (εγγειοβελτιωτικά έργα, αρδεύσεις) (105).

Στην περίπτωση της Ανθήλης οι αναξιοποίητες εκτάσεις, οφειλόμενες κατά πρώτο λόγο στους ήδη αναφερθέντες οικολογικούς παράγοντες, δεν μπορούσαν παρά να οδηγήσουν τις παραγωγικές αναζητήσεις στη βελτίωση των παθογενών εδαφών, με την εκτέλεση έργων διευθέτησης του Σπερχειού και εισαγωγή ενός ανθεκτικού φυτού στο αντίξοο περιβάλλον του δέλτα. Η ώρα του εγγειοβελτιωτικού έργου και της ορυζοκαλλιέργειας είχε φθάσει. Στα 1949, αμέσως μετά την λήξη του εμφυλίου πολέμου, το εν λόγω εκσυγχρονιστικό εγχείρημα θα εμφανισθεί για πολιτικούς λόγους, όπως θα δούμε συστηματικότερα στο τελευταίο κεφάλαιο, ως τεχνικοοικονομική καινοτομία εισαχθείσα από τον αμερικανικό παράγοντα. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για λύση από μακρού συζητούμενη, τόσο σε τοπικό όσο και εθνικό επίπεδο. Και πως άλλωστε θα μπορούσε να συμβεί διαφορετικά. Όπως ήδη δείξαμε, οι συνεχείς πλημμύρες, τα έλη, οι προσχώσεις, υποδείκνυαν τόσο τα προβλήματα όσο και την επίλυσή τους, σε όλη τη διάρκεια της

προηγούμενης περιόδου και εντατικότερα από τα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αι. Στην αβελτηρία του κράτους σχετικά με τις εκκλήσεις των ντόπιων για διευθέτηση της κοίτης του Σπερχειού, θα απαντήσει στο τέλος της προπολεμικής περιόδου η ιδιωτική πρωτοβουλία, με την αποξήρανση ελώδους έκτασης και εφαρμογή ορυζοκαλλιέργειας, στον γειτονικό οικισμό Μεγάλης Βρύσης.

2.2. Εντατικά συστήματα εκμετάλλευσης της γης

2.2.1. Ορυζοκαλλιέργεια

Τον Μάρτιο του 1949, συστήθηκε πενταμελής επιτροπή του Υπουργείου Γεωργίας με την εντολή να επιμεληθεί την οργάνωση και εποπτεία των έργων για την αξιοποίηση των αλατούχων εδαφών σε συνδυασμό με την ορυζοκαλλιέργεια. Βεβαίως και οι δύο διαστάσεις αυτής της συνδυασμένης παρέμβασης, δύσκολα θα χαρακτηρίζονταν σαν καινοτομίες καθώς ήδη είχαν την προΐστορία τους τόσο στο τοπικό όσο και στο εθνικό επίπεδο.

Όσον αφορά το εγγειοβελτιωτικό έργο του Σπερχειού, ήδη από το 1885 γαλλική αποστολή επισκέπτεται την περιοχή με την ευκαιρία της μελέτης αποξήρανσης της λίμνης Ξυνιάδας "ης τίνος τα πλημμυρούντα ύδατα παραβλάπτουσιν της υγείαν και την καλλιέργειαν κωλύουσι των περιοίκων". Αλλά και δέκα χρόνια ενωρίτερα, από επερώτηση τοπικού βουλευτή πληροφορούμαστε ότι κατόπιν γνωματεύσεως στρατιωτικού μηχανικού, επραγματοποιήθη

κατα το 1/6 προταθέν σχέδιο διευθέτησης της κοίτης του Σπερχειού (106). Νέα μελέτη θα πετύχει άλλος τοπικός βουλευτής στα μέσα της δεκαετίας του 1920 (107), βοηθούντων των συνεχών και επίμονων διεκδικήσεων του έργου εκ μέρους "πανδήμων συλλαλητηρίων" (108). Πάντως το ζήτημα της αύξησης των αρδευομένων εκτάσεων έχει τεθεί γενικότερα, όπως αποδεικνύεται από την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να προσκαλέσει ομάδα αγγλων μελετητών για το σχεδιασμό των σχετικών έργων στη Βοιωτία, την Κρήτη και την Ηπειρο τον Μάρτιο του 1930 (109). Ακριβώς τον επόμενο χρόνο σε συνέντευξη του νομάρχη Φθιώτιδας, ανακοινώνεται ως πρώτη σειρά έργων "η ανύψωσις των υδάτων του Σπερχειού παρά τον σιδηροδρομικό σταθμό και η μεταφορά του ύδατος δια δύο αυλάκων, του μεν διείκοντος κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής και 400 μ. εκείθεν αυτής προς τον Ξηριάν Λαμίας, του δε ετέρου διείκοντος δια των κοινοτήτων Κόμματος και Ανθήλης και εκβάλλοντος εις τον Μαλλιακόν κόλπον δια των οποίων θα αρδευθούν 30.000 στρέμματα, θα τριπλασιασθεί η παραγωγή ... η εκτέλεση ολοκλήρου της σειράς θα συντελεσθεί εντός 3-4 ετών" (110). Τον ίδιο χρόνο εκδίδεται Προεδρικό Διάταγμα δια του οποίου επιτρέπεται η σύσταση του θεσμού των Αναγκαστικών Συνεταιρισμών Εγγείων Βελτιώσεων. Ο βασικός αυτός θεσμός, όπως απεδείχθη στη συνέχεια και κυρίως μεταπολεμικά, απαιτούσε για την ενεργοποίησή του, την συγκατάθεση των 2/5 εκ των ενδιαφερομένων ιδιοκτητών για εγγειοβελτιωτικά έργα και άρδευση στην Λαμία, το Παγκράτι, τα Καλύβια, τη Ροδίτσα, την Ανθήλη και το Κόμμα (111). Στα επόμενα χρόνια (1936-1937) θα

ιδρυθεί ο Αναγκαστικός Συνεταιρισμός Ροδίτσας για την εκτέλεση αποξηραντικού έργου και θα εκτελεσθούν αυτοχρηματοδοτούμενα από τους οικείους Αναγκαστικούς Συνεταιρισμούς, η αποξήρανση του έλους Μακρακώμης και το αρδευτικό Μακρακώμης (112). Η προβλέπουσα τη διευθέτηση και εκτέλεση αντιπλημμυρικών έργων σύμβαση για τον Σπερχειό και τους κυριώτερους παραποτάμους του Ασωπό και Γοργοπόταμο, θα δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το 1939 αλλά η ημερομηνία ενάρξεως εργασιών θα καθυστερήσει απελπιστικά, δοθέντος και ότι η χώρα εισέρχεται σε νέα πολεμική περιπέτεια (113). Οκτώ χρόνια αργότερα, στην Έκθεση της Αποστολής του FAO για την Ελλάδα, διαπιστώνεται για τον Σπερχειό ότι "ο ποταμός ούτος ουδόλως ρυθμίζεται, συνεπώς συχνότατα πλημμυρίζει την πεδιάδα, σχηματίζων σημαντικά έλη και καθιστών αυτήν ακατάλληλον προς καλλιέργειαν". Επιπλέον στον επισυναπτόμενο κατάλογο των κυριωτέρων έργων υδατικής αναπτύξεως, ο Σπερχειός υπολογίζεται ότι μπορεί διευθετούμενος, να αρδεύει 85.000 στρέμματα, ενώ κατατάσσεται από άποψη επιχειρησιακής κλίμακας στα "νέα χρήσιμα έργα, μικράς η μετρίας δαπάνης" (114).

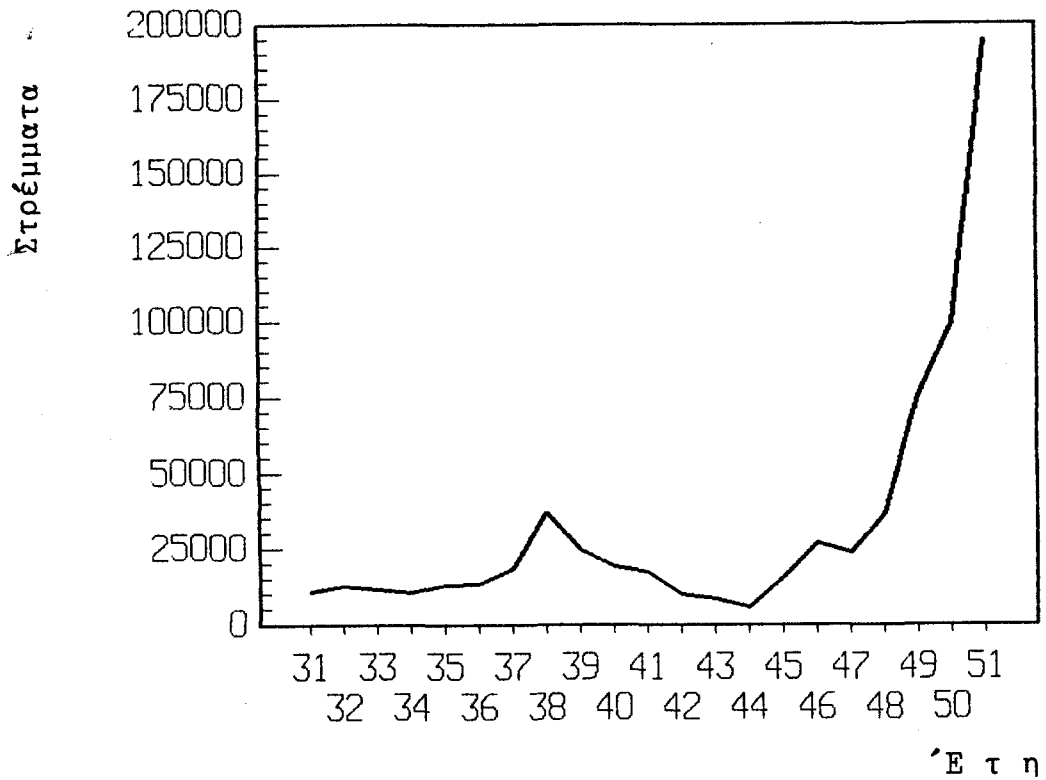
Αν η κατασκευή αρδευτικού συστήματος στην περιοχή δεν μπορεί να χαρακτηρισθεί μετά από όσα εκτέθηκαν σαν μεταπολεμική καινοτομία, το ίδιο ισχύει και για την ορυζοκαλλιέργεια. Και εδώ δεν αναφερόμαστε στην βεβαιωμένη από τις σημειώσεις του Leake ορυζοκαλλιέργεια, που μαζί με την πιθανολογούμενη εκτροπή της κοίτης του Σπερχειού στα τέλη του 18ου ή ενωρίς τον 19ο αι., αποτελούν τις πρώτες ανθρωπογενείς παρεμβάσεις παραγωγικής

"εντατικοποίησης" στην περιοχή. Εννοούμε την εισαγωγή συστηματικής ορυζοκαλλιέργειας ιδιαίτερα σε παθογενή εδάφη (115) που αναλαμβάνεται από το κράτος την περίοδο 1930-1940 για να ανασταλεί κατά την επακολουθήσασα λόγω του πολέμου περίοδο και να ανακάμψει πάλιν τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Όπως φαίνεται και από τον ακόλουθο Πίνακα 4, η ανάκαμψη αφορά όχι μόνο τις καλλιεργούμενες εκτάσεις αλλά και τις μέσες στρεμματικές αποδόσεις και βεβαίως τις συνολικώς παραχθείσες ποσότητες, βλ. Διαγ. 2, 3, 4 (116). Στα αποτελέσματα αυτά κύρια συμβολή είχε ο νόμος 1110/38 "περί ορυζοκαλλιέργειας". Βάσει αυτού, οι λαμβάνοντες άδεια ορυζοκαλλιέργειας υποχρεώνονταν να ακολουθήσουν τις υποδείξεις των γεωτεχνικών, όσον αφορά την προετοιμασία των αγρών και τις μεθόδους καλλιέργειας. Με το 1850/51 Α.Ν., η εν λόγω νομοθεσία συμπεριέλαβε και ιδιώτες που επιθυμούσαν να αξιοποιήσουν αλατούχα εδάφη. Παράλληλα : α) εισήχθησαν βελτιωμένες ποικιλίες σε αντικατάσταση των χρησιμοποιούμενων εντοπίων ποικιλιών, όπως για παράδειγμα από του 1949 η Ιταλική ποικιλία Αμερικάνο, β) εγκαταστάθηκαν αποδεικτικοί αγροί στην Μεσσηνία και Λακωνία, γ) χορηγήθηκαν από το κράτος μηχανικά μέσα καλλιέργειας (εκλυστήρες, προωθητήρες), δ) εγκαταστάθηκαν βιομηχανίες επεξεργασίας όρυζας, ε) βελτιώθηκαν οι τιμές στην Διεθνή αγορά και τέλος στ) εγκαταστάθηκαν αποδεκτικοί αγροί από το υπουργείο Γεωργίας επί αλατούχων εδαφών (117).

Διαπιστώνεται ως εκ τούτου ότι όταν συνεστήθη τον Μάρτιο του 1949 η προαναφερθείσα πενταμελής επιτροπή, για την οργάνωση

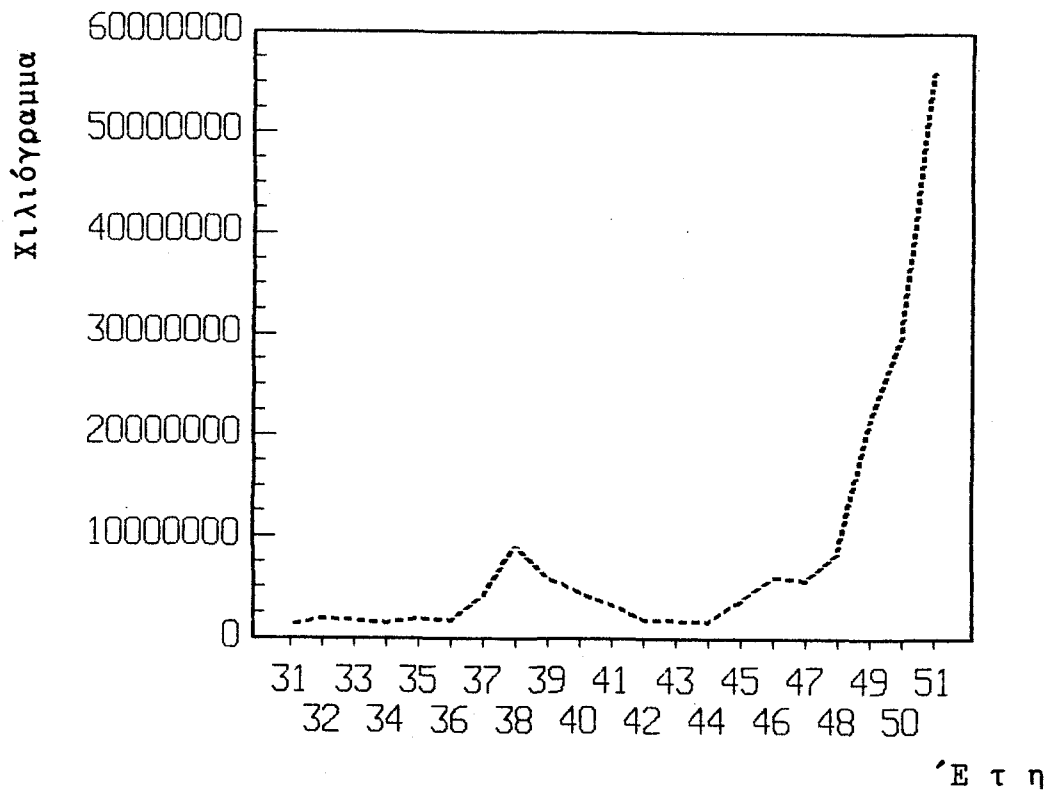
Διάγραμμα 2

Εκτάσεις ορυζοκαλλιέργειας (1931-51)



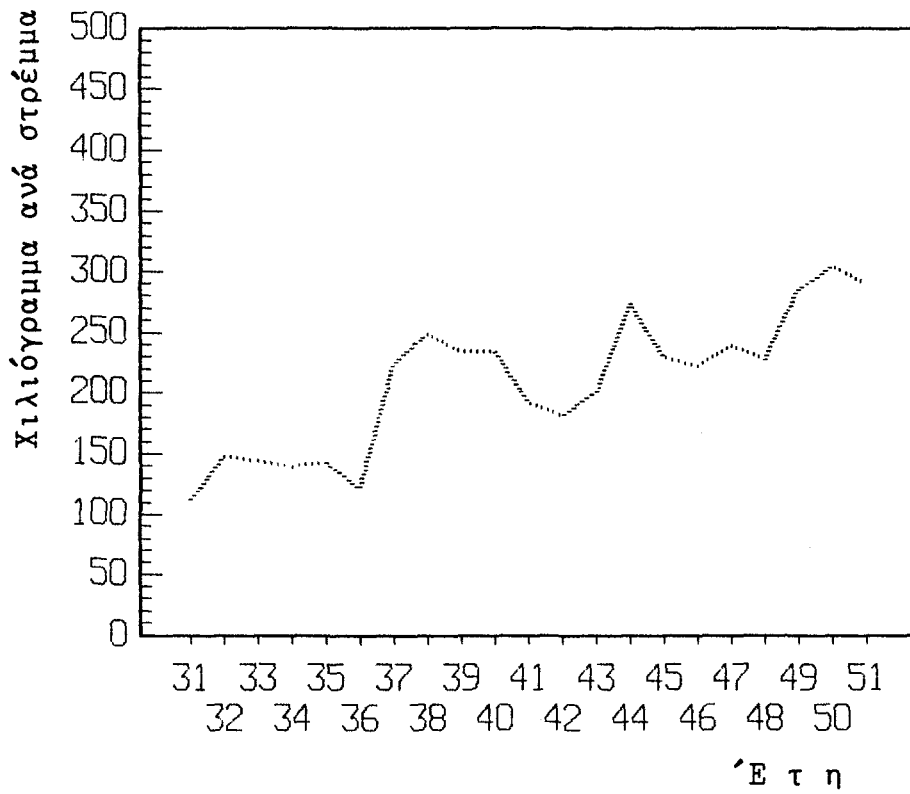
Διάγραμμα 3

Παραγωγή ορυζοκαλλιέργειας (1931-51)



Διάγραμμα 4

Μέσες αποδόσεις ορυζοκαλλιέργειας (1931-51).

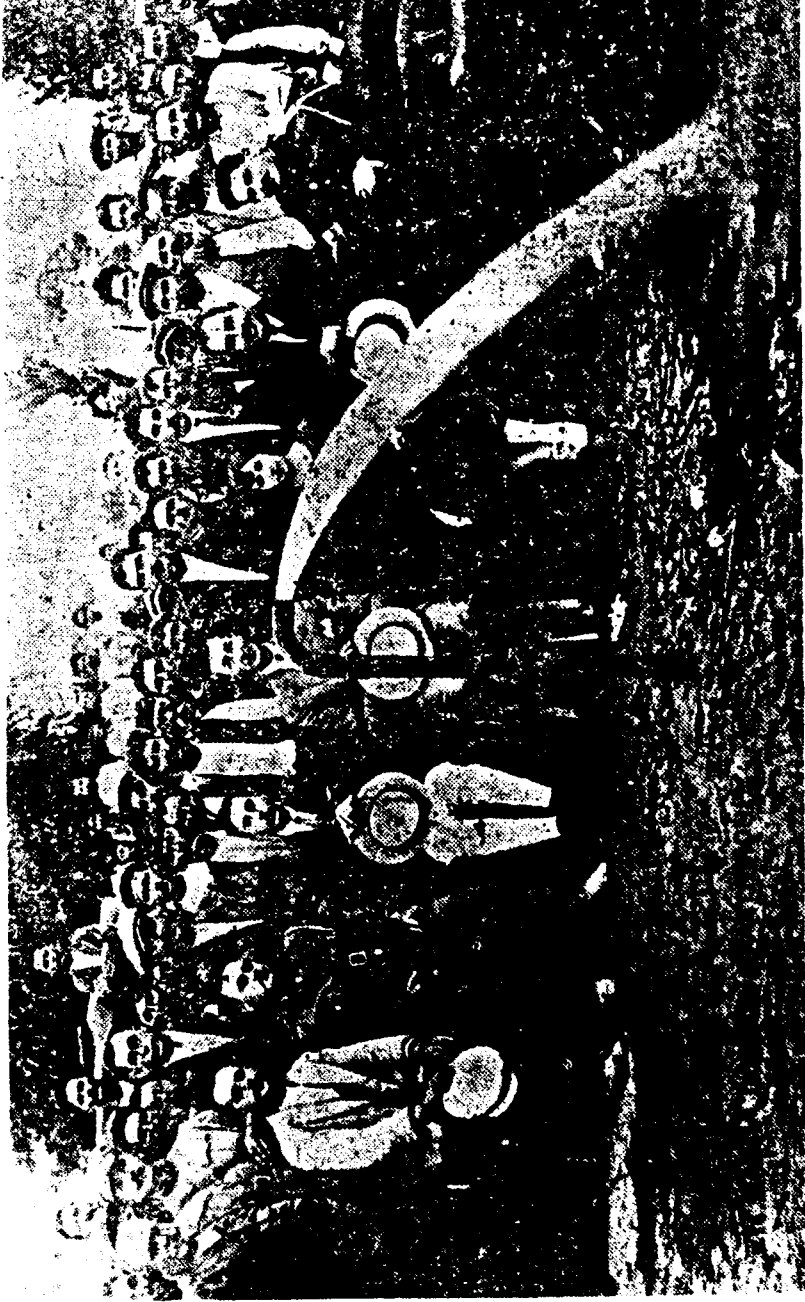


και εποπτεία της εκτελέσεως των έργων δια την αξιοποίηση των αλατούχων εδαφών σε συνδυασμό με την ορυζοκαλλιέργεια, υπήρχε ήδη μια σημαντική προΐστορία στο εν λόγω θέμα. Οι σημειωθείσες καθυστερήσεις, μπορούν να αποδοθούν στην απαιτούμενη συνδυασμένη εκ μέρους του κράτους παρέμβαση, άλλοτε για λόγους εξωγενείς (πολεμικές περίοδοι) άλλοτε λόγω δικών του ενδογενών αδυναμιών. Χαρακτηριστική αυτών των αδυναμιών, είναι η περίπτωση της Φθιώτιδας και ιδιαίτερα της εξεταζόμενης περιοχής του δέλτα όπου στις κρατικές καθυστερήσεις, αντιπαρατίθεται επιτυχώς η ιδιωτική πρωτοβουλία ήδη από την προπολεμική περίοδο.

Παραδόξως, δεδομένου ότι όπως είδαμε υπήρξαν σχετικές σκέψεις αλλά και μελέτες, ο νομός Φθιώτιδας παρουσιάζεται καθυστερημένος στην ανάπτυξη της ορυζοκαλλιέργειας, σε όλη τη διάρκεια της πρώτης επέκτασης της (1931-1938) αλλά και μέχρι της πειραματικής εισαγωγής της από το κράτος στην Ανθήλη, στα 1949 που αποτελεί την αφητηρία της μεταπολεμικής της επέκτασης στην περιοχή. Από τα διαθέσιμα στοιχεία, στη Φθιώτιδα δεν υπάρχει μόνο καθυστέρηση στην αύξηση των καλλιεργουμένων εκτάσεων αλλά και ενδείξεις εκτατικότητας αν συγκριθούν οι απολαμβανόμενες μέσες στρεμματικές αποδόσεις, με τις αντίστοιχες άλλων νομών όπως της Λακωνίας, Αρκαδίας, Ροδόπης, Μεσσηνίας (118).

Ακόμη όμως και αυτά τα λίγα εκτατικώς καλλιεργούμενα στρέμματα με όρυζα, οφείλονται σε ιδιωτική πρωτοβουλία και όχι σε κρατική. Αλλωστε λόγω της κρατικής αμέλειας, είναι συχνά το

φαινόμενο μια κοινότητα να αναγείρει φράγματα στην προσπάθεια της να προστατευθεί από τοπικούς χειμάρρους σε βάρος γειτονικών της κοινοτήτων (119). Σε κοινοτική πρωτοβουλία οφείλεται και η πρώτη διάνοιξη αρτεσιανού φρέατος στην Ανθήλη το 1928 δυναμικότητας 22 μ³/ώρα (βλ. Φωτογρ. 1) που θεωρήθηκε "υπεραρκετό για ύδρευση και άρδευση των κήπων μας ακόμα"(120). Στην περίπτωση της ορυζοκαλλιέργειας αλλά και των προϋποτιθεμένων αποξηραντικών-αρδευτικών έργων, η πρωτοβουλία ανήκε στον μεγαλοκτηματία της γειτονικής Μ. Βρύσης, Χ. Στεργιόπουλο. Ο τελευταίος άρχισε τις εργασίες αποξήρανσης στα 1928 και το επόμενο έτος πρότεινε στη Συνέλευση του Γεωργικού Επιμελητηρίου, να αναλάβει το ίδιο την αποξήρανση των εκτεταμένων ελών του Σπερχειού ως επένδυση μακροπροθέσμου οφέλειας (121). Ο ίδιος, όπως φαίνεται, είχε αναλάβει την υποχρέωση αποξήρανσης των ελών της Μ. Βρύσης, με την κρατική διαβεβαίωση ότι το εκ 4.000 στρεμμάτων κτήμα του, θα παρέμενε αναπαλλοτρίωτο για τα επόμενα 50 χρόνια (122) και την παραχώρηση 10 στρεμμάτων στο Υπουργείο Γεωργίας, για πειραματική εφαρμογή διακεκομμένης άρδευσης. Βεβαίως η οικογένεια Στεργιόπουλου δεν καλλιεργούσε περισσότερα από 25 στρέμματα (1939), ενώ οι βλέψεις της για επέκταση της καλλιέργειας σε 300 στρέμματα δεν φαίνεται να επιβεβαιώθηκαν (123). Πάντως νερό προς άρδευση των ορυζώνων με φυσική ροή, υπήρχε μόνο στον συνοικισμό Μεγάλης Βρύσης που αρκούσε για άρδευση 1000 στρεμμάτων. Για τις υπόλοιπες παθογενείς εκτάσεις, απαιτούντο τα έργα του Σπερχειού που ακολούθησαν κατά την



Φωτογραφία 1:Εγκαίνια διάνοιξης αρτεσιανού φρέατος στην Ανθήλη 15.9.1928

Πηγή:Ιστορικό Αρχείο Λαμίας.

μεταπολεμική περίοδο (124).

Το έτος 1949 αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, ορόσημο για την βελτίωση και αξιοποίηση των παρθογενών εδαφών (125). Το Υπουργείο Γεωργίας επέλεξε τις πεδιάδες Σπερχειού, Κάτω Αχελώου Αρτης, Αξιού και Σερρών. Ειδικότερα στην κοιλάδα του Σπερχειού κοντά στην Ανθήλη, εκτελέσθηκαν έργα αξιοποιήσεως, δηλαδή εκχερσώσεις, κατασκευή αρδευτικού και αποστραγγιστικού δικτύου, ισοπεδώσεις, οδοί, αναχώματα, γέφυραι, υδατοφράκται κ.λ.π. επί 400 στρεμμάτων.

Επιπλέον του ήδη υφισταμένου θεσμικού πλαισίου, η συμβολή της Αμερικανικής Αποστολής υπήρξε κρίσιμη για τις

Πίνακας 4

Εκτάσεις, παραγωγή, αποδόσεις ορυζοκαλλιέργειας Στη Φθιώτιδα (1931-1948)

Ετη	1931/37	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948
Εκτάσεις (στρ.)	-	50	250	200	-	-	-	-	-	-	150	-
Παραγωγή (χλγ)	-	8300	35840	38400	-	-	-	-	-	-	10400	-
Απόδοση μ.ό. (χλγο/στρ)	-	166	143,36	192	-	-	-	-	-	-	69,33	-

Πηγή : Χ. Δ. Αναγνωστόπουλος, 1949.

παραπάνω εξελίξεις, όπως θα φανεί και από την αναλυτικότερη

αναφορά μας επί του θέματος στο τελευταίο κεφάλαιο (126). Παρότι η μελέτη του έργου (1η φάση), περιλαμβάνουσα το αποστραγγιστικό και οδικό δίκτυο, ενεγράφη στο πρόγραμμα δημοπράτησης της περιόδου 1957-1958 (127), οι καλλιεργούμενες εκτάσεις επεκτάθηκαν στο μεταξύ σημαντικά, παρά τα σοβαρά προβλήματα που προέκυψαν στις χρηματοδοτήσεις και τις εισπράξεις των αγροτικών εισφορών εκ μέρους του νεοϊδρυθέντος (έτος 1951) Α.Σ.Ε.Β. Στον Πίνακα 5 που ακολουθεί, παρουσιάζονται τα διαθέσιμα στοιχεία για την πρώτη πενταετία λειτουργίας του έργου. Παρότι η άποψη του Υπουργείου Γεωργίας ήταν ότι "γενικώς εις τα αξιοποιούμενα αλατούχα εδάφη θα καλλιεργούνται, όρουζα επί δύο μόνον έτη εν συνεχεία δε αφού απολυμανθούν, άλλαι καλλιέργειαι (βάμβαξ, μηδική, τεύτλα, ηλίανθος), αναλόγως των συνθηκών και συμφώνως προς τας οδηγίας της παρ'ημίν Επιτροπής Αξιοποιήσεως Αλατούχων Εδαφών" (128), η ορουζοκαλλιέργεια επικράτησε πλήρως για μια περίπου τριακονταετία. Οι λόγοι αυτής της καθυστέρησης ήταν πολλοί.

Αν και η κρατική υπηρεσία συνέστηνε τον περιορισμό της ορουζοκαλλιέργειας και επέκταση της βαμβακοκαλλιέργειας, για την βελτίωση του αερισμού του εδάφους και την καταπολέμηση της μουχρίτσας, σε καλώς όμως στραγγισμένα εδάφη (129), η τελευταία αυτή προϋπόθεση δεν ήταν δυνατό να τηρηθεί. Στις ετήσιες εκθέσεις πεπραγμένων του Α.Σ.Ε.Β. σημειώνεται συνεχώς η πλημμελής στράγγιση των αρδευομένων εδαφών, καθώς το μόνιμο ηλεκτροκίνητο αντλιοστάσιο θα ανεγερθεί μια δεκαετία μετά την έναρξη του έργου. Από οικονομική και περιβαλλοντική άποψη, οι

Πίνακας 5

Καλλιεργηθείσες εκτάσεις (στρ.) κατά την
πρώτη πενταετία εγγελοβελτιωτικού έργου

Καλλιέργειες	1950 ¹	1951 ¹	1952 ¹	1953 ²	1954 ³
Όρυζα	14.120	14.120	14.120	13.015	10.482
Βάμβαξ	347	347	347	650	117
Αραβόσιτος	4	4	4	35	
Σίσαμος	4	4	4		} 3.849
Κτηνοτροφικά	2	2	2		
Σίτος	-	-	-	1.000	
Μη καλλιεργηθέντα (αγρανάπαυσις)	-	-	-	2.361	4.052
ΣΥΝΟΛΟ	14.477	14.477	14.477	17.061	18.500

Σημειώσεις :

1. Αποδόσεις (χιλ/στρ) όρυζας : 448, βάμβακος : 64,64,32
2. Αποδόσεις (χιλ/στρ) όρυζας : 486, βάμβακος : 77,102,154
3. Αρδευση φυσικής ροής από Σπερχειό δια 3 προσαγωγών διωρύγων (Q=3.425 μ³/δ) συνολικού μήκους 11.000 μ. και εκ ρεύματος Μαυρονερίου (Q=1.074 μ³/δ). Αποστραγγιζομένη έκταση δια φυσικής ροής 11.500 στρ. και δια μηχανικής ανυψώσεως 7.000 στρ.

Πηγή : Πεπραγμένα αρδευτικού έργου 1950-1954, Α.Σ.Ε.Β. Ανθήλης,
Αρχεία Τ.Ο.Ε.Β Ανθήλης.

συνέπειες αυτής της δεκαετούς μονοκαλλιέργειας δεν υπήρξαν ευκαταφρόνητες. Όμως αυτή θα συνεχισθεί και μετά την κατασκευή του αντλιοστασίου στα 1960 και παρά τις συστάσεις της Υ.Ε.Β. για παρεμβολή, μεταξύ δύο καλλιεργειών όρυζας, "ενός ψυχανθούς κατά προτίμησιν του τριφυλλίου του Αλεξανδρινού" (130).

Νομίζουμε ότι εκτός ή σε συνδυασμό με τις καθυστερήσεις στην τεχνική ολοκλήρωση του έργου, η πολιτικοκοινωνική σημασία των οποίων θα αναλυθεί στη συνέχεια, οι λόγοι που επέβαλαν την μονοκαλλιέργεια της όρυζας αλλά και την μετέπειτα "στροφή" στη βαμβακοκαλλιέργεια είναι πιο σύνθετοι. Η διερεύνησή τους μας επαναφέρει στο ζήτημα της εντατικοποίησης, που με το εγγειοβελτιωτικό έργο στην αρχή της μεταπολεμικής περιόδου, αποκτά αυτονόητη επικαιρότητα. Θεωρήσαμε ήδη ότι με την έναρξη εκτέλεσης του εγγειοβελτιωτικού έργου στην Ανθήλη, η ορυζοκαλλιέργεια για οικολογικούς λόγους (βελτίωση εδάφους), ήταν μια εύλογη επιλογή. Σαν παραγωγική δραστηριότητα ενείχε και ένα πρόσθετο πλεονέκτημα : μπορούσε να απορροφήσει περισσότερη εργασία από την επικρατούσα έως τότε σιτοκαλλιέργεια με δεδομένη βέβαια την παραδοσιακού τύπου τεχνολογία της εποχής (131). Πράγματι, από τα διαθέσιμα στοιχεία στην προπολεμική περίοδο, η σιτοκαλλιέργεια διατηρούσε σε μεγάλο βαθμό τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της, δίνοντας, λόγω των εκτάσεων που καταλάμβανε (132) και τον ανάλογο χαρακτήρα στο σύνολο της ελληνικής γεωργίας. Παρά τον σχεδόν τριπλασιασμό των παραγομένων ποσοτήτων κατά την περίοδο 1927-

1938, η μέση απόδοση (54 οκάδες κατά στρέμμα), αποτελούσε μόνο το 1/2-1/3 της μέσης απόδοσης των περισσότερων Ευρωπαϊκών χωρών. Η περίπτωση των χημικών λιπασμάτων είναι ενδεικτική της καθυστέρησης. Ειδικά στην Στερεά Ελλάδα όπου κυριαρχούσε η σιτοκαλλιέργεια, η λίπανση ήταν εξαιρετικά πενιχρή (133). Η κατάσταση αυτή αν και βελτιώθηκε, παρέμεινε προβληματική και κατά τα πρώτα τουλάχιστον μεταπολεμικά χρόνια. Συγκρίνοντας τις χρησιμοποιούμενες ποσότητες λιπασμάτων με τις θεωρητικά ή πρακτικά απαιτούμενες, συμπεραίνουμε ότι οι πρώτες υπολείπονται σημαντικά των δεύτερων (134). Τα εμφανιζόμενα στον επόμενο Πίνακα 6, στοιχεία, προερχόμενα από το ημερολόγιο προοδευτικού παραγωγού της περιοχής Υπάτης, αποκαλύπτουν τα περιθώρια αύξησης των αποδόσεων (Βλ. σημ. 97) με την παράλληλη εφαρμογή αυξημένων λιπαντικών μονάδων αλλά και βελτιωμένων ποικιλιών και καλλιεργητικών μεθόδων (135).

Η τεχνολογική καθυστέρηση σε συνδυασμό με την ύπαρξη κοινωνικών (εργασία) αλλά και φυσικών (αρδευτικό ύδωρ) δυνατοτήτων, καθόριζε αυστηρά τόσο τις νέες παραγωγικές κατευθύνσεις όσο και τα όρια εφαρμογής τους. Η διαπίστωση αυτή, αποκτά ένα σχεδόν αποδεικτικό βάρος, αν την εξειδίκευση των κοινωνικών δυνατοτήτων ως διαθέσιμης εργασίας, εννοήσουμε μέσα στη νέα έγγεια διάρθρωση, που παγιώνεται οριστικά αμέσως μετά τον πόλεμο. Πρόκειται για την εγγειοδιάρθρωτική αλλαγή που αποκτά τα μόνιμα πια χαρακτηριστικά της μικροϊδιοκτησίας. Η δημογραφική "έκρηξη" σε συνθήκες προσδοκίας απόκτησης γης (136) αλλά με τον ανυπέβλητο πια περιορισμό της μικρής γαιοκτησίας,

ήταν φυσικό να οδηγήσει σε ένα μονόπλευρο προσανατολισμό : την ορυζοκαλλιέργεια. Οι απαιτήσεις της τελευταίας σε εργασία ήταν μεγαλύτερες της σιτοκαλλιέργειας, τόσο στην παραδοσιακή τεχνολογία, όσο και στη βελτιωμένη τεχνικώς ενδιάμεση εκδοχή της που ακολουθεί, καθώς διανύεται η περίοδος 1960-1970 (137). Εκτοτε νέες εξελίξεις, και πάλι της αγροτικής δομής θα προετοιμάσουν την επόμενη "στροφή" στην βαμβακοκαλλιέργεια.

Από την άποψη που εδώ μας ενδιαφέρει, δηλαδή των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της επεκταθείσας ορυζοκαλλιέργειας, υπό τον τύπο των μονοκαλλιεργητικών πρακτικών με τεχνικές εντάσεως εργασίας, μπορούμε να τις συνοψίσουμε, εντελώς σχηματικά, σε δύο μεγάλες κατηγορίες.

Η πρώτη αφορά τις προερχόμενες από τη συνεχή καλλιέργεια όρυζας, την παραμέληση των αμειψισπορών-αγροναπαύσεων, την πλημμελή λίπανση αλλά και τις παράτυπες χρήσεις του νερού, επιπτώσεις στην γονιμότητα των εδαφών. Οι υπηρεσίες του υπουργείου διαμαρτύρονται για την πέραν της τετραετίας παραμονή της όρυζας στον ίδιο αγρό, ως συμβαλλουσας, στο δυσμενή αερισμό του εδάφους και την επικράτηση του ζιζανίου μουχρίτσα. Επιπλέον η διοχέτευση υπερβολικής ποσότητας ύδατος κυρίως εις την ζώνη "της χαμηλής έκτασης" (138) προκαλεί διαβρωτικά φαινόμενα στο αρδευτικό και αποστραγγιστικό δίκτυο (139). Ως εκ τούτων, οι αρμόδιες υπηρεσίες (βλ. σημ. 130) παρατηρούν ότι "εις ορισμένα εκ των αλατούχο-αλκαλιωμένων εδαφών Ανθής-Φθιώτιδος, ως είναι γνωστόν, ενεργείται από 10ετίας περίπου συνεχής καλλιέργεια ορύζης, της οποίας τα δυσμενή αποτελέσματα

Πίνακας 6

Καλλιεργητικό πρόγραμμα κτήματος στην πεδινή Φθιώτιδα¹

Καλλιεργητικές περίοδοι	Κτήμα ² τεμ. I & II	Είδος Ποικιλία	Σπορά χλγ/στρ	Συγκομιδή χλγ/στρ	Λίπανση ³ μον/στρ			Απόδοση σπορά : συγκομιδή
					N	P	K	
	I	Σίτος Λήμνος	18	196	-	-	-	1/10,8
1947-1948	II	Σίτος Γκουαντέρνα	23	185	-	-	-	1/8,0
	I	Σίτος Λήμνος	18	159	-	-	-	1/8,8
1948-1949	II	Σίτος Γκουαντέρνα	20	215	-	-	-	1/10,7
	I	Σίτος Λήμνος	19	165	3,17	4,09	-	1/8,6
1949-1950	II	Βαμβάκι ;	7	109	-	-	-	1/15,6
	I	Βίκος ;	;	-	-	-	-	-
1950-1951	II	Σίτος Μεντάνα	18	196	1,79	2,33	-	1/10,8
	I	Σίτος "Διασταύρωση" ⁴	20	284	-	3,07	-	1/14,2
1951-1952	II	Σίτος Γκουαντέρνα	21	255	2,68	3,07	-	1/12,1
	I	Σίτος "Διασταύρωση"	21	253	4,03	4,09	-	1/12,0
1952-1953	II	Σίτος Γκουαντέρνα	21	208	4,03	4,09	-	1/9,9
	I	Σίτος "Διασταύρωση"	22	261	5,03	4,09	-	1/11,8
1953-1954	II	Βαμβάκι ;	4	98	1,34	5,12	-	1/24
	I	Σίτος "Διασταύρωση"	24	194	5,63	6,14	-	1/8,0
1954-1955	II	Σίτος "Διασταύρωση"	26	153	4,57	5,12	-	1/5,8
	I	Σίτος "Διασταύρωση"	24	201	5,63	5,12	-	1/8,3
1955-1956	II	Σίτος Γκουαντέρνα	23	161	4,01	5,12	-	1/7,0
	I	Βαμβάκι ;	3	37	-	-	-	1/12,3
1956-1957	II	Βαμβάκι Κόκερ	3	152	-	-	-	1/50
	I	Σίτος "Διασταύρωση"	28	288	5,78	6,14	-	1/10,2
1957-1958	II	Βαμβάκι Κόκερ	3	134	-	-	-	1/44
	I	Σίτος "Διασταύρωση"	28	226	5,60	4,09	-	1/8,0
1958-1959	II	Σίτος Γκουαντέρνα	24	191	4,96	4,09	-	1/7,9

(συνέχεια επόμενη σελίδα)

Σημειώσεις :

1. Το κτήμα αποτελεί το τεμ. Ι: 84στρ. και το τεμ. ΙΙ: 45στρ.
2. Οι τύποι των χρησιμοποιουμένων λιπασμάτων είναι Φωσφορικά (0-40/42-0, 0-16-0) και Αζωτούχα (33-0-0, 26-0-0, 21-0-0, 20-0-0, 16-0-0).
3. Αναφέρεται από τον παραγωγό, πιθανώς τοπική βελτιωμένη ποικιλία. Οι ποικιλίες "Mentana και Quaderna" ήταν Ιταλικές. Με διαλογή και διασταύρωση ο Σταθμός Καλυτερεύσεως Φυτών Θεσσαλονίκης παρήγαγε (1925-1939) τις εγχώριες ποικιλίες "Λήμνος", "Ξυλόκαστρο" κ.λ.π.

Πηγή : Προσωπικό Αρχείο Ι. Δασκαλόπουλου.

ήρχισαν προ πολλού εμφανιζόμενα. Ούτω η κατά στρέμμα απόδοσις εμειώθη, η φυσικοχημική κατάσταση των εδαφών χειροτέρευσε, αι καλλιεργητικά δαπάναι ηυξήθησαν".

Η δεύτερη κατηγορία επιπτώσεων αφορά τον γεωμορφολογικό μετασχηματισμό της κοινότητας καθώς αρχίζει να διαμορφώνεται, υπό την επίδραση του εγγειοβελτιωτικού έργου, μια παραλλαγή του γνωστού τύπου των μεσογειακών ανοικτών αγρών (openfields) που επικρατεί στις πεδινές περιοχές (140). Ο τύπος χαρακτηρίζεται από συγκεντρωμένο χωριό και την ύπαρξη πέριξ αυτού γυμνών αγρών, χωρίς περίφραξη, χωρίς δένδρα. Τα αγροτεμάχια, αναρχικώς διατεταγμένα και όχι με την οργανωμένη μορφή του "παρκέτου" κανονικών λωρίδων που χαρακτηρίζει τον αντίστοιχο τύπο της Κ. Ευρώπης, αντικατοπτρίζουν την υιοθετηθείσα διαδικασία

κατάτμησης της μεγάλης γαιοκτησίας σε μικρές ιδιωτικές ιδιοκτησίες. Ωστόσο αν συγκριθούν οι αεροφωτογραφίες προ της εκτελέσεως του εγγειοβελτιωτικού έργου (1945) και στο τέλος της πρώτης εικοσαετίας εφαρμογής του (1966), βλ. σχετ. Φωτογρ. 1 και 2, Παρ/τος, οι γεωμορφολογικές αλλαγές είναι εμφανείς ως προς την αύξηση της κανονικότητας των αγροτεμαχίων, ιδιαίτερα στην γειτνιαζούσα του οικισμού περιοχή της "υψηλής ζώνης". Βεβαίως η κανονικότητα του "παρκέτου" των λωρίδων γης αυξήθηκε περισσότερο με τον επακολουθήσαντα αναδασμό. Αυτές οι γεωμορφολογικές διαφοροποιήσεις δεν στερούνται οικολογικών επιπτώσεων. Είναι διαπιστωμένη η συμβολή της εξαφάνισης των φυσικών οριοφρακτών στην μείωση των οικοθέσεων και διατροφικών περιοχών για ένα σημαντικό τμήμα της πανίδας. Φυσικά ιδιαιτέρως η παρυδάτια ορνιθοπανίδα, επηρεάζεται δυσμενώς από την απώλεια των υγρών λειμώνων ενδιαιτημάτων στους αποδιδόμενους σε γεωργική χρήση υγροβιοτόπους (141). Αναφερθήκαμε ήδη στις φυσικές δυνάμεις που συμβάλλουν στην δημιουργία και εξέλιξη των ελληνικών δέλτα της Ολόκαινου υποπεριόδου, ήτοι τους επίγειους ποταμούς και τα θαλάσσια κύματα ή τα παράκτια ρεύματα. Κατά τη διάρκεια ωστόσο της τελευταίας πεντηκονταετίας, η ανθρωπογενής δράση είναι ο αποφασιστικός παράγοντας μετατροπής των δελταϊκών εξελίξεων και υποβάθμισης των υγροβιοτόπων τους. Η δράση αυτή θα μπορούσε να διακριθεί σε δύο τύπους. Πρώτον την έμμεση δραστηριότητα ή δραστηριότητα εντοπιζόμενη στις αποστραγγιστικές λεκάνες του ποταμού και στην άμεση σχετιζόμενη με τη δραστηριότητα στις ίδιες τις δελταϊκές πεδιάδες. Στην

περίπτωση του Σπερχειού ποταμού η έμμεση δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από τις επιπτώσεις της γεωργικής, βιομηχανικής και αστικής ανάπτυξης, ενώ η άμεση από την εκτροπή της κοίτης του ποταμού και τα σχετικά εγγειοβελτιωτικά έργα, την αποξήρανση των ελών και επίσης της γεωργική, βιομηχανική και αστική ανάπτυξη (142). Ο υγροβιότοπος του Σπερχειού θεωρείται "ο πιο αξιόλογος της περιοχής" (143). Ωστόσο οι ειδικές επιπτώσεις της ανθρωπογενούς δραστηριότητας στην ισορροπία του, θα αναφερθούν στην συνέχεια σε συνάρτηση με την εντατικοποίηση της εν λόγω δραστηριότητας. Όσον αφορά τις γεωμορφολογικές διαφοροποιήσεις και τις επιπτώσεις από την επέκταση των γεωργικών εκτάσεων σε βάρος των ελωδών περιοχών, δεδομένης της σημαντικής επέκτασης του εγγειοβελτιωτικού έργου κατά την πρώτη εικοσαετία λειτουργίας του, δεν θα πρέπει να υπήρξαν ασήμαντες. Όμως από την άποψη των γεωργικών πρακτικών και τεχνικών, οι χρησιμοποιούμενες εισροές ευρίσκονταν ακόμα σε χαμηλά επίπεδα. Το άλμα της εκμηχάνισης θα πραγματοποιηθεί στο τέλος της επόμενης δεκαπενταετίας, άλλωστε η καθυστέρηση στην εκμηχάνιση χαρακτηρίζει ευρύτερα την περίοδο (144). Ομοίως τα συστηνόμενα από το Υπουργείο Γεωργίας αζωτούχα λιπάσματα (έτος 1954) σε σχέση με τη σύγχρονη δοσολογία (έτος 1983) ήταν κατά 60% λιγότερα (145) και δεδομένων των συνθηκών της εποχής δυσχερώς χρησιμοποιούμενα από τους ασθενέστερους οικονομικά παραγωγούς. Τέλος όσον αφορά τα ζιζανιοκτόνα, μόλις το 1964 γενικεύθηκε ειδικά στην ορυζοκαλλιέργεια η χρήση του Στάμ Φ 34 (146).

Ανάλογες παρατηρήσεις θα μπορούσαν να διατυπωθούν και

για την ένταση της βιομηχανικής (147) και της αστικής ανάπτυξης (148) κατά την συζητούμενη εικοσαετία.

2.2.2 Βαμβακοκαλλιέργεια

Θεωρήσαμε ήδη ότι στις συνθήκες της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου η έμφαση στην ορυζοκαλλιέργεια οφείλονταν σε λόγους οικολογικούς (βελτίωση παθογενών εδαφών) και οικονομικούς (εντατικότερη αξιοποίηση του παράγοντα της ανθρώπινης εργασίας). Συνδέσαμε μάλιστα αυτούς τους λόγους και ιδιαίτερα τον δεύτερο, με την σταθεροποίηση της εγγειοδιαρθρωτικής δομής προς την κατεύθυνση της μικροιδιοκτησίας. Σύμφωνα με τον Ζησόπουλο, από τον Απρίλιο μέχρι τον Οκτώβριο και κυρίως στο διάστημα των αρχών Σεπτεμβρίου μέχρι τα μέσα Οκτωβρίου, περί τους 3.000 εργάτες από την Καρδίτσα, την Λαμία και τον Δομοκό συγκεντρώνονταν στο χωριό για να καλύψουν τις ανάγκες κατά πρώτο λόγο της ορυζοκαλλιέργειας και κατά δεύτερο της βαμβακοκαλλιέργειας σε εργασία. Από τα στοιχεία που παραθέτει, με κάθε επιφύλαξη -δεδομένων των περιγραφικών χαρακτηριστικών της λαογραφικής του προσέγγισης- εκτιμάται πρώτον, ότι 77% της συνολικώς απαιτούμενης ημερομίσθιας εργασίας απορροφούσε η ορυζοκαλλιέργεια (ισοπέδωση, αναχώματα, σπορά, λίπανση, βοτάνισμα, θεριζοαλωνισμός), την δε υπόλοιπη η βαμβακοκαλλιέργεια (βοτάνισμα, συλλογή). Δεύτερον ότι οι ανάγκες της ορυζοκαλλιέργειας σε εργασία (8,3 ημερομίσθια ανά στρέμμα) μόλις υπολείπονταν εκείνων της προπολεμικής περιόδου

(11,3 η.α.σ.) (149).

Τρεις χιλιάδες εργάτες σε μια περίοδο που ο συνολικός πληθυσμός της κοινότητας μόλις υπερβαίνει τους μισούς από αυτούς, μαρτυρεί μια αυξημένη παραγωγική δραστηριότητα με προφανείς οικονομικές και απώτερες αλλά εξίσου ενδιαφέρουσες κοινωνικοπολιτικές επιπτώσεις, οι οποίες όμως θα μας απασχολήσουν στο επόμενο κεφάλαιο. Όσον αφορά την ίδια την παραγωγική διαστηριότητα, ένα μέγεθος που υποδηλώνει την εντατικοποίησή της, είναι η αύξηση των αρδευομένων εκτάσεων. Από την εισαγωγή της ορυζοκαλλιέργειας, οι αρδευόμενες εκτάσεις δεκαπλασιάζονται την πρώτη δεκαετία και από το επίπεδο αυτό διπλασιάζονται στις αρχές της τρίτης (Βλ. Πίνακα 9 Παρ/τος). Εκτός της άρδευσης στην εντατικοποίηση της ορυζοκαλλιέργειας συμβάλλουν και μια σειρά άλλων παραγόντων, όπως για παράδειγμα η εισαγωγή και συστηματική πλέον χρήση βελτιωμένων ποικιλιών (150). Το ιδιαίτερο όμως ενδιαφέρον αυτής της εντατικοποίησης, που κυρίως αφορά τον παράγοντα εργασία είναι η επιβίωση των μικροπαραγωγών που διαθέτουν πια ιδιόκτητη γη.

Ετσι βοήθουσης και της ορυζοκαλλιέργειας, που απαιτούσε ένταση εργασίας, διαθέσιμη πολύ περισσότερο από τους άλλους συντελεστές της παραγωγής και ιδιαίτερα τα κεφάλαια, στις συνθήκες της εποχής, στο διάστημα 1953-1972 (Βλ. Πίνακα 10 Παρ/τος και Πίνακα 7) οι μικρές γαιοκτησίες φαίνονται να οφελούνται έστω και οριακά. Συγκεκριμένα στις στρεμματικές κλάσεις <30 και 30-49, σημειώνεται αύξηση (%) αντίστοιχα 11,43 και 8,17 στον μ.ό. έκτασης ανά γαιοκτησία. Στις κλάσεις 50-99

Πίνακας 7

Ποσοστά (%) μεταβολής αριθμού & έκτασης γαιοκτησιών (1953-85)

ΚΛΑΣΕΙΣ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΩΝ (ΣΤΡ.)	1953 ¹ -1972 ²		1972-1985 ³		1953-1985	
	ΑΡΙΘΜΟΣ ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΩΝ	ΣΤΡ./ ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΩΝ	ΣΤΡ./ ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΩΝ	ΣΤΡ./ ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΑ
<30	5,88	11,43	18,52	-10,45	25,49	-0,21
30-49	80,00	8,17	72,72	-17,11	210,91	-10,43
30-99	68,00	-2,82	100,00	-6,30	168,00	-8,95
50-99	53,33	-6,20	40,57	10,08	115,56	3,25
100-499	-38,88	-7,20	118,18	10,18	33,33	2,23
>500	-100,00	-100,00	--	--	-100,00	-100,00
ΣΥΝ. ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ	17,34	-12,36	38,26	14,77	62,24	0,58

Πηγές :

1. Α.Σ.Ε.Β. Ανθήλης, Πίνακας αρδευομένων γαιοκτησιών, 1953
2. Υπουργείο Γεωργίας, Τοπογραφική Υπηρεσία Λαμίας, 1972
3. Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης Κτηματολόγιο, 1985.

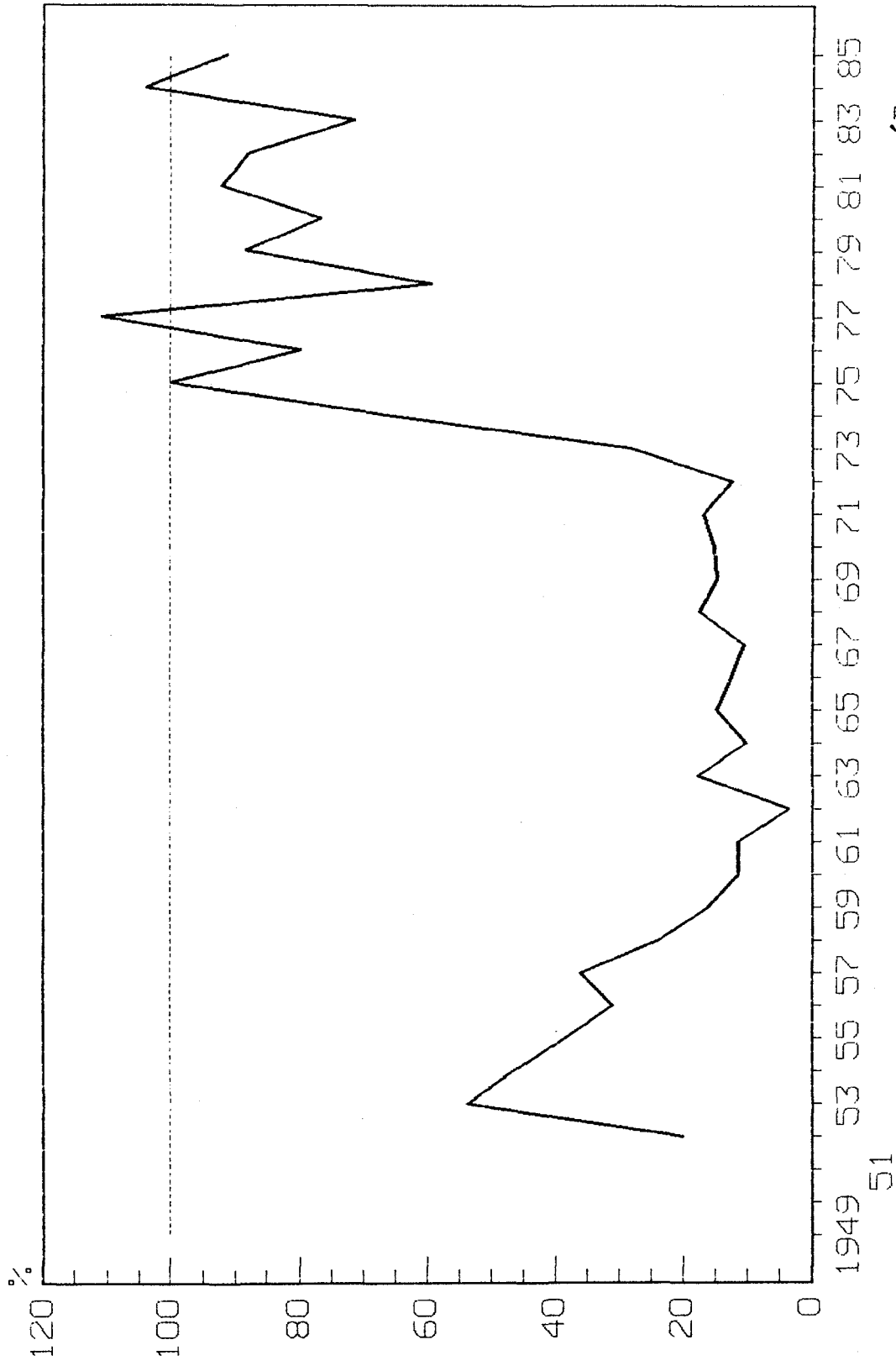
και 100-499, η μείωση (%) αντίστοιχα είναι 6,20 και 7,20, εξαλειφόμενης και της μοναδικής απομένουσας μεγάλης ιδιοκτησίας (678 στρ.).

Η συμβολή της ορυζοκαλλιέργειας στην επιβίωση της μικρής γαιοκτησίας υπήρξε σημαντική καθώς διασφάλισε την υπέρβαση, χωρίς ιδιαίτερους κοινωνικούς κραδασμούς, μιας περιόδου εξαιρετικά δύσκολης από οικονομικής πλευράς κυρίως για την κατηγορία των εν λόγω παραγωγών. Από την μελέτη των ισολογισμών του κοινοτικού αρδευτικού συνεταιρισμού προκύπτει ότι ο τελευταίος δεν είναι σε θέση να εισπράξει τα αρδευτικά - αποστραγγιστικά δικαιώματα ή τις έκτακτες εισφορές που προϋπολογίζει βάσει των εξυηρητουμένων εκτάσεων. Η ρευστοποίηση αυτών των χρεών που συσσωρεύονται με τα χρόνια, είναι ιδιαίτερα χαμηλή στην πρώτη περίοδο λειτουργίας του έργου (βλεπ. Διάγρ. 5). Η κατάσταση αυτή που διαρκεί περίπου για 25 χρόνια, αντικατοπτρίζει την αντικειμενική αδυναμία των παραγωγών να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους. Οι χαμηλές τιμές αλλά και η ανάλογη επίδοση των αρμόδιων κρατικών υπηρεσιών, τόσο στην ολοκλήρωση του εγγειοβελτιωτικού έργου τοπικά, όσο και στην οργάνωση της παραγωγικής υποδομής ευρύτερα, δεν ευνοούν παρά τον αγώνα για την επιβίωση της οικογενειακής εκμετάλλευσης.

Ωστόσο από τις αρχές της τρίτης δεκαετίας, η κατάσταση αυτή αρχίζει να βελτιώνεται. Η κρατική παρέμβαση θα ενταθεί σε πολλά επίπεδα. Η παραγραφή του μεγαλύτερου μέρους των αγροτικών οφειλών στα 1973, θα συνοδευθεί από την επίσηυση της

Διάγραμμα 5

Ρευστοποίηση χρεών (%) του Α.Σ.Ε.Β./Τ.Ο.Ε.Β κατ'έτος.



Πηγή: Πρακτικά Συνεδριάσεων Α.Σ.Ε.Β./Τ.Ο.Ε.Β. Αθήνας, 1952-1985.

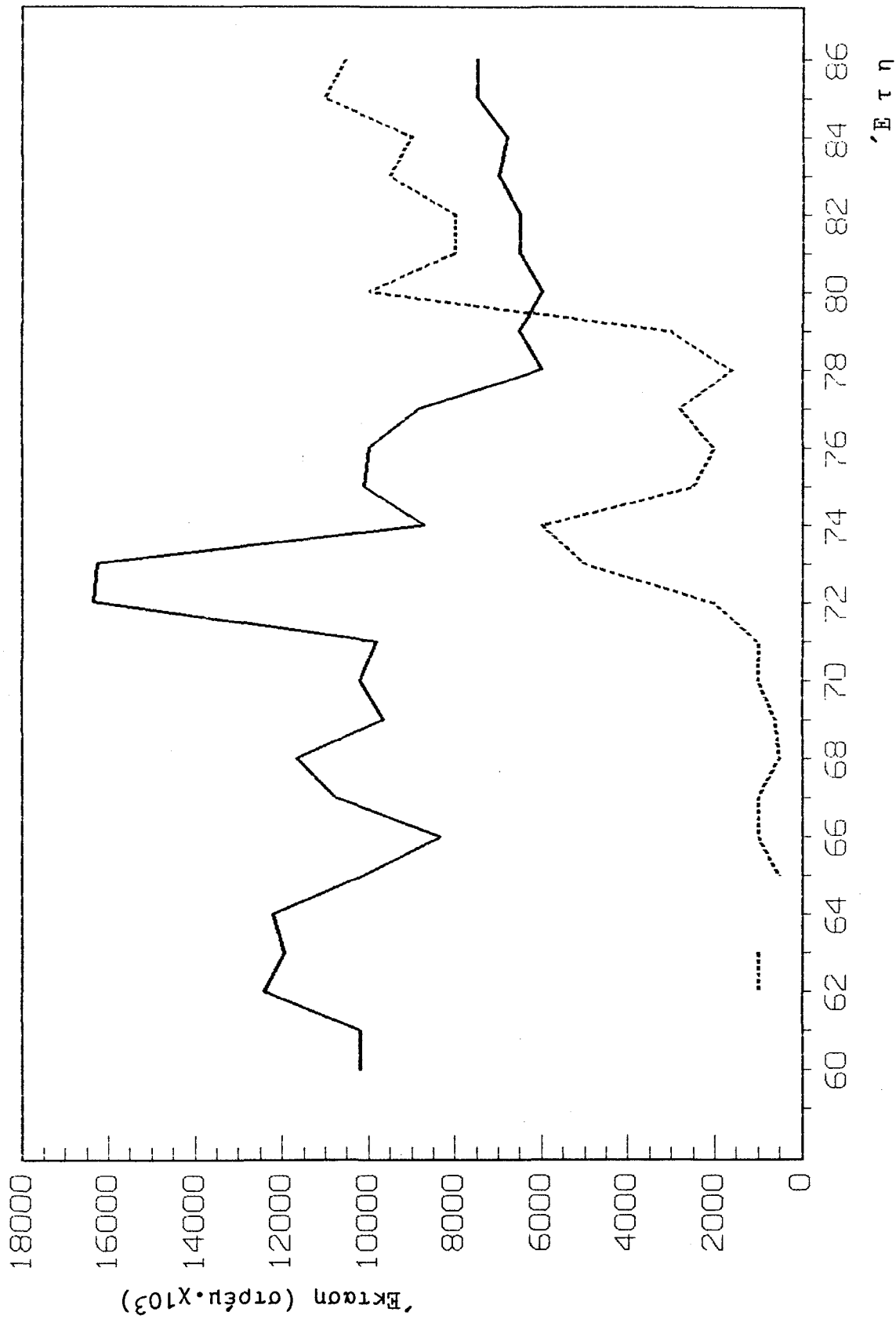
ενσωμ άτωσης στην ευρωπαϊκή "αγροτροφική αλυσίδα" (151). Η δεύτερη φάση του εγγειοβελτιωτικού έργου θα ολοκληρωθεί στην επόμενη διετία, με την τσιμεντοποίηση των δευτερευουσών διωρύγων. Δεν είναι παράδοξη ως εκ τούτου η παράλληλη βελτίωση που παρατηρείται στην απόδοση της ρευστοποίησης των χρεών του αρδευτικού συνεταιρισμού έως και τον -για πρώτη φορά- ισοσκελισμό οφειλών και εισπράξεων στα 1975.

Μέσα στις συνθήκες αυτές, μια ενδιαφέρουσα στροφή εξελίσσεται σταδιακά στο παραγωγικό σύστημα. Έτσι από την αρχή της δεκαετίας του 1970 και συστηματικά από το 1978, η βαμβακοκαλλιέργεια αποτελεί ανερχόμενο κλάδο, για να πάρει την πρώτη θέση από την ορυζοκαλλιέργεια στην παραγωγική περίοδο 1979-1980 (βλ. Διάγρ. 6). Πρόκειται για μια στροφή που δεν αφορά μόνο το καλλιεργούμενο είδος αλλά μια σειρά από τεχνικές και πρακτικές που συνδέονται με την τεχνολογία της εντατικής μονοκαλλιέργειας. Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της εξέλιξης είναι η εκμηχάνιση της γεωργικής παραγωγής. Το βαμβάκι διαδραμάτισε ένα αξιοσημείωτο ρόλο στην επιτάχυνση αυτής της διαδικασίας, που συνδέεται με τον ευρύτερο μετασχηματισμό των σχέσεων του πρωτογενούς, και των λοιπών τομέων της οικονομίας, τη δομή της απασχόλησης και την αναπαραγωγή της οικογενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης.

Μετά το 1974, όχι μόνο μειώθηκε η αναγκαιότητα της αγροτικής εξόδου, λόγω οικονομικής κρίσης αλλά και η πολιτική τιμών και εισοδημάτων, απέκτησε ιδιαίτερη σημασία σε συνθήκες δημοκρατικών ελευθεριών μετά την πτώση της δικτατορίας. Ενώ

Διάγραμμα 6

Αρδευόμενες εκτάσεις Βάμβακος και Ώρουζας από το εγγειοβελτιωτικό έργο.



Πηγή: Αρχείο Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης, 1985.

από το 1963 μέχρι το 1981, οι επιδράσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης της ελληνικής γεωργίας περνούσαν μέσα από τις στενότερες συναλλαγές (σχετική μείωση των δασμών), από το 1981 και μετά όχι μόνο απελευθερώνονται πλήρως οι συναλλαγές -μέσα σε χρονοδιάγραμμα πέντε χρόνων- αλλά κυρίως, εφαρμόζεται άμεσα η Κοινή Αγροτική Πολιτική. Η κοινή οργάνωση αγοράς, που αφορά το 95% της Κοινοτικής παραγωγής, εξασφάλισε ικανοποιητικές συνθήκες αγοράς και οδήγησε στην αύξηση της παραγωγής μιας σειράς προϊόντων. Στην περίπτωση του καπνού, του βαμβακιού και μερικώς του ελαιολάδου, η προμοδότηση της τιμής στον παραγωγό ή τον αγοραστή υπήρξε αποφασιστική. Ως εκτούτου η αναδιάρθρωση της σύνθεσης της παραγωγής στην ελληνική γεωργία, έγινε υπό την επήρεια αυτών των μηχανισμών της Κ.Α.Π., υπέρ ορισμένων ήδη πλεονασματικών προϊόντων της φυτικής παραγωγής και σε βάρος της ήδη ελλειματικής ζωϊκής παραγωγής. Στο βαμβάκι, αν και υπάρχει αυτάρκεια ήδη από την προηγούμενη πενταετία (1976-1980), η επέκταση συνεχίζεται και την αμέσως επόμενη (Βλ. Πίνακα 11 Παρ/τος), καθώς εμφανίζει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά (28,5%) Κοινοτικής δαπάνης, επί της τελικής αξίας των βασικών ελληνικών προϊόντων (152).

Από την πλευρά της απασχόλησης, η πλεονάζουσα εργασία είχε αρχίσει να υποχωρεί μετά το 1955. Στην περίοδο αιχμής των γεωργικών εργασιών είχε εκτιμηθεί έλλειμμα κατά το 1960 περίπου 2,6%, που έφθασε στα έτη 1961 και 1962 αντιστοίχως 11% και 8% (153). Παρά το ότι δεν υπάρχει συμφωνία περί των πλεονασμάτων ή ελλειμάτων στο ισοζύγιο προσφοράς και ζήτησης εργασίας,

θεωρείται ότι οι έντονες δημογραφικές ανακατατάξεις (μετανάστευση-αστυφιλία) της δεκαετίας του 1960, συνέβαλαν στη σημαντική αύξηση των χρόνιων ελλειμμάτων. Ιδιαίτερα όμως μετά το 1970, με τη στροφή στις δένδροκαλλιέργειες, θερμοκήπια και κηπευτικά απαλείφονται τα εποχικά πλεονάσματα, ενώ αντίθετα από το 1967 αυξάνονται, τα εποχικά ελλείμματα που σε περιόδους αιχμής κυμαίνονται σε επίπεδο χώρας από 10-60% (154). Είναι γνωστές οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες (χαμηλές τιμές, ελλιπή υποδομή, ανεπάρκεια πιστωτικού, εκπαιδευτικού, συνεταιριστικού κ.τ.λ. συστήματος) που υπαγόρευαν την αγροτική έξοδο στην δεκαετία του 1960. Δεν θα πρέπει όμως να αγνοηθούν και οι τεχνολογικές συνθήκες που προώθησαν τη ζήτηση για εποχιακή εργασία. Συγκεκριμένα "η τεχνολογική εξέλιξη τείνει να δημιουργεί μια άνιση και κυκλική χρησιμοποίηση της εργασίας, σε όλες τις σημαντικές καλλιέργειες με την εξαίρεση των σιτηρών. Στα σιτηρά, η υποκατάσταση της χειρονακτικής εργασίας με μηχανική είναι σχεδόν πλήρης. Επίσης η τεχνολογία δεν είχε σημαντική επίδραση πάνω στον παραδοσιακό κύκλο χρησιμοποίησης της εργασίας στις καλλιέργειες έντασης εργασίας, όπως για παράδειγμα τα κηπευτικά. Όμως υπάρχει μια σημαντική καλλιέργεια στην οποία η ανισότητα στη χρήση της εργασίας έχει αυξηθεί υπερβολικά : το βαμβάκι". Στις γενικές αυτές παρατηρήσεις, ο C. Keyder προσθέτει τις συγκεκριμένες επιπτώσεις της βαμβακοκαλλιέργειας στην περίπτωση της Τουρκικής γεωργίας (155). Μετά την εμφάνιση της εκμηχάνισης και με την εντεινόμενη εμπορευματοποίηση, η εργασία δεν είναι αναγκαία σε όλη τη

διάρκεια του έτους. Επιπλέον επιβιώνουν οι μικροί παραγωγοί, αυξάνονται οι καλλιεργούμενες εκτάσεις, εξαφανίζονται οι σχέσεις επίμορτης αγροληψίας, αυξάνεται η ζήτηση εργασίας κατά τη συγκομιδή. Τελικώς εμφανίζονται δύο διαφορετικές μορφές οργάνωσης της βαμβακοκαλλιέργειας. Η πρώτη είναι οικογενειακής-χωρικής μορφής, η δεύτερη, σε μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις, βασίζεται στη μόνιμη απασχόληση ενός μικρούς αριθμού εργατών, μαζί με ένα μεγάλο ποσοστό εποχιακής εργασίας.

Το ενδιαφέρον στην εργασία του C. Keyder είναι ότι διαμορφώνει ένα υπόδειγμα της διαφοροποιημένης μικροεμπορευματικής αγροτιάς, μέσω της σύνθεσης πολιτικοκοινωνικών και τεχνολογικών δεδομένων. Η αγροτική έξοδος, η συμβολή των μεταναστευτικών εμβασμάτων και η ενίσχυση της δανειοδοτικής παρέμβασης του κράτους, στην επιβίωση της μικροϊδιοκτησίας και τη δημιουργία μιας αγοράς ενοικίασης γης, εργασίας και μηχανημάτων, συνδέονται με το καλλιεργούμενο είδος και την τεχνολογία παραγωγής του. Πρόκειται για ένα υπόδειγμα ευρύτερης αξιοπιστίας, όπως φαίνεται και από την επιβεβαίωση του στην περίπτωση του Μαργαρίτι Ηπείρου (156) αλλά και τις σημαντικές ομοιότητες των κύριων χαρακτηριστικών του με αυτά που αναδεικνύονται αντιστοίχως στην περίπτωση της Ανθήλης.

Βεβαίως στην περίπτωση της Ανθήλης δεν παρατηρείται μια καθαρή μορφή αγροτικής εξόδου, όπως τουλάχιστον αποδεικνύουν τόσο τα διαθέσιμα απογραφικά δεδομένα όσο και οι προφορικές μαρτυρίες. Σημειώνεται όμως μια "γεωργική" έξοδος καθώς η πρωτοεμφανιζόμενη αρνητική δημογραφική μεταβολή (12,22%) κατά

τη δεκαετία 1971-1981, συνοδεύεται από μια εντονότερη μείωση (44,04%) του ενεργού γεωργικού πληθυσμού (157). Αυτή η τελευταία μείωση ωστόσο, δεν αποτελεί πρωτοεμφανιζόμενη τάση. Παρατηρείται δηλαδή ότι από το 1961 εμφανίζεται μια μείωση της ενεργού απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, που αντιστοιχεί στο τέλος της εικοσαετίας σε 21,35 ποσοστιαίες μονάδες και αποδίδεται στην αυξανόμενη σημασία κατηγοριών απασχόλησης όπως "εργάτες-τεχνίτες", "υπηρεσίες", "εμπόριο" και "βιοτεχνία". Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται και στο οικείο κεφάλαιο, οι νέες αυτές κατηγορίες απασχόλησης αποτελούν και ένα κοινωνικό δείκτη της αυξανόμενης ενσωμάτωσης της κοινοτικής οικονομίας, στο ενδοπεριφερειακό της πλαίσιο. Δεν είναι ασύνδετες αυτές οι εξελίξεις όπως θα φανεί αμέσως με την προαναφερθείσα στροφή στη βαμβακοκαλλιέργεια και τη σημασία που αποκτά σταδιακά αυτή, ανάμεσα στους λοιπούς κυρίαρχους κλάδους παραγωγής της κοινότητας.

Η απαιτούμενη εργασία (μ.ό. ωρ/στρ) στους βασικότερους κλάδους παραγωγής της κοινότητας παρουσιάζεται (βλ. Πίνακα 8) όπως προέκυψε από την επεξεργασία στοιχείων της επιτόπιας έρευνας. Ήταν γνωστό από προηγούμενη εργασία, ότι οι απαιτήσεις σε εργασία ήταν περισσότερες στο βαμβάκι έναντι της όρυζας (158). Ωστόσο σύμφωνα με τα στοιχεία της επιτόπιας έρευνας, φαίνεται ότι η σχέση αυτή δεν μένει ανεπηρέαστη από το μέγεθος της γαιοκτησίας. Έτσι ενώ από την μικρότερη (<30 στρ.) προς την μεγαλύτερη (>100 στρ.), η απαιτούμενη συνολική ανθρώπινη εργασία αυξάνεται στην όρυζα κατά 66%, στο βαμβάκι αντίστροφα

Πίνακας θ

Απαιτούμενη εργασία (μ.δ. ώρ./στρ.)
κατά κύριο κλάδο παραγωγής και μέγεθος εκμετάλλευσης

	<30			30-49			50-99			≥100						
	P	B	Σ	P	B	Σ	M	P	B	Σ	M	P	B	Σ	M	
.. Ανθρώπινη Εργασία																
α. οικογενειακή	9,43	21,51	-*	-*	14,38	-*	0,46	-*	17,61	20,12	1,11	12,60	17,23	12,41	1,07	9,01
β. Ξένη	1,82	12,72	-	-	1,81	-	0,97	-	0,74	6,22	0,40	0,92	0,83	5,18	0,29	0,62
γ. σύνολο	11,25	34,23	-	-	16,19	-	1,43	-	18,35	26,34	1,51	13,52	18,66	17,59	1,36	9,63
I. Μηχανική Εργασία																
α. ιδία	0,00	0,00	-	-	0,15	-	0,36	-	0,74	5,45	0,76	7,10	1,01	4,86	0,94	5,85
β. Ξένη	1,02	8,05	-	-	1,01	-	0,97	-	0,51	1,14	0,40	0,92	0,46	0,44	0,29	0,62
γ. σύνολο	1,02	8,05	-	-	1,16	-	1,33	-	1,25	6,59	1,16	8,02	1,47	5,30	1,23	6,47

πηγή : Ερωτηματολόγιο, 1985.

* Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις.

μειώνεται κατά 49%. Ο λόγος θα πρέπει να αναζητηθεί στις πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες εκμηχάνισης που προσφέρει η βαμβακοκαλλιέργεια έναντι της ορυζοκαλλιέργειας. Πράγματι, αν αναζητήσουμε τη σχέση κλάδου παραγωγής και συνολικά απαιτούμενης μηχανικής εργασίας στις δύο μεγαλύτερες γαιοκτησιακές κλάσεις, όπου κατά τεκμήριο αξιοποιείται καλύτερα ο μηχανικός εξοπλισμός της εκμετάλλευσης (επιπροσθέτως : περισσότερο ιδιωτικός παρά ενοικιαζόμενος), διαπιστώνεται ότι στο βαμβάκι καταναλώνεται πενταπλάσια (50-99 στρ.) ή τετραπλάσια (>100 στρ.) μηχανική εργασία από ότι στην όρυζα. Ακριβώς δε διότι από την συνολικά απαιτούμενη εργασία, η προσδιοριζόμενη σαν "ιδία" αποτελεί στο βαμβάκι το 80% (50-99 στρ.) ή το 90% (>100 στρ.) και η προσδιοριζόμενη σαν "ξένη" το υπόλοιπο -σε απόλυτους αριθμούς περίπου όσο και όρυζα για την σπορά και συγκομιδή της-, είναι φανερό ότι η επιλογή της βαμβακοκαλλιέργειας ευνοεί, κατά κύριο λόγο, αυτές τις κλάσεις που διαθέτουν ιδιωτικό μηχανικό εξοπλισμό. Στον ίδιο πίνακα και από τη σχέση "ιδίας" προς "ξένη" μηχανική εργασία, προκύπτει ότι αυτές είναι οι δύο μεγαλύτερες κλάσεις. Υπόθεση που επιβεβαιώνεται και από την πραγματικότητα (Βλ. επόμενο Πίνακα 9) καθώς το βαμβάκι απασχολεί το 32,38% των καλλιεργουμένων εκτάσεων της κλάσης <30 και το 53,86% της κλάσης >100, ενώ το ρύζι απασχολεί αντίστροφα στις αντίστοιχες κλάσεις τα 67,62% και 31,67% των καλλιεργουμένων εκτάσεων.

Μια σειρά από ευνοϊκές συγκυρίες στην αγροτική πολιτική, που ήδη αναφέρθηκαν, συνέβαλαν στην αξιοποίηση των νέων

Πίνακας 9

Ποσοτό (%) καλλιεργούμενων εκτάσεων και
Α.Γ.Ε.Ε. ανά στρέμμα κατά κλάδο παραγωγής

	ΒΑΜΒΑΚΙ		ΡΥΖΙ		ΣΙΤΑΡΙ		ΜΗΔΙΚΗ		% ΚΑΛ/ΜΕΝΩΝ ΕΚΤΑΣΕΩΝ
	% ΚΑΛ/ΜΕΝΩΝ ΕΚΤΑΣΕΩΝ	Α.Γ.Ε.Ε. ΑΝΑ ΣΤΡ. (δρχ.)	% ΚΑΛ/ΜΕΝΩΝ ΕΚΤΑΣΕΩΝ	Α.Γ.Ε.Ε. ΑΝΑ ΣΤΡ. (δρχ.)	% ΚΑΛ/ΜΕΝΩΝ ΕΚΤΑΣΕΩΝ	Α.Γ.Ε.Ε. ΑΝΑ ΣΤΡ. (δρχ.)	% ΚΑΛ/ΜΕΝΩΝ ΕΚΤΑΣΕΩΝ	Α.Γ.Ε.Ε. ΑΝΑ ΣΤΡ. (δρχ.)	
<30	32,38	15.823	67,62	16.877	-*	-*			100
30-49	-*	-*	68,67	17.425	31,33	9.942	-*	-*	100
50-99	51,41	14.781	21,37	12.186	19,43	10.532	6,96	32.786	100
>100	53,86	17.918	31,67	15.197	11,91	11.104	2,55	23.056	100
Α.Γ.Ε.Ε. ανά στρ. (μ.ό., δρχ.)		16.174		15.421		10.526		27.921	

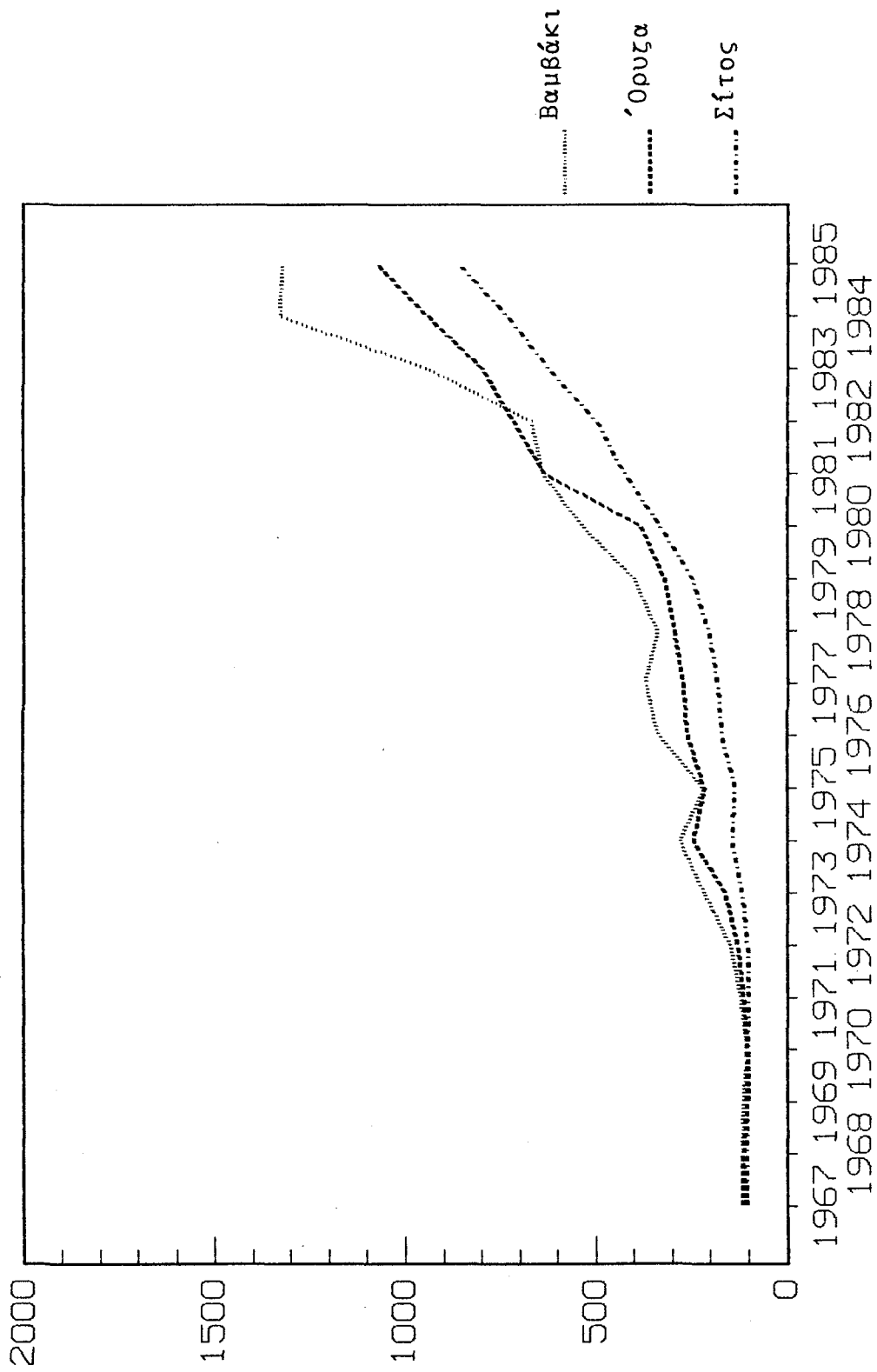
* Δεν υπάρχουν παρατηρήσεις στο δείγμα.

δυνατοτήτων που προσέφερε η βαμβακοκαλλιέργεια. Ιδιαίτερα η πολιτική τιμών ευνοούσε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 το βαμβάκι, έναντι των άλλων βασικών καλλιεργειών της Ανθήλης, δηλαδή του ρυζιού και του σιταριού (Βλ. Διαγρ. 8 και Πίνακα 12 Παρ/τος). Ωστόσο ο αντίκτυπος αυτής της ευνοϊκής συγκυρίας για την βαμβακοκαλλιέργεια, υπήρξε πιο έντονος στις μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις. Αν υποθεθεί ότι το ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα της οικογενειακής εκμετάλλευσης, είναι η πλησιέστερη εκτίμηση προς ότι ο παραγωγός θεωρεί οικονομική απόδοση της εκμετάλλευσής του, τόσο σαν μέσο όρο κατά κλάδο όσο και κατά στρεμματική κλάση, αποδεικνύεται (Βλ. Πίνακα 9) ότι η τάση της βαμβακοκαλλιέργειας ευνοεί τις εκμεταλλεύσεις των (δύο) μεγαλύτερων γαιοκτησιακών κλάσεων. Αυτή η εμπειρική διαπίστωση ερμηνεύει ενδεχομένως και τις εξελίξεις που σημειώθηκαν στο γαιοκτησιακό καθεστώς της κοινότητας. Ήδη αναφέρθηκε ότι στην περίοδο 1953-1972 που κυριαρχεί η ορυζοκαλλιέργεια, οι μικρές γαιοκτησίες οφελούνται οριακά. Στην περίοδο που εδώ εξετάζεται (1972-1985) η τάση αυτή αντιστρέφεται (Βλ. Πίνακα 7) έτσι ώστε για το συνολικό διάστημα 1953-1985 να σημειώνεται αφενός ιδιαίτερη μείωση (10,43%) στη στρεμματική κλάση 30-49 και ελάχιστη (0,21%) στη στρεμματική κλάση <30. Αντιθέτως σημειώνονται αυξήσεις στις κλάσεις 50-99 και 100-499 αντιστοίχως κατά 3,25% και 2,23%. Μολαταύτα δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι οι αργές εξελίξεις στο γαιοκτησιακό καθεστώς αποδίδουν πλήρως το δυναμισμό της στροφής στο βαμβάκι. Και τούτο γιατί υποτιμά τόσο την συμμετοχή των μικροπαραγωγών

Διάγραμμα 8

Δείκτες τιμών σίτου, όρουζας και βαμβάκος

(βάση 1970=100)



Έτη

στη νέα καλλιέργεια, όσο και την αδυναμία με δεδομένη τη στασιμότητα (159) του γαιοκτησιακού καθεστώτος (η μέση έκταση ανά εκμετάλλευση από 39,95 αυξήθηκε σε 40,18 στρέμματα, ήτοι μόνο 0,58% μέσα σε 32 χρόνια) να αξιοποιηθούν ορθολογικά οι δυνατότητες του βαμβακιού στην επέκταση της εκμηχάνισης.

Στην πραγματικότητα η προσαρμογή του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων στις νέες δυνατότητες, έγινε μέσω του μηχανισμού της ενοικίασης εκτάσεων, εντός και εκτός των ορίων της κοινότητας. Λύση που ακολουθήθηκε όπως φαίνεται και στον Πίνακα 10, Διάγραμμα 9, από όλα τα μεγέθη των γαιοκτησιών. Αυτή όμως η καθολική προσφυγή στον μηχανισμό της ενοικίασης, δεν μπορεί να αποκρύψει το γεγονός ότι εξ αυτού επωφελούνται ιδιαίτερα οι δύο μεσαίες στρεμματικές κλάσεις, όπου αντιστοίχως τα 85,71% και 77,77% των παραγωγών, με την ενοικίαση, αυξάνουν τις καλλιεργούμενες εκτάσεις τους κατά 164,94% και 52,09%. Πρόκειται προφανώς για μια απόπειρα προσαρμογής του μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων προς τις απαιτήσεις εκμηχάνισης της βαμβακοκαλλιέργειας. Αυτή η τάση οικονομικής εκλογίκευσης στην αγορά και χρήση του μηχανικού εξοπλισμού, ώστε να αξιοποιηθούν στη δεδομένη ευνοϊκή συγκυρία τα στοιχεία τα πλεονεκτήματα του βαμβακιού, αποδεικνύεται και απ' τα σχετικά στοιχεία. Οσον αφορά το συγχρονικό επίπεδο, είναι αναμφισβήτητη η θετική συσχέτιση του μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μετά βεβαίως την ενοικίαση, και της διαθέσιμης υπ'αυτών υποδύναμης (βλ. επίσης Πίνακα 10). Αλλά και η διαχρονική εξέλιξη επιβεβαιώνει την ίδια τάση προσαρμογής, όπως δείχνει η

Πίνακας 10

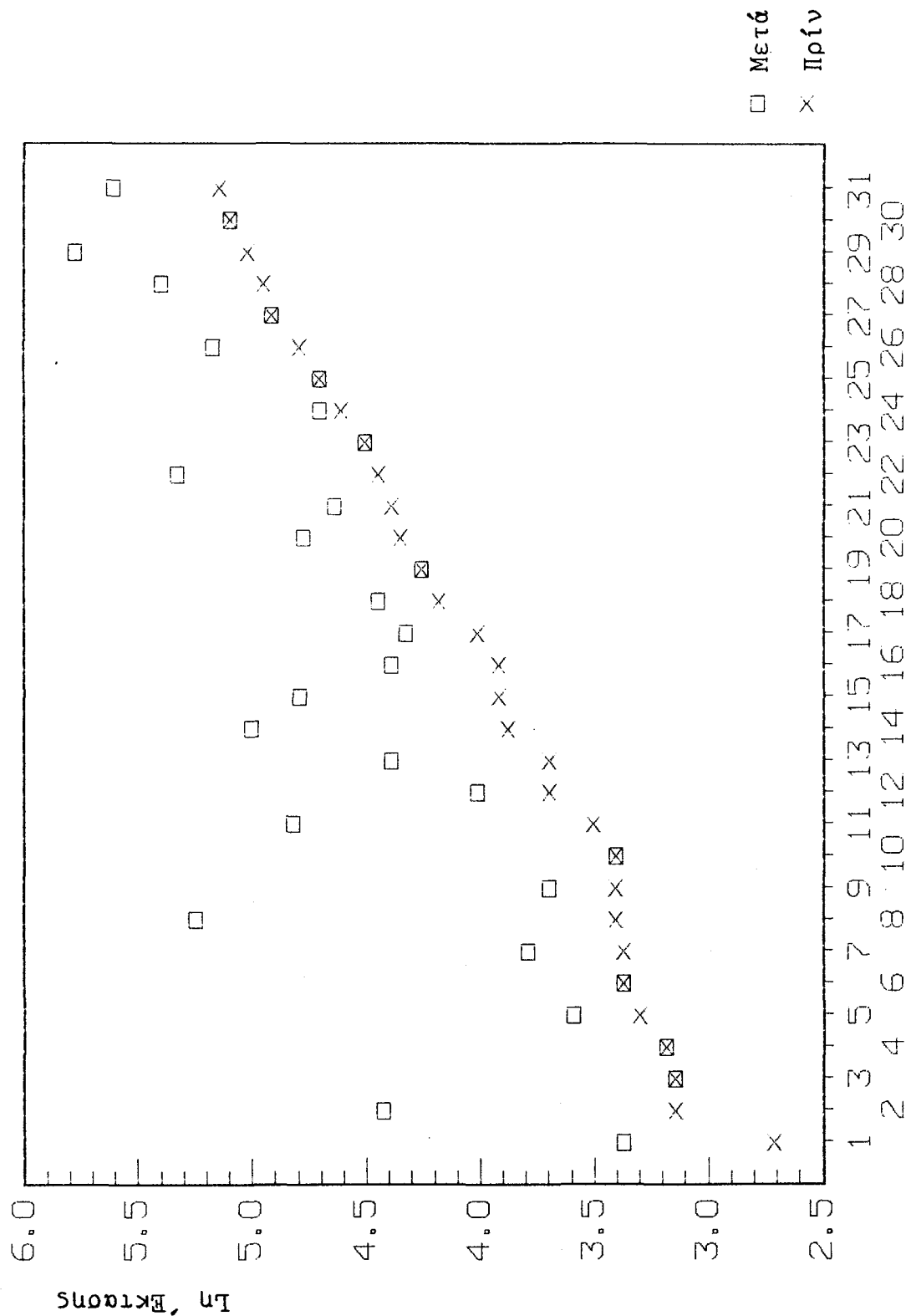
Ποσοστό (%) αριθμού ενοικιαστών
και ενοικιαζομένων εκτάσεων
εκμηχάνιση κλάση γαλοκτησίας

	<30	30-49	50-99	≥100
A. Ενοικίαση				
% αριθμού	57	85,71	77,77	62,50
% εκτάσεων	57,64	164,94	52,09	38,17
B. Εκμηχάνιση				
αρ. ΗΡ (μ.ό)	0,0	20,75	63,62	115,40

Πηγή : Ερωτηματολόγιο, 1985.

Διάγραμμα 9

Εκτάσεις τών γεωργικών εκμεταλλεύσεων πριν και μετά την ενοικίαση γαιών.



Αριθμός εκμεταλλεύσεων

Πηγή: Ερωτηματολόγιο, 1985.

χορήγηση μεσομακροπροθέσμων δανείων της Α.Τ.Ε. (βλ. Πίνακα 13 Παρ/τος). Συγκεκριμένα το ποσοστό των δανείων για μηχανικό εξοπλισμό υπερέρχει έναντι των λοιπών κατηγοριών από το 1978 και εφεξής με κορυφαίο το έτος 1980. Ομοίως εξελίσσεται ο αριθμός των μηχανικών ελκυστήρων και η συνολική τους ιπποδύναμη. Ο πρώτος αυξάνει κατά 12% στην περίοδο 1977-1981 και 43% μεταξύ 1982-1986, ενώ μεγαλύτερες εμφανίζονται οι αντίστοιχες αυξήσεις της ιπποδύναμης ήτοι 16,89% και 58,55% (βλ. Πίνακα 11 και Διάγραμμα 10).

Την καλλιεργητική περίοδο 1985-1986 διεξαγωγής της επιτόπιας έρευνας, η στροφή στη βαμβακοκαλλιέργεια βρισκόταν στην αποκορύφωση της, ενώ ήδη ανησυχητικά προανακρούσματα για την μείωση των Κοινοτικών επιδοτήσεων προσανατόλιζαν τους παραγωγούς, σε νέους προωθούμενους κλάδους, όπως για παράδειγμα η μηδική για σποροπαραγωγή ή η ντομάτα (βλ. σχετ. Πίνακες Παρ/τος περί παραγωγικών στοιχείων της κοινότητας). Εδώ θα πρέπει να υπογραμμισθεί συμπερασματικά ότι αυτή η στροφή προς την βαμβακοκαλλιέργεια συντελέσθηκε παρά τις εγγειοδιαρθρωτικές αδυναμίες στην ορθολογική χρήση της απαιτούμενης σύγχρονης τεχνολογίας. Αν δεν αποφεύχθηκε μια δυσανάλογη σχέση μηχανικού εξοπλισμού και μεγέθους γαιοκτησίας (160), ωστόσο χάρις στην ευνοϊκή διεθνή συγκυρία, τις κρατικές διευκολύνσεις (δάνεια) και ένα ιδιωτικό μηχανισμό (ενοικίαση), επέκτασης της κατά παραγωγή καλλιεργούμενης γης, ο "εκσυγχρονισμός" αυτής της τελευταίας περιόδου τείνει να θεωρηθεί επιτυχής. Η προαναγγελλόμενη αναθεώρηση της Κ.Α.Π. (161), θέτει και πάλι

Πίνακας 11

Γεωργικά μηχανήματα στην κοινότητα *

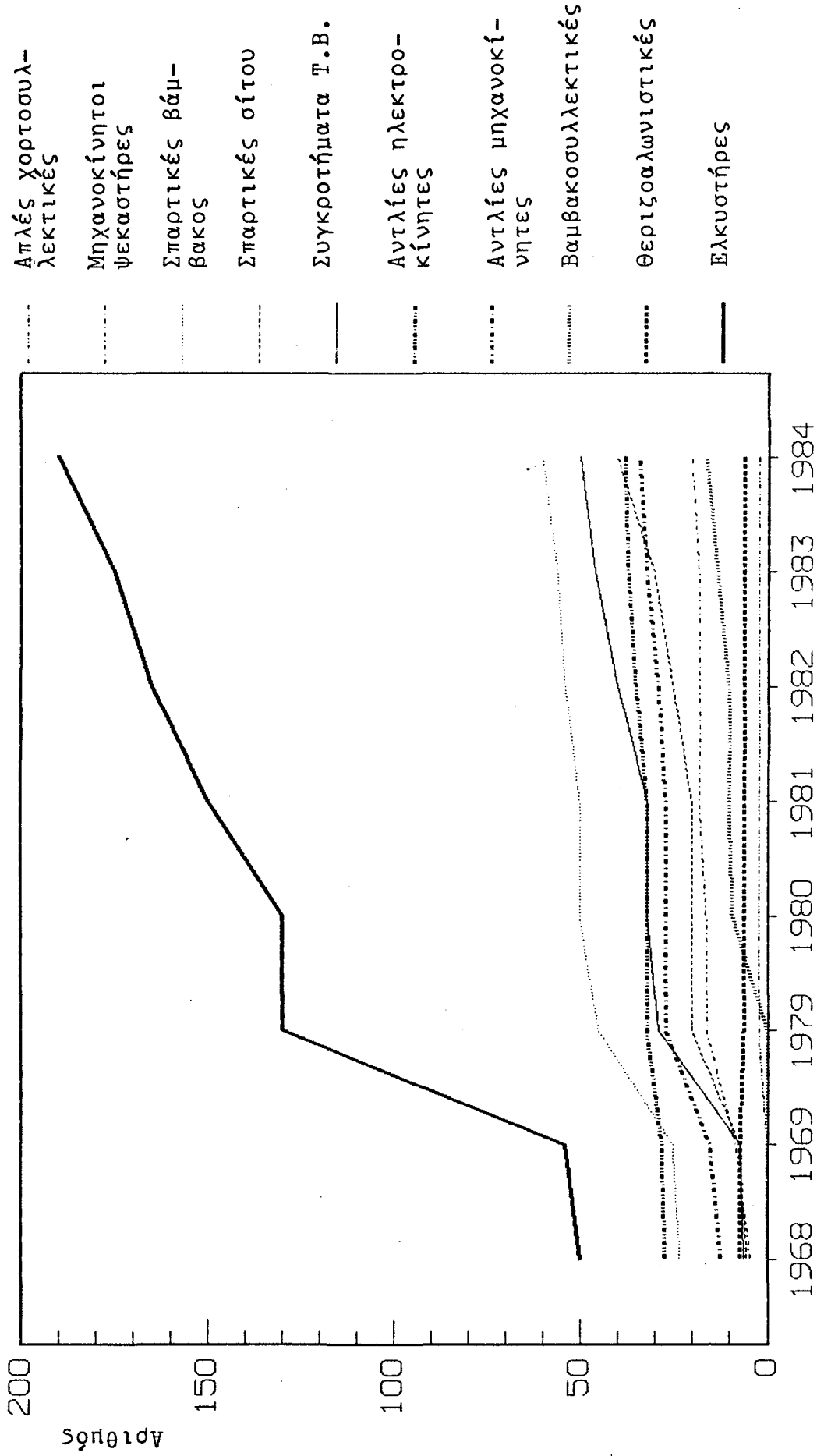
A/A	Είδος	1968	1969	1979	1980	1981	1982	1983	1984
1.	Ελκυστήρες	50	54	130	130	150	165	175	190
2.	Θεριζοαλωνιστικές	7	7	6	6	6	6	6	6
3.	Βαμβακοσυλ/κές	-	-	-	9	10	10	13	16
4.	Αντλίες μηχ/τες	12	15	27	27	27	29	32	34
5.	Αντλίες ηλ/τες	27	28	32	32	32	35	37	38
6.	Συγκροτήματα τ.β.	6	7	29	32	32	40	46	50
7.	Σπαρτικές σίτου	5	7	20	20	20	25	30	40
8.	Σπαρτικές βάμβακος κλπ.	23	25	45	50	50	54	56	60
9.	Μηχαν/τοι ψεκαστήρες	4	8	16	16	18	18	18	20
10.	Απλές χορτοσ/κές	-	-	2	2	2	2	2	2

Πηγή : Υπουργείο Γεωργίας, Δελτία Ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής Έρευνας, 1968-1981.

* Τα σχετικά στοιχεία της Α.Τ.Ε., Υποκατάστημα Λαμίας παρουσιάζουν μικρές διαφοροποιήσεις σε σύγκριση με τα στοιχεία των Δ.Ε.Γ.Σ.Ε. Κυρίως σε σχέση με τους γεωργικούς ελκυστήρες που για τα έτη 1977, 1981, 1986 είναι 116, 130, 186 και αντιστοίχως η συνολική τους ιπποδύναμη (HP) 5800, 6780, 10750. Η αύξηση 12% (1977-1981) και 43% (1981-1986) στον αριθμό των ελκυστήρων και 16,89% (1977-1981) και 58,55% (1981-1986) όσον αφορά την διαθέσιμη ιπποδύναμη. Τα στοιχεία της Α.Τ.Ε. θα πρέπει να θεωρούνται πιο ακριβή.

Διάγραμμα 10

Γεωργικά μηχανήματα στην κοινότητα της Ανθήλης.



Ε τ η

επί θύραις ένα εκσυγχρονισμό του ήδη πραγματοποιηθέντος "εκσυγχρονισμού" που όμως δεν προσιωνίζεται ιδιαίτερα ευχερής για τους παραγωγούς, δεδομένης της συνδυασμένης πίεσης των αυξανόμενων τιμών αγοράς, των απαιτούμενων τεχνολογικών εισροών, της αξίας της γης και της προγραμματιζόμενης μείωσης των τιμών γεωργικών προϊόντων ή ακόμα και των δανειοληπτικών διευκολύνσεων προς μεμονωμένους ή ιδιαίτερα μικρούς παραγωγούς.

3. Η ύπαιθρος της σύγχρονης αγροτικής δομής

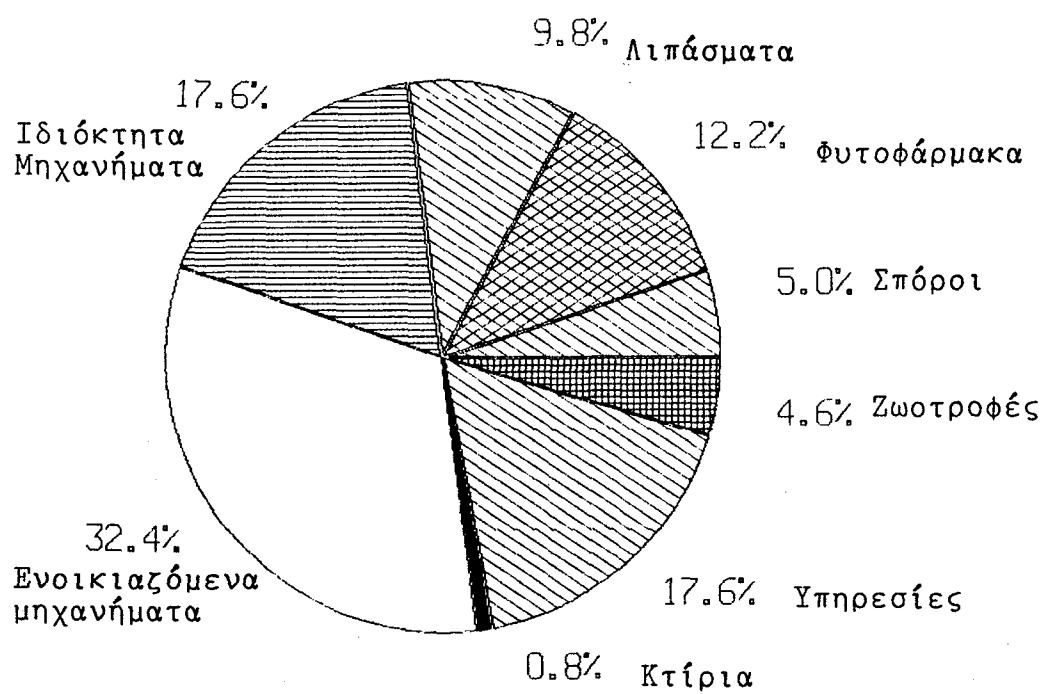
3.1. Επιπτώσεις στο χώρο παραγωγής

Όπως ήδη αναφέρθηκε (βλ. Ενότητα 1, Υποενότητα 1.1. παρόντος κεφαλαίου) η στροφή από την παραδοσιακή παλαιοτεχνική στην εκσυγχρονισμένη, νεοτεχνική γεωργία συνεπάγεται σοβαρή υποβάθμιση ή και καταστροφές στο φυσικό περιβάλλον. Διακρίθηκαν μάλιστα τρεις κατηγορίες επιπτώσεων, που παρακολουθούν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσοστό τη σύγχρονη γεωργική ανάπτυξη. Καθώς στην υπόψη περιοχή δεν έχει γίνει κάποια συστηματική μελέτη αυτών των επιπτώσεων και η παρούσα εργασία έχει άλλη στόχευση, οι σχετικές επισημάνσεις που ακολουθούν, αντλούνται από δευτερογενείς πηγές και παρουσιάζουν αποσπασματικό χαρακτήρα.

Η εκτέλεση του εγγειοβελτιωτικού έργου μετασχημάτισε ριζικά τη φυσιογνωμία της περιοχής (βλ. Χάρτες 4, 5, 6 Παρ/τος). Επειδή καθεαυτή η κατασκευή του έργου εξελίχθηκε με

Διάγραμμα 11

Ποσοστό (%) συνόλου καταβαλλομένων χρηματικών δαπανών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.



βραδείς ρυθμούς (Βλ. Πίνακα 14 Παρ/τος), αναλόγως καθυστέρησε και η εν λόγω περιβαλλοντική αλλαγή. Ορισμένα στοιχεία των γενικότερων γεωμορφολογικών αναδιατάξεων ή των ειδικότερων περιβαλλοντικών προβλημάτων που προκάλεσε η αρχική φάση κατασκευής και λειτουργίας του έργου έχουν ήδη σκιαγραφηθεί (Βλ. Υποενότητα 2.2.1. παρόντος κεφαλαίου). Ωστόσο η ραγδαία εκμηχάνιση που συμπίπτει με τη στροφή και την επέκταση της βαμβακοκαλλιέργειας την τελευταία δεκαετία, δημιούργησε μια σειρά νέου τύπου προβλημάτων στο φυσικό περιβάλλον. Πρόκειται για τα τυπικά προβλήματα που συνδέονται αν δεν ταυτίζονται με τη "σύγχρονη" τεχνολογία, τις κλασικές "πρακτικές" της και τις "εκμηχανισμένες" τεχνικές που μπορούν να συνδυασθούν με αυτήν (162). Όπως φαίνεται και από την ανάλυση των βασικών οικονομικών μεγεθών υπολογισμού του γεωργικού εισοδήματος των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, περίπου 77% (μ.ό.) των καταβαλλομένων χρηματικών δαπανών τους αφορούν τις κατηγορίες "σπόροι" (5,01%), "φυτοφάρμακα" (12,20%), "λιπάσματα" (9,84%), "μηχανήματα ιδιόκτητα" (17,62%), "μηχανήματα ενοικιαζόμενα" (32,36%), "κτίρια" (0,83%), "υπηρεσίες" (17,58%), "ζωοτροφές" (4,56%). Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ειδικά οι δαπάνες για την μηχανική καλλιέργεια, προσεγγίζουν το μισό των συνολικά καταβαλλομένων χρηματικών δαπανών στις εν λόγω εκμεταλλεύσεις (Βλ. Πίνακα 15 Παρ/τος, Διάγραμμα 11).

Είναι γνωστές -ειδικά για τον αραβόσιτο (163) και την όρουζα (164)- οι υψηλές απαιτήσεις για επικουρική ενέργεια της σύγχρονης σε σύγκριση με την παραδοσιακή ή ακόμη και την

βελτιωμένη τεχνολογία, όπως και τα εξ αυτών προκύπτοντα προβλήματα κυρίως σε χώρες ενεργειακά ελλειμματικές. Οι απαιτήσεις αυτές είναι προφανώς πολύ υψηλότερες στην βαμβακοκαλλιέργεια, αφού ενσωματώνει περισσότερη μηχανική εργασία έναντι της όρυζας την οποία υποκατέστησε στην Ανθήλη. Δεν είναι ομοίως προφανή προβλήματα περιβάλλοντος όπως η διάβρωση ή η συμπίεση του εδάφους από την εκτεταμένη εκμηχάνιση που επισημαίνουν οι Batie και Healy (165). Από την προσωπική εμπειρία μας, που όμως δεν υποκαθιστά την έλλειψη συστηματικών ερευνών, διαπιστώνεται ότι οι παραγωγοί ιδιαίτερα κατά την προετοιμασία της κλίνης του σπόρου κάνουν υπερβολική χρήση μηχανημάτων π.χ. επανειλημμένων δισκοσβαρνισμάτων (μετά του αυτοσχέδιου βωλοκόπου), για την πλήρη ισοπέδωση του αγρού έως ότου αποκτήσει μορφή "αεροδρομίου" κατά την προσφιλή τους έκφραση. Στην ίδια κατηγορία προβλημάτων θα μπορούσε να ενταχθεί και η σχεδόν εγκατάλειψη μιας ορθολογικής αμειψισποράς. Το φαινόμενο επισημάνθηκε κατά την περίοδο επέκτασης της ορυζοκαλλιέργειας και συνεχίσθηκε αντιστοίχως στην περίοδο του βαμβακιού. Στην πράξη δεν εφαρμόσθηκαν οι υπηρεσιακές οδηγίες περί "των ενδεδειγμένων μονοετών διφυτικών αμειψισπορών εν Ανθήλη επί τω σκοπώ σταθεροποιήσεως της παραγωγής εμπλουτισμού των εδαφών δι'οργανικών ουσιών και αφομοιωσίμων θρεπτικών συστατικών και προ πάντων, ανάπτυξιν της κτηνοτροφίας ... δια παρεμβολής του καταλλήλου ψυχανθούς" (166). Τόσο το προτεινόμενο στις αρχές του 1960 ψυχανθές Αλεξανδρινό τριφύλλι, όσο και δέκα χρόνια αργότερα : "αι πλέον

ενδεδειγμένοι καλλιέργειαι δια τας εκ της ορυζοκαλλιέργειας αποδεσμευόμενας εκτάσεις ... κριθή και αραβόσιτος λόγω της δια την κτηνοτροφίας σημασίας των" (167) δεν καθερώθησαν ποτέ. Αντίθετα, επισφαγίζοντας και την από δεκαετιών, όπως αναφέρθηκε ήδη, φθίνουσα τάση της ζωϊκής παραγωγής, η επικράτηση του βαμβακιού οδήγησε στην μάλλον συχνή παραμονή του, στο ίδιο αγροτεμάχιο επί μια πενταετία διαδεχόμενο την όρυζα ή το σιτάρι.

Παράλληλως οι μονοκαλλιεργητικές τάσεις ενίσχυσαν τις πρακτικές των αυξημένων χρήσεων λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων. Οσον αφορά τα λιπάσματα, έχει ήδη γίνει εκτεταμένη αναφορά κατά την ανάλυση της προηγηθείσας περιόδου της ορυζοκαλλιέργειας. Οι διαπιστωθείσες εκεί, συγκριτικά με την πρόρη μεταπολεμική περίοδο, αυξημένες ποσότητες των χορηγούμενων -αζωτούχων- λιπαντικών στοιχείων (βλ. σημ. 145) επιβεβαιώνονται και στην περίοδο της βαμβακοκαλλιέργειας. Οι παραγωγοί ακολουθούν ελαφρά αυξημένο το πρακτικό λίπανσης καλλιεργειών της Α.Τ.Ε. για το νομό (βλ. σημ. 134) που συνιστά μεγαλύτερες δόσεις, βασικής τουλάχιστον λίπανσης, στο βαμβάκι έναντι των άλλων δύο κύριων καλλιεργειών της κοινότητας. Και βέβαια η σημαντική αύξηση των καταναλωνόμενων λιπασμάτων τόσο σε επίπεδο νομού (168) όσο και στην κοινότητα ειδικά θα πρέπει να αποδοθεί στην ανάλογη αύξηση της εντατικώς καλλιεργούμενης αρδευόμενης γης, με την ολοκλήρωση και παραγωγική αξιοποίηση του αρδευτικού έργου.

Μέχρι τώρα δεν έχει γίνει μια συστηματική μελέτη της τελικής τύχης των υπολειμμάτων των λιπασμάτων, όπως άλλωστε και

των φυτοφαρμάκων στη συγκεκριμένη περιοχή. Από τη βιβλιογραφία ωστόσο είναι γνωστές οι επιπτώσεις τους στο περιβάλλον όπως π.χ. του συμβάλλοντος στον ευτροφισμό των παράκτιων υδάτων, αζώτου με προφανείς συνέπειες στην ενδημούσα ή παρεπιδημούσα εκεί πανίδα. Ένα σαφέστερο παράδειγμα είναι η παρατηρούμενη εξαπλώση επί των στάχων, φύλλων και στελεχών της όρυζας προσβολής του μύκητα Piricularia oryzae Cav.. Οι κρατικές υπηρεσίες φυτοπροστασίας αποδίδουν την ασθένεια τόσο στην μη παρεμβολή ψυχανθών στην αμειψισπορά, όσο και στην υπερβολική αζωτούχο (νιτρική) λίπανση (169).

Με τα φυτοφάρμακα η κατάσταση παρουσιάζεται το ίδιο, αν όχι περισσότερο αδιερεύνητη όσον αφορά την υπολειμματική τους δράση στο έδαφος, την τύχη τους γενικά στους φυσικούς αποδέκτες και βεβαίως τις επιπτώσεις τους στην υγεία των χρηστών τους και των λοιπών κατοίκων της περιοχής. Στον Πίνακα 16 Παρ/τος, απεικονίζεται αφενός η αυξημένη φυτική προστασία που επιβάλλει η σύγχρονη βαμβακοκαλλιέργεια έναντι των υπολοίπων βασικών καλλιεργειών της κοινότητας, ενώ δίνονται ενδεικτικώς και οι πιθανές επιπτώσεις των χρησιμοποιούμενων σκευασμάτων στο οικοσύστημα. Οι επιπτώσεις αυτές μεγεθύνονται από την έλλειψη θεσμικού πλαισίου προστασίας, ενημέρωσης του παραγωγού και προσφοράς τεχνικής βοήθειας εκ μέρους των αρμόδιων υπηρεσιών (170).

Αλλά σε πλημμελείς πρακτικές, οφείλεται και μια άλλη κατηγορία περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που έχει σχέση με την διαπιστούμενη επάνοδο της παθογένειας σε ορισμένα εκ των

αξιοποιηθέντων με το έργο εδαφών. Η παρατηρούμενη αύξηση της συγκέντρωσης αλάτων στο έδαφος, αποδίδεται τόσο στις εδαφικές συνθήκες της περιοχής (βαριά εδάφη με υψηλό ποσοστό αργίλλου και ιλύος που δυσχεραίνουν την έκπλυση των υδατοδιαλυτών αλάτων), όσο και στην άρδευση με νερό συλλεγόμενο από τις στραγγιστικές τάφρους, για να καλυφθούν οι ανάγκες εξαιτίας της μείωσης των παροχών του Σπερχειού και των πηγαίων αναβλύσεων. Εξάλλου παρά την προβληματική, λόγω δομής του εδάφους, στράγγιση, οι παραγωγοί αντί να επιχειρούν τον οργανικό εμπλουτισμό του δια εκλογής καταλλήλου καλλιεργείας, καταφεύγουν στην εύκολη -χρονικά- λύση του καψίματος της "καλαμιάς". Ομοίως παραλείπονται εγγειοβελτιωτικές πρακτικές όπως η αγρανάπαυση, η αμειψισπορά όπως προαναφέρθηκε και η εφαρμογή χλωρής λίπανσης. Ενώ αντίθετα όπως επίσης ήδη σημειώθηκε επιμένουν στην υπερβολική κατεργασία του εδάφους (171).

Οι πιέσεις που ασκούνται στο φυσικό περιβάλλον, δεν οφείλονται βέβαια μόνον στην εντατικοποίηση και επέκταση της γεωργίας σε βάρος άλλων δραστηριοτήτων και χρήσεων της γης. Αντιστοίχως, σοβαρές πιέσεις ασκούνται από το εγκατεστημένο στην ευρύτερη περιοχή του δέλτα δίκτυο βιοτεχνικών ή βιομηχανικών παραγωγικών μονάδων του δευτερογενούς τομέα, καθώς και τα αυξανόμενα φορτία οικιστικής προέλευσης (172). Δεν θα πρέπει εξάλλου να παραληφθεί από τις σύγχρονες αλλοιώσεις του ευρύτερου περιβάλλοντος της κοινότητας, η επιταχυνόμενη υποβάθμιση της ορεινής-ημιορεινής ζώνης της λεκάνης του

Σπερχειου εξαιτίας της δημογραφικής αποψίλωσης και των ακατάλληλων έως και καταστροφικών πρακτικών οικονομικής της εκμετάλλευσης (173).

Η εξαφάνιση ορισμένων κοινών ειδών, αποτελεί αντικειμενική μαρτυρία των εν λόγω ανθρωπογενών πιέσεων στο φυσικό περιβάλλον. Η πλήρης εξαφάνιση των οστρακοειδών μαρτυρά για παράδειγμα της εκτεταμένη ρύπανση του Μαλιακού κόλπου. Εκτός αυτής οι παράνομες ως προς τον τόπο, το χρόνο και τα μέσα, θήρα και αλιεία έχουν συντελέσει στην εξαφάνιση ειδών όπως τα χταπόδια στην παράκτια θαλάσσια περιοχή και η πέρδικα ή ο φασιανός στη χερσαία περιοχή (174). Ομοίως η έλλειψη βιοτόπων και υπερβολική θήρα έχουν εξαφανίσει τον αγριόχοιρο από την Α. Φθιώτιδα, τα ελάφια και σχεδόν τα ζαρκάδια ή τους αίγαγρους. Ιδιαίτερα υποβαθμισμένες θεωρούνται οι περιοχές Λαμίας, Στυλίδας και Λάρυμνας. Ιδιαίτερα ενδιαφέρει εδώ η περιοχή Λαμίας και ειδικά το ανατολικό τμήμα της, όπου και εντοπίζονται τα σημαντικότερα προβλήματα περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Η περιοχή της Ανθήλης και διάφορων άλλων χωριών κατά μήκος του Σπερχειού ποταμού αποτελούν τόπους διαμονής, διατροφής και αναπαραγωγής διαφόρων υδροβίων πτηνών. Σύμφωνα με εμπειρικά στοιχεία στην κοιλάδα του Σπερχειού έχουν παρατηρηθεί πάπιες όλων των ειδών, κύκνοι, πελεκάνοι, καρμοράνοι, ερωδιοί, χουλιαρομούτες, διάφορα είδη από βουτηχτάρια, θαλασσαετοί, γεράκια, τσικνιάδες, πολλών ειδών γλάροι, νερόκοτες, φαλάρες, αλκυονίδες, καλαμοκανάδες κ.ά. Ιδιαίτερα το χειμώνα χρησιμεύει σαν σταθμός υδροβίων αποδημητικών πουλιών ενώ δεν λείπουν και

τα ενδημικά είδη (175). Η θαλάσσια περιοχή των εκβολών του Σπερχειού όπου απαγορεύεται η αλιεία είναι κατάλληλος τόπος διαμονής των πτηνών παρά τον πλημμελή έλεγχο του μέτρου. Λόγω της σχετικής ρύπανσης εκ των αποβλήτων της περιοχής αλιεύονται κυρίως κέφαλοι (Mugil Cephalus) και λαυράκια (Dicenthrarchus Labrax) (176).

Καθώς όπως προαναφέρθηκε λείπουν οι συστηματικές εργασίες για τον ποιοτικό και ποσοτικό προσδιορισμό της υφιστάμενης κατάστασης του οικοσυστήματος στην περιοχή έρευνας, θα περιοριστούμε -επιπλέον όσων επισημάνθηκαν ήδη σαν επιπτώσεις της ανθρωπογενούς δραστηριότητας- σε δύο σχετικά συμπεράσματα. Το πρώτο αφορά την απειλή για το οικοσύστημα που προοιωνίζεται η συνεχής επέκταση του εγγειοβελτιωτικού έργου σε βάρος του υδροβιοτόπου. Δεν είναι μόνο ότι τα βαλτώδη μέρη κοντά στη θάλασσα περιορίζονται αλλά και ότι στους παραμένοντες βιοτόπους, τις σούδες και τα κανάλια με νερά, τους καλαμιώνες και μικρούς παραποτάμους του Σπερχειού που συνδέονται με τη θάλασσα, οι χαραχθέντες αγροτικοί δρόμοι του έργου διευκολύνουν την προσπέλαση και την αλόγιστη θήρευση. Η υφιστάμενη απαγόρευση της θήρας για μεγάλο τμήμα του Μαλιακού Κόλπου (Υ.Γ.1993/5.3.1977) ελέγχεται ανεπαρκώς, ιδιαίτερα τη νύχτα όταν κυρίως εντείνεται η λαθροθηρία.

Το δεύτερο συμπέρασμα αφορά καθαυτή την ανθρωπογενή ρύπανση του οικοσυστήματος. Έχει διαπιστωθεί ότι η μεταφορά και αποβολή οργανικών φορτίων στον Μαλιακό Κόλπο, έχει τουλάχιστον διπλασιασθεί στην εξεταζόμενη περίοδο καθώς οι ανθρωπογενούς

προέλευσης πηγές προσφέρουν στο σύστημα τις ίδιες ποσότητες "οργανικού άνθρακα" (1.414.000 χιλγ.) με εκείνες του Σπερχειού (1.820.000 χιλγ.). Επίσης σημειώνονται υψηλές συγκεντρώσεις ιόντων αζώτου καθώς και θρεπτικών αλάτων στον αποδέκτη, που αποδίδονται τόσο σε γεωργικής (κυρίως λιπάσματα), όσο και βιομηχανικής ή αστικής προέλευσης (Λαμία), λύματα. Μια σειρά αξιολόγων βιοτόπων όπως της περιοχής Μώλου (λύματα ελαιοτριβείων), Αγίας Μαρίας και εκβολών Σπερχειού (απόβλητα Γερμανικής Τάφρου) παρουσιάζονται για λόγους που ήδη αναφέρθηκαν υποβαθμισμένοι. Ωστόσο η παρουσία εκτεταμένων αλοελών ιδιαίτερα στη δυτική ακτή του κόλπου, καθώς και η υπαρξη φυσικών συνθηκών (παλιρροϊκά φαινόμενα), φαίνονται να εμποδίζουν ή να μετριάζουν -προς το παρόν- εντονότερα περιστατικά ρύπανσης του κόλπου. Πρόκειται όμως για μια φυσική αντίσταση που ούτε τα όρια της ούτε οι εφαρμοζόμενες εξωγενώς -ανθρωπογενείς- πιέσεις της είναι γνωστές και κατά μείζονα λόγο ελεγχόμενες (177). Στον Χάρτη 7 Παρ/τος συνοψίζονται τα σημαντικότερα από τα εντοπιζόμενα προβλήματα υποβάθμισης του περιβάλλοντος, ειδικότερα στην λεκάνη απορροής του Σπερχειού ποταμού.

3.2. Επιπτώσεις στο χώρο κατοικίας

Στην Ανθήλη σήμερα (178) υπάρχουν 424 κατοικίες εκ των οποίων οι 411 χρησιμοποιούνται σαν κύριες ενώ 1 ως δευτερεύουσα (εξοχική). Υπάρχουν επίσης 12 κενές κατοικίες εκ των οποίων η

μια διατίθεται προς ενοικίαση ενώ οι υπόλοιπες χρησιμοποιούνται ως δευτερεύουσες (εξοχικές). Ο μέσος όρος των κανονικών δωματίων εκτός κουζίνας ανά κατοικία είναι 3,20. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 12, τόσο ο μέσος όρος των μελών κατά οικογένεια (3,64) όσο και η πλειοψηφία των οικογενειών (74,26%) διαθέτουν 1-4 μέλη και συνεπώς οι συνθήκες κατοίκησης μπορούν να θεωρηθούν ως ικανοποιητικές.

Παρόμοια διαπίστωση ισχύει και για τις ειδικές ευκολίες που παρέχουν οι εν λόγω κατοικίες, οι οποίες ως σημειωθεί είναι σχεδόν όλες (99,29%) ιδιωτικές. Μέχρι το τέλος της προπολεμικής περιόδου "το αποχωρητήριο στο χωριό είναι σκανδαλώδης πολυτέλεια, το λουτρό πια ακατάληπτο" (179). Σήμερα η κατάσταση είναι ριζικά διαφορετική για το σύνολο των κατοικιών. Κουζίνα διαθέτουν 407 (ή 96%) των κατοικιών, με προϋποθέσεις δωματίου για τις 363 (ή 85,6%) εξ αυτών. Ηλεκτρικό και λουτρό έχουν αντιστοίχως 415 (ή 97,9%) και 363 (ή 85,6%), ενώ ύδρευση υπάρχει μέσα στην κατοικία σε 353 (ή 83,3%) των περιπτώσεων, εκτός κατοικίας σε 52 (ή 12,3%) και εκτός οικοδομής σε 8 (ή 1,8%). Αποχωρητήριο με υδραυλική εγκατάσταση μέσα στην κατοικία υπάρχει σε 198 (ή 46,7%) περιπτώσεις, εκτός κατοικίας σε 43 (ή 10,1%). Χωρίς υδραυλική εγκατάσταση αποχωρητήρια συναντώνται σε 8 (ή 1,8%) περιπτώσεις μέσα στην κατοικία και σε

Πίνακας 12

Αριθμός μελών κατά οικογένεια στην κοινότητα

Μέλη	Οικογένειες	Σύνολα μελών	Οικογένειες % κατά κλάση μελών	Σύνολα %
1	24	24	5,88	
2	69	138	16,91	
3	96	288	23,53	
4	114	456	27,94	74,26
5	62	310	15,20	
6	37	222	9,07	
7	3	21	0,73	
8	2	16	0,49	
13	1	13	0,25	25,74
ΣΥΝΟΛΑ	408	1488	Μέλη οικ/νειών μ.ό.	3,64

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε. Απογραφή 1981.

167 (ή 39,4%) έξω απ' αυτήν. Εξ άλλου σε 8 (ή 1,8%) κατοικίες δεν υπάρχει καθόλου αποχωρητήριο. Όσον αφορά την αποχέτευση, αυτή γίνεται σχεδόν εξ ολοκλήρου (99%) σε βόθρους ενώ σε 4 μόνο κατοικίες δεν υπάρχει καμία εγκατάσταση αποχέτευσης. Σε περίπου 10 κατοικίες χρησιμοποιείται ήδη εγκατάσταση κεντρικής θέρμανσης και εξίσου χαμηλό ποσοστό (2-3) χρησιμοποιούν τα

παραδοσιακά καυσόξυλα. Οι υπόλοιποι διαθέτουν σόμπες πετρελαίου.

Τόσο η χωροταξική πυκνότητα του οικισμού όσο και η αρχιτεκτονική των επί μέρους κτισμάτων άλλαξε δραματικά ιδιαίτερα τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Στο πωλητήριο συμφωνητικό του 1833 των γαιοκτησιών "Ιμίρμπεη" και "Αλαμάνα" (180) αναφέρεται για το πρώτο, η ύπαρξη πύργου, μαγαζιού και χειμαδιού. Σύμφωνα επίσης με τον Κ. Α. Ζησόπουλο (181) ο αναφερόμενος εις το συμφωνητικόν πύργος ευρίσκετο εις το βορειοανατολικόν άκρον του σημερινού οικισμού σε τοποθεσία που και σήμερα αποκαλείται "Πύργος". Προ πεντηκονταετίας εσώζοντο τα ερείπια ογκώδους κτιρίου το οποίο δεν υπάρχει πια όπως και το αναφερόμενο "μαγαζή" του Ιμίρμπεη. Ο Ζησόπουλος πιθανολογεί ότι υπήρχαν όχι μόνο "οι αλωνότοποι, ο πύργος, τα υποστατικά του τσιφλικιού" αλλά "και ευάριθμοι οικίαι Ελλήνων και Τούρκων, οίτινες είχαν ως τόπον συναντήσεως και αναψυχής το "μαγαζή". Περί του ευαρίθμου των οικιών θα μπορούσαν να υπάρξουν αμφιβολίες. Το "Ιμίρμπεη" ήταν αγροτική περιοχή πλησίον του γνωστού χωριού Αλαμάνα. Ο Αργύρης Φιλιππίδης "περιδιαβαίνων" την περιοχή στις αρχές του περασμένου αιώνα (1805) γράφει ότι "... Κοντά εις το γεφύρι είναι η Αλαμάνα Χωρίον και αυτό με τριάντα σπίτια κολλήγων. Από αυτού αρχίζει ένα άλλο βουνόν νόστιμον της Ελλάδος, και έρχεσαι και εις αυτό όλο εις τα πρόποδα. Το αφήνεις αριστερά, έως μια ώρα και μισή, ξανοίγεις την πρώτην χώραν της Ελλάδος, το Ζητούνι" (182). Επιπλέον ο Βορτσέλας, όπως ήδη αναφέρθηκε στο περί δημογραφικών εξελίξεων

κεφάλαιο, δεν δίνει κανένα πληθυσμιακό στοιχείο για το "Ιμίρμπεη" των αρχών του 19ου αι., παρότι αναφέρει για το διπλανό χωριό Σαρμουσακλή (σημερινή Ροδίτσα). Αλλά και ο ίδιος ο Ζησόπουλος ισχυρίζεται αλλού ότι "κατά την παράδοση, όταν οι αδελφοί Τσάλλη αγόρασαν την περιοχή, υπήρχαν στη σημερινή θέση του οικισμού δύο ή τρεις οικογένειες, ανάμεσά τους οι "Ζαρδαίοι" και οι "Διαμανταίοι" (183). Συνεπώς μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι ο οικισμός πυκνώνει πληθυσμιακά μετά την αγορά του κτήματος από την οικογένεια Τσάλλη.

Χαρακτηριστικός τύπος κατοικίας σ' αυτή την πρώτη περίοδο του οικισμού είναι οι ποιμενικές καλύβες κατασκευασμένες από χόρτα που θα τις διαδεχτούν τα ιδιόμορφα "πλέχτια" από πέτρα και επίχρισμα από αρμυρήκι ή λυγαριά (184). Όταν λειτούργησαν στην περιφέρεια του οικισμού δύο πρωτόγονα κεραμοποιεία, "καμίνια", στην κατασκευή των κατοικιών χρησιμοποιήθηκαν τούβλα ενώ εμφανίστηκαν και πέτρινα διώροφα εκ δύο δωματίων και στέγης με κεραμίδια. Στις αρχές του 1970 δεν διασώζονταν παρά 3 κατασκευές τύπου "πλέχτι", 20 από πέτρα και περί τα 70 με τούβλα (185). Εκτοτε ο οικοδομικός οργανισμός στην κοινότητα υπήρξε έντονος. Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 13, Διάγραμμα 12, στην περίοδο 1973-85 εκδόθηκαν 311 άδειες για την ανέγερση 111.454 μ³. ή κατά μ.ό. 354 μ³/άδεια. Το χωριό υπερτριπλασίασε έτσι στην κρίσιμη, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως από πλευράς εκσυγχρονισμού, τελευταία δεκαπενταετία τις κατοικίες του. Όπως συνέβη και αλλού, αυτός ο οικοδομικός οργανισμός είχε δύο συνέπειες, με κοινή αφετηρία την κυριαρχία του τσιμέντου και

Πίνακας 13

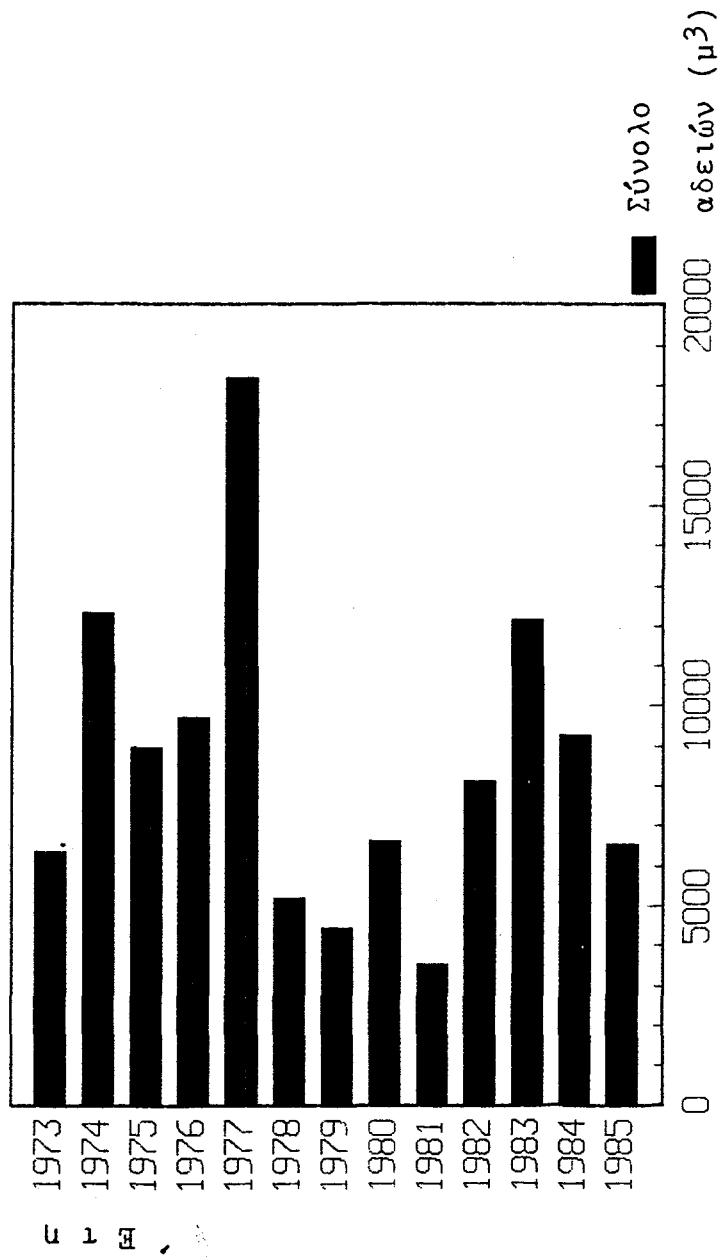
Οικοδομική δραστηριότητα στην κοινότητα
(1973 - 1985)

Ετος	Αδειες Οικοδομών	Σύνολο μ ³ .	Μ.ό. μ ³ /άδεια
1973	24	6.362	265,11
1974	37	12.327	333,18
1975	32	8.938	279,31
1976	28	9.708	346,72
1977	38	18.197	478,86
1978	19	5.213	274,36
1979	13	4.447	342,07
1980	15	6.608	440,53
1981	14	3.534	252,42
1982	18	8.136	452,00
1983	25	12.170	486,80
1984	25	9.259	370,36
1985	23	6.555	285,02
ΣΥΝΟΛΑ	311	111.454	354,36

Πηγή : ΥΠΕΧΩΔΕ, Δ/νση Λαμίας 1986.

Διάγραμμα 12α

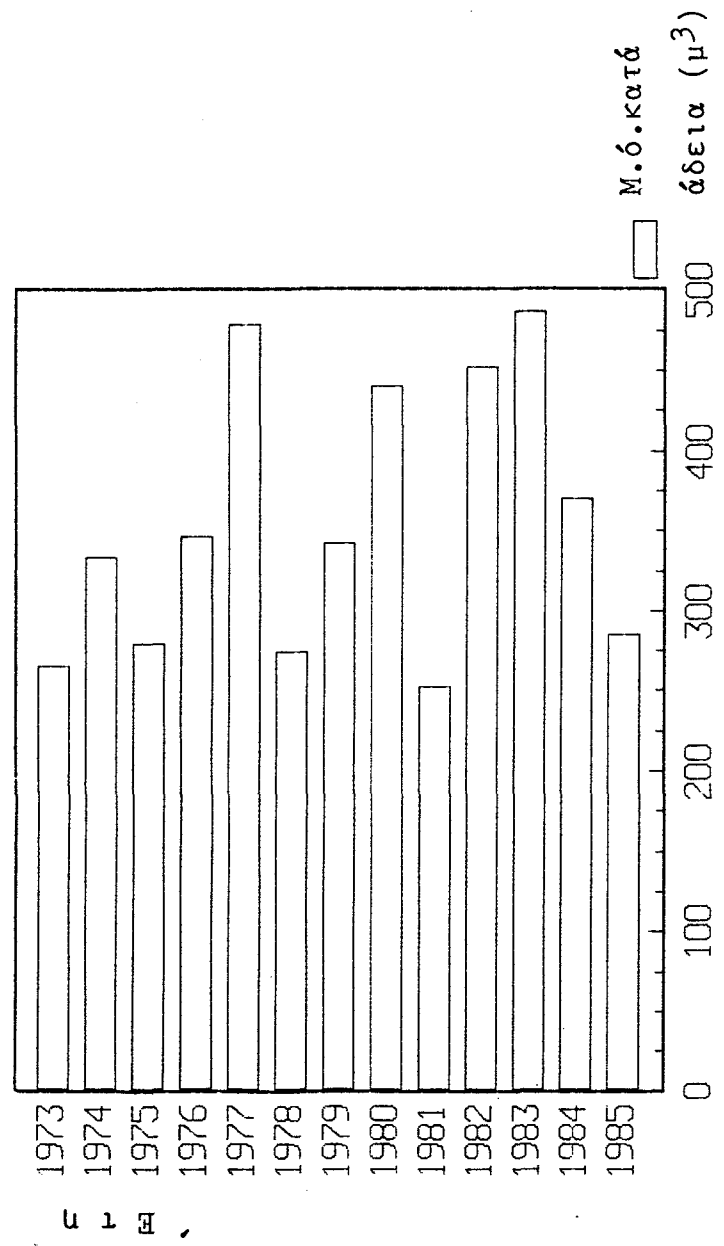
Οικοδομική δραστηριότητα στην κοινότητα (1973-1985)
(Σύνολο αδειών)



της αυθαίρετης δόμησης. Οι νέες οικοδομές αλλά και οι προσθήκες ή επισκευές των παλαιότερων, κυριαρχούνται από κυβοειδείς πλακοσκεπείς κατασκευές από σκυρόδεμα χωρίς κεραμίδια και οποιοδήποτε αισθητικό ενδιαφέρον. Παρόμοια αδιαφορία επιδείχθηκε και για την χωροταξία του οικισμού. Το ρυμοτομικό σχέδιο που συντάχθηκε κατ'εντολή της οικογένειας Τσάλλη και εγκρίθηκε ως παράρτημα του από 28.5.1894 Β. Διατάγματος έχει μόνο ιστορική αξία, πιά όπως φαίνεται από τη σύγκρισή του με το αντίστοιχο σχέδιο που εγκρίθηκε από τη νομαρχία 78 χρόνια αργότερα (Βλ. Χάρτης 8 Παρ/τος). Θα έλεγε κανείς ότι από το παλαιό σχέδιο δεν έχει απομείνει παρά η κεντρική πλατεία, εκ της οποίας εκκινούν όλοι οι κύριοι δρόμοι του χωριού. Η πλατεία αυτή, όπως συνηθίζεται στα ελληνικά χωριά, αποτελεί την "καρδιά" της δημόσιας ζωής με την παρουσία του κοινοτικού Καταστήματος, των γραφείων του Συνεταιρισμού και του Τ.Ο.Ε.Β., το ταχυδρομείο, τους Συλλόγους αγροτών και ακτημόνων, τις ταβέρνες, τα ουζάδικα, τον κινηματογράφο κ.τ.λ. Είναι χαρακτηριστικό ότι η αξία οικοπέδων ανέρχεται σε 1.200.000 δρχ./στρέμμα στην εγγύτερη περιφέρεια της πλατείας, ενώ συγκριτικά για τα γονιμότερα αγροτεμάχια (δυτικά της Εθνικής οδού) ανέρχεται σε 180-200.000 δρχ/στρέμμα και περί τις 80.000 δρχ/στρέμμα στην περιοχή "χαμηλής ζώνης". Στην εν λόγω αύξηση της αξίας της γης συνέβαλε βεβαίως και η άμεση πια επικοινωνία με το τοπικό αστικό κέντρο, την πρωτεύουσα του νομού, Λαμία. Σήμερα πεντακόσια μέτρα δυτικώς του χωριού, διέρχεται η νέα Εθνική Οδός Αθηνών-Θεσσαλονίκης που καθιστά ελάχιστη (10λ.) και

Διάγραμμα 12β

Οικοδομική δραστηριότητα στην κοινότητα (1973-1985)
(μ.ο. μ³ κατά άδεια)



λογική (3 ώρες) την συγκοινωνιακή σύνδεση με την Λαμία και την Αθήνα αντιστοίχως. Η εξέλιξη αυτή, που ουσιαστικά έχει την αφετηρία της στις αρχές του 1960 ανέτρεψε την αίσθηση απομόνωσης και καθυστέρησης που υπήρχε στην κοινότητα ιδιαίτερα κατά την προπολεμική περίοδο (186). Το χωριό όπως φαίνεται και από την παρατεθείσα προηγούμενως αεροφωτογραφία του 1981 είναι τυπολογικά της συγκεντρωμένης ή πυρηνικής διάταξης και ειδικότερα του τύπου της "ατάκτως συσπειρωμένης διάταξης κατοικιών εις περιορισμένον χώρον με ελικοειδείς δρομίσκους" (187).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κ.Δ. Γαλλής, ο.π.
2. Για την έννοια των "εξωτερικών επιβαρύνσεων" και του "κοινωνικού κόστους" βλ. σχετ. το κλασικό έργο του Δ.Π. Καράγιωργα, Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους. Δημόσια Οικονομική 1. Παπαζήσης 1979 : 191-227. Επίσης για της ιδεολογική σημασία της υιοθέτησης αυτών των εννοιών εκ μέρους της νεοκλασικής σχολής, βλ. σχετ. Α. Λουλούδη και Ν. Μαρτίνου, Κρίση του καπιταλισμού ή κρίση της ανάπτυξης, Η Νέα Οικολογία 30, 1987 : 47-53.
3. Δια μέσου των χιλιετηρίδων "διαχείρισης" των οικοσυστημάτων που προηγήθηκαν της εξειδικευμένης γεωργίας, η περιβαλλοντική επίπτωση των δραστηριοτήτων του ανθρώπου για την επιβίωσή του παρέμεινε σχετικά ανώδυνη. Παρόλαυτα σημαντικές αλλαγές συνέβησαν στη διανομή, σύνθεση και δομή των φυτο-ζωοκοινοτήτων, ιδιαιτέρως μετά την χρήση της φωτιάς και την καλλιέργεια εδαφών. Για παράδειγμα οι μακροχρόνιες περιβαλλοντικές επιδράσεις της μετατοπιζόμενης (swidden) γεωργίας, ποικίλλουν έντονα αναλόγως με την ικανότητα αναγέννησης του οικοσυστήματος, την διάρκεια και τη συχνότητα των κύκλων αποψίλωσης, καλλιέργειας και επαναδάσωσης που με τη σειρά τους εξαρτώνται, ως προς τις επιπτώσεις από την κατανομή και την πληθυσμιακή πυκνότητα των εν λόγω κοινωνιών. Έτσι σε αντίθεση με τις αραιοκατοικημένες περιοχές του τροπικού δάσους βροχής όπου

η μετατοπιζόμενη γεωργία οδηγεί σε περιβαλλοντική "σταθερότητα" (βλ. σχετ. D.R. Harris, *Swidden systems and settlement* στο Man, Settlement and Urbanism, εκδ. P.J. Ucko, R. Tringham και G.W. Dimbleby, Duckworth, 1972 : 245-262) το πλατύφυλλο φυλλοβόλο δάσος της ήπιας ευρωπαϊκής ζώνης οδηγήθηκε σε υποβάθμιση. Η επίμονη άσκηση αυτού του τύπου γεωργίας προκάλεσε μεγαλύτερη υποβάθμιση εκεί από όση στα υγρά τροπικά δάση έστω και αν η γονιμότερη γη -σε σχέση με τους τροπικούς- των ήπιων περιοχών εν μέρει αντιρροπεί τον περιορισμό της φυτικής αύξησης εξαιτίας των χαμηλών χειμερινών θερμοκρασιών (βλ. σχετ. G.W. Dimbleby, *Changes in ecosystems through forest clearance*, στο Conservation and Agriculture, εκδ. J.K. Hawkes, Duckworth 1978 : 3-16). Ωστόσο οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις που συζητούμε εδώ, ανάγονται σε διαδικασίες συντελούμενες στα τέλη του 17ου αιώνα και σε όλη τη διάρκεια του 18ου, ιδιαίτερα στην Αγγλία και σχετίζονται με ριζικές αλλαγές στις κυρίαρχες ως τότε μεθόδους και σχέσεις παραγωγής στην γεωργία.

4. Την διάκριση σε παλαιότεχνη και νεότεχνη περίοδο για την ανάπτυξη των μηχανοκατασκευών και του "μηχανικού πολιτισμού", χρησιμοποίησε πρώτος ο Patrick Geddes. Σε αυτή τη διάκριση ο Lewis Mumford πρόσθεσε την περίοδο της προετοιμασίας, όταν κρίσιμες ανακαλύψεις είτε εφευρίσκονταν ή παραγνωρίζονταν, αποκαλώνταν την ως ηωτεχνική ή εποχή αυγής της σύγχρονης τεχνικής. Γενικά το ηωτεχνικό στάδιο χαρακτηρίζεται από το σύμπλεγμα υλικών : ξύλο-πέτρα-νερό,

το παλαιοτεχνικό από : άνθρακα-σίδηρο, το νεοτεχνικό από : πετρέλαιο-ηλεκτρισμό-κράμμα μετάλλων (Βλ. σχετ. L. Mumford Technics and Civilization, Horcourt Brace Jovanovich, 1963: 109-112). Ειδικότερα για την γεωργία μια συστηματική ταξινόμηση, σύμφωνα πάντα με την προτεινόμενη από τον Mumford τυπολογία, πραγματοποιεί ο ανθρωπολόγος E.R. Wolf στο έργο του Peasants, Prentice-Hall, 1966 : 18-37. Προς τούτο ο Wolf εισάγει την έννοια του οικοτύπου. Θεωρεί δηλαδή ότι η οικολογική προσαρμογή της αγροτιάς, συνίσταται από δύο σύνολα διατροφικών μετασχηματισμών και μηχανεύσεων που ενσωματώνουν μη οργανικές πηγές ενέργειας στην παραγωγική διαδικασία. Από κοινού τα σύνολα αυτά, συγκροτούν ένα σύστημα ενεργειακών μετασχηματισμών ανάμεσα στο περιβάλλον και τον άνθρωπο. Αποκαλεί το σύστημα οικότυπο διακρίνοντας ως παλαιοτεχνικό, ιδιαίτερα εκείνο που απασχολεί ανθρώπινη και ζωϊκή εργασία και νεοτεχνικό εκείνο που ολοένα περισσότερο εξαρτάται από την ενέργεια υγρών καυσίμων και επιστημονικές εφαρμογές, δηλαδή τη σύγχρονη γεωργική τεχνολογία.

5. Η οικολογική κριτική έχει συμπεριλάβει στη θεματολογία της ζητήματα όπως η προστασία της γεωργικής γης από άλλες χρήσεις, η κατανάλωση ενέργειας, τα προβλήματα του εδάφους από την διάβρωση, η συμπίεση του εδάφους από τη μηχανική καλλιέργεια, η αυξανόμενη αλκαλικότητα, ο περιορισμός των υδατικών αποθεμάτων προς άρδευση, η μείωση της γενετικής ποικιλλομορφίας, η εξάρτηση από τις τεχνολογικές εισροές

και οι προβλεπόμενες αλλαγές στα κλιματικά δεδομένα. Βλ. σχετ. S.S. Batie και R.G. Healy, The Future of American Agriculture, Scientific American, 248 (2) 1983 : 27-35. Δεν είναι τυχαίο ότι όλες αυτές οι προσεγγίσεις, έχουν προβληματίσει και τους αγροτοκοινωνιολόγους, ορισμένοι εκ των οποίων θεωρούν ότι τα σχετικά προβλήματα δεν είναι απλώς αποτέλεσμα ακατάλληλων "γεωργικών πρακτικών", που θα μπορούσαν ν'αλλάξουν μέσα στα πλαίσια της σύγχρονης αγροτικής δομής. Στην πραγματικότητα, υποστηρίζεται ότι τα προβλήματα αυτά είναι συστατικά αυτής της δομής, μειώνοντας δραματικά τις δυνατότητες βελτιώσεως του περιβάλλοντος χωρίς ριζικές αλλαγές στη δομή του αγροτικού χώρου. Βλ. σχετ. F.H. Buttel και W.L. Flinn, The Interdependence of Rural and Urban Environmental Problems in Advanced Capitalist Societies : Models of Linkage, Sociologia Ruralis XVII (4) 1977 : 255-277. Από αυτές τις δομικές θεωρήσεις, απορρέουν είτε συστηματικές αναλύσεις προτείνουσες αγροτική δομή που προσομοιάζει σε ένα κλειστό σύστημα παραγωγής, διανομής και εμπορίας, βλ. σχετ. T.C. Edens και D.L. Haynes, Closed System Agriculture : Resource, Constraints, Management Options and Design Alternatives, Annual Review of Phytopathology 20, 1982 : 363-395. Είτε εναλλακτικές, "οικολογικές" στρατηγικές ανάπτυξης, βλ. σχετ. A. Webster, Introduction to the Sociology of Development, MacMillan, 1984 : 169-186.

6. Μετά την προφητική (βλ. σχετ. G. Chapin και R.

Wasserstrom, Pesticide Use and Malaria Resurgence in Central America and India, The Ecologist 13/4, 1983 : 115-126) εκλαϊκευση της P. Κάρσον στη Σιωπηλή Ανοιξη, Crest Book, 1962, για τις επιπτώσεις των φυτοφαρμάκων και ιδιαίτερα του DDT στο περιβάλλον, η δημοσιότητα του ζητήματος είναι διεθνώς έντονη. Οι απόψεις σχηματικά οριοθετούνται ανάμεσα σε μια ακραία τάση ολοσχερούς εγκατάλειψής τους και σε μια μετριοπαθέστερη τάση ελεγχόμενης χρήσης και σταδιακού περιορισμού της επικινδυνότητας που συνεπάγεται η εφαρμογή τους. Την πρώτη υποστηρίζουν ακραιφνείς οικολόγοι όπως για παράδειγμα οι J. Krummel και J. Hough : The Consequences of Abandoning Pesticides, The Ecologist 10/3, 1980 : 98-101. Την δεύτερη τεχνοκράτες με οικολογική οπτική όπως ο F.P.W. Winteringham : Background Paper : Agrochemicals and Environmental Quality with Particular Reference to the E.C. στο Environment and Chemicals in Agriculture, Elsevier Applied Science Pbs., 1985 : 3-18.

7. D. R. Harris, The environmental impact of agricultural systems στο Conservation ..., εκδ. J. K. Hawkes, ό. π. : 61-69.
8. Για την ελληνική περίπτωση βλ. σχετ. Γ. Δαουτόπουλος, Εθνική επιταγή και ζωτική ανάγκη να διασώσουμε και περιφρουρήσουμε τις γεωργικές μας εκτάσεις, Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος 35/1425, 1981 : 15-18.
9. Αναφερόμαστε στις κλασικές πια σήμερα εργασίες για τον

αγροτικό τομέα των D. Pimentel και συν., Food : Production and the Energy Crisis και J.S. Steinhart και C.E. Steinhart, Energy Use in the U.S. Food System στο Food : Politics, Economics, Nutrition and Research, A.A.A.S., 1975 : 121-127 και 33-42, L. Kiamco και συν. Energy Requirement of Small Rice Farmers, Compost Science-Land Utilization, 1980 : 40-44, G.H. Heickel, Agricultural Production and Energy Resources American Scientist 64, 1976 : 64-72, R.H. Phipps, A Comparison of the Energy Output /Input Relationship for Forage Maize and Grass Leys of the Dairy Farm, Agriculture and Environment 3, 1976: 15-20.

Ανάλογες εργασίες για την ελληνική πραγματικότητα με ιδιαίτερη έμφαση στην οικολογική ή την οικονομοτεχνική διάσταση του θέματος έχουν αντιστοίχως εκπονήσει ο Π.Α. Γεράκης, Εκτιμήσεις Ενεργειακών Ισοζυγίων στα Τενάγη Φιλιππων στο Πείνα/Ενέργεια. Διεπιστημονική Προσέγγιση στα Ενεργειακά Προβλήματα των Σημερινών Αγρο-Οικοσυστημάτων, Πρακτικά Σεμιναρίου Ε.Ε.Η.Ε. 1985 : 47-63 και οι Γ.Ρ. Ράλλης Ηλιακή Ελλάδα, Έτος 2025, 1ο Εθνικό Συνέδριο : Ηπιες Μορφές Ενέργειας Ι.Η.Τ. 1982 (ανάτυπο), Ν. Μπαλτάς, Π. Γρεβενίτης, Το Ενεργειακό Πρόβλημα της Ελληνικής Οικονομίας Σήμερα, Συνέδριο : Ενεργειακές Ανάγκες του Αγροτικού Τομέα για Παραγωγικούς Σκοπούς, Εκτίμηση της Σημερινής Κατάστασης και Προβλέψεις για το Μέλλον, Τ.Ε.Ε., 1977 (ανάτυπο).

Εκτενέστατη επίσης είναι η βιβλιογραφία οικονομικής αποτίμησης τόσο της ενσωματούμενης ενέργειας στην

παραγωγική διαδικασία βλ. σχετ. R. Costanza Embodied Energy and Economic Valuation, Science 210/12, 1980 : 1219-1225, όσο και της προκαλούμενης βλάβης στο περιβάλλον κατ'αυτήν, με την έννοια των εξωτερικών επιβαρύνσεων (βλ. σχετ. P. Soderbaum, Economics Environment and Agricultural Policy, European Congress of Agricultural Economists in Kiel, 1984 (ανάτυπο), και R.M. Solow, The Economist's Approach to Pollution and its Control, Science 173, 1971 : 498-503.

10. Βλ. σχετ. ΥΧΟΠ/ΠΕΡΠΑ, Πρόγραμμα Αναγνώρισης ... ό. π., Τ.Ε.Δ.Κ. Νομού Φθιώτιδας Εντοπισμός Ρύπανσης Σπερχειού Ποταμού, 1984, Φ. Μαυρίκας, Ο υγροβιότοπος του Σπερχειού Η νέα Οικολογία, 1987 : 54-55 και όσες πληροφορίες συλλέξαμε στην επιτόπια έρευνα και εκτίθενται στη συνέχεια.
11. R. Romano Που οδεύει η Ιστορία, Αναζητήσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας, Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, 1988 : 9-26.
12. Οι συχνές πλημμύρες ιδιαίτερα την άνοιξη και το φθινόπωρο, θέτουν σε άμεσο κίνδυνο την παραγωγή και κατά συνέπεια την ίδια της επιβίωση των αγροτών. Ήδη από τα τέλη του περασμένου αιώνα (1884), μια μεγάλη πλημμύρα θα καταστρέψει ολοσχερώς τα σιτηρά και, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια, δια των εκτεταμένων προσχώσεων που θα προκαλέσει, θα αναζωπυρώσει τις περί του γαλοκτησιακού ζητήματος ενδοκοινοτικές διαμάχες. Οι πλημμύρες εκτός της παραγωγής, ως σημειωθεί, καταστρέφουν και την υπάρχουσα ισχνή υποδομή έργων, δημιουργώντας ιδιαίτερα σοβαρά προβλήματα στη,

- συγκοινωνία. Οι αναφορές στον τοπικό τύπο είναι συνεχείς και αποκαλυπτικές. Εντελώς ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένα μόνο παραδείγματα. Στα 1935 εξ αιτίας πλημμύρας "πολλές ζημίας υπέστησαν οι κτηνοτρόφοι και ανυπολογίστους οι αγρόται της πεδιάδος Φθιώτιδος και ιδίως της Ροδίτσας, Μοσχοχωρίου, Κόμματος, Ανθήλης και Χαλίλης, βλ. σχετ. εφ. Επαρχία 10/12.12.1935. Τον επόμενο χρόνο που ο Σπερχειός πλημμυρίζει πάλι την πεδιάδα, άλλη εφημερίδα θα ρωτήσει : "κατεπλακώθησαν υπό ιλύος τα σιτηρά. Τι κάνετε κ. βουλευτές;" Βλ. σχετ. εφ. Θάρρος 17.5.1936. Στα 1938 οι πλημμύρες του Σπερχείου θα καταστρέψουν 2.000 στρέμματα, βλ. εφ. Επαρχία 26.1.1938, ενώ τον επόμενο χρόνο "ολόκληρος ο κάμπος μετεβλήθη εις θάλασσαν" προκαλώντας μεγάλες ζημιές στις κοινότητες Μάκρης, Ανθήλης, Κόμματος και ιδιαίτερα στην Μεσοποταμία, βλ. Επαρχία 6.7.1939.
13. Πληροφορία Α. Φιλιππίδη βλ. Σ. Ασδραχάς, Αρδεύσεις και Καλλιέργειες, Τα Ιστορικά 2, 1984 : 235-252.
14. Πληροφορία F. Thiersch βλ. Σ. Ασδραχάς, Αρδεύσεις ... ό.π.
15. C. C. Tziavos, Sedimentology, ecology, and paleogeography of the Sperchios Valley and Maliakos Gulf, Greece, Msc. Thesis University Delaware, 1977 : 18-20.
16. Βλ. σχετ. μεθοδολογία, Γ. Ν. Μαυρομμάτης, Το Βιοκλίμα της Ελλάδος. Σχέσεις Κλίματος και Φυσικής Βλαστήσεως. Βιοκλιματικοί Χάρτες. Δασική Ερευνα 1, 1980.
17. Βλ. σχετ. Γ. Ν. Μαυρομμάτης, ο.π.

18. Για τον Αυλέμονα Ανθήλης βλ. σχετ. Υπουργείο Συντονισμού, Βασικοί Υγρότοποι της Χώρας 1981 : 137-139. Γενικότερα η οικολογική περιοχή του δέλτα χαρακτηρίζεται από ζώνη αειφύλλων πλατυφύλλων, ενώ ο βαθμός ανθρωπογενούς επίδρασης στην βλάστηση την έχει ολοσχερώς μετατρέψει σε καλλιεργημένη έκταση με εκθέσεις επίπεδες. Ειδικότερα στην κοίτη του ποταμού, η οικολογική περιοχή ορίζεται ομοίως ως ζώνη αειφύλλων πλατυφύλλων με έκταση γυμνή από βλάστηση και εκθέσεις επίπεδες. Βλ. σχετ. Υπουργείο Γεωργίας, Δ/νσεις Δασών, Εδαφολογικός Χάρτης Ελλάδος. Χάρτης Γαιών, 1984. Ενώ από άποψη γαιοικανότητας, αξιολογείται η περιοχή του δέλτα - ως μετρίως περιοριστική για την αύξηση οικονομικών δασών. Βλ. σχετ. Υπουργείο Γεωργίας Δ/νσεις Δασών, Χάρτης Γαιοϊκανότητας για Δασοπονία, Εδαφολογικός, 1984.
19. Βλ. σχετ. Γ. Μαυρομμάτης, Χάρτης Βλαστήσεως της Ελλάδος. Ιδρυμα Δασικών Ερευνών.
20. C. D. Smith, Western Mediterranean Europe. A. Historical Geography of Italy, Spain and Southern France Since the Neolithic, Academic Press, 1979 : 316-317.
21. J. C. Kraft και συν., The Pass at Thermopylae, Journal of Field Archaeology 14, 1987 : 181-198.
22. C. C. Tziavos, ό.π. : 5-8.
23. J. C. Kraft και συν., ό.π.
24. "... Κατά την εν έτει 1885 σημειωθείσαν μεγάλην πλημμύρα αυτού επεχώθησαν και κατέστησαν καλλιεργήσιμοι γαίαι, ουχί μόνον οι τρόλλοι, αλλά και σημαντικόν τμήμα της αβαθούς

θαλάσσης μετά των εκείσε πρότερον υπάρχοντων και υπό του δημοσίου εκμισθουμένων ιχθυοτροφείων". Βλ. σχετ. Υπουργείο Γεωργίας, Εκθεσις Επιτροπής Υπουργείου Γεωργίας και Οικονομίας δια την διερεύνησιν και εκκαθάρισιν των συνθηκών αυθαιρέτου καταλήψεως δημοσίας καλλιεργήσιμου εκτάσεως της αγροτικής περιοχής Ανθήλης-Φθιώτιδος προελθούσης εκ της προσχώσεως του Μαλιακού Κόλπου υπό των υδάτων του Σπερχειού Ποταμού. Αρχείο Διεύθυνσης Γεωργίας νομού Φθιώτιδας 2.4.1976.

25. Βλ. σχετ. Κ. Α. Ζησόπουλου Ανθήλη ... ο.π., ... : 13.
26. Βλ. το σχετικό κεφάλαιο : "Η αιξ και τα δάση μας" στο Εικόνες εκ των Ελληνικών Δασών, Αθήναι, 1900 : 152-165. Για ευνόητους λόγους δεν λείπουν και οι αντίθετες απόψεις. Βλ. εφ. Επαρχία 23.9.1939.
27. Στις αρχές Ιουλίου 1939 μια μεγάλη πλημμύρα κατά την οποία "ολόκληρος ο κάμπος μετεβλήθη εις θάλασσαν αποδίδεται από το Υπουργείο Γεωργίας "εις την λόγω αποψιλώσεως των γειτονικών ορέων εξόγκωσιν των χειμάρρων". Ως εκ τούτου το Υπουργείο "διέταξεν όπως επεκταθῆ και εφαρμοσθῆ αυστηρότερον η απαγόρευσις ξυλεύσεως και αιγοβοσκῆς εις τας υψηλάς λεκάνας απορροῆς των χειμάρρων, αναληφθεὶς υπό της γεωργικῆς υπηρεσίας η ρύθμισις της υψηλῆς κοίτης των χειμάρρων Πλατυστόμου, αρχίσει δε εις την ορεινὴν λεκάνην απορροῆς του χειμάρου Ξεριά της Υπάτης η κατασκευὴ φραγμάτων και η αναδάσωσις διατεθείσης προς τούτο πιστώσεως ..." εφ. Επαρχία 6.7.1939.

28. Κ. Κωστή, Αγροτική Οικονομία και Γεωργική Τράπεζα. Οψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1987 : 124-130.
29. Οπως αναφέρεται : "Η περιοχή των Θερμοπυλών και των εκβολών του Σπερχειού, διέφερε πολύ από τη σημερινή, τον καιρό της γαλατικής εισβολής (279 π.Χ., Λ.Λ.). Στους 22 και πλέον αιώνες που μεσολάβησαν, ο Σπερχειός και άλλα τέσσερα προς νότον μικρότερα ρέματα (ο Ηρόδοτος 7,198 κ.π. τα ονομάζει Δύρα ποταμό, Μέλανα, Ασωπό και Φοίνικα), σχημάτισαν εκτεταμένες προσχώσεις και η θάλασσα απομακρύνθηκε προς ανατολάς. Ο Πausanίας παρουσιάζει την εκτεταμένη σημερινή πρόσχωση ως βάλτο με λασπόνερα, που μερικά πλοία μπορούσαν να τα διασχίσουν και να πλησιάσουν την ακτή (κεφ. 21,4). Ο βάλτος αυτός ήταν θάλασσα διακόσια χρόνια πριν από τη γαλατική εισβολή ή 600 και πλέον χρόνια πριν από τον Pausanias. Ο Ηρόδοτος αναφέρει (7,198) πως κατά την εισβολή του Ξέρξη, μόνο ένα στενό πέρασμα υπήρχε μεταξύ των βραχωδών βορειανατολικών υπωρειών του Καλλιδρόμου και του Μαλιακού κόλπου ("χώρος κάρτα στενός" που μόλις ήταν αρκετός για την εκεί "αμαξιτόν οδόν")... Ο Pausanias αποδίδει την ήττα του Βρέννου εξίσου στη στενότητα του περάσματος και στα λασπόνερα του έλους που παρεμβάλλονταν μεταξύ του βουνού και της ανοιχτής θάλασσας. Πολλοί γαλάτες βούλιαξαν στο έλος προσπαθώντας να πλησιάσουν τους υπερασπιστές του στενού (κεφ. 21)". Βλ. σχετ. Πausanίου Ελλάδος Περιήγησις, Βοιωτικά-Φωκικά, Εκδοτική Αθηνών, 1981

: 371 (408). Ανασκαφές του 1939 αποκάλυψαν σειρά στοιχείων για τον προσδιορισμό του σημείου όπου διεξήχθη η μάχη κατά τους Περσικούς πολέμους. Είναι γνωστές επ'αυτού τόσο οι αρχικές δημοσιεύσεις του Μαρινάτου (1939) και άλλων (Pritchett, 1958, Burn, 1963, Mackay, 1963, Green, 1970) όσο και επί της ανασύνθεσης του αρχαίου περιβάλλοντος (Marinatos, 1951, Mackay, 1963, Green, 1970), βλ. σχετ. C.C. Tzianos, ό.π., 20-21.

30. "Κατά ταύτα η παραλία του Μαλιακού κόλπου από των Περσικών πολέμων μέχρι τούδε μετετοπίσθη εξ χιλιομέτρα και πλέον προς ανατολάς, η δε δια των προσχώσεων του ποταμού προσαύξεις της ξηράς εξακολουθεί εισέτι γιγνομένη ταχέως, ως διεκνύεται εκ της συχνής μετατοπίσεως των αλατοπηγίων, μετακινουμένων εκάστοτε πλησιέστερον προς την παραλίαν", γράφει στα 1907 ο Ι. Γ. Βορτσέλας. (Βλ. Φθιώτις. Κασταλία, φωτοτυπική έκδοσις του αρχετύπου και προσθήκαι, 1973 : 22).
31. Βλ. C.C. Tzianos, ό.π. και ιδιαίτερα J. C. Kraft και συν., ό.π.
32. Ο ρυθμός των αποθέσεων εξαρτάται από την ένταση των βροχοπτώσεων, τις εκχερσώσεις των ευδιαβρώτων περιοχών και της γεωγραφικής και γεωμορφολογικής θέσης της προκείμενης περιοχής, σε σχέση με το ρεύμα στις όχθες του οποίου αποτίθενται πρώτα τα χονδρόκοκκα υλικά και στη συνέχεια κατ'αναλογία προς την απόσταση τα εξ αυτών λεπτότερα. Συνήθως στις Ελληνικές πεδιάδες αυτές οι ποτάμιες αποθέσεις

ή αποθέσεις ρευμάτων καλλούνται αλλούβια. Τα αλλούβια παρουσιάζονται ως κανονική κατανομή αμμωδών εδαφών πλησίον της όχθης των ρευμάτων, αργιλλωδών σε μεγάλη απόσταση εξ αυτών και πηλωδών στην ενδιάμεσο. Βλ. Σχ. Ν. Ι. Γιάσογλου Μαθήματα Γεωργικής Χημείας (Εδαφολογία) ΙΙ, Α.Γ.Σ.Α., 1983: 119-121. Τα αλλουβιακά εδάφη καταλαμβάνουν 17% της επιφάνειας της χώρας. Η σημασία τους είναι μεγάλη για την εντατική γεωργία. Βλ. σχ. Γ. Νάκου, Συμβολή εις την μελέτην των δασικών εδαφών της Ελλάδος : Φυσικαί, χημικαί και βιολογικαί ιδιότητες, Υπουργείο Γεωργίας, Γενική Δ/νσις Δασών και Δασικού Περιβάλλοντος, Ίδρυμα Δασικών Ερευνών Αθηνών, 1977 : 7. Όσον αφορά τον νομό τα πρόσφατα αλλουβιακά εδάφη καταλαμβάνουν ποσοστόν 21% επί της συνολικής του επιφάνειας, τα Lithosols επί ασβεστολίθων 29%, τα Regosols-Inceptisols επί τριτογενών αποθέσεων 10%, τα Lithosols-Alfisols επί σχιστολίθων 17% και τα Lithosols-Alfisols επί φλύσχου 23%. Βλ. σχ. Α. Παναγιώτου, Συγκριτική Έρευνα Γεωργικής Αναπτύξεως Νομού Φθιώτιδος. Τυπολογική Ανάλυσις, Διδακτορική Διατριβή, Α.Γ.Σ.Α. 1974 : 15-16.

33. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ανθρωπογενούς προέλευσης διάβρωση δεν συνδέεται πάντοτε με ανάλογης έκτασης αποθέσεις στην Μεσογειακή Ευρώπη. Για παράδειγμα στη νότια Etruria, η περίοδος των μεγάλων αλλουβιακών αποθέσεων στη λεκάνη αρχίζει τον 3ο αι. μ.Χ. Ωστόσο η εκτεταμένη εκκαθάριση γαιών προς γεωργική χρήση, είχε συμβεί περισσότερο από 800 χρόνια πριν. Βλ. C. D. Smith, ό.π.,:

320.

34. J. C. Kraft και συν. ό.π.

35. Εννοείται (προφανώς) το Διάγραμμα των εν τω χωρίω Ιμίρ-Μπέη-Αλαμάνας καταπατηθειών Εθνικών γαιών (Κλίμακα 1:10.000), 1898, των Δ. Κ. Βέλλου, Η. Ε. Κόρδατση, Βλ. Χάρτη 3 Παρ/τος.

36. C. C. Tzianos, ό.π., 68.

37. Στο διάγραμμα του Γεωργίου Δομάϊερ, Χάρτης των Χωριών Ιμίρμπεη και Αλαμάνα. Ιδιοκτησία των Κ.Κ. Αδελφών Τσαλλαίων (Κλίμακα 1:10.000), 1846.

38. Οι προσδοκίες των κατοίκων όσον αφορά τις παραγωγικές δυνατότητες του εδάφους της περιοχής δεν ήσαν αδικαιολόγητες. Μόλις 33 χρόνια μετά την έναρξη του μεταπολεμικού εγγειοβελτιωτικού έργου, τα παθογενή εδάφη της περιοχής έχουν καταστεί σε μεγάλο βαθμό παραγωγικά. Σε σχετική έκθεση επί 17.830 στρεμμάτων 42,1%, δεν παρουσιάζουν παθογένεια και μπορούν να αξιοποιηθούν γεωργικώς με διάφορες (μη δενδρώδεις καλλιέργειες), 14,8% είναι παθογενή μόνο στο υπέδαφος και είναι γεωργικώς αξιοποιήσιμα με διάφορες μη βαθύριζες καλλιέργειες, 18,4% παρουσιάζουν παθογένεια (αλατούχα, ακλακιωμένα και αλατουχοαλκαλιωμένα αλλά μπορούν να αξιοποιηθούν με ανάλογα ανθεκτικές καλλιέργειες και 24,7% είναι ισχυρά ως πολύ ισχυρά αλατουχοαλκαλιωμένα και συνιστάται η περαιτέρω ορυζοκαλλιέργεια προς αυτοβελτίωση. Βλ. Δ. Καστάνη, Εδαφολογική έκθεση για τα παθογενή εδάφη περιοχής

αρδευτικού έργου εκβολών Σπερχειού, ΓΔΕΒ-ΥΠΑΕ-Δ/νση 1η Υπουργείο Γεωργίας, 1982.

39. Στον προαναφερθέντα χάρτη του Leake (1836) σημειώνονται αλοπήγια, δηλαδή αβαθείς λάκκοι που κατασκευάστηκαν αρχικά για να πήζουν το αλάτι (λεπτομέρειες για την προβιομηχανική τεχνολογία και οικονομική σημασία του αλατιού βλ. Δ. Πετανίδου και συν, Αλυκές του Αιγαίου, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1986). Όσον αφορά την ιχθυοκαλλιέργεια είναι γνωστό ότι μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, το δημόσιο εκμισθώνει στις εκβολές του Σπερχειού έξη ιχθυοτροφεία υπό τις ονομασίες "Χασάδες", "Στενό", "Λάκκοι", "Γαλανό", "Γαγαλάκι" και "Σπίθα". Βλ. Δ. Κ. Βέλλου και Η. Ε. Κόρδατση, Διάγραμμα ... ό.π.
40. Η ύπαρξη ελών στην παράκτια ζώνη, συμβάλλει αναμφίβολα στην αύξηση της παραγωγικότητας των γειτνιαζόντων θαλασσίων περιοχών, ενώ αποτελούν σημεία απόθεσης και εγκλωβισμού, συνεπώς εξαφάνισης δι'ενταφιασμού, μεγάλων ποσοτήτων μεταφερομένης αλλά και αυτόχθονης ύλης, ενεργείας. Επιπλέον συσσωρεύοντας βαρέα μέταλλα, λειτουργούν εκτός από υποδοχείς και σαν μετατροπείς αζώτου, ενώ αποτελούν και σημεία συσσώρευσης ολικού φωσφόρου. Έχει αποδειχθεί ότι τα αβαθή νερά, όπως είναι οι λιμνοθάλασσες, τα δέλτα των ποταμών, τα παραθαλάσσια έλη, είναι από τα πιο παραγωγικά συστήματα της γης. Ιδιαίτερη είναι η σημασία των αλοελών για τα πρωταρχικά στάδια πολλών ψαριών και καρκινοειδών. Σχετική βιβλιογραφία παραθέτει ο Α. Ι. Ζαρκανέλλας, ό.π.

41. Θεωρείται ότι η παρουσία εκτεταμένων ελών κατά μήκος των νοτίων και δυτικών ακτών του κόλπου θα πρέπει να δρα ευεργετικά στην ύπαρξη των επικρατούντων σ' αυτόν ευνοϊκών συνθηκών από οικολογική άποψη. Και τούτο, αν και είναι ελάχιστα γνωστή η κυκλοφορία των υδάτων μέσα στον κόλπο αλλά και ο τρόπος και ρυθμός ανταλλαγής τους μ' εκείνα του Β. Ευβοϊκού. Από την άλλη, η παροχή του Σπερχειού, θα πρέπει να ανανεώνει τα νερά του κόλπου κάθε δυο χρόνια αλλά η συμβολή του περιορίζεται κυρίως τους χειμερινούς μήνες οπότε και σημειώνονται οι μεγαλύτερες παροχές. Έτσι η συμμετοχή του Σπερχειού στην ανανέωση και οξυγόνωση του Μαλιακού, είναι χωρίς ουσιαστική αξία αφού κατά την θερινή περίοδο που είναι και η πιο κρίσιμη, οι πολύ μικρές παροχές (2,5 μ³/δευτ.) χρησιμοποιούνται για άρδευση. Βλ. Α. Ι. Ζαρκανέλλας, ό.π.

42. Πριν από τη χρήση της κινίνης, η ελονοσία ήταν συνήθως μια θανάσιμη ασθένεια αφού πρώτα οδηγούσε σε μείωση της ζψτικότητας και παραγωγικότητας των θυμάτων της. Η πανώλης μεταφερομένη από την Ινδία και την Κίνα από μακρινούς ταξιδιώτες, αν και αποτελούσε μεγάλο φόβο, ήταν ένας περαστικός επισκέπτης στην Μεσόγειο. Η ελονοσία αντίθετα εγκαθίσταται μόνιμα εκεί. Συνιστά το "φόντο στην Μεσογειακή παθολογία". Κατά ένα παλιό Ετρουσκικό ρητό η καλύτερη συνταγή απέναντι στην ελονοσία ήταν ένα γεμάτο πιάτο. Αλλά με παραμελημένες τις αρδευτικές και αποστραγγιστικές διώρυγες, τα όρη σε ραγδαία αποδάσωση, την αλλαγή στις

συνθήκες ροής των ρευμάτων ή την πτώση του πληθυσμού στις πεδιάδες και τον έλεγχο της γης από τους αγρότες χαλαρωμένο, η ελονοσία εξαπλώνεται και παραλύει τα πάντα. Η πεδιάδα ξαναεπιστρέφει πάλι στην αρχική βαλτώδη κατάσταση της. Πρόκειται για μια αυτόματη αντί-βελτίωση. Αυτό συνέβη στην αρχαία Ελλάδα. Βλ. F. Braudel, The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, Fontana /Collins, 1981/I : 63-64.

43. Σε χώρες όπως η Ιταλία, όπου οι κοινότεροι φορείς της ελονοσίας είναι είδη που ευδοκιμούν σε ακάλυπτο χώρο, η αποδάσωση για καλλιέργεια και η υποβάθμισή της σε ποιώδη βλάστηση πρέπει να συνέβαλε ιδιαίτερα στην εξάπλωση της ασθένειας. Βλ. C. D. Smith, ό.π. : 387.
44. Υπήρξε μια έκρηξη ελονοσίας στα τέλη του 15ου και τις αρχές του 16ου αιώνα. Ίσως γιατί τότε ο άνθρωπος εντατικοποίησε τις προσπάθειές του για την ανεύρεση νέας γης. Που θα υπήρχε μια περισσότερο υποσχόμενη προοπτική από τα μετασχηματιζόμενα έλη των πεδιάδων; Ο μεγαλύτερος κίνδυνος βρίσκεται στην πρώτη διατάραξη των μολυσμένων περιοχών. Κατά την έκφραση του Braudel : "Να αποικίσεις μια πεδιάδα συχνά σήμαινε να πεθάνεις εκεί". F. Braudel, ό.π. : 66.
45. Άλλες στατιστικές ανεβάζανε τα έλη, που έχουν έκταση μεγαλύτερη από ένα στρέμμα, σε 639 και υπολογίζαν πως εκάλυπταν το 1/68-1/72 της επιφάνειας της χώρας. Συγκριτικά στα 1934, τα έλη καλύπτουν τα 3/32, που ως έκταση αποτελούν το 1/6 των δασών και το 1/4 της καλλιεργήσιμης γης. Βλ. Δ.

- Δανιηλίδη, Η Νεοελληνική Κοινωνία και Οικονομία, Νέα Σύνορα, Α. Α. Λιβάνης, (ανατυπωμένη έκδοση του 1934), 1985 : 12.
46. Ως κυριότερα έλη σημειώνονται στην περιφέρεια Φθιώτιδας, πρώτον το σχεδόν συνεχόμενον έλος Μεγάλης Βρύσης - Αγίας Μαρίας - Αυλακίου προς την θάλασσα, εκτάσεως 7.650 στρεμμάτων. Ακολουθούν του Μοσχοχωρίου (2.350 στρ.) και Βαλόγουρνας Λαμίας (245 στρ.). Τέλος στην περιφέρεια Λοκρίδας υπάρχουν το έλος Θερμοπυλών - Αγίας Τριάδας (7.200 στρ.) και εκείνο των Καμένων Βούρλων (450 στρ). Βλ. εφ. Η Αγροτική 31.8.1932.
47. Κ. Γ. Σάββα και Ι. Π. Καρδαμάτη, Η ελονοσία εν Ελλάδι και τα πεπραγμένα του Συλλόγου προς περιστολήν των Ελωδών νόσων (1914-1928), Αθήνα, 1928 : ιγ'-ιδ'.
48. Κ. Γ. Σάββα και Ι. Π. Καρδαμάτη, ό.π. : 361-365.
49. Εφ. Θάρρος 5.4.1936.
50. Άλλοτε σαν "υφέσιμος πυρετός" βλ. εφ. Φθιώτις 22.9.1884, άλλοτε σαν "θέρμαις" αναφερόμενη, "η ελονοσία είναι η συχνότερα και η χειροτέρα αρρώστεια της περιφερείας μας" θα αποφανθεί ανακοίνωση της νομαρχίας στην εφ. Επαρχία 8.8.1928.
51. Αναφέρεται για τα χωριά Ιμίρμπεη, Δρακοσπηλιά και Δαμάστας των Δήμων Λαμίας και Ηρακλειωτών) ότι "ενέσκυψεν ευφλογία, εις τα ποίμνια", εφ Φθιώτις, 5.10.1884, ενώ συνεχείς είναι οι επιδρομές των ακρίδων, εφ. Επαρχία 16.5.1928, 3.7.1928, 7.7.1928, 19.6.1929.

52. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μέσος όρος ζωής στη Γαλλία στα μέσα του 19ου αιώνα ήταν τα 35 χρόνια ενώ στις παράκτιες περιοχές έπεφτε στα 20 ή και χαμηλότερα. Βλ. C. D. Smith, ό.π. : 387. Αντιστοιχα για την περιοχή του δέλτα, σε κύριο άρθρο της εφ Επαρχίας 13.6.1937, αναφέρεται υπό τον τίτλο "Η τραγική ζωή των δημοσίων υπαλλήλων", ότι "εις ηλικίαν 41-46 ετών αποθνήσκουν ή καθίστανται ανίκανοι ή σωματικώς ή διανοητικώς". Σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής, η κατάσταση των αγροτών δεν θα πρέπει να ήταν καλύτερη.
53. Βλ. δεύτερο κεφάλαιο. Ιδιαίτερα τα περί "φυσικής κίνησης του πληθυσμού" στοιχεία. Με όλες βέβαια τις επιφυλάξεις για τους κινδύνους που εγκυμονούν αξιολογήσεις τόσο αδρών δημογραφικών δεδομένων για την ερμηνεία παθογενών αποτελεσμάτων πολλαπλών και αλληλοεπηρεαζομένων αιτιών. Ας μην ξεχνάμε για παράδειγμα την προαναφερθείσα σχέση διατροφής και ελονοσίας από τον Braudel.
54. "Η κινίνη έχει την αυτήν ζήτησιν με το ψωμί. Δεν λείπει από κανένα σπίτι και καμμίαν τσέπην" (εφ. Επαρχία 21.3.1933). Ωστόσο σημειώνονται ελλείψεις στα φαρμακεία και έντονες διαμάχες για τη "φουσκωμένη" τιμή της, για τις υποψίες νοθείας και την μονοπωλιακή διάθεσή της από το κράτος. Βλ. Επαρχία 8.8.1928, 19.5.1932, 12.8.1933. Ενώ δεν λείπουν και οι διαφημίσεις στον τοπικό τύπο : "Διαμένοντες εις ελώση μέρη καταστήτε απρόσβλητοι από ελονοσίαν προληπτικώς καταστήτε χρησιμοποιούντες καθ'όλον το θέρους τρία καψύλια ημερησίως παστερίνης", εφ. Επαρχία, 7.5.1936.

Ωστόσο σημειώνονται ελλείψεις στα φαρμακεία και έντονες διαμάχες για τη "φουσκωμένη" τιμή της, για τις υποψίες νοθείας και την μονοπωλιακή διάθεσή της από το κράτος. Βλ. Επαρχία 8.8.1928, 19.5.1932, 12.8.1933. Ενώ δεν λείπουν και οι διαφημίσεις στον τοπικό τύπο : "Διαμένοντες εις ελώδη μέρη καταστήτε απρόσβλητοι από ελονοσίαν προληπτικώς χρησιμοποιούντες καθ'όλον το θέρους τρία καψύλια ημερησίως παστερίνης", εφ. Επαρχία 7.5.1936.

55. Εφ. Επαρχία 14.5.1939.

56. Βλ. Μπενάκειο Φυτοπαθολογικό Ινστιτούτο Βιολογική καταπολέμησης των Ανωφελών και άλλων κωνώπων εις τους ορυζώνας δια των Ιχθυδίων Gambusia. Υπόμνημα Α.Π. 3623, 19.12.1970, όπως και G. Chapin και R. Wasserstrom, "Pesticide Use ..." ό.π., σημ. 6.

57. Τα πειράματα του Μ.Φ.Ι. συνεχίσθηκαν σε τμήμα των ορυζώνων της Ανθήλης με τη βιολογική καταπολέμηση του 1969. Τα αποτελέσματα υπήρξαν θετικά πάλι. Ετσι τρία χρόνια αργότερα σε έγγραφο του Μ.Φ.Ι. προς τον Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης, αναφέρεται ότι "εντός του Προγράμματος από το παρελθόν έτος 1971 θα πρέπει να κατασκευασθούν στους ορυζώνες Ανθήλης 10 ενυδρία ... κατά το παρελθόν έτος κατασκευάσθηκαν μόνο 2 λόγω προχωρημένης εποχής και κατακλύσεως ορυζώνων. Κατά το προσεχές έτος φροντίστε εγκαίρως για κατασκευή υπολοίπων για ολοκλήρωση και εξυγείανση της περιοχής ...". Βλ. Κατασκευή ενυδρίων δι'ανάπτυξιν Ιχθυδίων Gambusia δια καταπολέμησην κωνώπων. Εγγραφο Μ.Φ.Ι. προς το Τ.Ο.Ε.Β.

Ανθήλης 22.12.1972. Το Πρόγραμμα εγκαταλείφθηκε τελικώς προκρίθειας της χημικής καταπολέμησης.

58. Βλ. σχ. Εγγ. Τμήματος Υγιεινής Ν/χίας Φθιώτιδας προς Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης, 7.6.1983.

59. Α. Γ. Φαρδής Μαθήματα Συγκριτικής Γεωργίας Μέρος ΙΙ. Α.Γ.Σ.Α., Αθήνα 1983 : 35-36.

60. Βλ. σχετικά Κ. Κωστή, "Αγροτική Οικονομία..." : 115, 124-125.

61. Ο Α. Δεδουσόπουλος επισημαίνει ότι συχνά υπάρχει μια αντιπαράθετική χρήση των εννοιών "καπιταλισμός" και "γεωργία". Όμως αυτή η αντιπαράθεση δεν έχει βάση, μια και οι δύο έννοιες ανήκουν σε διαφορετικά θεωρητικά συστήματα : ο καπιταλισμός σημαίνει έναν ειδικό τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας, η δε γεωργία ή πιο σωστά, η αγροτική παραγωγή, έναν κλάδο υλικής παραγωγής. Η αντιπαράθεση συνεπώς δηλώνει είτε την εμπειρική παρατήρηση ότι η αγροτική παραγωγή δεν είναι οργανωμένη σύμφωνα με τον ειδικό τρόπο που αντιπροσωπεύει ο καπιταλισμός ή, ακόμα, ότι δεν μπορεί να οργανωθεί σύμφωνα με τις καπιταλιστικές αρχές. Βλ. "Σημειώσεις για την Ενότητα : Κοινωνιολογία της Ανάπτυξης". Επιμορφωτικό Ερευνητικό Πρόγραμμα Κατάρτισης Νέων Γεωπόνων σε θέματα Αγροτικής Ανάπτυξης και Γεωργικών Εφαρμογών, Γ.Γ.Ν.Γ. - Α.Γ.Σ.Α., 1988 (πολυγραφημένο).

62. Κ. Κωστής, "Αγροτική μεταρρύθμιση και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα, 1917-1940" στο Βενιζέλισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός. Εκδ. Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, και Χ. Χατζηιωσήφ,

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1988 : 149-157.

63. Εκ των απογραφομένων 37.102,211 στρεμμάτων της γαιοκτησίας Τσάλλη 22.307,975 στρέμματα χαρακτηρίζονται σαν γόνιμες γαίες και τα υπόλοιπα 14.794,236 στρέμματα σαν βοσκήσιμες και "τρόλλοι". Βλ. . Δομάιερ, Χάρτης ... ό.π.
64. Κ. Α. Ζησόπουλος, ό.π.
65. Σε αντίθεση με το γνήσιο νομαδικό φύλο τους Σαρακατσαναίους που δεν έχουν μόνιμες κατοικίες ή βοσκοτόπια, οι Βλάχοι και διάφοροι χωρικοί θεωρούνται "ημινομάδες" γιατί είχαν μόνιμες εστίες στα βουνά, συνήθως και κοινοτικά βοσκοτόπια και αυτό που άλλαξε ανάλογα με τα διαθέσιμα λιβάδια, ήταν ο τόπος που ξεχείμαζαν. Όμως ούτε τα θέρετρα ήταν οπωσδήποτε σταθερά, γιατί την εποχή της ακμής των ορεινών όγκων και της νομαδικής κτηνοτροφίας, τα βοσκοτόπια των ορεινών κοινοτήτων δεν επαρκούσαν πάντα για να καλύψουν τις ανάγκες των κατοίκων τους, οι οποίοι ήταν έτσι υποχρεωμένοι ν'αναζητούν λιβάδια σ'άλλα βουνά. Αλλωστε, φαίνεται ότι, ορισμένες φορές, ακόμη και στα χωριά τους οι "ημινομάδες" κτηνοτρόφοι δεν είχαν σταθερές κατοικίες αλλά έμεναν σε καλύβες που έφτιαχναν γύρω από τα σπίτια των μόνιμων κατοίκων του χωριού. Βλ. Δ. Ψυχογιός, Γ. Παπαπέτρου, "Οι ματακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων", Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 53, 1984 : 3-23.
66. J. Theoharopoulos, Marginalisation et perspectives de developement de la montagne Greque. Le cas du village Mavrolithari en Grece Centrale Msc. thesis I.A.M.M.

Montpellier, 1988.

67. Πρόκειται για τις οικογένειες Κοκορέ, Κοντοθάνου και Τζούφλα που μετακινούσαν στην Ανθήλη κατά τις παραμονές του πολέμου (1940) αντιστοίχως 450, 500 και 300 πρόβατα (βλ. J. Theoharopoulos, ό.π.). Σήμερα δεν είναι πια κτηνοτρόφοι. Η πρώτη οικογένεια διαθέτει 370 στρέμματα στην Κοινότητα όπου διαμένει μόνιμα και ασχολείται αποκλειστικά με τη γεωργία. Οι δύο τελευταίες διαμένουν μόνιμα στην Λαμία, διαθέτουν 120 και 160 στρέμματα στην κοινότητα τα οποία και ενοικιάζουν. Κτηματολόγιο Ανθήλης Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης, 1986.
68. Δ. Ψυχογιός, Γ. Παπαπέτρου, ... ό.π.
69. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, κάθε πρόβατο απαιτεί 2,5 στρεμ. χειμερινής βοσκής. Βλ. σχ. Δ. Συρράκη, "Η νομαδική κτηνοτροφία εν Ελλάδι", Γεωργικό Δελτίο Ε.Γ.Ε. XII, 169, 1925, : 651-777 και την εκτιμηθείσα έκταση των κτημάτων Ιμίρμπεη και Αλαμάνας στον χάρτη Γ. Δομάϊερ ... ό.π.
70. Δ. Ψυχογιός, Γ. Παπαπέτρου, ... ό.π.
71. Δελτία Ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής Έρευνας Κοινότητας Ανθήλης Φθιώτιδας, 1968-1969, 1979-1984.
72. Μέχρι την αγροτική μεταρρύθμιση η μετακινούμενη κτηνοτροφία ήταν ο πιο ασφαλής τρόπος ζωής για φτωχούς και πλούσιους κτηνοτρόφους. Η υιοθέτηση της γεωργίας και η μόνιμη εγκατάσταση θα σήμαινε για τους φτωχούς χειρότερη υποδούλωση στα πλαίσια των τσιφλικικών σχέσεων. Από την άλλη, η κρίση της οθωμανικής αυτοκρατορίας με την σταδιακή ανάδυση ασιατοφεουδαλικών σχέσεων και την ένταση των

εθνικοαπελευθερωτικών πολέμων στα Βαλκάνια, επέτειναν ένα κλίμα ανασφάλειας που επικρατούσε και στον γεωργικό τομέα, αποθαρρύνοντας την μόνιμη εγκατάσταση και των οικονομικά δυνατών κτηνοτρόφων. Η εγκατάλειψη της ημινομαδικής κτηνοτροφίας συμπίπτει με την εδραιούμενη υλοποίηση της αγροτικής μεταρρύθμισης, έτσι ώστε αλλαγές να επισυμβούν στο εσωτερικό της απομένουσας ημινομαδικής κτηνοτροφικής κοινότητας προς την εξισορρόπηση των ανισοτήτων των μελών τους. Την κατάργηση του τσιφλικιού ακολούθησε η παρακμή του τσελιγγάτου. Βλ. Β. Νιτσιάκος. Η ημινομαδική κτηνοτροφική κοινότητα στην Ηπειρο : σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση", στο Συνέδριο Ιστορίας, Ηπειρος : Κοινωνία-Οικονομία 15ος-20ος αι., Γιάννενα 4-7.9.1985, (ανάτυπο) Γιάννενα 1986.

73. "Αι σχέσεις Κουτσόβλαχων ποιμένων και κολλήγων, τους οποίους οι Κουτσόβλαχοι απεκάλούν "χωριάτες" κάθε άλλο παρά φιλικαί ήσαν ...". Βλ. Κ. Α. Ζησόπουλου Ανθήλη ... ό.π. : 16 και εφ. Επαρχία 7.11.1935.
74. Εφ. Επαρχία 15.1.1935.
75. Αναφέρεται ως "μέγας δρόμος 40 μέτρων πλάτους καλούμενος "Γελάδοντήρα ή Γελαδαριά" αρχόμενος από έδρα συνοικισμού κοινότητας εξικνούμενος δια μέσου καλλιεργουμένων εκτάσεων μέχρι του επιδίκου δια του οποίου πήγαιναν τα ζώα μέχρι το επίδικο λειβάδι κατ'αγέλας". Βλ. Προτάσεις Κοινότητας Ανθήλης Ενώπιον του Πρωτοδικείου Λαμίας κατά Χ. Τσάλλη και Α. Χήρας, Κ. Παπά 15.3.1952. Αρχεία Κοινότητας Ανθήλης.

76. Χ. Ν. Καραγεωργίου Η ιστορία των τσιφλικιών της Φθιώτιδας και οι αγώνες των αγροτών. Λαμία, 1959 : 29-32.
77. Γραφείον Δημοσίου Οικονομίας, Στατιστική της Γεωργίας. Αθήνα, 1864.
78. VI Διεθνής Εκθεσις Θεσσαλονίκης, Νομός Φθιωτιδοφωκίδος 1931 : 17-18.
79. VI Διεθνής Εκθεσις ... ό.π. Βλ. ακόμη απειλή αιγοτροφίας.
80. Η τεκτονική συμπεριφορά της Οίτης, ερμηνεύει τα συχνά κατολισθητικά φαινόμενα σ' αυτήν. Στον φλύσχη που αναπτύσσεται κυρίως στην Δ. Οίτη-Βαρδούσια-Δ. Ορθρυ, αποδίδονται τα διαβρωτικά φαινόμενα καθώς και στις μεγάλες κλίσεις των πετρωμάτων και τις ολισθηρές επιφάνειες που δημιουργούνται μεταξύ τους από τις βροχοπτώσεις. Βλ. σχ. Πρόγραμμα Αναγνώρισης ... ο.π. : 41.
81. Π. Η. Κόντου Δασική Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 1929 : 255-258. Αντίθετη άποψη ως προς τον χαρακτηρισμό και την εκτίμηση των δασικών εκτάσεων έχει ο Ν. Σ. Μάργαρης, Βλ. σχ. "Η γνώση της δομής και της δυναμικής του Μεσογειακού τύπου οικοσυστημάτων της Ελλάδος απαραίτητη προϋπόθεση της σωστής διαχείρισης" (ανάτυπο). Προς την άποψη αυτή συνηγορεί και η οικολογική αρχαιολογία (όπου και ειδική αναφορά στο "πέραςμα των θερμοπυλών") των J. Donald Hughes, J. V. Thirgood, Deforestation in Ancient Greece and Rome : A Cause of Collapse, The Ecologist, 12 (5) 1982 : 196-208.
82. Κ. Ι. Νεύρος, Ένας εθνικός κίνδυνος. Η διάβρωση των εδαφών που καταστρέφει τα χωράφια της Ελλάδος. Ινστ. Χημείας και

Γεωργίας Νικόλαος Κανελλόπουλος, Πειραιεύς, 1938.

83. Β. Νιτσιάκος, ό.π.

84. Ο Καραβίδας μιλούσε για "δημητριακό τσιφλίκι" και τούτο γιατί "ο κολλήγος ησχολείτο κατά κανόνα εις μονοκαλλιεργείας εις τα δημητριακά, παραλλήλως εδικαιούτο να τρέφη μερικά μικρά και μεγάλα ζώα χωρίς υποχρέωσιν μεριδίου εκ προσόδου εις τον ιδιοκτήτην ... η εργασία εις το Τσιφλίκι, υπό την ειρημένην γενικήν κατεύθυνσιν του ιδιοκτήτου, εστηρίζετο αναλυτικώς εις την μικράν ατομιστικήν οικογένειαν του κολλήγου, η οποία έκαμνε εκτατικήν, μικροεκμετάλλευσιν ... ο ιδιοκτήτης αποβλέπων εις την βοσκήν ως κύριον πόρον, περιορίζει την ελευθερίαν της καλλιεργείας δια τον κολλήγον και ως προς την έκτασιν και ως προς το είδος ... ο κολλήγος και αν πολλαπλασσιάση τας προσπάθειάς του θα απολαύση μόνον ένα μέρος του προϊόντος των κόπων του, επειδή το λοιπόν περιέρχεται εις τον ιδιοκτήτην, πράγμα που καταδικάζει τον κολλήγον εις την κτηνώδη τεμπελιά και τον στερεί ... από την όρεξιν δηλαδή της υπερεργασίας". Βλ. Κ.Δ. Καραβίδα Αγροτικά: Μελέτη Συγκριτική, Παπαζήσης (φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1931), 1978 : 111-200.

85. Σύμφωνα ακόμα και με τον θιασώτη της αγροτικής μεταρρύθμισης Σίδερη, υπήρξε κατ'αυτήν "υπερβολικός τεμαχισμός των παραχωρηθέντων κλήρων εις 2, 3, 4 τεμάχια των 5-10 στρεμμάτων έκαστον, κειμένων πολλάκις μακράν αλλήλων ... ίνα λάβωσιν άπαντες οι κληρούχοι εξ όλων των

ποιοτήτων ...". Βλ. Ι.Α. Σίδηρη, Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετία (1833-1933), Αθήνα 1931: 176-191. Από την άλλη ενώ, κατά τον Σίδηρη πάντα, ο μέσος γεωργικός κλήρος ορίσθηκε στα 44 στρέμματα, με διαφοροποιήσεις όπως μεταξύ π.χ. επαρχίας Μαγνησίας 175 και Λαμίας 60, στην Ανθήλη όσοι "εκ των κολλήγων ήσαν εκ πολυμελών οικογενειών ευρέθησαν μετά τον γάμον των με μικρόν γεωργικόν κλήρον, λόγω διανομής του πατρικού ... (έτσι ώστε πριν τον αναδασμό του 1972. Σημ. Α.Α.) εις γεωργός π.χ., όστις έχει αποκατασταθή εις το τεμάχιον "Παπακώστα" και κατέχει συνολικώς 120 στρέμματα, είναι αναγκασμένος να καλλιεργή εις 20-30 θέσεις από 4-6 στρέμματα". Βλ. Κ.Α. Ζησόπουλου, ό.π. : 17, 47. Το γενικότερο θέμα της ανεπάρκειας του κλήρου "μετά την αγροτική μεταρρύθμιση και την γεωργική αποκατάσταση γηγενών και προσφύγων" θέτει η εκτίμηση της Στατιστικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, ότι η αναλογία, καλλιεργουμένων εδαφών είναι 336 κάτοικοι κατά τετραγωνικό χιλιόμετρο στην Ελλάδα και αντιστοίχως 181 στην Γιουγκοσλαβία και 128 στην Ρουμανία. Εστω και αν θεωρηθεί επαρκής ο κλήρος των 20-30 στρεμμάτων (το 65,25% των καλλιεργουσών οικογενειών διαθέτει μέχρι 30 στρέμματα), δεδομένου ότι τα μισά βρίσκονται σε αγρανάπαυση πάλι το πρόβλημα είναι τεράστιο εφ. Η Επαρχία 11.5.1935. Επί του θέματος των αγραναπαύσεων φαίνεται να διαφωνεί ο Ι. Α. Σίδηρης, ό.π. : 183, ο οποίος αρνείται την μείωσιν της

παραγωγής μετά την μεταρρύθμιση, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για μείωση του μέσου όρου παραγωγής κατόπιν επεκτάσεως της καλλιέργειας, παύση της αγραναπαύσεως με συνέπεια να "καλλιεργείται κατ'έτος η γη επί μειώσει της μέσης αποδόσεως".

86. Ο Ι. Α. Σίδερης, ό.π. : 189, είναι και επ'αυτού σαφής : "Αυξανόμενου δε και του πληθυσμού και του κλήρου συνεπώς περιοριζομένου μόνον η εντατική καλλιέργεια δύναται να αποδώσει. Αλλ'αυτή χρήζει κεφαλαίων και τούτο είναι το κεντρικόν σημείον του αγροτικού ζητήματος εις την Ελλάδα".
87. Όπως εκτίθεται στο περί δημογραφικών εξελίξεων κεφάλαιο στην περίοδο 1928-1940 σημειώνεται μια από τις υψηλότερες πληθυσμιακές αυξήσεις στην Κοινότητα (36,72%).
88. Εννοείται το καθεστώς είτε προνομιακής μεταχείρισης ορισμένων αγοραστών εκ μέρους των πωλητών, στην προηγηθείσα της αγροτικής μεταρρύθμισης περίοδο ή της αυθαιρέτου ιδιοποιήσεως διακδικουμένων υπό του δημοσίου γαιών, που διαιώνισαν οι έκτοτε γενομένες κρατικές ρυθμίσεις. Δεν είναι ίσως άσχετες με τις εν λόγω ανισότητες, οι πληροφορίες του τοπικού τύπου "ότι πολλοί των γεωργών παίζουν ρόλον μικρών τσιφλικούχων εκτελούντες πλείστας όσας εργασίας τας οποίας θα ηδύνατο άριστα να κάμουν οι ίδιοι, δι'εμμίσθων εργατών", εφ. Η Επαρχία 19.8.1936.
89. Στην επαρχία Φθιώτιδας ευρίσκεται το 1/3 των καλλιεργουμένων εκτάσεων του νομού. Ητοι στρέμματα ξηρικά 380.000, ποτιστικά 80.000, κοφτολείβαδα φυσικά 500.000,

κοφτολείβαδα τριφύλλια 7.000, ελιές δι'έλαιον 5.000, δια φαγητόν 20.000, καστανεώνες 2.500, αμπέλια 10.500, νέαι φυτεΐαι αμπέλων 3.500. Εκτιμώντας ότι ο καθαρός γεωκτηνοτροφικός πληθυσμός ανέρχεται σε περίπου 50.000, αναλογεί κατά αγρότη έκταση 8-10 στρεμμάτων ή περίπου κατά οικογένεια 40-50 καλλιεργουμένων στρεμμάτων, εφ. Η Επαρχία 11.2.1934.

90. Αναφέρονται σχετικά τα εξής καταστήματα με το αντιστοίχως απασχολούμενο εργατικό δυναμικό : Ξυλουργικό εργαστάσιο Θεοδοσίου τεχνίτες 15 - εργάτες 15, κυλινδρόμυλος Στεργιόπουλου εργάτες 20, βιομηχανία κατεργασίας άλατος Χ. Βαλάρη, εργοστάσιο ζυμαρικών αδελφών Ράμμου, βιοτεχνία κουραμπιέδων Μπουσίου, βιομηχανικός οίκος Ιωσήφ, κυλινδρόμυλος και εκκοκιστήριο Κ. Κρόκου και Μουζέλη εργάτες 20, πλεκτήριο Κ. Μποβιάτσου εργάτες 15-20, εργοστάσιο ζαχαρωδών Ε. Καρανδρέα, καπνοβιομηχανία "Εκλεκτόν" Ρ. Ε. Ριζοπούλου, εργοστάσιο σαπυνοποιΐας Ι.Β. Τσιπούρα, ατμοκαθαριστήριο και βαφείο ο "Κρίνος" Μανδηλάρη, εκκοκιστήριο Π. Κίτσου εργάτες 5, κυλινδρόμυλος Ι. Ν. Γραμματίκα και Σια εργάτες 15, υδρόμυλος Ι. Κρανάκη εργάτες 3, εργαστάσιο ζυμαρικών αδελφών Δασκαλόπουλου, αρωματοποιΐα αδελφών Πλατή, βαφείον και ατμοκαθαριστήριο τα "Χρυσάνθεμα". Βλ. εφ. Η Επαρχία 16.1.1937 και VI Διεθνής Εκθεσις ... ό.π., 20.

91. Στα 1933 υπήρξαν κάποιες πιστώσεις δια την κατασκευή της οδου Ανθήλης και εθνικης οδού (εφ. Η Επαρχία

15.7.1933). Όμως γενικώς σύμφωνα με ανακοίνωση του Συγκοινωνιακού δικτύου οδών της περιφέρειας του Σωματείου Αυτοκινητιστών Φθιώτιδας : "η κατάσταση του Συγκοινωνιακού δικτύου οδών της περιφέρειας του Νομού Φθιώτιδας είναι αξιοθρήνητος, οι δε δρόμοι κατά μέγα μεν μέρος έπαυσαν και να αναγνωρίζονται μεταξύ των φυσικών ανωμαλιών και εκτάσεων του εδάφους δια δε τους κατά χάραξιν μόνον υφισταμένους η διάβασις δια των τροχηλάτων καταντά αληθής αγωνία", εφ. Η Επαρχία 26.1.1935.

92. Η αλλαγή από εκτατική σε εντατική καλλιέργεια σηματοδοτείται από ορισμένα χαρακτηριστικά που μπορούν να συνοψισθούν ως προσαρμογή του καλλιεργητικού συστήματος και της εγγείου γεωργικής υποδομής στην πληθυσμιακή αύξηση. L. Malassis, Agriculture and the development process, The Unesco Press, 1975 : 50-57.
93. Βλ. Κ. Δ. Καραβίδας, ό.π. : 121-122.
94. Κ. Α. Ζησόπουλος, ό.π. : 37.
95. Βλ. Εφ. Η Επαρχία 5.2.1935 και 19.5.1935 όπου αναφέρονται εκτός των βραβευθέντων και οι επικρατούσες κατά τα φαινόμενα ποικιλίες σίτου Αθάλασσα και Κύπρου. Στο νομό Φθιωτιδοφωκίδος κυριώτερες ποικιλίες της εποχής αναφέρονται οι εξής : αρναούτ, ντεβές, ραψάνι, κεντράδι, τριμήνι, βλαχόσταρο, κυπρέϊκο, καμπέρα. Βλ. VI Διεθνής Εκθεσις Θεσσαλονίκης ... ό.π. : 8.
96. Βλ. VI Διεθνής Εκθεσις Θεσσαλονίκης ... ό.π. : 12 άλλωστε η επικράτηση της σιτοκαλλιέργειας είναι γενικώτερο

φαινόμενο. Από ορισμένους ερευνητές συσχετίζεται η εισβολή της εμπορευματοποίησης με την αύξηση των μονοκαλλιεργειών σε προϊόντα που ζητά άμεσα η εσωτερική αγορά ή προσφέρονται για εξαγωγές. Τα δημητριακά κατέχουν κυρίαρχη θέση σ'αυτή την αυξητική τάση (και ακολουθούν το βαμβάκι, η σταφίδα και ο καπνός), η οποία με τη σειρά της μειώνοντας τις δυνατότητες της παραδοσιακής οικογενειακής αυτάρκειας ενισχύει της εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής. Βλ. Α. Ρήγου, Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής, Θεμέλιο, 1988 : 42.

97. Βλ. εφ. Η Επαρχία 5.1.1935. Η ανωτέρω μέση απόδοση στα πεδινά, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ικανοποιητική συγκρινόμενη με την ανάλογη εθνική (58 κιλά κατά στρέμμα) της τριετίας 1930-1932. Αλλωστε στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 η πτωτική τάση των ετών 1914-1932 στις στρεμματικές αποδόσεις των σιτηρών θεωρείται ως αντιστρεφόμενη. Μια πτωτική τάση που, ειρήσθω εν παρόδω, μάλλον επιπόλαια αποδόθηκε στην αγροτική μεταρρύθμιση όπως ήδη παρατηρεί ο Ι.Α. Σίδερης. Βλ. σημ. 85 αλλά και σύγχρονοι ερευνητές όπως Κ. Κωστής, ό.π. : 43-50.
98. Οι ημέρες εργασίας υπολογίζονται ως εξής : 365 μείον 52 Κυριακές και 53 για γιορτές, πανηγύρεις, γάμους, βαπτίσεις και 90 λόγω βροχών απομένουν 150 ή 40 κατά εποχή. Δεδομένου ότι ο ενεργός γεωργικός πληθυσμός στο νομό εκτιμάται σε 120.000 τα διαθέσιμα ημερομίσθια είναι 18

εκατ. Βλ. εφ. Η Επαρχία 11.12.1934. Ο Χ. Ευελπίδης εκτιμά ότι τα απαιτούμενα ημερομίσθια στη γεωργία στα 1939 είναι 93,6 εκατ. ανδρικά και 75,7 εκατ. γυναικεία, στην κτηνοτροφία 70,2 εκατ. ανδρικά και 32,4 εκατ. γυναικεία στην οικοτεχνία 2,7 εκατ. ανδρικά και 12,7 εκατ. γυναικεία και στα δάση 9,1 εκατ. ανδρικά και γυναικεία. Το σύνολο είναι 296,4 εκατ. και με την προϋπόθεση ότι το 60% του αγροτικού πληθυσμού μπορεί να πραγματοποιήσει 250 ημερομίσθια τα συνολικά διαθέσιμα ημερομίσθια ανέρχονται σε 696 εκατ., δηλαδή μόνο 43% των διαθέσιμων ημερομισθίων αξιοποιούνται. Βλ. Χ. Ευελπίδη, Η γεωργία της Ελλάδος, 1944 : 26.

99. Συναντάμε τις πρώτες διαφημίσεις πετρελαιοαρότρων στον τοπικό τύπο, Βλ. σχ. Εφ. Η Επαρχία 17.7.1928. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο βιομηχανικός οίκος Ι. Ιωσήφ που ιδρύθηκε στα 1880 αναπτύσσεται την ίδια εποχή. Ενώ λοιπόν κατ' αρχάς ασχολείται με κατασκευή και επισκευή διτρόχων-τετρατρόχων και γεωργικών εργαλείων βαθμιαία θα στραφεί στις σιδηροκατασκευές. Συναγωνιζόμενος τις μεγάλες βιομηχανίες Γκλαβάνη-Σταματόπουλου του Βόλου θα βρεθεί (1937), στην πρώτη τριάδα εργοστασίων κατασκευής γεωργικών εργαλείων ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνονται άροτρα, ιπποσκαλιστήρια, σταφυλοπιεστήρια, εγκαταστάσεις παγοποιείων-ψυγείων, αλευρομύλων κ.τ.λ. Από το 1929 ήδη ειδικεύεται στην κατασκευή καθαριστηρίων σπόρου, εκκοκιστικές αραβοσίτου, πιεστήρια καπνών,

σταφυλοπιεστήρια, βουτυρομηχανές, πιεστήρια χάρτου, αντλίες χειροκίνητες και ιμαντοκίνητες, μύλους αραβοσίτου, πετρελαιομηχανές, βενζινομηχανές, σβάρνες, θερμαντικές μηχανές, αυτοδετικές, χαρτοκοπτικές, χορτοσυλλεκτικές. Βλ. εφ. Η Επαρχία 6.2.1929 και 16.1.1937. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 ο Δήμαρχος Λαμίας θα ζητήσει να αποσταλεί ειδικός του Υπουργείου Γεωργίας για να γνωμοδοτήσει περί της πειραματικής εφαρμογής μηχανικής άροσης και σποράς από συνεργείο τριών βενζοναρότρων "Κλάϊτον" συνδέοντας αυτή με την αναγκαιότητα διάδοσης της βαθείας άροσης στα ήδη εξαντλημένα λόγω της συνεχούς καλλιέργειας εδάφη, βλ. σχ. εφ Η Επαρχία 15 και 25.7.1933. Σύμφωνα με πληροφορίες μας, στην Ανθήλη ο πρώτος ελκυστήρας τύπου J. Deere εμφανίστηκε την ίδια περίοδο με σιδηρούς τροχούς και καρφιά, βλ. σχ. Ι. Καραμάνου και συν, Μηχανική Καλλιέργεια, Υ.Γ., 1930: 16-17 και ο επόμενος ήταν ένας Massey-Ferguson στα 1950. Συνεργεία υπήρχαν στην Λαμία, ενώ ένα ταξίδι στην Αθήνα για επισκευή μέσω της παλιάς εθνικής οδού απαιτούσε τουλάχιστον 12 ώρες. Ακόμα και μέχρι το 1949 (Α. Κ. Ζησόπουλος, ό.π.: 37) η καλλιέργεια γινόταν με ίππους, ενώ από μια περιγραφή της εργασίας του ατμοκίνητου αλωνιστικού συγκροτήματος Ανταχόπουλου μεταπολεμικά, πληροφορούμαστε ότι "το αλώνισμα με τα άλογα έγινε τελευταία φορά τον πρώτο χρόνο της Κατοχής". Βλ. εφ. Ανήλη Μάρτης-Ιούνιος 1985. Πάντως η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών του νομού ιδρύθηκε το 1931,

αγόρασε στα 1937 το πρώτο αλωνιστικό της συγκρότημα αποτελούμενο από ένα τρακτέρ και μια αλωνιστική μηχανή, στην οποία σύντομα προσετέθη και μία δεύτερη, (εφ. Η Επαρχία 5.3.1939), γεγονός που επιτρέπει την υπόθεση ότι η εκμηχάνιση του αλωνισμού στην Ανθήλη δεν ήταν άγνωστη προπολεμικώς.

100. Στον εβδομαδιαίο τύπο γράφονται οδηγίες για την παρασκευή κοπριάς από στέμφυλα όπου τονίζεται η αξία της, δείγμα της συνειδητοποίησης του προβλήματος της λίπανσης, εφ. Η Επαρχία 24.8.1932. Η έλλειψη χημικών λιπασμάτων συνδέεται με τις χαμηλές αποδόσεις (1/2 των βαλκανικών χωρών, 1/3 Ευρώπης, 1/4 Βελγίου). Αναφέρονται 0.20 λιπαντικές μονάδες (;) εφαρμοζόμενες στο στρέμμα έναντι 13 της Ολλανδίας και 2,8 της Ιταλίας, βλ. εφ. Η Επαρχία 11.5.1935. Αντίθετα οι αρμόδιες υπηρεσίες συστήνουν 6,4 μονάδες φωσφόρου και 1,12 αζώτου στο στρέμμα, βλ. εφ. Η Επαρχία 19.10.1935.
101. Η προτίμηση στον σιταρόσπορο Μεντάνα είναι εμφανής όσο και δυσχερής η απρόσκοπτη προμήθειά του, βλ. εφ. Η Επαρχία 10.11.1934. Η άροση επιδιώκεται πια σε βάθος 8 εκατοστομέτρων, ενώ προπαγανδίζεται η γραμμική σπορά τόσο στο σιτάρι, εφ. Η Επαρχία 17.5.1934 και 19.10.1935 όσο και στο βαμβάκι, εφ. Η Επαρχία 9.6.1934. Στο σιτάρι η γραμμική σπορά θα επικρατήσει στο τέλος της εν λόγω δεκαετίας, βλ. εφ. Η Επαρχία 25.1.1940. Είναι ενδιαφέρον ότι τόσο για τις εφαρμογές αυτών των πρακτικών, όσο και για την προμήθεια των αναγκών γι' αυτές μηχανών προτείνεται η συμμετοχή των

γεωργικών συνεταιρισμών ή και "ομάδων καλλιεργητών" μισό περίπου αιώνα πριν επαναφέρει τον θεσμό, εκσυγχρονίζοντας τον βεβαίως, η Κοινή Αγροτική Πολιτική.

102. Βλ. Κ. Κωστής : ό.π. 43.

103. Η πρωτοβουλία ανήκε από κοινού στην Α.Τ.Ε. και τον Υποσταθμό Ινστιτούτου Βάμβακος Λειβαδιάς. Βλ. εφ. Η Επαρχία 4.2.1933.

104. Βλ. εφ. Η Επαρχία 14.11.1936 και 2.3.1938.

105. Πρόκειται για τις εργασίες των γεωπόνων Κ. Β. Σακαντάνη, Το πρόβλημα της παραγωγικής γης, Ανταίος Α' 2, 1945 : 32-38, (σε συνέχειες) και Το πρόβλημα των γεωργικών κεφαλαίων στην Ελλάδα, Ανταίος Β' 25/26, 1946 (σε συνέχειες), όπως και Α. Κριάρη, Επέκταση και ένταση καλλιέργειας, Ανταίος Α' 19/20, 1946 : 416-419 (σε συνέχειες). Ιδιαίτερα οι απόψεις του Σακαντάνη παρουσιάζουν πολλαπλό ενδιαφέρον. Πρώτον, γιατί στο τεχνοκρατικό κριτήριο της πληθυσμιακής πίεσης ως κινούσας αιτίας της εντατικοποίησης (βλ. άνω σημ. 92), εισάγει την κοινωνική-ιστορική διάσταση με την εξέταση των συνεπειών της συγκεκριμένης αγροτικής μεταρρύθμισης θεωρώντας ότι "η παραγωγική όμως χρησιμοποίηση της Γης, είναι άλυτα δεμένη με την κοινωνική κατανομή της Γης, δηλαδή τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη γη και τον καλλιεργητή της, από την άποψη της ιδιοκτησίας:" Η εν λόγω κοινωνική-ιστορική διάσταση, του επιτρέπει στη συνέχεια να διακρίνει την απόλυτη και σχετική πυκνότητα πληθυσμού θεωρώντας την μικρή απόλυτη

πυκνότητα της Ελλάδας σε Ευρωπαϊκό επίπεδο σαν "σημάδι οικονομικής καθυστέρησης και όχι απόδειξη" στενότητας γης". Πράγματι, όπως αποδεικνύει στατιστικά, η σχετική πυκνότητα (σχέση πληθυσμού και γεωργικής επιφάνειας) στην Ελλάδα είναι μεγάλη (1939) και αποδίδεται στην μεγάλη έλλειψη καλλιεργήσιμης γης. Παρατηρεί εξάλλου ότι μέσα σε μια δεκαετία (1929-1939) 8-10 εκατ. στρέμματα ή 6-7% της συνολικής έκτασης αποδόθηκαν σε καλλιέργεια κυρίως όμως σε βάρος των βοσκών, της δασικής έκτασης και λιγότερο από την αποξήρανση εδαφών. Κατά συνέπεια αντικατοπτρίζει περισσότερο αύξηση πλεονάζοντος πληθυσμού και λιγότερο τοποθέτηση κεφαλαίων. Η όπως παρατηρεί ο Β. Παναγιωτόπουλος (βλ. σχετ. Ο ειδικός ρόλος της γεωργίας στη διαμόρφωση των σχέσεων πόλης-υπαίθρου τον 18ο αιώνα, Ο Πολίτης, 7, 1976 : 30-45), στην ελληνική αγροτική ανάπτυξη η εργατική δύναμη προηγείται από τις επενδύσεις κεφαλαίων. Έτσι -όπως και εμείς παρακολουθήσαμε στη συγκεκριμένη περίπτωση- γενικότερα παρατηρείται ένα σύστημα χαλαρότερης εκμετάλλευσης όπως είναι το ποιμενικό-δασικό να υποκαθίσταται από το αροτραίο εκτάτικης καλλιέργειας που με τη σειρά του είναι χαλαρότερο από το κεφαλαιοκρατικό σύστημα πλήρως εκχρηματισμένης, εντατικής γεωργίας. Πολλές εκτάσεις είναι κρυμμένες κάτω από τη δήλωση "της βοσκής" ή τεράστιοι ελαιώνες αποτελούν "φέουδα" μεγαλοϊδιοκτησίας, 19,5% του εδάφους βρίσκεται σε αγρανάπαυση ενώ κυριαρχεί η ασύμφορη σιτοκαλλιέργεια (83% των καλλιεργηθέντων αγρών)

και 6 εκατ. στρέμματα αναμένουν εκτέλεση εγγειοβελτιωτικών έργων. Η περίπτωση του Σπερχειού μνημονεύεται σε σχετικό πίνακα του συγγραφέα. Συνεπώς υπολογίζεται ότι 29-30 εκατ. στρέμματα της συνολικής έκτασης μπορούν να προστεθούν στη γεωργική γη διπλασιάζοντας την, το κυριώτερο, "χωρίς φανερή μεταβολή του εκτατικού συστήματος εκμετάλλευσης σε εντατικό". Βλ. σχ. Κ. Β. Σακαντάνης, "Το πρόβλημα της παραγωγικής γης ...", ό.π. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι και στην Ανθήλη η συρρίκνωση της σιτοκαλλιέργειας και η έμφαση στην εγγειοβελτιωτική παρέμβαση του κράτους ήταν το πρώτο βήμα προς την εντατικότερη εκμετάλλευση της γης "χωρίς φανερή μεταβολή του εκτατικού συστήματος" δεδομένης της στενότητας πόρων και άλλων πλην της εργασίας παραγωγικών εισροών. Τα όρια βέβαια και αυτής της αναπτυξιακής διεξόδου δεν θα αργούσαν να γίνουν εμφανή.

106. Πρόκειται για τον βουλευτή Φθιώτιδας Κ. Τράκα και τον στρατιωτικό μηχανικό Σέχο, εφ. Η Φθιώτις 19.2.1988.
107. Πρόκειται για τον βουλευτή Φθιώτιδας Ι. Τσιριμώκο, εφ. Η Επαρχία 16.12.1928.
108. Στο ψήφισμα που εκδίδεται κατά το "πάνδημο συλλαλητήριο" στην Λαμία ως κύρια αιτήματα περιλαμβάνονται η διευθέτηση της κοίτης του Σπερχειού και ιδιαίτερα των παραποτάμων του Βύστριτσας, Μαρίτσας (Χαλίλης-Σπερχειάδος), Ξεριά της Υπάτης όπως και η αποξήρανση των ελών Μεγάλης Βρύσης, Μοσχοχωρίου, Μουσταφάμπεη, "δι'απαλλαγή του τόπου της ελονοσίας και απόδοση σε καλλιέργεια", εφ. Η Επαρχία

27.10.1928.

109. Αρκετά ενδιαφέρουσες περιγραφές των εμπειριών αυτής της αγγλικής αποστολής δίνοντας από το μέλος της, J. Moore στο αυτοβιογραφικό Taming Ancient Rivers of Greece, Faraway Books, 1981 : 3-4. (Το βιβλίο μας υπέδειξε ο Καθηγητής Α.Γ.Σ.Α. Κ. Κριμπάς). Για την Φθιώτιδα πληροφορούμαστε ότι "αγγλογάλλοι είχαν συντάξει από το 1916 μελέτη για τα εκτελεσθέντα αρδευτικά έργα στις κοινότητες Λιανοκλάδι, Μακρακώμη, Κομποτάδα, εφ. Η Επαρχία 29.2.1936, ενώ στην αποξήρανση της λίμνης Ξυνιάδος, ανάδοχος ήταν η εταιρεία Κανζούχ την υπεργολαβία ανέλαβε η ελληνική πλευρά και την χρηματοδότηση η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, εφ. Η Επαρχία 15.10.1936. Για την δραστηριότητα ξένων αποστολών και εταιρειών σε εγγειοβελτιωτικά έργα κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι., βλ. Γ.Α. Σταματόπουλου, Εγγειοβελτιωτικά έργα και Εγγειοβελτιωτικοί Συνεταιρισμοί, 1967 : 86-105.
110. Βλ. εφ. Η Επαρχία 26.5.1931.
111. Βλ. εφ. Η Επαρχία 12.11.1931.
112. Μ. Αλιβιζάτου, Κράτος και Γεωργική Πολιτική, Υπουργείο Γεωργίας, Αθήναι : 452-456.
113. Βλ. εφ. Η Επαρχία 2.8.1939.
114. Οργανισμός Τροφών και Γεωργίας των Ηνωμένων Εθνών, Εκθεσις της Αποστολής του FAO δια την Ελλάδα. Washington, D.C.,

U.S.A. 1947 : 20, 96.

115. Η παρέμβαση του Ελληνικού Κράτους έχει την αφετηρία της στην έκδοση του νομοθετικού Διατάγματος 13.11.1834 "Περί της καλλιέργειας του ορυζίου" (Αν. Ε. Κ. της 25.12.1834 : 107). Τα 7 άρθρα του, περιέχουν διατάξεις κυρίως υγιεινού αντικειμένου αγνοώντας μέτρα καλύτερευσεως των μεθόδων καλλιέργειας. Στα 1911-1912 καλλιεργήθηκε στα Ζωγράφεια κτήματα όρυζα σε έκταση 1.500 περίπου στρεμμάτων. Το νομοθετικό Διάταγμα 3.2.1917 (Ε. Κ. 4.2. 17 Τ.Α.' : 58) καταργεί μόνο δύο άρθρα του προηγούμενου, έχοντα σχέση με την κλίση των ορυζώνων και την απόστασή τους από κατοικημένους χώρους ή πόλεις. Ήδη κατά την γεωργική στατιστική του 1914, η καλλιεργούμενη έκταση ανερχόταν σε 6.459 στρεμ. εκ των οποίων 3.036 ή 47% στην Μακεδονία και 2.880 ή 44,6% στην περιφέρεια Μαργαρίτι Ηπείρου. Μόνο 500 στρέμματα εκκαλλιεργούντο στη Νότια Ελλάδα. Αρχείο Ν. Χριστοδούλου Φροντιστήριο Συγκριτικής Γεωργίας και Γεωργικών Εφαρμογών Α.Γ.Σ.Α.

116. Χ. Δ. Αναγνωστόπουλου, Η Ορυζα, Αθήναι, 1949 : 158-165.

117. Αρχείο Ν. Χριστοδούλου ... ό.π.

118. Η επίδοση αυτών των νομών και ιδιαίτερα της Λακωνίας, ερμηνεύει και την ενοικίαση αγρών για ορυζοκαλλιέργεια από επιχειρηματίες της Σκάλας Λακωνίας στην περιοχή Ανθήλης, τα πρώτα έτη εισαγωγής της καλλιέργειας εκεί. Η ενοικίαση 4.000 στρεμμάτων, συμπεριλάμβανε εκτός του μικρού ενοικίου και την υποχρέωση κατασκευής σχετικών με την καλλιέργεια

- έργων. Η διοχέτευση του ποταμού "Μαυρονερίου" δια γεφύρας πάνω από τον Σπερχειό πλησίον της Αλαμάνας, θεωρείται το κυριότερο από αυτά τα έργα. Βλ. Κ. Α. Ζησοπούλου, ό.π. 43 και σημ. 116.
119. Βλ. εφ. Η Επαρχία 11.12.1946.
120. Βλ. εφ. Η Επαρχία 5.9.1928.
121. Βλ. εφ. Η Επαρχία 17.4.1929.
122. Βλ. εφ. Η Επαρχία 25.6.1931.
123. Βλ. εφ. Η Επαρχία 17.3.1940.
124. Χ. Δ. Αναγνωστόπουλου, Η Ορύζα ... ό.π. : 178.
125. Τα σπουδαιότερα εγγειοβελτιωτικά έργα της προπολεμικής περιόδου ήταν οι αποξηράνσεις των λιμνών Κωπαΐδας, Γιαννιτσών, Αρτζάν, Αματόβου, η αποξήρανση των ελών του Λουδία, των Τεναγών των Φιλίππων καθώς και η διευθέτηση της κοίτης των ποταμών Αξιού, Αλιάκμονα και Στρυμόνα. Από τα αντιπλημμυρικά και αποξηραντικά έργα της περιόδου, ξεχωρίζουν αυτά της Θεσσαλίας, των Αράχθου και Λούρου στην Ηπειρο, καθώς και τα μικρότερα αποξηραντικά και αποστραγγιστικά του Βοιωτικού Κηφισού, του Παμίσου Μεσσηνίας, της Λυσιμαχίας, του Λεσινίου, του Τρινάσου, της Ξυνιάδας και της Λαψιστας. Ανάμεσα στα 1925 και 1940, η αντιπλημμυρική προστασία εκτάθηκε σε 3.690.000 στρέμματα, η αποξήρανση σε 899.000 στρέμματα και η άρδευση σε 140.000 στρέμματα. Στην περίοδο 1950-1958, τα εκτελεσθέντα έργα αποδεικνύουν το άλμα που έγινε στον τομέα των εγγείων βελτιώσεων. Η αντιπλημμυρική προστασία κάλυψε 6.000.000

στρέμματα, η αποξήρανση 600.000 στρέμματα, η αποστράγγιση 3.900.000 στρέμματα και η αξιοποίηση αλατούχων εδαφών 80.000 στρέμματα. Παράλληλα κατασκευάστηκαν τα φράγματα εκτροπής των ποταμών Αλιάκμονα, Αξιού, Αχελώου το φράγμα πολλαπλού σκοπού του ποταμού Ταυρωπού και τρεις σήραγγες αποχετεύσεως, ενώ η αρδευόμενη επιφάνεια επεκτάθηκε κατά 1.200.000 στρέμματα. Σημαντική στην τελευταία επέκταση ήταν η συμβολή της κατασκευής ιδιωτικών μικρών αρδευτικών έργων, με άμεση ή έμμεση κρατική ενίσχυση. Το έτος 1960 αποτελεί επίσης ορόσημο, όσον αφορά όμως την επέκταση των αρδευομένων εκτάσεων και την ολοκλήρωση ημιτελών αρδευτικών έργων. Και πάλι εκτός των κρατικών συλλογικών αρδευτικών, υπήρξε και ένας μεγάλος αριθμός μικρών ατομικών και ομαδικών έργων δανειοδοτηθέντων από την Α.Τ.Ε. και πολλών ανάλογης κλίμακας έργων χρηματοδοτηθέντων από το κράτος. Η αύξηση των αρδευομένων εκτάσεων στην περίοδο 1958-1977 ήταν 4.000.000 στρέμματα. Μετά το 1970 άρχισε η κατασκευή, σε μεγάλη κλίμακα, συλλογικών αρδευτικών δικτύων τεχνητής βροχής. Βλ. Δ. Γ. Κοντογεωργάκου, Ερευνα αξιολογήσεως των μεγάλων αρδευτικών σχεδίων επενδύσεως της Ελλάδας. Μια "εκ των υστέρων" ανάλυση του αρδευτικού έργου Ταυρωπού Καρδίτσας, Διδακτορική διατριβή Α.Γ.Σ.Α., 1987: 4-5.

126. Στην Απόφαση 20.2000/27.10.1951 του Υπουργείου Γεωργίας περί του προγράμματος αξιοποιήσεως αλατούχων εδαφών σε συνδυασμό με ορυζοκαλλιέργεια, αναφέρεται η συνεργασία της

Αμερικανικής Αποστολής βάσει της 228 Σύμβασης με την ΑΔΟΣ. Αναφερόμενη στις περιφέρειες Αρτας, Λαμίας, Αξιού, Σερρών και Χρυσούπολης Νέστου, η Απόφαση συγκροτεί και τις Επιτροπές γνωμάτευσης για τον καθορισμό των περιοχών αδείας της ορυζοκαλλιέργειας καθώς και της έκτασης αυτών. Στην περιφέρεια Λαμίας η Επιτροπή συγκροτήθηκε από τον Διευθυντή Γεωργίας Φθιώτιδας, τον Τομεάρχη Μηχανικής Καλλιέργειας και τον Προϊστάμενο του Γραφείου Διευθύνσεως Υδραυλικών Κατασκευών.

127. Στην περίοδο 1957-1959 ολοκληρώθηκε η κατασκευή της ανακουφιστικής κοίτης του Σπερχειού ποταμού, ενώ το 1970 ολοκληρώθηκε η 1η φάση του έργου και το επόμενο έτος δημοπρατήθηκε η τσιμεντοποίηση των καναλέτων κ.λ.π. Αυτή η 2η φάση ολοκληρώθηκε στην περίοδο 1974-1975 ήτοι είκοσιπέντε χρόνια μετά την έναρξη του έργου (βλ. Πιν. 14 Παρ/τος).
128. Υπουργείο Γεωργίας, Τμήμα Φ. Μ. Καλλ/γείας Εγκ. 877 της 20.10.1953.
129. Υπουργείο Γεωργίας, Γενική Διεύθυνσις. Εγκ. 156 της 25.2.1955.
130. Υπουργείο Γεωργίας, Υ.Ε.Β. Α.Π. 22009/2967 της 13.5.1960.
131. Συχνά, αν όχι πάντα, στην σχετική με τη γεωργική ανάπτυξη βιβλιογραφία, ο όρος "τεχνολογία" δεν διακρίνεται από τις "τεχνικές" ή άτομα και από τις "πρακτικές" που εφαρμόζονται. Οι διακρίσεις αυτές ωστόσο είναι απαραίτητες για την επιλογή του κατάλληλου συνδυασμού τεχνολογίας και

τεχνικής που θα αντιμετωπίζει αποτελεσματικότερα, στο εθνικό επίπεδο, την πλεονάζουσα εργασία, την έλλειψη κεφαλαίων και καλλιεργήσιμων γαιών. Με αυτή την έννοια, αν με τον όρο "τεχνολογία" οριζόταν η εφαρμογή της γνώσης που περιλαμβάνει τη συνδυασμένη χρήση εισροών βιολογικής και χημικής φύσεως, με καλλιεργητικές "πρακτικές" τυπικά συνδεόμενες μ'αυτές τις εισροές, οι "τεχνικές" θα μπορούσαν να οριστούν ως μέθοδοι παροχής και εφαρμογής αντιστοίχως των παραπάνω εισροών και πρακτικών, σε σχέση με τη χρησιμοποίηση διαφόρων πηγών ενέργειας (ανθρώπινη, ζωϊκή, μηχανική). Η ανεξαρτησία της τεχνολογίας από τις τεχνικές, επιτρέπει είτε κρατώντας σταθερές τις τελευταίες να εκτιμηθούν οι "καθαρές" επιπτώσεις στην απασχόληση κατά την αλλαγή τεχνολογίας είτε για ορισμένη τεχνολογία να εφαρμοσθούν εναλλακτικές τεχνικές. Η εργαλειακή χρησιμότητα αυτών των διακρίσεων διευκολύνεται από τον εντοπισμό τριών τύπων τεχνολογίας και αναλόγως τεχνικών, έτσι ώστε να αποδίδονται εννιά δυνατότητες συνδυασμών τεχνολογίας-τεχνικών. Η τεχνολογία διαφοροποιείται σε παραδοσιακή, βελτιωμένη, και σύγχρονη ή των ποικιλιών υψηλών αποδόσεων, οι τεχνικές διαφοροποιούνται σε παραδοσιακές ενδιάμεσες, και εκμηχανισμένες. Βλ. σχ. W. H. Bartsch, Employment and Technology Choice in Asian Agriculture, Praeger Publishers, 1977 : 2-8.

132. Ενώ κατά το 1939 τα 42% της καλλιεργησίμου εκτάσεως (για φυτά μεγάλης καλλιεργείας και λαχανικά) εχρησιμοποιούντο

προς παραγωγή σίτου, τα άλλα σιτηρά, όπως η κριθή, η βρώμη, η σίκαλις, ο αραβόσιτος, η όριζα και ο "σμιγός" σίτου-κριθής ή σίτου-σικάλεως, κατελάμβανον τα 32% των εκτάσεων. Βλ. Εκθεσις της Αποστολής ... ό.π. : 125. Παρόλαυτα ήδη τονίζεται και αποδεικνύεται "η αντιοικονομικότητα της σιτηροκαλλιέργειας". Βλ. Κ. Β. Σακαντάνη, ό.π.

133. Τα λιπαντικά στοιχεία σε χιλιογ. κατά στρέμμα είναι στην περιφέρεια Κρήτης 3,5 (ανώτερο) ενώ στην Ηπειρο 0.005 (κατώτερο). Για την Στερεά Ελλάδα και Εύβοια, το αντίστοιχο ποσό είναι 0,6. Βλ. Εκθεσις της Αποστολής ... ό.π. : 21 και 124.

134. Σύμφωνα με στοιχεία της Α.Τ.Ε. για το νομό Φθιώτιδας (έτος 1951) οι εφαρμοζόμενες δόσεις χημικών λιπασμάτων αντιστοιχούσαν κατά στρέμμα σε μονάδες 0,7 Αζώτου, 0,8 Φωσφόρου και 0,0 ... Καλίου. Αυτή η δοσολογία που περίπου αντιστοιχούσε σε 7,9 χιλ. κατά στρέμμα δεν αφήνεται των συνιστωμένων από τον Δ.Σ. Κατακουζηνό για την Φθιώτιδα : 3 χιλ./στρέμμα Αζώτου (N) και 3 χιλ./στρέμμα Φωσφόρου (P₂O₅). Ο Ι. Σ. Παπαδάκης ωστόσο αν και συνιστούσε την ίδια δοσολογία γενικά, σημειώνει ότι 7 χιλ. ή ακόμα και 21 χιλ. αζώτου κατά στρέμμα "επί σχετικώς ευφόρου εδάφους ... (και) ... επί βελτιωμένων ποικιλιών" διπλασιάζουν και πενταπλασιάζουν αντιστοίχως τις αποδόσεις. Ομοίως σχολιάζοντες τις προαναφερθείσες δοσολογίες οι ειδικοί του FAO, θεωρούν ότι "αποτελούν το ήμισυ των κατ'ελάχιστον

χρησιμοποιουμένων εν Καλλιφορνία... όπου αι καλλιέργειαι, το κλίμα και τα εδάφη παρουσιάζουν όμοια προβλήματα. Βλ. Π. Δ. Καλδή, Η γονιμότης του εδάφους στο Εκθεσις της Αποστολής ... ό.π. : 137-143. Την ίδια περίπου εποχή για την περιοχή Τροιζηνίας συνιστάται στο σιτάρι 5,4 μονάδες αζώτου κατά στρέμμα και 6,1 μονάδες φωσφόρου. Βλ. Σ. Χ. Σελιανίτου, Τα Λιπάσματα, Εκλαϊκευτικά Γεωργικά Εκδόσεις Αρ. 1, Πόρος, 1949 : 28-30. Την δοσολογία αυτή προσεγγίζει συγκεκριμένος παραγωγός Υπάτης την επόμενη δεκαετία, εφαρμόζοντας κατά μ.ό. στα δύο κτήματα του 4,35-3,67 μονάδες αζώτου κατά στρέμμα και 4,60-3,97 μονάδες φωσφόρου (βλ. σχ. Πίνακα 6). Είναι χαρακτηριστική συγκριτικά, τηρουμένων των αναλογιών, η σύγχρονη από τις αρμόδιες υπηρεσίες συνιστώμενη δοσολογία για την Φθιώτιδα για την σιταροκαλλιέργεια. Για το μαλακό σιτάρι 15-20 μονάδες αζώτου και 6 μονάδες φωσφόρου και για το σκληρό σιτάρι 10-18 μονάδες αζώτου και 6 μονάδες φωσφόρου. Βλ. Α.Τ.Ε., 12η Γεωτεχνική Διεύθυνση Εγκ. 55 της 3.2.1983.

135. "Το πρόβλημα δεν είναι η επέκτασις αλλά η αύξησις της παραγωγικότητος, σήμερα η καλλιέργεια είναι πρωτόγονη ... μόνο από σπατάλη σπόρου με τη σπορά στα πεταχτά χάνονται κάθε χρόνο 300 εκ. δρχ. ... να διαδοθεί η σπορά σε γραμμές, η γενίκευσις της σκαλιστικής καλλιεργείας του σίτου ... λιπαίνουμε με 0-16-0, 4 οκάδες/στρέμμα σκεπάζουμε το λίπασμα με βαθύ όργωμα, σβάρνισμα, όργωμα με αυλακιές ... σπόρο λιγότερο από 8 οκάδες στο στρέμμα όπως

στο αραποσίτι. Το σπόρο στο φρείδι της αυλακιάς καλύτερα με εργαλεία ... Γίνεται και με το χέρι ... Στα τέσσερα φύλλα το πρώτο σκάλισμα. Οπου κακοχειμωνιασμένα προ του σκαλίσματος σκορπίζουμε στην επιφάνεια αζωτούχο 16-0-0, 5-7 κιλά το στρέμμα. Αν χρειασθεί και δεύτερο σκάλισμα ... Απολύμανση ... (σπόρου) ... με δαυλιτίνη ... η απόδοση στις "γραμμές" διπλάσια της "πεταχτής" ... Βλ. εφ. Η Επαρχία 19.10.1935.

136. Στην περίοδο 1928-1940 η μεταβολή του πληθυσμού της κοινότητας αποκτά τη μία από τις δύο ανώτερες θετικές τιμές της (36,72%). Βλ. αναλυτική παρουσίαση του θέματος στο οικείο κεφάλαιο των δημογραφικών δεδομένων.
137. Ήδη από τον Πίνακα των Απαιτούμενων Ημερομισθίων κατά κλάδο παραγωγής και στρέμμα, η όρυζα φαίνεται να απαιτεί 3,8 ανδρικά και 7,5 γυναικεία, ήτοι 11,3 σύνολο, ενώ αντιστοίχως τα σιτηρά 2,3 και 0,3 ήτοι 2,6. Δηλαδή υπερτετραπλάσια εργασία μέσα στα τεχνολογικά δεδομένα της εποχής και σχεδόν εξίσου υψηλή (11,8) με εκείνη για τη βαμβακοκαλλιέργεια. Δεδομένου ότι και άλλη πηγή (εφ. Η Επαρχία 11.12.34) δίνει ανάλογα στοιχεία για το σιτάρι ήτοι 4 ημερομισθία (2 ανδρικά και 2 γυναικεία) και 12 για το βαμβάκι (3 ανδρικά και 4 γυναικεία) είναι φανερό η εκτατικότητα της γεωργίας. Συγκριτικά για την Μεσόγειο όπου "το κύριο χαρακτηριστικό των εκτατικών γεωργών είναι ότι εργάζονται λίγο στα χωράφια", αναφέρονται για το σιτάρι -στις ίδιες παραδοσιακές τεχνολογικές και τεχνικές

συνθήκες- κάτι περισσότερο των 1,76 ημερομισθίων για τους άνδρες και 0,4 για τις γυναίκες. Βλ. σχ. J. Davis, People of the Mediterranean. An essay in comparative social anthropology, Routledge and Keagan Paul, 1977 : 42. Ακόμα και με βελτιωμένη τεχνολογία και εκμηχανισμένη τεχνική οι απαιτήσεις της όρυζας ήταν την περίοδο 1965-1968 3,42 ημερομισθία. Βλ. Γ. Ι. Κιτσοπανίδη και Α.Δ. Ψυχουδάκη, Οικονομικότητα και Παραγωγικότητα όρυζοκαλλιέργειας, Α.Π.Θ., 1975 : 6-7 (ανάτυπο).

138. Πρόκειται για την ενταγμένη στο έργο ζώνη καλλιέργειας στην οποία η αποστράγγιση επιτυγχάνεται με ηλεκτροκίνητο αντλιοστάσιο.
139. Εγκ. Υπουργείου Γεωργίας, Υ.Ε.Β., Δ/ση Φθιώτιδας 11.6.1960.
140. Βλ. Α. Φαρδή, ό.π. : 60-65 και J. E. Spenser και W. L. Thomas, Introducing Cultural Geography, J. Wiley and Sons, 1978 (2nd ed.) : 167-173.
141. A. Woods, J. P. Taylor, D. C. Harley, S. D. Housden and A. N. Lance, The Reform of the Common Agricultural Policy : New Opportunities for Wildlife and the Environment, The Royal Society for the Protection of Birds, Conservation Division, C.T.P. 24, 1988 : 14-16.
142. Η ανθρωπογενής επίπτωση στους υγροβιοτόπους ιδιαίτερως της Μακεδονίας υπήρξε δραματική την τελευταία πενήκονταετία κατά τον Α. Psilovikos, Changes in Greek Wetlands during the Twentieth Century : The Cases of the Macedonian Inland

Waters and of the River Deltas of the Aegean and Ionian Coasts, Α.Π.Θ. Σχολή Γεωλογίας 1988 : 9-10 και 12-20. Εξ άλλου εμπειρικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παρατηρήσεις του Δ. Παπαλέξη για τις διαφοροποιήσεις της γεωμορφολογίας, του μικροκλίματος της φυτο- και ζωοκοινωνίας 48 χρόνια μετά την αποξήρανση της λίμνης Ευνιάδας ανάμεσα, στην Λαμία και το Δομοκό. Βλ. σχ. Ένας Ξαφνικός θάνατος, Η Νέα Οικολογία 42, 1988 : 34-35.

143. Συγκρίνεται με τους εξής υγροβιοτόπους της περιοχής (σε παρένθεση εκτίμηση της σημερινής τους κατάστασης) : α) υγροβιότοπος περιοχής Βουρλιά Κοινότητας Κυπαρισσίου (υποβαθμισμένη), θαλάσσιος βιότοπος περιοχής Μώλου (υποβαθμισμένη), θαλάσσιος βιότοπος περιοχής Αγίας Τριάδας (ικανοποιητική), θαλάσσιος βιότοπος μεταξύ Α. Μαρίνας και εκβολών Σπερχειού (έντονα υποβαθμισμένη), βιότοπος στην περιοχή των εκβολών του χειμάρου Βελά (ικανοποιητική), βιότοπος στην χερσαία περιοχή των εκβολών του Βελά (ικανοποιητική), βιότοπος περιοχής Κομποτάδων (ικανοποιητική), βιότοπος ανάμεσα στα χωριά Μερκάδα-Τυμφρηστού (ικανοποιητική), βιότοπος ανάμεσα στα χωριά Παλαιόκαστρο Ροβολιάρη (άριστη). Βλ. σχ. Υ.Χ.Ο.Π., Πρόγραμμα Αναγνώρισης ... ό.π. : 71-74.

144. Για 100 εκμεταλλεύσεις μεγαλύτερες των 50 στρεμμάτων, στα 1960 χρησιμοποιήθηκαν : ελκυστήρες 135 στην Μεγ.Βρετανία, 111 στη Δ. Γερμανία, 52 στη Γαλλία, 28 στην Ιταλία, 15 στην Ελλάδα και 7 στην Πορτογαλία. Η καθυστέρηση ήταν

μεγαλύτερη στις ορεινές περιοχές (4.552 στρέμματα κατά ελκυστήρα) έναντι των πεδινών (1556). Επίσης σε ορισμένες περιοχές η έλλειψη ήταν μεγαλύτερη (Νησιά 83%, Πελοπόννησος 70%) ενώ αλλού μικρότερη (Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλία 34%). Βλ. Δ. Ν. Κιτσίκη, Η εκμηχάνιση της ελληνικής γεωργίας σε συνάρτηση με την εξέλιξη των αγροτικών διαρθρώσεων, Σύγχρονα θέματα 10-11, 1964 : 380-387.

145. Η Διεύθυνση Γεωργίας Φθιώτιδος συνέστηνε για την όρυζα 37,5 οκάδες 0-16-0, 26,5 οκάδες 21-0-0 και 16 οκάδες Κάλιου, βλ. Δ/νση Γεωργίας Φθιώτιδος Α.Π. 322/25.1.1954. Αντίστοιχα η Α.Τ.Ε. (βλ. σημ. 134) στα 1983 συνέστηνε ανά στρέμμα για την όρυζα 28 χιλ. 0-21-0 και 45 χιλ. 21-0-0 σαν βασική λίπανση και 30 χιλ. 33-0-0 σαν επιφανειακή λίπανση. Ητοι 60% αύξηση αζωτούχων, 25% μείωση φωσφορικών και 100% μείωση καλιούχων λιπαντικών στοιχείων.

146. Βλ. Κ. Α. Ζησόπουλου, ό.π. : 54.

147. Η βιομηχανική απογραφή της 15ης Νοεμβρίου 1958 αναφέρεται σε 1844 καταστήματα εκ των οποίων μόνο το 31,6% διαθέτει "κινητήριο δύναμιν" και το 62% είναι συγκεντρωμένο στην επαρχία Φθιώτιδος, με 3.061 απασχολούμενα άτομα. Οι σημαντικότερες μεταποιητικές μονάδες ασχολούνται με την πρωτογενή παραγωγή κυρίως εκκοκιστήρια βάμβακος (6), Ελαιουργεία (4), Αλευρόμυλοι (1), Ξυλουργεία (8), Ζαχαρώδη, ζυμαρικά, ποτά (6), Παγοποιεία (4), Σιδηροκατασκευές (4), Κεραμοποιείο (1), Καλτσοποιία (1),

Κλωστήρια-Πλεκτήρια (2) κ.τ.λ. Βλ. σχ. Ι. Ζούμπου, Οικονομική θέσις και ανάπτυξις του νομού Φθιώτιδος. Μετά συνοπτικών στατιστικών στοιχείων της Εθνικής Οικονομίας, Αθήνα, 1963 : 74-77. Αλλωστε η νομοθέτηση κινήτρων για τη βιομηχανική ανάπτυξη στο Νομό ενταγμένων στην λογική της Περιφερειακής ανάπτυξης, θα αρχίσουν στην δεκαετία του 1970 ενώ η Βιομηχανική Ζώνη Λαμίας θα καθορισθεί το 1979. Βλ. σχ. Π. Ι. Τσιώνη, Ο Νομός Φθιώτιδας ... ο.π. : 378-379.

148. Βλ. αναλυτικά στοιχεία στο δεύτερο κεφάλαιο.

149. Βλ. Κ. Α. Ζησοπούλου, ό.π.: 50-51 : "... Μόνον δια το βοτάνισμα και τον θεριζοαλωνισμόν της ορύζης εχρειάζοντο 60.000 ημερομίσθια. Αν υπολογίσωμεν τα ημερομίσθια δια την την ισοπέδωσιν, την σποράν και την ρίψιν των λιπασμάτων, τότε φθάνωμεν τα 100.000 ημερομίσθια δια τα 12.000 στρέμματα ορύζης. Η βαμβακοκαλλιέργεια δεν ητο συστηματική (σπορά στα πεταχτά) και τα περισσότερα στρέμματα ήσαν άνυδρα, αλλά δια τα 7.000 στρέμματα, τα οποία εκαλλιεργούντο ετησίως, εχρειάζοντο 30.000 ημερομίσθια ... Τεσσαράκοντα και πλέον αλωνιστικά συγκροτήματα από διάφορα μέρη κατέφθανον δια τον αλωνισμόν. Γεωργικοί εκλυστήρες, θεριζοαλωνιστικά μηχαναί, αυτοκίνητα, έμποροι ... συνέθετον μίαν εικόνα κινήσεως και οικονομικής δραστηριότητος". Βλ. επίσης σημ. 137 περί απαιτήσεων εργασίας των εν λόγω καλλιεργειών στην προπολεμική περίοδο.

150. Στην κοινότητα καλλιεργείται ήδη από την εισαγωγή της όρυζας η σχετικά πρώιμος μικρόσπερμη ποικιλία Americano 1.600. Ευρέως καλλιεργούμενη ιδιαίτερος σε γόνιμα εδάφη η εν λόγω ποικιλία, εισήχθη στην Ελλάδα το 1935 εξ Ιταλίας - Ισπανία και Βουλγαρία είναι οι λοιπές χώρες εισαγωγής-ευδοκίμησε στην Αρκαδία, Μεσσηνία, Αιτωλοακαρνανία και Θεσπρωτία. Στην επόμενη δεκαετία κυριαρχούν εκτός της Americano και οι ποικιλίες Bersani (μεγαλόσπερμη), Razza 82 (μακρόκαρπη), Balilla (μικρόσπερμη), Stirpe 136 (μεσόκαρπη), τις οποίες από του 1963 προμηθεύει η κρατική σποροπαραγωγή. Στα 1970, η ΚΥΔΕΠ προωθεί την μακρόκαρπη Blue belle τύπου parboiled, κοινώς Μπαρμπα/Μπεν, ενώ κυριαρχεί η Razza (περίπου 80% συνόλου). Στις αρχές της παρούσας δεκαετίας κυριαρχούσε η Razza 82 (περίπου 70%) και ακολουθούν η Rb 265 (μεσόσπερμη, 25%) ενώ συναντώνται η μεσόσπερμη Veneria και οι μακρόσπερμες Stirpe, Ρωξάνη, ΙΣ 7821 και η αυξανόμενης σημασία Marketti. Βλ. Αρχείο Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης, "Ορισμός ζωνών ορυζοκαλλιέργειας", καθώς και Π. Φινέ, Η ορυζοκαλλιέργεια στην Ανθήλη Φθιώτιδος και ειδικότερα οι προοπτικές καλλιέργειας (ΕΟΚ), Πτυχιακή μελέτη Α.Γ.Σ.Α. 1982 : 14-16 και Χ. Δ. Αναγνωστόπουλου, Η όρυζα, ό.π. : 197-229. Για τις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις των ιστορικών εξελίξεων της ορυζοκαλλιέργειας σε παγκόσμιο επίπεδο βλέπε Μ. S. Swaminathan, Rice Scientific American, January 1984 : 63-71 και C. F. W. Higham, La civilization du riz en

- Asie du Sud-Est, La Recherche, 207, 1989 : 178-186.
151. Ν. Μαραβέγιας, Η ολοκλήρωση της μεσογειακής γεωργίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Παρατηρήσεις πάνω στην Ελληνική εμπειρία, Σύγχρονα Θέματα, 34, 1988 : 104-110.
152. Τα αντίστοιχα ποσοστά είναι υψηλότερα μόνο για τον καπνό (50,2%) ενώ του βάμβακος έπονται, το κρασί (16,2%), το ελαιόλαδο (15,4%) κ.ά. Βλ. Ν. Μαραβέγια, Η ολοκλήρωση ... ό.π.
153. Εκτίμηση Α. Πεπελάση αναφερόμενη από Δ. Ν. Κιτσιίκη, Η εκμηχάνιση ... ό.π. : 382.
154. Μ. Σακέλλη, Η απασχόληση στην ελληνική γεωργία, Οικονομικός Ταχυδρόμος, 10.12.1981.
155. C. Keyder, A model of differentiating petty commodity production peasantry στο La Turquie en transition Paris, εκδ. A. Gokalt, Maison Neuve et la Rose, 1986 : 83-96.
156. Μ. Sivignon, "Το πρόβλημα της οικογενειακής εκμετάλλευσης στην Ελλάδα, ένα παράδειγμα από την Ηπειρο" και R. Buhagiar, "Το ενοίκιο στην ελληνική γεωργία, γενική εξέλιξη και παρατηρήσεις στη βάση μιας επιτόπιας έρευνας", στο Διεθνές Συμπόσιο Εργασίας : Αγροτικές Κοινότητες στη Μεσόγειο και Καπιταλιστικός Τρόπος Παραγωγής, I.M.M. - C.N.R.S. - Πανεπιστήμιο Πατρών. Αγρίνιο 13-15 Νοεμβρίου 1987 (Πρακτικά υπό έκδοση).
157. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις στο προηγηθέν κεφάλαιο.
158. Γ. Ι. Κιτσοπανίδης, Α. Δ. Ψυχουδάκη, Οικονομικότητα ... ό.π.
159. Στο εξεταζόμενο διάστημα των 32 ετών πραγματοποιήθηκε

βέβαια μια σημαντική αύξηση (%) της συνολικής έκτασης των γαιοκτησιών κατά 63,21% προστεθέντων περίπου 10.000 στρεμμάτων αρδευομένων εκτάσεων. Παρόλαυτα λόγω της αντίστοιχης αύξησης του αριθμού των γαιοκτησιών (62,24%) στις μικρές κυρίως κλάσεις μεγέθους (από τις 244 συνολικά νέες γαιοκτηρίες, οι 173 ή σχεδόν 71% προστέθηκαν στις στρεμματικές κλάσεις <30 και 30-49), όχι μόνο δεν σημειώθηκε αύξηση μεγέθους αλλά αντίθετα διεύρυνση των ανισοτήτων τους με τις θεωρούμενες ως μεσαίες ή/και μεγάλες.

160. Δύο είναι τα βασικά συμπεράσματα από την ανάλυση του γεωργικού εισοδήματος (βλ. σχετ. επόμενο κεφάλαιο). Πρώτον οι εκμεταλλεύσεις του δείγματος έχουν περίσσεια κεφαλαίου (overcapitalized), δεύτερον, ο συντελεστής έδαφος συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην αύξηση του προϊόντος στα πλαίσια, μιας εντατικής χρήσης του εδάφους. Σημαντική φαίνεται να είναι και η συμβολή των συνολικών δαπανών. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι μια αύξηση του ακαθάριστου προϊόντος και συνακόλουθα του κέρδους των εκμεταλλεύσεων είναι δυνατή μόνο στα πλαίσια μιας αύξησης των καλλιεργουμένων εκτάσεων, του κεφαλαίου και της ιπποδύναμης των μηχανημάτων.

161. Βλ. σχετ. Προοπτικές της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής στο Το Πράσινο Βιβλίο της Επιτροπής, Επίκαιρα θέματα, Ευρωπαϊκή Κοινότητα 33, 1985.

162. Βλ. σχετ. σημ. 131.

163. Βλ. σχετ. Π. Α. Γεράκη Εκτιμήσεις Ενεργειακών ... ό.π.
164. Βλ. σχετ. L. Kiamco και συν., Energy Requirements ... ό.π.
165. Βλ. σχετ. σημ. 5.
166. Υπουργείο Γεωργίας, Υ.Ε.Β. Εγγραφο 22008/2967/12.5.1960.
167. Υπουργείο Γεωργίας, Τμήμα Δημητριακών. Εγγραφο 407270/
13902/9.1.1970
168. Σύμφωνα με στοιχεία του γεωργικού συνεταιρισμού της κοινότητας είχαν διατεθεί εκ της αποθήκης του 3.244 τον. λιπασμάτων από Ιανουαρίου μέχρι Δεκεμβρίου 1985. Ποσοστό σημαντικό (6,62%) σε σύγκριση με τα λιπάσματα που διακινήθηκαν από την Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Λαμίας σε επίπεδο νομού (49.000 τον.), για το β' εξάμηνο 1984 και το α' εξάμηνο 1985. Από τα διατεθέντα στην Ανθήλη λιπάσματα επικρατούν η αβεστούχος νιτρική αμμωνία (30%), το 20-10-0 (27%) το 16-20-0 (16%), η νιτρική αμμωνία (16%) και ακολουθούν η θειική αμμωνία (5%), το 0-20-0 (4,4%), το νιτρικό κάλι (0,2%) το 11-15-15 (1,5%), η ουρία (0,3%). Ας σημειωθεί ότι η κατανάλωση στο νομό σύμφωνα με στοιχεία της Α.Τ.Ε. ήταν μόλις 6.471 τον. στα 1951 (αύξηση σήμερα 657%).
169. Υπουργείο Γεωργίας, Δ/νση Φθιώτιδας. Εγγραφο 7419 /
19.9.1970.
170. Είναι χαρακτηριστικές οι συνεχείς παρεμβάσεις των υπηρεσιών, λόγω των ζημιών που προκαλούνται σε βαμβάκοφυτείες από τη χρήση ζιζανοκτόνων στην ορυζοκαλλιέργεια. Οι εν λόγω φυτείες παρουσιάζουν

"κατσάρωμα" και "χελιδονίαση" του φυλλώματος, ενδεικτικά συμπτώματα της χρήσης ζιζανιοκτόνων σε παρακείμενα ορυζοχώραφα, βλ. σχ. Εγγραφο Δ/νσης Γεωργίας Φθιώτιδος, 21.7.1983, προς Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης. Η υφιστάμενη νομοθεσία (Ν.721/77) προβλέπει (αρθρ. 31) ποινή ενός μηνός φυλάκιση ή 50.000 δρχ. για τους παραβάτες καθώς και χρόνο ασφαλείας μεταξύ εφαρμογής και συγκομιδής δια την προστασία του οικοσυστήματος. Εκτός αυτών ο αρμόδιος φορέας θέτει ως προϋποθέσεις για την ένταξη στη ζώνη ορυζοκαλλιέργειας, την χρήση της ποικιλίας Razza και την απαγόρευση της φαίνοξυλίνης (Απ. Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης 26.2.1980). Ομοίως να μη χρησιμοποιείται νερό στραγγίσεως τάφρων όπου γίνονται ψεκασμοί για άρδευση καλλιεργειών ή πότισμα ζώων και τέλος να μην εφαρμόζονται ψεκασμοί υπό συνθήκες ανέμου (Απ. Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης 28.6.1972).

171. Γενικώς η αύξηση των αλάτων στα επιφανειακά εδαφικά στρώματα, οφείλεται και στην λόγω ελλείψεως αρδευτικού ύδατος εφαρμοζόμενες μικρές ποσότητες άρδευσης. Οσον αφορά την υπόγεια στάθμη, παρατηρείται ότι η εμφάνιση αλάτων στα εδάφη της περιοχής οφείλεται στην άνοδο της υπόγειας στάθμης λόγω αποφράξεως των στραγγιστικών τάφρων προκειμένου να αντληθεί νερό για άρδευση. Συνέπεια της ανοδικής κίνησης του νερού και της προκαλουμένης εξατμίσεως, είναι η εμφάνιση αλάτων κοντά στην επιφάνεια η οποία εντέλει έχει δυσμενείς επιπτώσεις ιδιαίτερα στα παρακείμενα βαμβακοχώραφα. Υψηλή στάθμη υπογείου ύδατος

παρατηρείται και στην περιοχή του χαμηλού παρακτίου τμήματος, όπου έχει πλέον μόνιμα εγκατασταθεί η ορυζοκαλλιέργεια προκειμένου να αντιμετωπισθεί η μικρή εισροή θαλάσσιου ύδατος των τελευταίων χρόνων Βλ. σχετ. Τ. Α. Ασημάκη, Αξιοποίηση αλατούχων..., ό.π. : 34-38.

172. Η υποβάθμιση του Σπερχειού χαρακτηρίζεται ως χαμηλή και τοπικά ως μέση κοντά στις εκβολές αγωγών απορροής αποβλήτων οικισμών, βιομηχανιών, ελαιοτριβείων και σφαγείων. Στον Μαλιακό κόλπο παρουσιάζονται συμπτώματα ρύπανσης ιδιαίτερα την περίοδο λειτουργίας των ελαιοτριβείων και στους αβαθείς όρμους. Η περιοχή μεταξύ Α. Μαρinas και Α. Τριάδας χαρακτηρίζεται ακατάλληλη για κολύμβηση καθώς εκεί εκβάλλει η Γερμανική Τάφρος (λύματα Λαμίας και ν. Μαγνησίας) και οι τάφροι μεταφοράς αποβλήτων βιομηχανιών. Στα οικιακά λύματα και στα απόβλητα των ελαιοτριβείων δεν γίνεται καθαρισμός. Σύστημα βιολογικού καθαρισμού των αποβλήτων τους διαθέτουν τα Δημοτικά Σφαγεία Λαμίας, η Αγροτική Βιομηχανία Γάλακτος Λαμίας, η χατροποιία ΠΑΚΟ, οι Ζυθοποιίες Henniger και Carlsberg, οι βιομηχανίες "Βιοζύμες", Soulis (χημικός καθαρισμός) και Βομβυκρύλ (φυσικοχημικός καθαρισμός). Για την ποιότητα των υπογείων νερών, όσον αφορά ιδιαίτερα την λεκάνη απορροής του Σπερχειού, έχουν ήδη επισημανθεί η είσοδος θαλασσινού νερού στο φρεάτιο ορίζοντα του παράκτιου τμήματος και η συνεπαγόμενη υφαλμύρνηση. Η υπεράντληση τα τελευταία χρόνια των υπόγειων νερών για αρδευτικούς

λόγους, επηρεάζει τον υδροφόρο ορίζοντα με άγνωστες μακροχρόνιες επιπτώσεις. Από πλευράς ατμοσφαιρικής ρύπανσης το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην περιοχή Λαμίας-ν. Μαγνησίας. Λατομεία κ.ά. καθώς και ο σκουπιδότοπος Λαμίας στη θέση Τσαρουχόκαμπος όπου γίνεται καύση απορριμάτων αποτελούν τις γνωστότερες πηγές ρύπανσης. Ατμοσφαιρική ρύπανση από έντονο κυκλοφοριακό πρόβλημα έχει παρατηρηθεί επίσης στην Λαμία, όπου από πέρυσι εφαρμόζεται και εκ περιτροπής κυκλοφορία στο κέντρο. Τα σχετικά στοιχεία για τη συμβολή στη ρύπανση των βιομηχανιών είναι ανεπαρκή. Για την ποιότητα των εδαφών, έχουν ήδη αναφερθεί τα φαινόμενα των διαβρώσεων, της αλάτωσης, των επιπτώσεων λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, ενώ σοβαρά προβλήματα προκαλούν οι σκουπιδότοποι ειδικά οι ευρισκομένοι κοντά στην κοίτη του Σπερχειού, καθώς και εκ των βιομηχανιών τα στερεά απορρίματα της μεταλλουργίας ΛΑΡΚΟ, στην περιοχή Λάρυμνας. Ειδικότερα στοιχεία στο Πρόγραμμα Αναγνώρισης ... ό.π., 5-49.

173. Η δημογραφική αποψίλωση της ορεινής-ημιορεινής περιοχής έχει οδηγήσει για διάφορους λόγους στην υποβάθμισή της. Στην απρογραμμάτιστη βόσκηση, την υπερβόσκηση του παρελθόντος σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη των καλλιεργειών, των βοσκοτόπων και των έντονων κλίσεων του εδάφους, έχουν τα τελευταία χρόνια προστεθεί οι πυρκαγιές. Στην περίοδο 1979-1984 είχαν καεί 24.418 στρέμματα ή το 1,73% του συνόλου των δασοσκεπών εκτάσεων. Αυτές αν και

- χαρακτηρίζονται προστατευτέες καθυστερεί το πρόγραμμα αναδάσωσης τους. Εντατική εξάλλου διαχείριση αφίστανται μόνο τα 16% των δασοσκεπών εκτάσεων. Βλ. σχ. Πρόγραμμα Αναγνώρισης ... ό.π. : 56-58.
174. Βλ. σχετ. Πρόγραμμα Αναγνώρισης ... ό.π. : 63-67.
175. Βλ. Φ. Μαυρίκα, Ο υγροβιότοπος ... ό.π. Επίσης για μια πρώτη αλλά συστηματική καταγραφή της πανίδας του Δέλτα Σπερχειού στον Β. Hallman, Fichier Corine-Biotopes, Grece, C.C.E., 1988.
176. Η ιχθυοπανίδα στο ποτάμι αποτελείται κυρίως από τα είδη: μπριάννα (Barbus Cycloperis Sperchiensis), μουστακούδι (Barbus Graecus), ποταμοκέφαλος (Leuciscus Cephalus), περκί (Perca Fluviatilis), πέστροφα (Salmo Gairdneri) και σε υψηλά ποσοστά κουνουπόψαρο (Giambusia Affinis). Στις όχθες του Σπερχειού υπάρχουν βάτραχοι των ειδών Rana Ridibunda Ridibunda, Rana Graeca, Rana Dalmatica ενώ στις καλαμιές φωλιάζουν τα παρυδάτια, αγριόπαπια (Anas Platyrynchos και A. Grecca), νερόκοτα (Rallus Aquaticus). Άλλα είδη πτηνών που συναντώνται συχνότερα είναι οι καλημάνες (Vanellus Vanellus), τα μπεκατσίνια (Gallinago Gallinago), οι καλιακούδες (Pyrrhocorax Pyrrhocorax και P. Graculus), οι φάσσες (Columba Palumpus). Επίσης υπάρχουν είδη ερπετών όπως χελώνες και (Testudo Graeca) και οχιές (Vipera Lebetina). Βλ. σχετ. Πρόγραμμα Αναγνώρισης ... ό.π. : 74.
177. Στην πρόσφατη ημερίδα με θέμα Προστασία και Διαχείριση

Ελληνικών Υγροτόπων Στρατηγικές και Σχέδιο Δράσης,
Α.Π.Θ., W.W.F. και I.U.C.N., Αθήνα, 6.6.1989 τονίσθηκε
ιδιαίτερα ότι η προβαλλόμενη "αντίσταση" του υγροτοπικού
οικοσυστήματος έναντι των ασκούμενων από τις ανθρωπογενείς
δραστηριότητες πιέσεις επ' αυτού, εξαρτάται από την ένταση
των τελευταίων και πάντως δεν είναι απεριόριστη. Από
κρατικής πλευράς, αν και καθυστερημένα, συντάχθηκε ένα
σχέδιο δομικών παρεμβάσεων σε επίπεδο νομού. Βασική
πρόταση αυτού του σχεδίου είναι η χάραξη ζωνών ειδικής
προστασίας ελέγχου και σχεδιασμού (Ζ.Ο.Ε.) καθώς και ο
εντοπισμός περιοχών ειδικών προβλημάτων και ρυθμίσεων.
Στις τελευταίες περιλαμβάνεται : η κοιλάδα του Σπερχείου
λόγω των προβλημάτων από πλημμύρες, ο εθνικός δρυμός της
Οίτης και η περιβάλλουσα ευρύτερη περιοχή, η παραλία και ο
κόλπος της Λάρυμνας, η κοιλάδα του Βοιωτικού Κηφισού και
όλες οι παραλίες του Ευβοϊκού που δεν συμπεριλαμβάνονται
στις μελέτες ΕΠΑ. Βλ. σχετ. Υ.Χ.Ο.Π. Δ/ση Χωροταξίας,
Νομός Φθιώτιδας. Προτάσεις Χωροταξικής Οργάνωσης
(συνοπτικό σχέδιο δομικών παρεμβάσεων). Αθήνα, 1984 : 81-
82. Στην υλοποίηση του εν λόγω σχεδίου παρουσιάζονται ήδη
σημαντικές καθυστερήσεις όπως άλλωστε συνέβη και με ένα
ανάλογο έργο σχεδιασμού : την ίδρυση της βιομηχανικής
περιοχής (ΒΙ.ΠΕ) στη Λαμία (Κοινή Απόφαση Υπουργών
Βιομηχανίας Ενέργειας και Δημοσίων Έργων, Φ.Ε.Κ.
911/10.10.1979). Από τις 12 βιομηχανίες που επρόκειτο να
εγκατασταθούν στην περιοχή Μαυρομαντήλα δεν έχει ακόμα

υλοποιηθεί καμμία.

178. Επεξεργασία μη δημοσιευμένων στοιχείων της Απογραφής 1981 της Ε.Σ.Υ.Ε.
179. Βλ. σχετ. εφ. Η Επαρχία 9.2.1938.
180. Παρατίθεται αυτούσιο σε επόμενο κεφάλαιο.
181. Βλ. Κ. Α. Ζησόπουλου, Ανθήλη Φθιώτιδος ... ό.π., 26.
182. Βλ. Θ. Κ. Σπεράντσα, "Τα περιωθέντα έργα του Α. Φιλιπίδη" (Επιμέλεια Φ. Βιτάλη), Αθήναι, 1978 : 56.
183. Βλ. Κ. Α. Ζησόπουλου, Ανθήλη Φθιώτιδος ... ό.π. : 13.
184. Τα "πλέχτια" κατασκευάζονται κατά την περιγραφή του Ζησόπουλου ό.π. : 30-31, ως εξής : "... Εις τον τόπον της ανεγέρσεως της οικίας ετοποθετούντο εις τας τέσσερας γωνίας και εις τας πλευράς ξύλινοι πάσσαλοι ύψους 3 μέτρων. Ούτοι εστηρίζοντο εις επιπέδους λίθους των οποίων η επιφάνεια είχε κοίλωμα δια την υποδοχήν των πασσάλων. Μεταξύ των κεντρικών ετοποθετούντο εις μικράν απόστασιν και άλλοι πάσσαλοι. Κατόπιν ήρχιζεν η πλοκή των κλάδων των αρμυρηθίων ή της λυγαριάς. Μετά το πέρας της εργασίας αυτής κατεσκευάζετο η στέγη. Η ξυλεία μετεφέρετο εκ του Καλλιδρόμου και μόνοι των οι χωρικοί επιδίδοντο εις την κατασκευήν του σκελετού της στέγης. Ο σκελετός επεστρώνετο δια καλάμων και επ'αυτών ετοποθετούντο αι κέραμοι. Ηκολούθει η εργασία της επιχρίσεως της οικίας υπό των γυναικών. Οι άνδρες έσκαπτον λάκκους εις τα αλώνια του χωρίου και μετέφερον το χώμα δια των κάρρων πλησίον των οικιών. Αι γυναίκες ανεμείγνουον αυτό δι' αχύρου,

περιττωμάτων ίππων (βουνιές), ύδατος και κατεσκεύαζον πηλόν. Δια των χειρών των επίχριον την εσωτερικήν και εξωτερικήν επιφάνειαν του πλέγματος (παλάμισμα), το δάπεδον και τας διαιρέσεις της οικίας. Υπήρχαν 2-3 μικρά παράθυρα και μια θύρα, η οποία ωδήγει εις μικρόν προθάλαμον. Δεξιά και αριστερά αυτού ήσαν δύο δωμάτια. Εις εν εξ αυτών υπήρχεν η εστία και εχρησίμευεν ως μαγειρείον, τραπεζαρία και υπνοδωμάτιον. Το έτερον δωμάτιον ήτο το δωμάτιον υποδοχής, "η καλή κάμαρη" δια τας συνεστιάσεις των επισήμων ημέρων και την υποδοχήν των ξένων. Εις το δάπεδον εστρώνοντο "ψάθες", "κουρελούδες" και "τράϊα τσόλια" ...".

185. Το εξελικτικό σχήμα της κατοικίας στην κοινότητα ομοιάζει με ότι αντιστοίχως παραθέτει ο Γ. Α. Μέγας στις "Θεσσαλικές Οικήσεις", Λαογραφία, KS' (XXVI : 1968-1969): 98, σύμφωνα με τον οποίον "... αι παλαιότεραι οικίαι ήσαν καλύβαι αχυροσκεπείς, οίας βλέπομεν και σήμερον εις κάθε χωρίον της Θεσσαλικής πεδιάδος, διότι οι απορώτεροι εκ των χωρικών, αναγκασμένοι και σήμερον να κτίζουν δια των ιδίων αυτών χειρών και των ιδίων μέσων την κατοικίαν της οικογένειάς των, κατασκευάζουν καλύβην, χρησιμοποιούντες τα πρόχειρα υλικά του βάλτου". Ο προαναφερθείς (βλ. σημ. 184) τρόπος κατασκευής της καλύβας στις εκβολές του Σπερχειού επιβεβαιώνεται και από τον Γ. Α. Μέγα, ό.π. : 42-44, που ακολουθεί την περιγραφή του Schultze Jena για την μακεδονική οικία. Αναζητώντας τους λόγους που επέβαλαν

αυτά τα κτίσματα στα χωριά του Ρουμλουκιού (μεταξύ Αλιάκμονος και Αξιού), ο Μέγας αναφέρει ότι αυτά ανήκαν μέχρι του 1912 εις Τούρκους Μπέηδες, οι οποίοι δεν διέθεταν παρά τα προχειρότερα οικοδομικά υλικά, δηλαδή ξύλα και καλάμια από τους βάλτους. Δεύτερον όλη η περιοχή ούσα πλημμυροπαθής επέβαλε τους πασσαλόκτιστους τοίχους ως ασφαλέστερους έναντι των πλιθίνων που επιπροσθέτως έπρεπε να μεταφέρονται από μακρυνά απόσταση. Αλλά γιατί ασφαλέστερα; "... Τα σπίτια είναι με ξύλα γιατί ερχότανε το νερό, έσπαναν τα ποτάμια τα μεγάλα και καταστρέφονταν, τα χωριά. Αν ήταν με πλιθί, θα το γκρεμούσε. Τώρα ρίχνει το σοβά και απομένουν τα ξύλα, ύστερα τον ξαναφκιάνουν τον σοβά. Έτσι πιο στέρεο είναι με τα ξύλα παρά με τα πλιθιά, και με την πέτρα μακάρ ...". Αυτή η ομοιότητα ως προς την κατασκευή των οικιών ανάμεσα σε δύο τόσο απομακρυσμένες περιοχές (Φθιώτιδα, Μακεδονία) πέρα από την αντιστοιχία των περιβαλλοντικών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι ντόπιοι πληθυσμοί θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί και μία ένδειξη κάποιας κοινής προέλευσης ή παρελθόντος βιώματος.

186. Σε κύριο άρθρο της, η τοπική εφ. Η Επαρχία (12.5.1936) καταγγέλλει ότι "η οδική μας κατάσταση είναι αθλία παντού και η συγκοινωνία μετά του εσωτερικού αθλιεστάτη". Στην ίδια εφημερίδα τρία χρόνια νωρίτερα (15.7.1933) αναφέρεται ότι εγκρίθηκαν οι πιστώσεις για την οδό Αμφήλης-Εθνικής Οδού-Λαμίας-Θεοφυλών. Η συγκοινωνία γινόταν μέσω παλιάς Εθνικής Οδού προς την Αθήνα ενώ για την Λαμία η απόσταση

εκαλύπτετο είτε με ζώα ή με τα πόδια. Μόλις στο 1930 δρομολογήθηκε λεωφορείο δύο φορές ημερησίως ενώ μετά το 1950 τα δρομολόγια αυτά πύκνωσαν. Σήμερα τη γραμμή εξυπηρετούν τα αστικά λεωφορεία της Λαμίας με ωριαία συχνότητα.

187. Βλ. σχ. Α. Γ. Φαρδή Μαθήματα Συγκριτικής Γεωργίας ...ό.π.: 50-52.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΑΠΛΗ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ :

Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ

Η ανάλυση μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η μείζων αιτία πόλωσης στις αγροτικές περιοχές είναι η ανισότητα στη διανομή της γης και την πρόσβαση στους λοιπούς συντελεστές της παραγωγής ...

K. Griffin *

1. Εισαγωγή

Στο εισαγωγικό κεφάλαιο είχε διατυπωθεί η άποψη, ότι το εκσυγχρονιστικό φαινόμενο μπορεί να αναλυθεί μέσα στα πλαίσια του επιστημονικού παραδείγματος των "τρόπων παραγωγής". Είχε επίσης τονισθεί ότι η εξειδίκευση του τρόπου παραγωγής και ειδικότερα των μηχανισμών άρθρωσης διαφόρων τρόπων παραγωγής σε τοπικό επίπεδο παρουσιάζει συγκεκριμένα προβλήματα (1). Μία συζήτηση που είχε αρχίσει στις αρχές του αιώνα σε σχέση με τον

* K. Griffin, The Political Economy of Agrarian Change, The Macmillan Press, 1979 : 82

χαρακτήρα και ειδικότερα στην προοπτική των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων στη γεωργία φαίνεται να δικαιώνει, δεδομένης της σταθερότητας των εν λόγω εκμεταλλεύσεων, όσους υποστήριζαν την ιδιαιτερότητά τους ως παραγωγικών μονάδων. Από την άλλη, καθώς οι εν λόγω εκμεταλλεύσεις επιβίωσαν μεν, απέκτησαν όμως εξωστρεφή και σύγχρονα χαρακτηριστικά, τόσο όσο αφορά τη σχέση τους με την αγορά των εισροών όσο και με εκείνη των εκροών, τείνουν να δικαιώσουν και τους υποστηρικτές της "διαφοροποίησης" του αγροτικού τομέα (2). Προσπαθώντας να ερμηνεύσουν αυτή την πραγματικότητα, ορισμένες συνθετικές θεωρήσεις απορρίπτουν τόσο την ιδιαιτερότητα του τρόπου παραγωγής στη γεωργία, όσο και την υπόθεση της διαφοροποίησης στα χαρακτηριστικά των παραγωγικών μονάδων, επιμένοντας περισσότερο στο σύνολο των σχέσεων που επιτρέπουν την επιβίωση ή ακόμα και την ανάπτυξή τους.

Υποστηρίζεται δηλαδή η άποψη, ότι κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις η όντως μη καπιταλιστική εκμετάλλευση μπορεί, μέσα σε μια διαδικασία διαφοροποίησης να περνάει ή όχι το "κατώφλι" πριν τον τύπο της μικρής καπιταλιστικής επιχείρησης. Συνεπώς παραμένοντας ουσιαστικά πάντα στα πλαίσια της Απλής Εμπορευματικής Παραγωγής (3), οι εν λόγω παραγωγοί μπορούν να μεγεθύνουν το απόθεμα μέσων παραγωγής τους και να διαχειρίζονται τα τελευταία ως μέσα για την συσσώρευση κέρδους (4). Έτσι ενώ δεν προλεταριοποιείται ο άμεσα εργαζόμενος παραγωγός, η ΑΕΠ κυριαρχείται από την καπιταλιστική λογική. Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της διαδικασίας είναι ο ρόλος που διαδραματίζει η αγροτική τεχνολογία στην αύξηση της

παραγωγικότητας της οικογενειακής εκμετάλλευσης. Συνεπώς η καπιταλιστική διείσδυση δεν θα πρέπει να αναζητείται μόνο στο σημείο παραγωγής με την έμφαση στην ύπαρξη μισθωτών σχέσεων εργασίας ή την μεγέθυνση των οικογενειακών μονάδων (5). Η εισαγωγή και αφομοίωση της σύγχρονης τεχνολογίας, η οποία επαναστικοποιεί την ίδια την παραγωγική διαδικασία αφαιρώντας από τον άμεσο παραγωγό τον ουσιαστικό έλεγχο της εργασίας του, θα πρέπει να θεωρηθούν ουσιαστικά χαρακτηριστικά της ενλόγω διείσδυσης (6).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό πρώτον ότι η προαναφερθείσα συζήτηση για τη σταθεροποίηση αλλά και τη διαφοροποίηση της οικογενειακής εκμετάλλευσης στον αγροτικό χώρο, μπορεί να επικαιροποιηθεί εντασσόμενη στην προβληματική του παραδείγματος των τρόπων παραγωγής και δεύτερον για να αντιμετωπισθεί η ανάγκη της εξειδίκευσης αυτής της προβληματικής στα δεδομένα επιμέρους επιτόπιων ερευνών, ενισχύεται η πρόταση για μια εναλλακτική περισσότερο ιστορικά προσδιορισμένη και εξειδικευμένη αναλυτική δομή από εκείνη του τρόπου παραγωγής (7). Έχει θεωρηθεί συγκεκριμένα ότι προς αυτή την αναλυτική στρατηγική συμβάλλουν διάφορα επίπεδα "ενδιαμέσων" εννοιών, που μπορούν να παρεμβληθούν ανάμεσα σε εκείνες του τρόπου παραγωγής και του "πραγματικού" κόσμου. Για παράδειγμα από την ανάλυση του γεωργικού εισοδήματος (8) είναι δυνατό να εντοπιστούν παράγοντες, που συντελούν σε διαφοροποιήσεις μέσα στον ίδιο τον τρόπο παραγωγής και σε συνάρτηση με το ευρύτερο ζήτημα του μετασχηματισμού των

παραγωγικών σχέσεων σε μια δεδομένη περιοχή. Ήδη προς αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν οι αναλύσεις του τρίτου κεφαλαίου, που αναφέρονται στην καταστροφή της φυσικής οικονομίας, στην εξάπλωση και εντατικοποίηση των εμπορευματικών σχέσεων η του δεύτερου κεφαλαίου για το νέο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, όπως αυτός προκύπτει από την εξέταση των δημογραφικών εξελίξεων στην κοινότητα. Ιδιαίτερα από την ανάλυση του γεωργικού εισοδήματος, μπορεί να ερμηνευθεί η μακροχρόνια σταθερότητα της οικογενειακής εκμετάλλευσης στα πλαίσια πάντα της ΑΕΠ, με τη συνδρομή βέβαια των κρατικών μηχανισμών στήριξης αυτής. Συνεπώς, πέραν του ότι ο υπολογισμός, έστω και προσεγγιστικά, του γεωργικού εισοδήματος αποτελεί έναν καθοριστικής σημασίας δείκτη του βιοτικού επιπέδου στην διερευνούμενη περιοχή, προσφέρει και μια σημαντικότερη υπηρεσία. Αποκαλύπτει, δηλαδή, σε ποιο βαθμό οι οικογενειακές εκμεταλλεύσεις μπορούν να θεωρηθούν παραγωγικά αυτοδύναμες, καθώς και ποια θα είναι η ενδεχόμενη μελλοντική τους εξέλιξη. Στην εκτίμηση αυτή της βιωσιμότητας των ενλόγω εκμεταλλεύσεων λαμβάνεται υπόψη όχι μόνο το τελικό μέγεθος του εισοδήματος που δημιουργούν αλλά και η διάρθρωση των παραγωγικών τους δαπανών, όπως και η σύνθεση του συνολικού επενδεδυμένου κεφαλαίου. Και τούτου γιατί όσον αφορά την ποσοτική διάσταση του προβλήματος της βιωσιμότητας των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, η γνώση του μεγέθους του γεωργικού εισοδήματος παρέχει τόσο τη δυνατότητα εκτίμησης των δυνατοτήτων κάλυψης των βιοποριστικών αναγκών της οικογένειας

όσον και την διαπίστωση των δυνατοτήτων να καλυφθούν οι συνολικές παραγωγικές της δαπάνες (συμπεριλαμβανομένων των αποσβέσεων, ασφαλίσεων, συντηρήσεων, καταβαλλομένων τόκων κλπ.) και επιπροσθέτως η αύξηση της καθαρής της επένδυσης. Αλλά ήδη έχει επισημανθεί η ερμηνευτική αξία της διαπίστωσης αυτών των τάσεων της γεωργικής οικογενειακής εκμετάλλευσης, που αν και διατηρεί την (μερική) διάκριση ΑΕΠ και ΚΤΠ, αποδέχεται το αναμφισβήτητο γεγονός της κεφαλαιακής συσσώρευσης, και ό,τι αυτό συνεπάγεται, για την κατανόηση της διαδικασίας διαφοροποίησης μέσα στα πλαίσια της ΑΕΠ. Από την άλλη πλευρά είναι προφανής η σημασία των συντελουμένων μεταβολών στη διαρθρωτική δομή των εκμεταλλεύσεων. Οι μεταβολές αυτές που εμφανίζονται με τη διαφοροποίηση του λόγου κεφαλαίου/εργασίας ή του λόγου κεφαλαίου/εκροής, αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες αλλαγές που συντελούνται στον τρόπο παραγωγής και ως εκ τούτου απεικονίζουν αφενός μεν τον τρόπο ένταξης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στη διαδικασία της παραγωγής, αφετέρου τον τρόπο ενσωμάτωσης της περιοχής στην οικονομία της ανοιχτής αγοράς. Ως προς το ζήτημα τέλος των παραγωγικών μονάδων καθαυτών, ο υπολογισμός του γεωργικού εισοδήματος και ειδικότερα εκείνου του μεγέθους του, που ορίζεται σαν εισόδημα εργασίας, επιτρέπει να εκτιμηθεί η δυνατότητα αυτών των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων να επιβιώσουν ως επιχειρηματικές μονάδες, εξασφαλίζοντας παράλληλα στα εργαζόμενα μέλη των οικογενειών τους, μια αμοιβή συγκρίσιμη, με το μέσο εισόδημα του μη αγροτικού τομέα ή τουλάχιστον με την κατώτερη στους

άλλους τομείς της οικονομίας.

Τέλος, ειπώθηκε ακόμη ότι πυρήνας αυτών των θεωρήσεων είναι η εμμονή στο σύνολο των σχέσεων, που συνδέουν την παραγωγική μονάδα με το ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό της περιβάλλον. Είναι προφανής και αποδεικνύεται από τις ήδη πραγματοποιηθείσες έρευνες ο ρόλος του κράτους στη συγκρότηση αυτών των σχέσεων, που σε τελευταία ανάλυση επιτρέπουν την αναπαραγωγή του αγροτικού νοικοκυριού. Πράγματι είναι αδύνατο, τουλάχιστον σήμερα, να φανταστούμε ένα κοινωνικό μετασχηματισμό, όπου το κράτος να μην παίζει αποφασιστικό ρόλο στην αναπαραγωγή του. Ωστόσο δεδομένης της συνθετότητας με την οποία εκδηλώνεται η κρατική παρέμβαση, η διερεύνηση των σχετικών μηχανισμών παραμένει το κεντρικό ζήτημα για την κανανόηση της διαδικασίας του κοινωνικού μετασχηματισμού. Το κυριότερο πλεονέκτημα της προσέγγισης του "γεωργικού εισοδήματος", είναι ότι διατηρώντας το υλιστικό πλαίσιο της ανάλυσης, παραμένοντας δηλαδή στη σφαίρα της "οικονομίας", επιτρέπει τη διερεύνηση της εμπλοκής και μη οικονομικών περιοχών στον μετασχηματισμό ή και στην αναπαραγωγή της συγκεκριμένης κοινωνίας (9).

2. Γεωργικό εισόδημα : Μια διαστρωματική προσέγγιση

2.1. Βασικές έννοιες

Για την εκτίμηση του γεωργικού εισοδήματος

χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα οικονομικά μεγέθη :

α. Ακαθάριστη αξία γεωργικής παραγωγής.

Περιλαμβάνει τις εισπράξεις (από τις πωλήσεις προϊόντων φυτικής και ζωικής παραγωγής), την ιδιοκατανάλωση και τυχόν παροχές σε είδος, τις επιδοτήσεις, τις ενδιάμεσες καταλώσεις που παράγονται στην εκμετάλλευση, τη διαφορά (απογραφή στη λήξη μείον απογραφή στην έναρξη) όλου του επενδεδυμένου κεφαλαίου (αφαιρουμένων των αγορών ζώων αν υπάρχουν).

β. Μικτό προϊόν (ακαθάριστη πρόσοδος).

Προκύπτει με την αφαίρεση από το (α) της αξίας των ενδιάμεσων καταναλώσεων, που παράγονται στην εκμετάλλευση (κτηνοτροφές, σπόροι, δενδρύλλια κλπ.)

γ. Ακαθάριστο εισόδημα της γεωργικής εκμετάλλευσης.

Προκύπτει με την αφαίρεση από το (β) της αξίας των ενδιάμεσων καταναλώσεων, που πληρώνονται (σπόροι, λιπάσματα, φάρμακα, ζωοτροφές, καύσιμα κ.ά.). Αφαιρούνται ακόμη οι λοιπές χρηματικές δαπάνες εκτός της μισθωτής εργασίας, όπως : δαπάνες λειτουργίας μηχανημάτων κτιρίων κλπ., δαπάνες θερμάνσεως, φωτισμού, φόροι και άλλες επιβαρύνσεις (εκτός εδάφους και κτιρίων), δαπάνες που γίνονται για εκτέλεση εργασιών με σύμβαση και για ενοικιάσεις μηχανημάτων κλπ.

δ. Καθαρό γεωργικό εισόδημα.

Προκύπτει αν από το (γ) αφαιρεθούν οι αποσβέσεις (κτισμάτων, εγκαταστάσεων, μηχανολογικού εξοπλισμού).

ε. Οικογενειακό γεωργικό εισόδημα.

Προκύπτει αν από το (δ) αφαιρεθούν όλες οι υπόλοιπες δαπάνες

(μισθοί, ημερομίσθια, ενοίκια, τόκοι).

στ. Εισόδημα εργασίας της εκμετάλλευσης.

Προκύπτει αν από το καθαρό γεωργικό εισόδημα της εκμετάλλευσης αφαιρεθούν : το καταβαλλόμενο ενοίκιο, ο τεκμαρτός τόκος και το τεκμαρτό ενοίκιο.

2.2. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

2.2.1. Στατιστικό υλικό

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε στατιστικό υλικό που προέκυψε από τις ακόλουθες πηγές : α) από πρωτογενή στοιχεία που συγκεντρώθηκαν με βάση σχετικό ερωτηματολόγιο επισυναπτόμενο στο Παράρτημα, β) από συγκεντρωτικά στοιχεία στα ειδικά καταστήματα της Κοινότητας (Γραφείο Κοινότητας, Συνεταιρισμός Ανθήλης, Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης) και της Λαμίας (Δ/νση Γεωργίας, Υ.Ε.Β., Οργανισμός Βάμβακος, Α.Τ.Ε. Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών) και Ε.Σ.Υ.Ε γ) από συνεντεύξεις με τους αρμόδιους υπηρεσιακούς παράγοντες των ως άνω κρατικών και κοινοτικών ή κοινωνικών φορέων, καθώς και από ανοιχτές συζητήσεις με τους παραγωγούς της περιοχής ή προνομιακούς πληροφορητές, γνώστες των ειδικών παραγωγικών προβλημάτων της περιοχής.

2.2.2. Συλλογή πρωτογενών στοιχείων. Δείγμα και δειγματοληψία.

Η συλλογή των πρωτογενών στοιχείων έγινε με τη βοήθεια

ερωτηματολογίου, που συμπληρώθηκε από τις απαντήσεις δείγματος επιλεγέντος μεταξύ των θεωρηθέντων εκ μέρους της Απογραφής Γεωργίας-Κτηνοτροφίας 1981 της ΕΣΥΕ αρχηγών αντιστοιχών γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην κοινότητα, βλ. σχετ. Πιν. 1 και 2. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί η παρατηρούμενη διαφορά ανάμεσα στους δηλώνοντες κατά την ενλόγω απογραφή "αρχηγοί γεωργικών εκμεταλλεύσεων" [350] και του αριθμού των καταγεγραμμένων ως οικογενειακών γαιοκτησιών που προέκυψε από ειδική έρευνα στο κτηματολογικό αρχείο του Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης [519], που διενεργήθηκε το 1985 (βλ. Πιν. 3 και 4). Η διαφορά αυτή εν μέρει οφείλεται στις αλλαγές της γαιοκτησίας που έγιναν στο μεσολαβήσαν χρονικό διάστημα (1981-1985). Ωστόσο οι αλλαγές αυτές δεν μπορούν φυσιολογικά, λόγω και της παρατηρουμένης εμπειρικά δυσκαμψίας στην κινητικότητα των αγοραπωλησιών γης γενικότερα στην ύπαιθρο, να απορρέουν παρά μόνο από άλλους λόγους που η εξακρίβωσή τους θα απαιτούσε ειδική επιτόπια έρευνα. Παρολαυτά, η σύγκριση των προαναφερθέντων Πινάκων μπορεί να οδηγήσει σε αξιόλογες υποθέσεις ως προς τους πραγματικούς όρους διεξαγωγής του γεωργικού επαγγέλματος στην περιοχή έρευνας (βλ. ειδικότερα παρακάτω ενότητα 2.3.5.).

Είναι ευνόητο ότι ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, όπως προκύπτει από την εθνική απογραφή του 1981, βρίσκεται εγγύτερα προς την πραγματικότητα της παραγωγικής δυναμικότητας της κοινότητας, που αποτελεί και το αντικείμενο αυτής της έρευνας.

Ο προσδιορισμός του δείγματος και η μέθοδος

Πίνακας 1

Αριθμός Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων

ΤΑΞΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	ΕΚΤΑΣΗ (στρ)	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ (%)
Μικρή	<30	108	30,86
Μικρομεσαία	30-49	56	16,00
Μεσαία	30-99	154	44,00
Μεγαλομεσαία	50-99	98	28,00
Μεγάλη	100-499	87	24,86
Πολύ μεγάλη	>500	1	0,28
Σύνολα		350	100,00

Πηγή :

ΕΣΥΕ, Απογραφή Γεωργίας-Κτηνοτροφίας 1981.

Πίνακας 2

Εκταση Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων

ΤΑΞΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	ΕΚΤΑΣΗ (στρ.)	ΕΚΤΑΣΗ (στρ.)	ΣΥΝΟΛΟ (%)
Μικρή	<30	1.863,00	7,24
Μικρομεσαία	30-49	2.060,00	8,01
Μεσαία	30-99	8.939,00	34,75
Μεγαλομεσαία	50-99	6.879,00	26,74
Μεγάλη	100-499	14.204,00	55,21
Πολύ Μεγάλη	> 500	720,00	2,80
Σύνολα		25.726,00	100,00

Πηγή :

ΕΣΥΕ, Απογραφή Γεωργίας-Κτηνοτροφίας, 1981.

Πίνακας 3

Αριθμός ατομικών και οικογενειακών ιδιόκτητων γεωργικών τεμαχίων

ΤΑΞΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	ΕΚΤΑΣΗ (στρ.)	ΑΤΟΜΙΚΕΣ (αριθμός)	ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΕΣ (σύνολο %)	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ (αριθμός)	ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΕΣ (σύνολο %)
Μικρή	<30	320	50,31	221	42,59
Μικρομεσαία	30-49	171	26,89	142	27,36
Μεσαία	30-99	268	42,14	241	46,43
Μεγαλομεσαία	50-99	97	15,25	99	19,07
Μεγάλη	100-499	48	7,55	57	10,98
Σύνολα		636	100,00	519	100,00

Πηγή :

Κτηματολόγιο Τ.Ο.Ε.Β., 1985.

Πίνακας 4

Οικογενειακές ιδιόκτητες γεωργικές εκτάσεις

ΤΑΞΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	ΕΚΤΑΣΗ (στρ.)	ΕΚΤΑΣΗ (στρ.)	ΣΥΝΟΛΟ (%)
Μικρή	<30	4.386,03	17,16
Μικρομεσαία	30-49	5.460,33	21,36
Μεσαία	30-99	12.515,21	48,96
Μεγαλομεσαία	50-99	7.054,88	27,60
Μεγάλη	100-499	8.658,55	33,88
Πολύ Μεγάλη	> 500	0,00	0,00
Σύνολα		25.559,79	100,00

Πηγή :

Κτηματολόγιο Τ.Ο.Ε.Β., 1985.

δειγματοληψίας ακολουθεί την "τυχαία κατά στρώματα δειγματοληψία", όπως αυτή περιγράφεται στα σχετικά εγχειρίδια (10). Η μέθοδος αυτή επιτρέπει, με δεδομένη τη δυσχέρεια όπως θα εξηγηθεί πιο κάτω, της άντλησης μεγάλου αξιόπιστου δείγματος, την απόκτηση αμερόληπτων -κατά το δυνατόν- εκτιμητών όλων των παραγωγικών και οικονομικών παραμέτρων, που ενδιαφέρουν την συγκεκριμένη έρευνα. Στον προσδιορισμό του μεγέθους του δείγματος ελήφθησαν υπόψη τόσο η αντιπροσωπευτικότητά του, όσο και κυρίως η μεγάλη σημασία, που έχει η άμεση επαφή με τους παραγωγούς σε αυτή την ίδια τη δειγματοληψία, όπως βεβαίως και κατά την συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Θεωρώντας, ότι το χαρακτηριστικό "έκταση σε στρέμματα" της γεωργικής εκμετάλλευσης αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα διαφοροποίησης της, σε σχέση με το μέγεθος του γεωργικού εισοδήματος, που πραγματοποιείται σ'αυτήν, διαιρέσαμε τον πληθυσμό των 350 εκμεταλλεύσεων σε 4 στρώματα. Στη συνέχεια ακολούθησε ο αναλογικός καταμερισμός του δείγματος σε αυτά τα στρώματα κατά τον ακόλουθο Πίνακα (βλέπε και Πίνακα 5). Μέγεθος δείγματος = 31 ή 9% του συνόλου.

Η δειγματοληψία έγινε με τη μέθοδο της κλήρωσης χωρίς επανατοποθέτηση απευθείας από τον πληθυσμό, μετά από αρίθμηση των στοιχείων του, που περιείχοντο στα επώνυμα δελτία της εθνικής απογραφής που μας διετέθησαν από την ΕΣΥΕ. Δυστυχώς κατά την αναζήτηση των κληρωθέντων τυχαία, η ανταπόκριση τους υπήρξε εξαιρετικά διστακτική αν όχι αρνητική. Οι λόγοι ήσαν

Πίνακας 5

ΜΕΓΕΘΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ	ΜΙΚΡΟ	ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΟ	ΜΕΓΑΛΟΜΕΣΑΙΟ	ΜΕΓΑΛΟ	ΣΥΝΟΛΟ
Δείκτης στρώματος	H=I	H=II	H=III	H=IV	
Μέγεθος στρώματος	108	56	98	88	350
Συντελεστής σταθμί- σεως $W=N_H/N$	0,309	0,160	0,280	0,251	1,000
Μέγεθος δείγματος από το στρώμα $\eta_H = \eta \cdot W_H$	9	5	9	8	31

Σημείωση :

Οπου (σε στρέμματα) I:<30, II:30-49, III:50-99, IV:100-499.

κυρίως δύο : Πρώτον, παρότι είχε προηγηθεί επιστολή του Φροντιστηρίου Συγκριτικής Γεωργίας προς τους επιλεγέντας για το δείγμα αρχηγούς γεωργικών εκμεταλλεύσεων, το γεγονός ότι η έρευνα δεν εκαλύπτετο από μια κρατική υπηρεσία, με άμεσα υλικά οφέλη για τους παραγωγούς, μείωσε το ενδιαφέρον τους για την ενεργό συμμετοχή τους σ' αυτή. Δεύτερον, η φύση καθεαυτή του ερωτηματολογίου καθώς είχε σαν κύριο αντικείμενο τη διερεύνηση των οικονομικών μεγεθών και κυρίως των περιουσιακών στοιχείων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, συνέτεινε στην παραδοσιακή δυσπιστία και εντέλει την απροθυμία των επιλεγέντων στο δείγμα παραγωγών. Στα πλαίσια αυτών των δυσκολιών, έγιναν ορισμένες αντικαταστάσεις των αρχικώς επιλεγέντων -πάλι δια κληρώσεως- αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις δεν στάθηκε δυνατό να συμπληρωθεί ο απαιτούμενος αριθμός στοιχείων του στρώματος κατά τον προαναφερθέντα αναλογικό καταμερισμό. Επίσης, ακριβώς διότι η έρευνα αποσκοπούσε στην εκτίμηση με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια των οικονομικών αποτελεσμάτων ατομικών εκμεταλλεύσεων και όχι τόσο στην στατιστική απεικόνιση της καταστάσεως του συνόλου των παραγωγικών μονάδων της κοινότητας, προστέθηκαν σε μια περίπτωση δύο ερωτηματολόγια, συμπληρωθέντα από παραγωγούς ιδιαίτερα αξιόπιστους λόγω της επιμονής τους να απαντήσουν με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια στην έρευνα. Η τελική κατάσταση του πραγματοποιηθέντος δείγματος έναντι του θεωρητικώς απαιτουμένου είναι η εξής :

Μέγεθος εκμετάλλευσης	"Μικρό"	"Μικρομεσαίο"	"Μεγαλομεσαίο"	"Μεγάλο"
Θεωρητικώς απαιτούμενο μέγεθος δείγματος (=31)	9	5	9	8
Πραγματοποιημένο μέγεθος δείγματος (=31)	7	7	9	8

Παρά τις προαναφερθείσες δυσχέρειες και τις ακολουθήσασες αναπροσαρμογές του προγράμματος της έρευνας, σ' αυτό το στάδιο της, τα στοιχεία που συνελέγησαν με βάση το ερωτηματολόγιο, θεωρούνται ότι προσεγγίζουν με μεγαλύτερη ακρίβεια την υφιστάμενη κατάσταση και συνεπώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την απάντηση, των ερωτημάτων, που ήδη τέθηκαν στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου. Η παρατήρηση αυτή δεν μειώνει τη σημασία των στοιχείων που προέρχονται από άλλες πηγές. Αντίθετα, στην τελική επεξεργασία των στοιχείων που προέκυψαν από το ερωτηματολόγιο όλων των τύπων, οι πληροφορίες από τις διαθέσιμες πηγές (βλ. 2.2.1. εδώ) συνδυάστηκαν και αντιπαραβλήθηκαν για μια όσο το δυνατόν ακριβέστερη προσέγγιση του ερευνουμένου αντικειμένου.

2.3. Βασικοί κλάδοι παραγωγής και διαρθρώσεις των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Ηδη στο κεφάλαιο περί περιβαλλοντικού και τεχνολογικού μετασχηματισμού έχουν δοθεί στοιχεία των παραγωγικών δεδομένων και κατευθύνσεων στην κοινότητα. Εδώ παρουσιάζονται

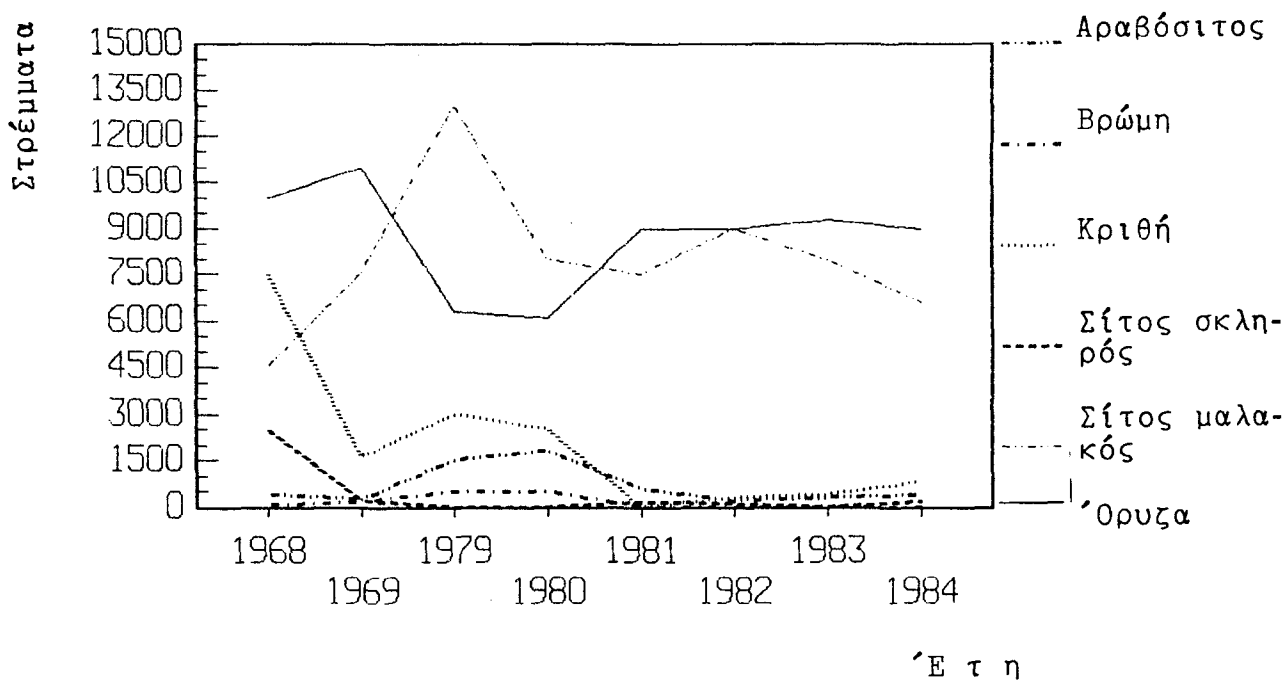
αναλυτικότερα αυτά τα στοιχεία με έμφαση στα δεδομένα της τελευταίας εξαετίας, για την οποία υπήρχαν στο αρχείο της κοινότητας και του Υπουργείου Γεωργίας (Δελτία Ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής) διαθέσιμες πηγές.

2.3.1. Αροτραίες καλλιέργειες

Από το σχετικό Πίνακα 17 Παραρτήματος, φαίνεται, ότι οι σημαντικότεροι κλάδοι παραγωγής είναι τα σιτηρά για καρπό και τα βιομηχανικά φυτά. Όσον αφορά τον πρώτο (βλ. Διάγρ. 1, 2), η όρυζα διατηρεί την προεξάρχουσα θέση της στις κοινοτικές εκτάσεις, παρά τον υποσκελισμό της από το βαμβάκι στο τέλος της περασμένης δεκαετίας. Την ανταγωνίζεται μόνο ο μαλακός σίτος, ο οποίος συμμετέχει στις πραγματοποιούμενες αμειψισπορές και χρησιμοποιείται στην αλευροποιία διοχετευόμενος στην Λαμία και στις κεντρικές βιομηχανίες του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης. Ένα μέρος παραμένει στο νοικοκυριό για την παρασκευή άρτου κατά παραδοσιακό τρόπο—οπωσδήποτε σε φθίνουσα τάση, όπως αποδεικνύει και η ευημερία των επαγγελματικών φούρνων στο χωριό — και για την επόμενη σπορά. Βεβαίως από το 1982, εμφανίζεται μια κάμψη έναντι της σταθεροποίησης της όρυζας. Από την άποψη των αποδόσεων και οι δύο καλλιέργειες εμφανίζουν πτώση και λόγω της εγκατάστασής τους σε περιορισμένης παραγωγικότητας εδάφη. Το βαμβάκι, (βλ. Διαγρ. 3, 4) εμφανίζει μια συνεχή ανοδική πορεία, που λόγω και της εγκατάστασής του στα καλύτερα εδάφη αντικατοπτρίζεται και στη συνολική του παραγωγή. Αντίθετα από

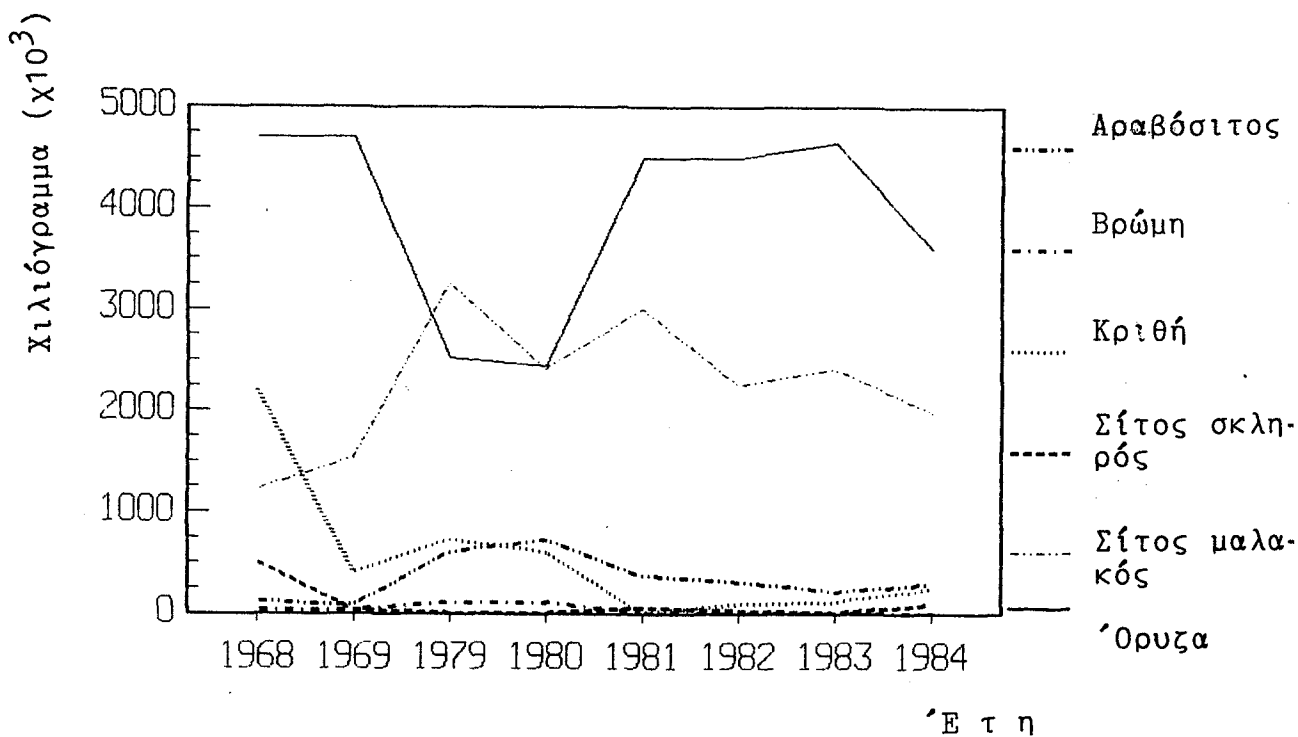
Διάγραμμα 1

Εκτάσεις αροτραίων καλλιεργειών. Σιτηρά για καρπό.



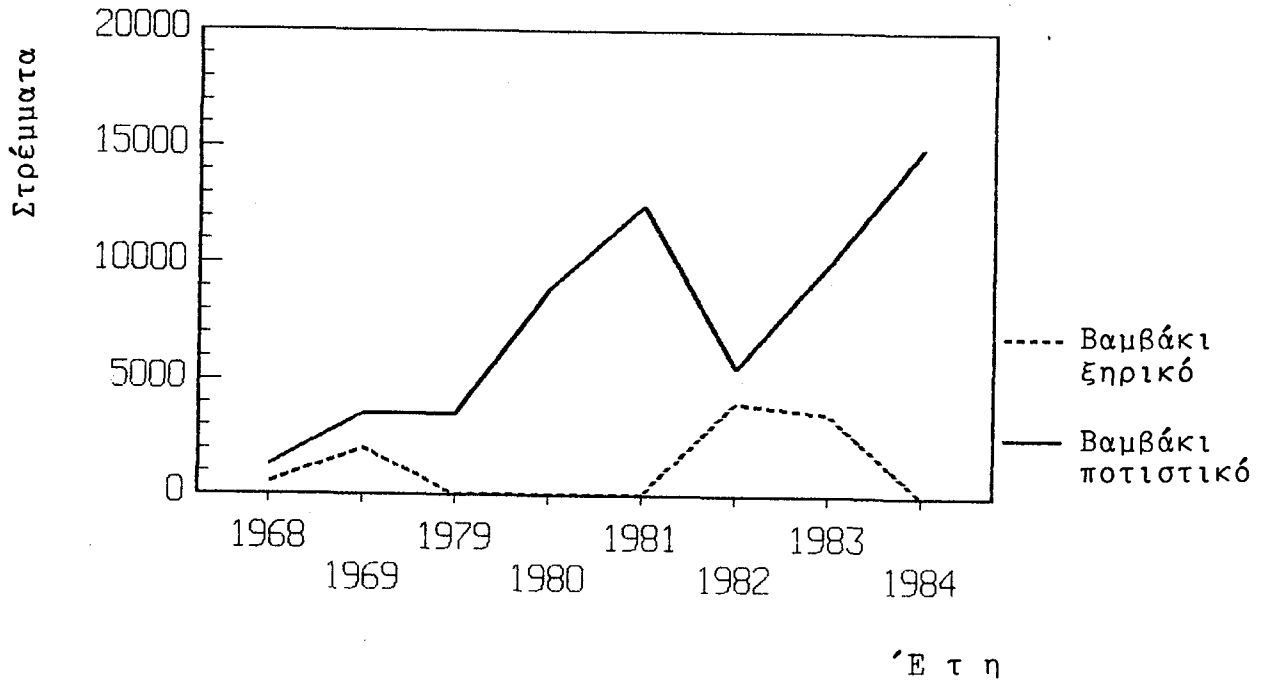
Διάγραμμα 2

Παραγωγή αροτραίων καλλιεργειών. Σιτηρά για καρπό.



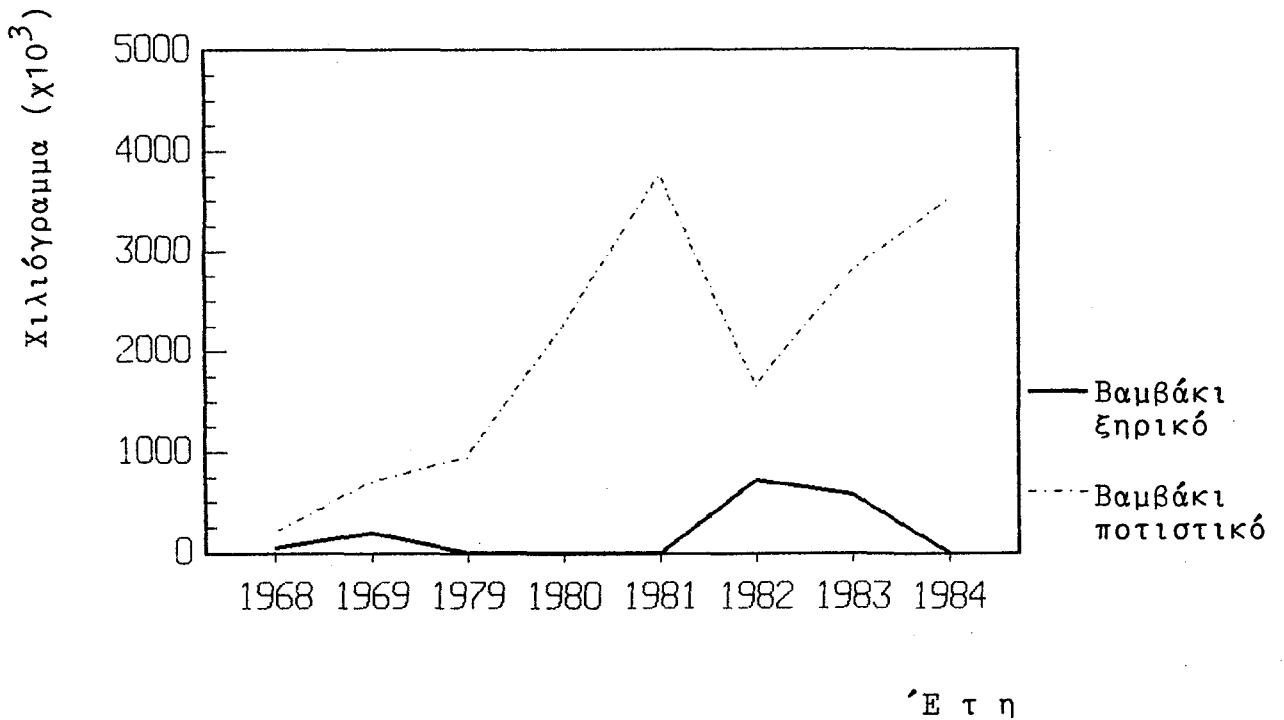
Διάγραμμα 3

Εκτάσεις αροτραίων καλλιεργειών. Βιομηχανικά φυτά.



Διάγραμμα 4

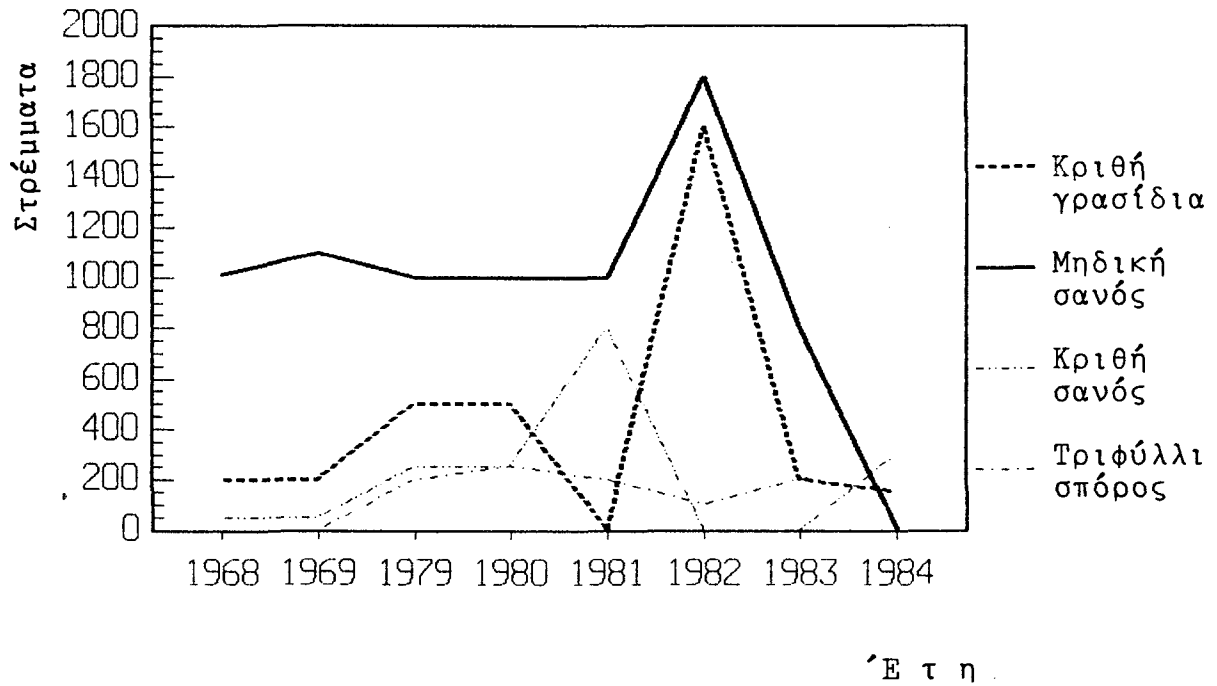
Παραγωγή αροτραίων καλλιεργειών. Βιομηχανικά φυτά.



το ποτιστικό βαμβάκι, το ξηρικό ακολουθεί φθίνουσα πορεία, αν και τα πρώτα χρόνια μετά την ένταξη της χώρας μας στην ΕΟΚ έχει μια παρουσία, προφανώς λόγω των επιδοτήσεων που ευνόησαν και λιγότερο εξοπλισμένους τεχνολογικά παραγωγούς στην καλλιέργειά του. Τα κτηνοτροφικά φυτά, (βλ. Διαγρ. 5, 6), ιδιαίτερα μετά το 1981 παρουσιάζουν μια εντυπωσιακή πτώση συνολικά και αυτό βεβαίως μπορεί να αποδοθεί στην έντονη στροφή της κοινότητας στην εμπορευματική φυτική παραγωγή (βαμβάκι, όρυζα). Ενδιαφέρουσα εξαίρεση αποτελεί η μόλις ανερχομένη ενασχόληση, με ανάλογα αποτελέσματα τόσο από άποψη εκτάσεων όσο και παραγωγής, με τον τριφυλλόσπορο, αποδιδόμενη στις υψηλές τιμές του τελευταίου και την αποτελεσματική κρατική παρέμβαση στην διάθεση του. Ίσως ενόψει των αναμενομένων περιοριστικών πολιτικών στο βαμβάκι, η καλλιέργεια τριφυλλιού για σποροπαραγωγή να αποτελεί μια ισχυρή εναλλακτική πρόταση. Αλλωστε η καλλιέργεια μηδικής για σανό αποτέλεσε στην περίοδο 1981-1982 ήδη μια λύση υποκατάστασης του φθίνοντος ποτιστικού βάμβακος. Τα μπουστάνικα και οι πατάτες (βλ. Διαγρ. 7,8) αποτελούν περιθωριακή παραγωγή, παρόλο που στη δεκαετία 1969-1979 εμφάνιζαν (τα καρπούζια) κάποιο ενδιαφέρον. Σήμερα, παρότι οι εκτάσεις των καρπουζιών παραμένουν σταθερές, μια μικρή αύξηση στην παραγωγή οφείλεται ενδεχομένως στην βελτίωση της τεχνολογίας παραγωγής.

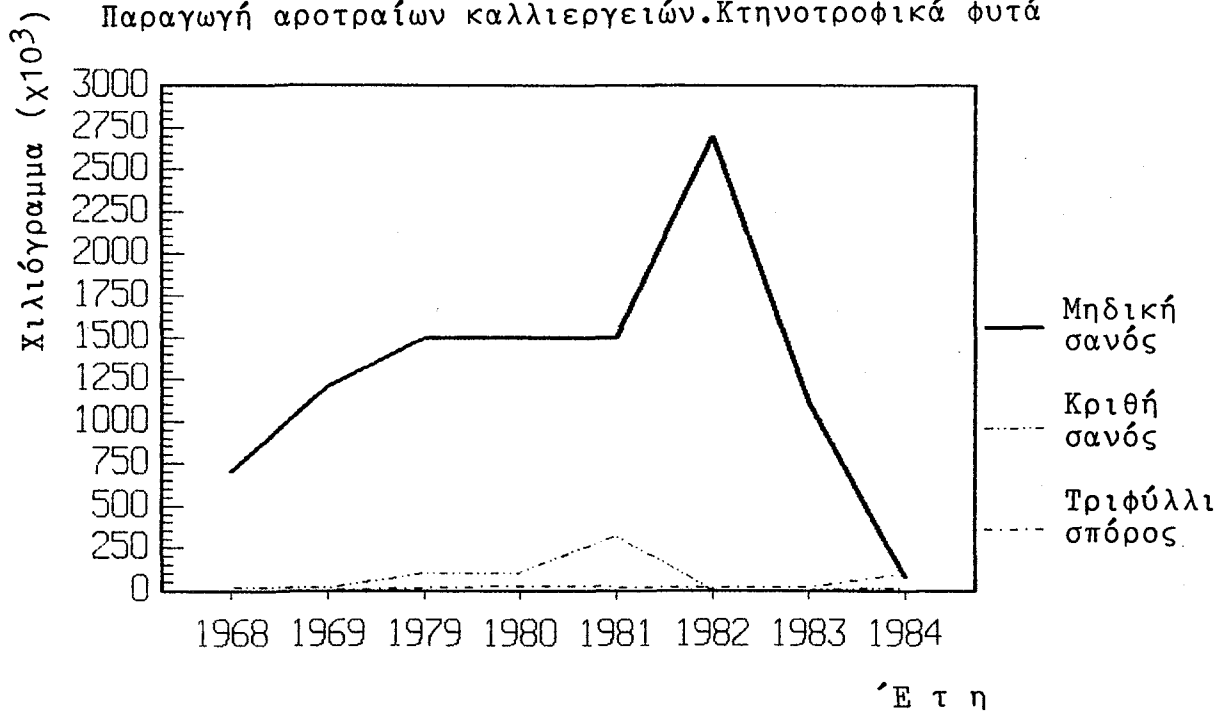
Διάγραμμα 5

Εκτάσεις αροτραίων καλλιεργειών .Κτηνοτροφικά φυτά.

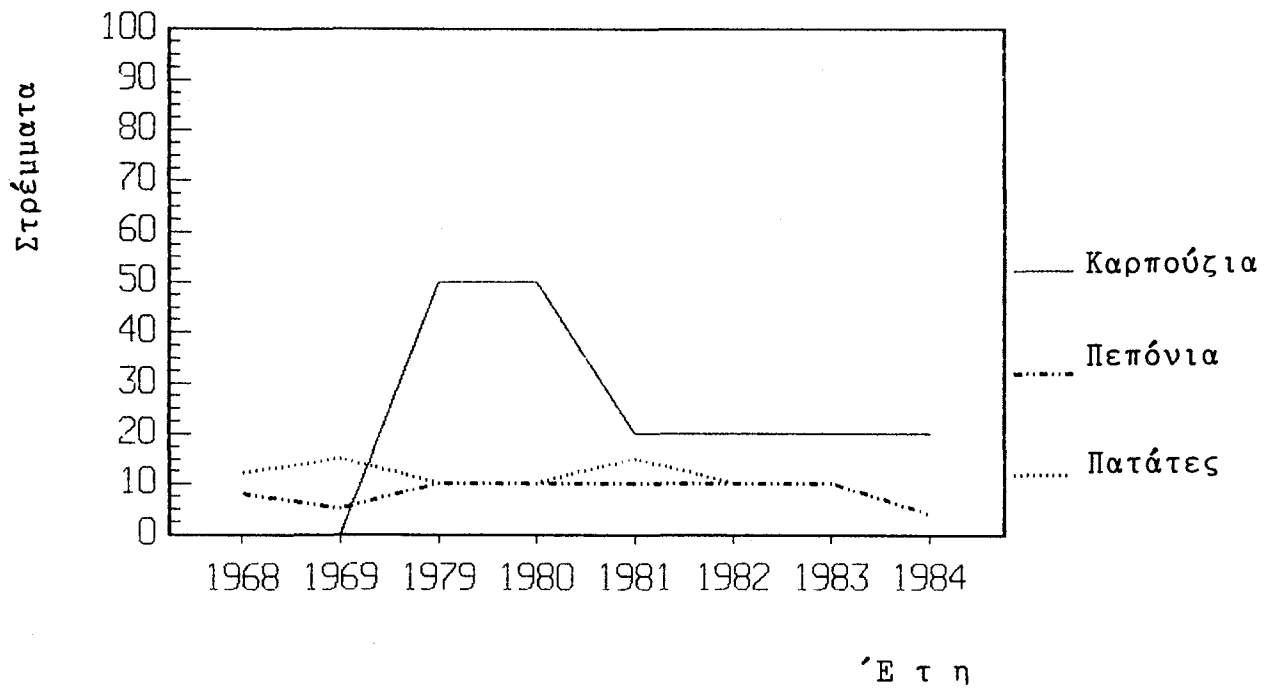


Διάγραμμα 6

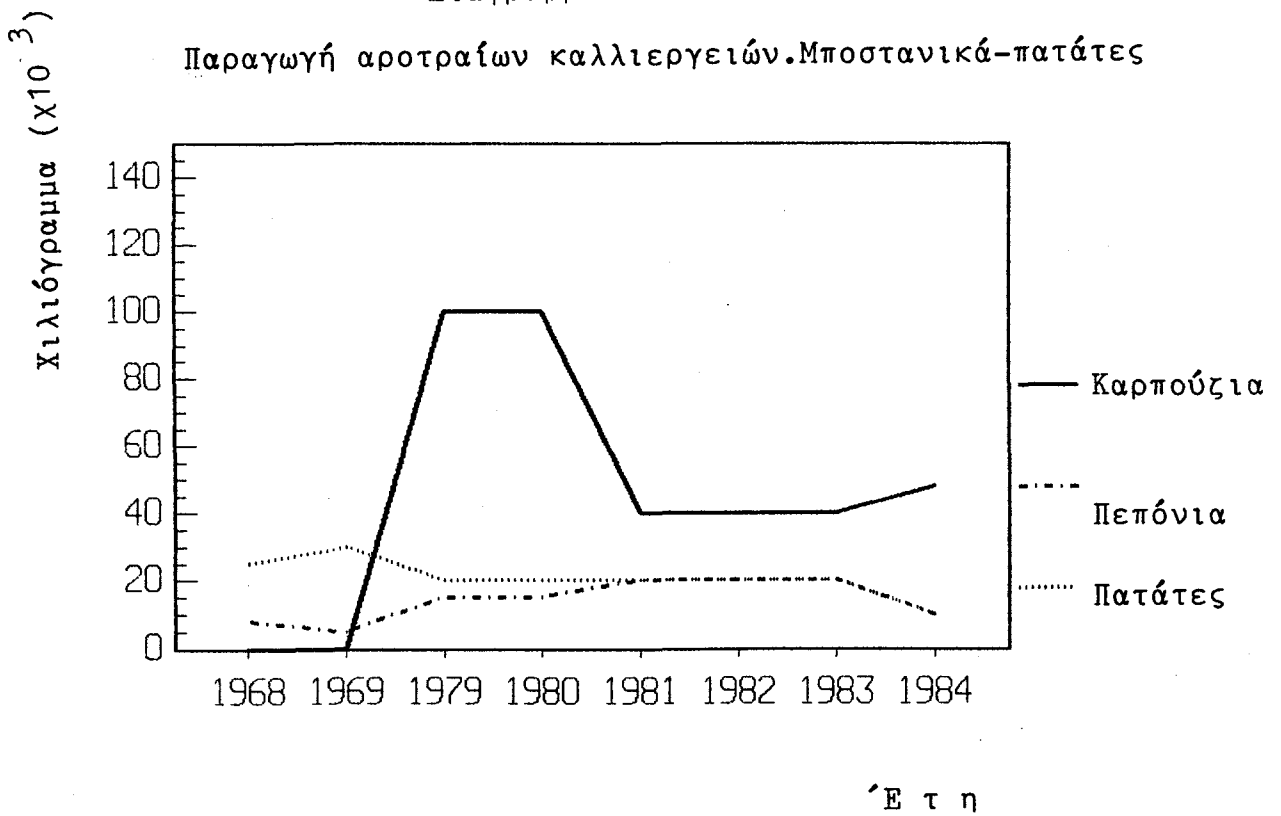
Παραγωγή αροτραίων καλλιεργειών.Κτηνοτροφικά φυτά



Διάγραμμα 7
Εκτάσεις αροτραίων καλλιεργειών.Μποστανικά-πατάτες



Διάγραμμα 8
Παραγωγή αροτραίων καλλιεργειών.Μποστανικά-πατάτες

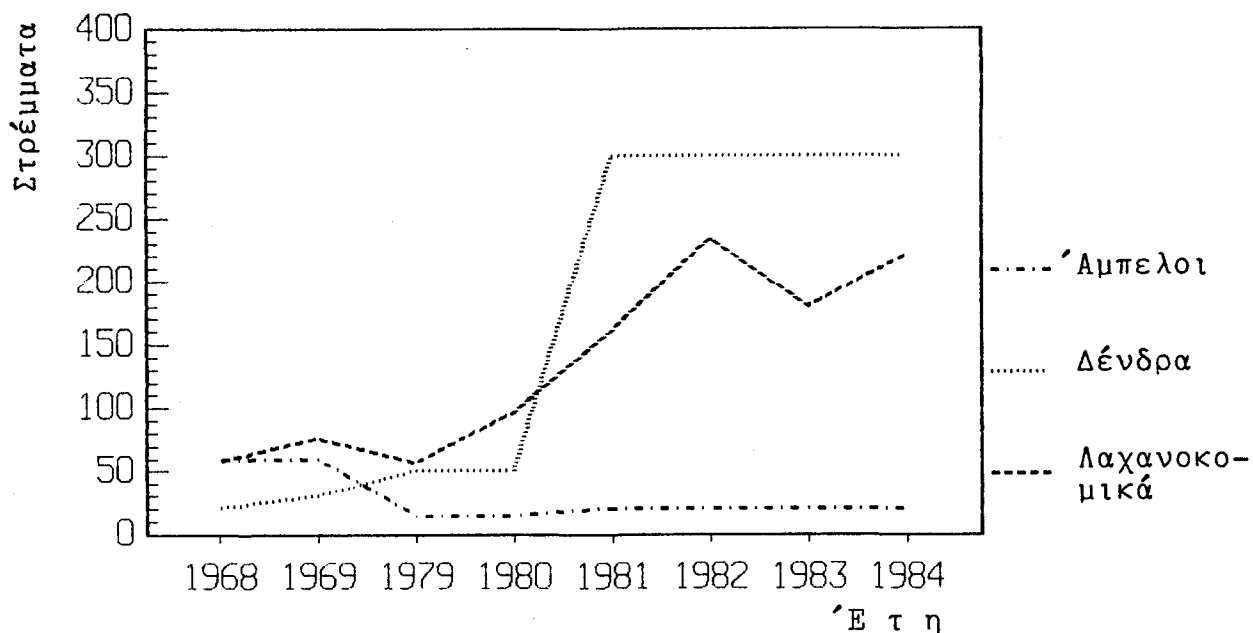


2.3.2. Λοιπές καλλιέργειες και φυτείες

Ο μονοδιάστατος προσανατολισμός της κοινότητας στις εμπορευματικές καλλιέργειες, έχει υποβαθμίσει άλλες παραγωγικές δραστηριότητες. Έτσι η ενασχόληση με την αμπελοκαλλιέργεια παρουσιάζει σημαντική πτώση στη δεκαετία 1969-1979 και έκτοτε παραμένει στοιχειώδης (βλ. Πιν. 18, Παραρτήματος). Ένα σχετικό ενδιαφέρον εξακολουθεί να παραμένει στην παραγωγή μούστου, κυρίως για οικιακή χρήση. Οι δενδρώδεις καλλιέργειες (βλ. Πιν. 19, Παραρτήματος) βρίσκονται επίσης σε πτώση, αν και ουδέποτε υπήρξαν σημαντικές για την κοινότητα. Ενδιαφέρουσα εξαίρεση αποτελεί η ελαιοκαλλιέργεια, που σημείωσε μια σημαντική άνοδο στην περίοδο 1980-1981. Η εξαφάνιση των δενδρων, που αναφέρονται μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970, υποδεικνύει και τον τύπο "αστικοποίησης" του οικισμένου χώρου της κοινότητας, με τον περιορισμό των ελεύθερων χώρων γύρω από τις κατοικίες. Τα λαχανοκομικά (βλ. Πιν. 20, Παραρτήματος) εμφανίζονται στην παραγωγική κατάσταση της κοινότητας ως περιθωριακή ενασχόληση ευκαιριακού χαρακτήρα, με εξαίρεση την αρδευόμενη ντομάτα που παρουσιάζει κάποιο ενδιαφέρον σε περιπτώσεις ιδιαίτερα μικρού κλήρου και διαθέσιμης εργασίας. Γενικά, (βλ. Διαγρ. 9) αν και μικρής σημασίας για την όλη φυσιολογία της Κοινότητας η εξεταζόμενη κατηγορία δεν θα πρέπει να αγνοηθεί ως μελλοντική διέξοδος, ιδιαίτερα όσον αφορά τις επισημανθείσες ήδη εξαιρέσεις.

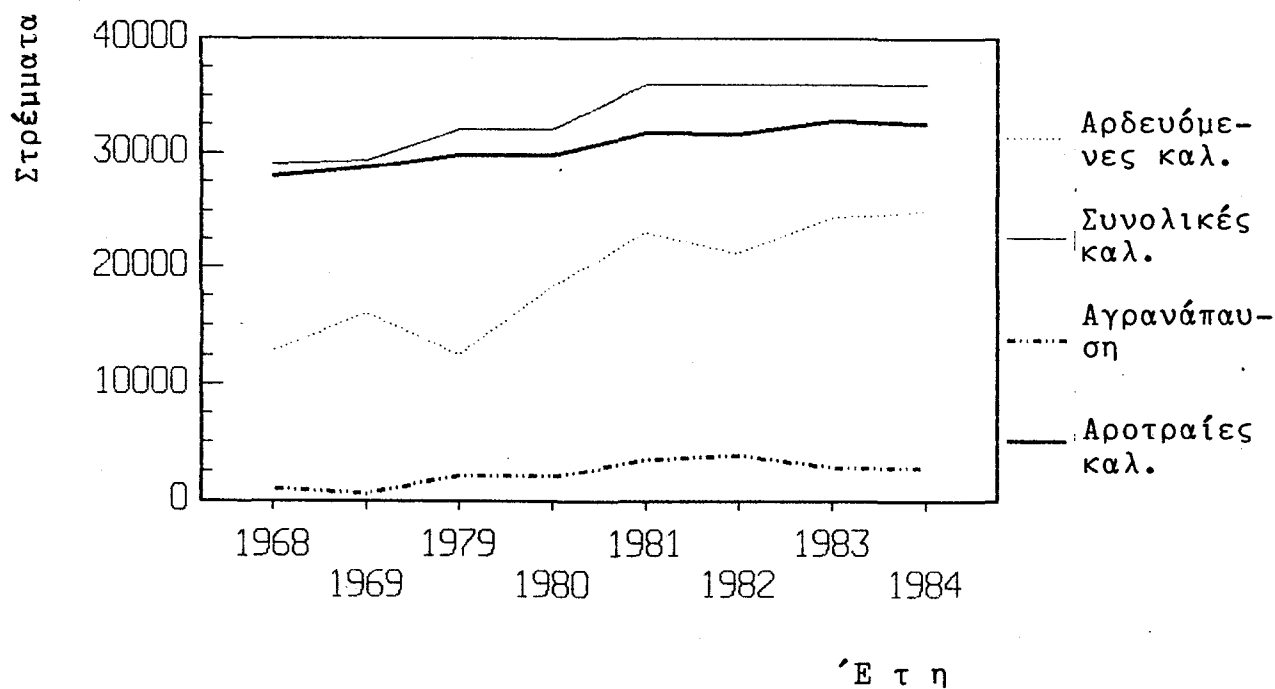
Διάγραμμα 9

Συνολικές εκτάσεις αμπελωδών, λαχανοκομικών, δενδρωδών καλλιεργειών.



Διάγραμμα 10

Συνολικές εκτάσεις κατά παραγωγική χρήση γής.



2.3.3. Παραγωγική χρήση γης στην Κοινότητα. Συνολική εκτίμηση

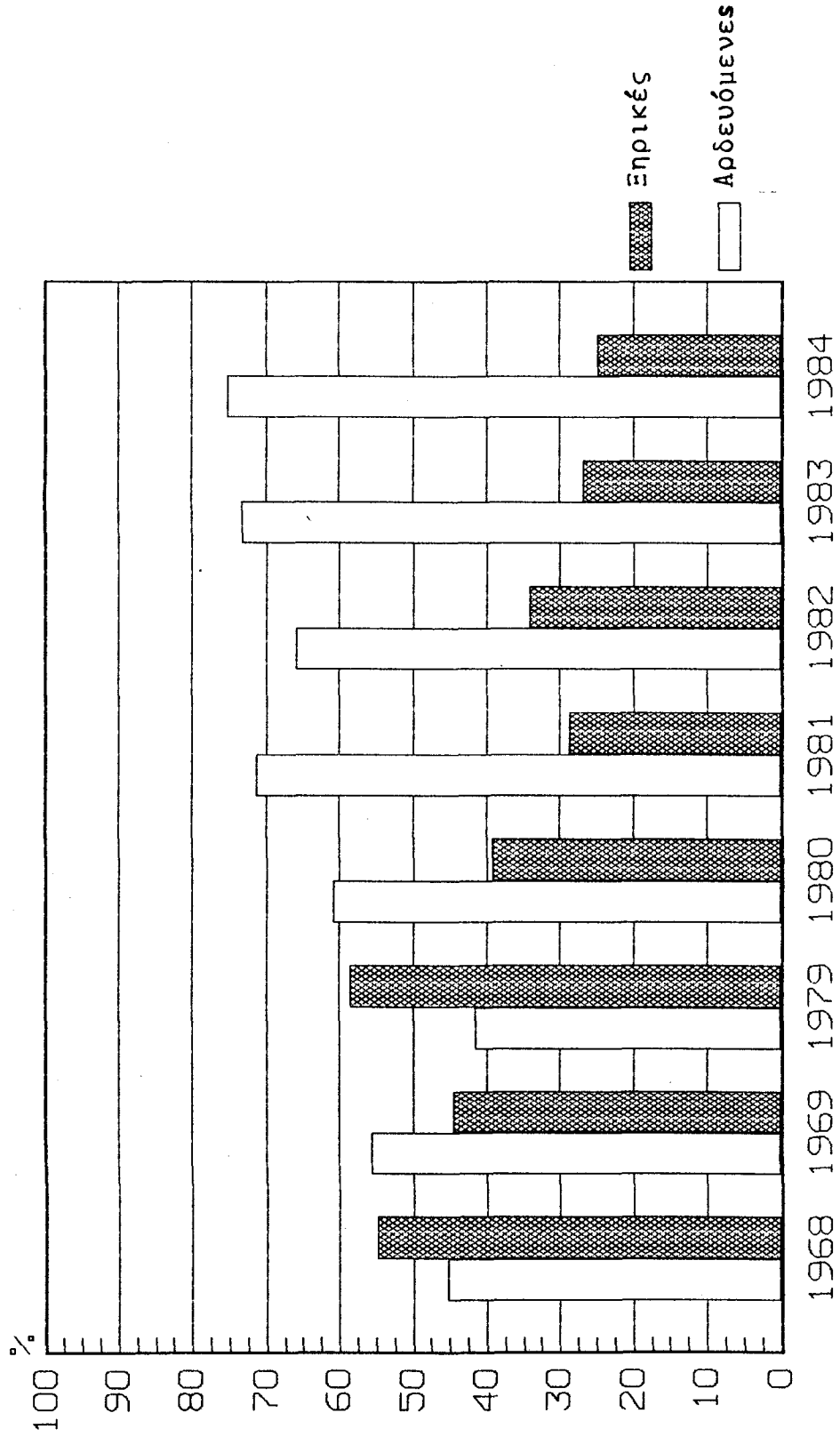
Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 21, Παραρτήματος, Διάγρ. 10, οι αροτραίες καλλιέργειες αποτελούν την κυρίαρχη παραγωγική κατεύθυνση στην κοινότητα, που μάλιστα χαρακτηρίζεται από μια ανοδική τάση στην επισκοπούμενη εδώ περίοδο. Η σχετική καθυστέρηση τους σε σχέση με το σύνολο των θεωρουμένων ως παραγωγικών εκτάσεων, ιδιαίτερα στο μετά το 1981 διάστημα, οφείλεται, όπως είναι φανερό, στην αύξηση αντιστοίχως των "αγροαναπαύσεων", που στην συγκεκριμένη περίπτωση αναφέροντα σε επεκτάσεις της κοινοτικής γης σε παθογενή εδάφη, αναμένοντα εξυγείανση με την συμπερίληψή τους στο εγγειοβελτιωτικό έργο. Εξίσου εντυπωσιακή είναι και η αύξηση των αρδευομένων εκτάσεων μετά το 1979 και ιδιαίτερα στην περίοδο 1979-1981, όταν όπως προαναφέρθηκε, παγιώνεται και η στροφή στην βαμβακοκαλλιέργεια. Στο Διάγρ. 11 απεικονίζονται τα ετήσια ποσοστά αρδευομένων και ξηρικών εδαφών της κοινότητας. Είναι χαρακτηριστικό, ότι σε λιγότερο από μια δεκαετία (1968/69 - 1984) από 1/2 των συνολικώς καλλιεργουμένων εκτάσεων, οι αρδευόμενες φθάνουν τα 3/4.

2.3.4. Ζωική παραγωγή

Στο κεφάλαιο περί μετασχηματισμού του φυσικού περιβάλλοντος, γίνεται αναλυτική αναφορά στην απώλεια της κτηνοτροφικής φυσιολογίας της κοινότητας. Η αφετηρία αυτού του

Διάγραμμα 11

Ποσοστά (%) παραγωγικών και αρδευομένων εκτάσεων.



Έ τ η

μετασχηματισμού, εντοπίζεται στο τέλος του 19ου αιώνα και σχεδόν ολοκληρώνεται στον μεσοπόλεμο, μέσα από τις διεργασίες της αγροτικής μεταρρύθμισης, που σταθεροποίησαν τη θέση της μικροϊδιοκτησίας, ευνοώντας παράλληλα, την επέκταση της γεωργίας σε βάρος της κτηνοτροφίας. Έτσι η απογραφή του Πίνακα 22, Παραρτήματος, αναφέρεται ουσιαστικά σε μια περίοδο, που η μεταβολή της παραγωγικής φυσιολογίας έχει κριθεί οριστικά. Οι ριζικές αλλαγές στις μεταφορές και τις βασικές καλλιεργητικές πρακτικές, έχουν καταστήσει τους ίππους και τους όνους του χωριού μια εκλείπουσα γραφικότητα. Από τα παραγωγικά ζώα μόνη αξιοσημείωτη κατηγορία παραμένει εκείνη των κοπαδιάρικων προβάτων, που ανήκουν στα ελάχιστα καταγεγραμμένα ως κτηνοτροφικά νοικοκυριά στο σχετικό κεφάλαιο των δημογραφικών εξελίξεων. Οι υπόλοιπες κατηγορίες, όπως τα οικόσιτα πρόβατα και οι αίγες ή οι όρνιθες κ.τ.λ., συμβάλλουν σημαντικά, σύμφωνα με την ανάλυση του γεωργικού εισοδήματος που ακολουθεί, στον οικογενειακό προϋπολογισμό ως ιδιοκαταναλούμενα αγαθά, είτε καταναλούμενα αμέσως μέσα στην οικογένεια είτε ανταλλασσόμενα με άλλα αγαθά στα ευρύτερα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων, που αναπτύσσονται μέσα στο χωριό και την περιφέρειά του.

2.3.5. Εγγειοδιαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Είναι ευνόητο, ότι τα εγγειοδιαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και ιδιαίτερα το μέγεθος και ο

τεμαχισμός, έχουν μεγάλη σημασία για τις συνθήκες της εντατικής αροτριάας καλλιέργειας, που ασκείται στην Κοινότητα. Στους Πίνακες 3 και 4, απεικονίζονται τόσο ο αριθμός όσο και οι εκτάσεις των ατομικών και οικογενειακών ιδιοκτησιών κατά κλάση εκτάσεως. Η κατηγοριοποίηση που ακολουθείται ως προς τις επιλεγείσες κλάσεις, οφείλεται σε κριτήρια προκύπτοντα από μια συγκριτική ανασκόπηση αναλόγων προσπάθειών προηγηθειών ερευνών (11). Η επιλογή αποσκοπεί σε μια σύνθεση αυτών των κατηγοριοποιήσεων, που να ανταποκρίνεται πιστότερα στην πραγματικότητα της ελληνικής γεωργίας. Πηγή των στοιχείων υπήρξε το κτηματολόγιο του Τ.Ο.Ε.Β. το έτος 1985. Φυσικά, στο κτηματολόγιο εγγράφονται οι ατομικές ιδιοκτησίες, ενώ οι οικογενειακές προέκυψαν από προσωπική συνεργασία με τον γραμματέα του συνεταιρισμού. Το τελευταίο, θεωρήθηκε αναγκαίο προκειμένου να ελεγχθούν συγκριτικά οι Πίνακες 1 και 2, που αναφέρονται στον αριθμό και τις εκτάσεις των γεωργικών μεταλλεύσεων, αλλά προέρχονται από την Απογραφή Γεωργίας-Κτηνοτροφίας του 1981. Οι παρατηρούμενες διαφορές στις δύο αυτές σειρές πινάκων, προερχομένων από διαφορετικές πηγές, δεν είναι ασήμαντες ώστε να αιτιολογηθούν από το διαφορετικό χρόνο αναφοράς τους. Πράγματι, στην "μικρή" κλάση ανάμεσα στις σειρές αυτές παρατηρείται μια ποσοστιαία διαφορά 11.83 μονάδων, όσον αφορά τον αριθμό των εκμεταλλεύσεων και 9.92 αντιστοίχως των εκτάσεων αυτών, σε βάρος των στοιχείων της Απογραφής. Αντιθέτου φοράς διαφορές παρατηρούνται στην "μεγάλη" κλάση, για να περιορισθούμε στα δύο άκρα της ακολουθούμενης

κατηγοριοποίησης. Οι διαφορές αυτές, όπως προκύπτει από την δειγματοπληπτική έρευνα αλλά και τη γενικότερη εμπειρία επί του θέματος, οφείλονται στη διαμορφούμενη πραγματικότητα της άσκησης του γεωργικού επαγγέλματος στις συνθήκες της κοινότητας, την οποία και αποκαλύπτουν σε σημαντικό βαθμό. Έτσι στην "μικρή" κλάση από τις εγγεγραμμένες στο κτηματολόγιο 221 οικογενειακές ιδιοκτησίες μόνο 108 απογράφονται ως γεωργικές εκμεταλλεύσεις από τους αντίστοιχους αρχηγούς τους. Το ίδιο, και μάλιστα εντονότερα, παρατηρείται στην επόμενη κλάση την "μικρομεσαία" : από 142 απογράφονται μόνο οι 56. Αντίθετα στην "μεγάλη" κλάση από τις εγγεγραμμένες 57 οικογενειακές ιδιοκτησίες απογράφονται περισσότερες, δηλ. 87, ενώ εντυπωσιακά σταθερός παραμένει και στις δύο περιπτώσεις ο αριθμός στην "μεγαλομεσαία" κλάση : 99-98.

Μπορεί να υποτεθεί, ότι στην περίπτωση των δύο μικροτέρων κλάσεων ένα σημαντικό ποσοστό των οικογενειακών ιδιοκτησιών είτε δεν αξιοποιείται παραγωγικά η κυρίως, όπως αποδεικνύεται στα επόμενα, ενοικιάζεται σε μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις. Κατά συνέπεια οι ιδιοκτήτες τους παύουν να ασκούν ως αυτοαπασχολούμενοι την γεωργία. Αντίθετα στην "μεγάλη" κλάση, όπως δείχνει και η αύξηση των εκτάσεων, που δηλώνουν οι απογραφόμενοι αρχηγοί εκμεταλλεύσεων, συνενώνονται οικογενειακές ιδιοκτησίες έτσι ώστε οι εν λόγω εκμεταλλεύσεις να αποκτήσουν το οικονομικά, περισσότερο προσαρμοσμένο στον τυπο της πλήρως εκμηχανισμένης αροτριάας γεωργίας, μέγεθος. Πρόκειται για μια τάση που δεν φαίνεται να επηρεάζει τους

ιδιοκτήτες της "μεγαλομεσαίας" κλάσης. Με την επιφύλαξη ότι η Απογραφή δίνει με αρκετή ακρίβεια την έκταση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων κατά δήλωση των αρχηγών της, η αξιοπιστία της εν λόγω ερμηνείας των παρατηρουμένων διαφορών από τις αναμφισβήτητες εγγραφές του Κτηματολογίου, θα άξιζε περαιτέρω διερεύνησης.

Ειδικότερα οι Πίνακες 1 και 2, όχι μόνο εξ αντικειμένου, βρίσκονται πλησιέστερα στην γεωργική πραγματικότητα της κοινότητας αλλά και προσφέρονται για συγκρίσεις με αντίστοιχα μεγέθη σε επίπεδο χώρας. Έτσι, όσον αφορά τον αριθμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων κατά κλάσεις μεγέθους γαιοκτησίας παρατηρούνται τα εξής (12). Στη "μικρή" κλάση (<30) το ποσοστό στην κοινότητα είναι μικρότερο (30,86%) από αυτό της χώρας (58,77%), όπως άλλωστε και στην επόμενη "μικρομεσαία" κλάση (30-49) αν και σε λιγότερο βαθμό (16% έναντι 18,98%). Αντίθετα στην "μεγαλομεσαία" κλάση (50-99) το ποσοστό των εκμεταλλεύσεων της κοινότητας είναι μεγαλύτερο (28%) έναντι εκείνου της χώρας (15,75%). Ομοίως και σημαντικά αυξημένη είναι η διαφορά στην επόμενη "μεγάλη" κλάση (100-499) μεταξύ κοινότητας (24,86%) και χώρας (6,34%). Τέλος, στην "πολύ μεγάλη" κλάση (>500) τα ποσοστά διαφέρουν ελάχιστα (0,28% έναντι 0,16%).

Ανάλογες διαφορές παρατηρούνται με τη σύγκριση των εκτάσεων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων κατά τις αντίστοιχες κλάσεις μεγέθους γαιοκτησίας. Έτσι στην "μικρή" η κοινότητα υστερεί σημαντικά έναντι της χώρας (7,24% και 20,67%), όπως άλλωστε και στην επόμενη "μικρομεσαία" κλάση (8,01% έναντι

19,67%). Αντιθέτα στις μεγάλες κλάσεις, δηλ. την "μεγαλομεσαία" και την "πολύ μεγάλη", η κατάσταση εμφανίζεται αντιφατική. Στην "μεγαλομεσαία" δηλαδή κλάση η κοινότητα υστερεί ελαφρά (26,74%) έναντι της χώρας (28,8%), ενώ υπερτερεί στην επόμενη "μεγάλη" κλάση (55,21% έναντι 27,68%). Τέλος, στην "πολύ μεγάλη κλάση" τα ποσοστά είναι αρκετά κοντά (2,80% και 3,15%).

Από τις παραπάνω συγκρίσεις είναι φανερό, ότι συγκρινόμενες με τα ισχύοντα σε επίπεδο χώρας, οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις της Κοινότητας συνολικά παρουσιάζουν βελτιωμένες δομές, τουλάχιστον όσον αφορά τη βασική διάσταση μέγεθος, για τη συγκεκριμένη παραγωγική τους κατεύθυνση. Αλλωστε, αυτό δείχνει και ο επόμενος Πίνακας, που αναφέρεται στα πιο ειδικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων ήτοι την μέση έκταση, τον μέσο τεμαχισμό ανά εκμετάλλευση και το μέσο μέγεθος εκάστου εξ αυτών των τεμαχίων. Όπως φαίνεται όλα τα χαρακτηριστικά των

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

	Μέσο μέγεθος εκμετ/σης	Μέσος αριθμός τεμαχίων ανά εκμ/ση	Μέση έκταση κατά τεμάχιο εκμ/σης
Χώρα ¹	36,13	6,1	5,9
Κοινότητα ²	73,50	3,5	20,98

Πηγή : 1. ΕΣΥΕ, 1977, 2. ΕΣΥΕ, 1981.

γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Κοινότητα είναι, εκφρασμένα σε μέσα μεγέθη, ευνοϊκότερα εκείνων της χώρας (σχεδόν διπλάσιο

μέγεθος εκμετάλλευσης και αριθμός τεμαχίων αυτής και σχεδόν γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Κοινότητα είναι, εκφρασμένα σε μέσα μεγέθη, ευνοϊκότερα εκείνων της χώρας (σχεδόν διπλάσιο μέγεθος εκμετάλλευσης και αριθμός τεμαχίων αυτής και σχεδόν τριπλάσιο μέγεθος τεμαχίου), αποτέλεσμα που μπορεί να αποδοθεί στην επιτυχία του αναδασμού της περασμένης δεκαετίας αλλά και στις προηγηθείσες διανομές γης, όπως και στον τύπο της ασκούμενης γεωργίας στην Κοινότητα. Βέβαια σύμφωνα με τα παρεχόμενα από το κτηματολόγιο στοιχεία γνωρίζουμε ότι η κατανομή της γης παρουσιάζεται λιγότερο ευνοϊκή, ενώ από την ανάλυση του τρίτου κεφαλαίου προέκυψε ότι τα σχήματα ανισότητας μεταξύ των γαιοκτησιακών κλάσεων διευρύνθηκαν τα επόμενα του αναδασμού χρόνια, με την ενίσχυση των μεγαλύτερων εξ αυτών των ιδιοκτησιών.

2.4. Γεωργικό εισόδημα : Βασικά οικονομικά μεγέθη

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, η εκτίμηση του γεωργικού εισοδήματος επιτρέπει τη διάγνωση της βιωσιμότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, τόσο μέσω της ποσεγγίσεως του τελικού μεγέθους αυτού, όσο και μέσω της ανάλυσης της διάρθρωσης των παραγωγικών τους δαπανών και της σύνθεσης του συνολικού επενδεδυμένου κεφαλαίου. Οι Πίνακες 23, 24 και 25 του Παραρτήματος, παρουσιάζουν τα βασικά οικονομικά μεγέθη που διευκολύνουν τέτοιου είδους εκτιμήσεις.

2.4.1. Κύριες διαπιστώσεις

Η προσέγγιση του γεωργικού εισοδήματος ακολουθεί την μικροοικονομική ανάλυση, στηριζόμενη σε πρωτογενή στοιχεία τα οποία συνελέγησαν με τη βοήθεια του ερωτηματολογίου που παρατίθεται αυτούσιο στο Παράρτημα. Η συλλογή των πρωτογενών στοιχείων θεωρήθηκε απαραίτητη, προκειμένου η οικονομική πραγματικότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων να προσεγγισθεί με την ασφαλέστερη δυνατή εκτίμηση των μεγεθών, που την συγκροτούν. Εξάλλου, αυτή ήταν η μοναδική οδός προσέγγισης για την επισήμανση των μεταβολών που έχουν συντελεσθεί από το έτος 1981, στο οποίο και αναφέρονται τα περισσότερα σχετικά μακροοικονομικά μεγέθη, που είναι διαθέσιμα από τις επίσημες πηγές. Με την επίπονη διαδικασία συλλογής των στοιχείων που ακολουθήθηκε, περιορίσθηκαν κατά το δυνατόν τα σφάλματα που συνεπάγονταν είτε η ηθελημένη απόκρυψη στοιχείων -συχνή σ' αυτού του τύπου τα ερωτηματολόγια- εκ μέρους των ερωτωμένων ή οι αθέλητα εσφαλμένες εκτιμήσεις των ιδίων, δεδομένου ότι δεν κρατούν συνήθως κανονικά λογιστικά βιβλία -στο σχετικό πρόγραμμα του Υπουργείου Γεωργίας μετέχουν μόνο πέντε εκμεταλλεύσεις της κοινότητας- και αντιλαμβάνονται συνεπώς με το δικό τους εμπειρικό τρόπο τα οικονομικά της εκμετάλλευσής τους. Κυριότερο χαρακτηριστικό αυτού του εμπειρισμού, παραμένει η ασάφεια των μεγεθών που συναρτούν την οικονομική λειτουργία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και βεβαίως η σχετική ανακρίβεια στον ποσοτικό υπολογισμό τους. Οι αδυναμίες αυτές ξεπεράστηκαν

-σε κάποιο βαθμό- με δύο τρόπους. Πρώτον με τη στενή συνεργασία ερωτημένων και ερευνητή, μέσα από διαδοχικές συναντήσεις και συζητήσεις, κατά τις οποίες καλλιεργείτο το απαραίτητο κλίμα φιλίας και αλληλοκατανόησης, που απαιτούσε η "αδιακρισία" της υψής του ερωτηματολογίου. Δεύτερον με την αναζήτηση και συσχέτιση όλων των διαθέσιμων στοιχείων, που συλλέγουν οι αρμόδιες υπηρεσίες σε τοπικό επίπεδο, ιδιαιτέρως η Δ/ση Γεωργίας, ο Οργανισμός Βάμβακος και η Αγροτική Τράπεζα αλλά και ιδιωτικοί φορείς όπως τα καταστήματα φυτοφαρμάκων, οι αντιπροσωπείες γεωργικού εξοπλισμού κ.ά. Ένας άλλος παράγοντας περιορισμού των σχετικών σφαλμάτων ήταν αντικειμενικός, αφορούσε δηλαδή τον μικρό αριθμό παραγωγικών διαστηριοτήτων που χαρακτηρίζει μια περιοχή, που όπως ήδη αναφέρθηκε παρουσιάζει σημαντική εξειδίκευση στην μεγάλη αροτραία καλλιέργεια. Τέλος, κατά τη σύνταξη του συγκεκριμένου ερωτηματολογίου που χρησιμοποιήθηκε, καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια για την όσο το δυνατόν λεπτομερέστερη καταγραφή των στοιχείων (αναφέρονται όχι σε χρηματικές αξίες αλλά σε τιμές και σε ποσότητες), που υπεισέρχονται στον υπολογισμό του γεωργικού εισοδήματος. Η ευρύτερη χρησιμότητα της εκτίμησης του γεωργικού εισοδήματος από την σκοπιά της αξιολόγησης ή του προγραμματισμού της ασκούμενης αγροτικής πολιτικής, έχει ήδη εκτεθεί στο εισαγωγικό τμήμα αυτού του κεφαλαίου και θα γίνει σαφέστερη με τις ειδικές διαπιστώσεις που ακολουθούν στην επόμενη ενότητα.

2.4.2. Καθαρό Γεωργικό Οικογενειακό Εισόδημα

Δεδομένου ότι το δείγμα είναι στρωματοποιημένο θα χρησιμοποιούνται προς σύγκριση των αποτελεσμάτων επεξεργασίας του ερωτηματολογίου οι τέσσερις επιλεγείσες κλάσεις, με κριτήριο το μέγεθος της γαιοκτησίας των εκμεταλλεύσεων. Το πρώτο συμπέρασμα είναι ότι υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των κλάσεων γαιοκτησίας, όσον αφορά το ύψος του επιτυγχανόμενου καθαρού γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος (κ.γ.οι.ει.). Συγκρίνοντας το μέσο ύψος αυτού κατά κλάση, προκύπτει ότι η μεγαλύτερη εξ αυτών (IV : ≥ 100) επιτυγχάνει και το μεγαλύτερο κ.γ.οι.ει., ήτοι 2.010.949 δρχ. (βλ. Πίν. 7). Αντίστοιχα η επόμενη κλάση (III : 50-99) επιτυγχάνει 1.113.793 δρχ. ή 55,79% της πρώτης, η τρίτη (II : 30-49) 1.074.956 δρχ. ή 53,46% της πρώτης και η τελευταία (I : < 30) μόλις 589.544 δρχ. ή 29,32%, επίσης σε σχέση με την πρώτη. Συνεπώς, εκτός της διαπιστωθείσας διαφοροποιήσεως, παρατηρείται και μια σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ακραίων κλάσεων, ενώ οι δύο μεσαίες αντίθετα απέχουν συγκριτικά λίγο μεταξύ τους (μόλις 2,33 ποσοστιαίες μονάδες).

Με βάση το ύψος αυτό του γεωργικού εισοδήματος, στις αντίστοιχες κλάσεις, μπορούμε να προχωρήσουμε σε ορισμένες εκτιμήσεις ως προς τον βαθμό κάλυψης των δαπανών διαβίωσης των αγροτικών οικογενειών. Όπως αποδεικνύεται, αυτή η εκτίμηση έχει ιδιαίτερη σημασία για την κλάση των χαμηλοτέρων γεωργικών εισοδημάτων. Για τη διενέργεια των αναγκαίων προς τον σκοπό αυτό συγκρίσεων επελέγησαν δύο μεγέθη γενικότερης αναφοράς

(τοπικό και εθνικό επίπεδο) από αντίστοιχες πηγές. Το ελάχιστο (παραδεκτό) επίπεδο διαβίωσης, βασισμένο μόνο στο κριτήριο των μέσων δαπανών των γεωργικών οικογενειών, που προσδιορίστηκε στο νομό Ιωαννίνων για το 1979 στο ύψος των 188.000 δρχ. αντιστοιχεί (παίρνοντας υπόψη την αύξηση του δείκτη τιμών καταναλωτή μέχρι και το έτος 1985 που αναφέρονται τα στοιχεία του ερωτηματολογίου), στο ύψος των 600.398 δρχ. (13). Μολονότι θα ήταν λογικό το επίπεδο αυτό να προσαρμοστεί προς τα πάνω, συνυπολογίζοντας το ρυθμό αύξησης της εγχώριας ιδιωτικής κατανάλωσης κατά οικογένεια (σε σταθερές τιμές), το ρυθμό αύξησης του κατακεφαλήν προϊόντος γεωργίας, δασών και αλιείας κλπ. στο διάστημα που μεσολάβησε (1980-1985), θεωρείται ως ισχύον για τις συγκρίσεις που ακολουθούν. Ένα δεύτερο κριτήριο μεγέθους προσφέρεται, σε εθνικό πια επίπεδο από την ΕΣΥΕ, με τον υπολογισμό της αξίας των αγορών και των σε είδος απολαβών των νοικοκυριών της χώρας του έτους 1981/82 (14). Το μέγεθος αυτό υπολογίζεται από την ενλόγω έρευνα, ειδικά στις αγροτικές περιοχές και ως γενικός μέσος όρος για τη χώρα σε 46.681 δρχ. μηνιαίας δαπάνης. Κατά αναλογία με την προηγηθείσα περίπτωση του δείκτη Ζιωγάννα το ύψος αυτό αντιστοιχεί σε 79.311 δρχ. ή 951.732 δρχ. ετήσιας δαπάνης για το έτος 1985.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω συγκριτικά μεγέθη, η μικρότερη κλάση Ι επιτυγχάνει γεωργικό εισόδημα, που σχεδόν καλύπτει το ελάχιστο παραδεκτό επίπεδο διαβίωσης (δείκτης Ζιωγάννα), υπολειπόμενο μόνο κατά 1,90% αυτού αλλά αντιθέτως δεν καλύπτει παρά το 61,94% της μέσης ετήσιας καταναλωτικής δαπάνης

των αγροτικών νοικοκυριών της χώρας (δείκτης ΕΣΥΕ). Θετικότερες φαίνονται οι επιδόσεις των μεσαίων κλάσεων. Έτσι η κλάση II υπερκαλύπτει κατά 11,46% και η κλάση III κατά 14,55% τον δείκτη της ΕΣΥΕ. Τέλος, η μεγαλύτερη κλάση επιτυγχάνει ένα γεωργικό εισόδημα που όχι μόνο υπερκαλύπτει την μέση ετήσια δαπάνη του δείκτη ΕΣΥΕ για τις αγροτικές περιοχές, αλλά και τον αντίστοιχο υψηλότερο της ενλόγω έρευνας για την περιφέρεια πρωτευούσης. Πράγματι το μέσο ύψος αυτού του τελευταίου μεγέθους είναι 1.267.440 δρχ. (σε τρέχουσες τιμές) για το 1985, δηλαδή υπολείπεται κατά 36,97% από το επιτυγχανόμενο γεωργικό εισόδημα στην κλάση IV. Τα παραπάνω ποσοστά υπογραμμίζουν, ότι με εξαίρεση την μικρότερη κλάση, η γεωργική δραστηριότητα, ασκούμενη με βάση την οικογενειακή εκμετάλλευση, αφενός εξασφαλίζει την μέση ετήσια δαπάνη των οικογενειακών προϋπολογισμών στις αγροτικές περιοχές της χώρας, υπερκαλύπτοντας σχετικά αυτήν, ενώ αφετέρου η μεγαλύτερη κλάση γαιοκτησίας επιτρέπει στις αντίστοιχες εκμεταλλεύσεις εισοδήματα από τη γεωργία, που υπερβαίνουν σημαντικά τις μέσες δαπάνες των αστικών νοικοκυριών, αιτιολογώντας και την διαπιστωμένη σύγκλιση αστικών και αγροτικών καταναλωτικών προτύπων, που έχει διαπιστωθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες (15).

Θεωρώντας τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο μέγεθος της εκμετάλλευσης και το επιτυγχανόμενο υπ'αυτής γεωργικό εισόδημα, σημαντική είναι η συνεκτίμηση της συμβολής των επιδοτήσεων (βλ. Πιν. Παραρτήματος 24, 24δ και Πίν. 7) στην υπεροχή των

Πίνακας 7

Βασικά οικονομικά μεγέθη των γεωργικών εκμεταλλεύσεων
κατά κλάσεις εκτάσεων γαιοκτησίας.

ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΟΙΚΟ- ΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΕΚΜΕ- ΤΑΛΕΥΣΕΙΣ (στρ.)	ΜΕΣΟ ΚΑΘΑΡΟ ΓΕΩΡΓΙΚΟ ΟΙ- ΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ (δρχ.)	ΜΕΣΟ ΣΥΝΟΛΙΚΟ (ΓΕΩΡΓΙΚΟ ΚΑΙ ΕΞΩΓΕΩΡΓΙΚΟ, ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΚΑΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ (δρχ.)	ΓΕΩΡΓΙΚΟ ΕΙΣΟ- ΔΗΜΑ ΣΑΝ ΠΟΣΟ- ΣΤΟ (%) ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΓΕΩΡΓΙ- ΚΟΥ ΟΙΚΟΓ/ΚΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ (δρχ.)	ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΙΣ ΣΑΝ ΠΟΣΟΣΤΟ (%) ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΓΕΩΡΓΙ- ΚΟΥ ΟΙΚΟΓ/ΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (δρχ.)	ΙΔΙΟΚΑΤΑΛΑΒΗ ΣΑΝ ΠΟΣΟΣΤΟ (%) ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΓΕΩΡ- ΓΙΚΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (δρχ.)
I [: < 30]	589.544	862.401	68,36	16,63	15,96
II [: 30-49]	1.074.956	1.459.956	73,63	59,92	23,85
III [: 50-99]	1.113.793	1.595.619	69,80	77,81	21,65
IV [: 100-499]	2.010.949	2.185.929	92,00	71,03	11,18

Πηγή : Ερωτηματολόγιο, 1985.

μεγαλυτέρων μονάδων. Πράγματι, ενώ στην κλάση I οι επιδοτήσεις αποτελούν μόνο το 16,63% του κ.γ.οι.ει., αντίθετα τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 59,92%, 77,81% και 71,03% για τις υπόλοιπες κατά σειρά μεγέθους. Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι πρώτον οι μεγαλύτερες κλάσεις αξιοποιούν καλύτερα το καθεστώς των επιδοτήσεων και δεύτερον οι καλές εισοδηματικές επιδόσεις τους εξαρτώνται σχεδόν απόλυτα από την σχετική πολιτική των αρμοδίων κρατικών φορέων. Συνεπώς, στη διαδικασία της διαφοροποίησης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, η ενλόγω πολιτική διαδραματίζει ασφαλώς ένα σημαίνοντα ρόλο, ιδιαίτερα στις συνθήκες του πεδίου έρευνας.

Η ποσοστιαία συμμετοχή της ιδιοκατανάλωσης στο κ.γ.οι.ει. (Πιν. 7) αποτελεί δείκτη σημαντικό τόσο για τον προσδιορισμό του επιπέδου διαβίωσης, όσο και του προτύπου της κατανάλωσης, κυρίως σε ότι αφορά τα βασικά είδη διατροφής. Από τα υπλογισθέντα ποσοστά προκύπτει, ότι η ιδιοκατανάλωση αποτελεί το 15,96% στην κλάση I, το 23,85% στην κλάση II, το 21,65% στην κλάση III και το 11,18% στην κλάση IV. Είναι αξιοσημείωτο πρώτον, ότι η ιδιοκατανάλωση, παρά την γειτνίαση της κοινότητας με το αστικό και εμπορικό κέντρο της Λαμίας, παραμένει σε υψηλά σχετικά ποσοστά, συνδεδεμένη βεβαίως με αντίστοιχες παραδοσιακές πρακτικές, ιδιαιτέρως στην παραγωγή ζωοκομικών προϊόντων αλλά και κηπευτικών σε στάβλους ή λαχανόκηπους αντιστοίχως εντός της κοινότητας και συχνά δίπλα στην κυρίως κατοικία. Εξάλλου, παρότι θα ανεμένετο η γενικώς ισχύουσα φθίνουσα συμμετοχή της ιδιοκατανάλωσης στο ανερχόμενο

εισόδημα, εντούτοις με εξαίρεση την μεγαλύτερη κλάση οι δύο μεσαίες και μάλιστα κατά αντίστροφο φορά σημειώνουν τα υψηλότερα ποσοστά. Το γεγονός θα πρέπει να συνδεθεί τόσο με την κτηνοτροφική παράδοση της κοινότητας, όσο και με τη σημαντική ζήτηση και κατανάλωση κρέατος σ'αυτήν, που και χρόνο αλλά και δαπάνες απαιτεί η παραγωγή του. Όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια, οι παραγωγοί της κλάσης I είναι οι λιγότερο, απ' όλες τις λοιπές κλάσεις, ασχολούμενοι αποκλειστικά με την γεωργία, συνεπώς και μη διαθέσιμοι για την απαιτούμενη απασχόληση με την οικόσιτο κτηνοτροφία και λαχανοκομία, πέραν βεβαίως και απ' τη γενικότερη οικονομική αδυναμία τους να ανταπεξέλθουν στις δαπάνες αυτών των δραστηριοτήτων. Στις σημερινές συνθήκες ζωής της κοινότητας, θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η "ιδιοκατανάλωση" συνδέεται περισσότερο με την καλύτερη ποιότητα αυτών των προϊόντων, που όχι σπάνια διατίθενται είτε στην ντόπια αγορά σε υψηλές τιμές ή προσφέρονται, ενισχύοντας τους οικογενειακούς και φιλικούς δεσμούς. Πρόκειται δηλαδή για μια δραστηριότητα που αν και δεν εμπλέκεται συνήθως με την αγορά, εντούτοις έχει ένα έμμεσο οικονομικό περιεχόμενο, πέραν της άμεσης συμβολής της στο οικογενειακό διαιτολόγιο. Στην κλάση IV, το ενδιαφέρον για την ιδιοκατανάλωση ατονεί, ακολουθώντας την γενικότερη φθίνουσα σχέση με το εισόδημα που προαναφέρθηκε. Η οικονομική άνεση αυτών των νοικοκυριών, ενδεχομένως αποτελεί αντικίνητρο για διαστηριότητες ιδιοκαταναλωτικές, όπως στις δύο προηγούμενες κλάσεις, διευκολύνοντας την απομάκρυνσή τους από τις παραδοσιακές πρακτικές και πρότυπα κατανάλωσης.

2.4.3. Συνολικό οικογενειακό εισόδημα, επίπεδο διαβίωσης και εξωγεωργική απασχόληση

Όπως ήδη διαπιστώθηκε, υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των τεσσάρων κλάσεων γαιοκτησίας στις οποίες κατηγοριοποιήθηκαν οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις του δείγματος, όσον αφορά το επιτυγχανόμενο μέσο κ.γ.οι.ει. Αν η γεωργική απασχόληση ήταν η αποκλειστική πηγή εισοδήματος, η κατάσταση των εκμεταλλεύσεων που ανήκουν ιδιαίτερα στην κλάση I, αλλά σχετικά και στις κλάσεις II και III θα ήταν πολύ χειρότερη από την πραγματική. Ας δούμε όμως πως διαμορφώνεται το συνολικό εισόδημα της οικογένειας, παίρνοντας υπόψη και τις πάσης φύσεως εξωγεωργικές εισοδηματικές εισροές. Με τον συνυπολογισμό του εξωγεωργικού εισοδήματος, το μέσο συνολικό εισόδημα της οικογένειας ανέρχεται (βλ. Πιν. 8) σε 862.401 δρχ. για την κλάση I, έτσι ώστε η συμβολή του γεωργικού εισοδήματος στο συνολικό να φθάνει μόλις το 68,36%. Με την ενλόγω αύξηση ακόμα και για την μικρότερη κλάση, διασφαλίζεται μόνο το παραδεκτό ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης, αλλά ωστόσο δεν καλύπτεται και η μέση ετήσια δαπάνη των νοικοκυριών αγροτικών περιοχών της χώρας. Στην πρώτη περίπτωση το ποσοστό υπερκάλυψης είναι 43,64%, ενώ στη δεύτερη το υπολειπόμενο ποσοστό είναι 9,39%. Αντίθετα στις επόμενες δύο κλάσεις II και III τα ποσοστά υπερκάλυψης του δείκτη της ΕΣΥΕ είναι αντιστοίχως 53,40% και 67,65%. Βεβαίως, δεν τίθεται θέμα για την κλάση IV, όπου μετά

τον συνυπολογισμό του εξωγεωργικού εισοδήματος, το συνολικό εισόδημα είναι υπερδιπλάσιο του ενλόγω δείκτη. Θα πρέπει μάλιστα να σημειωθεί, ότι σε αντίθεση με τις τρεις προηγούμενες κλάσεις, στην τελευταία μόνο το 8% του συνολικού εισοδήματος προέρχεται από μη γεωργικές δραστηριότητες. Παρατηρείται δηλαδή ότι υπάρχει μια σαφής εξειδίκευση, με την έννοια της αποκλειστικής απασχόλησης, στην περίπτωση των εκμεταλλεύσεων με γαιοκτησία μεγαλύτερη ή ίση των 100 στρεμμάτων.

Ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις μπορούν να προκύψουν από την ανάλυση ειδικότερα του εξωγεωργικού εισοδήματος κατά πηγή προελεύσεως και κλάση μεγέθους γαιοκτησίας (βλ. επίσης Πιν. 8). Η ανάλυση αυτή δίνει τη δυνατότητα μιας συνολικότερης θεώρησης της οικονομίας της κοινότητας, με την επιφύλαξη πάντοτε της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος, που στην περίπτωση αυτή, όπως θα φανεί παρουσιάζει προβλήματα. Στην κλάση I κύριες πηγές εξωγεωργικού εισοδήματος, εμφανίζονται η απασχόληση στις δημόσιες υπηρεσίες (36,65%) και οι συντάξεις (26,65%). Στην κλάση II, εμφανίζονται η μισθωτή και ημερομίσθια εργασία (57,62%) και η απασχόληση στις δημόσιες υπηρεσίες (32,66%). Στην κλάση III υπερτερούν η κατηγορία αυτοαπασχολούμενοι - τεχνικοί (33,72%) και η ημερομίσθια - μισθωτή εργασία (26,72%) και η ημερομίσθια - μισθωτή εργασία (26,29%). Τέλος στην κλάση IV, είναι σαφής η κυριαρχία της κατηγορίας αυτοαπασχολούμενοι - τεχνικοί (84%).

Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει, ότι στην κλάση I το 63,60%, στην κλάση II το 38,37% και στην κλάση III το 39,99%,

Πίνακας 8

Εξωγεωργικό εισόδημα γ. εκμεταλλεύσεων κατά
πηγή προελεύσεως και κλάσεις εκτάσεων γαιοκτησίας

Γεωργικές οικο- γενειακές εκμε- ταλλεύσεις (στρεμ.)	Μέσο συνολικό εξωγεωργικό ει- σόδημα κατά οι- κογένεια (δρχ.)	Συντάξεις (%) του συνολικού εξωγεωργικού εισοδήματος	Δημόσιες υπηρε- σίες (%) του συ- νολικού εξωγεωρ- γικού εισο- δήματος	Αυτοαπασχολούμενοι- τεχνικοί (%) του συνολικού εξωγεωρ- γικού εισοδήματος	Η/σθία - μισθωτή εργασία (%) συ- νολικού εξωγεωρ- γικού εισοδήματος	Σύνολο (%) μέσου συνολικού εξωγε- ωργικού εισοδή- ματος
I [<30]	272.857	26,65	36,65	19,69	17,02	100
II [30-49]	384.929	6,11	32,66	3,71	57,52	100
III [50-99]	481.830	18,08	21,91	33,72	26,29	100
IV [100-499]	175.014	16,0	---	84,0	---	100

Πηγή : Ερωτηματολόγιο, 1985.

του εξωγεωργικού εισοδήματος προέρχεται από το κράτος. Αν συνεκτιμήσουμε ακόμη, ότι σε όλες τις κλάσεις οι επιδοτήσεις αποτελούν ένα σημαντικό ποσοστό (εκτός της I) του κ.γ.οι.ει., δηλ. περίπου τα 2/3, είναι προφανής η μεγάλη και άμεση εξάρτηση της τοπικής οικονομίας από τον κρατικό προϋπολογισμό. Εδώ, ωστόσο, θα πρέπει να τονισθούν οι επιφυλάξεις που αφορούν τόσο το μικρό μέγεθος του δείγματος όσο και τα προβλήματα, που ήδη επισημάνθηκαν, για την λήψη του. Στην περίπτωση αυτή, το πρόβλημα αφορά την συμπλήρωση των κενών που προέκυψαν από την τυχαία δειγματοληψία με τους δύο γραμματείς της κοινότητας και τον αγροφύλακα, που ήταν περισσότερο διαθέσιμοι και συνεργάσιμοι σε όλη της διεξαγωγή της έρευνας και συνεπώς την υπερεκτίμηση του ειδικού βάρους των μισθωτών του Δημοσίου, τόσο στο εξωγεωργικό όσο και στο συνολικό εισόδημα.

Από την άλλη, θα πρέπει να σημειωθεί η σχέση των κατηγοριών "αυτοαπασχολούμενοι-τεχνικοί" και "ημερομίσθιοι-μισθωτοί", ειδικά όσον αφορά την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα αλλά εκτός της ίδιας εκμετάλλευσης των εργαζομένων. Ενώ στις μικρότερες γαιοκτησίες προσφέρεται ημερομίσθια εργασία σε εκμεταλλεύσεις τρίτων, καθώς το μέγεθος της γαιοκτησίας αυξάνει, υπερτερεί, με κορυφαίο παράδειγμα την κλάση IV, η απασχόληση με την μορφή μίσθωσης ιδιόκτητων μηχανημάτων σε εκμεταλλεύσεις τρίτων. Έτσι στην περίπτωση αυτή για τις κλάσεις I και II (βλ. Πιν. Παραρτήματος 24δ, 25) και οι 2 εκμεταλλεύσεις, στις 7 αντιστοίχως προσφέρουν εργασία στην πρωτογενή παραγωγή -εκτός της εκμετάλλευσής τους- με τη μορφή

ημερομισθίων. Στην κλάση III από τις 9 εκμεταλλεύσεις προσφέρουν οι 2 ημερομισθια εργασία και οι 3 απασχολούνται μισθώνοντας τα δικά τους μηχανήματα. Στην κλάση τέλος IV, από τις 8 εκμεταλλεύσεις, οι 4 προσφέρουν εργασία σε τρίτους με την μορφή της ενοικίασης των ιδιόκτητων μηχανημάτων τους, ιδιαιτέρως στην βαμβακοσυλλογή. Η παρατήρηση αυτή συμπληρώνει την προηγηθείσα διαπίστωση περί της εξειδίκευσης της μεγαλύτερης κλάσης, που της επιτρέπει να αντλεί τα 3/4 περίπου του "εξωγεωργικού" της εισοδήματος και πάλι από την γεωργική δραστηριότητα.

Βέβαια, η διαπιστούμενη διαφοροποίηση μεταξύ των διαφόρων κλάσεων γαιοκτησίας ως προς την προσφορά μισθωτής και αυτοαπασχολούμενης εργασίας, θέτει το ζήτημα της εμφάνισης καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και εντός του πρωτογενούς τομέα, όπως άλλωστε θα αναφερθεί αναλυτικότερα στη συνέχεια.

2.4.4. Εισόδημα εργασίας ανά ενεργό μέλος

Ο υπολογισμός του εισοδήματος εργασίας δίνει την δυνατότητα να εκτιμήσουμε κατά πόσον οι οικογενειακές γεωργικές εκμεταλλεύσεις μπορούν να επιβιώσουν ως επιχειρηματικές μονάδες, εξασφαλίζοντας παράλληλα στα εργαζόμενα μέλη των οικογενειών αυτών, μια αμοιβή συγκρίσιμη τουλάχιστον, με την κατώτερη στους άλλους τομείς της οικονομίας. Έτσι, αφού υπολογιστούν η αμοιβή της γης με βάση το τεκμαρτό ενοίκιο και η αμοιβή του επενδεδυμένου κεφαλαίου (τόκος) με βάση ένα λογικό

επιτόκιο (16), η αμοιβή της εργασίας προκύπτει ως διαφορά του καθαρού εισοδήματος της εκμετάλλευσης και των δύο αυτών μεγεθών.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι και η Ε.Ο.Κ. χρησιμοποιεί το εισόδημα εργασίας ανά Μονάδα Ανθρώπινης Εργασίας (Μ.Α.Ε.), το οποίο συγκρίνει με το εισόδημα, που απολαμβάνουν οι εργαζόμενοι στους άλλους τομείς της οικονομίας της περιοχής, με σχέση εξαρτημένης εργασίας, σαν δείκτη της οικονομικής αποτελεσματικότητας στο ειδικό πρόγραμμα εκσυγχρονισμού των γεωργικών εκμεταλλεύσεων (17). Γι' αυτό και το δεύτερο καλείται συγκρίσιμο εισόδημα (Comparable income ή/και *revenue de travail comparable*). Παρά τα προβλήματα που, όπως θα παρατηρηθεί στη συνέχεια, συνδέονται με τη χρήση αυτού του μεγέθους για τις συγκεκριμένες συγκρίσεις, θα υλοποιηθεί, καθόσον προκύπτει από έρευνα που έγινε στην εξεταζόμενη περιοχή και συνεπώς, με σχετικά μεγαλύτερη ακρίβεια προσεγγίζει το πραγματικό εισόδημα των λοιπών τομέων της οικονομίας προς το οποίο θα συγκριθεί το απολαμβανόμενο εισόδημα εργασίας στις εκμεταλλεύσεις της κοινότητας. Στην εν λόγω έρευνα, το συγκρίσιμο εισόδημα για το νομό Φθιώτιδας το έτος 1979, ανέρχονταν σε 160.455 δρχ. ανά εργαζόμενο άτομο, που αντιστοιχεί σε 609.735 δρχ. εκφρασμένο σε τιμές του 1985.

Από τον επόμενο Πίν. 9, που περιέχει τα εισοδήματα εργασίας ανά εργαζόμενο στις οικογενειακές εκμεταλλεύσεις κατά κλάσεις γαιοκτησίας (βλ. και σχετ. Πιν. Παραρτήματος 24δ), προκύπτουν ορισμένα αξιολογικά συμπεράσματα. Καταρχήν το

επιτυγχανόμενο εισόδημα, αντιθέτως με το μέσο καθαρό γεωργικό

Πίνακας 9

Μέσο Εισόδημα Εργασίας ανά ενεργό της οικογενειακής εκμετάλλευσης και κλάση εκτάσεων γαιοκτησίας

Γεωργικές οικογενειακές εκμετ/σεις (στρέμματα)	Μέσο Εισόδημα Εργασίας ανά ενεργό και εκμετ/ση (δρχ.)
I [: < 30]	399.193
II [: 30-49]	271.267
III [: 50-99]	180.547
IV [: 100-499]	152.630

Πηγή : Ερωτηματολόγιο, 1985.

οικογενειακό εισόδημα που σχολιάσθηκε ήδη, βαίνει μειούμενο με την αύξηση της κλάσης γαιοκτησίας. Μάλιστα τρεις εκμεταλλεύσεις (υπ. αρ. 7,8 και 27) στην κλάση III και δύο (υπ. αρ. 2 και 6) στην κλάση IV, δεν δίδουν καθόλου εισόδημα εργασίας ανά ενεργό, με την έννοια ότι εμφανίζουν αρνητικά εισοδήματα εργασίας στις αντίστοιχες εκμεταλλεύσεις (βλ. Πιν. Παραρτήματος 24γ). Και βέβαια σε σχέση με το συγκρίσιμο εισόδημα που προαναφέρθηκε για την περιοχή νομού Φθιώτιδας, στην περίπτωση των κλάσεων IV και III μόλις καλύπτουν αντιστοίχως τα 25,03% και 29,61% αυτού. Στην περίπτωση των δύο μικροτέρων κλάσεων II και I, που εμφανίζουν τις καλύτερες επιδόσεις από πλευράς πάντοτε

εισοδήματος εργασίας ανά ενεργό, η κάλυψη του συγκρισίμου εισοδήματος φθάνει αντιστοίχως τα 44,48% και 55,63%.

Όλα αυτά βεβαίως δείχνουν, ότι η παραγωγική δραστηριότητα στη γεωργία, δεν είναι ικανή να εξασφαλίσει - στις συνθήκες της περιοχής έρευνας- ένα εισόδημα εργασίας αντίστοιχο με εκείνο των λοιπών τομέων της οικονομίας. Μάλιστα οι όροι σύγκρισης χειροτερεύουν με την αύξηση του μεγέθους της εκμετάλλευσης και του σχετικού με αυτό -όπως φαίνεται στην διαρθρωτική κατάσταση που έπεται- επιπέδου εκσυγχρονισμού της. Ωστόσο εδώ θα πρέπει να επισημανθούν τα λογιστικά προβλήματα, που εμπλέκονται σε αυτές τις συγκρίσεις. Και δεν νοείται με αυτό τόσο η κριτική, που γίνεται στην χρήση του συγκρισίμου εισοδήματος, καθώς αναγνωρίζεται ότι δεν μπορούν να αντιπαραβάλλονται οι συνθήκες διαβίωσης και δαπανών δύο διαφορετικών τρόπων ζωής (αστικού-αγροτικού). Όπως ειπώθηκε και παραπάνω, η σύγκλιση των προτύπων κατανάλωσης είναι δεδομένη στις πεδινές, αρδευόμενες περιοχές τουλάχιστον. Πιο σημαντική είναι η παρατήρηση, ότι αφενός οι γεωργοί ενενδύουν κεφάλαια και αναμένουν κάποιο κέρδος σαν αποζημίωση, όχι μόνο βραχυπρόθεσμη, του επιχειρηματικού ρίσκου που αναλαμβάνουν ενώ, αφετέρου και κυρίως, κατά τη σύγκριση ως εισόδημα των γεωργών δεν υπολογίζεται μόνο το εισόδημα εργασίας συν τυχόν κέρδος αλλά και -οι σημαντικού ύψους και ανάλογης επιβάρυνσης- τόκοι των ιδίων κεφαλαίων καθώς και τα εξίσου υψηλά -σε περιοχές αξιοποιημένες με εγγειοβελτιωτικά έργα- ενοίκια της ίδιας γεωργικής γης (τεκμαρτα) (18). Με δεδομένες τις παραπάνω

επιφυλάξεις, το συμπέρασμα ως προς το κατά πόσον οι οικογενειακές γεωργικές εκμεταλλεύσεις μπορούν να επιβιώσουν ως επιχειρηματικές μονάδες, ενδεχομένως θα πρέπει να βασισθεί σε μεγαλύτερης κοινωνικοοικονομικής ευαισθησίας κριτήρια και αναλύσεις.

2.4.5. Η διαρθρωτική κατάσταση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Όπως επισημάνθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, περί του μετασχηματισμού της αγροτικής δομής στην περιοχή της Κοινότητας και όπως συνάγεται από την εισαγωγή αυτής της ενότητας, όπου απογράφονται τα παραγωγικά στοιχεία της τελευταίας εξαετίας, ο τεχνοοικονομικός προσανατολισμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων τείνει να τυποποιηθεί. Η κυρίαρχη επιλογή συνδέεται με την αροτριά εντατική μονοκαλλιέργεια. Ωστόσο παρά τις υφιστάμενες ή προϋούσες συγκλίσεις στον τύπο του γεωργικού συστήματος, σημαντικές είναι οι διαφορές των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ως προς τη διάρθρωση των παραγωγικών τους δαπανών.

Η διαπίστωση της διαφοροποίησης των εκμεταλλεύσεων και ιδιαιτέρως η ερμηνεία αυτής από διαρθρωτικής απόψεως, είναι ένα σύνθετο, όπως θα φανεί στη συνέχεια, ζήτημα. Προς το παρόν θα αρκεστούμε σε δύο δείκτες, που προκύπτουν από επεξεργασία των στοιχείων των Πιν. Παραρτήματος 24, 24α, 24β και εκφράζουν σχέσεις μεγεθών με διαρθρωτική σημασία. Πρόκειται για τον υφιστάμενο διαφορετικό βαθμό εκμηχάνισης, που αντανακλάται τόσο στη σχέση που υπάρχει μεταξύ δαπανών λειτουργίας, επισκευών

κλπ. των μηχανημάτων και του ακαθάριστου προϊόντος, όσο και στη σχέση που υπάρχει μεταξύ αποσβέσεων αυτών των μηχανημάτων και πάλι του ακαθάριστου προϊόντος.

Παρατηρείται, ότι και οι δύο σχέσεις αποτυπώνουν αντίστοιχες τάσεις. Στην πρώτη περίπτωση, η τάση είναι συνολικά ανοδική σε συνάρτηση με το μέγεθος της γαιοκτησίας. Έτσι, στην κλάση I ο βαθμός εκμηχάνισης είναι σημαντικά χαμηλός (0,04%). Δεν συμβαίνει το ίδιο για τις επόμενες κλάσεις II, III, IV, όπου ο σχετικός λόγος εμφανίζεται κατ'αντιστοιχία αρκετά υψηλός και μάλιστα συγκρίσιμος (7,10%, 8,94%, 9,21%).

Η διαφοροποίηση, όσον αφορά τις αποσβέσεις του μηχανολογικού εξοπλισμού, ακολουθεί την ίδια πορεία σε σχέση με το μέγεθος της γαιοκτησίας. Οι λόγοι αποσβέσεων αυξάνονται για τις τρεις πρώτες κλάσεις (0,12%, 6,59%, 8,87%) επιβεβαιώνοντας την τάση του δείκτη εκμηχάνισης. Η διαφορά εντοπίζεται στην κλάση IV που σε αντίθεση με την προηγούμενη περίπτωση εμφανίζεται με ελαφρά μικρότερο λόγο (8,13%) έναντι της κλάσης III (8,87%). Είναι ευνόητη η σημασία του βαθμού εκμηχάνισης της καλλιέργειας και ιδιοκτησίας των αντίστοιχων εργαλείων-μηχανημάτων, έπειτα από τη στροφή που σημειώθηκε στην περιοχή με την επικράτηση της εντατικής καλλιέργειας βάμβακος-όρυζας-σίτου. Ωστόσο για την διερεύνηση του παραγωγικού καθεστώτος και της λειτουργίας των εκμεταλλεύσεων, που οδηγούν στην εισοδηματική τους διαφοροποίηση απαιτείται μια ερμηνεία. Προς αυτή την κατεύθυνση εφαρμόστηκαν στη συνέχεια δύο αναλυτικές προσεγγίσεις :

- (α) των συναρτήσεων παραγωγής (production functions) και
- (β) της παραγοντικής ανάλυσης (factor analysis).

2.4.6. Συνθήκες παραγωγής των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Η εξέλιξη και η ανάπτυξη των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μπορεί να οριστεί ως μεταβολή της παραγωγικής δυναμικότητας (capacity) των συντελεστών παραγωγής, αλλά και της οργάνωσης τους, δηλ. της μορφής και του επιπέδου των διαδικασιών παραγωγής και συνακόλουθα του "αποτελέσματος" της εκμετάλλευσης, όταν οι στόχοι του αρχηγού της εκμετάλλευσης είναι δεδομένοι.

Η κατεύθυνση και η έκταση αυτών των μεταβολών, πέρα από αυτούς τους στόχους, προσδιορίζονται από τις γνώσεις και τελικά από τις αποφάσεις του αρχηγού της εκμετάλλευσης. Οι αποφάσεις αυτές επηρεάζονται από εξωγενή και ενδογενή στην εκμετάλλευση δεδομένα. Ενδογενείς παράγοντες σε μια εκμετάλλευση είναι οι φυσικές συνθήκες παραγωγής, η παραγωγική δυναμικότητα των συντελεστών παραγωγής, η χρηματοοικονομική κατάστασή της κ.ά. Από την άλλη πλευρά, εξωγενείς παράγοντες αποτελούν τα δεδομένα της αγοράς των συντελεστών και των πόρων παραγωγής και των προϊόντων, το επίπεδο της τεχνολογίας, οι ποσοτώσεις στον όγκο παραγωγής κ.ά.

Αν σε μία δεδομένη στιγμή μια εκμετάλλευση θεωρηθεί σαν "άριστα" οργανωμένη ως προς τους στόχους της, με δεδομένους όλους τους προαναφερθέντες παράγοντες, τότε περαιτέρω εξέλιξη

και ανάπτυξη της μπορεί να προέλθει μόνο στα πλαίσια μεταβολής αυτών των παραγόντων. Ενδεικτικά εννοούνται μεταβολές στις σχέσεις τιμών των συντελεστών παραγωγής μεταξύ τους, των τιμών των προϊόντων μεταξύ τους, στις σχέσεις τιμών μεταξύ των συντελεστών παραγωγής και του προϊόντος τους, στην τεχνολογία στην υποδομή κ.λ.π. (εξωγενείς παράγοντες), ενώ αποφασιστικής σημασίας για την ανάπτυξη της εκμετάλλευσης αποτελούν ο σχηματισμός κεφαλαίου και οι ποιοτικές - ποσοτικές μεταβολές του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού (ενδογενείς παράγοντες).

Με δεδομένους τους προαναφερθέντες παράγοντες ανάπτυξης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, στόχο της διερεύνησης του αποτελεσμάτος τους, δηλ. του επιπέδου του όγκου παραγωγής αποτελεί η ανάλυση και η ερμηνεία των συνθηκών, που χαρακτηρίζουν την παραγωγική διαδικασία τους. Στην προκειμένη περίπτωση, ως παραγωγική διαδικασία νοείται πιο συγκεκριμένα μια διαδικασία μετασχηματισμού, με την οποία αγαθά και υπηρεσίες -συνελεστές παραγωγής, εισροές κλπ.- μετατρέπονται, χάνοντας την αρχική τους ιδιότητα, σε νέα αγαθά, προϊόντα, αποδόσεις κλπ.

Η διερεύνηση αυτή, ταυτίζεται σε τελευταία ανάλυση με την περιγραφή βάσει μαθηματικών διατυπώσεων των εναλλακτικών δυνατοτήτων της παραγωγικής διαδικασίας. Στην ουσία της, μια τέτοια διερεύνηση έχει ως αντικείμενο την ανάλυση της τεχνολογικής διαδικασίας των εκμεταλλεύσεων, η οποία από οικονομική άποψη νοείται ως συνδυασμός των διαθέσιμων συντελεστών παραγωγής για την επίτευξη ενός όγκου παραγωγής

προϊόντων.

Η μαθηματική διατύπωση της σχέσης του όγκου παραγωγής με τους τελικά χρησιμοποιηθέντες συντελεστές παραγωγής, απεικονίζεται με διάφορες συναρτήσεις παραγωγής (production functions), η εκτίμηση δε των παραμέτρων αυτών των συναρτήσεων σε οποιοδήποτε επίπεδο -εκμεταλλεύσεων, κλάδων, τομέα κλπ.- αποτελεί τη βάση της διερεύνησης των συνθηκών παραγωγής.

Η θεωρία παραγωγής, δεν προσφέρει σαφείς ενδείξεις για την επιλογή της κατάλληλης κατά περίπτωση συνάρτησης παραγωγής. Υπάρχει, όμως, η δυνατότητα διατύπωσης ορισμένων κριτηρίων, που έχουν αποφασιστική σημασία για την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της εκτίμησης των παραμέτρων της συνάρτησης. Κατ'αυτή την έννοια, στην προκειμένη περίπτωση της, η συνάρτηση παραγωγής πρέπει να διευκολύνει την εμφάνιση φθίνοντος οριακού προϊόντος σε κάθε μεταβολή της ποσότητας των συντελεστών παραγωγής, ενώ αρνητικό ή αυξανόμενο οριακό προϊόν πρέπει να θεωρούνται ως μη ρεαλιστικές καταστάσεις, γίνεται όμως δεκτό ότι οι εκμεταλλεύσεις εργάζονται μέσα στην οικονομικά ορθολογική περιοχή παραγωγής. Μια συνάρτηση με τέτοιες ιδιότητες αποτελεί η εκθετική συνάρτηση παραγωγής Cobb-Douglas:

$$(1) Y = AX_1^{b_1} X_2^{b_2} \dots X_k^{b_k}$$

η οποία στην λογαριθμική μορφή της :

$$(2) \ln Y = \ln A + b_1 \ln X_1 + b_2 \ln X_2 + \dots + b_k \ln X_k$$

διευκολύνει την εκτίμηση των παραμέτρων A και b_i με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων (ordinary least squares).

Στην εξίσωση παλινδρόμησης (2) οι συντελεστές της b_i

ταυτίζονται με την ελαστικότητα παραγωγής των X_i δηλ. είναι :

$$(3) \hat{b}_i = \varepsilon_i = \frac{\vartheta(\ln Y)}{\vartheta(\ln X_i)} = \frac{dY}{dX_i} \cdot \frac{\bar{X}}{\bar{Y}}$$

ενώ $\ln A$ εκφράζει το ύψος της Y , όταν η ποσότητα των X_i δεν μεταβάλλεται. Ακόμη, η συνάρτηση αυτή επιτρέπει βάσει της τιμής του αθροίσματος των επιμέρους \hat{b}_i δηλ. του $\sum \hat{b}_i$ την διερεύνηση, κατά πόσο οι εκμεταλλεύσεις εργάζονται με φθίνουσες, σταθερές ή αύξουσες αποδόσεις κλίμακας (returns to scale), δηλ. αν είναι :

$$(4) \sum \hat{b}_i \gtrless 1.$$

Ετσι, $\sum \hat{b}_i > 1$ σημαίνει, ότι οι εκμεταλλεύσεις πραγματοποιούν ένα επιχειρηματικό κέρδος, το οποίο προκύπτει όταν από την αξία του προϊόντος αφαιρεθεί η αμοιβή των συντελεστών παραγωγής. Στην περίπτωση $\sum \hat{b}_i = 1$, το προϊόν απορροφάται εξ ολοκλήρου από τους συντελεστές παραγωγής, ενώ όταν είναι : $\sum \hat{b}_i < 1$ οι εκμεταλλεύσεις υφίστανται μια ζημία, στο μέτρο που οι συντελεστές παραγωγής αμείβονται πέρα από το προϊόν τους.

Εξ άλλου, αν σε μια οικονομετρική διερεύνηση διαπιστωθεί, ότι είναι : $\sum \hat{b}_i > 1$, αυτό θα σημαίνει ότι οι εκμεταλλεύσεις του δείγματος χαρακτηρίζονται από ένα πολύ μικρό, κάτω από το "άριστο", μέγεθός τους. Σ' αυτή την περίπτωση, μόνο η διεύρυνση του μεγέθους τους ή η συνενωσή τους σε λιγότερες αλλά μεγάλου μεγέθους εκμεταλλεύσεις μπορεί να συντελέσει σε μια αύξηση της παραγωγικότητας. Αντίθετα, αν

προκύψουν φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας : $\sum b_i < 1$, τότε το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων θεωρείται μεγάλο, πάνω από το "άριστο". Από άποψη παραγωγικότητας, σε μια τέτοια περίπτωση επιβάλλεται μια "αποσυγκέντρωση" της παραγωγής στα πλαίσια μικρότερων ή περισσότερων εκμεταλλεύσεων. Για την εκτίμηση των παραμέτρων της συνάρτησης παραγωγής (19), χρησιμοποιήθηκαν επί τόπου απογραφέντα στοιχεία 30 γεωργικών εκμεταλλεύσεων (20) της κοινότητας Ανθήλης, τα οποία αναφέρονται στο Ακαθάριστο Προϊόν και στους συντελεστές παραγωγής : Εργασία, Εδαφος, Κεφάλαιο, Ενδιάμεσες Εισροές (σπόροι, λιπάσματα, φυτοφάρμακα) και στις Συνολικά Καταβαλλόμενες Δαπάνες.

Για την Εργασία χρησιμοποιήθηκαν εναλλακτικά τα Ισοδύναμα Ανδρικά Ημερομίσθια (21) ο αριθμός των κατά δήλωση πραγματοποιηθέντων ημερομισθίων και ο αριθμός των πραγματοποιηθέντων Ισοδύναμων Ανδρικών Ημερομισθίων, όπως υπολογίστηκε βάσει των δύο πρώτων μεγεθών της Εργασίας. Επίσης, για τον συντελεστή παραγωγής Κεφάλαιο χρησιμοποιήθηκαν εναλλακτικά : το Συνολικό Κεφάλαιο (μηχανήματα και κτίσματα), το Κεφάλαιο Μηχανημάτων και, τέλος, η Ιπποδύναμη των Μηχανημάτων (αριθμός HP).

Στα πλαίσια της συγκέντρωσης του απαραίτητου στατιστικού υλικού επιδιώχτηκε :

- α. η ομοιογενοποίηση του υλικού,
- β. η επίτευξη μιας όσο το δυνατόν μεγάλης διασποράς των ανεξαρτήτων μεταβλητών : X_i .

Η προσπάθεια για ένα ομοιγενές στατιστικό υλικό είχε ως

συνέπεια, όπως φαίνεται από την σχετικά περιορισμένη διασπορά των X_i στον Πίνακα 10, μια επίσης περιορισμένη διακύμανσή τους, γεγονός το οποίο εκφράζεται με μια **μικρή** τιμή του τυπικού σφάλματος -standard error- των συντελεστών της παλινδρόμησης b_i .

Από την άλλη πλευρά, ο μικρός αριθμός παρατηρήσεων του δείγματος είναι ενδεχόμενο, παρά την κάθε φορά πραγματικά υψηλή τιμή του R^2 , να οδήγησε στα παρατηρηθέντα μεγάλα τυπικά σφάλματα των παραμέτρων, στο μέτρο που μόνο σε λίγες περιπτώσεις από τις συνολικά 18 παλινδρομήσεις, δύο από τις 4 ανεξάρτητες μεταβλητές X_i είχαν στατιστικά εξασφαλισμένες εκτιμήσεις των παραμέτρων τους. Όπως είναι γνωστό, ο τυχαίος χαρακτήρας των δειγμάτων ταυτίζεται με το ενδεχόμενο μιας απόκλισης της εκτίμησης μιας παραμέτρου από την πραγματική τιμή της. Γι' αυτό το λόγο χρησιμοποιούνται συνήθως συναρτήσεις εκτίμησης, στις οποίες οι εκτιμήσεις των παραμέτρων πλησιάζουν τελικά την πραγματική τιμή τους, **είναι δηλαδή αμερόληπτες** : $E(\hat{b}_i) = b_i$.

Για την ανάλυση των συνθηκών παραγωγής στις 30 εκμεταλλεύσεις του δείγματος, σαν πλέον πρόσφορη προέκυψε η εξίσωση παλινδρομήσεως :

$$(5) \quad Y = 8,2928 + 0,0296 \ln X_1 + 0,6228 \ln X_2 - 0,1109 \ln X_3 + 0,3584 \ln X_4$$

(όπου : X_1 = Ισοδύναμα Ανδρικά ημερομίσθια/έτος, X_2 = Αριθμός στρεμμάτων, X_3 = Συνολικό Κεφάλαιο (μηχαν.+κτισμ.), X_4 = =Συνολικές Καταβαλόμενες Χρηματικές Δαπάνες (**βλ. Πιν. Παρίτος 24ε**)).

Πίνακας 10

	ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ		ΑΡΙΘ. ΜΕΣΟΣ= \bar{X}_i	SD	VC%
X ₁	Ακαθ. προϊόν	:	2.422.746	1.452.412	59,95
X ₂	ΙΑΠΗ	:	2,39	0,75	31,38
X ₃	Ημερ./έτος	:	185,98	127,78	68,71
X ₄	ΙΑΠΗ/έτος	:	79,19	56,34	71,14
X ₅	Στρέμματα	:	113,48	73,13	64,44
X ₆	Συν. Κεφάλαιο	:	4.413.213	3.112.825	70,53
X ₇	Κεφ. μηχ.	:	2.902.731	2.451.840	84,47
X ₈	ΗΡ	:	75,07	60,85	81,06
X ₉	Ενδ. εισροές	:	355.314	245.467	69,08
X ₁₀	Συν. Δαπάνες	:	1.235.526	776.951	62,88

Σημείωση : SD = Τυπική Απόκλιση, VC = Συντελεστής Συσχέτισης.

από 18 συνολικά παλινδρομήσεις στα πλαίσια εναλλακτικής χρησιμοποίησης 3 διαφορετικών μεγεθών τόσο για την Εργασία όσο και για το Κεφάλαιο (βλ. ανωτέρω), όπως επίσης εναλλακτικά για ενδιάμεσες Εισροές και Συνολικές Δαπάνες.

Η επιλογή της ανωτέρω συνάρτησης εκτίμησης μέσα από τις 18 βασίστηκε στη μεγαλύτερη τιμή R² και του F, της μικρότερης τιμής του SER (Standard Error of Regression) και του s² (διακύμανση σφάλματος). Οι κυριότερες "στατιστικές" της ανωτέρω συνάρτησης παρουσιάζονται στον Πίνακα 11.

Η συνάρτηση φαίνεται, ότι είναι στατιστικά σε σημαντικό βαθμό εξασφαλισμένη $F=113,95$, ενώ οι 4 ανεξάρτητες μεταβλητές X_i ερμηνεύουν 95% της διακύμανσης της εξαρτημένης Y : $R^2 = 0,9500$. Οι συντελεστές παλινδρόμησης του Εδάφους και της Συνολικής Δαπάνης : X_2 και X_4 είναι στατιστικά εξασφαλισμένοι σε επίπεδο σημαντικότητας : $\alpha = 0,05$, σε αντίθεση με τους συντελεστές της Εργασίας και του Κεφαλαίου : X_1 και X_3 , οι οποίοι δεν είναι στατιστικά εξασφαλισμένοι. Καθόσον αφορά το Κεφάλαιο η ελαστικότητα παραγωγής του : \hat{b}_3 είναι αρνητική, ανεξάρτητα δε από την στατιστική σημαντικότητά του -σημαντική η διαφορά του από το μηδέν- μπορεί να υποτεθεί ότι θα ήταν θετική, έστω και σε μικρή έκταση αν η χρησιμοποιηθείσα ποσότητά του ήταν μικρότερη σε σχέση με το Ακαθάριστο Προϊόν της εκμετάλλευσης.

Το γεγονός, όμως, ότι η συνάρτηση για την εκτίμηση των b_i γίνεται στα πλαίσια μιας Cobb-Douglas συνάρτησης παραγωγής επιβάλλει να τονιστεί, ότι η συνάρτηση αυτή προϋποθέτει σταθερές αποδόσεις κλίμακας, πράγμα που αποτελεί σημαντικό περιορισμό. Η αρνητική ελαστικότητα παραγωγής του Κεφαλαίου αντικατοπτρίζει τη μέση κατάσταση, που χαρακτηρίζει το δείγμα. Έτσι, δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε την κατάσταση, που θα προέκυπτε στα πλαίσια συνδυασμού των συντελεστών παραγωγής πάνω ή κάτω από αυτόν του δείγματος. Είναι, λοιπόν, προφανές, ότι οι εκμεταλλεύσεις του δείγματος έχουν περίσσεια κεφαλαίου (overcapitalized), σε σχέση με το μέγεθός τους.

Πίνακας 11

Μέση τιμή Μεταβλητών (Γεωμετρικός μέσος) :

Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
2.015.142	56,78	90,48	2.961.185	994.803

Συνάρτηση Εκτίμησης :

$$\ln Y = 8.2928 + 0,0296 \ln X_1 + 0,6228 \ln X_2 - 0,1109 \ln X_3 + 0,3584 \ln X_4$$

$$SE : 1,8486 \quad 0,0718 \quad 0,1954 \quad 0,0693 \quad 0,1714$$

$$\hat{t} : 4,4860 \quad 0,4123 \quad 3,1873^{**} \quad 1,6003 \quad 2,0914^*$$

t τιμή για 25BE και $\alpha = 0,05$: 2,060.

$$R^2 = 0,9500, F = 113,95, SER = 0,1584, S^2 = 0,0233.$$

$$\text{Άθροισμα Ελαστικότητων Παραγωγής} : \sum \hat{b}_i = 0,8999.$$

Σημείωση : * επίπ. σημαντ. = 0,05, ** επίπ. σημαντ. = 0,01

Αντίθετα με το Κεφάλαιο, ο συντελεστής παραγωγής Εδαφός, συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην αύξηση του προϊόντος, στα πλαίσια μιας εντατικής χρήσης του εδάφους, ενώ σημαντική φαίνεται να είναι η συμβολή των Συνολικών Δαπανών. Ο συντελεστής παραγωγής Εργασίας, υπό τις παρούσες συνθήκες, δεν συμβάλλει ουσιαστικά στην αύξηση του προϊόντος, είναι δε στατιστικά μη εξασφαλισμένη η παραμετρός του σε επίπεδο σημαντικότητας : $\alpha = 0,05$.

Από την άποψη της οικονομικής των εκμεταλλεύσεων, ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το ερώτημα, κατά πόσον η μέση εκμετάλλευση του δείγματος βρίσκεται σε οικονομική ισορροπία. Απάντηση στο πρόβλημα αυτό δίνει η σύγκριση του οριακού

προϊόντος των X_i με το οριακό κόστος τους. Το ημερομίσθιο Εργασίας στην περιοχή της έρευνας ανέρχεται σε 2500 δρχ. Το κόστος του εδάφους υπολογίστηκε σε 11.160 δρχ./στρ. σταθμικά για Ξηρικά και αρδευόμενα εδάφη. Για το συνολικό κεφάλαιο το κόστος του ανέρχεται σε 1,265 δρχ. ανά μονάδα (15% τόκος 8,5% απόσβεση και 3% συντήρηση) ενώ για τις Συνολικές Δαπάνες το κόστος ανέρχεται σε 1,17 δρχ. ανά μονάδα (17% τόκος κυκλοφοριακού κεφαλαίου).

Από τον Πίνακα 12 φαίνεται, ότι το δείγμα μας το οριακό προϊόν των X_i παρουσιάζει απόκλιση από το αντίστοιχο κόστος τους.

Πίνακας 12

	\bar{X}_i	Οριακό προϊόν δρχ.	Κόστος δρχ.
Εργασία :	56,78	1.050	2.500
Εδαφος :	90,48	13.871	11.160
Κεφάλαιο :	2.961.185	-0,075	1,265
Συν.Δαπάνες :	994.803	0,726	1,17

Επειδή είναι ενδεχόμενο να υπάρχει σφάλμα δείγματος, επιβάλλεται να διερευνηθεί, κατά πόσον οι αποκλίσεις μεταξύ οριακού προϊόντος και οριακού κόστους δεν είναι τυχαίες, στην βάση ορίων εμπιστοσύνης του οριακού προϊόντος των X_i 95% και βάσει της σχέσης :

$$(7) \quad (\hat{b}_i \pm t \cdot S_{b_i}) \cdot \bar{Y}/\bar{X}_i \quad t_{0,05, 25} = 2,060 \quad (22)$$

Πίνακας 13

	Οριακό Προϊόν δρχ.	Ορια Εμπιστοσύνης δρχ.
Εργασία :	1.050	6.310 μέχρι -4.209
Εδαφος :	13.871	22.853 μέχρι 4.888
Κεφάλαιο :	-0,075	0,0218 μέχρι -0,1728
Συν. Δαπάνες :	0,726	1,443 μέχρι 0,0094

Συνήθως, υπογραμμίζονται οι συντελεστές παλινδρόμηση \hat{b} , με στατιστική σημαντικότητα : $\alpha = 0,05$. Όμως, το σχετικό t - test δεν εφαρμόζεται αυστηρά στις περιπτώσεις εκτιμήσεων με παρατηρήσεις από μη τυχαία δείγματα, ανεξάρτητα δε από τα test σημαντικότητας οι εκτιμήσεις \hat{b} αντικατοπτρίζουν την πλέον πιθανή τιμή της πραγματικής ελαστικότητας παραγωγής. Και τούτο, γιατί το $\alpha=0,05$ ενδεχομένως είναι, για την περίπτωση, υπερβολικά αυστηρό.

Στην συνάρτηση εκτίμησης (Πίνακας 11) το άθροισμα των ελαστικοτήτων παραγωγής \hat{b}_i είναι μικρότερο της μονάδας : $\sum \hat{b}_i = 0,8999$, δείχνοντας έτσι ότι οι εκμεταλλεύσεις χαρακτηρίζονται από φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας. Ο έλεγχος της υπόθεσης ότι είναι : $\sum \hat{b}_i = 1$ οδήγησε στην απορριψή της.

t - test για $\sum \hat{b}_i = 1$

$H_0 = \sum \hat{b}_i = 1, H_A : \sum \hat{b}_i \neq 1$

(6) $t = \frac{\sum \hat{b}_i - 1}{\sqrt{S^2 b_i + S^2 b_j + 2(\text{Cov. } i, j)}}$

$\hat{t} = \frac{0,8999 - 1}{0,0469} = 2,134$

Επειδή : $t > t_T$, όπου t_T = τιμή πίνακα

η υπόθεση : $H_0 : \hat{\Sigma} b_i = 1$ απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας : $\alpha = 0,05$ οπότε προκύπτει, ότι οι εκμεταλλεύσεις εργάζονται με φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας και κατά συνέπεια ότι βρίσκονται μέσα στην οικονομικά ορθολογική περιοχή της παραγωγής.

Κατά την άποψη του Griliches (23) προκύπτει πάντοτε μια υποεκτίμηση (underestimation) στο επίπεδο ελαστικότητας : $\hat{\Sigma} b_i$, όταν ο παράγοντας : διαχειριστική ικανότητα του αρχηγού της εκμετάλλευσης (management), δεν περιλαμβάνεται στην συνάρτηση εκτίμησης. Η παράλειψη αυτού του παράγοντα συνδέεται με τις γνωστές δυσχέρειες της ποσοτικής σύλληψής του.

Από τον Πίνακα 12 προκύπτει, ότι το οριακό προϊόν Εδάφους και Συν. Δαπάνης δεν διαφέρει σημαντικά από το αντίστοιχο οριακό κόστος, στο μέτρο που τα όρια εμπιστοσύνης Εδάφους και Συν. Δαπάνης περικλείουν το οριακό κόστος τους, καθόσον αφορά λοιπόν αυτούς τους δύο συντελεστές παραγωγής, η μέση εκμετάλλευση του δείγματος βρίσκεται στο "άριστο" σημείο - optimum- με μια πιθανότητα σφάλματος 5%. Αντίθετα, Εργασία και Κεφάλαιο περιλαμβάνουν μέσα στα όρια εμπιστοσύνης τους το μηδέν, στο μέτρο που δεν είναι στατιστικά σημαντικές από το μηδέν σε $\alpha = 0,05$. Η παραπάνω ερμηνεία δεν είναι τέλεια, στο μέτρο που κάθε φορά λαμβάνεται υπόψη μόνο ένας συντελεστή παραγωγής, ενώ για τη διαπίστωση των συνθηκών του optimum απαιτείται η ταυτόχρονη θεώρηση όλων των συντελεστών παραγωγής, όπως διαπιστώνει και ο Trifon (24). Τα οριακά προϊόντα βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ τους, δηλ. αν μειωθεί η ποσότητα

Εργασίας, προκειμένου έτσι να επιτευχθεί : οριακό προϊόν = οριακό κόστος της Εργασίας, τότε θα μεταβληθεί το οριακό προϊόν των "άριστα" χρησιμοποιουμένων συντελεστών Εδαφος και Συν. Δαπάνη.

Έτσι υπολογίζοντας την τιμή της ελαστικότητας $C_i = \bar{X}_i \cdot P / \bar{Y}$ (P_i = τιμή συντελεστή παραγωγής X_i), όπως προτείνουν οι Heady and Dillon (25), βάσει της οποίας η αξία του οριακού προϊόντος εξισώνεται προς το οριακό κόστος δηλ. να είναι :

$$(8) \quad dY/dX_i = \text{οριακό προϊόν} = \hat{C}_i \cdot \bar{Y} / \bar{X}_i = P_i$$

διευκολύνεται με το t-test :

$$(9) \quad \hat{t} = \hat{b}_i - \hat{C}_i / S_{\hat{b}_i}, \text{ ο έλεγχος της υπόθεσης ότι είναι : } b_i = C_i$$

	\hat{b}_i	\hat{C}_i	$S_{\hat{b}_i}$	\hat{t} .τιμή
Εργασία	: 0,0296	0,0704	0,0718	-0,568
Εδαφος	: 0,6228	0,5011	0,1954	0,623
Κεφάλαιο	: -0,1109	0,3894	0,0693	-7,219
Συν. Δαπάνες	: 0,3584	0,5776	0,1714	-1,279

Επειδή στην προκειμένη περίπτωση χρησιμοποιείται το δικατάληκτο t-test, σημασία έχει η απόλυτη τιμή του \hat{t} . Από τον Πίνακα 13 προκύπτει, ότι δεν υπάρχει σημαντική απόκλιση του οριακού προϊόντος από το οριακό κόστος των X_i , εξαιρουμένου του Κεφαλαίου, στο μέτρο του $\hat{t} < t_T$, $t_T = 2,060$ για 25 βαθμούς και $\alpha = 0,05$. Από τα ανωτέρω συνάγεται, ότι οι εκμεταλλεύσεις κατά μέσοσ όρο βρίσκονται στο άριστο σημείο τους, πράγμα που συμπίπτει και με το συμπέρασμα του προηγηθέντος t-test ότι οι

εκμεταλλεύσεις βρίσκονται μέσα στην οικονομικά ορθολογική περιοχή της παραγωγής, εργαζόμενες με φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας.

Ωστόσο τα εν λόγω συμπεράσματα, καθώς προκύπτουν από την ανάλυση των συνθηκών παραγωγής με τη βοήθεια συναρτήσεων παραγωγής, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται ότι πάσχουν από τις αδυναμίες της ίδιας αυτής ανάλυσης. Οι κυριότερες εξ αυτών των αδυναμιών είναι :

- α. Ακόμη και σχετικά ομοιγενείς εκμεταλλεύσεις δραστηριοποιούνται σε διαφορετικά σημεία περισσοτέρων επιμέρους συναρτήσεων παραγωγής, συνεπώς η συνάρτηση παραγωγής των εκμεταλλεύσεων αποτελεί μια "μέση" συνάρτηση από την οποία κάθε εκμετάλλευση μπορεί να παρουσιάζει σημαντική απόκλιση.
- β. Η μορφή της συνάρτησης, σφάλματα στην μέτρηση των ανεξαρτήτων μεταβληθών X_i , η παράλειψη μεταβλητών, ακόμη οι ποιοτικές διαφορές των συντελεστών παραγωγής μεταξύ των εκμεταλλεύσεων του δείγματος, πέρα βέβαια από το γνωστό πρόβλημα της πολυσυγραμμικότητας των X_i , εμποδίζουν την εκτίμηση αμερόληπτων συντελεστών παλινδρόμησης.
- γ. Οι λόγοι απόκλισης από το optimum δεν πρέπει να αναζητούνται μόνο στην μη οικονομικά ορθολογική χρησιμοποίηση συντελεστών, αλλά και σε μια κάτω από το optimum συνθεσή τους. Ακόμη, ένας συντελεστής παραγωγής ή ένα σύνολο συντελεστών παραγωγής μπορεί να παρουσιάζει απόκλιση από το optimum, για τον λόγο ότι η σύνθεση των προϊόντων στην παραγωγή των οποίων συμμετέχουν, είναι κάτω από το άριστο.

Τέλος δεν θα πρέπει να παραλειφθεί η σημασία της παρατήρησης του Griliches που αναφέρθηκε ήδη, σχετικά με τις συνέπειες της απουσίας του παράγοντα : διαχειριστική ικανότητα του αρχηγού της εκμετάλλευσης, στην συνάρτηση εκτίμησης. Απ' αυτή την άποψη, η συμπεριφορά του αρχηγού της εκμετάλλευσης, που αντικατοπτρίζεται στον ορθολογικό ή όχι συνδυασμό των πόρων και των συντελεστών παραγωγής για την επίτευξη ενός optimum, μέσα βέβαια στις δεδομένες φυσικές συνθήκες παραγωγής, στο δεδομένο επίπεδο τεχνολογίας και στα δεδομένα της αγοράς προϊόντος και συντελεστών παραγωγής και με δεδομένη την παραγωγική δυναμικότητα, μόνο στα πλαίσια της factor analysis μπορεί να πάρει ποσοτικό και ποιοτικό περιεχόμενο και να ερμηνευθεί η συμβολή του στην αύξηση του προϊόντος.

2.4.7. Οι διαρθρώσεις των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σύμφωνα με το πρότυπο της παραγοντικής (factorial) ανάλυσης

Βασικός στόχος της παραγοντικής ανάλυσης (Π.Α.) είναι η αποκάλυψη των διαρθρώσεων, που βρίσκονται πίσω από μια σειρά παρατηρούμενων μεταβλητών (26). Βασική υπόθεση της Π.Α. είναι, ότι στις εν λόγω μεταβλητές υπάρχουν άγνωστες μέχρι τώρα μεταβλητές-παράγοντες (factors), που εμπεριέχουν πληροφορίες για τις στενά μεταξύ τους συνδεδεμένες μεταβλητές. Το αποτέλεσμα της ανάλυσης αποκαλύπτει ποιες παρατηρούμενες μεταβλητές Y_j σχηματίζουν μεταξύ τους μια ενότητα χ_i παράγοντα. (factor). Η μαθηματική διατύπωση και τυπική διαδικασία του πρότυπου της

Π.Α. (βλ. σχετ. "Μαθηματική - διατύπωση του προτύπου F.A." στο Παράρτημα).

Αποτελέσματα εφαρμογής του προτύπου της Π.Α. Ταυτοποίηση των F_j .

Από την αρχική μήτρα της σχέσης $R=A.F$, των $n=45$ παρατηρουμένων μεταβλητών Y_j για τις $p=29$ εκμεταλλεύσεις του δείγματος, υπολογίστηκαν οι τιμές της κοινής διακύμανσης (common variance) h^2_j και των παραμέτρων a_{ji} . Με το h^2_j εκφράζεται το ποσοστό διακύμανσης των Y_j μεταβλητών, που οφείλεται στους παράγοντες F_i , οι οποίοι επιδρούν σε περισσότερες από μια Y_j . Με το a^2_{ji} εκφράζεται το ποσοστό διακύμανσης των Y_j , που οφείλεται στην επίδραση ενός F_i . Η τιμή τους a^2_{ji} χρησιμεύει (βλ. σχετ. "Μαθηματική Διατύπωση..." στο Παράρτημα) στην άντληση πληροφοριών για την ταυτοποίηση (identification) των F_i ως προς το περιεχόμενό τους.

Με την Varimax μέθοδο και την ορθογώνια περιστροφή - orthogonal rotation- της μήτρας A της $R=A.F$, προκειμένου έτσι να βελτιωθεί το ερμηνευτικό περιεχόμενο των a_{ji} , δηλαδή των στοιχείων της A , προέκυψαν τελικά 9 παράγοντες F_i , από την ταυτοποίηση των οποίων 2 παράγοντες χαρακτηρίστηκαν σαν ανεξάρτητες μεταβλητές της X_1 =φυσικές συνθήκες παραγωγής, 1 παράγοντας αποτελεί σαφή μεταβλητή του X_2 =παραγωγική δυναμικότητα (capacity), ενώ 6 παράγοντες επιβεβαιώθηκαν σαν μεταβλητές της X_3 =συμπεριφορά του αρχηγού της εκμετάλλευσης.

Στον Πιν. 26 Παρ/τος απεικονίζονται οι συμπεριληφθείσες στην παρούσα διερεύνηση μεταβλητές. Οι μεταβλητές V_1 , V_2 και V_3 θεωρήθηκαν ως κριτικές, δηλαδή μεταβλητές που θα πρέπει να ερμηνευθούν. Από τις μεταβλητές που θα συμβάλλουν στην ενλόγω ερμηνεία, οι V_4-V_{19} , αποτελούν μεταβλητές που χαρακτηρίζουν το "μέγεθος" ή αλλιώς την "παραγωγική δυναμικότητα" της εκμετάλλευσης. Με εξαίρεση τις μεταβλητές V_6 , V_9 και V_{19} των οποίων η μικρή τιμή του συντελεστή μεταβλητότητας (coefficient of variation ή c.v.) υποδηλώνει μια ομοιογένεια των εκμεταλλεύσεων ως προς αυτές, όλες οι υπόλοιπες μεταβλητές αντίθετα φανερώνουν μια σχετικά μεγάλη ανομοιογένεια.

Οι μεταβλητές $V_{20}-V_{23}$ αναγνωρίζονται σαν οργανωτικές και ειδικότερα σαν μεταβλητές της παραγωγικής διάρθρωσης των εκμεταλλεύσεων, είναι δε αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς του αρχηγού της εκμετάλλευσης, η οποία εκφράζεται με τις αποφάσεις του τελευταίου, που αφορούν σε επιλογές στρατηγικής και διαχείρισης της εκμετάλλευσης. Όλες αυτές οι μεταβλητές, παρουσιάζουν μια μεγάλη τιμή v.c., με ακραία περίπτωση την V_{23} , η οποία οφείλεται στο γεγονός ότι υπάρχουν στο δείγμα εκμεταλλεύσεις, στις οποίες το ποσοστό καλλιέργειας εδάφους με μηδική είναι από μηδενικό έως ελάχιστο αλλά και εκμεταλλεύσεις στις οποίες το ποσοστό αυτό είναι συγκριτικά αρκετά υψηλό. Μεγάλη εξάλλου είναι η τιμή του v.c. για τις εκμεταλλεύσεις $V_{24}-V_{28}$, που αποτελούν μεταβλητές της διάρθρωσης του κόστους των εκμεταλλεύσεων. Σημειώνεται εδώ, ότι συγκριτικά μικρότερη είναι η τιμή του v.c. για την V_{25} , πράγμα που

υποδηλώνει μια σχετική ομοιογένεια των εκμεταλλεύσεων ως προς το κεφάλαιο εκείνο που υπόκειται σε αποσβέσεις. Οι επόμενες μεταβλητές V₂₉-V₃₄ μπορούν να χαρακτηριστούν σαν μεταβλητές "έντασης", με σημαντικά υψηλό v.c., πλην των V₂₉ και V₃₀. Οι μεταβλητές V₃₅-V₃₉ αποτελούν μεγέθη του όγκου της παραγωγής των εκμεταλλεύσεων, χαρακτηρίζονται δε από υψηλή τιμή του v.c., με ακραία περίπτωση την V₃₉ που συμπίπτει με την επίσης μεγάλη τιμή της V₂₃. Τέλος, οι μεταβλητές V₄₀-V₄₄ αντικατοπτρίζουν μεταβλητές των φυσικών αποδόσεων των διαφόρων καλλιεργειών, όπου όμως και πάλι ακραία περίπτωση υψηλής τιμής του v.c. παρουσιάζεται στον κλάδο μηδικής, ενώ σχετικά χαμηλή τιμή εμφανίζουν οι μεταβλητές V₄₀ και V₄₁, αντανakλώντας κατ'αυτό τον τρόπο μια ορισμένη ομοιογένεια των εκμεταλλεύσεων στους κλάδους αντιστοίχως του βαμβακιού και του ρυζιού. Η τελευταία μεταβλητή V₄₅, που εκφράζει την συνολική αποτελεσματικότητα της παραγωγικής δραστηριότητας των εκμεταλλεύσεων, παρουσιάζει ένα εκπληκτικά χαμηλό v.c., γεγονός που επιτρέπει το συμπέρασμα, πως οι εκμεταλλεύσεις του δείγματος εργάζονται με σχεδόν παρόμοια τεχνολογικά δεδομένα και οικονομικά κριτήρια. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι σε πολλές οικονομετρικές αναλύσεις η αποτελεσματικότητα αναλύεται στην τεχνική και οικονομική της διάσταση, που όμως δεν ενδιαφέρει ούτε είναι αντικειμενικά εφικτό να πραγματοποιηθεί στην παρούσα εργασία.

Μεταβλητές (factors) F_1 της X_2

Ο παράγοντας F_1 αποκαλύπτει (βλ. Πιν. 27 Παρ/τος) τις μεταβλητές που συνδέονται με μεταβολές στη συνέχεια Σ.Κ.Ε./Α.Π.Η. (μετ. V_{16}). Από τα αντληθέντα από τις εκμεταλλεύσεις δεδομένα, ο αριθμός των (Α.Π.Η.) της μεταβλητής V_9 , έχει μικρή και μάλιστα αρνητική επίδραση επί της ενλόγω σχέσεως. Αντιθέτως, μεγάλη είναι η επίδραση της Σ.Κ.Ε. (μετ. V_4). Από την άλλη πλευρά, παρατηρείται ότι όσο μεγαλύτερη είναι η τιμή της μετ. V_{16} , δηλαδή όσο αυξάνεται ο αριθμός των Σ.Κ.Ε. ενώ παραμένει σταθερή ή και μειούται η Σ.Κ.Ε. (μετ. V_4), τόσο μεγαλύτερη είναι η αύξηση των μεταβλητών που χαρακτηρίζουν την παραγωγική δυναμικότητα των εκμεταλλεύσεων. Αυτό προκύπτει τουλάχιστον από την υψηλή σύνδεση του λόγου της Συνολικής Καλλιεργούμενης Εκτάσης προς τα Ανδρικά Παραγωγικά Ημερομίσθια και του Μονίμου Κεφαλαίου (μετ. V_{10}), της ΣΥνολικής Ισχύος Μηχανικού Εξοπλισμού (μετ. V_{13}) και της Ακαθάριστης Προσόδου (μετ. V_{18}). Το ενλόγω εύρημα επιβεβαιώνει και η εμπειρική παρατήρηση καθόσον, όπως αναλυτικά ήδη εκτέθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η στροφή στην υψηλού εισοδήματος βαμβακοκαλλιέργεια, που σηματοδοτεί την ενίσχυση των εκσυγχρονιστικών τάσεων του καλλιεργητικού συστήματος, θα ήταν αδύνατη ή πάντως δυσχερής χωρίς την επέκταση του μηχανισμού ενοικιάσεων γης και την συνακολουθή αύξηση της Σ.Κ.Ε. Είναι βέβαια γεγονός ότι τόσο η Σ.Κ.Ε. όσο και ο λόγος Σ.Κ.Ε./Α.Π.Η. που αντιστοίχως εκφράζουν απόλυτα και σχετικά τις μεταβολές των καλλιεργουμένων εκτάσεων,

δεν συνδέονται με σημαντικές μεταβολές στα ποσοστά των επικρατέστερων κλάδων, δηλαδή του βάμβακος (μετ. V₂₀), όρυζας (μετ. V₂₁), σίτου (μετ. V₂₂) και μηδικής (μετ. V₂₃) επί της Σ.Κ.Ε., που με τη σειρά τους εκφραζουν τη διάρθρωση της παραγωγής. Ομοίως, δεν συνδέονται με τις στρεμματικές Αποδόσεις των εκλόγω κλάδων (μετ. V₄₀-V₄₄) ή ακόμη τις αντίστοιχες Ακαθάριστες Προσόδους τους (μετ. V₃₅-V₃₉). Ωστόσο είναι ενδιαφέρον, ενισχύοντας όσα ήδη αναφέρθηκαν για το ρόλο της βαμβακοκαλλιέργειας, ότι οι παραπάνω διαπιστώσεις για τους επικρατέστερους κλάδους παραγωγής σχετικοποιούνται όσον αφορά ακριβώς την βαμβακοκαλλιέργεια, που φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με τις μεταβλητές V₄ και V₁₆ απότι οι λοιποί κλάδοι.

Παράλληλες μεταβολές παρατηρούνται στις Συνολικές Δαπάνες (μετ. V₂₄), στην Ακαθάριστη Πρόσοδο (μετ. V₁₈) και στην Σ.Κ.Ε. ενώ είναι μικρή, παρότι αρνητική, η σύνδεση της τελευταίας με τα Α.Π.Η. Σχετικώς παρατηρείται ότι αφενός στο ευρύτερο περιβάλλον λειτουργίας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων οι δυνατότητες εξεύρεσης εξωγεωργικής απασχόλησης είναι υπολογίσιμες. Αφετέρου, οι επεκτεινόμενοι κλάδοι παραγωγής (βαμβάκι, όρυζα), βοηθούσης της συνεχούς εκμηχάνισης τους, απαιτούν σε ολοένα περιορισμένες ποσότητες, από την άποψη της χρονικής κατανομής και των αντίστοιχων πρακτικών, εξωοικογενειακώς προσφερόμενη αμειβόμενη εργασία.

Τέλος, διαπιστώνεται ότι οι Δαπάνες Βασικών Εισροών στη μονάδα έκτασης, σε όλους τους κλάδους (μετ. V₃₁-V₃₄) που

προφανώς εκφράζουν την "ένταση" των ακολουθουμένων καλλιεργητικών πρακτικών, υποδεικνύουν μια τάση "εκτατικότητας" αν ληφθεί υπόψη ότι δεν συνδέονται με τη συμπεριφορά της σχέσης Σ.Κ.Ε./Α.Π.Η. Και πάλι όμως από τη γενική αυτή διατύπωση θα πρέπει σχετικά να διαφοροποιηθούν οι Δ.Β.Ε. του κλάδου βαμβακι (μετ. V₃₁), αποδεικνύοντας τον ιδιαίτερο εκσυγχρονιστικό του ρόλο στην περιοχή.

Από ότι μέχρις εδώ αναφέρθηκε για τις σχέσεις του παράγοντα F₁, δικαιολογείται η "ταυτότητα" του σαν παράγοντος της παραγωγικής δυναμικότητας -capacity- και ειδικότερα σαν εκφραστή του μεγέθους της εκμετάλλευσης. Ακόμη μπορεί συμπερασματικά να υποστηριχθεί, ότι η επίδραση αυτού του παράγοντα επί του κόστους Μισθωτής εργασίας ως ποσοστό του Συνόλου των Δαπανών (μετ. V₂₇), εκφράζει και αυτή παραγωγική δυναμικότητα καθώς συνδέεται αρνητικά με τις (αυξανόμενες) μεταβλητές μεγέθους της εκμετάλλευσης.

Μεταβλητές (factors) F_i της X₁

Ο παράγοντας F₇ αποδεικνύει της επιρροή του φυσικού περιβάλλοντος συνδεόμενος με μεταβολές στην Απόδοση (του) Κλάδου Βάμβακος (μετ. V₄₀), κατεξοχήν υπεύθυνου για την ραγδαία αλλαγή του κυρίαρχου παραγωγικού συστήματος στην περιοχή. Ευλόγως η εν λόγω μεταβλητή συνδέεται στενά και με την Ακαθάριστη Πρόσοδο του Κλάδου Βαμβάκι (μετ. V₃₅). Από τις παραπάνω σχέσεις του παράγοντα F₇ αιτιολογείται η ταυτοποίηση

του ως εκφράζοντας τις φυσικές συνθήκες εντός των οποίων πραγματοποιείται η παραγωγή ή με άλλη διατύπωση, την επιρροή της οικογεωγραφικής εντοπιότητας (locality).

Ομοίως ο παράγοντας F_8 αποκαλύπτει τις μεταβλητές που συνδέονται με μεταβολές στην απόδοση και την πρόσοδο ενός άλλου κλάδου, της μηδικής. Η Ακαθάριστη Πρόσοδος Κλάδου Μηδικής -για- Σανό - στην μονάδα Εκτασης (μετ. V_{39}) και η Απόδοση του Κλάδου Μηδικής -για- Σανό (μετ. V_{44}) επιτρέπουν την ταυτοποίηση του παράγοντα F_8 , ομοίως εκφράζοντας τις φυσικές συνθήκες παραγωγής ή συνθέτοντας την επίδραση επί της καλλιέργειας της οικογεωγραφικής εντοπιότητας.

Μεταβλητές (factors) F_i της X_3

Σχετικά με την ταυτοποίηση του παράγοντα F_2 , σημαντική είναι η σχέση των μεταβλητών V_{22} και V_6 . Η πρώτη, εκφράζουσα το ποσοστό σιτοκαλλιέργειας επί του Σ.Κ.Ε. της εκμετάλλευσης, συνδέεται σε μεγάλο βαθμό αλλά αρνητικά με την δεύτερη, εκφράζουσα το ποσοστό του αρδευόμενου εδάφους στο Σ.Κ.Ε. Η εν λόγω σχέση υποδηλώνουσα τον ανταγωνισμό μεταξύ των ξηρικών καλλιεργειών, όπως είναι αυτή του σίτου και των αρδευόμενων, αναφέρεται στη βασική επιλογή του παραγωγού, αρχηγού της εκμετάλλευσης ως προς τον τύπο της ακολουθούμενης αμειψισποράς. Βεβαίως ο τύπος αυτός είναι σχετικά δεδομένος στην περιοχή της τελευταία δεκαετία καθώς στη διετή ή τριετή αμειψισπορά τις αρδευόμενες καλλιέργειες - βαμβάκι, όρυζα, αραβόσιτο, μηδική-

ακολουθεί ο ξηρικός σίτος. Ωστόσο με εξίσου εμφανή τα εισοδήματικά οφέλη των αρδευόμενων καλλιεργειών, όπως ήδη αναφέρθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, ο συνήθης κύκλος της αμειψισποράς καθυστερεί σε βάρος της σιτοκαλλιέργειας. Συνεπώς θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι η επιλογή της σχέσης αρδευόμενες/ξηρικές καλλιέργειες, επαφίεται στην βούληση του παραγωγού και ως εκ τούτου επιτρέπει κατ'αντιστοιχία την ταυτοποίηση του παράγοντα F_2 εκφράζοντας της διαχειριστική ικανότητα (management) του ενλόγω παραγωγού.

Ο παράγοντας αυτός, ειδικότερα αναφερόμενος στην "παραγωγική διάρθρωση" της εκμετάλλευσης, δεν συνδέεται καθόλου με μεταβλητές της παραγωγικής δυναμικότητας και ιδιαίτερα με το Σ.Κ.Ε. Αντίθετα είναι εντυπωσιακή η σύνδεση του με τις Δαπάνες Βασικών Εισροών (μετ. V_{33}), την Ακαθάριστη Πρόσοδο (μετ. V_{37}) και την Απόδοση (μετ. V_{42}) του Κλάδου Σίτου στην μονάδα καλλιέργειας. Τα ενλόγω αποτελέσματα είναι αναμενόμενα, αν συνυπολογισθεί η προαναφερθείσα ένταξη του σίτου στον κύκλο της αμειψισποράς όπου κυριαρχούν οι εντατικές καλλιέργειες του βάμβακος, της όρυζας, της μηδικής. Η σιτοκαλλιέργεια εισαγόμενη στην αμειψισπορά ακολουθεί, αν και ξηρική τα επίπεδα έντασης των αρδευόμενων κλάδων, όπως άλλωστε δηλώνει και η υψηλή τιμή της μετ. V_{33} . Παρόλο δε ότι οι μεταβλητές "έντασης", κατ'υπόθεση δεν συνδέονται με μεταβλητές "φυσικών συνθηκών παραγωγής", η υψηλή θετική σύνδεση της μετ. V_{33} με την μετ. V_{42} , ερμηνεύει την επιτυχή χρησιμοποίηση της σύγχρονης τεχνολογίας (υβρίδια υψηλών αποδόσεων, φυτοφάρμακα, λιπάσματα,

κατεργασία εδάφους) ακόμη και σε συνθήκες (ξηρικές) περιοριστικές των υψηλών αποδόσεων, με αντίστοιχη βεβαίως επιβάρυνση του κόστους των βασικών εισροών.

Ο παράγοντας F_3 ταυτοποιείται ευνόητα ως εκφράζων την διαχειριστική ικανότητα του αρχηγού της εκμετάλλευσης ή και γενικότερα σαν παράγοντας "ένταξης", δεδομένης της υψηλής θετικής του σύνδεσης με τις Δαπάνες Βασικών Εισροών του Κλάδου Μηδικής στην μονάδα έκτασης (μετ. V_{34}). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι πρόκειται για παραγωγή σπόρου αναπαραγωγής, ενταγμένου σε σχετικό κρατικό πρόγραμμα σποροπαραγωγής από το οποίο και παρακολουθείται και ενισχύεται η καλλιέργεια. Ο παράγοντας F_3 συνδέεται επίσης μέσω της μετ. V_{34} , σε μεγάλο βαθμό θετικά, με την Ακαθάριστη Πρόσοδο (μετ. V_{38}) και την Απόδοση (μετ. V_{43}) του ίδιου Κλάδου Μηδικής. Σε ικανοποιητικό βαθμό θετική είναι εξάλλου η συνδεση του παράγοντα F_3 και συνακόλουθα των προαναφερθεισών μεταβλητών και με το ποσοστό εδάφους καλλιεργουμένου με μηδική στο Σ.Κ.Ε. (μετ. V_{23}). Πράγματι η επιλογή του Κλάδου Μηδική για σποροπαραγωγή, όπως αναφέρθηκε και στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου, αποτελεί κριτήριο διαχειριστικής ικανότητας του αρχηγού της εκμετάλλευσης, με την εύνοια της διαφοροποίησης του από το επικρατούν σύστημα αμειψισποράς (όρυζα/βαμβάκι/σίτος) και της ένταξης του σε ένα πρόγραμμα εποπτευόμενης από το κράτος βελτιωμένης-εκουγχρονισμένης καλλιέργειας.

Ο παράγοντας F_4 δύναται να ταυτοποιηθεί ως προσδιορίζων της διαχειριστική ικανότητα (management) του αρχηγού της

εκμετάλλευσης. Αφενός διότι συνδέεται θετικά με την Ακαθάριστη Πρόσοδο (μετ. V_{36}) τις Δαπάνες Βασικών Εισροών (μετ. V_{32}) και τη Απόδοση (μετ. V_{41}) και του Κλάδου Ορυζα στην μονάδα καλλιεργούμενης έκτασης. Αφετέρου συνδέεται λιγότερο θετικά με το ποσοστό καλλιέργειας του ίδιου κλάδου στο Σ.Κ.Ε. (μετ. V_{21}) αλλά το τελευταίο υπέχει σχέσεως υποκατάστασης με το ποσοστό καλλιέργειας Κλάδου Βάμβακος στο Σ.Κ.Ε. (μετ. V_{20}). Ως γνωστόν η επιλογή μεταξύ των δύο πρώτων κατά σειρά εισοδηματοφόρων κλάδων, δηλαδή του βάμβακος και της όρυζας, ανήκει στον αρχηγό της εκμετάλλευσης για όποιες εκτάσεις δεν επιβάλλει η αλατοπαθogenεία των εδαφών την αναγκαστική προσφυγή στην ορυζοκαλλιέργεια.

Ο παράγοντας F_5 συνδέεται θετικά με το Μόνιμο Κεφάλαιο ανά Έκταση των εκμεταλλεύσεων (μετ. V_{12}) και λιγότερο με το ποσοστό Αποσβέσεων στις Συνολικές Δαπάνες (μετ. V_{25}). Αρνητικά εξάλλου συνδέεται με το ποσοστό των Μισθών στις Συνολικές Δαπάνες (μετ. V_{27}). Είναι χαρακτηριστικό ότι η μεταβλητή V_{27} δεν συνδέεται καθόλου με μεταβλητές αφορώσες την βαμβακοκαλλιέργεια, τον κλάδο δηλαδή που κατεξοχήν χρησιμοποιεί μισθωτή εργασία σε εποχιακή βάση π.χ. τα σκαλίσματα. Ακόμη η μεταβλητή V_{12} συνδέεται αρνητικά με το ποσοστό των Δαπανών Βασικών Εισροών στις Συνολικές Δαπάνες (μετ. V_{29}) αποτυπώνοντας τη σχέση υποκατάστασης που υφίσταται ανάμεσα στα μεγέθη των Δαπανών Βασικών Εισροών και Μονίμου Κεφαλαίου. Όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις συνηγορούν με την ταυτοποίηση του F_5 ως παράγοντα διαχειριστικής ικανότητας του αρχηγού της εκμετάλλευσης.

Ο παράγοντας F_6 συνδέεται θετικά με το ποσοστό Ενοικίων στις Συνολικές Δαπάνες (μετ. V_{26}) και με το ποσοστό Ενοικιαζομένου Εδάφους στο Σ.Κ.Ε. (μετ. V_5). Επίσης η μεταβλητή V_{26} συνδέεται θετικά με τον λόγο των Συνολικών Δαπανών προς την Ακαθάριστη Πρόσοδο (μετ. V_{45}) που εκφράζει την αποτελεσματικότητα της εκμετάλλευσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι προαναφερθείσες μεταβλητές V_{26} και V_5 δεν συνδέονται με μεταβλητές "έντασης", διαπίστωση που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι όσο περισσότερη γη ενοικιάζεται τόσο λιγότερη μισθωτή εργασία χρησιμοποιείται. Το ενλόγω συμπέρασμα συμφωνεί με την προηγηθείσα ανάλυση, ιδιαίτερα στο τρίτο κεφάλαιο, σύμφωνα με την οποία ο μηχανισμός επέκτασης της καλλιεργήσιμης επιφάνειας των εκμεταλλεύσεων διευκολύνει την εκμηχάνιση, που απαιτεί ο κυρίως εισοδηματοφόρος κλάδος της βαμβακοκαλλιέργειας. Ο F_6 , από τα παραπάνω, μπορεί να ταυτοποιηθεί ως επίσης παράγοντας διαχειριστικής ικανότητας του αρχηγού της εκμετάλλευσης.

Ο παράγοντας τέλος F_9 συνδέεται θετικά με την Ακαθάριστη Πρόσοδο ανά μονάδα επιφανείας (μετ. V_{19}) και λιγότερο με τις Δαπάνες Βασικών Εισροών πάντοτε στην μονάδα επιφανείας (μετ. V_{30}). Συνεπώς εύλογα θα μπορούσε να ταυτοποιηθεί και αυτός ως παράγοντας διαχειριστικής ικανότητας.

Στον Πίν. 14, που ακολουθεί συνοψίζονται τα ευρήματα που προέκυψαν από τον σχολιασμό των υπολογισθέντων συντελεστών συσχέτισης 9 ανεξάρτητων μεταβλητών F_i σε 3 ενότητες X_i σύμφωνα με το μεθοδολογικό πρότυπο της παραγοντικής ανάλυσης και ακολουθεί η ερμηνευτική τους σύνδεση.

α. Επίδραση παραγόντων φυσικού περιβάλλοντος, X_I στην διακύμανση του Καθαρού Γεωργικού Οικογενειακού Εισοδήματος, V_I .

Από τα αποτελέσματα του Πίνακα 27 Παρ/τος φαίνεται ότι στα πλαίσια της παραγοντικής ανάλυσης με τους 9 παράγοντες F_i συλλαμβάνονται 93% ($h^2=93$) της συνολικής διακύμανσης της V_I , καθαρό γεωργικό οικογενειακό εισόδημα. Παρά ταύτα οι παράγοντες F_7 , επίδραση των φυσικών συνθηκών στην απόδοση του κλάδου βαμβάκι και F_8 , επίδραση των φυσικών συνθηκών στην απόδοση του κλάδου μηδική-σανός δεν προσφέρουν καμία

Πίνακας 14

Ταυτοποίηση F_i σε ενότητες X_i

1. Φυσικές συνθήκες παραγωγής ή οικογεωγραφική εντοπιότητα: X_I
 - α. Απόδοση κλάδου βαμβάκι παράγοντας F_7
 - β. Απόδοση κλάδου μηδική-σανός παράγοντας F_8
2. Παραγωγική δυναμικότητα : X_2
 - α. Μέγεθος εκμετάλλευσης παράγοντας F_1
3. Διαχειριστική ικανότητα αρχηγού εκμετάλλευσης : X_3
 - α. Κλάδος σιτοκαλλιέργειας παράγοντας F_2
 - β. Ενταση βασικών εισροών παράγοντας F_3
 - γ. Ενταση παραγωγής παράγοντας F_4
 - δ. Ενταση μόνιμου κεφαλαίου παράγοντας F_5
 - ε. Οργάνωση εκμετάλλευσης παράγοντας F_6
 - ζ. Αποτελεσματικότητα εκ/σης παράγοντας F_9

ένδειξη για την ερμηνεία της διακύμανσης της V_I . Η σύνδεση της διακύμανσης ορισμένων παρατηρουμένων μεταβλητών με τους παράγοντες αυτούς είναι βέβαια αρκετά ισχυρή, όπως π.χ. μεταβλητές απόδοσης κλάδου βαμβάκι, ακαθάριστη πρόσοδος κλάδου βαμβάκι κ.τ.λ., δεν έχουν όμως καμιά επίδραση στην διακύμανση του κ.γ.οι.ει.

- β. Επίδραση παραγόντων παραγωγικής δυναμικότητας, X_2 στη διακύμανση του Καθαρού Γεωργικού Οικογενειακού Εισοδήματος, V_I .

Περίπου 95% του ποσοστού διακύμανσης, 93% του κ.γ.οι.ει., V_I συνδέεται με τον παράγοντα F_I που ταυτοποιήθηκε σαν μεταβλητή παραγωγικής δυναμικότητας, X_2 και ειδικότερα σαν "μέγεθος εκμετάλλευσης", ερμηνεύοντας σχεδόν κατ'αποκλειστικότητα την διακύμανση της V_I . Με την μεταβλητή της παραγωγικής δυναμικότητας X_2 , συνδέεται σημαντικά η μεταβλητή της συνολικώς καλλιεργούμενης έκτασης, της ακαθάριστης πρόσοδος και του μόνιμου κεφαλαίου, όλες μεταβλητές χαρακτηρίζουσες το "μέγεθος" ή την "παραγωγική δυναμικότητα" της εκμετάλλευσης. Είναι αξιοπρόσεκτη η υψηλή σχετική σύνδεση με την μεταβλητή των συνολικών δαπανών που εντάσσεται στις μεταβλητές της διάρθρωσης του κόστους των εκμεταλλεύσεων. Συνολικά διαπιστώνεται, ότι οι μεταβλητές οργάνωσης των εκμεταλλεύσεων, έντασης, όγκου παραγωγής, φυσικών αποδόσεων και συνολικής αποτελεσματικότητας της παραγωγικής

δραστηριότητας των εκμεταλλεύσεων, δεν επηρεάζονται από τον παράγοντα F_I , όπως άλλωστε αντικειμενικά αναμενόταν.

- γ. Επίδραση παραγόντων συμπεριφοράς, X_3 στη διακύμανση του Καθαρού Οικογενειακού Εισοδήματος V_I .

Η έννοια της συμπεριφοράς περιλαμβάνει εδώ τόσο αυτόνομες αποφάσεις για τους στόχους όσο και εξαρτημένες από τους στόχους αποφάσεις για τα μέσα. Στα πλαίσια των ήδη γενομένων επενδύσεων, των κοινωνικών και θεσμικών ορίων, όπως και άλλων περιορισμών, οι οποίοι τίθενται στη λειτουργία της εκμετάλλευσης, η συμπεριφορά του αρχηγού της μπορεί από την μια πλευρά να χαρακτηρίζεται από την ιεράρχηση εκ μέρους του των επιχειρηματικών του στόχων. Μέσα στο εύρος των ενδεχομένων συμπεριφορών του αρχηγού της εκμετάλλευσης, το οποίο καθορίζεται απ'αυτές τις πιο ακραίες περιπτώσεις και έχοντας υπόψη τις συνακόλουθες αποφάσεις ως προς τα μέσα, μπορεί να υποτεθεί ότι τελικά ταυτοποιούνται περισσότερες από μια μεταβλητές συμπεριφοράς, από την ερμηνεία δε της αλυσίδας των συσχετίσεων, που αντιστοιχεί σε κάθε ταυτοποιημένη συμπεριφορά προκύπτουν μερικοί ιδιαίτεροι τρόποι συμπεριφοράς. Οι διαφορετικοί αυτοί τρόποι συμπεριφοράς δεν είναι δυνατόν να ελεγχθούν ποσοστικά ως προς τους στόχους βάσει των τιμών των V_i του Πιν. 27 Παρ/τος, πράγμα που σημαίνει, ότι οι στόχοι του αρχηγού των εκμεταλλεύσεων πρέπει να θεωρηθούν εδώ σαν εκ των προτέρων δεδομένοι, ανεξάρτητα αν η χρήση των διαθέσιμων μέσων είναι εναρμονισμένη με τους στόχους

αυτούς. Η ερμηνεία των παραγόντων συμπεριφοράς, X_3 αποκαλύπτει ότι τελικά είναι δυνατόν οι στόχοι να έχουν ένα ειδικό και σαφώς συγκεκριμένο περιεχόμενο.

Αναλυτικά, με τους παράγοντες F_2 , επίδραση της διαχειριστικής ικανότητας στον κλάδο σιτοκαλλιέργειας, F_3 επίδραση της δ.ι. στην ένταση των βασικών εισροών, F_4 επίδραση της δ.ι. στην ένταση μονίμου κεφαλαίου, F_6 επίδραση της δ.ι. στην οργάνωση της εκμετάλλευσης και F_9 επίδραση της δ.ι. στην αποτελεσματικότητα εκ/σης, δεν προσφέρεται καμιά ή σχεδόν ασήμαντη ένδειξη για την ερμηνεία της διακύμανσης του κ.γ.οι.ει., V_1 . Βεβαίως η σύνδεση της διακύμανσης ορισμένων παρατηρουμένων μεταβλητών με τους παράγοντες αυτούς δεν είναι ασήμαντη, όπως π.χ. μεταβλητές ποσοστού καλλιέργειας και δαπανών βασικών εισροών κλάδων σίτου και μηδικής για καρπό, δαπανών βασικών εισροών, ακαθάριστης προσόδου και απόδοσης κλάδου όρυζας, μονίμου κεφαλαίου, ποσοστό ενοικιαζομένου εδάφους και ενοικίων στο σύνολο των δαπανών, ακαθάριστης προσόδου στην μονάδα της καλλιεργούμενης έκτασης κ.τ.λ.

- δ. Επίδραση παραγόντων συμπεριφοράς, X_3 στη διακύμανση του Καθαρού Γεωργικού Οικογενειακού Εισοδήματος/στρ., V_2 .

Με τους 9 παράγοντες F_i ερμηνεύονται στην ανάλυση 83% της συνολικής διακύμανσης της V_2 , κ.οι.γ.οι./στρ. Από τους παράγοντες συμπεριφοράς ο F_9 μόνο συνδέεται θετικά και ερμηνεύει περίπου 28% του ποσοστού διακύμανσης της V_2 . Με την μεταβλητή της συμπεριφοράς του αρχηγού της

εκμετάλλευσης, συνδέεται σημαντικά και η μεταβλητή της ακαθάριστης προσόδου στην μονάδα καλλιεργούμενης έκτασης που χαρακτηρίζει το μέγεθος ή την παραγωγική δυναμικότητα της εκμετάλλευσης.

ε. Επίδραση παραγόντων συμπεριφοράς, X_3 στη διακύμανση του Καθαρού Οικογενειακού Εισοδήματος/Α.Π.Η., V_3 .

Με τους 9 παράγοντες F_i ερμηνεύονται στην ανάλυση 96% της συνολικής διακύμανσης της V_3 , κ.γ.οι.ει./Α.Π.Η. Από τον παράγοντα παραγωγικής δυναμικότητας F_I , που μόνο αυτός συνδέεται θετικά, ερμηνεύεται περίπου 80% του ποσοστού διακύμανσης της V_3 . Παρατηρείται σύνδεση της διακύμανσης ορισμένων μεταβλητών με τον παράγοντα F_I , όπως εκείνων της συνολικώς καλλιεργούμενης έκτασης ανά Α.Π.Η., την συνολικώς καλλιεργούμενη έκταση, την ακαθάριστη πρόσοδο, τις συνολικές δαπάνες κ.τ.λ.

Συμπερασματικά

Ερμηνεία της διακύμανσης της V_I , Καθαρό Γεωργικό Οικογενειακό Εισόδημα, συνολικά. Με την παρούσα ανάλυση ερμηνεύονται 93% της διακύμανσης της V_I . Από τους 9 παράγοντες F_i , μόνο I ασκεί σημαντική επίδραση στη διακύμανση αυτού του εισοδηματικού μεγέθους. Περίπου 95% της συλληφθείσας διακύμανσης 93%, ερμηνεύονται από την μεταβλητή παραγωγικής δυναμικότητας. Ο F_I που χαρακτηρίζεται σαν επίδραση παραγωγικής δυναμικότητας στη διακύμανση των παρατηρουμένων μεταβλητών στο μέγεθος των εκμεταλλεύσεων προκαλεί με την επίδραση του 88% της

διακύμανσης της V_1 . Συγκεκριμένα, ο F_1 αποκαλύπτει την επίδραση, που ασκεί στην διακύμανση του εισοδήματος V_1 ο έχων σχέση με την συνολικώς καλλιεργούμενη έκταση στόχος του αρχηγού της εκμετάλλευσης. Είναι εξίσου σημαντικό, ότι παράγοντες που εκφράζουν επίδραση μεταβλητών του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και -το κυριότερο- της διαχειριστικής ικανότητας των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων δεν κατέστη δυνατόν να εντοπισθούν.

Ερμηνεία της διακύμανσης της V_2 , Καθαρό Γεωργικό Οικογενειακό Εισόδημα ανά στρέμμα. Μόνο ένας παράγοντας ο F_9 ερμηνεύει περίπου 28% του 83% -της διακύμανσης- της V_2 και έχει ταυτοποιηθεί ως εκφράζων συμπεριφορά του αρχηγού της εκμετάλλευσης. Δηλαδή όσον αφορά αυτή και μόνο την μεταβλητή του εισοδήματος στο στρέμμα, μπορεί να εντοπισθεί μια μικρή σχετικά επίδραση της διαχειριστικής ικανότητας του αρχηγού της εκμετάλλευσης αλλά και αυτή συνδεδεμένη με τη σειρά της σημαντικά με μονάδα παραγωγικής δυναμικότητας ή μεγέθους εκμετάλλευσης. Ερμηνεία της διακύμανσης V_3 , Καθαρό Γεωργικό Οικογενειακό Εισόδημα ανά Α.Π.Η. Με την παρούσα ανάλυση ερμηνεύονται 96% της διακύμανσης της V_3 . Από τους 9 παράγοντες F_i μόνο 1 ασκεί σημαντική επίδραση στη διακύμανση αυτού του εισοδηματικού μεγέθους. Περίπου 80% της συλληφθείσας διακύμανσης 96% ερμηνεύονται από την μεταβλητή παραγωγικής δυναμικότητας. Πρόκειται για την επίδραση του παράγοντα F_1 (βλ. σχετ. ερμηνεία διακύμανσης) της V_1 . Οι υπολογισμοί των παραγόντων F_i με την παραγοντική ανάλυση αποσκοπούσαν στο να δοθεί ποσοτικό περιεχόμενο στους προσδιοριστικούς παράγοντες

της διακύμανσης του εισοδήματος εκφραζομένου συνολικά, V_I , ανά στρ. V_2 , και ανά Α.Π.Η., V_3 . Με τη διερεύνηση αποδείχτηκε, ότι οι διακυμάνσεις αυτών των μεγεθών οφείλονται κατά πρώτο λόγο στο "μέγεθος της εκμετάλλευσης" και δευτερευόντως στην "διαχειριστική ικανότητα ή συμπεριφορά" του αρχηγού της εκμετάλλευσης. Έτσι καθόσον αφορά τον παράγοντα : $F_I : \alpha^2_{ji} = 88\%$: Παραγωγική δυναμικότητα – μέγεθος εκμετάλλευσης. Η υψηλή συσχέτιση της παραγωγικής δυναμικότητας με το εισόδημα αφήνει να διαφανεί η σημασία της γαιοκτησίας αλλά και της επέκτασής της με τον μηχανισμό της ενοικίασης γαιών, στην ήδη διαπιστώθεισα από την ανάλυση της συνάρτησης παραγωγής (βλ. ενότητα 2.4.6 παραπάνω), λειτουργία των εκμεταλλεύσεων στο άριστο επίπεδο. $F_9 : \alpha^2_{ji} = 23\%$: Διαχειριστική ικανότητα – αποτελεσματικότητα εκμετάλλευσης. Αν και συγκριτικά χαμηλή, η σύνδεση της ακαθάριστης προσόδου στην μονάδα της έκτασης με το απολαμβανόμενο εισόδημα επίδης ανά μονάδα έκτασης αντανakλά την ένταση των προσπαθειών ή την διαχειριστική ικανότητα του παραγωγού να αυξήσει τις εισπράξεις της εκμετάλλευσης του μέσω της αύξησης των δαπανών βασικών εισροών ανά στρέμμα (ένταση). Δηλαδή εντέλει την αποτελεσματικότητα της εκμετάλλευσης.

3. Συζήτηση και Συμπεράσματα

Σε σχέση με τα ερωτήματα που τέθηκαν στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου, η ανάλυση και οι παρατηρήσεις επί των αποτελεσμάτων που προέκυψαν, προσφέρονται σε ένα συνθετικό

σχολιασμό. Ιδιαίτερα το ζήτημα της διαφοροποίησης των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, αλλά και της ερμηνείας των αιτιών αυτής θα αποτελέσει το αντικείμενο αυτής της ενότητας. Θα προηγηθεί ωστόσο ο σχολιασμός της υφιστάμενης κατάστασης του παραγωγικού συστήματος της περιοχής έρευνας.

α. Όπως φαίνεται από την ανάλυση των παραγωγικών στοιχείων της τελευταίας εξαετίας (1979-1984) σε σύγκριση με τα αντίστοιχα των αρχών της προηγούμενης δεκαετίας (1968-1969), έχουν επικρατήσει τρεις βασικοί κλάδοι παραγωγής, ήτοι το βαμβάκι, η όρυζα και ο σίτος, συγκροτώντας έτσι ένα κυρίαρχο καλλιεργητικό σύστημα. Όσον αφορά αναλυτικότερα την κατηγορία των σιτηρών για καρπό, η όρυζα που τόση σημασία είχε, όπως στο οικείο κεφάλαιο αναλύθηκε, κατά την πρώτη φάση της οικονομικής απογείωσης της Κοινότητας, διατηρεί την πρώτη θέση αλλά ανταγωνιζόμενη όχι μόνο με το κύριο βιομηχανικό φυτό, το βαμβάκι αλλά και το μαλακό σιτάρι. Από το 1982 βέβαια, ενώ σταθεροποιείται η όρυζα, εμφανίζεται κάμψη του μαλακού σίτου, όπως άλλωστε αναμενόταν από τη σχέση υποκατάστασης με το ανερχόμενο βαμβάκι που προωθεί το Υπουργείο Γεωργίας (27). Η έμφαση που σταδιακά μετατοπίζεται στο βαμβάκι οδηγεί και σε μια σχετική πτώση των αποδόσεων συνολικά των δύο πρώτων καλλιεργειών σιτηρών καθώς καταλαμβάνουν τα λιγότερο παραγωγικά εδάφη. Σε αντίθεση, το βαμβάκι παρουσιάζει άνοδο των αποδόσεων οφειλομένη βέβαια στην βελτίωση των καλλιεργητικών μεθόδων αλλά και στην κατάληψη των

παραγωγικώτερων εδαφών. Το καθεστώς της Ευρωπαϊκής ένταξης δεν άφησε ανεπηρέαστες αυτές τις εξελίξεις. Χαρακτηριστική είναι η εγκατάλειψη της ξηρικής βαμβακοκαλλιέργειας, που ασκείτο ακόμη και λίγο μετά την ένταξη και η επέκταση της αρδευόμενης καλλιέργειας βάμβακος. Αντίθετα, μετά το 1981 η κατηγορία των κτηνοτροφικών φυτών γνωρίζει σημαντική πτώση, αντανakλώντας την οριστική εκτόπιση του προπολεμικού μικτού παραγωγικού συστήματος (γεωργία-κτηνοτροφία) και τη νέα κατεύθυνση της αροτραίας αρδευόμενης μονοκαλλιέργειας. Ενδιαφέρουσα είναι, ανάμεσα στα κτηνοτροφικά φυτά, η εξαίρεση της παραγωγής τριφυλλόσπορου για τις ανάγκες της ελεγχόμενης σποροπαραγωγής από το κράτος, η οποία βεβαίως δεν συνδέεται με την επάνοδο σε ένα μικτό σύστημα νέου τύπου, αλλά που ωστόσο, με δεδομένους τους περιορισμούς της Κ.Α.Π. στην επέκταση της βαμβακοκαλλιέργειας, αποτελεί μια εναλλακτική διέξοδο στην ενδεχόμενη, αν όχι αναμενόμενη, κρίση του υφισταμένου συστήματος. Ακόμη μια ένδειξη της αυξανόμενης εξειδίκευσης της παραγωγής στην περιοχή είναι, ότι η κατηγορία μπιστανικά και πατάτες αν και, ως προς τα καρπούζια ιδιαίτερα, αποτελούσε ενδιαφέρουσα δραστηριότητα στις αρχές της περασμένης δεκαετίας, σήμερα είναι περιθωριακής σημασίας. Το ίδιο θα μπορούσε να διατυπωθεί και για τις κατηγορίες της αμπελοκαλλιέργειας και των δενδρωδών καλλιεργειών. Οσον αφορά την δεύτερη, ενδιαφέρουσα είναι η, εμφανώς, προκαλούμενη από τις ευνοϊκές ρυθμίσεις της Κ.Α.Π., αναζωογόνηση της

ελαιοκαλλιέργειας. Περιθωριακή μπορεί να χαρακτηριστεί και η κατηγορία λαχανοκομικά. Παρολαυτά, η ειδική περίπτωση της αρδευόμενης ντομάτας, όπως ενδεικτικά συνάγεται από την ανάλυση των οικονομικών μεγεθών της υπ αρ. 25 εκμετάλλευσης του δείγματος είναι σε θέση σε μικρό κλήρο, χωρίς μηχανικό εξοπλισμό, αλλά με αξιοποίηση της διαθέσιμης εργατικής δύναμης της οικογένειας να αποδώσει ένα εξαιρετικά υψηλό εισόδημα εργασίας ανά ενεργό μέλος της οικογένειας (βλ. Πιν. Παρ/τος 24_δ). Τέλος η ζωική παραγωγή ακολουθεί φθίνουσα πορεία. Όπως δείχνει και η περίπτωση της μόνης κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης του δείγματος, υπ αρ. 28, αν και όχι αμιγούς, τα οικονομικά της αποτελέσματα είναι συγκριτικά αξιόλογα, καθώς υπερβαίνουν το μέσο καθαρό γεωργικό οικογενειακό εισόδημα και το μέσο εισόδημα εργασίας ανά ενεργό μέλος της οικογένειας, στο επίπεδο της γαιοκτησιακής κλάσης της (βλ. Πιν. Παρ/τος 24_β και 24_δ). Πρόκειται ωστόσο για μονάδα με αβελτίωτο ζωικό κεφάλαιο και χαμηλό τεχνολογικό εξοπλισμό, που κυρίως βασίζεται στην παραδοσιακή εμπειρία του ηλικιωμένου αρχηγού της. Οι εναπομείνουσες περίπου 10 κτηνοτροφικές μονάδες στην κοινότητα είναι παρόμοιας φυσιολογίας και μάλλον συνεχίζουν διότι επιμένουν οι αρχηγοί τους, παλαιοί κτηνοτρόφοι του χωριού χωρίς σημαντική γαιοκτησία. Ακριβώς όμως το κτηνοτροφικό παρελθόν της κοινότητας ανιχνεύεται στην έκταση της οικόσιτης κτηνοτροφίας που ασκείται για ιδιοκατανάλωση (βλ. αγορές ζωοτροφών Πιν. Παρ/τος 24_α).

Γενικά, συνάγεται ότι οι αροτραίες καλλιέργειες αποτελούν την κυρίαρχη παραγωγική κατεύθυνση με ανοδική τάση. Ιδιαίτερα μετά το τέλος της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της επόμενης αυτή η τάση συνοδεύεται από αύξηση των καλλιεργουμένων εκτάσεων με την εισαγωγή νέων εδαφών στην καλλιέργεια, έστω και προς το παρόν παθογενών και κυρίως των αρδευομένων εκτάσεων για καλλιέργειες υψηλών αποδόσεων και εισοδήματος.

β. Όπως διαπιστώνεται από τα απογραφικά στοιχεία, εθνικά και τοπικά, ένα σημαντικό ποσοστό από τις γαιοκτησίες στις μικρές κλάσεις I και II, δεν αξιοποιείται παραγωγικά από τους ιδιοκτήτες του είτε εγκαταλειπόμενο είτε συχνότερα ενοικιαζόμενο σε μεγαλύτερους ιδιοκτήτες. Αντίθετα στην κλάση IV παρατηρείται μια αύξηση και του αριθμού των εκμεταλλεύσεων και των εκτάσεων αυτών, που ενδεχομένως οφείλεται στη συνένωση οικογενειακών μερίδων γης υπό την διαχείριση των ήδη μεγάλων κτηματιών. Ανεπηρέαστη από ανάλογες ρυθμίσεις παραμένει η κλάση III, όπου διαπιστώνεται σύμπτωση της εθνικής απογραφής και των καταγραφών στο κτηματολόγιο της κοινότητας ως προς τον αριθμό και τις εκτάσεις των εκμεταλλεύσεων. Η παραπάνω σύμπτωση θα μπορούσε να ληφθεί και ως ένδειξη ότι στα όρια της κλάσης III συναντάται ένας τύπος εκμετάλλευσης σχετικά ανεξάρτητος από τις εκμεταλλεύσεις άλλων κλάσεων και σταθερός, ως προς το βασικό παραγωγικό χαρακτηριστικό, του μεγέθους.

Συγκρινόμενες με τα ισχύοντα σε επίπεδο χώρας, οι εκμεταλλεύσεις της κοινότητας, εμφανίζουν βελτιωμένες δομές, τουλάχιστον όσον αφορά τα χαρακτηριστικά μέσο μέγεθος (2χ), μέσο αριθμό τεμαχίων ανά μονάδα (1/2χ), μέση έκταση κατά τεμάχιο (3χ). Ο σχετικά πρόσφατος αναδασμός έχει προφανώς επιδράσει στην θετική αυτή, για την κοινότητα, σύγκριση. Αλλά οι εξελίξεις στη γαιοκτησία, που περιγράφησαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, υποδεικνύουν, παρά τα θετικά μέσα μεγέθη, και την συνεχιζόμενη ανισότητα. Πράγματι στις δύο μικρότερες κλάσεις, ο αριθμός και οι εκτάσεις των εκμεταλλεύσεων παρότι παραμένουν, ως ποσοστά συγκριτικά χαμηλότερα από εκείνα της χώρας, εν τούτοις δεν είναι ασήμαντα καθώς συναποτελούν σχεδόν το 47% του αριθμού και μόλις το 15% των εκτάσεων των εκμεταλλεύσεων της κοινότητας. Είναι φανερό, ως εκ τούτου, ότι τα θετικά μέσα μεγέθη, οφείλονται κυρίως στην βελτιωμένη δομή των δύο μεγαλύτερων κλάσεων και ιδιαιτέρως της κλάσης IV

- γ. Τα διαπιστωθέντα σχήματα ανισότητας ως προς τις βασικές δομές των γεωργικών εκμεταλλεύσεων φαίνονται να αντανακλώνται και στην εκτίμηση των οικογενειακών εισοδημάτων, που επιτυγχάνουν κατά την παραγωγική τους λειτουργία. Το καθαρό γεωργικό οικογενειακό εισόδημα αποτελεί ένα μέγεθος, που κατεξοχήν εκφράζει αυτό που ο ίδιος ο παραγωγός θεωρεί επιτυχία ή αποτυχία της εκμετάλλευσής του. Ως εκ τούτου είναι προφανής η κοινωνικής του σημασία και κατ'επέκταση η οικονομική. Διαπιστώνεται

κατά την εκτίμηση του, μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ ιδιαιτέρως των δύο ακράιων κλάσεων ως προς το επιτυγχανόμενο μέσο μέγεθος. Αντιθέτως συγκρίσιμα αποτελέσματα επιτυγχάνουν οι μεσαίες κλάσεις.

Τέσσερα συμπεράσματα προκύπτουν κυρίως από την εκτίμηση του ενλόγω μεγέθους κατά κλάση ιδιοκτησίας. Το πρώτο συνδέεται με τη σχέση μεγέθους έκτασης και ύψους κ.οι.γ.ει., που είναι σχετικά αναλογική. Το δεύτερο αφορά την μικρότερη κλάση, η οποία μόλις εξασφαλίζει το ελάχιστο παραδεκτό επίπεδο διαβίωσης, αλλά υστερεί σημαντικά από την ετήσια οικογενειακή δαπάνη (μέση) των αγροτικών περιοχών της χώρας. Αυτό ερμηνεύει, ίσως, ικανοποιητικά την τάση εγκατάλειψης της γεωργικής δραστηριότητας, που ήδη διαπιστώθηκε πιο πάνω σ'αυτή την κλάση. Το τρίτο, έχει σχέση με την εξασφάλιση των δαπανών αυτών από όλες τις υπόλοιπες κλάσεις, γεγονός που εξηγεί και τον διατηρούμενο γεωργικό χαρακτήρα της κοινότητας, παρά τη γειτνίαση της με ένα μεγάλο αστικό και διοικητικό κέντρο, σε αντίθεση με την γειτονική Ροδίτσα. Το τέταρτο, έχει σχέση με την μεγαλύτερη κλάση, ή οποία όχι μόνο εξασφαλίζει το ενλόγω μέγεθος, αλλά υπερβαίνει και το αντίστοιχο που αφορά δαπάνες αστικών νοικοκυριών. Είναι επόμενο, αυτή η διαφοροποίηση στην οικονομική απόδοση των εκμεταλλεύσεων της κοινότητας να έχει τις συνέπειες της στην ποσότητα και την ποιότητα της κατανάλωσης και των προτύπων, που συνδέονται με αυτήν, έτσι ώστε η κοινότητα να χάνει σταδιακά, από κοινωνικής πια

απόψεως, την αγροτική της φυσιογνωμία. Σ' αυτό συμβάλλουν και οι επιδόσεις των μικρότερων νοικοκυριών, αν συνυπολογισθούν, όπως παρακάτω, τα μεγέθη των εξωγεωργικών εισοδημάτων. Η σημαντική αυτή διαπίστωση, προφανής στον επισκέπτη ακόμη της κοινότητας, ενισχύεται από το μέγεθος της ιδιοκατανάλωσης, άλλοτε κυρίαρχης συμβολής στην επιβίωση του παραδοσιακού αγροτικού νοικοκυριού. Τα ποσοστά ιδιοκατανάλωσης στη διαμόρφωση του κ.οι.γ.ει. εμφανίζονται χαμηλά στις δύο ακραίες κλάσεις, αλλά για διαφορετικούς λόγους. Στην κλάση I διότι η ενασχόληση με τη γεωργία έχει γενικώς ατονήσει, αλλά και οι συνθήκες ζωής δεν αφήνουν χρονικά και οικονομικά περιθώρια για την παραγωγική δραστηριότητα, που προϋποθέτει η ιδιοκατανάλωση. Στην κλάση IV διότι το διαθέσιμο εισόδημα επιτρέπει την ένταξη σε αστικά καταναλωτικά πρότυπα διατροφής και την αντίστοιχη αποφυγή προτύπων που δεν θεωρούνται σύγχρονα. Αντίθετα, στις δύο μεσαίες κλάσεις II και III, το ποσοστό ιδιοκατανάλωσης είναι αξιόλογο καθώς και η γεωργική ενασχόληση είναι σημαντική, η δε συμβολή της στη συμπλήρωση του εισοδήματος όχι αμελητέα. Οι εν λόγω διαπιστώσεις, παρότι θα πρέπει να συμπληρωθούν από ανάλογες παρατηρήσεις, αποκαλύπτουν και τα μικτά καταναλωτικά πρότυπα, που ισχύουν σε κοινωνικές ενότητες του τύπου της εξεταζομένης κοινότητας.

Ενδιαφέρουσα, τέλος, είναι η συμβολή των επιδοτήσεων στη διαμόρφωση του κ.οι.γ.ει. και των εμφανιζομένων

διαφοροποιήσεων αυτού κατά τάξη μεγέθους γαιοκτησίας. Και πάλι το τελευταίο συμβαδίζει με το ποσοστό των επιδοτήσεων που αξιοποιούνται. Δύο παρατηρήσεις είναι εδώ σημαντικές. Η πρώτη συνδέεται με το ύψος της συμβολής του ποσοστού των επιδοτήσεων, που για τις κλάσεις μεγαλύτερες των 30 στρ. κυμαίνεται από 60-78% του κ.οι.γ.ει., αποδεικνύοντας έτσι την άμεση εξάρτηση των ενλόγω νοικοκυριών από τις σχετικές κρατικές ρυθμίσεις. Η δεύτερη, αφορά τον ρόλο καθ'εαυτό των επιδοτήσεων, που φαίνεται να ενισχύει τις μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις σε βάρος των μικρότερων, εντείνοντας έτσι τα υφιστάμενα σχήματα γαιοκτησιακής αλλά και εισοδηματικής ανισότητας. Από την άλλη βέβαια πλευρά, πρέπει να παρατηρηθεί, ότι στο σημερινό επίπεδο οργάνωσης, διαχείρισης και δομών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, η μείωση των επιδοτήσεων θα ωθούσε το μεγαλύτερο ποσοστό εξ αυτών στην εγκατάλειψη του γεωργικού επαγγέλματος ή πάντως θα λειτουργούσε ως αντικίνητρο για τον εκσυγχρονισμό τους έστω και με τον "ανορθόδοξο" τρόπο, που ο τελευταίος πραγματοποιείται σήμερα. Ορισμένα στοιχεία περί αυτού αποκαλύπτει η διαρθρωτική κατάσταση των εκμεταλλεύσεων. Πριν όμως από αυτό, τις διαπιστώσεις για τις σχέσεις κράτους αλλά και ευρύτερου τομέα της οικονομίας με τα νοικοκυριά της περιοχής ενισχύει η συνεκτίμηση του συνολικού εισοδήματος και του εισοδήματος εργασίας, που επιτυγχάνουν τα ενλόγω νοικοκυριά.

Οι εξαιρετικά χαμηλές επιδόσεις των κατωτέρων κλάσεων

και ιδιαιτέρως της κλάσης I, από απόψεως κ.οι.γ.ει., θέτει το ερώτημα της επιβίωσης ή διατήρησης των αντίστοιχων εκμεταλλεύσεων και των όρων κάτω από τους οποίους επιτυγχάνεται η τελευταία. Η εκτίμηση του συνολικού εισοδήματος των νοικοκυριών απαντά στο εν λόγω ερώτημα. Έτσι στην κλάση I διασφαλίζεται πλέον το ελάχιστο παραδεκτό όριο διαβίωσης αν και όχι η μέση ετήσια δαπάνη αγροτικών νοικοκυριών σε επίπεδο χώρας. Στις επόμενες κλάσεις II και III υπερκαλύπτεται και η τελευταία κατά 50%. Η συμβολή συνεπώς του εξωγεωργικού εισοδήματος είναι καθοριστική όχι μόνο για την επιβίωση, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις- μεσαία νοικοκυριά- για τη διασφάλιση της σχετικής τους ευημερίας. Είναι πάντως χαρακτηριστικό, ότι στην μεγαλύτερη κλάση IV, η συμβολή του εξωγεωργικού εισοδήματος στο συνολικό είναι πολύ μικρή. Η ερμηνεία αυτού του αποτελέσματος θα μπορούσε να αποδοθεί στην μεγάλη εξειδίκευση αυτών των νοικοκυριών στην γεωργική δραστηριότητα, που ήδη έχει επισημανθεί, και συνεπώς στην αδιαφορία τους ως προς τον προσπορισμό συμπληρωματικού εισοδήματος από εξωγεωργικές πηγές. Η πλήρης εκμηχάνιση της παραγωγής, αλλά και το ακολουθούμενο σύστημα καλλιέργειας δεν συνηγορεί στην έλλειψη χρόνου. Οι μεγάλες εκμεταλλεύσεις, καθώς επιτυγχάνουν υψηλά σχετικά γεωργικά εισοδήματα, δεν έχουν κίνητρο για εξωγεωργική απασχόληση. Θα έπρεπε συνεπώς να παρατηρηθεί ότι όχι μόνο το σύστημα παραγωγής και η συμβολή του κράτους οδηγούν στην αύξηση της

διαφοροποίησης των εκμεταλλεύσεων, αλλά και ότι στοιχείο σημαντικό αυτής της διαφοροποίησης είναι η εξειδίκευση των εκμεταλλεύσεων -πάνω από ένα μέγεθος- στην γεωργία σχεδόν κατ'αποκλειστικότητα (28).

Η ανάλυση του εξωγεωργικού εισοδήματος εξειδικεύει περαιτέρω τις προηγούμενες παρατηρήσεις. Συγκεκριμένα διαπιστώνεται μια διαφοροποίηση των πηγών εξωγεωργικού εισοδήματος, ανάλογα με την θεωρούμενη κλάση γαιοκτησίας. Ο δημόσιος τομέας κυριαρχεί στην κλάση I, ο δημόσιος και ο ιδιωτικός τομέας (μισθωτή εργασία) συνυπάρχουν στην II, ο ιδιωτικός τομέας (αυτοαπασχολούμενοι - τεχνικοί και μισθωτοί) στην κλάση III, ο ιδιωτικός τομέας (αυτοαπασχολούμενοι) στην κλάση IV (βλ. αναλυτικά Πιν. Παρ/τος). Ως προς τα παραπάνω, δύο παρατηρήσεις προέχουν. Η πρώτη φορά την συμβολή του κράτους, η οποία στις τρεις πρώτες κλάσεις κυμαίνεται από 64-40% (από την I προς την III), στην οποία, αν συνυπολογίσουμε και το ποσοστό των επιδοτήσεων, αναδεικνύεται ο κυριαρχικός ρόλος του κράτους ή αντίστροφα η σοβαρή εξάρτηση όλων πια των νοικοκυριών (στην κλάση IV το βάρος φέρουν οι επιδοτήσεις) στην επιβίωση η/και την ευημερία τους. Από την άλλη μεριά, στην κλάση III, αλλά ιδιαιτέρως στην κλάση IV, η προεξάρχουσα σημασία της κατηγορίας "αυτοαπασχολούμενοι", που συναπαρτίζουν οι δι' ίδιον λογαριασμό εργαζόμενοι ενοικιαστές των μηχανημάτων τους, ενισχύει την ήδη διατυπωθείσα θέση της αύξουσας, αναλογικά με το μέγεθος της

γαιοκτησίας εξειδίκευσης στην γεωργία, είτε εντός της εκμετάλλευσής τους είτε εκτός. Το γεγονός ότι στις χαμηλότερες -μεσαίες κλάσεις εμφανίζονται κατηγορίες μισθωτής εργασίας- αγρεργατών και στην ανώτερη αυτοαπασχολουμένων - ενοικιαστών υποβάλλει σκέψεις για την εμφάνιση, μέσα στην πορεία διαφοροποίησης των νοικοκυριών, καπιταλιστικών σχέσεων και στη γεωργία. Περί του θέματος αυτού έχει ήδη γίνει συζήτηση στο προηγούμενο κεφάλαιο, επισημαίνοντας ιδιαίτερα τον εποχιακό χαρακτήρα της υφιστάμενης αγοράς εργασίας αλλά και την ισχνότητα, από την άποψη του συσσωρευμένου κεφαλαίου, των εμφανιζομένων ως εργοδοτών. Εδώ θα μπορούσε να προστεθεί ότι ακριβώς η παρέμβαση του κράτους είτε με την έννοια της επιδότησης των τιμών είτε με την προσφορά εργασίας ή συντάξεων, αμβλύνει τις συναπτόμενες σχέσεις των δύο πλευρών στην ενλόγω αγορά εργασίας, εντάσσοντας τις στα πλαίσια μιας "αλληλοεξυπηρέτησης" διαφορετικού βέβαια τύπου προβλημάτων. Δεν θα πρέπει να λησμονείται, εξάλλου, ότι οι παραπάνω υπολογισμοί των οικονομικών μεγεθών ή των πηγών εισοδήματος αναφέρονται στην οικογενειακή εκμετάλλευση και το σύνολο των μελών της, συνεπώς ήδη το κύρος αυτής ως επιχείρησης και του αρχηγού της αντιστοίχως ως επιχειρηματία είναι αμβλυμένο και πάντως αμφιλεγόμενο (βλ. εισαγωγικό κεφάλαιο). Όμως η κατάσταση δεν είναι στατική αλλά δυναμική, με την έννοια ότι το ίδιο το κράτος ενισχύει τη διαφοροποίηση προς την κατεύθυνση, που ήδη διαπιστώθηκε και

συνεπώς η ενδυνάμυνση των μεγαλύτερων εκμεταλλεύσεων συναρθρούμενη με αλλαγές στην οργανωτική και διαχειριστική τους δομή, δεν αποκλείει αντίστοιχη ενίσχυση στο μέλλον του επιχειρηματικού τους χαρακτήρα. Ωστόσο ο τελευταίος, προς το παρόν, παραμένει προς διερεύνηση, ενώ στα όρια αυτής της εργασίας αποδεικνύεται εξαιρετικά αδύναμος αν όχι ανύπαρκτος.

Η διερεύνηση του κατά πόσον οι γεωργικές οικογενειακές εκμεταλλεύσεις του δείγματος μπορούν να επιδιώσουν και ως επιχειρηματικές μονάδες, στηρίζεται κατά βάση στον υπολογισμό του εισοδήματος εργασίας. Η εξασφάλιση ενός εισοδήματος εργασίας στα εργαζόμενα μέλη των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, συγκρινόμενο με το εισόδημα που απολαμβάνουν οι εργαζόμενοι στους άλλους τομείς της οικονομίας της περιοχής με σχέση εξαρτημένης εργασίας, αποτελεί ένα δείκτη της οικονομικής αποτελεσματικότητας της εκμετάλλευσης. Από την άποψη αυτή, είναι ενδεικτικό ότι τα επιτυγχανόμενα εισοδήματα εργασίας στην περιοχή της κοινότητας, δεν καλύπτουν, σε όλες τις περιπτώσεις, το αντίστοιχο συγκρίσιμο εισόδημα της περιοχής Φθιώτιδος. Και μάλιστα το καλύπτουν περίπου κατά το 1/2 οι μικρότερες κλάσεις (I και II) και κατά το 1/3 οι μεγαλύτερες (III και IV). Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό, ότι την υψηλότερη επίδοση στο εν λόγω μέγεθος επιτυγχάνει μια εκμετάλλευση της μικρότερης κλάσης I, η υπ. αρ. 25, που ήδη αναφέρθηκε στην περιγραφή των παραγωγικών δεδομένων ως μοναδική - στο

δείγμα- καλλιεργούσα αρδευόμενη ντομάτα και η οποία διαθέτει, αλλά και χρησιμοποιεί ελάχιστο μηχανικό εξοπλισμό και λοιπή παραγωγική υποδομή (βλ. Πίν. 24_α και 24_β Παρ/τος). Προφανώς, οι επιβαρύνσεις της εκμετάλλευσης με την αμοιβή της γης (τεκμαρτό ενοίκιο) και την αμοιβή ιδιαίτερα του επενδεδυμένου κεφαλαίου (τόκος) καθιστούν προβληματική την επιβίωση τους με καθαρά επιχειρηματικά κριτήρια. Πράγματι υπολογίζοντας τους δείκτες της εκμηχάνισης και αποσβέσεων κατά κλάση γαιοκτησίας, διαπιστώνεται ότι είναι ανάλογοι με το μέγεθος της τελευταίας. Η περαιτέρω ανάλυση των συνθηκών, που χαρακτηρίζουν την παραγωγική διαδικασία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος, από την άποψη του συνδυασμού των εμπλεκόμενων συντελεστών παραγωγής κατ'αυτής, εμβαθύνει στη σημασία των παραπάνω διαπιστώσεων.

- δ. Οι συνθήκες παραγωγής διερευνήθηκαν μέσω της σχέσης του όγκου παραγωγής με τους χρησιμοποιηθέντες συντελεστές παραγωγής στο δείγμα των εκμεταλλεύσεων, όπως απεικονίσθηκε σε μια συνάρτηση παραγωγής. Τα αποτελέσματα της διερεύνησης συνοψίζονται σε ορισμένα κύρια συμπεράσματα. Σε σχέση με ό,τι προηγήθηκε είναι σημαντική εδώ η διαπίστωση πως οι εκμεταλλεύσεις του δείγματος διαθέτουν περίσσεια κεφαλαίου (Overcapitalized). Αντίθετα με το "κεφάλαιο", ο συντελεστής παραγωγής "έδαφος", συμβάλλει σημαντικά στην αύξηση του προϊόντος, αν βεβαίως χρησιμοποιηθεί εντατικά. Το τελευταίο όπως ήδη επανειλημμένα αναφέρθηκε, επισημαίνοντας την

κομβική σημασία του μηχανισμού των ενοικιάσεων γης στην εκσυγχρονιστική απογείωση των εκμεταλλέσεων της κοινότητας, όντως χρησιμοποιείται εντατικά. Σημαντική εξάλλου είναι και η συμβολή των "συνολικών δαπανών", για τις οποίες, καθώς συνδέονται άμεσα με την εισαγωγή και επέκταση της εκσυγχρονισμένης βαμβακοκαλλιέργειας, διαπιστώνεται και εμπειρικά ότι χαρακτηρίζουν τις εντατικότερες παραγωγικά εκμεταλλεύσεις. Αντιθέτως ο συντελεστής "εργασία" δεν συμβάλλει ουσιαστικά, σύμφωνα με την ενλόγω διερεύνηση πάντα, στην αύξηση του προϊόντος. Εμπειρικά έχει διαπιστωθεί ήδη, ότι η τάση του εκσυγχρονισμού επιβάλλει την εκμηχάνιση, η οποία περιθωριοποιεί την προσφορά χειρονακτικής εργασίας σε εποχιακή βάση και περιορίζει γενικώς την απαίτηση οποιασδήποτε μορφής εργασίας σε επίπεδο εκμετάλλευσης. Βεβαίως, καθώς ήδη σχολιάσθηκε, αυτή η εκτόπιση της εργασίας ή μάλλον ο μετασχηματισμός της σε εκμηχανισμένη εργασία, δεν γίνεται με οικονομικά ορθολογικό τρόπο επιβαρύνοντας, λόγω κυρίως της υποαπασχόλησης των ιδιόκτητων μηχανημάτων, δυσανάλογα την εκμετάλλευση. Από την ανάλυση των συνθηκών παραγωγής προκύπτει, ότι όσον αφορά τους συντελεστές παραγωγής "έδαφος" και "συνολικές δαπάνες" η μέση εκμετάλλευση του δείγματος βρίσκεται στο άριστο σημείο. Αλλά και γενικότερα -στα πλαίσια της ίδιας ανάλυσης- συμπεραίνεται, ότι οι εκμεταλλεύσεις βρίσκονται μέσα στην οικονομικά ορθολογική περιοχή, εργαζόμενες με φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας.

Ωστόσο όπως ειδικότερα αναφέρθηκε στην σχετική ενότητα παραπάνω, τα συμπεράσματα αυτά προκύπτουν από μια ανάλυση που δεν στερείται αδυναμιών, όπως π.χ. ότι απορρέουν από μία "μέση" συνάρτηση, σφάλματα και παραλείψεις στις μεταβλητές, υποεκτιμήσεις οφειλόμενες στον εντοπισμό των τεχνικών συνθηκών της παραγωγής και αγνόηση του σημαντικού παράγοντα της διαχειριστικής ικανότητας του αρχηγού της εκμετάλλευσης. Βεβαίως, η τελευταία δεν είναι εύκολο να εκτιμηθεί και κυρίως να ποσοτικοποιηθεί, καθώς ενέχει και σημαντικές υποκειμενικές ή ποιοτικές διαστάσεις. Από την άποψη αυτή, η συμπεριφορά του αρχηγού της εκμετάλλευσης, που αντικατοπτρίζεται στον ορθολογικό, περισσότερο ή λιγότερο συνδυασμό των πόρων και συντελεστών παραγωγής για την επίτευξη του "αρίστου" σημείου, μέσα βέβαια στις δεδομένες συνθήκες παραγωγής -θέση εκμεταλλεύσεως- και με δεδομένη την παραγωγική δυναμικότητα αυτής, επιχειρήθηκε να αποκτήσει ποσοτικό και ποιοτικό περιοχόμενο, στα πλαίσια της παραγοντικής ανάλυσης.

- ε. Από τα αποτελέσματα της παραγοντικής ανάλυσης προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα σε σχέση με τους στόχους, που τέθηκαν και τα προηγθέντα ερωτήματα. Οι υπολογισμοί της παραγοντικής ανάλυσης αποσκοπούσαν κυρίως να δώσουν ποσοτικό περιεχόμενο στους προσδιοριστικούς παράγοντες, που λειτουργώντας στα όρια των εκμεταλλεύσεων παράγουν την παρατηρηθείσα διακύμανση του εισοδήματός τους. Εξετάσθηκε η επίδραση τριών ενοτήτων παραγόντων : (α) φυσικών συνθηκών

παραγωγής ή οικογεωγραφικής εντοπιότητας, (β) παραγωγικής δυναμικότητας (γ) διαχειριστικής ικανότητας αρχηγού εκμετάλλευσης. Με τη διερεύνηση αποδείχθηκε ότι η διακύμανση του (καθαρού οικογενειακού γεωργικού) εισοδήματος οφείλεται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στην παραγωγική δυναμικότητα της εκμετάλλευσης, όπως αυτή εκφράζεται συγκεκριμένα με το μέγεθος της εκμετάλλευσης ή την συνολικώς καλλιεργούμενη έκταση υπ' αυτής σε στρέμματα. Η ίδια ερμηνεία αποδίδεται στη διακύμανση της μεταβλητής εισόδημα/Α.Π.Η., ενώ η ενότητα παραγόντων, που εκφράζει την διαχειριστική ικανότητα του αρχηγού της εκμετάλλευσης, ερμηνεύει την μεταβλητή εισόδημα/έκταση, που αντανακλά τη γενικότερη προσπάθεια του τελευταίου να εντατικοποιήσει την παραγωγή του (αύξηση ακαθάριστης προσόδου, αύξηση δαπανών βασικών εισροών ανά στρέμμα). Τα αποτελέσματα αυτά δικαιώνουν, όσα μέχρι τώρα εμπειρικά έχουν διαπιστωθεί για την λειτουργία των εκμεταλλεύσεων του δείγματος. Οτι δηλαδή παρά τον εκσυγχρονισμό της παραγωγικής διαδικασίας από πλευράς εκμηχάνισης και λοιπών τεχνολογικών εισροών, οι αρχηγοί των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αποσκοπούν κυρίως στην αύξηση του μεγέθους της μονάδας τους από πλευράς εκτάσεως και στην αύξηση των βασικών εισροών για την διόγκωση του προϊόντος τους στη μονάδα της έκτασης. Στο βαθμό που επιτυγχάνουν αυτούς τους στόχους, οδηγούνται και σε ανάλογες διαφοροποιήσεις εισοδήματος. Όπως είναι φανερό η δυνατότητα απόκτησης ή χρήσης της σύγχρονης τεχνολογίας και

η διαθεσιμότητα καλλιεργήσιμης γης αποτελούν βασικούς όρους για την επίτευξη των παραπάνω στόχων και εν πολλοίς ανεξάρτητους από τους ίδιους τους παραγωγούς. Αντίθετα, η οργάνωση των εκμεταλλεύσεων και η διαχείριση τους με επιχειρηματικά κριτήρια έρχονται σε δεύτερη μοίρα, υποτασσόμενες στην προτεραιότητα των προαναφερθέντων στόχων. Βεβαίως, μέσα σε μια ευνοϊκή συγκυρία αγροτικής πολιτικής, όσες εξ αυτών επιτυγχάνουν τους στόχους αυτούς, όχι μόνο επιβιώνουν αλλά και "αναπτύσσονται". Πρόκειται όμως για μια ανάπτυξη σχεδόν απόλυτα εξαρτώμενη από την κρατική παρέμβαση, που συγκυριακά είναι ευνοϊκή, όπως ήδη άλλωστε ειπώθηκε. Συνεπώς, το θέμα που προκύπτει με δεδομένο το γεγονός της διαφοροποίησης των εκμεταλλεύσεων δεν είναι μόνο οικονομικής τάξης, δηλαδή του κατά πόσον είναι οικονομικά ορθολογική η σημερινή τους οργάνωση και διαχείριση, με εξίσου δεδομένο το βάρος της κρατικής παρέμβασης, τόσο στο θέμα της γαιοκτησίας όσο και σ' αυτό των εισροών - εκροών του γεωργικού τομέα. Συγχρόνως θα έπρεπε να διερευνηθεί η επίπτωση αυτής της "ανορθολογικής" συμπεριφοράς των παραγωγών, που από την μια πλευρά συνδέεται με την απώλεια της αυτοδυναμίας τους απέναντι στο κράτος αλλά αποτελεί από την άλλη και την μοναδική διέξοδο συμμετοχής τους στον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη αυτού του συγκεκριμένου κράτους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. εισαγωγικό κεφάλαιο και Λ. Λουλούδη, Ν. Μαρτίνου, Α. Παναγιώτου, "Ο Τρόπος Παραγωγής" στη Γεωργία : Μεθοδολογικά Προβλήματα στην Επιτόπια Έρευνα Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών II (2) 1987 : 65-78.
2. Βλ. το συλλογικό τόμο Rural Development. Theories of Peasant Economy and Agrarian Change. J. Harris. Hutchinson University Library 1988, ιδιαίτερα τη συζήτηση για την έννοια της αγροτιάς ανάμεσα στους υποστηρικτές της "πρόοπτικής της διαφοροποίησης" και της "ειδικής αγροτικής οικονομίας" : 118-129.
3. Βλ. σχετ. διεξοδική έκθεση του Λ. Δεδουσόπουλου, Απλή Εμπορευματική Παραγωγή, Καπιταλισμός και Εμπορικό Κεφάλαιο, Ο Πολίτης, 69/70, 1985 : 3-11 και Η. Friedman, The Family in Advanced Capitalism : Outline of a Theory of Simple Commodity Production in Agriculture. Toronto, mimeo : 6.
4. Βλ. σχετ. J. M. Chevallier, There is Nothing Simple about Simple Commodity Production, Journal of Peasant Studies, 10 (4), 1983 : 153-186 και S. Cook και L. Binford, Petty Commodity Production, Capital Accumulation and Peasant Differentiation : Lenin vs. Chayanov in Rural Mexico, RRPE, 18 (4), 1986 : 1-31.
5. Περί της σημασίας της μισθωτής εργασίας ως κριτηρίου του καπιταλιστικού ή μη χαρακτήρα της γεωργικής εκμετάλλευσης υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία. Αναδρομή σε αυτήν επιχειρεί ο

- P. Ghorayshi, The Identification of Capitalist Farms. Theoretical and Methodological Considerations, Sociologia Ruralis, XXVI, 2, 1986 : 146-159.
6. D. Goodman, M. Redclift, Capitalism, Petty Commodity Production and the Farm Enterprise, Sociologia Ruralis, XXV (3/4) 1985 : 231-247 καθώς και το πρόσφατο των ίδιων με τον J. Wilkinson, From Farming to Biotechnology. Basil Blackwell, 1987 : 98-144.
7. C. Kemp, Politics and Class in Spring Valley, Sri Lanka : An Anti-Structuralist Interpretation, The Journal of Peasant Studies, 12 (1) 1984 : 41-64.
8. Βλ. τις σχετικές εργασίες Α. Λουλούδη, Ν. Μαρτίνου, Α. Παναγιώτου, Διερεύνηση Κοινωνικών Αναγκών και Προοπτικές Ανάπτυξης. Η περίπτωση πέντε κοινοτήτων του Νομού Ιωαννίνων, Α.Γ.Σ.Α., 1984 : 90-103 και Ν. Μαρτίνου, Ανάλυση Γεωργικού Εισοδήματος - Εκτίμηση Αναπτυξιακών Δυνατοτήτων στο οροπέδιο Φενεού Κορινθίας, Α.Γ.Σ.Α., 1988 (μελέτη πολυγραφημένη).
9. Βλ. σχετ. C. A. Smith, Forms of Production in Practice : Fresh Approaches to Simple Commodity Production, Journal of Peasant Studies, 11 (4), 1984 : 201-221.
10. Βλ. Ε. Σαμψών, Δ. Ψυχογιός, Στοιχεία Δειγματοληψίας, στο Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών. Gutenberg, 1977 : 387-402 και T. C. Connolly, W. Sluckin. An Introduction to Statistics for the Social Sciences. MacMillan, 1969 : 91-99.

11. Λ. Π. Λουλούδης, Γεωργικός Εκσυγχρονισμός και Πολιτική Αναδιάρθρωσης των Αγροτικών Δομών. Διεθνές Οικονομικό Συνέδριο Οικονομία και Αγροτικός Τομέας. Πρακτικά Α.Τ.Ε., 1986 : 387-413.
12. Λ. Π. Λουλούδης, ό.π.
13. Χ. Μ. Ζιωγάνα, Διερεύνηση εναλλακτικών μεθόδων για τον προσδιορισμό βιώσιμων, ισοδύναμων και άριστων μεγεθών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών, Αθήνα, 1983 : 50-73 (ανάτυπο).
14. Βλ. σχετ. Ε.Σ.Υ.Ε. Ερευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 1981/1982. Αθήνα, 1986.
15. Β. Καραποστόλη, Η καταναλωτική συμπεριφορά στην ελληνική κοινωνία 1960-1975, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα, 1983.
16. Στην παρούσα εκτίμηση θεωρήθηκε ότι ένα μέσο επιτόκιο 15% ανταποκρίνεται στη σημερινή πραγματικότητα, σε ότι αφορά το επενδεδυμένο κεφάλαιο στην περιοχή έρευνας.
17. Χ. Δ. Οικονόμου, Αποτελεσματικότητα της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής της Ε.Ο.Κ. στον Εκσυγχρονισμό των Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων της Ελλάδας. Διδακτορική Διατριβή Α.Γ.Σ.Α., 1988 : 51-58.
18. Χ. Δ. Οικονόμου, ό.π.
19. Βλ. σχετ. αναλυτική εργασία Ζ. Κουκουσιδή Διερεύνηση Δυνατοτήτων Κοινωνικοοικονομικής Ανάπτυξης των Κοινοτήτων Γαλήνης και Εγκαρών Νάξου, Α.Γ.Σ.Α. (μελέτη πολυγραφημένη).
20. Αποκλείσθηκε η οικογενειακή εκμετάλλευση, υπ' αριθ. 28 του δείγματος ως κυρίως κτηνοτροφικής κατεύθυνσης σε αντίθεση

με τις υπόλοιπες του δείγματος για λόγους ομοιογένειας του τελευταίου.

21. Για τον υπολογισμό των Ισοδυνάμων Ανδρικών Παραγωγικών Ημερομισθίων (Ι.Α.Π.Η.) ως συντελεστές εργασίας κατά κλάσεις ηλικιών και φύλα υιοθετήθηκαν αντιστοίχως για τους άνδρες 15-19 ετών το 70%, 20-64 ετών το 100%, 65-69 ετών το 70% και για τις γυναίκες 15-19 ετών το 60%, 20-64 ετών το 70%, 65-69 ετών το 60%. Βλ. σχετ. Α. Pepelasis, Ρ. Α. Jotopoulos, Surplus Labor in Greek Agriculture : 1953-1960. Center of Economic Research, 2, 1962. Επίσης βλ. εδώ Πιν. Παρ/τος 25.
22. Βλ. σχετ. Τ. G. Connolly και W. Sluckin, An Introduction ... ο.π. : 82.
23. Ζ. Griliches, Specification Bias in Estimates of Production Functions, Journal of Farm Economics, 39, 1957 : 57-72.
24. Ρ. Trifon, Tests of Economic Significance and Validity in the Use of Aggregate Production Functions, Dept. of Agricultural Economics Univ. of Manitoba, 1964.
25. Ε. Ο. Heady και J. L. Dillon, Agricultural Production Functions, Ames, Iowa, 1961.
26. Τα στατιστικά στοιχεία αντλούνται από το ερωτηματολόγιο. Ως προϋπόθεση της ανάλυσης τίθεται ότι οι σχέσεις μεταξύ εισοδηματικής ανισότητας των εκμεταλλεύσεων και των προσδιοριστικών παραγόντων της αλλά και οι σχέσεις μεταξύ αυτών των ιδίων παραγόντων, μόνο από ένα μεγάλο αριθμό μεταβλητών είναι δυνατό να συλληφθούν και παρουσιασθούν.

Βλ. αναλυτικά Ζ. Κουκουτσίδα, ό.π. καθώς και Η. Η. Harman, Modern Factor Analysis, Chicago, 1960, L. L. Thurstone, Multiple Factor Analysis, Chicago, 1947, I. A. Ericc, A. Reitsma, J. De Veer Opbrengsten, Voerkosten en Inkomen op Friese Veehwidebedrijuen, L.E.I. Verslagen 93, s'Gravenhage, 1964, A.H.J. Liberg, Faktoreanalytisch Onderzoek naar de Rundveehouderij, op gemengde Bedrijven. Bedrijfs economische Mededelingen , 44, Den Haag, 1962 και L. C. Zachariasse, The Analysis of Variations in Farm Incomes on Arables Farms, European Review of Agricultural Economics, 4, 1977 : 149-161.

27. Βλ. Υπουργείο Γεωργίας, Κατευθύνσεις αγροτικής πολιτικής, 1985.

28. Βλ. σχετ. την εργασία του Μ. Κασίμη, Ένα χωριό της Βοιωτίας : Διαρθρωτικά Χαρακτηριστικά των Αγροτικών Εκμεταλλεύσεων και Μορφές Απασχόλησης, στο Πολυδραστηριότητα και Αγροτική Ανάπτυξη, Αθήνα, 1986 : 65-97.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ε Μ Π Τ Ο

ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ

Αν ήταν απαραίτητο να περιγραφεί με μια λέξη, ό,τι αισθάνονται οι χωρικοί μεταξύ τους αλλά και στη σχέση τους προς τον υπόλοιπο κόσμο, η λέξη αυτή θα ήταν "ένταση".

P. Bialor*

1. Εισαγωγή

Η κοινότητα της Ανθήλης σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στην μεγάλη πλειοψηφία των ελληνικών χωριών, όχι μόνο δεν έχασε, αλλά και αύξησε τον πληθυσμό της στον ενάμιση αιώνα που περίπου μεσολάβησε από την συγκρότηση της αρχικά σαν οικισμού και αργότερα με τη σημερινή διοικητική της μορφή. Όπως έχει ήδη αναφερθεί (1) η "ιδιαιτερότητα" της κοινότητας, ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα μπορεί να αποδοθεί στις δυνατότητες που υπήρξαν και τις συναφείς προσδοκίες που δημιουργήθηκαν για την

* P. Bialor, Tensions leading to conflict and the resolution and avoidance of conflict in a Greek farming community, στο J. G. Peristiany (ed.), Acts of the Mediterranean Sociological Conference, Athens, C.N.R.S., 1963 : 102.

απόκτηση παραγωγικής γης. Οι εν λόγω δυνατότητες συνδέονται κατεξοχήν με τα προσχωσιγενή φαινόμενα, η εξέλιξη των οποίων, τόσο όσον αφορά τις γενεσιουργές αιτίες όσο και τα αποτελέσματα από πλευράς νέων παραγωγικών ευκαιριών, έχει ομοίως εκτεθεί ήδη αναλυτικά (2). Ωστόσο η αναφορά σε αυτήν της εξέλιξη, παρότι προφανώς εμπλέκεται με την κοινωνική δυναμική βάσει της οποίας έγινε ή δεν έγινε η αξιοποίηση αυτών των νέων ευκαιριών, εντούτοις αφήνει αδιευκρίνιστο το ζήτημα των κοινωνικών σχέσεων εκ των οποίων και απορρέει η εν λόγω δυναμική. Οι οικολογικές δυνατότητες αλλά και οι παραγωγικές ευκαιρίες θα έμεναν αναξιοποίητες είτε θα αξιοποιούντο κατά τον άλφα ή βήτα τρόπο, ανάλογα με την έκβαση αυτών των κοινωνικών σχέσεων. Οι προσδοκίες για απόκτηση παραγωγικής γης θα απέμεναν εντέλει αδικαίωτες, αν δεν συνδέονταν με ανάλογες διεκδικήσεις που μέσα από τη βασανιστική πορεία σύγκρουσης ή/και συνάρθρωσης των συμφερόντων επιμέρους κοινωνικών οντοτήτων, δημιούργησαν την σύγχρονη οικογεωγραφική και κοινωνικοοικονομική φυσιογνωμία της κοινότητας. Η ιστορική αναδρομή στις κρίσιμες, τουλάχιστον για τον κοινωνικό μετασχηματισμό περιόδους, δεν συμπληρώνει απλώς το αρχείο της παρούσας έρευνας. Το κυριώτερο, παρέχει τις πληροφορίες που απαιτούνται για την ερμηνεία της κατεύθυνσης του κοινωνικού μετασχηματισμού απεγκλωβίζοντας το ίδιο το ερμηνευτικό σχήμα από τις ντετερμινιστικές περιχαράκώσεις του εκσυγχρονιστικού παραδείγματος. Έτσι όχι μόνο αυτό που πραγματοποιήθηκε αλλά και εκείνα που αγνοήθηκαν ή παρακάμφθηκαν συνεξετάζονται ως αποτελέσματα της έκβασης των επιμέρους

σχέσεων διεκδικητικών/συναινετικών, αναδεικνύοντας τις συγκεκριμένες αιτίες -στο βαθμό που οι γραπτές ή προφορικές ιστορικές πηγές το επιτρέπουν- κατεύθυνσης της κοινωνικής αλλαγής. Μέσα από την ενλόγω ανάλυση θα αποσαφηνισθεί ότι "το Κράτος κατέχει αυτόν τον ιδιαίτερο ρόλο να αποτελεί το συνεκτικό παράγοντα των επιπέδων ενός κοινωνικού σχηματισμού" (αλλά) και τη "δομή μέσα στην οποία συμπυκνώνονται οι αντιφάσεις των διαφόρων επιπέδων ενός σχηματισμού". Πρόκειται για μια θεώρηση που αποσκοπεί εντέλει στη διευκρίνιση της δομής του πολιτικού στοιχείου σε σχέση του Κράτους και της πολιτικής πρακτικής, αυτής της "κινητήριας δύναμης της ιστορίας" που έχει σε στόχο το Κράτος (3).

Σε τρεις περιόδους θα ενοποιηθούν τα βασικά ιστορικά στοιχεία που συνδέονται με αντίστοιχες κρίσιμες φάσεις του κοινωνικού μετασχηματισμού. Η πρώτη αφορά τη δημιουργία του οικισμού Ιμίρμπεη από τους μεγαλογαλοκλήμονες αδελφούς Τσάλλη, η δεύτερη τις διαδικασίες της αγροτικής μεταρρύθμισης και την σταθεροποίηση του μικροϊδιοκτησιακού καθεστώτος και η τρίτη την εκσυγχρονιστική απογείωση και τα νέα σχήματα ανισότητας που προκύπτουν εξ αυτής. Σχηματικά και πάντοτε για τις ανάγκες αυτής της έρευνας, οι ενλόγω περίοδοι θα μπορούσαν να χρονολογηθούν αντιστοίχως ως εξής : (α) 1833-1848, (β) 1848-1932, (γ) 1932-1985.

2. Η συμβολή της μεγάλης γαιοκτησίας στη συγκρότηση του πρώτου οικισμού (1833-1848)

Η Κοινότητα της Ανθήλης "γεννιέται" σαν οικισμός του ελεύθερου ελληνικού κράτους στα 1833 με την επωνυμία Ιμίρμπεη. Εκείνη την εποχή ανήκει στο Δήμο Λαμιέων, από τον οποίο θα αποσπασθεί στα 1912 μετατρέπομενη σε Κοινότητα (4). Δεκαπέντε χρόνια αργότερα θα λάβει τη σημερινή της ονομασία, Ανθήλη (5). Το όνομα Ιμίρμπεη προέρχεται μάλλον από Οθωμανό αξιωματούχο, που έδωσε το όνομα του στην ευρισκόμενη πλησίον της Αλαμάνας αγροτική περιοχή (6). Το ερώτημα ως προς τη χρονολόγηση της πρώτης εγκατάστασης του οικισμού, μόνο ενδεικτικά μπορεί να απαντηθεί. Ο Αργύρης Φιλιππίδης "περιδιαβαίνων" την περιοχή στις αρχές του περασμένου αιώνα (1805) αναφέρει ότι : "κοντά εις το γεφύρι είναι η Αλαμάνα. Χωρίον και αυτό με τριάντα σπίτια κολλήγων. Από αυτού αρχίζει ένα άλλο βουνόν νόστιμον της Ελλάδος, και έρχεται και εις αυτό όλο εις τα πρόποδα. Το αφήνεις αριστερά, έως μία ώρα και μισή, ξανοίγεις την πρώτη χώραν της Ελλάδος, το Ζητούνι" (7). Επιπρόσθετα όταν ο Βορτσέλλας καταγράφει τα "χωρία του δήμου Λαμιέων" σύμφωνα με την πληθυσμιακή απογραφή του 1896, δεν δίνει καμμία πληροφορία για την ύπαρξη του χωριού στα 1810 (8). Αντίθετα στη γειτνιαζουσα σήμερα με την Ανθήλη, κοινότητα Ροδίτσας, τότε Σαρμουσακλή, αναφέρει την ύπαρξη 60 οικογενειών. Σύμφωνα όμως με την προφορική παράδοση, όταν η οικογένεια Τσάλλη απέκτησε το κτήμα Ιμίρμπεη-Αλαμάνας υπήρχαν στη σημερινή θέση του χωριού 2

ή 3 οικογένειες, εκ των οποίων κατανομάζονται τα νοικοκυριά των "Ζαρδαίων" και "Διαμανταίων" (9). Στοιχεία εξ άλλου για την φυσιογνωμία του τότε οικισμού δίνει και ένα γραπτό τεκμήριο, δηλαδή το πωλητήριο συμφωνητικό των γαιοκτησιών Ιμίρμπεη και Αλαμάνας από τους οθωμανούς, Μουσταφάμπεη Ζαδέ και Ιζέτμπεη Ζαδέ στους αδελφούς Χρήστο και Ηλία Τσάλλη του Ιωάννου, Παντελή και Κωνσταντίνο Τσάλλη του Π(αναγιώτου). Σύμφωνα με το τελευταίο, στο Ιμίρμπεη υπήρχαν κατά την εποχή της αγοραπωλησίας πύργος, μαγαζί και χειμαδιό (10). Ο Ζησόπουλος, επισημαίνει ότι ο αναφερόμενος εις το συμφωνητικό πύργος ευρίσκετο εις το βορειανατολικό άκρο του σημερινού οικισμού σε τοποθεσία που ακόμα αποκαλείται "Πύργος". Προ πενήκονταετίας περίπου σώζονταν τα ερείπια του υψηλού αυτού κτιρίου. Κατά πάσαν πιθανότητα, προσθέτει ο Ζησόπουλος, στη σημερινή θέση της Ανθήλης υπήρχαν οι αλωνότοποι, ο πύργος, τα υποστατικά του τσιφλικιού και "ευάριθμοι οικίαι Ελλήνων και Τούρκων, οίτινες είχαν ως τόπον συναντήσεως και αναψυχής το αναφερόμενον "μαγαζή" (11).

Οι αδελφοί Τσάλλη κατάγονταν από την Κορυτσά της Β. Ηπείρου και είχαν αναπτύξει εμπορική δραστηριότητα στη Βιέννη και το Μοναστήριο, την οποίο δεν εγκατέλειψαν και μετά την αγορά των ενλόγω κτημάτων. Η ιστορία της οικογένειας Τσάλλη δεν στερείται σημασίας, καθώς τόσο οι πολιτικοκοινωνικές της διασυνδέσεις όσο και τα ενδιαφέροντα μελών της, ερμηνεύουν εν πολλοίς την τύχη των κτημάτων (12). Η αγορά των κτημάτων ευνοήθηκε από την εθνική και διεθνή συγκυρία. Μετά τη συνθήκη

της Κωνσταντινουπόλεως (27/6-9/7 1832) και το κυρωτικό της πρωτόκολλο του Λονδίνου (18-30/8 1832), ακολούθησε η υπαγωγή της Φθιώτιδας εντός των ορίων του ελληνικού κράτους. Η αγορά γίνεται λίγους μήνες αργότερα επί γαιών που δεν ήσαν εθνική ιδιοκτησία, γεγονός που επέδρασε σημαντικά στις μετέπειτα εξελίξεις (13). Καθώς το Κράτος "μη έχον δικαιώματα επί των κτημάτων των Μωαμεθανών, απησχολήθη ελάχιστα με το ζήτημα τούτο" (14), επέτρεψε τα περισσότερα εκ των ενλόγω εδαφών να αγορασθούν από έλληνες του εξωτερικού που ήταν και οι μόνοι διαθέτοντες σε ρευστό τα απαιτούμενα χρήματα για την αγορά. Έτσι τα κτήματα αυτά αποτέλεσαν ουσιαστικά τις μόνες συμπαγείς μεγάλες γαιοκτησίες που επέζησαν σε όλο το 19ο αιώνα και στις οποίες, αν και αποτελούν ένα ποσοστό μικρότερο του 5%, ξεσπούν οι αγώνες των αγροτών για την απόκτηση γης.

Περί του κοινωνικοοικονομικού χαρακτήρα γενικά της μεγάλης γαιοκτησίας που εγκαθίσταται κάτω από αυτές τις συνθήκες στον ελληνικό χώρο ούτε η άποψη των φεουδαλικών καταλοίπων (15) ούτε εκείνη των καπιταλιστικών επιχειρήσεων (16) φαίνεται να επικρατεί στη σχετική βιβλιογραφία. Το γαιοκτητικό σύστημα των τσιφλικιών (çiftlik), που προέκυψε από το βαθμιαίο μετασχηματισμό του τιμαριωτικού συστήματος γαιοκτησίας κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, με την ενίσχυση των δικαιωμάτων του τσιφλικούχου στη γη, αποτελεί μία κρίσιμη πτυχή του φθίνοντος Οθωμανικού συστήματος ελέγχου και διαχείρισης της γης (17). Στα πλαίσια αυτής της θεώρησης, το γαιοκτητικό σύστημα των τσιφλικιών αποτελεί μάλλον εντατικοποίηση των ήδη

υφισταμένων σχέσεων εκμετάλλευσης και όχι ανάδυση φεουδαλικών ή καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής (18) που ενισχύεται από την αυξανόμενη ζήτηση βαμβακιού και δημητριακών στις δυτικοευρωπαϊκές αγορές.

Η μετατόπιση αυτή του ενδιαφέροντος από την σημασία του μεγέθους της γαιοκτησίας, στην ποσοτική ή/και ποιοτική εξέταση των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων που εγκαθίστανται επ'αυτού, ισχύει συνεπώς τόσο για την προϋπάρχουσα δομή, όσο και για τις αναλόγου μεγέθους γαιοκτησίες της ελεύθερης Ελλάδος. Εν όψει των παραπάνω, όσον αφορά τον τύπο της γαιοκτησίας που εγκαθίδρυσαν οι αδελφοί Τσάλλη, το μόνο ιστορικό δεδομένο είναι και το λιγότερο επαρκές, για τον χαρακτηρισμό του. Πράγματι, η ύπαρξη μεγάλης γαιοκτησίας είναι αναμφισβήτητη. Από δύο διαγράμματα της γαιοκτησίας συνταχθέντα σε διαφορετικές χρονολογίες και αντιστοιχούντα σε συγκυρίες που δεν πρέπει, όπως αναλύεται στη συνέχεια, να άφησαν ανεπηρέαστους τους συντάκτες τους, προκύπτουν σχετικά αληθοφανείς εκδοχές για το μέγεθος της γαιοκτησίας Τσάλλη. Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί εμφανίζονται επεξεργασμένες οι πληροφορίες των δύο αυτών διαγραμμάτων (βλ. και τον αντίστοιχο Χάρτη 1).

Πέρα λοιπόν από το συγκριτικά μεγάλο μέγεθος (19) των κτημάτων Τσάλλη, τουλάχιστον για την μέτρηση που αντιστοιχεί στο έτος 1898, όταν δηλαδή είχαν προηγηθεί οι μεγάλες προσχώσεις του 1885 (βλ. σχετ. κεφάλαιο τρίτο) και ανάλογη επέκταση των αξιοποιησίμων ή υπό αξιοποίηση γαιών, 57%

Πίνακας 1

Μέγεθος κτημάτων οικογένειας Τσάλλη (στρεμ.)

Τύποι γαιών	Αρχική Ιδιοκτησία ^α	Τελική Ιδιοκτησία ^β
"Γόνιμες"	22.307,975	26.294,485*
"Τρόλλοι"	14.794,236	19.788,282*
ΣΥΝΟΛΟ	37.102,211	46.082,767

Πηγές - Σημειώσεις

α. Διάγραμμα Δομάγερ 1846.

β. Διάγραμμα Δ.Κ.Βέλλου / Η.Ε.Κόρδατζη 1898

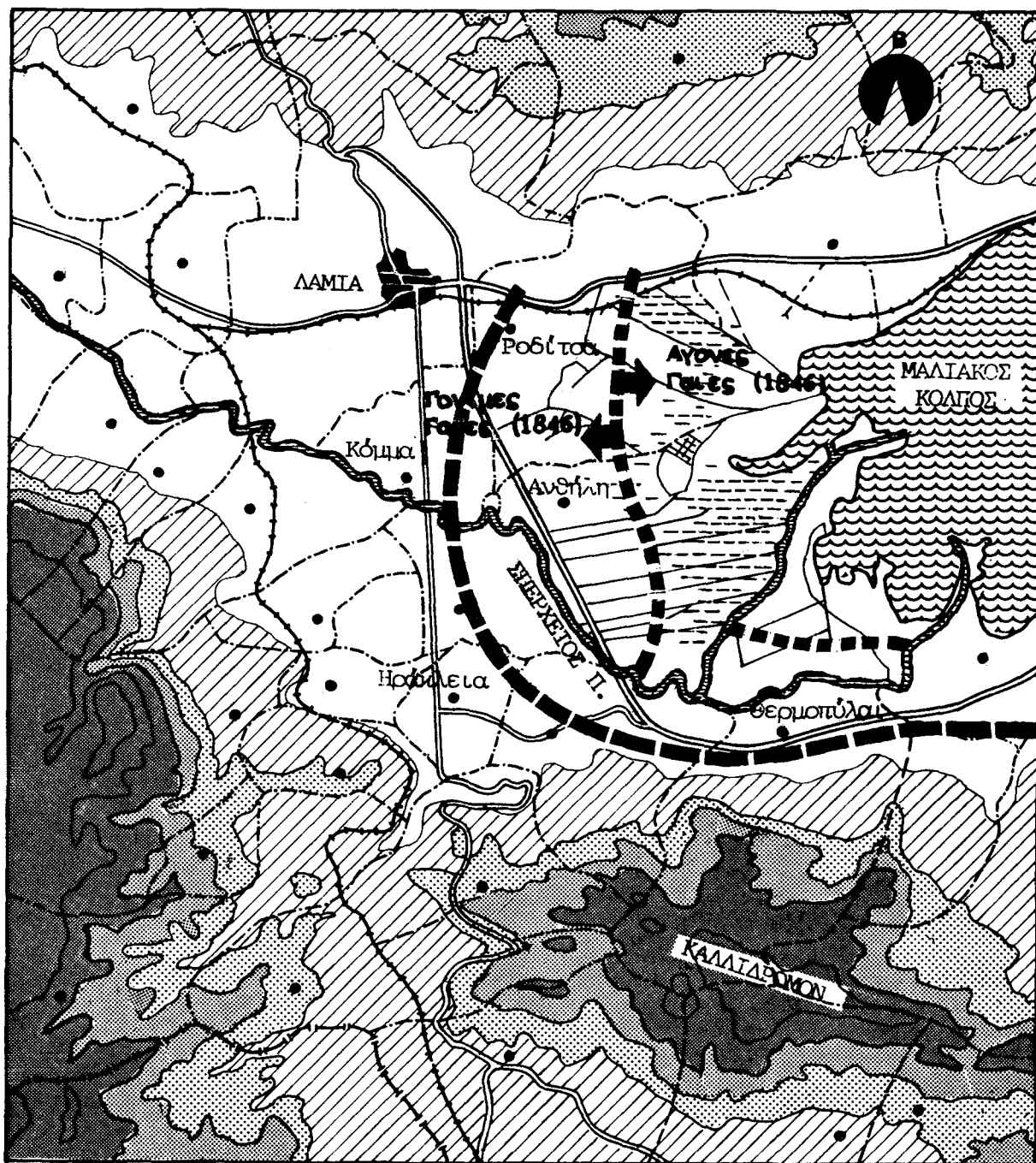
γ. Η αύξηση έναντι του 1846 ήταν 3.986,510 στρέμματα, εκ των οποίων 1869,727 ή 46,9% εθεωρούντο αναμφισβήτητα εθνικές γαίες και 2.116,738 ή 53,1% αμφισβητούντο.


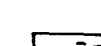

δ. Η αύξηση έναντι του 1846 ήταν 4.994,046 στρέμματα, εκ των οποίων 2282,677 ή 45,7% εθεωρούντο αναμφισβήτητα εθνικές γαίες και 2.711,369 ή 54,3% αμφισβητούντο.

θεωρούνται καλλιεργήσιμες - "γόνιμες" και το υπόλοιπο 43% βοσκήσιμες - "τρόλλοι". Δεν είναι παράδοξη ως εκ τούτου και η αναλογική απασχόληση του ανδρικού ενεργού πληθυσμού -66% γεωργοί και 34% ποιμένες- όπως προκύπτει από την εκλογική καταγραφή του 1897 (βλ. σχετ. κεφάλαιο δεύτερο). Θα μπορούσε εξ αυτών να συναχθεί ότι πρόκειται, από την άποψη του παραγωγικού συστήματος, για ένα συνδυασμό γεωργίας και κτηνοτροφίας, ο εκτατικός χαρακτήρας του οποίου έχει αναλυθεί ήδη συστηματικά

Χάρτης 1






Γόνιμες και άγονες εκτάσεις του κτήματος Τσάλλη (1846).



-  Αρχαία Ακτή
-  Έγγειοβελτιωτικό έργο
-  Βατώδεις γαίες



ΥΨΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΚΑΜΠΥΛΕΣ

	0 - 200 M
	200 - 600 M
	600 - 800 M
	800 - 1000 M
	1000 M

----- Όρια Κοινοτήτων.



(βλ. σχετ. κεφάλαιο τρίτο). Ακολουθώντας τον Β. Παναγιωτόπουλο που θεωρεί τη μεγάλη γαιοκτησία όψιμη τάση διαμορφούμενη μέσα στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας -της οποίας το "τσιφλίκι" αποτελεί την πιο εκλαϊκευμένη γλωσσική και θεσμική έκφραση- συμφωνούμε ότι και μετά από το πέρασμα του σε ελληνική ιδιοκτησία, θα μπορούσε να αποδοθεί με τον όρο του Κ.Δ.Καραβίδα ως "δημητριακό τσιφλίκι". Όχι μόνο γιατί ελάχιστα τσιφλίκια διέθεταν σύγχρονη οργάνωση και εξοπλισμό (20) αλλά και γιατί στο συγκεκριμένο τσιφλίκι Τσάλλη, δεν διαφαίνεται, από τα ομολογουμένως ανεπαρκή στοιχεία, κάποια ιδιαίτερη εκσυγχρονιστική τάση. Το δημητριακό τσιφλίκι με προσανατολισμό προς την αυτάρκεια (21) ή αλλοιώς εν απουσία εσωτερικής αγοράς, προς την εξαγωγή πλεονάσματος ή του θεωρούμενου ως πλεονάσματος στις συνθήκες της παραδοσιακής "λιτότητας" των αγροτικών πληθυσμών (22), δεν προσέφερε δυνατότητες τεχνολογικής εξέλιξης. Το γεγονός αυτό οδήγησε τους κολληγικούς πληθυσμούς, ακριβώς λόγω του ότι είχαν αποκομίσει "πενιχρά πείρα εκ των περιωρισμένων καλλιεργειών" και μετά την απελευθέρωση τους, να εξακολουθούν λόγω αδρανείας επί 10ετίας το αυτό είδος καλλιέργειας" (23). Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος που παρότι η μεγάλη γαιοκτησία προκύπτει από διαλυτικά φαινόμενα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν συνοδεύεται από άλλο μετασχηματισμό των "εσωτερικών" σχέσεων παραγωγής, εκτός εκείνου που, ήδη παραπάνω, χαρακτηρίστηκε ως εντατικοποίηση των υφισταμένων σχέσεων εκμετάλλευσης. Αυτές οι γενικές παρατηρήσεις αλλά και όσες αφορούσαν το ευνοϊκό καθεστώς και τον συγκυριακό χαρακτήρα

της αγοράς σε συνδυασμό με τα πρώτα πεπραγμένα των νέων ιδιοκτητών, που αφήνουν για 13 χρόνια αναξιοποίητα τα κτήματα τους, συγκλίνουν στο περιορισμένο ενδιαφέρον που επέδειξαν, στην αρχή τουλάχιστον, για την περιουσία τους (24). Βεβαίως αν οι περισσότεροι εκ των μελών της οικογένειας Τσάλλη είτε εξακολουθούν την εμπορική τους δραστηριότητα στην Ευρώπη είτε ζουν εκτός Φθιώτιδας, εισπράττοντας δια των επιστατών τους τα ενοίκια από τα κτήματα, κάτι φαίνεται να αλλάζει με τον Ηρακλή Τσάλλη, γεωπόνο εγκατεστημένο στην περιοχή. Αφενός υπάρχει η προερχόμενη εξ αυτού "καινοτομία" του αρδευόμενου οπωρώνα των 40 στρεμμάτων. Αφετέρου σημειώνεται ως ιδιαίτερως σημαντική και ενδεικτική αυτής της αλλαγής στάσης των νέων ιδιοκτητών, η φροντίδα τους για τον εποικισμό της περιοχής που αποτελεί ευλόγως και την *sine qua non* προϋπόθεση εντατικοποίησης της αξιοποίησής της. Η ανάλυση των απογραφικών στοιχείων που προηγήθηκε (βλ. σχετ. κεφάλαιο δεύτερο), επιτρέπει την διαπίστωση μιας πληθυσμιακής αύξησης του οικισμού από τα μέσα σχεδόν μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Το φαινόμενο δεν είναι μοναδικό, με την έννοια ότι παρατηρείται και σε άλλες περιοχές όπου επικρατούσε η μεγάλη ιδιοκτησία (25). Στην Ιμίρμπεη συγκεκριμένα έχει ήδη διαπιστωθεί πληθυσμιακή αύξηση 19,61% στην περίοδο 1861-1879, 39,65% στην περίοδο 1879-1889 και 18,19% στην περίοδο 1889-1896. Στις εν λόγω εξελίξεις η συμβολή των νέων ιδιοκτητών, ήταν ευλόγως καθοριστική. Περίπου 60 οικογένειες "κουτσόβλαχων", δηλαδή νομάδων κτηνοτρόφων, κοινής καταγωγής -ασφαλώς όχι τυχαία- με τους ιδιοκτήτες εγκαθίστανται

κατόπιν προκλήσεως των τελευταίων, σύμφωνα με την προφορική παράδοση, γύρω από τη δική τους κατοικία. Συγχρόνως με αυτούς αρχίζει και η μετεγκατάσταση πληθυσμού από την πέριξ ορεινή περιοχή, οι μηχανισμοί της οποίας έχουν ήδη εκτεθεί (βλ. σχετ. κεφάλαιο τρίτο) αλλά και τη γειτονική Θεσσαλία. Κρίσιμο ρόλο σ' αυτές τις μετακινήσεις και ιδιαίτερα την τελευταία ανέλαβε ο τότε Νομάρχης Θεσσαλίας, γνωστός Δρόσος Μανσόλας, στα τέλη της δεκαετίας του 1940 με την υπόσχεση να εργασθούν ως κολλήγοι στα κτήματα των νέων ιδιοκτητών (28).

Όσον αφορά την ουσία των παραγωγικών σχέσεων, και πάλι εντελώς συνεπαγωγικά αν όχι ενδεικτικά, μπορούν να διατυπωθούν ορισμένες υποθέσεις. Προφορικές και γραπτές πηγές συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι επικρατέστερο σύστημα διανομής του προϊόντος στην περιοχή ήταν το τριτάρικο. Ωστόσο, αν το τριτάρικο γενικά υποδηλώνει μια σχέση αγροληψίας, συγκριτικά με άλλες, ευνοϊκή για τον καλλιεργητή, καθώς η επιχειρηματική παρέμβαση του γαιοκτήμονα ήταν ελάχιστη (27) στην συγκεκριμένη περίπτωση ίσχυε το δυσμενέστερο καθεστώς του μισακάρικου. Το τελευταίο τεκμαίρεται εμμέσως από διάφορες πληροφορίες. Η πρώτη αφορά τις προστριβές των ιδιοκτητών με τους κολλήγους για το ζήτημα της κατοικίας που οικοδομούσαν οι πρώτοι (28). Η δεύτερη είναι ότι οι ιδιοκτήτες επίσης παραχωρούσαν τον σπόρο καλλιέργειας, ενώ δεν γνωρίζουμε τι συνέβαινε ακριβώς με τα ζώα. Αυτό το σύστημα αγροληψίας, όπως είναι φυσικό απέρρευε κυρίως από τη φτώχεια των κολλήγων που στην πλειονότητά τους ήσαν νέοι έποικοι, στην περιοχή. Αν συνδυασθούν οι εν λόγω πληροφορίες με την

προαναφερθείσα πρόσκληση εποικισμού της περιοχής, υποδηλώνεται, έστω και εμμέσως, αν όχι η επιβεβαίωση της τάσης πάντως η διάθεση του "επιχειρείν" εκ μέρους των γαιοκτημόνων. Εξ αυτών αλλά κατ'αντιστροφήν, συνάγεται η επιδείνωση της θέσης του καλλιεργητή. Η επιβεβαίωση του Καραγεωργίου, παρά τις ακρότητες της υπεριδεολογικοποιημένης εξιστόρησης του, ότι δηλαδή ο γαιοκτήμονας απαιτώντας 1/3 της σοδειάς συν "αγροφυλακιάτικα", "ποτίσματα" και κεφαλικό φόρο για τη βοσκή των ζώων των κολλήγων "έφτανε να παίρνει το μισό ή και το πιο πολύ της παραγωγής (29), δεν φαίνεται να στερείται, στο συγκεκριμένο τουλάχιστον σημείο, αντικειμενικότητας.

3. Μεταβολή της αγροτικής δομής : από την μεγάλη στην μικρή ιδιοκτησία (1848-1932)

Αυτές οι άνισες και ετεροβαρείς παραγωγικές σχέσεις επιδεινώθηκαν σύντομα, από την ανάδυση ενδοφυλετικών διαφορών μεταξύ "κουτσόβλαχων" και "χωρικών" (30) αλλά και "ενδοταξικών" διαφορών μεταξύ γεωργών και κτηνοτρόφων (31). Στη βάση αυτής της επιδείνωσης των σχέσεων θα πρέπει να τονισθεί η σημασία της προαναφερθείσας αύξησης της πληθυσμιακής πυκνότητας και της συνκόλουθης πίεσης για την εκμετάλλευση της γης, ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες που συγκροτούσαν ήδη τον οικισμό. Οι προστιβές αυτές δεν απέφυγαν για πολύ την οδό της ανοικτής βίας. Τα γεγονότα καλύπτονται από τη γενικότερη εξέγερση που

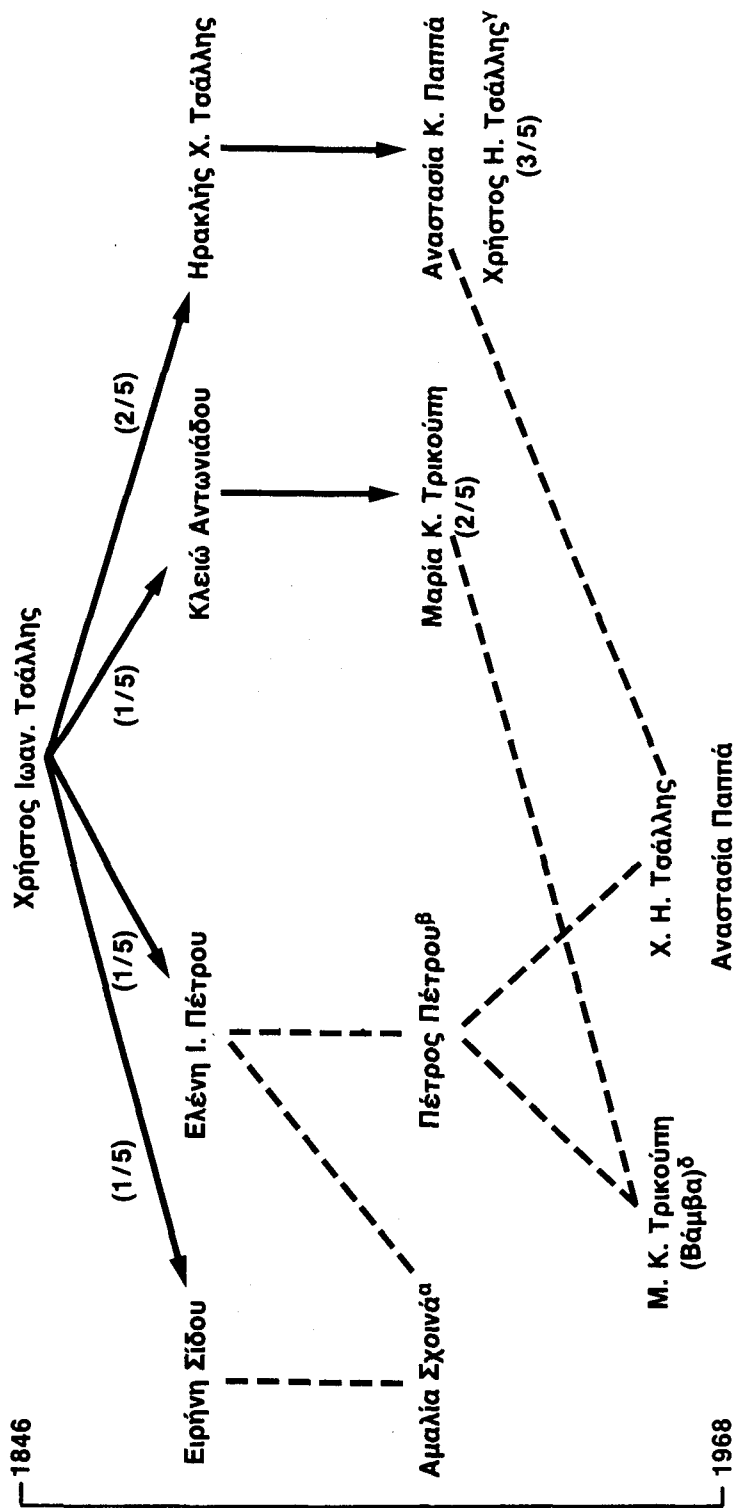
αποκλήθηκε "Το 1848 στην Ελλάδα" (32). Σύμφωνα με τον Σ.Α.Μπρέκη, επρόκειτο για μια επανάσταση επισφραγίζουσα την απόσταση ανάμεσα στα αόριστα φιλελεύθερα κηρύγματα των πρωτεργατών της και τον συγκεκριμένο πραγματισμό μιας ανομοιογενούς αγροτικής "τάξης". Η περιοχή των κτημάτων Τσάλλη φαίνεται ότι βρέθηκε συχνά στο επίκεντρο των πολεμικών επιχειρήσεων. Ο επαναστάτης Ι. Βελέντζας στρατοπέυδευε στο Σαρμουσακλή (σημερινή κοινότητα Ροδίτσας) και τον οικισμό της Μ. Βρύσης, κινούμενος μεταξύ των ενλόγω χώρων και των οικισμών Ιμίρμπεη, Κόμματος και Αλαμάνας. Το γεγονός ότι οι ηγέτες εκείνης της επανάστασης επιχείρησαν να κινητοποιήσουν τις αγροτικές μάζες, συμπεριλαμβάνοντας στα αιτήματά τους, προβλήματα επιβίωσης των τελευταίων, αποδεικνύεται και από προκήρυξη που διένειμε ο Βελέντζας στις 12.4.1848 όπου με έμφαση εγκαλεί τους "Ιουδαίους", δηλαδή τους τοκογλύφους που αποτελούσαν την μάστιγα σ'ολόκληρη την ελληνική ύπαιθρο με σχετικές μόνο διαφοροποιήσεις ως προς την έντασή της (33).

Είναι γεγονός ότι οι αδελφοί Τσάλλη αποφασίζουν την διανομή των κτημάτων τους (Βλεπ. Διαγ. 1), δύο χρόνια πριν από την εξέγερση του 1848 μεταξύ των μελών της οικογενείας και μάλιστα αφού διαχωρίζουν με χανδάκια τα επιμέρους τεμάχια, αρχίζουν να τα καλλιεργούν μέχρι τον αιγιαλό του Μαλιακού Κόλπου. Σε ποιά βαθμό η κίνηση αυτή των γαιοκτημόνων συνέβαλε στην εμπλοκή της κοινότητας στις διαδικασίες της τοπικής εξέγερσης, δεν είναι γνωστό. Ωστόσο είναι φυσικό η κίνηση αυτή να αναζωπύρωσε το ενδιαφέρον και τις προσδοκίες των κολλήγων

για τα κτήματα, που άρχιζαν πια να αποκτούν παραγωγική υπόσταση. Η επόμενη μεγάλη κοινωνική αναστάτωση, που πλέον αφορά αποκλειστικά τον οικισμό, θα συμβεί περί τα τέλη του αιώνα. Το επίμαχο αντικείμενο θα συγκεκριμενοποιηθεί με την διεκδίκηση εκμέρους των κολλήγων των προσχωσιγενών εκτάσεων που, όπως αναλύθηκε (βλ. σχετ. κεφάλαιο τρίτο), υπό την επίδραση φυσικών και κοινωνικοοικονομικών παραγόντων, έλαβαν στο μεσολαβήσαν διάστημα, με επιταχυνόμενο ρυθμό, νέες διαστάσεις. Αυτή τη φορά όχι μόνο οι γαιοκτήμονες και οι κολλήγοι αλλά και το κράτος έμμεσα, θα εμπλακούν σε μια διαμάχη διακδικήσεων με οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις. Μια διαμάχη που σημειωτέον έθεσε τη σφραγίδα της στην εξέλιξη της κοινότητας και επιβιώνει, αν και σαφώς υποτονισμένη, μέχρι σήμερα. Έτσι ενώ οι πρώτες διεκδικήσεις των κολλήγων αφορούν καταλήψεις περιθωριακών παραγωγικών γαιών, σταδιακά θα οδηγηθούν στην αμφισβήτηση του 1/3 των αξιοποιηθέντων εδαφών, ιδιαίτερα μετά την κατασκευή των αρδευτικών έργων, στην μεταπολεμική εποχή. Οι πρώτες αυτές διεκδικήσεις κατεστάλησαν βιαίως από το κράτος με την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων. Ωστόσο όμως το πρόβλημα παρέμεινε, αν και εξέλαβε πλέον νομική υπόσταση, επιτρέποντας στους αντιδίκους να εμπλέξουν και το κράτος ως επιδιαιτητή ακόμη και συνήγορο, των διαφορών και αιτημάτων τους.

Υπό την πίεση των λαϊκών διακδικήσεων των τελευταίων δεκαετιών του περασμένου αιώνα, το κράτος επέδειξε νέα στάση έναντι των γαιοκτημόνων, αξιώνοντας με αγωγές που κατατέθηκαν

Διάγραμμα 1
Εξέλιξη γαιοκτησίας Χ. Ι. Τσάλλη



ΠΗΓΗ: Αρχείο Ν. Κορκόβελου, Λαμία

α. Μερίδιον Αμαλίας Σχοινά αγοράστηκε από Ε. Σ. Πέτρου

β. Άτεκνος

γ. Συντάξας το Διάγ., Χ. Η. Τσάλλης, 1968

δ. Στο όνομα Βάμβα Δωροθέα Βάιου 197, 162 στρ. στο Κτηματολόγιο Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης 1985

ανάμεσα στα 1903-1905 να του αποδοθούν οι ανήκουσες σ' αυτό εκτάσεις (34). Ωστόσο αν και οι προδικαστικές αποφάσεις που προκλήθηκαν από τις ενλόγω αγωγές απαίτησαν την διαλεύκανση των σχετικών αποθέσεων, παρέμειναν έκτοτε εκκρεμείς και ουσιαστικά ανεκτέλεστες. Παρόλαυτα υπό την πίεση των προαναφερθεισών διεκδικήσεων και του γενικότερου κλίματος της εποχής (35), συντελούντος και του θανάτου του Ηρακλή Τσάλλη (1912), οι κληρονόμοι θα αρχίσουν να εκποιούν το κτήμα, δηλώνοντας έμπρακτα την απόφασή τους να αποχωρήσουν από την περιοχή. Μια σειρά από πωλητήρια συμφωνητικά συνάπτονται μεταξύ των κληρονόμων Τσάλλη και των πρώην κολλήγων τους (36), στο διάστημα 1913-1927. Έτσι με το τέλος του 1927 δεν απομένουν στην οικογένεια των γαιοκτημόνων περισσότερα από δύο αγροτεμάχια, στις περιοχές "Φακίτσα" και "Ποταμάκια", που με τη σειρά τους θα απαλλοτριωθούν και αυτά το 1932, υπό την εποπτεία της Επιτροπής Διαχωρισμού του Αγροτικού Νόμου. Παρόλαυτα, το ζήτημα της ιδιοκτησίας της γης από τους γαιοκτήμονες δεν φαίνεται να λήγει οριστικά με την πώληση των τελευταίων αγροτεμαχίων τους. Ορισμένοι εξ αυτών θα επιστρέψουν στις αρχές της δεκαετίας του 1950, όταν το κράτος επιδεικνύει την πρόθεση του να αξιοποιήσει παραγωγικά την περιοχή, κατασκευάζοντας έργα υποδομής. Στην περίπτωση αυτή, θα διεκδικήσουν 2000 στρέμματα, ήδη τότε αξιοποιούμενα με την εισαγωγή μονοκαλλιέργειας στην παθογενή περιοχή "Τρούλια-Νταούλια" και τα οποία το κράτος προορίζει για την αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών (37). Ενθαρρυνόμενοι προσθέτως από το γεγονός ότι οι προδικαστικές

αποφάσεις των αγωγών των ετών 1903-1905 έμειναν ουσιαστικά ανεκτέλεστες, θα προχωρήσουν μονομερώς στην καλλιέργεια τμήματος των υπό αξιοποίηση εδαφών. Μάλιστα το Ειρηνοδικείο Λαμίας (Απόφαση 120/1951) θα επιβάλλει την λήψη προσωρινών μέτρων κατά των διαμαρτυρομένων ακτημόνων, για την παραπάνω ενέργεια των πρώην γαιοκτημόνων. Ο διστακτικός, αν όχι αμφιλεγόμενος ρόλος του κράτους κατά την διεκδίκηση των ιδιοκτησιακών του δικαιωμάτων, προκύπτει εν μέρει από τη στάση του στα ήδη περιγραφέντα γεγονότα, κυρίως όμως αποκαλύπτεται στη "διευθέτηση" του ζητήματος των καταπατηθεισών ή πάντως αμφισβητούμενης ιδιοκτησίας εκτάσεων, κατά τις κρίσιμες για την ιστορία της κοινότητας παρεμβάσεις (α) των απαλλοτριώσεων (1927-1932) και (β) του αναδασμού (1972).

Όσον αφορά τις απαλλοτριώσεις των ετών 1927-1932, αναφέρονται βεβαίως στις γενικότερες διαδικασίες της αγροτικής μεταρρύθμισης σε εθνικό επίπεδο. Η κριτική της αγροτικής μεταρρύθμισης (38), παρότι χαρακτηρίζεται από την πλευρά του εύρους της (1645 κτήματα εκτάσεων 7.846.930 στρεμμάτων) ως η πιο ριζοσπαστική ανάλογη παρέμβαση των Βαλκανίων και της ανατολικής Ευρώπης (39), διαφεύγει των πλαισίων αυτής της εργασίας. Επί του προκειμένου θα πρέπει να υπομνησθεί πάλι (βλ. σχετ. κεφάλαιο τρίτο) ότι η ενλόγω μεταρρύθμιση επέφερε το οριστικό πλήγμα στη συμπληρωματική σχέση τσιφλικιού και τσελιγγάτου, που κυριαρχούσε ακόμη στον φθίνοντα 19ο αιώνα. Διασπώντας την χωρική ενότητα των μεγάλων κτημάτων που άφηναν ελευθερία κινήσεων σε μεγάλα κοπάδια, μειώνοντας τους

χειμερινούς βοσκότοπους, ανέδειξε ως κυρίαρχη έγγεια δομή τους μικρούς και κατατεμαχισμένους κλήρους. Εκτός από την οργάνωση του χώρου επιβλήθηκαν αλλαγές και στην οργάνωση της παραγωγής. Από τις έκτατικές καλλιέργειες σιτηρών του κολληγικού συστήματος και την ενοικίαση βοσκοτόπων, μετά την αγροτική μεταρρύθμιση, είχε ανοίξει ο δρόμος για την εντατικοποίηση της μικροϊδιοκτήτικης καλλιέργειας. Εν πολλοίς όλη αυτή η προβληματική για τις πραγματικές συνθήκες και τις επιπτώσεις εφαρμογής της αγροτικής μεταρρύθμισης ισχύουν και για την περίπτωση της Ανθήλης. Έτσι έστω και αν γίνει δεκτό το απόφθεγμα ενός εκ των σχεδιαστών της αγροτικής μεταρρύθμισης "περί απελευθέρωσης δούλων ανυψώσεως αυτών εις ανεξαρτήτους ιδιοκτήτες" (Α. Σιδέρης) ενδεχομένως να μην απέτρεψε λιγότερα προβλήματα από όσα έλυσε. Και πρώτα απ'όλα το πρόβλημα του βιωσίμου μεγέθους του κλήρου.

Στο τμήμα "Ιμίρμπεη" του πρώην κτήματος Τσάλλη, αποκαταστάθηκαν οι κάτοικοι της σημερινής Ανθήλης, ενώ στο τμήμα "Αλαμάνα" κολλήγοι άλλων οικισμών. Ωστόσο ο "βιώσιμος κλήρος" των 60 στρεμμάτων που προγραμματίσθηκε για την περιοχή Λαμίας δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Μάλιστα υφιστάμενος και πολυτεμαχισμό, ο μικρότερος του "βιωσίμου" μεγέθους κλήρος, εμπλακείς στους μηχανισμούς της οικογενειακής αναπαραγωγής, σύντομα, ιδιαίτερα στις πολυμελείς οικογένειες απέκτησε ναννώδεις διαστάσεις. Έτσι πέραν της αδυναμίας του να εξασφαλίσει ένα ελάχιστο παραδεκτό επίπεδο οικογενειακής διαβίωσης, συνέβαλε και στη δημιουργία μιας νέας κοινωνικής

διαστρωμάτωσης στη βάση της οποίας συνωθούντο οι έχοντες ανεπαρκή κλήρο ή και "παρακεντέδες", όπως απεκαλούντο επιτοπίως. Οι τελευταίοι δεν ήταν μόνοι στη βάση της νέας οικονομικοκοινωνικής πυραμίδας που ακολούθησε την αγροτική μεταρρύθμιση. Σχεδόν το ίδιο ασθενείς οικονομικά αν και κοινωνικά υποδεέστεροι, ήσαν οι ακτήμονες προερχόμενοι κυρίως είτε από τις διαδικασίες τεμαχισμού των μικρών κλήρων ή από νεοεγκατασταθέντες –μετά την αγροτική μεταρρύθμιση– στην κοινότητα. Είναι χαρακτηριστικό, ότι οι νέες προσδοκίες αποκατάστασης ακτημόνων που δημιούργησε η αγροτική μεταρρύθμιση, οδηγούν στην μεγαλύτερη πληθυσμική αύξηση (37%) της περιόδου 1928–1940, συγκρινόμενη μόνο με την αντίστοιχη περίοδο προσδοκιών της δεκαετίας 1879–1889 (40%). Επρόκειτο για μια αύξηση που υπερέβη σημαντικά εκείνη της επαρχίας (14%) και του νομού (12%), αποδεικνύοντας την σημασία της αγροτικής μεταρρύθμισης εκεί όπου υφίσταντο δυνατότητες αξιοποίησης παραγωγικής γης. Δυνατότητες βέβαια που περιορίζονταν εξαιρετικά καθώς εκτός του μεγέθους και του τεμαχισμού των κλήρων, ελάχιστα άλλαξαν όσον αφορά το κοινωνικό και θεσμικό καθεστώς της παραγωγής. Η ανεπάρκεια των κεφαλαίων συναγωνίζονταν τις αδυναμίες του χρηματοπιστωτικού συστήματος, την ανυπαρξία τεχνικής και εκπαιδευτικής υποδομής, την αντισυνεταιριστική νοοτροπία και την εξάρτηση από το εμπορικό και τοκογλυφικό κεφάλαιο (40).

Στην Ανθήλη –αν και η περίπτωση δεν αποτελεί εξαίρεση– οι δυσκολίες μετά την αγροτική μεταρρύθμιση έφεραν και το βάρος

των παρελθόντων προβλημάτων, περί των δικαιούχων των προσχωσιγενών επεκτάσεων των εδαφών. Οι καταπατήσεις δημοσίων εκτάσεων από τους γαιοκτήμονες όπως ήδη αναφέρθηκε, είχαν δημιουργήσει μισό αιώνα πριν από την αγροτική μεταρρύθμιση, μείζον κοινωνικό ζήτημα. Υπό την πίεση των τοπικών διεκδικήσεων αλλά και του ευρύτερου πολιτικού κλίματος, ή εκποίηση των κτημάτων Τσάλλη είχε αρχίσει αρκετά πριν την έναρξη των αναγκαστικών απαλλοτριώσεων και μάλιστα κατ'επιλεκτικό τρόπο, όπως αποδεικνύει η μελέτη των πωλητηρίων συμφωνητικών αλλά και οι προσωπικές μαρτυρίες των σημερινών Αθηλιωτών. Η επιλογή αφορούσε τους πρώην επιστάτες των γαιοκτημόνων, οι οποίοι λόγω των σχέσεων που είχαν αποκτήσει με τους τελευταίους, διασφάλιζαν -ως ένα βαθμό- και το ενδεχόμενο μιας επανόδου τους στην περιοχή. Ενδεχόμενο όχι απίθανο αν συνεκτιμηθούν, εκ των υστέρων, οι διεκδικήσεις τους μέσα στην δεκαετία του 1950 και μέχρι τα μέσα της επόμενης δεκαετίας. Ωστόσο η μεγαλύτερη συνέπεια αυτών των επιλεκτικών μεταβιβάσεων γης, εκ μέρους των γαιοκτημόνων, ήταν η συμβολή τους στην πλήρωση του κενού εξουσίας που δημιουργούσε η απομάκρυνση τους από την περιοχή. Στην προαναφερθείσα κοινωνική πυραμίδα, που προέκυψε με τις διαδικασίες των εκποιήσεων και αναγκαστικών απαλλοτριώσεων της μεγάλης ιδιοκτησίας, οι πρώην επιστάτες κατέλαβαν το κορυφαίο τμήμα. Η νέα αυτή κοινωνική διαστρωμάτωση άρχισε να σχηματίζεται πριν την αναγκαστική απαλλοτρίωση και συμπληρώθηκε από το τρόπο υλοποίησης της τελευταίας.

Το στρώμα αυτό, έμελλε να διαδραματίσει έναν εξίσου

σοβαρό -αν και διαφορετικό- ρόλο, στην επόμενη περίοδο της εκσυγχρονιστικής απογείωσης της Κοινότητας. Ο ρόλος αυτός δεν θα είχε διασφαλισθεί αν το κράτος δεν είχε αναγνωρίσει -defacto- τα δικαιώματα των παλαιών ιδιοκτητών επί των καταπατηθεισών εκτάσεων, και στους νέους ιδιοκτήτες. Πρόκειται για μια, σε τελευταία ανάλυση, πολιτική επιλογή που κατά σταθερό τρόπο θα επαναληφθεί και σαράντα χρόνια αργότερα (έτος 1972) με την πραγματοποίηση του αναδασμού, όταν μάλιστα έχουν μεσολαβήσει τα εγγειοβελτιωτικά έργα της μεταπολεμικής περιόδου και το ζήτημα λόγω της υπεραξίας των βελτιωθέντων εδαφών, παρουσιάζεται εξαιρετικά πιο οξύ (41). Την εκδοχή της πολιτικής επιλογής δικαιώνει, εμμέσως πλην σαφώς, σχετική έκθεση επιτροπής υπηρεσιακών παραγόντων που εξετάζει το ιστορικό της υπόθεσης στα 1975 κατόπιν εντολής των αρμοδίων υπουργείων Οικονομικών και Γεωργίας (42).

Κλείνοντας αυτή την περίοδο θα πρέπει να επισημανθεί ο ρόλος του κράτους, που παρά τις επιμέρους τακτικές ή και παλινωδίες, χαρακτηρίζεται από τη σταθερή επιδίωξη της εγκαθίδρυσης και προστασίας ενός ευρύτατου στρώματος μικρών και μεσαίων ιδιοκτητών γης. Η επιτυχία αυτής της επιδίωξης εξυπηρετήθηκε με την παράλληλη απόσβεση του κινδύνου απώλειας του ελέγχου πάνω στην τοπική κοινωνία. Η κατάργηση της μεγάλης γαιοκτησίας ενίσχυσε την εξάρτηση των πρώην κολλήγων και νυν μικρο-ιδιοκτητών από το κράτος, ενώ ένα νέον δίκτυο "επιτόπιας εξουσίας" εγκαταστάθηκε ανάμεσα στους αγρότες και το κυρίαρχο αστικό στρώμα. Προσδιοριστικοί παράγοντες αυτής της εξάρτησης

δεν ήταν μόνο η ανεπάρκεια του διανεμηθέντος κλήρου, στις συνθήκες της εποχής αλλά και η συνεχής υπόθαλψη των προσδοκιών για νέες διανομές γης. Όσο για το δίκτυο επιτόπιας εξουσίας, προαναφέρθηκε ότι η δημιουργία του οφείλεται στο ευνοϊκό καθεστώς που ίσχυσε για ένα λεπτό στρώμα νέων ιδιοκτητών γης, κατά την διαδικασία σταδιακής αποχώρησης της μεγάλης ιδιοκτησίας από την περιοχή και εφεξής. Τις ευνοϊκές αυτές συνθήκες που καταρχήν οφείλονται στους ίδιους παλαιούς ιδιοκτήτες, το κράτος, άλλοτε υποθάλποντας άλλοτε ανεχόμενο, διατήρησε και ενίσχυσε θεσμικά και κυρίως στην πράξη. Βέβαια επρόκειτο για ένα ευνοϊκό καθεστώς που περιορίσθηκε στη διασφάλιση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας ενώ αδιαφόρησε για τις αντιπαραγωγικές συνθήκες που συνέθεταν την υπόλοιπη αγροτική δομή. Έτσι το ευνοημένο στρώμα, ανέλαβε απλώς τον ρόλο της πολιτικής εποπτείας των αστικών συμφερόντων στην ύπαιθρο. Θα πρέπει να αναμένει κανείς, τον εκσυγχρονιστικό μετασχηματισμό της μεταπολεμικής περιόδου, δια της εισαγωγής του συγχρόνου τεχνολογικού πλέγματος, για να διαπιστώσει ότι η ενλόγω άνιση κατανομή της γης θα αποκτήσει πέραν του πολιτικού και ένα άμεσο οικονομικό περιεχόμενο. Αλλωστε ο ρόλος του εκσυγχρονισμού στη διεύρυνση των υφισταμένων ανισοτήτων, ιδιαίτερα στον τομέα της γαιοκτησίας, είναι ένα φαινόμενο επαναλαμβανόμενο στερεοτύπως στις περιφερειακές κυρίως οικονομίες (43).

4. Το εκσυγχρονιστικό εγχείρημα. Διαδικασίες και μηχανισμοί (1932-1985)

4.1. Το κράτος ως παράγοντας πολιτικής σταθεροποίησης

Με βάση όσα προηγήθηκαν (βλ. σχετ. κεφάλαιο τρίτο) η καινοτομία "βελτίωση των παθογενών εδαφών με ορυζοκαλλιέργεια" είχε μια σημαντική προΐστορία τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο. Κατά συνέπεια δύσκολα θα μπορούσε να δικαιολογήσει τον χαρακτηρισμό της ως καινοτομίας ακόμη και με την αύστηρά υποκειμενική διάσταση που δίνει στην έννοια ο ορισμός των Rogers και Shoemaker (44). Και τούτο γιατί, εκτός των λοιπών θεσμικών και πρακτικών μέτρων προώθησης της ορυζοκαλλιέργειας σε παθογενή εδάφη, εκ μέρους του κράτους, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1940, οι αδελφοί Στεργιόπουλοι αρδεύουν ορυζώνες στη γειτονική της Ανθήλης, Μεγάλη Βρύση. Ωστόσο λόγω των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών που ακολούθησαν την μείζονα κρατική παρέμβαση της αγροτικής μεταρρύθμισης, δεν κατέστη δυνατή η εκτέλεση του εγγειοβελτιωτικού έργου Ανθήλης, παρότι αποτελούσε επίμονο αίτημα των κατοίκων της περιοχής ήδη από τα τέλη του περασμένου αιώνα (45), ενώ η σχετική τεχνογνωσία υπήρχε και αξιοποιείτο με ικανοποιητικά αποτελέσματα ιδιαίτερα σε ορισμένες περιοχές της χώρας (46). Στη συγκεκριμένη περίπτωση της Ανθήλης, κομβικό ρόλο στην προώθηση της εν λόγω "καινοτομίας", διαδραμάτισαν οι πολιτικοκοινωνικές αναγκαιότητες που προέκυψαν με την απελευθέρωση από τη

γερμανική κατοχή και ιδιαιτέρως την λήξη της εμφυλίου συρράξεως. Η παρουσία του ξένου παράγοντα και συγκεκριμένα των Αμερικάνων, οι οποίοι είχαν διαδεχθεί τους Άγγλους στην υποστήριξη των νικητών του εμφυλίου (47), υπήρξε αποφασιστική στην ένταξη του έργου του Σπερχειού στο πρόγραμμα ανασυγκρότησης της ελληνικής οικονομίας. Ο λόγος ήταν απλός. Η κοινωνική ειρήνη που τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια είχε εξασφαλισθεί με την επιβολή βίας, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο (48), δεν μπορούσε μακροπρόθεσμα να διασφαλίσει τον πολιτικό έλεγχο παρά με την κατασκευή έργων υποδομής για την οικονομική ανάπτυξη και βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του λαού. Η ενεργός συμμετοχή της Αμερικανικής Αποστολής για βοήθεια στην Ελλάδα (AMAG), στο σχεδιασμό και την εισαγωγή της "καινοτομίας" των ορυζώνων Ανθήλης στα 1949, υπήρξε καθοριστική στις πρώτες δύσκολες φάσεις του έργου. Πόσο στενά συνδέθηκε η παρασχεθείσα οικονομοτεχνική βοήθεια της Αμερικανικής Αποστολής, με την ιδεολογικοπολιτική σημασία της συνεργασίας των δύο κυβερνήσεων, αποδεικνύει εύγλωττα ένα σύντομο παιδαγωγικό χρονικό που εξέδωσε το κράτος και διανεμήθηκε δωρεάν σε όλα τα δημοτικά σχολεία τον Απρίλιο του 1951 (βλ. σχετ. το χαρακτηριστικό εξώφυλλο στο Παρ/μα). Σε σχέση με τις παραγωγικές εμπειρίες των κατοίκων και τις αδυναμίες του κράτους να υποστηρίξει ένα εκσυγχρονιστικό πλαίσιο, ο μυθοποιημένος λόγος του ενλόγω χρονικού, αποκαλύπτει με σαφήνεια τις ευρύτερες σκοπιμότητες που εξυπηρετεί. Ενα χαρακτηριστικό παράδειγμα : "θα προσπαθήσουμε να καλλιεργήσουμε ρύζι στην λυπητερή πεδιάδα"

είπε ο πατέρας την ώρα του φαγητού. "Αυτά μας πρότειναν οι Αμερικανοί. Σα να μ'άρεσε ο τρόπος τους, δεν μας πίεσαν για να τ'αποφασίσουμε". Και ο δάσκαλος μας μίλησε για το σχέδιο που είχαν οι Αμερικάνοι να βοηθήσουν τους ελεύθερους λαούς της Ευρώπης" (49).

Οι ορυζώνες της Ανθήλης έγιναν και σχεδόν παρέμειναν μέχρι σήμερα, στην μνήμη εκείνων των γενεών, ως ένα σύμβολο της ελληνοαμερικανικής οικονομικής συνεργασίας και φιλίας. Πέρα απ'αυτή την πτυχή του ζητήματος, που δεν στερείται γενικότερων επιπτώσεων ως προς την απόδοση του εγχειρήματος, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η συγκεκριμένη διαδικασία υλοποίησης του. Και τούτο γιατί εκτός από την σύλληψη μιας εκσυγχρονιστικής πολιτικής, αποκαλυπτική είναι -κυρίως- η προσαρμογή της στις ιστορικές συνθήκες εντός των οποίων προορίζονταν να λειτουργήσει. Στην περίπτωση της Ανθήλης, η ιδιαιτερότητα της μετεμφυλιακής εποχής, από την άποψη μιας σχετικά ασταθούς επιβολής της κοινωνικής ειρήνης, σε συνδυασμό με την ως εκ τούτου αδυναμία του κράτους να παρέμβει θετικά στην εκτέλεση παραγωγικών έργων, επέβαλε την, όχι σπάνια σε ανάλογες περιστάσεις (50), προσαρμογή του αμερικανικού σχεδίου -τυπικού της εκσυγχρονιστικής σχολής- στις ελληνικές συνθήκες. Η παρακολούθηση της θεσμικής και πρακτικής αντιμετώπισης του έργου εκ μέρους του κράτους, στοιχειοθετεί την πολιτική αυτής της προσαρμογής, στο πεδίο των κοινωνικών αντιφάσεων και συνθέσεων. Πρόκειται για το πεδίο που κατεξοχήν ερμηνεύει το περιεχόμενο και την κατεύθυνση της κρατικής παρέμβασης. Βασικό

ρόλο στην ενλόγω περίπτωση, διαδραμάτισαν η θεσμοποίηση των εγγείων βελτιώσεων και η οργάνωση των αντίστοιχων συνεταιριστικών φορέων διαχείρισης αυτών των έργων (51).

Λίγα έτη μετά την αγροτική μεταρρύθμιση, ψηφίσθηκε ο γενικός νόμος 4639/3.5.1930 περί "αναγκαστικών συνεταιρισμών εγγείων βελτιώσεων". Προηγήθηκε η σύσταση στο Υπουργείο Γεωργίας Υδραυλικής Υπηρεσίας μελετών και εκτελέσεως Υδραυλικών Έργων, η οποία και πρότεινε τον παραπάνω νόμο και βεβαίως το ν.δ. 1072/1917 περί Αναγκαστικών Συνεταιρισμών εξαγοράς γαιών (52). Δεδομένου ότι από το 1931 βασιζόμενοι στο ν. 4639 άρχισαν να ιδρύονται ΑΣΕΒ, ούτε αυτή η οργανωτική καινοτομία μπορεί να θεωρηθεί πως συνδέεται με τη εμπλοκή του αμερικανικού παράγοντα στο έργο της Ανθήλης. Βεβαίως η περίοδος 1930-1948 μπορεί να χαρακτηρισθεί ως στάσιμη παρά το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο (53). Αντίθετα η επόμενη περίοδος 1948-1952 καλύπτει έργα χρηματοδοτηθέντα από κεφάλαια του Σχεδίου Μάρσαλ και αντίστοιχη ενεργοποίηση του θεσμικού πλαισίου. Το τελευταίο ωστόσο και πάλι δεν θα αποδώσει έργο, δεδομένου ότι άλλοι λόγοι εκτός των οικονομικών συνέβαλαν στην αναποτελεσματικότητά του. Οι αμφιταλαντεύσεις των αρμοδίων παραγόντων σχετικά με την μορφή διοικήσεως των έργων υπήρξαν συνεχείς, όπως άλλωστε και η πολυαρχία στην επιμέλεια της εκτελέσεως τους. Ως παράδειγμα, μπορεί να αναφερθεί καταρχήν, η πολεμική μεταξύ του Υπουργείου Δημοσίων Έργων και της τεχνικής υπηρεσίας του Υπουργείου Γεωργίας ήδη από το 1930. Με τον Α.Ν. 2066 "Περί Οργανισμού της Υπηρεσίας των Δημοσίων Έργων" της 9.11.1939, περιορίσθηκαν κατά

πολύ οι αρμοδιότητες της Διεύθυνσης Υδραυλικών Κατασκευών του Υπουργείου Γεωργίας. Σε αυτή την κατάσταση της διοίκησης και μάλιστα μετά την διαλυτική εμπειρία των πολεμικών περιπετειών, επρόκειτο να αξιοποιηθεί η Αμερικανική βοήθεια του 1948. Οι φορείς για την εκτέλεση εγγειοβελτιωτικών έργων ήταν : τα Υπουργεία Δημοσίων Έργων, Γεωργίας, Εσωτερικών (προγράμματα μικρών κοινωφελών έργων), Α.Τ.Ε. ως και το Υπουργείο Υγιεινής (υπηρεσία Υγειονομικής Μηχανικής) (54). Εκτός της ενλόγω πολυαρχίας και της συνακόλουθης σύγχυσης που επέφερε κατά την εκτέλεση των έργων, διαφωνίες με την αμερικανική πλευρά προέκυψαν και από την επιμονή της ελληνικής να επιβαρύνεται ο κρατικός προϋπολογισμός, με τις δαπάνες συντηρήσεως και λειτουργίας των έργων. Η συγκεκριμένη περίπτωση της Ανθήλης αποδεικνύει ότι τα κίνητρα της ελληνικής πλευράς δεν είχαν μόνο γραφειοκρατική προέλευση. Οι συμβάσεις έργων AMAG προέβλεπαν εκτός της οικονομικής κάλυψης των έργων και την ίδρυση συνεταιρισμών για την αντιμετώπιση της διοίκησης και συντήρησης των έργων. Σύμφωνα με το πρότυπο ανάλογων οργανισμών στις ΗΠΑ, το κράτος δεν θα έπρεπε να αναμειγνύεται στη διαχείρισή τους. Δεν συνέβη ακριβώς αυτό στην ελληνική μεταγγραφή του θεσμού, υπό το πρόσχημα της κρατικής χρηματοδοτήσεως των έργων αλλά και της αδυναμίας των παραγωγών να τα λειτουργήσουν και συντηρήσουν. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ένα εκ των βασικών στελεχών της ΔΥΚΥΓ εκείνη την περίοδο ("Η παρ' ημίν Νομοθεσία ρυθμίζει τας σχέσεις Κράτους και ΑΣΕΒ με τρόπον αποτελούντα ενδιάμεσον κατάστασιν μεταξύ των προαναφερθεισών αρχών". Η προβαλλομένη

αιτιολογία αυτής της επιλογής ("... Οπου όμως το Κράτος συμμετέχει εις τας δαπάνας των έργων, τούτο εκχωρεί μεν ωρισμένα εκ των έργων δικαιώματα εις τους αυτοδιοικουμένους Οργανισμούς, απαιτεί όμως και κάποιαν εγγύησιν ότι τα νέα "αφεντικά" θα ευρίσκονται εις το ύψος της αποστολής των" (55)), θα πρέπει να αξιολογηθεί εντασσόμενη στις γενικότερες ανάγκες της περιόδου. Η πολιτική κατάσταση, όπως προελέχθη, επέβαλε τον αυξημένο έλεγχο της δραστηριότητας των αγροτικών μαζών και ο ΑΣΕΒ προσφέρονταν για την ικανοποίηση της εν λόγω απαίτησης. Από την σύσταση του ΑΣΕΒ Ανθήλης (56), οι παρεμβάσεις της εποπτεύουσας κρατικής αρχής υπήρξαν συνεχείς και ασφυκτικές. Όπως αποδεικνύεται από την δική μας ανάγνωση των ανταλασσομένων εγγράφων μεταξύ ιδιαίτερα του συνεταιρισμού και των συναρμόδιων υπουργείων, οι παρεμβάσεις αυτές ασκούντο τουλάχιστον σε δύο επίπεδα. Το πρώτο, αφορούσε σε τεχνικά ζητήματα όπως ο προγραμματισμός των αρδεύσεων, ο σχεδιασμός επέκτασης του έργου, οι άδειες της ορυζοκαλλιέργειας, η συντήρηση του δικτύου κτλ. Το δεύτερο αφορούσε άμεσα διοικητικές αποφάσεις για την επιλογή του προσωπικού του συνεταιρισμού, την διακριτική μεταχείριση των χρεωφειλετών-μελών, την ικανοποίηση προσωπικών αιτημάτων κτλ. Την ισχυρότερη πάντως παρέμβαση, διευκόλυνε η θεσμοποίηση της αλλοίωσης της αμερικανικής σύστασης "κάθε μέλος και μία ψήφος", στην λειτουργία της γενικής συνέλευσης του συνεταιρισμού. Σύμφωνα με το καταστατικό που ενέκρινε η εποπτεύουσα κρατική αρχή -τόσο για τους ΑΣΕΒ όσο και για τους ΤΟΕΒ που τους διαδέχθηκαν (57)- "αι ψήφοι των μελών ... εις την

Τοπικὴν Συνέλευσιν καθορίζονται βάσει τῆς ἐφ' ἑκάστου μέλους ἐντὸς τῆς περιοχῆς δικαιοδοσίας τοῦ Ὄργανισμοῦ κατεχομένης καὶ ἐξυπηρετουμένης ἐκ τῶν ἔργων ἐκτάσεως" (58).

Παρότι ἡ ἀμερικανικὴ ἐμπειρία συνέστηνε ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν δημοκρατικὴ-ἐξισωτικὴ ἀρχὴ σύμφωνα με τὴν ὁποία : "τὸ ὕδωρ πρέπει νὰ διανέμεται εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν ἀγροκτημάτων ἐξ ἴσου καὶ ἀνευ τῆς παρεμβολῆς ὡς μέτρου τοῦ μεγέθους τοῦ γεωργικοῦ κλήρου" (59), ἡ ἐλληνικὴ μεταγγραφή τοῦ θεσμοῦ ὡδήγούσε σε νέα ὄξυνση τὴν ἤδη διαπιστωθεῖσα ἀνίση καὶ αυθαίρετη ρύθμιση τοῦ γαιοκτησιακοῦ καθεστώτος. Ἐτσι φυσιολογικὰ τὶς προπολεμικὰς προοπτικὰς γιὰ τὴ γῆ, διαδέχθησαν οἱ μεταπολεμικὰς προοπτικὰς γιὰ τὴ γῆ καὶ τὸ νερό. Εἶναι χαρακτηριστικὰς οἱ δύο μορφὰς με τὶς ὁποῖες ἐκδηλώνονται οἱ ἐνλόγω προοπτικὰς καὶ ἀντιθέσεις συμφερόντων, ἰδιαιτέρως κατὰ τὶς δύο πρώτες δεκαετίες λειτουργίας τοῦ ἐγγειοβελτιωτικοῦ ἔργου. Ἡ πρώτη, ἀφορὰ σε παρανομίες κατὰ τὴν ὑδροδιανομὴν, καταστροφὴν τμημάτων τοῦ ἔργου, ἕως καὶ τὴν βίαιη παρακώλυση ἐργασιῶν ἐπέκτασης τοῦ. Ἡ δεύτερη, ἀφορὰ σε μὴ ἐκπλήρωση τῶν οικονομικῶν υποχρεώσεων τῶν μελῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ ἐναντι τῆς χρήσεως τῶν προσφερομένων ὑπ'αυτοῦ ἀρδευτικῶν καὶ ἀποστραγγιστικῶν διευκολύνσεων. Ἡ τελευταία αὕτη ἀντίθεση, ἀποκτώντας ἓνα συστηματικὸν χαρακτήρα ἀποκαλύπτει καὶ τὶς πραγματικὰς σχέσεις ποὺ ἐπέβαλε ὁ "ἐνδιάμεσος" πολιτικὸς χαρακτήρας τῆς "εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς", κρατικῆς παρέμβασης.

Εἶναι γεγονός ὅτι τόσο ὁ βασικὸς σύμβουλος τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς Γ. Πάκαρτ, ὅσο καὶ ὁ Διευθυντὴς τῆς

ΔΥΚΥΓ, επέμειναν από τις πρώτες γενικές συνελεύσεις του ΑΣΕΒ στην ανάγκη, οι ίδιοι οι συνεταιίροι να καταβάλλουν τα έξοδα λειτουργίας και συντήρησης του έργου (60). Ωστόσο ήδη από την καλλιεργητική περίοδο 1951-1952 διαπιστώνεται "ότι αι εισφοραί ανήλθον εις το 20% των προβλεφθεισών" για τα 16.125 αρδευόμενα στρέμματα (61). Πρόκειται για μια υστέρηση εσόδων που θα οδηγήσει την επόμενη καλλιεργητική περίοδο στη σύναψη δανείου ύψους 300.000.000 δραχμών από την ΑΤΕ (Β.Α. Πράξη 8/1.3.1953) καθιστώντας αναγκαία πια την επιβολή έκτακτης -πέραν των αρδευτικών δικαιωμάτων (62)- εισφοράς (63). Ο ίδιος ο Πάκαρτ, τον οποίο οι συνεταιριστές, αναγνωρίζοντας την προσφορά του, αποφασίζουν να τιμήσουν με προτομή στην πλατεία του χωριού, διασωζόμενη και σήμερα, δεν φαίνεται να επισημαίνει αυτές τις εξελίξεις ως προβληματικές (64). Και όμως, ειδικά μετά τις πλημμύρες του 1955 η οικονομική δυσπραγία των συνεταιριστών είναι τόσο έντονη, ώστε αποφασίζουν να μην λειτουργήσει εκείνη την περίοδο το αντλιοστάσιο της χαμηλής ζώνης. Με τον τρόπο αυτό, εξοικονομείτο το ποσό που αναλογούσε στα αποστραγγιστικά τέλη αλλά με ευνόητες ζημίες στην βελτίωση των παθογενών εδαφών της ζώνης (65). Στην διετία 1957-1958 εν όψει της ομολογούμενης από τον Πρόεδρο του ΑΣΕΒ "πλήρους αδυναμίας λειτουργίας του δικτύου" (66), αποφασίζεται η συγκέντρωση της όρυζας από τον ΑΣΕΒ και η αντικαταβολή εις είδος των υποχρεώσεων των παραγωγών (67). Ωστόσο το 1958 είναι ένα κρίσιμο έτος για την περαιτέρω ενίσχυση του θεσμού των ΑΣΕΒ και γενικότερα την απόδοση των εγγειοβελτιωτικών έργων. Ηδη από το 1956 καταβάλλονταν

προσπάθεια ρυθμίσεως των θεμάτων που αφορούσαν τα εγγειοβελτιωτικά έργα, που όμως προσέκρουαν στις γνωστές διαμάχες μεταξύ των συναρμόδιων υπουργείων. Εν τέλει ψηφίσθηκε το ν.δ. 3881/1958 "περί έργων Εγγείων Βελτιώσεων" που έθεσε νέες βάσεις στα εγγειοβελτιωτικά έργα, ενώ στην περίοδο 1960-1964, εφαρμόζεται και το πρώτο πενταετές πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης. Οι γενικότερες θετικές επιπτώσεις αυτής της εκουγχρονιστικής κρατικής παρέμβασης (68), δεν θα αφήσουν άθικτες τις αντίστοιχες παραγωγικές δομές στην περιοχή έρευνας.

Ανασκοπώντας την κρίσιμη αυτή περίοδο, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι το κράτος επιδίωξε κυρίως να επιτύχει την πολιτική σταθεροποίηση, που είχε καταστεί εξαιρετικά αμφίβολη στις μεταπολεμικές συνθήκες. Η στρατηγική αυτή επιδίωξη υλοποιήθηκε με μια σειρά παρεμβάσεων της διοίκησης στο τοπικό επίπεδο. Η πρώτη εξ αυτών σχετίζεται με την ανάθεση στο ευνοηθέν από την αγροτική μεταρρύθμιση στρώμα ιδιοκτητών γης, κυρίαρχου ρόλου στην διαχείριση του ΑΣΕΒ, ενισχύοντας συγχρόνως το ηγεμονικό του βάρος στην εγχώρια κοινωνία. Η ενλόγω σχέση κατοχυρώθηκε και θεσμικά μέσα από τη νομοθετική ρύθμιση της οργάνωσης του ΑΣΕΒ αλλά και των συνεχών παρεμβάσεων της εποπτεύουσας κρατικής αρχής στη διαχείριση του συνεταιρισμού. Έτσι από την υποτιθέμενη "ενδιάμεση" πολιτική κρατικής παρέμβασης, απέμεινε κυρίως η απαίτηση της αυτοχρηματοδότησης του έργου όσον αφορά την λειτουργία και συντήρησή του. Η απαίτηση αυτή οδήγησε σχεδόν εξ αρχής στην καταχρέωση του συνεταιρισμού. Από την μελέτη των ισολογισμών του ΑΣΕΒ και αργότερα του ΤΟΕΒ (βλ.

σχετικά το τρίτο κεφάλαιο) προκύπτει ότι η συσσώρευση αυτών των χρεών, δραματική τα πρώτα έτη θα διαρκέσει περισσότερο από δύο δεκαετίες. Στις κύριες αιτίες αυτής της κατάστασης θα πρέπει να συνυπολογισθούν : η καθυστέρηση στην ολοκλήρωση του αρδευτικού-αποστραγγιστικού δικτύου, οι χαμηλές τιμές της όρυζας (69), η απουσία στοιχειώδους ασφάλισης του προϊόντος ιδιαίτερα μετά τις τρεις αλλεπάλληλες, καταστροφικές πλημμύρες των ετών 1951, 1955 και 1958, τέλος οι γραφειοκρατικές επικαλύψεις στην παροχή τεχνοοικονομικής βοήθειας εκ μέρους των συναρμοδίων υπουργείων.

Ανεξάρτητα όμως από τις αιτίες που προκάλεσαν την καταχρέωση του ΑΣΕΒ, γεγονός είναι ότι η τελευταία ενίσχυσε το καθεστώς εξάρτησης των μελών του από την κεντρική διοίκηση. Ειδικότερα εκείνων της μεγαλύτερης κατηγορίας που είχαν ανεπαρκή η καθόλου κλήρο. Τούτο επιτυγχάνονταν άλλοτε με τη διανομή ή διακοπή του νερού, σε όσους αδυνατούσαν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους στον ΑΣΕΒ, άλλοτε με την διαπραγμάτευση της ένταξης τους στις ζώνες ορυζοκαλλιέργειας και τέλος με την υπόσχεση ή παραχώρηση μικρών κλήρων στις διστακτικές διανομές γης που ακολουθούσαν την επέκταση του εγγειοβελτιωτικού έργου. Οι παραπάνω εξαρτήσεις σε συνδυασμό με την προαναφερθείσα ενίσχυση του ευνοηθέντος από την αγροτική μεταρρύθμιση κορυφαίου στρώματος ιδιοκτητών, ολοκλήρωσαν τον έλεγχο της τοπικής κοινωνίας από την κεντρική διοίκηση.

Αν η ενλόγω επιτυχία του κράτους στον έλεγχο της τοπικής κοινωνίας κατά τις πρώτες δεκαετίες του έργου, συνδεθεί με τη δυσανάλογη απόδοση του στο σχεδιασμό, εκτέλεση και εποπτεία

διαχείρισης του, ένα συμπέρασμα προβάλλει πλέον με σχετική σαφήνεια. Η πρόταση -τυπική της εκσυγχρονιστικής σχολής-, παραγωγικής ανασυγκρότησης που επεξεργάστηκαν τα μέλη της Αμερικανικής Αποστολής, δια της κατασκευής έργων υποδομής στη χειμαζόμενη ελληνική ύπαιθρο, δεν εναρμονίζονταν με τις προτεραιότητες του κράτους στις ασταθείς συνθήκες της μεταπολεμικής/μετεμφυλιακής εποχής. Η καθυστερημένη και αντιφατική ανταπόκριση του ελληνικού κράτους στον άμεσα παραγωγικό του ρόλο, αναδεικνύει και διευκρινίζει, κατ'αντιστροφή, τις επιδιώξεις και την απόδοση του στον πολιτικό τομέα. Η νέα κοινωνική διαστρωμάτωση που προέκυψε από την αγροτική μεταρρύθμιση και τις έκτακτες περιστάσεις των ετών 1944-1949, παγιώθηκε με την ενίσχυση των σχέσεων εξάρτησης και ελέγχου της από την κεντρική εξουσία. Η απόδοση της κρατικής παρέμβασης στην ενλόγω πολιτική σταθεροποίησης της τοπικής κοινωνίας, υπήρξε αναμφισβήτως επιτυχής.

4.2. Το κράτος ως παράγοντας της παραγωγικής αναδιάρθρωσης

Η ιδιαίτερη έμφαση στις πολιτικές στοχεύσεις και προτεραιότητες της πρώτης περιόδου του εγγειοβελτιωτικού έργου αλλά και του γενικότερου εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος, δεν αναιρούν τη σημασία ή τα επιτεύγματα στον άμεσα παραγωγικό τομέα. Η κοινωνική δυναμική που είχε την αφετηρία της στην μεταρρύθμιση του μεσοπολέμου, δεν έμεινε ανεπηρέαστη από την

έστω και προβληματική ή καθυστερημένη εκτέλεση και διαχείριση του ενλόγω έργου. Αντίθετα, η συγκριτικά με την προπολεμική περίοδο, μεγάλη αύξηση των αρδευομένων εκτάσεων, συνοδεύτηκε από ανάλογη επέκταση της ορυζοκαλλιέργειας. Η ορυζοκαλλιέργεια, μια εμπορευματική παραγωγική δραστηριότητα, απαιτούσε εντατικοποίηση της εργασίας (βλ. αναλυτικά κεφάλαιο τρίτο) και συνεπώς αφενός επιτάχυνε την ένταξη της τοπικής οικονομίας στις διαδικασίες της απλής εμπορευματικής παραγωγής, αφετέρου αξιοποιούσε σε συνθήκες ανεπάρκειας κεφαλαίων, τεχνολογικής υποδομής και θεσμικής πλαισίωσης, την πλεονάζουσα παραγωγική δύναμη της εργασίας. Με αυτό τον τρόπο, αξιοποιήθηκε η οικογενειακή εργασία των υφισταμένων νοικοκυριών, ενώ η απαιτούμενη πρόσθετη εργασία, κυρίως κατά την εποχή της συγκομιδής, διασφαλιζόνταν τόσο από τους ακτήμονες του χωριού όσο και από εργάτες προερχομένους από φτωχότερες περιοχές της χώρας. Όλοι αυτοί προσέφεραν την εργατική τους δύναμη έναντι χαμηλού ημερομισθίου και διατροφής. Σύμφωνα με τον Ζησόπουλο "εχρησιμοποιούνται εργάται από την Λαμίαν, την περιοχής του Δομοκού και την περιοχὴν Καρδίτσης ..." ενώ από την άλλη "... Η ἔλλειψις εργατικῶν χειρῶν εἰς τὴν βαμβάκοκαλλιέργειαν καὶ τὴν ελαιοκομίαν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα εργάται ἐξ Ἀνθῆλης νὰ φθάσουν μέχρι τῆς Κωπαΐδος καὶ τῆς Ἀμφίσσης" (70). Δεν θα πρέπει να αγνοηθούν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ οἱ κοινωνικὲς επιπτώσεις αὐτῆς τῆς αὐξημένης οικονομικῆς δραστηριότητος. Ἡ ἐμπορικὴ κίνηση (καταστήματα τροφίμων, ψυχαγωγίας κτλ.) αναζωογονήθηκε καὶ νέες ἐξωγεωργικὲς ἀπασχολήσεις δημιουργήθηκαν, ἐνῶ πύκνωσε

η επικοινωνία με τα πλησιέστερα αστικά η ημιαστικά κέντρα. Το κυριότερο είναι, ίσως, ότι αυτή η παρατεταμένη παρουσία ατόμων ξένων προς τις δεσμεύσεις και τις ιεραρχίες του κλειστού κοινοτικού βίου, άμβλυσε την αυστηρότητα των ηθών και εισήγαγε νέες νοοτροπίες. Οι κοινωνικές διακρίσεις χαλάρωσαν και η επικοινωνία με τις σύγχρονες αντιλήψεις, διευκολύνθηκε προετοιμάζοντας και κοινωνικά το έδαφος για την παραγωγική απογείωση της επομένης περιόδου.

Η έντονη αυτή κινητικότητα της εργασίας, αντικατοπτρίζει στοιχεία της παραγωγικής δυναμικής, που θεμελιώθηκαν στην ενλόγω πρώτη περίοδο και σταδιακά αναπτύχθηκαν στην αμέσως επομένη, όταν τρία γεγονότα θα δώσουν μια νέα ώθηση στον εκσυγχρονιστικό μετασχηματισμό της κοινότητας. Το πρώτο είναι η ολοκλήρωση της 1ης φάσης του εγγειοβελτιωτικού έργου στα 1970, δύο δηλαδή δεκαετίες μετά την έναρξή του. Το δεύτερο έχει σχέση με την παραγραφή των χρεών τόσο των μελών όσο και συνολικά του ΤΟΕΒ στα 1973. Το τρίτο αφορά στην οριστική διευθέτηση του ιδιοκτησιακού ζητήματος με την εκτέλεση του αναδασμού στα 1972. Ειδικά ο τελευταίος, μαζί με τις διανομές γης που είχαν γίνει στο μεταξύ προς τους ακτήμονες, από την μια ορθολογικοποίησε την χρήση της παραγωγικής γης ενώ από την άλλη επιβεβαίωσε, όπως παραπάνω αναλύθηκε (βλ. ενότ. 3 παρόντος), την ανορθόδοξη επίλυση του γαιοκτησιακού ζητήματος. Μάλιστα θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι δημιουργηθείσες ανισότητες, από τους κατά καιρούς χειρισμούς του θέματος, είχαν διευρυνθεί σημαντικά δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος του εγγειοβελτιωτικού έργου

είχε πραγματοποιηθεί επί των καταπατηθεισών εκτάσεων, αυξάνοντας αναλόγως την αξία τους (βλ. Χάρτη 2).

Όλα αυτά τα γεγονότα, αν και αφορούν κατά κύριο λόγο την τοπική κοινωνία, δεν αποσυνδέονται εύκολα από τις γενικότερες εξελίξεις στο εθνικό επίπεδο. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, οι μετεμφυλιακές αναγκαιότητες υποχωρούν σταδιακά και με αφετηρία την μεταπολίτευση του 1974 η δημοκρατική ομαλότητα αποκαθίσταται πλήρως. Η στρατιωτική δικτατορία (1967-1974), τελευταία εκτροπή της μετεμφυλιακής περιόδου, είχε ήδη αντιληφθεί, ολίγον πριν από την πτώση της, ότι ο ασφυκτικός πολιτικός έλεγχος, ιδιαίτερα των αγροτικών μαζών, δεν ήταν πλέον αποτελεσματικός. Συνακόλουθα, ορισμένες οικονομικές και κοινωνικές παροχές θεωρήθηκαν αναγκαίες για τον προσεταιρισμό των αγροτικών μαζών, καθώς στις πόλεις διογκώνονταν η αντίσταση κατά του στρατιωτικού καθεστώτος. Σε εθνικό επίπεδο, αυτές οι παροχές εκδηλώθηκαν κυρίως με την αύξηση των τιμών των κυριότερων γεωργικών προϊόντων και τις χρηματοπιστωτικές διευκολύνσεις εκ μέρους ιδιαιτέρως της ΑΤΕ. Αντιστοίχως στο επίπεδο της τοπικής κοινωνίας, η εκδήλωση αυτών των φιλολαϊκών μέτρων επέσπευσαν την αντιμετώπιση χρονιζόντων προβλημάτων. Στην Ανθήλη, η ανανέωση του ενδιαφέροντος και η επιτάχυνση της συμπλήρωσης του εγγειοβελτιωτικού έργου, η παράγραφή των χρεών και ο αναδασμός, θα πρέπει να συνεκτιμηθούν στο ενλόγω ερμηνευτικό πλαίσιο. Και μάλιστα κατά μια εξισορροποιητική λογική, δεδομένου ότι οι δύο πρώτες παρεμβάσεις ωφελούσαν κυρίως τα ασθενέστερα αγροτικά στρώματα, ενώ η τρίτη το λεπτό

στρώμα εκείνων των μικροϊδιοκτητών που είχαν ευνοηθεί από την κατάργηση της μεγάλης ιδιοκτησίας.

Η σοβαρότερη ωστόσο επίπτωση της αποκατάστασης του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος σημειώθηκε, όπως ήταν αναμενόμενο στον ρόλο και τη συμμετοχή των αγροτών στις πολιτικές εξελίξεις. Μέχρι τότε, ειδικά για τους κατοίκους της υπαίθρου η έκφραση των πολιτικών τους απόψεων και κυρίως η εκλογική τους συμπεριφορά, τελούσε υπό περιορισμούς. Το κράτος, κυβερνώντα κόμματα και δημόσια διοίκηση, είχαν τη δυνατότητα να ελέγχουν άμεσα -πολιτικά ή έμμεσα- κοινωνικοοικονομικά την ψήφο των αγροτών. Βεβαίως οι ατομικές ή συλλογικές διεκδικήσεις, στο βαθμό που δεν αμφισβητούσαν τις βασικές αρχές αυτού του συστήματος, εύρισκαν διέξοδο και λύσεις ακόμα, μέσω ενός δικτύου διαμεσολαβήσεων, όπου η προσωπική επαφή εκλογέων και πολιτευτών αποτελούσε την κύρια προϋπόθεση επικοινωνίας των δύο πλευρών. Το ενλόγω δίκτυο που συγκροτούσαν από την μία άκρη οι βουλευτές μιας περιοχής και από την άλλη οι ψηφοφόροι τους, ανέθετε ένα ενδιάμεσο ρόλο-κλειδί στους τοπικούς ηγέτες ή "κομματάρχες" ήδη από τα πρώτα χρόνια του -μετεπαναστατικού- ελληνικού κράτους (71). Πρόκειται για το γνωστό ως δίκτυο, πελατειακών σχέσεων που χαρακτηρίζει τον τύπο λειτουργίας και άλλων πολιτικών συστημάτων με σχετικά αντίστοιχες προς τις ελληνικές, κοινωνικές δομές (72). Αν και στα βασικά του χαρακτηριστικά, αυτό το σύστημα δεν εθίγη ούτε μετά την πολιτειακή τομή του 1974, η φιλελευθεροποίηση του γενικότερου πολιτικού βίου, επέτρεψε στους αγρότες να διαπραγματεύονται την

ψήφο τους, χωρίς τους άμεσους καταναγκασμούς του παρελθόντος. Η ουσιαστική νομιμοποίηση των αντιπολιτευομένων κομμάτων, επέτρεψε να μην συνδέεται πλέον η εκδήλωση της αντικυβερνητικής διαφωνίας, με την κοινωνική και οικονομική περιθωριοποίηση όσων την εξέφεραν. Με την σειρά τους αυτές οι εξελίξεις ευαισθητοποίησαν τις αντιδράσεις των κυβερνώντων -και όχι μόνον- κομμάτων, έναντι των αγροτικών διεκδικήσεων. Αναγνωρίσθηκε, αυτό που από αρκετές δεκαετίες έχει οδηγήσει και άλλες αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, σε ένα ιδιότυπο φιλοαγροτικό λαϊκισμό (73), **εκμεταλλεζόμενοι** οι αγρότες αποτελούν ένα σημαντικό και μάλλον συντηρητικό ως προς τις πολιτικές του εκδηλώσεις, τμήμα του εκλογικού σώματος. Στα πλαίσια αυτής της γενικότερης στροφής, θα πρέπει να συνεκτιμηθούν οι αυξήσεις των εισοδηματικών ενισχύσεων και των επιδοτήσεων τιμών, οι δανειοληπτικές διευκολύνσεις, οι ασφαλιστικές παροχές, οι παρεμβάσεις στην εμπορία των προϊόντων, με την αντίστοιχη μείωση του ρόλου των μεσαζόντων και βεβαίως οι φοροαπαλλαγές (74). Έτσι δημιουργήθηκε ένα νέο πλαίσιο κρατικής παρέμβασης που συγκριτικά με το παρελθόν απέβη αναμφιβόλως προς όφελος των αγροτών. Βεβαίως επρόκειτο για ένα εκσυγχρονιστικό-αναπτυξιακό πλαίσιο που ευνοούσε κυρίως εκείνες της γεωγραφικές ενότητες π.χ. πεδινές, όπου ήδη είχαν από την προηγούμενη περίοδο εκτελεσθεί έργα υποδομής. Αλλά και οι προβληματικές π.χ. ορεινές ενότητες έτυχαν προσοχής, με συμπληρωματικά μέτρα κοινωνικών παροχών, έτσι ώστε τουλάχιστον να συγκρατούν τον εναπομένοντα, μετά τις μεγάλες αγροτικές εξόδους των ετών 1950

και 1960-1970, πληθυσμό τους.

Η Ανθήλη ανήκει στις κοινότητες των ευνοημένων γεωγραφικών ενοτήτων, καθώς μάλιστα διέθετε ήδη μια σημαντική παραγωγική υποδομή. Κατά τη συζητούμενη πολιτική τομή του 1974, η κοινότητα είχε προωθήσει σημαντικά τα εγγειοβελτιωτικά έργα και επιλύσει βασικά εγγειοδιαρθρωτικά προβλήματα. Η ορυζοκαλλιέργεια μέσα στην ενλόγω ευνοϊκή συγκυρία επέτρεπε στα αγροτικά νοικοκυριά, όχι μόνο να εξωφλούν, για πρώτη φορά μετά την ίδρυση του ΑΣΕΒ, τις υποχρεώσεις τους προς αυτόν αλλά και να πραγματοποιούν σημαντικές επενδύσεις αρχικά σε αποθήκες και στη συνέχεια σε γεωργικά μηχανήματα και κατοικίες (βλ. αναλυτικά κεφάλαιο τρίτο).

Την σταδιακή εγκατάσταση ενός θετικότερου πλαισίου αγροτικής πολιτικής, ακολούθησε η επέκταση των υφισταμένων ή αναζήτηση δυναμικότερων κλάδων παραγωγής. Ο κρατικός Οργανισμός Βάμβακος προώθησε από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 νέα υβρίδια υψηλών αποδόσεων στην περιοχή. Το βαμβάκι, μια πλήρως εμπορευματοποιημένη καλλιέργεια απαιτούσε, όπως έχει ήδη δειχθεί, περισσότερη εργασία από την όρυζα προσφέροντας συγχρόνως μεγαλύτερες δυνατότητες εκμηχάνισης. Καθώς η εκτός αγροτικού νοικοκυριού προσφερομένη εργασία δεν ήταν όσο κατά το παρελθόν φτηνή, δεδομένου ότι οι ευκαιρίες απασχόλησης εκτός του γεωργικού τομέα ήταν σημαντικά αυξημένες (75), η επιλογή του βάμβακος συνδέονταν άμεσα με την εξασφάλιση (αγορά ή ενοικίαση) του αναγκαίου μηχανικού εξοπλισμού. Στο κρίσιμο ζήτημα της δανειοληπτικής φερεγγυότητας για την αγορά αυτού του

εξοπλισμού, το κριτήριο του μεγέθους της γαιοκτησίας που υιοθέτησε η κρατική αγροτική τράπεζα, ευνοούσε εξ ορισμού όσους το εκπληρούσαν. Στην περίπτωση της Ανθήλης, αυτοί ήσαν κυρίως οι ήδη ευνοημένοι ιδιοκτήτες από την ρύθμιση του γαιοκτησιακού καθεστώτος και οι οποίοι κατά συνέπεια, με την επέκταση της βαμβακοκαλλιέργειας διευρύνουν προς όφελος τους τις υφιστάμενες ανισότητες. Στα 1978 ο κλάδος της βαμβακοκαλλιέργειας τίθεται επικεφαλής των υπολοίπων στην περιοχή, περιορίζοντας την ορυζοκαλλιέργεια σε συμπληρωματικό ρόλο (76).

Μετά την πλήρη ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η βαμβακοκαλλιέργεια οριστικοποιεί την πρώτη θέση της στην περιοχή έρευνας. Οι λόγοι έχουν ήδη αναλυθεί στο σχετικό (τρίτο) κεφάλαιο. Οι υψηλές Κοινοτικές επιδοτήσεις των απολαμβανομένων από τους παραγωγούς τιμών, η έντονη κρατική παρέμβαση στη συγκέντρωση του προϊόντος, συνδυάζονται με τις επιδοτήσεις της αγοράς, των απαιτούμενων τεχνολογικών εισροών και ιδιαίτερα των πανάκριβων συλλεκτικών μηχανών. Ειδικότερα για την αγορά των τελευταίων τα οικονομικώς ευρωστότερα νοικοκυριά, επωφελοόμενα της σχετικής Κοινοτικής οδηγίας για τις "ομάδες καλλιεργητών" (77), συγκροτούν αυτές με τη βοήθεια και ασθενέστερων νοικοκυριών στη βάση κυρίως των συγγενικών τους δεσμών. Η εξέλιξη αυτή διανοίγει, όπως φαίνεται και στο σχετικό (τέταρτο) κεφάλαιο, μια αξιόλογη νέα επιχειρηματική δραστηριότητα. Οι βαμβακοσυλλεκτικές ενοικιάζονται, συνήθως με μισθωτούς χειριστές, για την συλλογή του προϊόντος τρίτων καλλιεργητών, αποφέροντας ένα σημαντικό "εξωγεωργικό" εισόδημα

στους ιδιοκτήτες τους.

Από τα παραπάνω, διευκρινίζονται οι λόγοι προώθησης της βαμβακοκαλλιέργειας, ιδιαίτερα όταν ο κυριώτερος περιοριστικός παράγοντας ανάπτυξης της, δηλαδή το μέγεθος του κλήρου ξεπεράστηκε με την κινητοποίηση του μηχανισμού της ενοικίασης γαιών. Ο μηχανισμός αυτός, όπως αναλύθηκε ήδη, (βλ. σχετ. κεφάλαιο τρίτο παρόντος) επέτρεψε κυρίως στις μεσαιές αλλά και στην μεγαλύτερη κλάση εκμεταλλεύσεων, να εκλογικεύσουν την αγορά και χρήση του απαιτούμενου τεχνολογικού εξοπλισμού για την ενλόγω καλλιέργεια. Η επέκταση και επικράτηση της βαμβακοκαλλιέργειας μετά το 1978 και ιδιαίτερα στην περίοδο 1982-1985, συνοδεύτηκε από την δραματική αύξηση του αριθμού ελκυστήρων αλλά και της συνολικής διαθέσιμης ιπποδύναμης στην κοινότητα. Ανάλογες φυσικά υπήρξαν και οι εξελίξεις στην αγορά των υπολοίπων εισροών (λιπάσματα, φυτοφάρμακα κ.ά.). Σημαντική υπήρξε επ'αυτού η συμβολή των βραχυπροθέσμων καλλιεργητικών δανείων που η ΑΤΕ διαθέτει μέσω του Γεωργικού Πιστωτικού Συνεταιρισμού Ανθήλης σ'όλους τους παραγωγούς-μέλη του, ανάλογα με την καλλιεργούμενη από τους τελευταίους έκταση (78).

Συμπερασματικά, είναι σαφές ότι ο τύπος της κρατικής παρέμβασης τροποποιείται ποιοτικά και ποσοτικά στην εξεταζόμενη περίοδο έναντι της προηγούμενης. Η πολιτική που ασκείται στοιχεύει πρωτίστως στην επιτάχυνση του εκσυγχρονισμού και την εντατικοποίηση της παραγωγής. Η ολοκλήρωση των έργων υποδομής και του αναδάσμου, η παραγραφή των χρεών του ΤΟΕΒ, η αύξηση των τιμών των βασικών κλάδων παραγωγής, η ενίσχυση της

αγοράς τεχνολογικών εισροών, οι πιστοδοτικές διευκολύνσεις κτλ. συνέθεσαν ένα νέο πλαίσιο αγροτικής πολιτικής αναδεικνύοντας τον παραγωγικό ρόλο του κράτους. Εθνικές πολιτικές εξελίξεις όπως η κατοχύρωση της δημοκρατικής ομαλότητας και η ένταξη στην ΕΟΚ, επηρέασαν την διαμόρφωση αυτής της νέας αγροτικής πολιτικής προσφέροντας τις θεσμικές εγγυήσεις και τις λειτουργικές δυνατότητες μιας οργανικής σχέσης του αγρότη ως παραγωγού αλλά και πολίτη με το κράτος. Ωστόσο στο τέλος της επισκοπούμενης περιόδου, θα πρέπει να συνυπολογισθούν δύο παρατηρήσεις που προέκυψαν από την παρούσα έρευνα. Η πρώτη αφορά την διεύρυνση, των υφισταμένων ήδη από την προηγούμενη περίοδο, ανισοτήτων όσον αφορά το μέγεθος της γαιοκτησίας (βλ. σχετ. κεφάλαιο τρίτο παρόντος). Η δεύτερη έχει σχέση με την σημαντική διαφοροποίηση, πάλι προς όφελος των μεγαλύτερων γαιοκτησιών, του πραγματοποιούμενου γεωργικού εισοδήματος (βλ. σχετ. κεφάλαιο τέταρτο παρόντος), έστω και αν οι τελευταίες δεν φαίνεται να έχουν περάσει το "κατώφλι" μετατροπής τους σε σύγχρονες μονάδες επιχειρηματικού τύπου. Και οι δύο αυτές παρατηρήσεις συνομολογούν την καχεξία αν όχι ανυπαρξία της συλλογικής και οργανωμένης διεκδίκησης εκ μέρους των αγροτών των συμφερόντων τους έτσι ώστε να αποβεί θετικό για το σύνολο της τοπικής κοινωνίας, το νέο πλαίσιο αγροτικής πολιτικής και εκσυγχρονισμού. Παρόλαυτα, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι προαναφερθείσες "εθνικές πολιτικές εξελίξεις" περιέχουν εν δυνάμει και την άρση των σημερινών αδυναμιών, με την έννοια της πολιτικής και κοινωνικής συμμετοχής και εκπροσώπησης των

αγροτών, με σύγχρονους όρους. Πρόκειται για δυνατότητες που δεν θα συνέφερε να μείνουν ανεκμετάλλευτες, σε ένα αυξανόμενα ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον για την ούτως ή άλλως μικρή οικογενειακή εκμετάλλευση της ελληνικής υπαίθρου, που δεν φαίνεται να παραχωρεί εύκολα τη θέση της σε αντίστοιχες -και- μεγαλύτερες μονάδες επιχειρηματικού τύπου.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Βλ. σχετ. την αναλυτική έκθεση των δημογραφικών εξελίξεων της κοινότητας στο δεύτερο κεφάλαιο του παρόντος.
2. Βλ. σχετ. την αναλυτική έκθεση του οικολογικού μετασχηματισμού της κοινότητας στο τρίτο κεφάλαιο του παρόντος.
3. Βλ. σχετ. Ν. Πουланτζά, Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, Θεμέλιο, 1982 α': 56-58, και P. Corrigan και συν., The State as ... ο.π.
4. Με το Β.Δ. της 29.8.1912 "περί αναγνώρισεως των δήμων και κοινοτήτων του Νομού Φθιώτιδος και Φωκίδος (Φ.Ε.Κ. 261/Α' της 31.8.1912) αναγνωρίσθηκαν για το Νομό 1 δήμος (Λαμιέων) και 123 κοινότητες.
5. Η επί των τοπωνυμιών επιτροπή δια του Δ.9.9.1927 Φ.Ε.Κ. Α 206/1927, έδωσε στον οικισμό το όνομα Ανθήλη. Η κοινότητα υπάγεται διοικητικά στην επαρχία Φθιώτιδας.
6. Κ.Α. Ζησόπουλος, ό.π. : 12.
7. Θ. Κ. Σπεράντσας, Τα περιωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιλίδη, Επιμέλεια Αρχιμανδρίτη Φιλάρετου Βιτάλη, Αθήναι, 1978 : 56.
8. Ι. Γ. Βορτσέλλα, Φθιώτις η προς του Νότου του Οθρυσος. Απάνθισμα Ιστορικών και Γεωργικών Ειδήσεων, Από των αρχαιοτάτων γνώσεων μέχρι των καθ' ημάς. Αθήνα 1907 : 458. Οι πληροφορίες του Βορτσέλλα προέρχονται από τον περιηγητή Πουκεβίλ που πέρασε από την περιοχή στα 1810. Ωστόσο ο επίσης

περιηγητής Leake (βλ. σχετ. δεύτερο κεφάλαιο παρόντος, σημειώνει μεταξύ 1802 και περίπου 1820 την "Emir-bey" αλλά και την Anthela, πλησίον των Θερμοκυλών, όπως άλλωστε και ο Ρήγας Βελεστιλνής ως "Ανθέλλη" στην Μεγάλη Χάρτα του 1796. Η τελευταία, 7 χιλιόμετρα από την σημερινή θέση, στις υπώρειες του Καλλιδρόμου, θεωρείται πιθανή έδρα των αρχαίων αμφικτονιών.

9. Απόγονοι της οικογένειας Διαμαντή, είναι γεωργοί και στη σημερινή κοινότητα.
10. Το πωλητήριο συμφωνητικό έχει ως εξής (αντιγραφή πρωτοτύπου):
"Δια του παρόντος πωλητηρίου εγγράφου ομολογούμεν οι υπογεγραμμένοι Μουσταφάμπεϊζαδές, και Ιζέτμπεϊζαδές ότι οικεία βουλή και θέλησει επώλησαμεν τα κτήματά μας και τα δύω μας μερίδια της Αλαμάνας και ημέρμπεη (το τρίτον το οποίον εξουσιάζει ο αποθανόν Χαλήμπεϊζαδές) με όλα τα εκείσε οσπιτότοποι, αλωνώτοποι και εις ημέρμπεη τα δύω τρίτα του πήργου και μαγαζή με τα γνωστά και παλαιά οροθέσια τους και λοιπά δικαιώματα ανήκοντα εις αυτά καθώς και με το χειμαδιόν τους (εξόν το χάνι της Αλαμάνας με τον τόπον οπού επώλησεν ο Μουσταφάμπεης του Δημολιούλα κατά το πωλητήριον έγγραφον οπού του έχει δωθή έτι του Ιδίου Κ. Δήμο Λιούλια του έχωμεν πώληση επάνω από το χάνι μερικόν τόπον καθώς διαλαμβάνει το πωλητήριον μας οπού του έχωμεν δοσμένον, όλα ταύτα τα δύω μερίδιά μας, σήμερα με ελευθέραν θέλησιν μας, και απαραβίαστον γνώμην επώλησαμεν προς τους Κυρίση Χρήστον και Ηλίαν Ιωάννου Τζαλλέ και

Παντελήν και Κωνσταντίνον Π. Τζαλλέ, δια γρόσια χιλιάδες εκατό αριθ. : 100.000 : τα οποία σήμερον ελάβαμεν σώα και ανελλειπεί.

Τα ειρημένα κτήματά μας δια να είναι αφιλονείκιτα Ιδιοκτησίαν μας τους τα παραχωρώμεν ελεύθερα από κάθε είδος υποθήκης και εθνικού τινός δικαιώματος, και οποιονδήποτε άλλων υποχρεώσεων καθώς και από κάθε λογής δικαιωματα πηγάζοντα από κληρονομήαν, όθεν εγγυούμεθα εις τους διαλειφθέντας Κυρίους Χρήστον και Ηλίαν Ιωάννου Τζάλλε και Παντελήν και Κωνσταντίνου Π. Τζάλλε, δια όλα αυτά καθώς και δια την ολοκληρίαν των αυτού δύο μεριδίων κτημάτων μας κατά τα παλαιά συνορά των, χωρίς να είναι κανένα μέρος φιλονεικούμενον, αλλ' ούτε να ανήκη το παραμικρόν εις δημόσιον δικαίωμα.

Τα οροθέσια δε των ειρημένων κτημάτων σήμερον κατεγράφησαν εις ξεχωριστόν έγγραφον, και κατ' εκείνον τους τα παραχωρώμεν όθεν από σήμερον και εις το εξής μένου καθαρά ιδιοκτησίαι των να τα μεταχειρισθώσιν ως θέλουν και βούλονται ημείς δε και οι κληρονόμοι μας εις το εξής αποξενούμεθα καταπάντα και δια πάντα, ούτως εσυμφωνήσαμεν και τα δύο με ευχαρίστησιν και έγινε το παρόν έγγραφον μας ενώπιον των αξιοπίστων μαρτύρων, δια να μην δυνηθή κανένας από τα δύο μέρη να ανατρέψουν την αυτήν συμφωνήαν επιθυμία προφάσει παρ εμάς δε εσφραγίσθη με τας Ιδίας μας σφραγίδας, δια να έχη το κύρος και την Ισχύν εν παντί καιρώ και τόπω δικαιοσύνης, τη : 15 Δεκεμβρίου 1833.

Χασάν Χιλαδιώτης μαρτυρώ	Μουσταφάμπεϊ Ζαϊδές
Γιονούς μπέης Πρεμετλής, μαρτυρώ	(Τ.Σ.)
οσμάν αγάς τουρνοβίτης μαρτυρώ	Ιζέμπεϊ Ζαϊδές
Μουτερίζ Ζαϊδέ χασάν εφέντης μαρτυρώ	(Τ.Σ.)
Ιωάννης Γκόγκα μαρτυρώ	
Θεμελής φαρδή μαρτυρώ	

Το ως άνω συμφωνητικό επικυρώθηκε από το Ειρηνοδικείο Λαμίας στις 28.8.1835. Στον ειρηνοδίκη Λαμίας Βασίλειον Δ. Περραιβόν παρουσιάσθηκε ο Κωνσταντίνος Π. Τζάλλης και ζήτησε εκ μέρους και των άλλων συνιδιοκτητών την επικύρωση του πωλητηρίου συμφωνητικού. Ο Ειρηνοδίκης που έκανε και χρέη συμβουλευογράφου το επεκύρωσε και κατεχώρησε εις το πρώτο βιβλίο του Ειρηνοδικείου Λαμίας υπ' αύξοντα αριθμού 16.

11. Βλ. Κ.Α. Ζησόπουλο, ό.π.:26. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κ. Δ. Καραβίδας στα Αγροτικά, ό.π.:114, περιγράφει κατ' αναλογία την τυπική μορφή του δημητριακού τσιφλικιού : "χαμηλαί καλύβαι από χώμα, συγκεντρωμένοι παρά τον διώροφον πύργον ή κονάκι του ιδιοκτήτου, συσπειρωμένοι εις έδαφος χαμηλότερον, ώστε να είναι υποχείριαι υπό την εποπτείαν του τσιφλικούχου".
12. Η επικύρωση του συμφωνητικού αγοραπωλησίας έγινε ενώπιον του Ειρηνοδικείου Λαμίας στα 1835 παρουσία μόνον του Κωνσταντίνου Τζάλλη καθώς ο αδελφός και οι δύο εξάδελφοι του είχαν επανέλθει στην Αυστρία. Η καθυστέρηση της επικύρωσης οφείλεται μάλλον στην αδυναμία κατοχύρωσης της δικαιοπραξίας κατά την μεταβατική περίοδο που ακολούθησε την αναχώρηση των

Οθωμανών και την εγκατάσταση των αρμοδίων διοικητικών αρχών. Ο Χρήστος Τσάλλης κατά την επιστροφή του στην Ελλάδα απεβίωσε αφήνοντας τα τέκνα του Ηρακλή, Ελένη (Πέτρου), Ειρήνη (Σίδου) και Κλεοπάτρα (Αντωνιάδου). Ο Ηρακλής (1840-1912) ήταν γεωπόνος και πολιτεύθηκε στη Φθιώτιδα με το κόμμα του Χ. Τρικούπη. Εκλέχτηκε βουλευτής τέσσερις φορές και διέθετε διώροφη κατοικία στην Ανθήλη. Υπήρξε το μόνο μέλος της οικογένειας που ζούσε στην Φθιώτιδα μεταξύ Ιμίρμπεη και Λαμίας. Στη σημερινή τοποθεσία "περιβόλι" (ανατολικά του διέρχεται η εθνική οδός) είχε εγκαταστήσει πρότυπο αρδευόμενο οπωρώνα 40 στρεμμάτων που αποτελεί πια - εγκαταλελειμένος- κοινοτική ιδιοκτησία. Η αδελφή του Ηρακλή, σύζυγος Αντωνιάδη απέκτησε την Μαρία σύζυγο του Κωνσταντίνου Τρικούπη ενισχύοντας τις σχέσεις των Τσάλληδων με την πολιτική οικογένεια. Ενα από τα δύο τέκνα της Μαρίας, η Δωροθέα νυμφεύθηκε τον γεωπόνο και πολιτικό Φαίδρο Βάμβα. Η γαιοκτησία Κλεοπάτρας Τσάλλη είναι ακόμα γνωστή σαν "χωράφια του Βάμβα". Σήμερα οι απόγονοι Τσάλλη δεν ζουν στη Φθιώτιδα. Τελευταίος, μέχρι το 1971 ζούσε ο Κωνσταντίνος Τσάλλης στην Λαμία. Απόγονος της οικογένειας που απόκτησε από τον Μπέη Νεάνι και την έκταση που αποτελεί σήμερα τη διοικητική περιφέρεια κοινότητας Καστρίου (βλ. Αγροτική Φωνή 30.9.1974), κληροδότησε 300 περίπου στρέμματα στην αδελφή του, χήρα του επίσης πολιτικού Αστερίου. Η ιστορία της οικογένειας Τσάλλη, χρόνια μετά την αποχώρηση της από την περιοχή διατηρείται στα τοπωνύμια των πρώην ιδιοκτησιών τους

: "Τσάλλη", "Παντελή", "Ηρακλή", "Αξελού", "Παπακώστα", "Ζέρμα", "Λάππα", "Βάμβα". Η σχέση των οικογενειών Τσάλλη και Τρικούπη είναι οπωσδήποτε ενδιαφέρουσα. Η πολιτική προστασίας των αγροτικών προϊόντων που υιοθέτησε στην δεκαετία του 1880 ο Τρικούπης, ερχόταν σε αντίθεση με την πολιτική ελεύθερου εμπορίου του Κουμουνδούρου στα 1839-1867. Όμως η προστατευτική πολιτική του Τρικούπη δεν υπαγορεύτηκε από την αντίθεση του στη βιομηχανική ανάπτυξη αλλά ως αποτέλεσμα τριών βασικών παραγόντων : της προσάρτησης της Θεσσαλίας, ενός από τους μεγαλύτερους σιτοβολώνες των Βαλκανίων, στην Ελλάδα, της μεγάλης αγροτικής ύφεσης του 1870-1880 και του οξύτατου προβλήματος ξένου συναλλάγματος που αντιμετώπιζε η χώρα με συνέπεια να μην αντέχει τα έξοδα αγοράς δημητριακών. Βλ. σχ. Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909, Εξάντας 1977 : 85-88.

13. Ως γνωστόν η μεγάλη γαιοκτησία αποτελούσε εξαίρεση στην ελληνική αγροτική δομή. Συγκεντρώθηκε στο βόρειο τμήμα των ελευθερουμένων περιοχών και ειδικότερα στην Αττική, της Φθιώτιδας και την Εύβοια, που εξακολουθούσαν να κατέχονται από τους Τούρκους και μετά το τέλος των πολεμικών επιχειρήσεων. Σε αντίθεση με τα τουρκοκρατούμενα εδάφη της υπόλοιπης Ελλάδας που πέρασαν κατευθείαν στην ιδιοκτησία του κράτους, τα εν λόγω εδάφη σύμφωνα με τις διατάξεις του πρωτοκόλλου του Λονδίνου, παρέμειναν ιδιοκτησία των κατόχων τους. Αργότερα οι τελευταίοι τα πούλησαν και εγκατέλειψαν τη χώρα.

Αγοραστές ήταν Έλληνες του εξωτερικού. Συνεπώς τα απαιτούμενα κεφάλαια για την αγορά δεν προέρχονταν από την εγχώρια συσσώρευση αλλά την άμεση μεταβίβασή τους από την ελληνική αστική τάξη του εξωτερικού. Είναι εξαίλου αξιοσημείωτο ότι η αναγνώριση των δικαιωμάτων των Τούρκων ιδιοκτητών στην περιοχή, καθώς και η ακολουθήσασα δημιουργία των πρώτων μεγάλων ιδιοκτησιών ήταν αποτέλεσμα πίεσης της Μ. Βρετανίας. Βλ. σχ. Κ. Τσουκαλά, ό.π. : 78-84.

14. Η παρατήρηση ανήκει στον Πισκατόρου, φιλέλληνα και αργότερα πρέσβη της Γαλλίας στην Αθήνα και περιέχεται στο Ι. Χ. Πούλου, Πολιτικά της Στερεάς Ελλάδος επί Οθωνος. Επετηρίδα της Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών Β', 1969 : 27-66.
15. Βλ. σχ. Β. Φίλια. Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα, Αθήνα, 1974 και Π. Αγιάνογλου, Το Πέρασμα από την Φεουδαρχία στον Καπιταλισμό στην Ελλάδα : Η Πρωταρχική Συσσώρευση του Κεφαλαίου, Διδακτορική Διατριβή, Πανεστήμιο του Λονδίνου, Αθήνα.
16. Βλ. σχ. Β. Κρεμμυδά, Συγκυρία και Εμπόριο στην Προεπαναστατική Πελοπόννησο (1793-1821), Θεμέλιο.
17. Βλ. σχ. το κλασικό έργο του Η. Inalcik, The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Ecomomy. Collected Studies. Valorium Reprints, London, 1978 : 53-125.
18. Βλ. σχ. Μ. Π. Τσουλουβή, Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής. Εξάντας, 1987 : 211-212.
19. Από εκτιμήσεις του Δ. Στεφανίδη προκύπτει ότι η μεγάλη έγγειος ιδιοκτησία στην παλαιά Ελλάδα ήταν σημαντική μόνο

- στην περιοχή της Στερεάς (μαζί με την Εύβοια 900.000 στρ.). Εξάλλου ο μέσος όρος δεν φαίνεται να υπερβαίνει τα 500 στρ. Και σ' αυτή βέβαια την περίπτωση οι εγκαθιδρυόμενες κοινωνικές σχέσεις διαφέρουν από τις αντίστοιχες της "νανώδους" ιδιοκτησίας των 20 στρ. και κάτω που κυριαρχούσε. Βλ. σχετ. Κ. Τσουκαλά, ό.π. : 78-84.
20. Βλ. σχ. Α.Σιδέρη, Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετία, 1933 : 176-191 και Δ. Στεφανίδη, Αγροτική Πολιτική 1948 Α' : 448.
21. Βλ. σχετ. Κ. Δ. Καραβίδα, ό.π. : 121-122.
22. Β. Παναγιωτόπουλος, Γαστούνη-Βόστιτσα : Δύο ανταγωνιστικά πρότυπα αγροτικής ανάπτυξης στην Προεπαναστατική Πελοπόννησο, Αμητός, 1984 : 362 (ανάτυπο).
23. Βλ. σχετ. Κ. Δ. Καραβίδα, ό.π.
24. Οι περισσότεροι μεγαλογαιοκτήμονες αυτού του τύπου δεν έμεναν συνήθως στις ιδιοκτησίες τους, δεν είχαν την άμεση εποπτεία της εκμετάλλευσης και η οικονομική τους νοοτροπία δεν απείχε πολύ, σύμφωνα με τον Γ. Δερτιλή, ό.π.: 92, από την κυρίαρχη "μεταπρατική" ιδεολογία. Σύμφωνα με τον τελευταίο, οι γαιοκτήμονες κυρίως επεδίωξαν να ηγεμονεύσουν εντός της αστικής τάξης εκπροσωπώντας το χρηματιστικό τμήμα της.
25. Κ. Τσουκαλά, ό.π. : 103-104.
26. Για την έλευση των Ηπειρωτών κατά το διάστημα 1850-1859 βλέπε σχετ. Δ. Η. Νάτσιου, Ηπειρώται αποκτήσαντες

Ελληνικής Ιθαγένειαν εις την Λαμίαν 1850-1859, Ηπειρωτική Εστία, 3, 1977 (ανάτυπο). Αναφέρεται στην ελληνική ιθαγένεια που ακόκτησαν στα 1850-59 Έλληνες εξ Ηπείρου, Μακεδονίας, Θεσσαλίας και άλλες υπό τους Οθωμανούς περιοχές, ειδικότερα για την Ιμίρμπεη περίπου στα 1849. Επίσης βλ. σχετ. με τη συμβολή του Δρόσου Μανσόλα Κ. Α. Ζησόπουλο, ό.π. : 13-14.

27. Σ. Ασδραχά, Εισαγωγικό σημείωμα : Προβλήματα Οικονομικής Ιστορίας της Τουρκοκρατίας, στο Η Οικονομική Δομή των Βαλκανίων Χωρών (15ος-19ος αιώνας). Μέλισσα, 1979 : 25-26.
28. Χ. Ν. Καραγεωργίου. Η ιστορία των τσιφλικιών της Φθιώτιδας και οι αγώνες των αγροτών. Λαμία, 1959 : 29-32.
29. Βλ. σχετ. Αγροτική Φωνή, 30.9.1974.
30. Οι "κουτσόβλαχοι" αποκαλούσαν τους λοιπούς κατοίκους της περιοχής -κυρίως εκ Θεσσαλίας- "χωριάτες" αποφεύγοντας τις κοινωνικές σχέσεις μαζί τους και ιδιαιτέρως τη σύναψη γάμων. Ο πρώτος μικτός γάμος δεν έγινε παρά στις αρχές του 20ου αιώνα. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι στο -ακόμα και σήμερα- μεγάλο πανηγύρι του Αγίου Νικολάου του Νέου (9 Μαΐου) που εορτάζεται κυρίως στη Θεσσαλία, οι "κουτσόβλαχοι" ήσαν απλοί θεατές. Οι διακρίσεις εξέλειπαν σταδιακά μετά το 1940. Βλ. σχετ. Κ. Α. Ζησόπουλο, ό.π. : 34.
31. Βλ. σχετ. αναλυτική αναφορά στο τρίτο κεφάλαιο παρόντος.
32. Βλ. σχετ. Σ. Λ. Μπρέκη, Το 1848 στην Ελλάδα, Διδακτορική διατριβή, 1984 : 111-113, 115.

33. Το μέσο επιτόκιο κατά νομό εκυμαίνεται από 28% (κατώτατο) για την Αττική και Βοιωτία έως 65% (ανώτατο) για την Μεσσηνία. Βλ. σχετ. Π. Πιζάνια. Η αγροτική παραγωγή στον ελληνικό 19ο αιώνα : σχέσεις και εισοδήματα, Τα Ιστορικά, 2 (3), 1985: 149-168. Για το πρόβλημα της τοκογλυφίας στη Φθιώτιδα κατά τον μεσοπόλεμο βλ. σχετ. επιστολή Λαμπαδιάρη στην Επαρχία 19.12.1928, όταν το επιτόκιο υπολογίζεται σε 25%, "τα 15% θα αφαιρεθούν από τα δανεικά που θα πάρεις και τα άλλα 10% αναγράφονται εις το γραμμάτιον της οφειλής σου". Βλ. Επαρχία 4.5.1929.
34. Οι αγωγές του ελληνικού δημόσιου "προς απόκρουσιν των γενομένων καταπατήσεων των ιδιοκτητών αυτού εκτάσεων" ενώπιον του Πρωτοδικείου Λαμίας κατά τα έτη 1903-1905 αφορούσαν συνολικώς 7.864 στρέμματα και εστρέφοντο κατά Π. Αξελού, Ν. και Ε. Τσάλλη, Ο. Κρίτσα, Η. Τσάλλη, Ε. Πέτρου, Α. και Α. Σχοινά, Κ. Αντωνιάδου και Μ. Παπακώστα. Ανάλογες ήταν οι διεκδικήσεις και στην γειτονική Σαραμουσακλή (σήμερα Ροδίτσα) εκ μέρους των "μικρογεωργών", εναντίον των μεγαλοκτηματιών Αρθανίδη και Καϊλάνη που τους οδήγησαν στο Πρωτοδικείο Λαμίας. Την υπόθεση κέρδισαν τελικώς οι πρώτοι στα 1920. Μέχρι τότε από το κτηματολόγιο που κατείχε ο κτηματίας Κ. Μακρής, φαίνεται ότι η πρώτη διανομή γης έγινε στις 20.9.1834 σε 40 δικαιούχους και στη συνέχεια στις 5.4.1844.
35. Ενδεικτικές αυτού του κλίματος είναι οι παρατηρήσεις του Γ. Δερτιλή, ό.π. 92: 97, 115-122 : "... η αστική τάξη δεν

είχε ανάγκη να στερήσει τους γαιοκτήμονες από την οικονομική τους δύναμη, γιατί αυτή η δύναμη όχι μόνο δεν ήταν ανταγωνική, αλλ' ήταν συχνά και συμπληρωματική προς τα μεταπρακτικά οικονομικά συμφέροντα. Η μεσαία τάξη δεν είχε ακόμα αναπτύξει αξιόλογο βιομηχανικό τομέα ούτε είχε μακρόπνοη επιχειρηματική νοοτροπία. Δεν χρειαζόταν λοιπόν μια μεγάλη εσωτερική αγορά, η οποία μπορούσε να δημιουργηθεί μόνο με την προώθηση μιας σχετικής ευημερίας των αγροτών και ιδίως με την γεωργική μεταρρύθμιση. Όπως η μεσαία τάξη δεν ενδιαφερόταν να επιβάλλει την αγροτική μεταρρύθμιση στους γαιοκτήμονες, έτσι και εκείνοι δεν την πολέμησαν φανατικά, αν τουλάχιστον δεν κανείς την εξέλιξη του θέματος στην μακρόχρονη διάσταση του ... οι παλινωδίες των κομμάτων πάνω σ' αυτά τα προβλήματα ... δείχνουν ακριβώς αυτή την έλλειψη συνεπών και ισχυρών διενέξεων ανάμεσα στους γαιοκτήμονες και τους αστούς ... Στην Ελλάδα οι γαιοκτήμονες δεν επέμειναν πολύ να διατηρήσουν τον παλιό τους κυριαρχικό ρόλο στην ίδια μορφή". Η άνοδος στην εξουσία της φιλελεύθερης κυβέρνησης του Βενιζέλου μετά το 1909, επέτρεψε την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864 που προστάτευε την ακεραιότητα της μεγάλης γαιοκτησίας. Οι νέες ρυθμίσεις ευνοούσαν τους μικροιδιοκτήτες και ακτήμονες. Βλ. C. Tsoukalas, The Greek Tragedy, Penguin, 1969 : 28-40.

36. Κατόπιν έρευνας μας στο Συμβολαιογραφείο Αθανασίου (διαθέτει το πλήρες αρχείο του συμβολαιογράφου της

οικογένειας Τσάλλη, Α. Χατζίσκου) και στο Υποθηκοφυλακείο Λαμίας επεσημάνθησαν 19 πωλητήρια συμβόλαια μεταξύ των ετών 1913-1927.

37. Με την υπ. αριθ. 116103/1951 απόφαση του Υ. Γεωργίας διετέθησαν προς αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών, εκτάσεις θεωρούμενες δημόσιες περίπου 3.000 στρ. κείμενες μεταξύ Ανθήλης, Ροδίτσας και Μαλιακού κόλπου. Οι κληρονόμοι Τσάλλη διεκδίκησαν τμήμα αυτών των εκτάσεων, θεωρούντες ότι στο πρωτόκολλο οριστικού διαχωρισμού του αγροκτήματος, κατά την απαλλοτρίωση του 1932, δεν περιλαμβάνονταν η παραπάνω έκταση. Επικαλούνται μάλιστα στη σχετική αίτηση τους ενώπιον της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων Λαμίας της 17.12.1966, το "κεκυρωμένον αντίγραφο του υπ. αριθ. 4486/1848, διανεμητηρίου συμβολαίου του τότε Συμβολαιγράφου Λαμίας Αλεξάνδρου Χατζίσκου, δυνάμει του οποίου οι αγορασταί των ως άνω τσιφλικιών (εν. αδελφούς Τσάλλη), διένειμαν τας καλλιεργουμένας και ακαλλιεργήτους εκτάσεις εξ αλυπέδων - ...". Ισχυρίζονται ακόμη ότι στο 12.225/1927 πωλητήριο συμβόλαιο είχε προσαρτηθεί η υπ. αριθ. 26443/14.5.1927 απόφαση Υ. Γεωργίας, που επέτρεπε την πώληση των κηρυχθέντων ως απαλλοτριωτέων "καλλιεργήσιμων γαιών", όριο δε αυτών ορίζεται υφιστάμενο "ορόσημο εκ λίθων", που χωρίζει αυτές τις γαίες από τα επίδικα αλίπεδα της διεκδικητικής αγωγής. Αναφερόμενοι στο ίδιο συμβόλαιο, επισημαίνουν ότι οι αγοραστές - κάτοικοι Ανθήλης,

αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σεβασθούν τις μισθώσεις λειβαδιών όπου και τα επίδικα αλύπεδα. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η σημασία του διανεμητηρίου συμβολαίου 4486/1848 είναι κρίσιμη για τη διαλεύκανση της υπόθεσης. Ωστόσο όταν αναζητήθηκε, στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, το ενλόγω συμβόλαιο δεν υπήρχε ούτε στο Υποθηκοφυλακείο Λαμίας ούτε στο αρχείο Α. Χατζίσκου. Η "εξαφάνιση" του ενλόγω συμβολαίου, σύμφωνα με τη γνώμη αρμόδιων νομικών που ερωτήθηκαν σχετικά, ενδεχομένως δεν είναι άσχετη με την εγκυρότητα του ως αποδεικτικού τεκμηρίου των ορίων της απαλλοτριωτέας ή μη, γαιοκτησίας Τσαλλή. Οποσδήποτε εν όψει και των λοιπών δυσχερειών αποδείξεως των δικαιωμάτων τους, οι αντίδικοι οδηγήθηκαν σε συμβιβασμό το έτος 1966.

38. Βλ. Α. Σίδερη, ό.π. και Επαρχία 26.11.1932, 10.7.1934, 11.5.1935 και Αγροτική 7.9.1932.
39. Βλ. Κ. Βεργόπουλος, Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η Κοινωνική Ενσωμάτωση της Γεωργίας. Εξάντας, 1975: 173-179.
40. Οι δυσλειτουργικές, γραφειοκρατικές δημόσιες υπηρεσίες, ειδικά οι γεωργικές, περιγράφονται στον τοπικό τύπο: Επαρχία 20.4.1929, 29.3.1934, 1.6.1935, 11.1.1937. Η αποτυχία των συνεταιρισμών : Επαρχία 18.7.1929, 15.3.1934. Η έλλειψη ασφαλιστικής πολιτικής έναντι φυσικών καταστροφών της παραγωγής : Επαρχία 16.5.1928, 3.7.1928. Η ανεπάρκεια των χρηματοπιστωτικών μηχανισμών : Επαρχία 11.7.1931, 30.11.1935, 11.3.1936, Αγροτική 7.9.1932. Η τοκογλυφία : Επαρχία 19.12.1928, 4.5.1929 κ.ο.κ.

41. Σε υπόμνημα 225 ακτημόνων-κληρούχων προς τον πρωθυπουργό στα 1982, κατονομάζονται τρεις οικογένειες οι οποίες ενώ στα 1927 είχαν αγοράσει εξ αδιαιρέτου 110 στρ., μετά τον αναδασμό του 1972, κατείχαν 1500 περίπου στρ. εκ καταπατήσεων. Αλλά και στη διανομή γης της περιόδου 1931-34, στους ακτήμονες μοιράσθηκαν 1113 στρ., εκ των οποίων οι τελευταίοι απέκτησαν πραγματικά μόνο 666 στρ., ενώ τα υπόλοιπα περιήλθαν στον εν τω μεταξύ συσταθέντα Σύλλογο Αποκατάστασης Ακτημόνων Καλλιεργητών (Σ.Α.Α.Κ.). Παρομοίως στη διανομή γης του 1960 από τα 1765 στρ., οι ακτήμονες απέκτησαν πάλι μόνο 675 στρ. και τα υπόλοιπα ο Σ.Α.Α.Κ. Βλ. σχετ. αρχείο Σ.Α.Α.Κ. Ανθήλης.
42. Στην ενλόγω Εκθεση αναδεικνύεται η κρισιμότητα του έτους 1885 (βλ. σχετ. κεφάλαιο τρίτο) όταν : "αι χθαμαλαί εκτάσεις και αβαθή προσεχώθησαν εκ των φερτών υλών του ποταμού" για να διαπιστωθεί η αυθαιρεσία : "οι παρόχθιοι ιδιοκτήται τοποθέτησαν τα προς θάλασσαν όρια των και πάλιν εις την όχθην της θαλάσσης δήλον είναι ότι έπραττον τούτο όχι διανοία κυρίου αλλ' εν επιγνώσει ξένου πράγματος, ανήκοντος εις το Δημόσιον" και να επικαλεσθεί τη νομική διάσταση της αυθαιρεσίας : "αι όχθαι των ποταμών, λιμνών, θαλασσών κλπ. είναι πράγματι κοινά τοις πάσι -res communia omnium- και ως τέτοια εκτός συναλλαγής -extra commercio". Η ίδια Εκθεση θα αποδώσει συγκεκριμένες ευθύνες στο Δημόσιο για την τηρηθείσα πολιτική κατά τον αναδασμό του 1972 όταν : "ο ενλόγω αναδασμός του υπουργείου γεωργίας

εχώρησεν επί τη βάσει της κατεχομένης υφ' εκάστου των ιδιωτών εκτάσεως και ουχί των τυχόν επικαλουμένων τίτλων κυριότητος και λοιπών στοιχείων νομιμοποιήσεως...". αγνοώντας δηλαδή ότι : "από πολλών ετών υφίσταται εκκρεμοδικία μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και των αρχικών αγοραστών ... εις τρόπον ώστε η εκκαθάρισις της σοβαρωτάτης ταύτης κτηματικής υποθέσεως να εμφανίζη εις την πράξιν ζητήματα οικονομικού και κοινωνικού περιεχομένου ... εξ ετέρου δεν δύναται να παροραθῆ ἡ περίπτωσις σημαντικού αριθμοῦ ακτημόνων καλλιεργητῶν, οίτινες καιτοὶ τυχόντες παραχωρήσεως κληροτεμαχίων τῆς τάξεως των 29 περίπου στρ. ἕκαστος, ἐπιδιώκουν τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν των μέχρι τουλάχιστον (1) βιωσίμου κλήρου...", βλ. σχετ. Υπουργεῖα Γεωργίας καὶ Οικονομίας, Ἐκθεση Ἐπιτροπῆς Διαπιστώσεως καταπατήσεων ... ὁ.π.

43. Βλ. ενδεικτικὰ Κ. Griffin. The Political Economy of Agrarian Change, Macmillan, 1979 : 93-94.
44. E. M. Rogers καὶ F. F. Shoemaker, Communication of Innovations. A Cross-Cultural Approach, MacMillan, 1971: 19.
45. Βλ. αναλυτικὰ κεφάλαιο τρίτο.
46. Βλ. σχετ. Χ. Δ. Αναγνωστόπουλο, ὁ.π.
47. Βλ. σχετ. Α. Α. Φατούρου, "Πὼς κατασκευάζεται ἓνα ἐπίσημο πλαίσιο διεύθυνσης : Οἱ Ἡνωμένες Πολιτικὲς στὴν Ελλάδα, 1947-1948" στο Ἡ Ελλάδα στὴ δεκαετία 1940-1950. Ἐνα ἔθνος σε κρίση. Θεμέλιο, 1984 : 419-461.

48. Βλ. σχετ. Ν. Γ. Σβορώνου, Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας, Θεμέλιο, 1984 : 419-461.
49. Βλ. σχετ. Μ. Λυμπεράκη. Η Γιορτή του Ρυζιού. Αμερικανική Αποστολή Σχεδίου Μάρσαλλ, 1951.
50. Βλ. σχετ. P. Vandergeest, Commercialization and Commoditization : a Dialogue between Perspectives, Sociologia Ruralis XXVIII (1), 1988 : 7-29.
51. Για την αναλυτική έκθεση της κρατικής πολιτικής περί των εγγειοβελτιωτικών έργων και την θεσμική του οργάνωση, ιδιαίτερα για την περίοδο 1930-1957, την θεωρούμενη και ως "πειραματική" βλ. σχετ. Γ. Α. Σταματόπουλου, Εγγειοβελτιωτικά Έργα ... ο.π.
52. Ο βασικός αυτός νόμος τροποποιήθηκε με τους νόμους 6075/1934 και 531/1948, βλ. σχετ. Γ. Α. Σταματόπουλος, ό.π. : 71-75.
53. Το 1937 προγραμματίσθηκαν 53 εγγειοβελτιωτικά έργα εκ των οποίων αποπερατώθηκαν μόνο τα αντιπλημμυρικά του Αργολικού πεδίου, ό.π. : 102-103.
54. Ο.π. : 104-110.
55. Πρόκειται για τον Διευθυντή της ΔΥΚΥΓ, Γ. Παπαδόπουλο, που θεωρεί την ελληνική πολιτική ενδιάμεσο επιλογή μεταξύ του παραδείγματος των Η.Π.Α. (νομοθετική ρύθμιση) και εκείνου της Ιταλίας (νομοθετική ρύθμιση και διοικητική παρέμβαση) κατά την οργάνωση και λειτουργία των Α.Σ.Ε.Β. Βλ. σχετ. Γ. Α. Σταματόπουλου, ό.π. : 77-78.
56. Ο Α.Σ.Ε.Β. Ανθήλης συστήθηκε στις 24.6.1951 με την εκλογή

Διοικητικού Συμβουλίου από 57 παρόντες επί συνόλου 91 συνεταίρων. Παρίσαντο ο Νομάρχης Φθιώτιδας και αντιπρόσωπος της Αμερικανικής Αποστολής και του Υπουργείου Γεωργίας. Βλ. σχετ. Βιβλίο Αποφάσεων Γενικής Συνελεύσεως Α.Σ.Ε.Β. Ανθήλης Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης. Επρόκειτο για πρωτοβουλία της μειοψηφίας των αγροτών με κρατική υποστήριξη.

57. Οι Αναγκαστικοί Συνεταιρισμοί Εγγείων Βελτιώσεων μετασχηματίσθηκαν σε Τοπικούς Οργανισμούς Εγγείων Βελτιώσεων με το ν.δ. 3881/1958.
58. Η υιοθετηθείσα αναλογία ήταν : 1 ψήφος για έκταση 5-15 στρ., 2 ψήφοι για 15-30 στρ. 3 ψήφοι για 30-50 στρ. 4 ψήφοι για 50-100 στρ. και 5 ψήφοι για άνω των 100 στρ. γαιοκτησία. Βλ. Υπουργείο Γεωργίας, Υ.Ε.Β. Καταστατικόν Τ.Ο.Ε.Β., 1966 : 13 και (αναθεωρημένη έκδοση) 1980 : 11.
59. Βλ. σχετ. Β. Smith, Οι αρδευτικοί Οργανισμοί και Υδατική Νομοθεσία, ως παράγοντες δια μίαν σταθεράν Γεωργικήν εκμετάλλευσιν. Παγκόσμιον Συνέδριον Αρδεύσεων και Αποστραγγίσεων, Καλιφόρνια 1957 (πολυγραφημένο).
60. Βλ. σχετ. Βιβλίο Αποφάσεων ... ό.π., Πράξεις 9.3.1952.
61. Ο.π., Πράξεις 1.3.1953. Το οικονομικό πρόβλημα είναι τόσον οξύ, ώστε η γ. συνέλευση αποφασίζει το ποσόν των 107.023.250 δρχ. κατατεθειμένο στην Α.Τ.Ε. εξ εισπράξεων έναντι οφειλών, να μην μεταφερθεί στο λογαριασμό συμβάσεως 228 αλλά να χρησιμοποιηθεί υπό του ΑΣΕΒ για συντήρηση και λειτουργία του έργου.

62. Βλ. σχετ. Βιβλίον Αποφάσεων ... ό.π., Πράξεις 29.3.1952.
63. Τα ισχνά αποθεματικά του ΑΣΕΒ προέκυψαν από την εισφορά 1 οκάς αναποφλοιώτου ορύζης κατά στρέμμα (έτος 1952), ενώ για τα δικαιώματα αρδεύσεως-στραγγίσεως, κατεβαλοντο 140.000 δρ./στρέμμα σε δύο δόσεις. Βλ. σχετ. ό.π., Πράξεις 13.1.1952 και 23.3.1952.
64. Ο.π., Πράξεις 28.2.1954.
65. Ο.π., Πράξεις 4.3.1956.
66. Ο.π., Πράξεις 10.3.1957.
67. Ο.π., Πράξεις 23.3.1958.
68. Οι επιπτώσεις της νέας πολιτικής του 1958 υπήρξαν σημαντικές όχι μόνο για την αύξηση των αρδευομένων εκτάσεων κατά 38% περίπου, μέχρι την λήξη του α' πενταετούς προγράμματος. Σημαντικότερη υπήρξε η νομοθετική ρύθμιση, δια της οποίας επιλύθηκαν σοβαρά και χρονίζοντα προβλήματα σχεδιασμού, εκτέλεσης και διαχείρισης των εγγειοβελτιωτικών έργων. Έτσι (α) καθορίστηκαν οι αρμοδιότητες των Υπουργείων Γεωργίας, Συγκοινωνιών και Δημόσιων Έργων, (β) ενοποιήθηκαν οι απασχολούμενες με τα εγγειοβελτιωτικά έργα υπηρεσίες του Υπουργείου Γεωργίας εις ενιαία Υπηρεσία Εγγείων Βελτιώσεων (Υ.Ε.Β.), (γ) θεσπίσθηκε ενιαίο πρόγραμμα εκτελέσεως και χρηματοδοτήσεως (δ) καθιερώθηκε η ταξινόμηση των έργων (ε) συντάχθηκαν προδιαγραφές των φορέων εκτέλεσης, διοίκησης, συντήρησης και λειτουργίας των έργων (στ) ορίστηκαν οι κανόνες χρηματοδοτήσεων και αποπληρωμής (ζ) χαρακτηρίστηκαν τα

- εγγειοβελτιωτικά έργα ως κοινής ωφελείας. Βλ. σχετ. ανάλυση Γ. Α. Σταματοπούλου, ό.π. 108 : 134-142.
69. Βλ. σχετ. παρατηρήσεις του Προϊσταμένου ΔΥΚ Λαρίσης γεωπόνου Α. Μειμάρη, για τις απαράδεκτα χαμηλές τιμές της όρυζας που επιβάλλουν μείωση στο ύψος των καταβαλλομένων υπό των συνεταιριστών τελών χρήσεως του αρδευτικού έργου, Βιβλίου απαφάσεων ... ό.π. Πράξεις 13.2.1955 καθώς και αναλυτική αναφορά στο τρίτο κεφάλαιο του παρόντος.
70. Βλ. σχετ. Κ. Α. Ζησόπουλο, ό.π. : 49-52.
71. Για μια εξαιρετική ανάλυση της γένεσης και λειτουργίας των πελατεικών σχέσεων στην Ελλάδα, βλ. J. A. Petropoulos, Πολιτική Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1968, Α'.
72. Βλ. σχετ. P. Littlewood, Patrons or Bigshots - Paternalism, patronage and clientelist welfare in Southern Haly, Sociologia Ruralis, XXI/1, 1981 : 1-18.
73. Βλ. σχετ. D. Goodman and M. Redclift, ό.π. : 231-245.
74. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία, οι αγρότες που φορολογήθηκαν το 1984 ανήλθαν σε ποσοστό 2,8% και το 1987 σε 4,3% του συνόλου των απασχολουμένων στη γεωργία. Το δηλωθέν εισόδημα κατά το οικονομικό έτος 1988 αντιστοιχεί μόνο κατά 0,1% σε αγρότες. Τέλος το εισόδημα από αγροτικές επιχειρήσεις αντιπροσώπευε το 1984 0,2% και το 1987 το 0,1% του συνολικού δηλωθέντος οικογενειακού εισοδήματος. Πηγή ΜΗΚΥΟ, βλ. σχετ. Το Βήμα 4.6.1989.
75. Στα 1981, περισσότερο από το 30% του οικονομικά ενεργού

πληθυσμού της Κοινότητας απασχολείται, κυρίως και σε μόνιμη βάση εκτός του πρωτογενούς τομέα. Βλ. σχετ. κεφάλαιο δεύτερο παρόντος.

76. Οι καλλιεργούμενες με όρυζα εκτάσεις, σε επίπεδο χώρας, ήταν στα 1985 περίπου 163.000 στρεμ. και η παραγωγή έφθανε τους 105.000 τον. σε εθνικό επίπεδο. Αντιστοίχως στα 1988 εκαλλιεργούνται 197.000 στρεμ. και παρήγοντο 131.502 τον. Η αύξηση της τελευταίας χρονιάς αποδίδεται στη διάδοση νέων ποικιλιών και κυρίως στις Κοινοτικές στρεμματικές ενισχύσεις των ποικιλιών τύπου Indica. Ωστόσο στην Στερεά Ελλάδα υπήρξε ποσοστιαία μείωση των καλλιεργουμένων εκτάσεων σε σχέση με το σύνολο της χώρας (από 14,5% στα 1979 σε 8,11%). Βεβαίως η Κοινότητα ενισχύει μόνο ορισμένες ποικιλίες όπως τις Blue Belle, Rea, Lemont, Star και Thai Bonne (βλ. συγκριτικά για την Ανθήλη κεφάλαιο τρίτο παρόντος), ενώ η πολιτική του Υπουργείου Γεωργίας συνέστατο στην μετατόπιση της ορυζοκαλλιέργειας στα παθογενή εδάφη, ώστε να απελευθερωθούν τα υπ' αυτής κατεχόμενα σε αποδοτικότερους κλάδους (π.χ. καλαμπόκι, βαμβάκι κ.ά.). Βλ. σχετ. Γ. Ραπατζίκου, Η ορυζοκαλλιέργεια στην Ελλάδα. Αγροτική 19, 1989 : 20-23. Από τους περίπου 4.000 τόνους ετήσιας παραγωγής αναποφλοίωτου όρυζας στην Ανθήλη, το εγκατεστημένο στην κοινότητα, εργοστάσιο Λαϊνά, επεξεργάζονταν περίπου τα 37% ενώ οι υπόλοιποι μέσω ντόπιου εμπορομεσίτη εφοδιάζουν τον ορυζόμυλο Γαλανάκη Θεσσαλονίκης. Παρομοίως το σιτάρι εμπορεύονται ιδιώτες και

όχι η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο με το βαμβάκι. Οι λόγοι αυτών των διαφοροποιήσεων στη συγκέντρωση και εμπορία του προϊόντος θα πρέπει να αναζητηθούν στην φοροδιαφυγή (όρυζα, σιτάρι) και τις υψηλές επιδοτήσεις (βαμβάκι).

77. Πρόκειται για την οδ. ΕΟΚ/389/82.

78. Ο Γεωργικός Πιστωτικός Συνεταιρισμός Ανθήλης ιδρύθηκε στα 1925. Εξήντα χρόνια αργότερα διέθετε 466 μέλη που κατείχαν 1229 μερίδες συνολικής αξίας 614.500 δρχ. Ο Γ.Π.Σ. ανήκει στην Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Λαμίας και απασχολεί δύο μόνιμους υπαλλήλους. Από το 1975 ασκεί την αγροτική πίστη ενώ χορηγεί γεωργικά φάρμακα και εφόδια στα μέλη του. Από το 1983 λειτούργησε προς εξυπηρέτηση των μελών του και πρατήριο υγρών καυσίμων. Βραχυπρόθεσμες οφειλές προς την ΑΤΕ δεν έχει πλην των καλλιεργητικών δανείων. Μεσοπρόθεσμως δανειοδοτήθηκε από την ΑΤΕ για την ίδρυση του πρατηρίου υγρών καυσίμων. Την ίδια εποχή (14.6.1983) με αίτησή του στην ΑΤΕ ζήτησε μεσοπρόθεσμο δάνειο 50.000.000 δρχ. για την ίδρυση βιομηχανίας επεξεργασίας ρυζιού συνολικού κόστους επένδυσης 112.600.000 δρχ. και με πρόβλεψη υπαγωγής της στον αναπτυξιακό νόμο 1262/82 επιχορηγούμενη με ποσοστό 55%. Με έγγραφο (24.12.1984) της ΑΤΕ Λαμίας προς τον Γ.Π.Σ. Ανθήλης η εν λόγω αίτηση έγινε δεκτή μαζί με δάνειο 46.5000.000 δρχ. διάρκειας τριών χρόνων έναντι ισόποσης επιχορήγησης έργου από Ν. 1262/82. Τελικά η επένδυση δεν πραγματοποιήθηκε καθώς το Υπουργείο

Εθνικής Οικονομίας την έκρινε ως ασύμφορη επικαλούμενο την κρίση που διέρχονται οι υφιστάμενοι ορυζόμυλοι Λαμίας : "Π. Ζαλαώρας", "Β. Κίτσος", "Α. Αρναουτέλης", "Καντερές" και Ανθήλης : "Αδελφοί Λαϊνά" και "Α. Λιάντος". Η ματαίωση αυτή μπορεί να θεωρηθεί ενδεικτική των αδυναμιών και αδιεξόδων που αντιμετωπίζει, αυτός ο συγκριτικά με άλλους λειτουργικός συνεταιρισμός, στον σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας τοπικής αναπτυξιακής πολιτικής.

П А Р А П Т Н М А

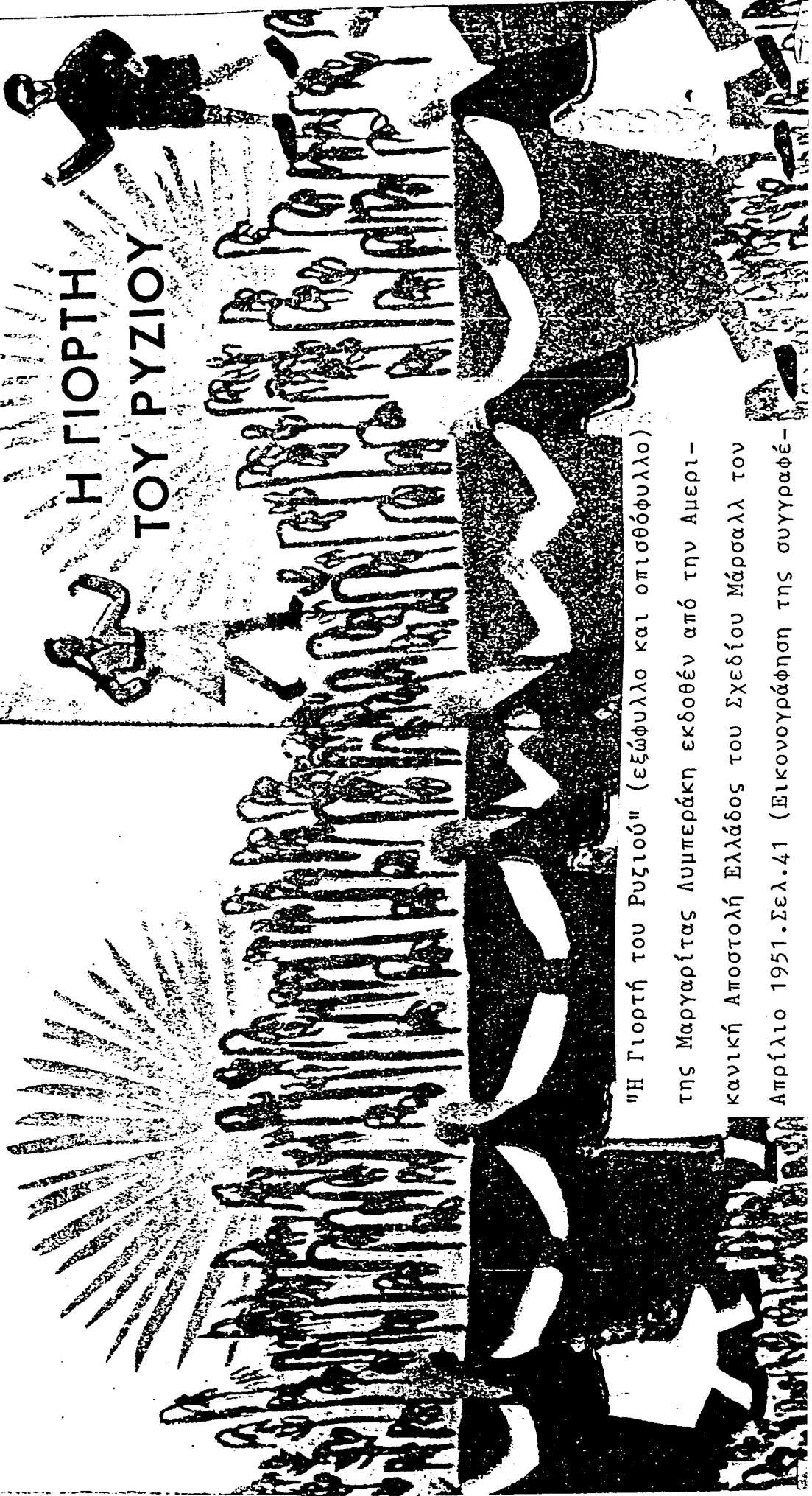
ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΟΠΟΥΛΑ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΔΟΡΕΑΝ

ΔΥΝΑΜΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΣ ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ

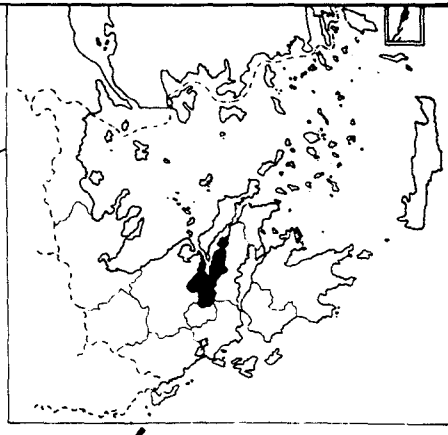
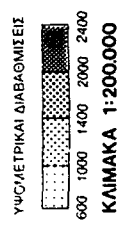
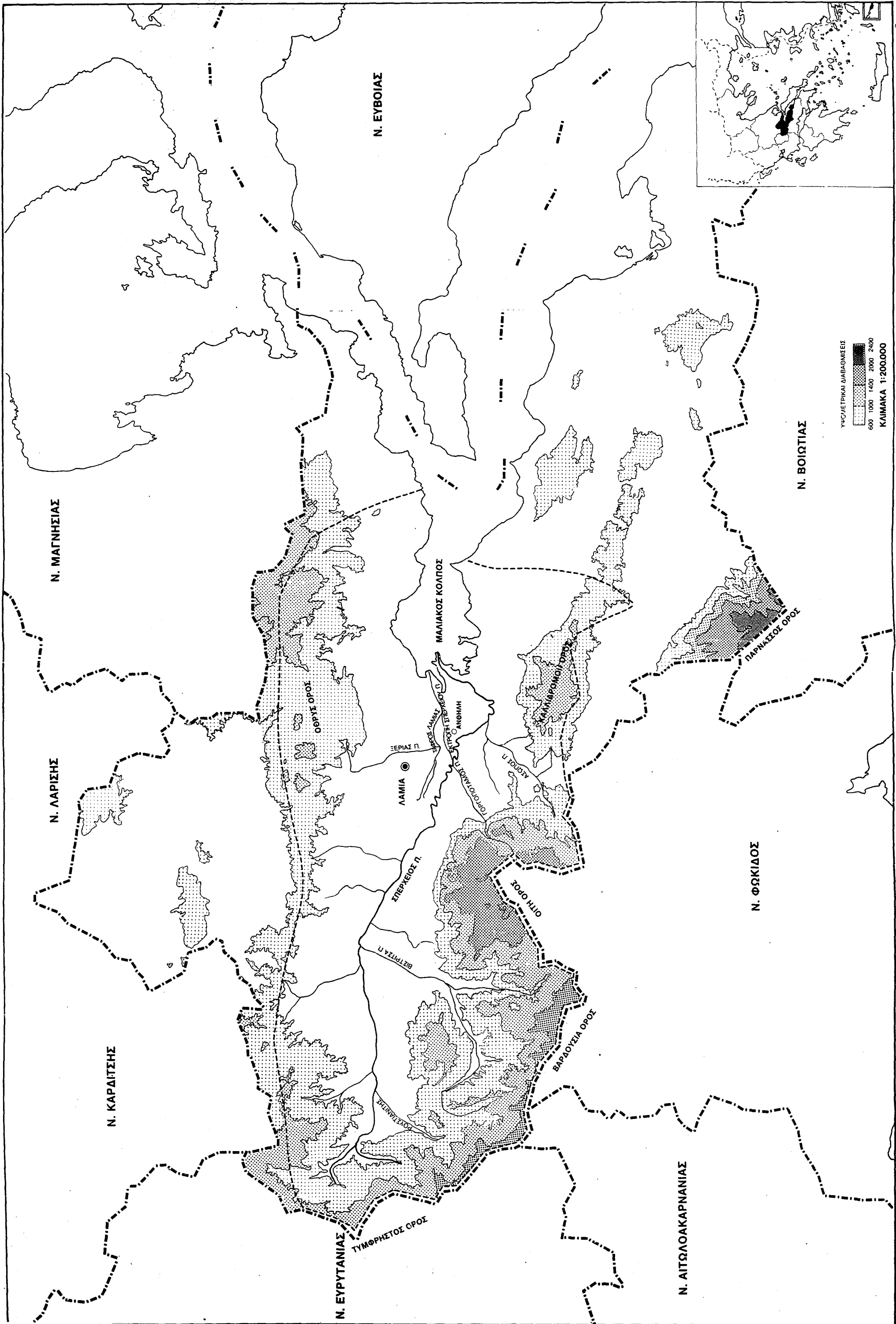
Η ΓΙΟΡΤΗ ΤΟΥ ΡΥΖΙΟΥ



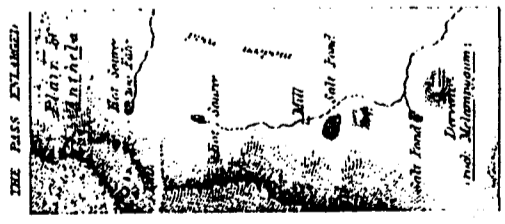
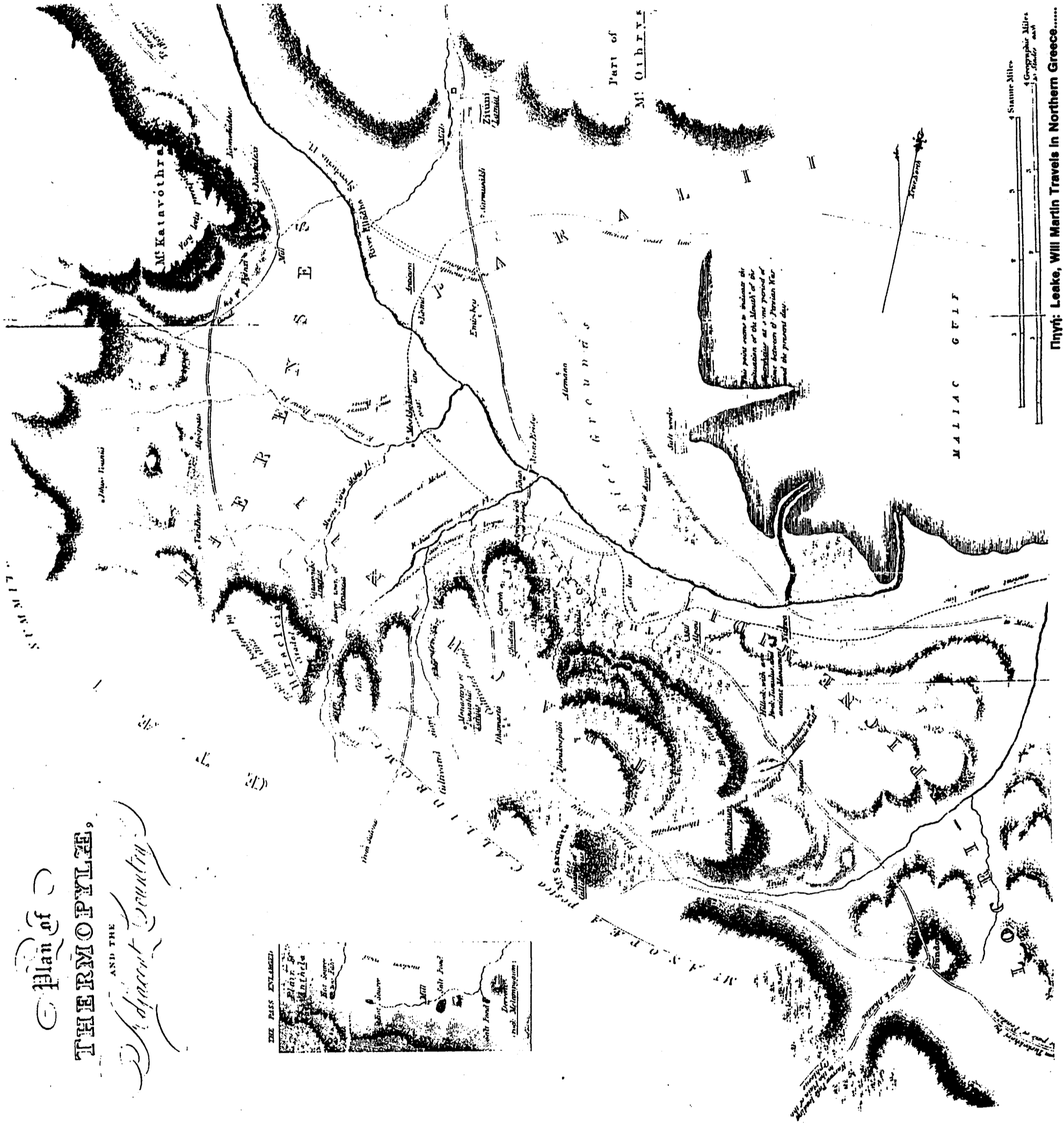
"Η Γιορτή του Ρυζιού" (εξώφυλλο και οπισθόφυλλο)
 της Μαργαρίτας Λυμπεράκη εκδοθέν από την Αμερι-
 κανική Αποστολή Ελλάδος του Σχεδίου Μάρσαλ τον
 Απρίλιο 1951. Σελ. 41 (Εικονογράφηση της συγγραφέ-

ΛΕΚΑΝΗ ΑΠΟΡΡΟΗΣ ΣΠΕΡΧΕΙΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε. 1972



Plan of THE THERMOPLYE, AND THE Adjacent Country



This point seems to indicate the location of the Mouth of the Spercheios at a period of lower level than of present day.

Πηγή: Leake, Will Martin Travels in Northern Greece..... London 1835 Vol. II

Διάγραμμα.
Τῶν ἐν τῷ χωρίῳ Ἰμῆρ-Μιπέη-Αλαμάνος
Καταπατηθειῶν Ἐθνικῶν γαιῶν.
Ἐν Λαμία τῇ 2 Ἰουλίου 1898
Οἱ Γεωμέτραι Δ. Κ. Βέλιος
Ἡ.Ε. Καρδαζῆς
Κλίμαξ: 1:10.000
(Ἀναπαραγωγή ἐκ πρωτοτύπου)



ΧΩΡΙΟΝ ΗΜΕΡ ΜΠΕΗ



ΓΡΑΜΜΗ ΔΙΑΧΩΡΙΖΟΥΣΑ ΤΑΣ ΓΟΝΙΜΟΥΣ ΓΑΙΑΣ ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΝΙΕΔΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ 1846

ΟΔΟΣ ΑΓΟΥΣΑ ΑΠΟ ΛΑΜΙΑΣ ΕΙΣ ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ

ΕΠΙΔΙΚΑΣΘΕΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ 20

ΕΠΙΔΙΚΑΣΘΕΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ 30

1846

ΓΕΦΥΡΑ ΚΑΙ ΠΑΝΔΟΣΧΕΙΟΝ ΑΛΑΜΑΝΑΣ

ΔΙΑΛΕΛΥΜΕΝΟΝ ΧΩΡΙΟΝ ΑΛΑΜΑΝΑΣ

ΣΠΕΡΧΕΙΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ

ΣΠΕΡΧΕΙΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ

ΣΠΕΡΧΕΙΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ

ΙΚΘΥΟΤΡΟΦΕΙΟΝ ΣΑΚΟΑΣΣΤΗ

ΙΚΘΥΟΤΡΟΦΕΙΟΝ ΜΠΟΥΚΑ

ΣΠΕΡΧΕΙΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ

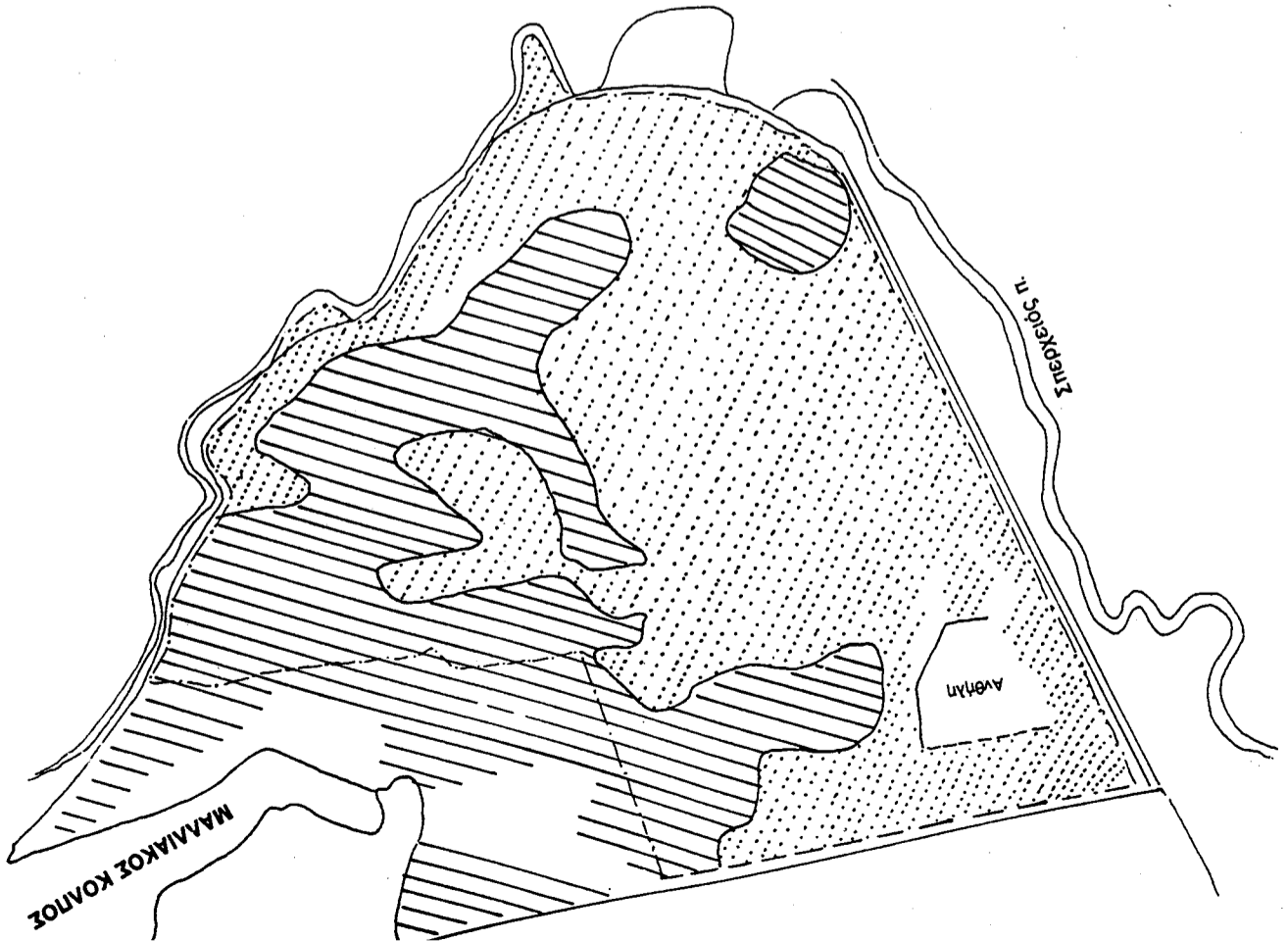
ΓΙΑ ΑΝΗΚΟΥΣΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΝ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΑΓ. ΤΡΙΑΔΟΣ

ΜΑΛΙΑΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ

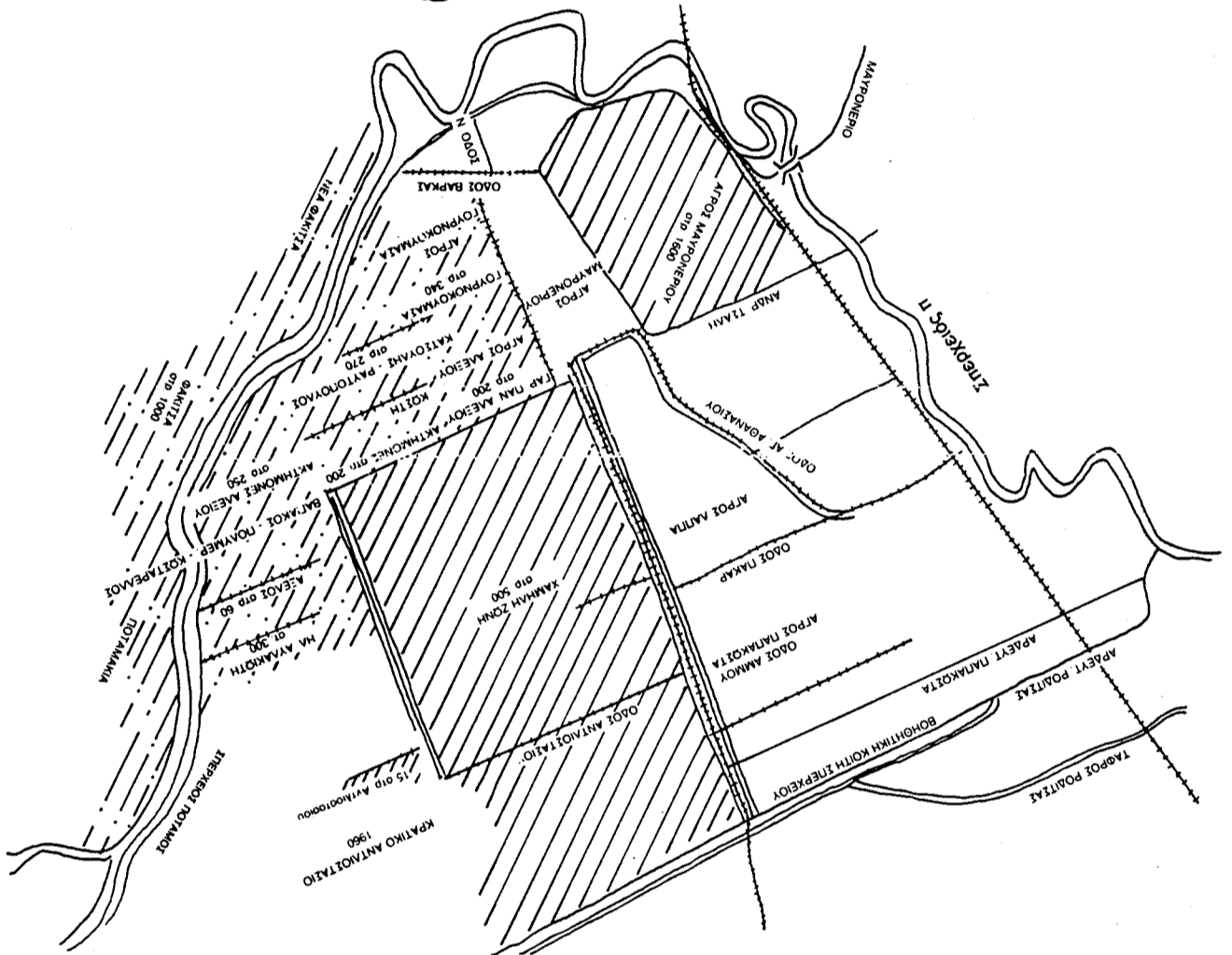
ΙΚΘΥΟΤΡΟΦΕΙΟΝ ΠΑΓΑΖΑΚΙΑ

ΙΚΘΥΟΤΡΟΦΕΙΟΝ ΣΠΙΘΑ

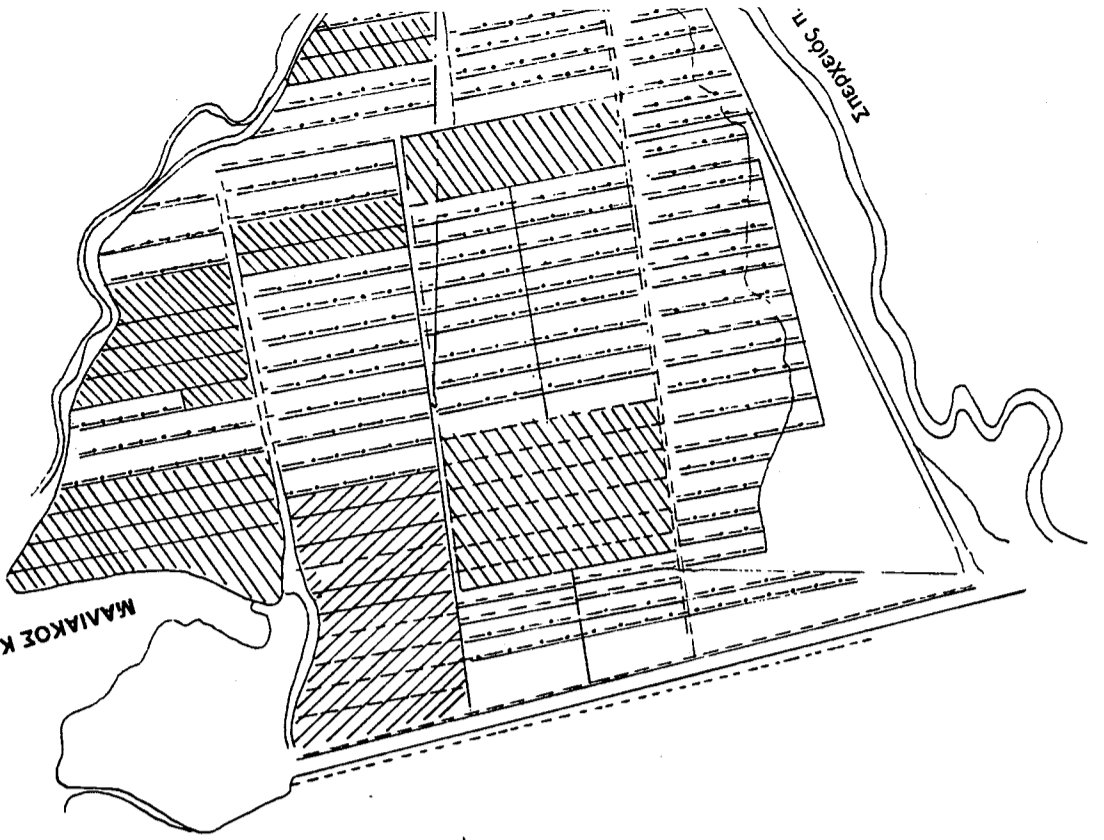
ΑΛΥΚΗ ΓΑΝΤΖΟΥΣ



A. XAPTHΣ 4
 Περιοχή Αθήνης (1949)
 Όρια κοινοτήτας
 Βοσκότοποι, "πόδια"
 Καλλιέργειες
 Κλίμακα 1:20.000
 Πηγή: Τ.Ο.Ε.Β. Αθήνης



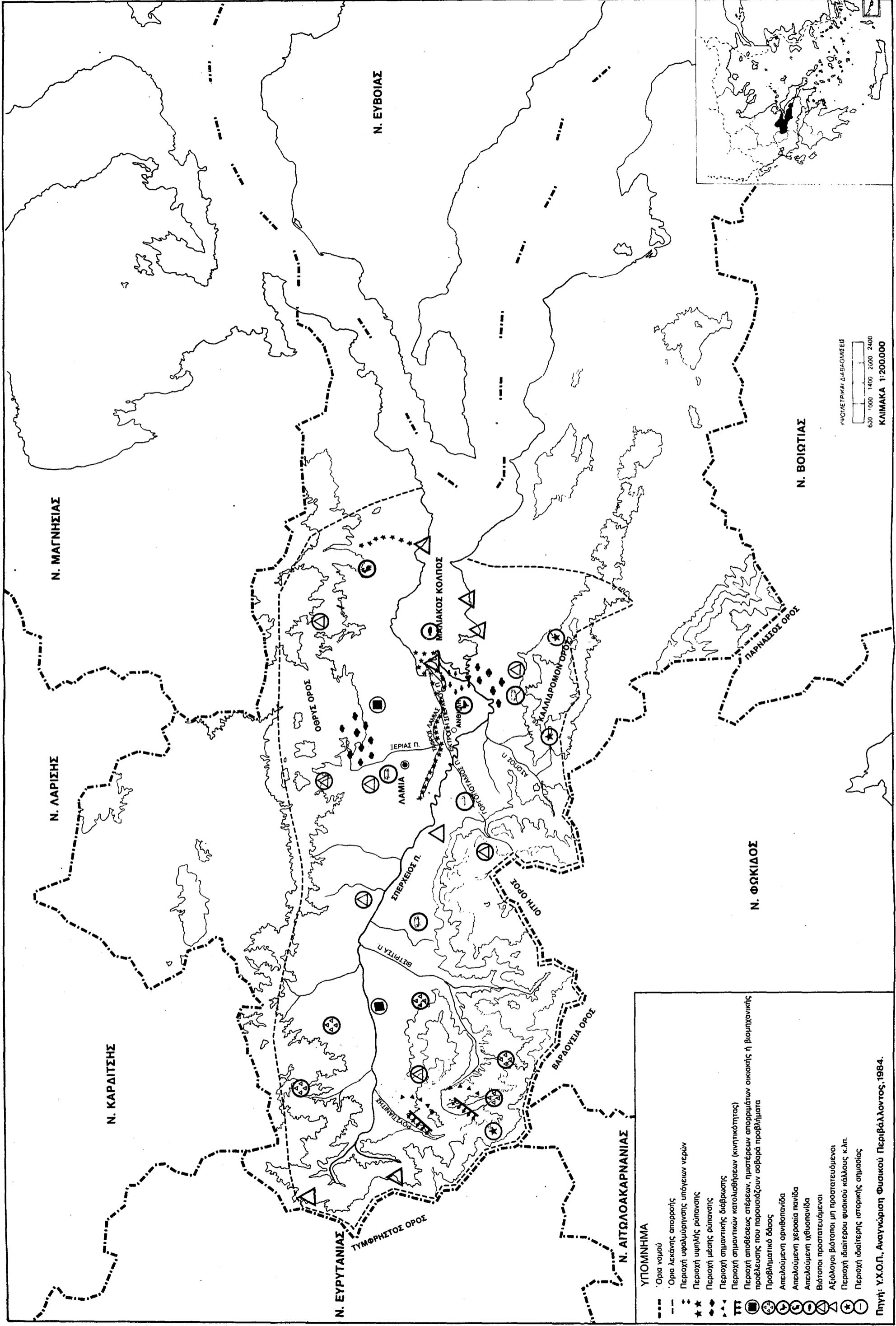
B. XAPTHΣ 5
 Περιοχή Αθήνης (1968)
 Αγροτικοί όρμιοι
 Αρδευτικές διώρυγες
 Στραγγιστικές τάφροι
 Ζώνες Ορμυοκαλλιέργειας
 Σουχείς (1969)
 Ζώνες Ορμυοκαλλιέργειας
 Ιππ σουχείς (1969)
 Κλίμακα 1:20.000
 Πηγή: Υπουργείο Γεωργίας,
 Διεύθυνση Αγρίων



Γ. XAPTHΣ 6
 Περιοχή Αθήνης (1981)
 Αγροτικοί όρμιοι
 Αρδευτικές διώρυγες
 Στραγγιστικές τάφροι
 Ζώνες Ορμυοκαλλιέργειας
 Κλίμακα 1:20.000
 Πηγή: Υ.Ε.Β. Φθιώτιδας



ΛΕΚΑΝΗ ΑΠΟΡΡΟΗΣ ΣΠΕΡΧΕΙΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ
ΕΥΑΙΣΘΗΤΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΑ ΠΕΡΙΟΧΕΣ



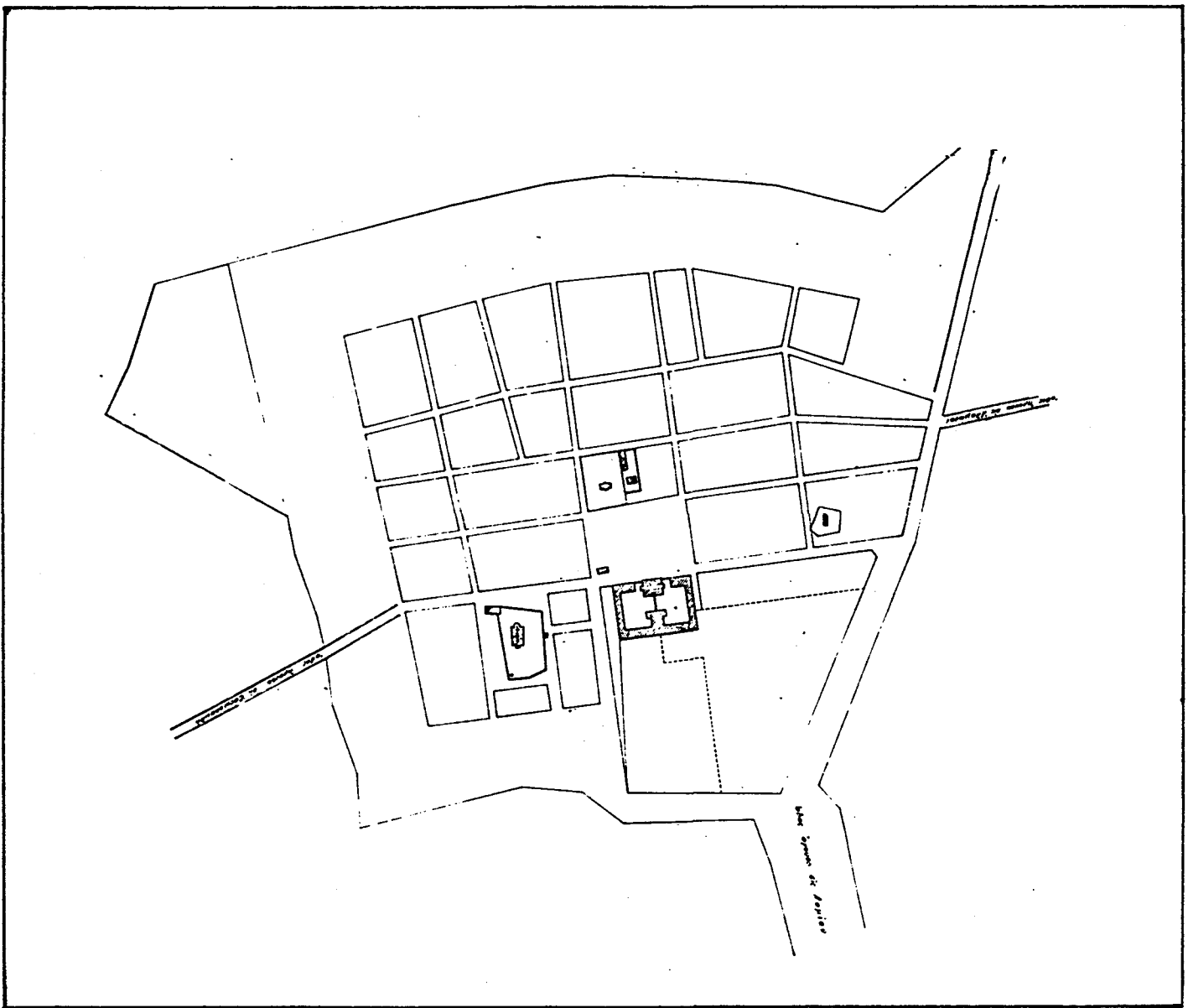
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Όρια νομού
- - - Όρια λεκάνης απορροής
- ⋯ Περιοχή υφολύμνησης υπόγειων νερών
- ★ Περιοχή υψηλής ρύπανσης
- ◆ Περιοχή μέσης ρύπανσης
- ▲ Περιοχή σημαντικής διαβρωσης
- ⊕ Περιοχή σημαντικών καταλοίθρων (κινητικότητας)
- ⊖ Περιοχή αποθέσεως στέρων, ημιστέρων απορριμάτων οικιακής ή βιομηχανικής προέλευσης που παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα προβληματικό δάσος
- ⊙ Απελούμενη ορθοπανίδα
- ⊕ Απελούμενη χερσαία πανίδα
- ⊖ Απελούμενη ιχθυοπανίδα
- ⊙ Βιότοποι προστατευόμενοι
- ⊕ Αξιόλογοι βιότοποι μη προστατευόμενοι
- ⊖ Περιοχή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους κ.λπ.
- ⊙ Περιοχή ιδιαίτερης ιστορικής σημασίας

Πηγή: Υ.Χ.Ο.Π., Αναγνώριση Φυσικού Περιβάλλοντος, 1984.

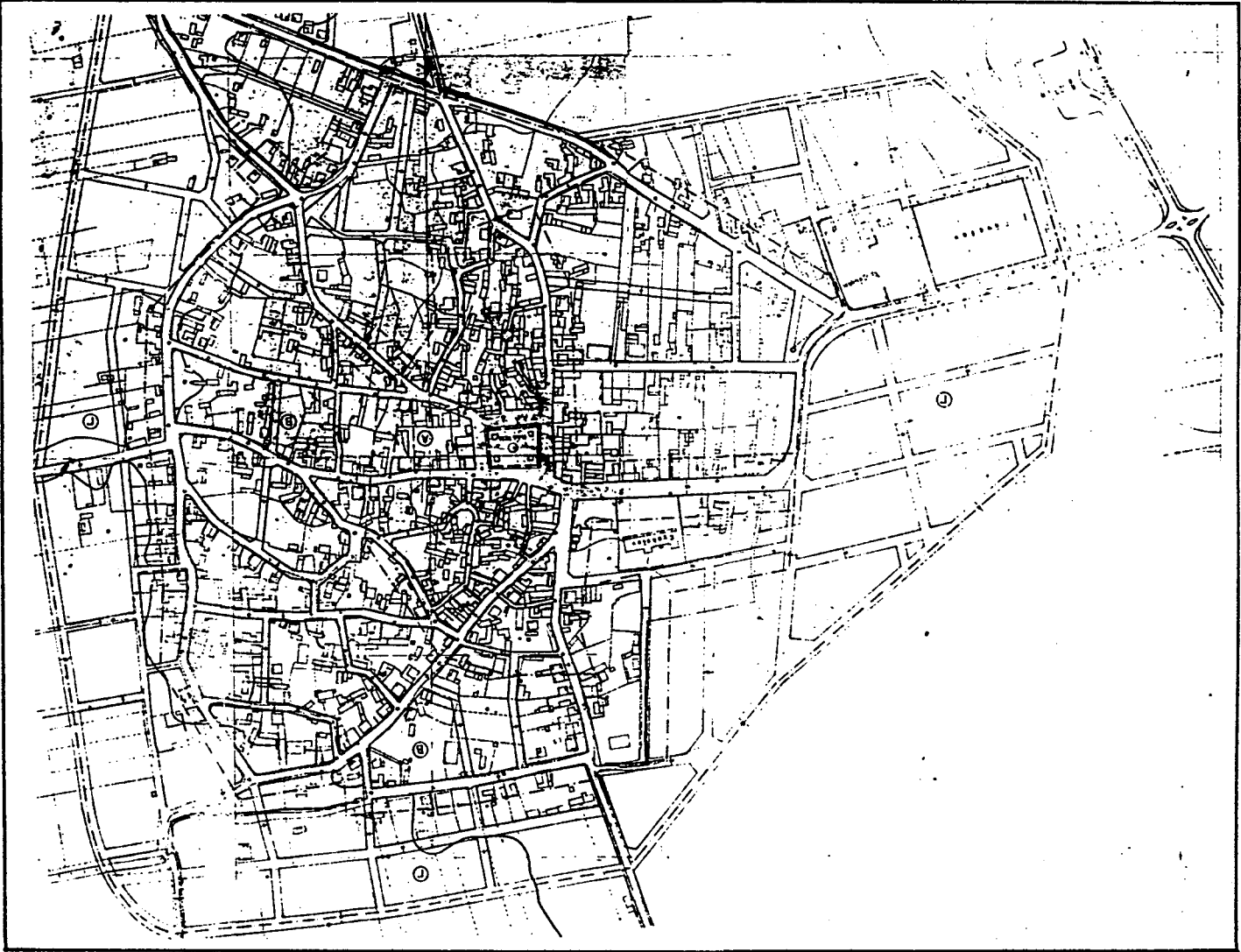
ΥΨΗΜΕΤΡΙΑ ΔΕΦΕΛΩΜΕΙΣ
600 1000 1400 2000 2400
ΚΛΙΜΑΚΑ 1:200.000

1. Διάγραμμα Ρυθμισίας Χωρίου Ευρίπ-Μπέι 28.5.1894. Κλίμακ 1:2000



Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ, Διεύθυνση Φοιτησίας, 1985

2. Ρυθμιστικό Σχέδιο Κοινότητας Αθήνας 1971. Κλίμακ 1:2000



Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ, Διεύθυνση Φοιτησίας, 1985



Αεροφωτογραφία 1

Κτήμα Ανθήλης-Δέλτα Σπερχειού

Πηγή: Γ.Υ.Σ., Υποδ/ση Φωτογραμμετρίας,

Λήψις 1945.



Αεροφωτογραφία 2

Κτήμα Ανθήλης-Δέλατα Σπερχειού

Πηγή: Γ.Υ.Σ., Υποδ/ση Φωτογραμμετρίας

Λήψις 1986

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 1
Φ υ σ ι κ ή Κ ε τ ν ο σ η π λ η ρ ο σ μ ο ύ .

ΕΤΗ	Κ Ο Ι Ν Ο Τ Η Τ Α Α		Κ Ο Ι Ν Ο Τ Η Τ Α Β		Χ Ω Ρ Α Υ		Κ Ο Ι Ν Ο Τ Η Τ Α		Κ Ο Μ Ο Σ		Χ Ω Ρ Α		Κ Ο Ι Ν Ο Τ Η Τ Α		Κ Ο Μ Ο Σ		Χ Ω Ρ Α	
	Αριθμός	0/00	Αριθμός	0/00	Αριθμός	0/00	Αριθμός	0/00	Αριθμός	0/00	Αριθμός	0/00	Αριθμός	0/00	Αριθμός	0/00	Αριθμός	0/00
1935	40	25,97	---	---	154.223	19,35	3	2,19	---	---	54.791	2,87	12	7,79	---	---	66.274	8,31
1936	39	18,53	---	---	152.293	19,70	15	9,74	---	---	59.460	7,40	15	9,74	---	---	55.223	6,98
1937	46	29,87	---	---	155.940	19,25	15	10,39	---	---	61.664	7,52	9	5,94	---	---	48.819	2,50
1938	41	25,52	---	---	153.359	19,01	12	7,79	---	---	58.150	7,12	7	4,54	---	---	67.178	3,46
1939	5	23,37	---	---	160.199	19,40	3	2,19	---	---	60.852	7,37	5	3,70	---	---	74.213	8,99
1940	37	24,02	---	---	157.229	18,98	3	2,19	---	---	60.553	7,27	5	3,25	---	---	53.155	6,96
1941	25	16,17	---	---	150.715	17,94	3	4,97	---	---	63.955	7,51	3	4,97	---	---	70.914	9,44
1942	27	16,79	---	---	152.153	18,01	14	2,70	---	---	66.534	7,88	9	5,59	---	---	70.675	8,32
1943	15	9,32	---	---	146.219	17,48	10	6,21	---	---	66.813	7,88	3	6,84	---	---	78.038	9,20
1944	26	16,17	---	---	153.109	18,00	12	7,46	---	---	59.429	9,15	11	5,89	---	---	76.042	9,20
1945	21	13,06	---	---	151.448	17,71	15	9,32	---	---	67.257	7,87	3	4,97	---	---	50.728	9,44
1946	34	21,14	---	---	154.613	17,95	17	10,57	---	---	67.912	7,88	7	4,35	---	---	71.666	8,32
1947	32	19,90	---	---	162.829	18,62	3	4,97	---	---	71.975	8,22	10	5,22	---	---	81.706	9,37
1948	25	17,41	---	---	160.338	18,21	15	9,32	---	---	72.309	9,32	11	5,84	---	---	65.371	7,43
1949	25	16,17	---	---	154.077	17,44	15	9,95	---	---	71.525	8,13	10	5,22	---	---	72.544	8,21
1970	26	16,17	---	---	149.922	16,48	11	4,84	---	---	74.009	8,42	4	2,48	---	---	67.439	7,57
1971	39	17,45	2,335	15,10	141.125	15,92	20	12,04	1,314	9,50	73.819	9,36	3	4,81	29	5,35	79.350	9,31
1972	31	13,66	2,134	14,19	140.521	15,35	19	11,44	1,337	9,65	76.529	5,65	10	5,32	519	5,29	60.144	6,77
1973	17	10,22	2,105	15,62	137.523	15,40	7	5,42	1,523	3,95	77.448	3,70	3	1,90	925	5,24	72.762	8,25
1974	32	19,25	2,056	13,30	144.029	15,06	16	9,63	1,404	7,08	75.393	5,51	13	7,92	853	5,51	68.059	7,59
1975	21	12,64	1,975	12,77	142.272	15,73	19	11,44	1,418	9,17	80.077	5,95	5	5,51	1.000	6,47	76.452	9,45
1976	30	18,06	2,065	12,36	146.565	15,00	17	10,23	1,356	8,84	81.818	8,90	15	9,33	828	5,35	65.540	7,00
1977	27	15,25	1,916	12,39	143.729	15,51	18	10,84	1,455	7,42	83.750	9,04	15	9,33	988	5,31	75.229	8,22
1978	26	15,65	2,046	13,22	146.588	15,66	27	15,25	1,423	9,20	81.415	9,72	10	6,02	927	6,02	72.528	7,75
1979	17	10,23	2,024	13,09	147.985	15,66	16	9,63	1,472	9,57	82.328	3,71	13	7,82	1.067	4,90	79.023	8,36
1980	16	9,52	1,400	9,05	146.129	15,35	24	14,45	1,237	7,81	87.222	9,05	7	3,42	593	3,42	62.352	6,47
1981	12	8,23	1,572	3,46	140.953	14,48	13	12,34	1,127	9,95	86.221	3,86	3	5,48	700	4,92	71.179	7,31

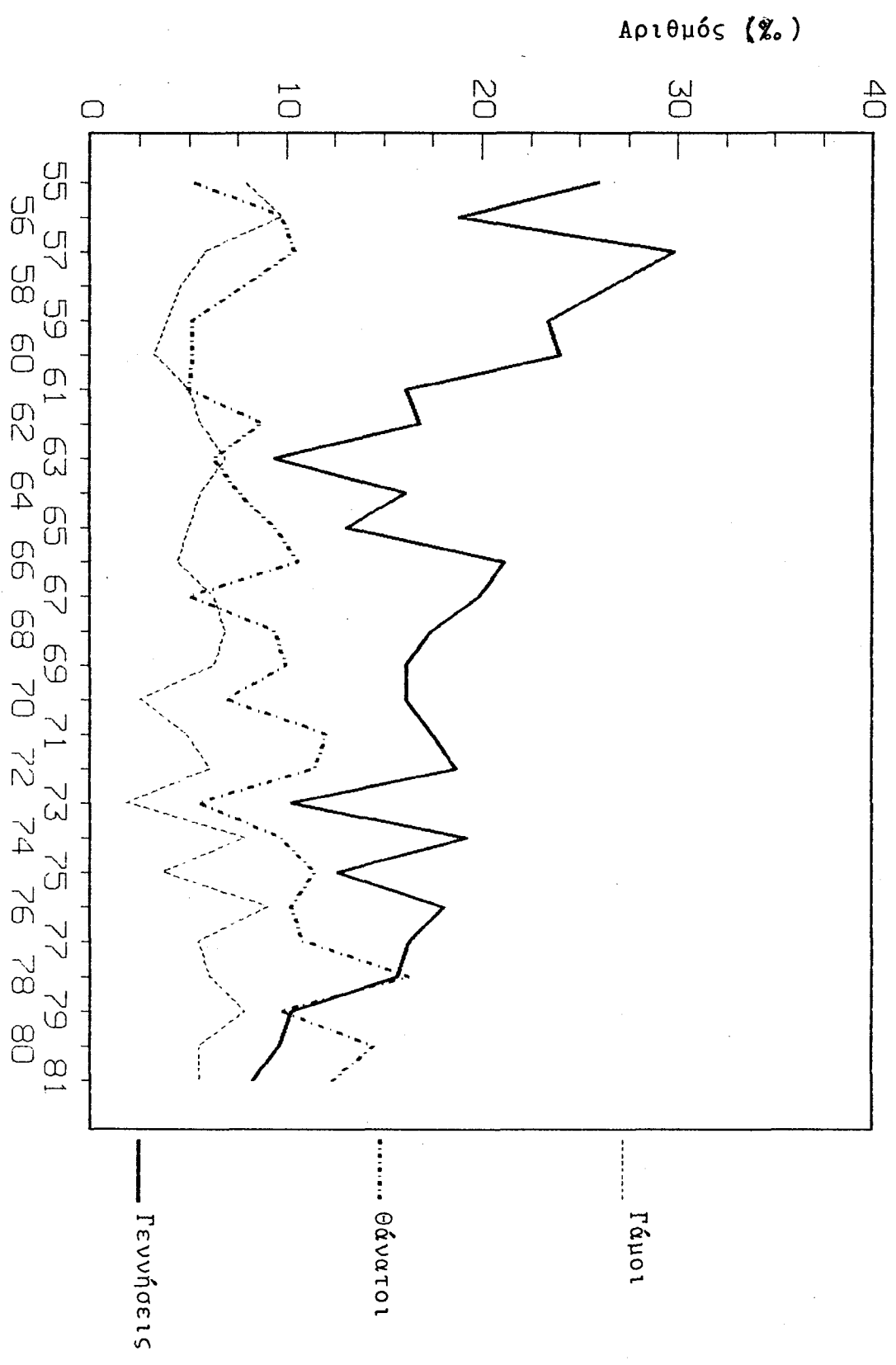
ΠΗΓΗ :

3. Αρχείο Κουπόνιων

Β. Π. Π. Τσίβαν, ΟΜ. Π. : 304

Υ. Ε. Υ. Ε. Στατιστική Γραμμή της Ελλάδος 1985

Διάγραμμα 1
 φυσική κίνηση πληθυσμού κοινότητας



Πηγή: Αρχείο κοινότητας Αιθήλης, 1984

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 2

ΠΑΡΟΥΣΙΟΙ ΚΑΤΑ ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΨΑΡΟ ΣΤΗ ΖΩΡΑ. ΤΟ ΝΟΜΟ. ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

ΗΛΙΚΙΑ (ετη)	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Η		Θ	
	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
- 19	3.027.662	1.472.909	29,71	48.302	29,85	24.949	31,13	23.353	29,60	21.531	27,56	11.507	29,73	10.524	25,04			
20 - 29	1.372.832	527.630	13,57	19.452	12,02	3.794	12,22	9.658	11,32	3.558	10,73	4.319	10,97	4.239	10,49			
30 - 44	1.867.115	556.915	19,39	23.649	18,32	14.379	17,94	15.270	18,70	13.377	17,14	5.635	16,91	7.022	17,37			
45 - 54	2.232.479	1.151.857	23,22	40.281	24,90	20.051	25,02	20.230	24,77	21.559	27,06	10.532	24,91	10.997	27,21			
55 -	1.238.088	568.857	13,57	24.092	14,89	10.951	13,66	13.141	16,09	14.111	17,49	6.478	16,42	7.533	18,58			
ΣΥΝΟΛΑ	9.739.116	4.959.318	100	151.776	100	30.124	100	31.522	100	79.756	100	39.351	100	40.415	100			

ΣΗΜΗ : ΕΣΥΕ - Απογραφή Πληθυσμού Κατοικιών 1991

Αναλυτικός κατάλογος σύγχρονων επαγγελματιών κατά φύλο

Α Ν Ο Ρ Ε Σ				Γ Υ Ν Α Ι Κ Ε Σ			
ΑΠΑΣΧΛΗΣΕΙΣ	ΑΡ.	%	ΑΠΑΣΧΛΗΣΕΙΣ	ΑΡ.	%	ΑΠΑΣΧΛΗΣΕΙΣ	ΑΡ.
ΓΕΩΡΓΟΙ	309	70,00	ΕΡΓΑΤΗΣ ΘΡΥΖΟΜΥΛΟΥ	1	0,22	ΓΕΩΡΓΟΙ	27
ΓΕΩΡΓΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΟΙ	5	1,13	ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ	2	0,45	ΠΡΟΒΑΤΟΤΡΟΦΟΙ	1
ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΟΙ	2	0,45	ΕΡΓΑΤΕΣ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ	7	1,58	ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	9
ΠΡΟΒΑΤΟΤΡΟΦΟΙ	6	1,35	ΦΟΡΤΟΕΚΦΟΡΤΩΤΕΣ	1	0,22	ΜΟΔΙΣΤΡΕΣ	6
ΑΓΓΕΛΟΔΙΤΡΟΦΟΙ	1	0,22	ΕΡΓΑΤΕΣ	3	0,67	ΚΑΦΕΝΕΙΟ	1
ΕΡΓΟΛΑΒΟΙ ΟΙΚΟΔΟΜΩΝ	1	0,22	ΟΔΗΓΟΙ	3	0,67	ΣΕΡΒΙΤΟΡΕΣ	1
ΣΙΟΗΡΟΥΡΓΟΙ	5	1,13	ΟΔΗΓΟΙ ΦΩΤΗΓΟΥ	3	0,67	ΛΑΝΤΖΕΡΙΣΣΕΣ	2
ΑΡΤΟΠΟΙΟΙ	4	0,90	ΟΔΗΓΟΙ ΚΤΕΛ	1	0,22	ΕΜΠΟΡΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜ.	1
ΒΑΡΕΟΠΟΙΟΙ	1	0,22	ΟΔΗΓΟΙ ΛΕΩΦΟΡΕΙΟΥ	2	0,45	ΕΡΓΑΤΡΙΕΣ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ	7
ΙΔ. ΚΕΡΑΜΟΒΟΙΕΙΟΥ	1	0,22	ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	14	3,16	ΕΡΓΑΤΡΙΕΣ ΒΙΟΤΕΧΝΙΩΝ	2
ΥΠΟΗΛΙΑΤΟΙ	1	0,22	ΛΟΓΙΣΤΕΣ	1	0,22	ΠΩΛΗΤΡΙΕΣ	1
ΜΗΧ. ΜΑΥΠΗΓΕΙΩΝ	1	0,22	ΑΓΡΟΦΥΛΑΚΕΣ	3	0,67	ΠΑΝΤΟΠΩΛΕΙΣ	3
ΤΕΧΝ. ΑΓΡΟΤ. ΜΗΧΑΝ.	1	0,22	ΦΥΛΑΚΕΣ	1	0,22	ΜΗΠΙΑΓΩΓΟΙ	1
ΣΥΝΤΗΡ. ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΩΝ	1	0,22	ΝΑΥΤΙΚΟΙ	2	0,45	ΜΙΚΡΟΒΙΟΛΟΓΟΙ	1
ΧΕΙΡΙΣΤΗΣ ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΩΝ	4	0,90	ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1	0,22	ΝΟΣΟΚΟΜΟΙ ΑΓΡΟΤ.	1
ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΙ	5	1,13	ΜΟΥΣΙΚΟΣ	1	0,22	ΚΑΒΑΡΙΣΤΡΙΕΣ	1
ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΟΤΕ	1	0,22	ΚΑΝΤΑΛΑΝΑΦΤΗΣ	1	0,22	ΚΟΜΜΩΤΡΙΕΣ	3
ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΙ ΑΥΤΟΚ.	1	0,22	ΚΟΥΡΕΙΣ	2	0,45		
			Σ Υ Ν Ο Λ Ο	442	100,00	Σ Υ Ν Ο Λ Ο	68
							100,00

ΠΗΓΗ : Απογραφή Νοικοκυριού 1981, ΕΣΥΕ

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 4

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
 Παινης Στερεάς Ελλάδος & Εύβοιας (αγροτικές περιοχές)

ΗΛΙΚΙΑ (έτη)	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΝΕΡΓΟΙ				ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ
	Σύνολο	Απασχ/νοι	Α Ν Ε Ρ Γ Ο Ι		
			Σύνολο	Νέοι	
10 - 19	14.380	12.325	2.055	1.894	52.942
20 - 29	28.765	26.479	2.286	1.726	16.149
30 - 44	46.487	45.957	512	81	24.260
45 - 64	66.901	66.560	341	10	42.550
65 και άνω	17.803	17.803	--	--	56.023
ΣΥΝΟΛΟ	174.336	169.124	5.194	3.711	191.924
% Συνόλου	100%	97,02%	2,98%	2,13%	

ΠΗΓΗ : Αποτελέσματα απογραφής Πληθυσμού - Κατοικιών ΕΣΥΕ, 1981

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Οικονομικά ενεργός πληθυσμός Λαϊκής Στερεάς Ευβοίας (αγροτικές περιοχές)
κατά σχέση εργασίας φύλο και ηλικία

Ηλικία (έτη)	Εργοδότες			Εργαζόμενοι δι' ιδίον Συμβοληθούντα και μη λογαριασμόν			Μισθωτοί			Νέοι			Δεν δίδασαν			ΣΥΝΟΛΟ			Γεν. Σύνολο % Σύνολο
	Α	Γ	Σύνολο	Α	Γ	Σύνολο	Α	Γ	Σύνολο	Α	Γ	Σύνολο	Α	Γ	Σύνολο	Α	Γ	Σύνολο	
10-19	-	20	590	150	2530	2680	3598	1194	1243	2437	651	224	130	9705	4675	14380	8,25		
20-29	153	41	4368	605	3285	3890	9797	3549	1063	663	545	215	20427	8338	28765	16,50			
30-44	869	30	16739	1424	7481	8905	13644	2784	81	-	948	246	34522	11965	46487	26,66			
45-64	731	71	33238	3454	12118	15572	12716	2339	10	-	1122	391	48528	18373	66901	38,37			
65 & άνω	70	20	11854	1630	2460	4090	630	94	-	-	334	90	13509	4294	17803	10,22			
ΣΥΝΟΛΟ	1823	182	66789	7263	27854	35117	40385	9960	2397	1314	3173	1072	126691	47645	174336				
Γεν. Σύνολο	2005		74052		39978		50345		3711		4245		174336						
% ΣΥΝΟΛΟ	1,15		42,48		22,93		28,88		2,13		2,43		100						

Πηγή :
Αποταλέματα Απογραφής Πληθυσμού Κατοικιών ΕΣΥΕ 1981

Πίνακας 6

Πληθυσμός ανδρών Ιμέρμπεη 1879

Ηλικίες

Κλάσεις	Αριθμός	% Σύνολο
20-29	20	16,00
30-44	74	59,20
45-64	28	22,40
65 & άνω	3	2,40
ΣΥΝΟΛΟ	125	100,00

Πηγή : Κ. Δ. Γαλλής, ο.π.

Πίνακας 7
Γεωργοί και ποιμένες Ιμύρμπεη
κατά ηλικία

Ηλικίες κλάσεις	Γεωργοί		Ποιμένες		Γεωργοί-Ποιμένες	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
20-29	8	14,03	6	20,68	14	16,28
30-44	37	64,92	15	51,73	52	60,47
45-64	10	17,55	8	27,59	18	20,93
65 & άνω	2	3,50	-	-	2	2,32
ΣΥΝΟΛΟ	57	100,00	29	100,00	86	100,00

Πηγή : Κ. Δ. Γαλλής, ο.π.

Πίνακας 9
Χρήση και ιδιοκτησία γης Ανάλης

ΕΤΗ	ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΓΗ: ΚΑΛ/ΝΗ ΓΗ: (στρ.)	ΚΑΛ/ΝΗ ΑΡΩΤΡΙΑΙΑ ΓΗ: (στρ.)	ΑΡΔΕΥΟΜΕΝΗ ΑΡΩΤΡΙΑΙΑ ΓΗ: (στρ.)	ΑΡΔΕΥΟΜΕΝΗ ΑΡΩΤΡΙΑΙΑ ΓΗ: (στρ.)	ΡΥΖΙ ΒΑΜΒΑΚΙ	ΑΡΔΕΥΟΜΕΝΗ ΕΚ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΓΗ ΚΑΤ'ΕΙΔΟΣ ΚΑΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΗ ¹ (στρ.)	ΣΥΝΟΛΟ	ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΑ (στρ.)
1960	---	---	---	---	10.200	---	10.200	---
1961	---	---	---	---	10.200	2.800	13.000	---
1962	---	---	---	---	12.400	---	13.400	---
1963	---	---	---	---	11.950	---	12.950	---
1964	---	---	---	---	12.200	---	12.200	---
1965	---	---	---	---	10.100	2.000	12.600	---
1966	---	---	---	---	8.310	---	9.310	---
1967	---	---	---	---	10.770	---	11.770	---
1968	29.100	28.024	12.758	12.680	11.650	---	12.150	---
1969	29.339	28.669	16.045	15.939	9.640	---	10.240	---
1970	---	---	---	---	10.200	---	11.200	---
1971	---	---	---	---	9.820	---	10.820	---
1972	---	---	---	---	16.360	---	18.360	16.1075
1973	---	---	---	---	16.250	---	21.250	---
1974	---	---	---	---	8.700	---	14.700	---
1975	---	---	---	---	10.120	---	12.620	---
1976	---	---	---	---	10.000	500	12.000	---
1977	---	---	---	---	8.800	800	11.600	---
1978	---	---	---	---	6.000	600	7.600	---
1979	32.000	29.940	12.416	12.320	6.500	---	9.500	---
1980	32.000	30.030	18.266	18.120	6.000	---	16.800	---
1981	36.000	32.259	31.778	22.991	6.500	---	14.500	---
1982	36.000	32.193	31.640	21.193	6.500	1.060	14.500	---
1983	36.000	33.240	32.740	23.840	7.000	1.000	16.500	---
1984	36.000	33.173	32.633	24.940	6.800	1.000	15.800	---
1985	---	---	---	---	7.500	1.000	18.500	25.5606

Πηγές - Σημειώσεις :

1. Ετήσια Δελτία Γεωργικής Στατιστικής Έρευνας
2. Πρακτικά Γ.Συνέλευσης Τ.Ο.Ε.Β. Ανάλης
3. Εκτός δικτύου δικαιοδοσίας Τ.Ο.Ε.Β.
4. Λοιπές : Βαμβάκι, αραβόσιτος, μηδική
5. Γενικός Κτηματολογικός Πίναξ Ανασφών Υ.Γ., Τοπογραφική Υπηρεσία Λαμίας 1972. Συνολική έκταση 20.751
6. Γενικό Κτηματολόγιο Τ.Ο.Ε.Β. Ανάλης και Φακίτσας, 1985.

Πίνακας 10

Αριθμός, Εκταση & Εκτάση ανα Γαλοκτηρσία (μ.ορ.)

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΓΑΛΟΚΤΗΡΣΙΑΣ	Ετη Απογραφών														
	19531				19721				19853						
	ΑΡΙΘ.	%	ΕΚΤΑΣΗ (στρ.)	%	ΕΚΤΑΣΗ / ΓΑΙΟ- ΚΤΗΣΙΑ (μ.ο.)	ΑΡΙΘ.	%	ΕΚΤΑΣΗ (στρ.)	%	ΕΚΤΑΣΗ / ΓΑΙΟ- ΚΤΗΣΙΑ (μ.ο.)	ΑΡΙΘ.	%	ΕΚΤΑΣΗ (στρ.)	%	ΕΚΤΑΣΗ / ΓΑΙΟ- ΚΤΗΣΙΑ (μ.ο.)
<30	255	65,05	3503	22,36	13,73	270	58,69	4132	25,65	15,30	320	50,31	4386	17,16	13,70
30-49	55	14,03	1958	12,50	35,60	99	21,52	3813	23,67	38,51	171	26,89	5460	21,36	31,92
30-99	100	25,51	5128	32,74	51,28	168	36,52	8372	51,97	49,83	268	42,14	12515	48,96	46,69
50-99	45	11,48	3170	20,24	70,44	69	15,00	4559	28,30	66,07	97	15,25	7055	27,60	72,73
100-499	36	9,18	6352	40,55	176,44	22	4,78	3602	22,36	163,72	48	7,55	8659	33,87	180,39
>500	1	0,26	678	4,32	678,00	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
ΣΥΝΟΛΟ	392	100,00	15661	100,00	39,95	460	100,00	16106	100,00	35,01	636	100,00	25560	100,00	40,18

Πηγές :

1. Α.Σ.Ε.Β. Ανθήλης, Πίνακας αρδευομένων γαλοκτηρσιών, 1953
2. Υπουργείο Γεωργίας, Τοπογραφική Υπηρεσία Λαμίας, 1972
3. Τ.Ο.Ε.Β. Ανθήλης Κτηματολόγιο, 1985.

Πίνακας 11

Εξέλιξη βασικών μεγεθών βαμβακοκαλλιέργειας
περιόδου 1980 - 1985

A/A	Δραστηριότητες	1980	1981	1982	1983	1984	1985
1.	Τιμή εγγύηση ελάχιστη τιμή (δοχ./χιλ.)	38,00	49,00	54,40	68,00	81,00	98,00
2.	Εισοδηματική ενίσχυση (δοχ./χιλ.) μέση τιμή	5,64	23,20	25	19	28,4	64,94
3.	Υψος κρατικής δαπάνης (εκατ. δοχ.)	1986	1342	450	392	725	390
4.	Υψος κοινοτικής δαπάνης (εκατ. δοχ.)	-	7242	8338	8170	13000	36468
5.	Υψος Κοινοτικής δαπάνης (ομαδ. παραγ. εκατ. δοχ.)	-	-	-	261	488	260
6.	Εμπορική τιμή στον παρ. (δοχ/χιλ.)	-	-	62	82	104,3	112,12
7.	Επιδότησεις μηχ/των και εκκ/σων (εκατ. δοχ.)	34	73	40	653	1219	650
8.	Επιδότησεις εκκ/ρών Ν.1262/82 (εκατ. δοχ.)	-	-	-	54	-	39,4
9.	Καλλιεργηθείσα έκταση (χιλ. στο.)	1411,8	1274	1369	1680	1920	2090
10.	Παραγωγή σπορού θειθ. (χιλ. τον.)	352	365	316	402	452	526
11.	Μέση στο. απόδοση (χιλ./στο.)	250	276	231	239	235	248
12.	Αριθμ. συλ/κών μηχ/των	1020	1060	1073	1270	1500	1630
13.	Έκταση συγκ/θείσα μηχαν. (χιλ.στο.)	750	751	830	1092	1300	1400
14.	Ομάδες κοινής καλ/ας (Κ.389/82 ΕΟΚ)	46	40	10	124	152	56
15.	Καλ/θείσα έκταση ομαδ. (χιλ.στρ.)	32,5	20	8,5	310	852	1128
16.	Δαπάνη αγορ. μηχ. (εκατ. δοχ.)	151	186,3	72,7	1282	2500	1365

Πηγές : α. Υπουργείο Γεωργίας, Ελληνική Γεωργία, 1982 : 31
β. Υπουργείο Γεωργίας, Ελληνική Γεωργία, 1986 : 59-63.

Πίνακας 12

Δείκτες τιμών γεωργικών προϊόντων και
πετρελαίου 1967 - 1985
(βάση 1970=100)

Ετη	Σίτος	Ορυζα	Βάμβαξ	Πετρέλαιο
1967	104,93	113,28	100,86	100,00
1968	103,94	112,18	115,85	100,00
1969	103,28	99,21	109,49	100,00
1970	100,00	100,00	100,00	100,00
1971	99,67	111,87	119,67	100,00
1972	100,98	125,31	144,09	100,00
1973	115,78	158,90	210,99	105,31
1974	140,46	241,25	277,54	182,12
1975	133,55	213,59	212,44	228,98
1976	165,13	255,15	332,58	243,96
1977	179,60	270,62	369,96	265,70
1978	201,97	291,71	336,86	272,94
1979	246,05	316,87	398,26	394,68
1980	329,27	377,50	531,07	688,88
1981	422,03	634,53	638,83	826,08
1982	497,03	712,65	665,56	876,32
1983	623,02	796,87	938,31	1089,37
1984	727,30	937,50	1328,47	1304,34
1985	859,21	1070,93	1319,96	1598,55

Πηγή : Τιμές χονδρικής πώλησης εμπορευμάτων στις αγορές Αθηνών-Πειραιώς, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τράπεζα Ελλάδος

Πίνακας 13

Χρηγήση μεσομακροπρόθεσμων δανείων Α.Τ.Ε.

ΕΤΟΣ	ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΕΞΟΛΑ.		ΒΟΗΘΗΤΙΚΟΙ ΧΡΟΦΙ		ΑΓΡΟΙ		ΑΝΕΓΕΡΣΗ-ΕΠΙΣΚΕΥΗ		ΣΥΝΟΛΟ ΕΤΟΥΣ ΔΡΧ.
	ΔΑΝΕΙΟ ΔΡΧ.	%	Γ. ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ	%	ΕΓΓΕΙΕΣ ΒΕΛΤΙΩΣΕΙΣ	%	ΟΙΚΙΩΝ	%	
1977	2.807.000	25	4.603.000	42	3.258.000	29	500.000	4	11.368.500
1978	6.367.000	46	1.200.000	9	5.777.000	41	600.000	4	13.944.000
1979	1.214.000	35	370.000	10	1.473.000	42	450.000	13	3.507.000
1980	7.126.000	94	170.000	2	300.000	4	---	-	7.596.000
1981	21.930.978	76	150.000	1	6.544.000	23	203.360	-	28.828.278
1982	25.775.500	53	1.960.000	4	18.755.000	38	3.255.000	7	49.745.500
1983	49.856.000	52	6.440.000	7	27.589.000	29	11.467.000	12	95.352.000
1984	93.816.000	79	8.130.000	7	9.672.000	8	6.696.000	6	118.314.000
1985	59.356.127	41	14.990.000	10	31.129.790	22	38.176.000	27	143.651.917
ΣΥΝΟΛΟ ΕΤΩΝ	268.249.105	57	38.213.000	8	104.497.790	22	61.347.300	13	472.307.195

Πηγή : Α.Τ.Ε., Υποκατάστημα Λαμίας, 1986.

Πίνακας 14

Συνοπτική παρουσίαση πορείας ολοκλήρωσης
εγγειοβελτιωτικού έργου Ανθήλης
(1949 - 1975)

Ετη	Κύριες φάσεις εκτέλεσης εργασιών
1949	Πειραματικός αγρός ορυζοκαλ/γείας 400 στρ. 1η υδροληψία.
1950	Πειραματικός αγρός ορυζοκαλ/γείας 1000 στρ. 2η υδροληψία.
1951	Ιδρυση Α.Σ.Ε.Β.
1952	Διάνοιξη φρεατίου Τσάλλη.
1953	Πετρελαιοκίνητα αντλιοστάσια. 3η υδροληψία.
1954	Εγκατάσταση ηλεκτρικού ρεύματος. 4η και 5η υδροληψία.
1957	Ηλεκτροκίνητα αντλιοστάσια. Εναρξη διάνοιξης ανακουφιστικής κούτης Σπερχειού.
1958	Εναρξη ολοκληρωμένης μελέτης του έργου. *
1959	Ολοκλήρωση ανακουφιστικής κούτης Σπερχειού. Δημοπράτηση αποστραγγιστικού και οδικού δικτύου (1η φάση).
1960	Κρατικό αντλιοστάσιο.
1970	Ολοκλήρωση 1ης φάσης.
1971	Δημοπράτηση επένδυσης δια σκυροδέματος αρδευτικών δικτύων. Τριτεύοντα δίκτυα υπό μορφή καναλέτων, εφοδιασμένα δια σιφώνων (2η φάση).
1972	Αναδασμός.
1975	Ολοκλήρωση 2ης φάσης.
1976	Βελτίωση στραγγιστικού δικτύου περιοχής Φακίτσας.

(συνέχεια επόμενη σελίδα)

* Σημείωση (12) Τα γενικά χαρακτηριστικά του μελετηθέντος έργου ήταν :

- Εξυπηρετούμενη συνολική έκταση ακαθάριστος 41.785 στρ. καθαρά 37.000 στρ. Εκ των οποίων :
 - α. Περιοχή Ανθήλης ακαθάριστος 23.105 στρ. καθαρά 21.000 στρ.
 - β. Περιοχή Μ. Βρύσης ακαθάριστος 17.685 στρ. καθαρά 16.000 στρ.
- Πηγαί και παροχαί τροφοδοτήσεως εις αρδευτικών ύδωρ, ποταμός Σπερχειός 2.800 λ/δευτ. ή 2,8 μ³/δευτ., πηγαί Μ. Βρύσης 500 λ/δευτ. ή 0,5μ³/δευτ., πηγαί Μαυρονερίου 800 λ/δευτ. ή 0,8 μ³/δευτ.
- Μέθοδος αρδεύσεως (επιφανειακή δια βαρύτητας).
- Στραγγίση μικτή, ήτοι δια βαρύτητας 10.000 στρ. και δι'αντλήσεως 32.000 στρ.
- Κύρια επί μέρους έργα :
 - α. Φράγμα υδροληψίας επί Σπερχειού μετά προσαγωγού διώρυγος μήκους 768 μ.
 - β. Αρδευτικά δίκτυα εξ ολοκλήρου επενδεδυμένα δια σκυροδέματος και εφοδιασμένα με όργανα ελέγχου στάθμης και διανομής συστήματος Neygric. Τριτεύοντα δίκτυα υπό μορφήν καναλέτων, εφοδιασμένα δια σιφώνων.
 - γ. Στραγγιστικά δίκτυα κεχωρισμένα δια την υψηλή ζώνη, στράγγισης δια βαρύτητας και δια την χαμηλή ζώνη, στράγγισης δι'αντλήσεως.
 - δ. Δύο αντλιοστάσια στράγγισης Ανθήλη I και Μ. Βρύση II

(συνέχεια επόμενη σελίδα)

παροχής 3,30 μ³/δευτ. και 3,50 μ³/δευτ. αντίστοιχα.

ε. Παραλιακά προστατευτικά αναχώματα συνολικού μήκους 2.000μ.

Πηγή : Ε. Ασημάκη, Αξιοποίηση αλατούχων και αλκαλιωμένων
εδαφών στην περιοχή Ανθήλης - Ροδίτσας (Λαμία).

Πτυχιακή μελέτη Α.Γ.Σ.Α. : 18-30.

Πίνακας 15

Ποσοστά (%) καταβαλλομένων χρηματικών δαπανών γ. εκμετ/σεων δείγματος

	Σπόροι	Φυτ/κα	Λιπασμ.	Μηχ.Ιδιοκ.	Μηχ.Ενοικ.	Κτιο.	Υπηρ.	Ζωοτο.	Σύνολο
1.	3,48	11,43	7,61	6,44	55,65	0,44	14,09	0,86	100,00
2.	9,16	13,02	8,62	20,74	30,59	0,41	15,35	2,11	100,00
3.	1,87	7,32	7,77	31,73	32,90	0,95	14,86	2,60	100,00
4.	3,75	13,64	7,19	26,48	29,83	0,35	15,74	3,02	100,00
5.	9,68	11,34	14,25	14,03	31,94	0,60	16,12	2,35	100,00
6.	2,98	17,18	13,34	31,39	11,47	1,26	22,19	0,00	100,00
7.	4,09	12,20	14,71	22,82	27,85	1,53	15,77	1,02	100,00
8.	6,31	6,84	12,05	30,40	25,16	1,02	12,48	5,75	100,00
9.	4,21	11,36	9,18	0,00	55,51	1,19	17,28	1,27	100,00
10.	9,43	16,96	11,42	23,63	16,04	0,48	20,93	1,13	100,00
11.	3,42	15,07	9,59	20,94	33,12	0,52	16,38	0,96	100,00
12.	7,30	3,88	3,99	10,37	20,44	0,62	9,51	43,88	100,00
13.	11,28	11,38	7,58	0,00	48,44	0,00	19,13	2,20	100,00
14.	6,63	8,43	6,18	28,72	27,50	0,54	15,79	6,21	100,00
15.	0,84	13,08	12,74	17,34	35,79	0,00	18,74	1,46	100,00
16.	2,31	14,82	7,99	25,66	29,33	0,53	17,64	1,72	100,00
17.	5,04	12,92	9,18	25,13	28,49	0,44	16,52	2,28	100,00
18.	1,83	7,07	7,86	0,00	61,60	0,00	12,05	9,58	100,00
19.	3,94	18,35	13,02	32,71	7,86	0,91	23,21	0,00	100,00
20.	6,46	15,46	12,63	29,36	12,03	0,62	21,32	2,06	100,00
21.	4,04	10,66	9,99	1,33	55,10	1,13	17,75	0,00	100,00
22.	5,22	18,47	11,78	25,30	12,33	0,67	20,68	5,53	100,00
23.	3,38	10,37	7,80	29,49	27,49	0,00	21,47	0,00	100,00
24.	3,34	14,15	8,41	0,00	52,84	3,52	17,75	0,00	100,00
25.	3,92	11,55	15,47	0,83	47,28	0,51	20,44	0,00	100,00
26.	2,39	16,47	10,18	31,05	17,67	0,68	21,56	0,00	100,00
27.	5,60	16,35	11,99	37,29	5,63	0,93	19,75	2,45	100,00
28.	2,83	7,82	4,34	23,04	7,57	0,90	10,39	43,11	100,00
29.	1,36	7,26	8,44	0,00	57,53	2,17	23,24	0,00	100,00
30.	13,85	12,75	7,62	0,00	46,39	1,46	17,93	0,00	100,00
31.	5,40	10,47	12,07	0,00	51,88	1,22	18,96	0,00	100,00
M.O.	5,01	12,20	9,84	17,62	32,36	0,83	17,58	4,56	100,00

Πηγή : Ερωτηματολόγιο, 1985.

Επιπλέον πληροφορίες στο περιβάλλον κατά την επεξεργασία και συνηθέστερα χρησιμοποιούμενο αυτοψυκτικό (κύριο)

ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ (π/σφ)

ΕΠΩΝΥΜΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΣ

ΣΥΜΒΑΤΙΚΗ ΟΝΟΜΑΣΙΑ

ΨΥΚΤΙΚΟ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΕΠΩΝΥΜΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΣ	ΣΥΜΒΑΤΙΚΗ ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ
1. Προπελίνη	250	Απλίου	Prometryne	Βάρερο στην ιχθυοκλάση
- Τριφαιράλη	200	Απλίου	Triphuralin	Βάρερο στην ιχθυοκλάση
- ή Σοακάν	400	Απλίου	Ethafuralin	Βάρερο στην ιχθυοκλάση
- ή Σιμπ	400	Απλίου	Pendimethalin	Βάρερο στην ιχθυοκλάση
2. Αιλιέτ 25%	66	Απλίου	Lindane	Τοξικό στην ιχθυοκλάση, μέγιστος αριθμός (ορισμένα)
- ή Θεμπέτ	1500	Απλίου	Phorate	Βάρερο στην ιχθυοκλάση και ήρπαστα
3. Αϊορίνη	100	Απλίου	Monocrotophos	Πολύ τοξικό για μέλισσες και ήρπαστα
4. Αϊορίνη (Νυακρον)	100	Απλίου	Monocrotophos	Πολύ τοξικό για μέλισσες και ήρπαστα
- ή Σος μεκαρός	200	Α. Αλυούτου	Demeton-s-methyl	Τοξικό στην ιχθυοκλάση, μέγιστος, ήρπαστα
5. Νίξ	170	Α. Αλυούτου	Merquat dichloride	Τοξικό στην ιχθυοκλάση
6. Κεάβελ σον	200	Α. Αλυούτου	Dicofol	Τοξικό στην ιχθυοκλάση
- Ηυεδρίνη ή	20	Α. Αλυούτου	Decamethrine	Τοξικό στην ιχθυοκλάση, μέγιστος
7. Κεάβελ ή	200	Α. Αλυούτου	Methidathion	Τοξικό στην ιχθυοκλάση, μέγιστος, αριθμός (ορισμένα)
Ουάτοαλι	20	Α. Αλυούτου	Methidathion	Βάρερο στην ιχθυοκλάση
8. Φόξ ή Νίξ	200	Α. Αλυούτου	---	Βάρερο στην ιχθυοκλάση

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ

Α. ΒΑΜΒΑΚΙ</

Πίνακας 17

Αποκραίες καλλιέργειες

ΕΙΔΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ (ΣΤΡΕΜ.)				ΠΑΡΑΓΩΓΗ (ΧΙΛΓ. x 1000)				1982	1983	1984							
	1968	1969	1968/69(μ.δ.)	1979	1980	1981	1982	1983				1984						
A. ΣΙΤΗΡΑ ΓΙΑ ΚΑΡΠΟ																		
Σιτάρι μαλακό	4500	7500	6000	13000	8000	7500	9000	8000	6600	1225	1525	1375	3250	2400	2400	1980		
ή ημ/ρο	2500	200	1350	--	--	160	100	--	200	500	30	265	--	48	20	--	80	
Σιτάρι σκληρό	7500	1600	4550	3000	2500	--	300	400	800	2200	400	1300	720	600	75	100	240	
Κριθάρι	60	150	105	500	500	--	--	--	--	12	30	21	100	100	--	--	--	
Βρώμη	380	230	305	1500	1800	555	200	300	400	109	70	89,5	600	720	360	300	210	280
Καλαμπόκι	10000	11000	10500	6300	6100	9000	9000	9300	9000	4700	4700	4700	2520	2440	4500	4500	4650	3600
Ρύζι																		
B. ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΦΥΤΑ																		
Βαμβάκι ποτιστ.	1300	3500	2400	3500	8900	12500	5500	10000	15000	200	700	450	950	2250	3750	1657,5	2800	3500
Βαμβάκι ξηρικό	500	2000	1250	--	--	--	4000	3500	--	50	200	125	--	--	--	720	575	--
Ζαχαρότευτλα	--	--	--	--	--	18	--	18	--	--	--	--	--	--	90	--	90	--
Γ. ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΑ ΦΥΤΑ																		
Τριφύλλι σπόρος	--	--	--	200	250	200	100	200	150	--	--	--	12	20	16	8	14	90
Κριθάρι σανός	50	50	50	250	250	800	--	--	300	15	12	13,5	100	100	320	--	--	10,5
Μηδική σανός	1014	1099	1056,5	1000	1000	1000	1800	800	5	700	1206	953	1500	1500	1500	2700	1120	75
Κριθάρι γρασίδια	200	200	200	500	500	--	1600	200	150	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Δ. ΜΠΟΣΤΑΝΙΚΑ-ΠΑΤΑΤΕΣ																		
Καρπούζια	12	15	13,5	10	10	15	10	10	4	25	30	27,5	20	20	20	20	20	10
Πεπόνια	8	5	6,5	10	10	10	10	10	4	8	5	6,5	15	15	20	20	20	10
Πατάτες	--	--	--	50	50	20	20	20	20	--	--	--	100	100	40	40	40	48
E. ΛΟΙΠΑ																		
ΣΥΝΟΛΟ	28024	28699	28361,5	29820	29870	31778	31640	32740	32633									
ΑΡΑΒΥΘΩΝΑ	12680	15939	16109,5	12320	18120	22518	20640	23840	24400									

Πηγή : Δελτία ΕΓΣΕ, 1968-1984.

Πίνακας 18

Αμπέλοι - Σταφιδάμπελοι

ΕΙΔΟΣ	1968	1969	1968/69(μ.δ.)	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1968	1969	1968/69(μ.δ.)	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Αμπέλι δι'οίνον	60	60	60	12	12	20	20	20	20	56000	65000	60500	7000	7000	9000	9000	9000	9000
Σταφιδάμπελοι	[300]	[300]	[300]	2	2	--	--	--	--	45500	2000	23750	3000	3000	--	--	--	--
Μουστos										35000	35000	35000	40000	50000	40000	40000	45000	45000
ΣΥΝΟΛΟ	60	60	60	14	14	20	20	20	20									

Πηγή : ΕΓΣΣ, 1968-1984.

Πίνακας 19

Δενδρώδεις καλλιέργειες

ΕΙΔΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ	(ΣΤΡΕΜ.) - [ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΕΝΔΡΩΝ]												
		1968	1969	1968/69(μ.δ.)	1979	1980	1981	1982	1983	1983	1984			
Αχλαδιές	[60]	--	--	[30]	--	--	--	--	500	--	--	--	--	--
Μηλιές	[8]	--	--	[4]	--	--	--	--	50	--	--	--	--	--
Βερικοκιές	[35]	[35]	--	[35]	--	--	--	--	20	--	--	--	--	--
Ροδακιινιές	[40]	[40]	--	[40]	--	--	--	--	500	--	--	--	--	--
Κερσιές	[10]	[10]	--	[10]	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Κυδωνιές	[25]	[25]	--	[25]	--	--	--	200	600	--	--	--	--	--
Κορομηλιές	[20]	[20]	--	[20]	--	--	--	--	250	--	--	--	--	--
Συκιές νωπών	[100]	[100]	--	[100]	--	--	--	5000	2500	--	--	--	--	--
Δαμασκηνιές	[15]	[15]	--	[15]	--	--	--	1000	525	--	--	--	--	--
Αμυγδαλιές	[10]	[10]	--	[10]	--	--	--	--	100	--	--	--	--	--
Ελιές βρώσιμες	[107]	[100]	[103,5]	[100]	50[550]	300[3600]	300[3700]	300[3700]	500	2000	2500	50000	2000	9000
Μουριές	[90]	[90]	[90]	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Ροδιές	[20]	--	[10]	--	--	--	--	--	250	--	--	--	--	--
Λοιπά δένδρα	[20]	[30]	[25]	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
ΣΥΝΟΛΟ	20	30	25	50	50	300	300	300	300	300	300	300	300	300
ΑΡΔΕΥΟΜΕΝΑ	20	30	25	50	50	300	300	300	300	300	300	300	300	300

Πηγή : ΕΓΣΣ, 1968-1984.

Πίνακας 20

Λαχανικά

ΕΙΔΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ (ΣΤΡΕΚ.)					ΠΑΡΑΓΩΓΗ (ΧΙΛ. x 1000)												
	1968	1969	1968/69(μ.δ.)	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1968	1969	1968/69(μ.δ.)	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Λαχανικά (μάπες κρεμμυδάκι)	--	--	--	--	--	15	73	10	10	--	--	--	--	--	30	146	20	20
Κουνουπίδια	--	--	--	--	--	8	--	--	--	--	--	--	--	--	16	--	--	--
Πράσα	--	2	1	--	--	8	--	--	--	--	5	2,5	--	--	16	--	--	--
Κρεμμύδια ξερά	15	20	17,5	6	10	15	10	10	10	17	30	23,5	30	8	30	20	20	20
Ντομάτες αρδευομ.	10	10	10	50	--	70	150	160	200	15	20	17,5	20	150	150	300	300	600
Ντομάτες ξερές	5	5	5	--	--	--	--	--	--	5	5	5	5	--	--	--	--	--
Καρότα	--	--	--	--	86	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Κουκιά χλωρά	5	5	5	--	--	45	--	--	--	3,5	2	2,75	2	--	4,5	--	--	--
Μαρούλια	2	3	2,5	--	--	--	--	--	--	2	2	2	2	--	--	--	--	--
Σκόρδα ξερά	5	5	5	--	--	--	--	--	--	4	4	4	4	--	--	--	--	--
Φασολάκια χλωρά	10	10	10	--	--	--	--	--	--	7	7	7	7	--	--	--	--	--
Μελιτζάνες	3	3	3	--	--	--	--	--	--	6	6	6	6	--	--	--	--	--
Πιπεριές χλωρές	3	3	3	--	--	--	--	--	--	3	3	3	3	--	--	--	--	--
Σπανάκι	--	10	5	--	--	--	--	--	--	--	8	4	8	--	--	--	--	--
ΣΥΝΟΛΟ	58	76	67	56	96	161	233	180	220	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Πηγή : ΕΓΣΣ, 1968-1984.

Πίνακας 21

Συνολικές εκτάσεις κατά παραγωγική χρήση

ΕΙΔΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ (στρεμ.)				ΑΡΔΕΥΟΜΕΝΗ ΕΚΤΑΣΗ (στρεμ.)				1983	1984	1984				
	1968	1969	1980	1981	1968/69(μ.δ.)	1979	1980	1981							
Αροτρίαιες καλ.	28024	28699	29870	31778	32633	32740	31640	15939	14309,5	12320	18120	22518	20640	23840	24400
Λαχανοκομικά	58	76	96	161	233	180	220	58	67	56	96	153	233	180	220
Δενδροδείς καλ.	20	30	50	300	300	300	300	20	25	40	50	300	300	300	300
Αμπέλοι-Σταφιδ.	60	60	14	20	20	20	20	--	--	--	--	20	20	20	20
Αγροκάνισση	938	474	706	2060	1970	3741	3807	2828	--	--	--	--	--	--	--
Γ. ΣΥΝΟΛΟ	29100	29339	32000	36000	36000	36000	36000	16045	14401,5	12416	18266	22991	21193	24340	24940
ΣΥΝ. ΚΑΛ/ΜΩΝ	28162	28865	30030	32259	33240	33240	32193	55,58%	50,50%	41,46%	60,82%	71,27%	65,83%	73,22%	75,18%

Πηγή : ΕΓΣΣ, 1968-1984.

Πίνακας 22

Ζωική Παραγωγή

	ΕΤΗ							
	1968	1969	1979	1980	1981	1982	1983	1984
1. ΙΠΠΟΙ								
Αρσενες	83	84	5	4	4	4	4	2
Θήλειες	72	76	6	4	4	4	4	2
2. ΗΜΙΟΝΟΙ	8	12	-	-	-	-	-	-
3. ΟΝΟΙ								
Αρσενες	7	6	2	2	2	2	2	2
Θήλειες	3	2	2	2	2	2	2	2
4. ΒΟΟΞΙΔΗ								
Αρσενα	13	-	12	10	10	10	10	10
Θήλεα	30	22	12	10	10	10	10	10
5. ΧΟΙΡΟΙ								
Αναπαραγ.	6	7	54	54	54	54	54	54
Κρεοπαραγ.	10	7	-	-	-	-	-	-
6. ΠΡΟΒΑΤΑ								
Οικόσιτα	100	140	200	200	200	200	200	200
Κοπαδιάρ.	1420	1500	1300	1400	1400	1400	1400	1400
7. ΑΙΓΕΣ ΟΙΚΟΣ	380	400	450	450	450	450	450	450
8. ΚΟΥΝΕΛΙΑ	300	400	600	600	600	600	600	600
9. ΟΡΝΙΘΕΣ ΞΕΝ.	6000	6000	9000	9000	9000	9000	9000	9000
10. ΧΗΝΕΣ	200	100	-	-	-	-	-	-
11. ΠΑΠΙΕΣ	300	500	-	-	-	-	-	-
12. ΙΝΔΙΑΝΟΙ	100	100	-	-	-	-	-	-
13. ΜΕΛΙΣΣΕΣ								
ΕΥΡΩΠΑΙΚ. ΚΥΨ.	150	150	130	130	130	130	130	130

Πηγή : ΕΓΣΕ, 1968-1984.

Πίνακας 23

Βγγείο-διαρθρωτικά Χαρακτηριστικά Αγροτικών Νοικοκυριών Δείγματος

ΚΩΔ. ΕΚΜ. Α/Α	ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ		ΜΗ ΚΑΛ/ΝΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ	ΤΕΜΑΧΙΑ ΚΑΛ/ΝΩΝ ΕΚΤΑΣΕΩΝ	ΚΥΡΙΟΙ ΚΑΛΛΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ					
	ΙΔΙΟΚΤΗΤΗ	ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΗ			ΒΑΜΒΑΚΙ	ΡΥΖΙ	ΣΙΤΑΡΙ	ΜΗΔΙΚΗ	ΝΤΟΜΑΤΑ	ΚΡΗΝ/ΦΙΑ
1	55	20	-	5	55	-	20	-	-	-
2	120	55	-	7	80	55	40	-	-	-
3	50	30	-	4	17	-	35	28	-	-
4	80	23	20	11	83	-	20	-	-	-
5	140	80	20	6	100	80	40	-	-	-
6	162	-	-	10	130	20	12	-	-	-
7	70	-	-	7	53	17	-	-	-	-
8	90	-	-	2	45	-	45	-	-	-
9	30	10	-	2	30	-	10	-	-	-
10	85	120	-	8	115	90	-	-	-	-
11	170	100	-	8	135	135	-	-	-	-
12	30	-	-	3	-	12	18	-	-	-
13	24	-	-	2	-	24	-	-	-	-
14	100	10	-	6	42	44	-	24	-	-
15	40	40	-	4	20	40	20	-	-	-
16	30	159	15	9	144	45	-	-	-	-
17	48	100	-	6	58	90	-	-	-	-
18	29	-	-	2	29	-	-	-	-	-
19	135	-	-	8	105	-	30	-	-	-
20	77	41	22	5	65	21	32	-	-	-
21	50	70	-	7	45	35	40	-	-	-
22	110	-	-	6	70	15	20	5	-	-
23	33	90	-	1	30	63	-	30	-	-
24	15	14	14	2	-	29	-	-	-	-
25	23	60	6	4	18	60	-	-	5	-
26	150	170	-	10	150	100	65	5	-	-
27	65	20	-	5	70	15	-	-	-	-
28	40	15	-	3	39,5	-	-	15	-	0,5
29	23	-	9,5	3	5	18	-	-	-	-
30	29	15	-	3	-	44	-	-	-	-
31	27	9	-	3	-	17	19	-	-	-

Σημείωση :

α. Όλες οι εκτάσεις σε στρ.

Πηγή :

Ερωτηματολόγιο, 1985

Πίνακας 24

Βασικά Οικονομικά Μεγέθη για τον Υπολογισμό του Γεωργικού Εισοδήματος

Α/Α	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (1+2+3+4)				1+2+3+4	1+2+3
	1 ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ ΑΠΟ ΠΩΛΗΣΕΙΣ	2 ΙΔΙΟΚΑΤΑ- ΝΑΛΩΣΗ	3 ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΙΣ	4 ΕΝΔΙΑΜΕΣΕΣ ΚΑΤΑΝ/ΣΕΙΣ ΠΑΡΑΓΟΜΕΝΕΣ ΕΚ/ΣΗ	5 ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (α)	6 ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΠΡΟΙΟΝ
1.	1.160.383	176.600	739.037	667	2.076.687	2.076.020
2.	3.197.200	182.100	1.086.274	20.000	4.485.574	4.465.574
3.	1.613.970,5	339.000	268.637,5	158.501	2.380.109	2.221.608
4.	1.532.020	207.500	1.104.717	---	2.844.237	2.844.237
5.	4.111.000	318.800	1.347.474	60.000	5.837.274	5.777.274
6.	2.752.972	17.000	1.846.066	24.503	4.640.541	4.616.038
7.	1.080.320	205.400	692.180	34.000	2.011.000	1.977.900
8.	1.446.282	375.000	540.326	---	2.361.608	2.361.508
9.	1.015.050	44.200	10.368	30.000	1.099.618	1.069.618
10.	4.017.720	180.000	1.802.280	---	6.000.000	6.000.000
11.	5.466.150	226.500	1.763.100	128.250	7.584.000	7.455.750
12.	804.204	485.500	27.033	---	1.316.737	1.316.737
13.	720.000	71.000	---	---	797.000	791.000
14.	2.583.776	357.200	665.257	54.660	3.660.893	3.606.233
15.	1.514.248	87.600	313.281	86.008	2.001.137	1.915.129
16.	3.635.712	257.000	2.256.768	107.520	6.257.000	6.149.480
17.	2.962.524	805.000	917.146	67.500	4.752.170	4.684.670
18.	469.011	414.500	424.189	---	1.307.700	1.307.700
19.	2.070.212	---	1.512.110	17.508	3.599.830	3.582.322
20.	2.142.012	344.000	983.947	57.612	3.527.571	3.469.959
21.	2.261.015	51.000	746.714	62.445	3.121.174	3.058.729
22.	1.906.195	438.000	945.992	108.425	3.398.612	3.290.187
23.	3.688.796	---	313.440	85.000	4.087.236	4.002.236
24.	694.550	79.500	---	30.450	804.500	774.050
25.	2.521.142	25.500	169.258	66.000	2.781.900	2.715.900
26.	5.966.003	259.500	2.261.476	252.221	8.739.200	8.486.979
27.	1.348.300	292.000	921.570	11.500	2.573.370	2.561.870
28.	2.399.206	115.000	670.634	54.660	3.239.500	3.184.840
29.	592.864	34.000	73.136	25.200	725.200	700.000
30.	1.210.000	---	---	---	1.210.000	1.200.000
31.	758.319	34.000	19.700	26.005	838.024	812.019

Σημείωση : α. Όλα τα χρηματικά μεγέθη σε δρχ.

Πηγή : Ερωτηματολόγιο, 1985.

Πίνακας 24α

Βασικά Οικονομικά Μεγέθη για τον Υπολογισμό του Γεωργικού Εισοδήματος

A/A	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	ΣΠΟΡΟΙ	ΦΥΤΟΦΑΡΜΑΚΑ	ΛΙΠΑΣΜΑΤΑ	ΚΤΗΤΩΝ ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΩΝ	ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ	ΠΑΡΟΧΗ(α) ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	ΑΠΟΡΑΖΟΜΕΝΕΣ ΖΩΤΡΟΦΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
				ΑΒΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΙΔΙΟ-ΜΗΧΑΝΩΝ ΕΠΙ	ΕΝΟΙΚΙΑΣΕΙΣ	ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΤΙΡΙΑΚΩΝ	ΠΑΡΟΧΗ(α) ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	ΑΠΟΡΑΖΟΜΕΝΕΣ ΖΩΤΡΟΦΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
				ΚΑΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΕΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ (7+8+9+10+11+12+13+14+15)					
1.	33.215	109.220	72.719	61.480	531.603	4.200	134.628	6.220	955.285
2.	178.212	253.170	167.678	403.328	595.050	8.001	298.546	41.100	1.945.085
3.	15.188	59.334	62.937	257.135	266.688	7.680	120.421	21.100	810.483
4.	43.385	158.041	83.305	306.749	345.530	4.000	182.328	35.000	1.158.338
5.	242.100	283.730	356.468	350.978	799.040	15.000	403.254	51.330	2.501.900
6.	42.680	246.402	191.303	452.973	164.511	18.000	318.136	---	1.434.005
7.	40.165	119.703	144.352	223.914	273.225	15.000	154.721	10.000	981.080
8.	68.287	74.070	130.450	329.023	272.300	11.000	135.127	62.200	1.082.457
9.	19.850	53.585	43.269	---	261.750	5.600	81.586	6.000	471.560
10.	197.050	354.601	238.662	493.975	335.250	10.000	437.490	23.550	2.090.578
11.	111.645	492.676	313.524	684.564	1.082.700	17.000	535.328	31.250	3.268.687
12.	42.225	22.461	23.101	60.001	118.282	3.600	55.021	253.650	578.541
13.	32.400	32.688	21.772	---	139.200	---	54.950	6.330	287.350
14.	98.238	124.681	91.561	425.306	407.260	8.001	233.784	91.900	1.480.931
15.	6.110	94.820	92.350	125.695	259.348	---	135.821	10.550	724.694
16.	56.520	363.186	195.836	628.821	718.830	13.000	432.203	42.200	2.450.596
17.	90.840	232.904	165.443	452.931	513.550	8.000	297.873	41.100	1.802.641
18.	9.860	38.120	42.383	---	332.050	---	64.948	51.650	539.011
19.	43.275	201.389	142.884	359.115	86.275	10.000	254.825	---	1.097.763
20.	66.815	158.307	129.317	300.711	123.219	6.399	218.402	21.100	1.024.270
21.	48.650	128.382	120.375	16.009	663.651	13.599	213.807	---	1.204.473
22.	51.600	182.510	116.460	250.101	121.915	6.668	204.415	54.760	988.369
23.	52.485	160.740	120.870	457.290	426.275	---	332.947	---	1.550.607
24.	10.440	44.260	26.308	---	165.300	11.000	55.532	---	312.840
25.	38.490	113.287	151.803	8.155	463.820	5.001	200.545	---	981.101
26.	66.256	457.317	282.649	861.959	490.606	18.900	596.425	---	2.776.112
27.	48.175	140.610	103.124	320.640	48.375	8.000	169.825	21.100	859.849
28.	28.430	78.525	43.538	231.212	75.987	9.000	104.315	432.616	1.003.623
29.	3.255	17.405	20.224	---	137.850	5.200	55.681	---	239.015
30.	72.600	66.810	39.916	---	243.100	7.650	93.940	---	524.016
31.	15.483	30.003	34.574	---	148.675	3.500	54.325	---	250.500

Σημείωση :

α. Ως παροχή υπηρεσιών νοούνται οι πληρωμές

I. Δικαιωμάτων Τ.Ο.Ε.Β., ΙΙ.Ο.Γ.Α. και Χαρ./μου.

Πίνακας 24β

Βασικά Οικονομικά Μεγέθη για τον Υπολογισμό του Γεωργικού Εισοδήματος

Α/Α	(6-15)		(17+18)		(16-19)		20		21		22		23		20-(21+22+23)		
	16	17	18	19	20	20	20	21	21	22	23	24	24	24	24	24	
	Ακαθάριστο γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Αποβέσεις εγκαταστάσεων	Αποβέσεις μηχανολογικού εξοπλισμού	Αποβέσεις σύνολο	Αποβέσεις γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης	Καθαρό γε- ωργικό εισόδημα εκμετάλλευσης
1.	1.120.735	10.500	127.601	138.101	982.634	177.639	70.000	---	734.995								
2.	2.520.489	20.000	366.415	386.415	2.134.074	146.840	302.500	159.750	1.524.984								
3.	1.411.125	19.200	178.891	198.091	1.213.034	215.805	105.000	28.200	864.029								
4.	1.658.899	10.000	278.782	288.782	1.397.117	---	207.000	---	1.190.117								
5.	3.275.374	37.500	227.800	265.300	3.010.074	108.113	360.000	230.000	2.305.961								
6.	3.182.033	45.000	478.291	523.291	2.658.742	191.094	---	203.340	2.264.308								
7.	996.820	32.500	152.500	185.000	811.820	176.473	---	140.050	495.297								
8.	1.279.151	27.500	323.582	351.082	928.069	126.417	---	75.000	726.652								
9.	598.058	14.000	---	14.000	584.058	---	35.000	15.000	534.058								
10.	3.909.422	25.000	568.890	593.890	3.315.532	201.004	870.000	76.600	2.167.928								
11.	4.187.483	42.500	471.082	513.582	3.673.901	309.794	725.000	270.000	2.369.107								
12.	738.196	9.000	123.500	132.500	605.696	135.713	---	9.000	460.983								
13.	503.650	---	---	---	503.650	12.493	---	---	491.157								
14.	2.125.302	20.000	300.917	320.917	1.804.385	243.890	90.000	115.600	1.354.895								
15.	1.191.235	---	102.133	102.133	1.089.102	88.980	290.000	92.000	618.122								
16.	3.698.884	32.500	310.208	342.708	3.356.176	186.406	1.378.500	---	1.805.465								
17.	2.882.029	20.000	445.684	465.684	2.416.345	69.957	575.000	99.160	1.672.228								
18.	768.689	---	---	---	768.689	12.736	---	29.000	726.953								
19.	2.484.559	25.000	381.213	406.213	2.078.346	202.550	---	175.000	1.700.846								
20.	2.445.689	16.000	363.292	379.292	2.066.397	47.427	295.500	157.370	1.566.100								
21.	1.854.256	34.000	44.460	78.460	1.775.796	175.554	492.500	---	1.107.742								
22.	2.301.818	16.667	245.413	262.080	2.039.738	178.126	---	139.980	1.721.632								
23.	2.451.629	---	448.882	448.882	2.002.747	293.512	600.000	---	1.109.235								
24.	461.210	27.500	---	27.500	433.710	---	42.000	65.800	327.910								
25.	1.734.799	12.500	23.033	35.533	1.699.266	96.548	330.000	---	1.272.718								
26.	5.710.867	47.250	831.500	878.750	4.832.117	638.140	870.000	478.120	2.845.857								
27.	1.702.021	20.000	333.524	353.524	1.348.497	37.221	140.000	---	1.171.276								
28.	2.181.217	22.500	181.693	204.193	1.977.024	262.879	90.000	299.540	1.324.605								
29.	460.385	36.000	---	36.000	424.385	---	---	26.100	396.285								
30.	658.984	19.125	---	19.125	666.859	4.206	82.500	92.400	467.753								
31.	525.459	8.750	---	8.750	516.709	6.077	49.500	39.100	422.032								

Πίνακας 24γ

Βασικά Οικονομικά Μεγέθη για την Υπολογισμό του Γεωργικού Εισοδήματος

Α/Α	Εισπράξεις από ενοικίαση μηχάνημάτων και γης	24+25 26 Συνολικό Καθαρό Γεωργικό Οικογενειακό Εισόδημα	27 Εξωγεωργικό Οικογενειακό Εισόδημα	28 Συνολικό Οικογενειακό Εισόδημα	29 Συνολικό Επενδυμένο Κεφάλαιο	30 Τεκμαρτός Τόκος	31 Τεκμαρτό Ενοίκιο	20-(22+30+31)		32-23 33 Εισόδημα Εργασίας Οικογένειας
								32 Εισόδημα Εργασίας Εκμ/σης	33 Εισόδημα Εργασίας Οικογένειας	
1.	---	734.995	224.000	958.995	2.892.917	432.240	412.500	67.894	67.894	67.894
2.	---	1.524.984	---	1.524.984	6.085.042	932.207	840.000	59.367	59.367	[100.383]
3.	---	864.029	600.000	1.464.029	3.617.241	550.691	324.500	232.843	232.843	204.643
4.	780.000	1.970.117	---	1.970.117	4.086.919	624.620	540.000	25.497	25.497	25.497
5.	---	2.305.961	---	2.305.961	6.004.200	925.648	1.018.000	706.426	706.426	470.426
6.	323.700	2.588.008	---	2.588.008	8.117.002	1.231.890	1.322.000	104.855(α)	104.855(α)	[98.485]
7.	---	495.297	950.000	1.445.297	3.643.040	556.267	570.500	[314.947]	[314.947]	[454.997]
8.	---	726.652	224.000	950.652	5.881.028	892.978	562.500	[527.409]	[527.409]	[602.409]
9.	---	534.058	880.000	1.414.058	802.280	125.058	165.000	259.000	259.000	244.000
10.	431.600	2.599.528	---	2.599.528	8.235.454	1.256.223	616.250	573.059	573.059	496.459
11.	---	2.369.107	---	2.369.107	9.264.343	1.429.463	1.232.500	286.938	286.938	16.938
12.	---	460.983	686.000	1.146.983	2.386.770	363.800	129.000	112.896	112.896	103.896
13.	200.000	691.157	412.000	1.103.157	167.425	27.987	132.000	343.663	343.663	343.663
14.	---	1.354.895	---	1.354.895	6.135.463	962.129	614.000	138.256	138.256	22.656
15.	---	618.122	---	618.122	2.391.847	366.024	180.000	253.078	253.078	161.078
16.	---	1.805.463	---	1.805.463	6.135.298	944.800	174.000	858.876	858.876	858.876
17.	---	1.672.228	375.000	2.047.228	6.810.320	1.039.574	384.000	417.771	417.771	318.611
18.	62.500	789.453	62.500	851.953	352.005	58.190	261.000	449.499	449.499	420.499
19.	323.700	2.024.546	---	2.024.546	6.086.381	923.834	1.050.000	104.512	104.512	[70.488]
20.	129.480	1.695.580	224.000	1.919.580	5.444.635	826.938	530.000	413.959	413.959	256.589
21.	120.000	1.227.742	---	1.227.742	2.441.636	378.290	245.000	660.000	660.000	660.000
22.	97.110	1.818.742	---	1.818.742	3.961.269	604.074	817.500	618.164	618.164	478.184
23.	450.000	1.559.235	---	1.559.235	5.850.303	893.051	181.500	328.196	328.196	328.196
24.	---	327.910	98.000	425.910	1.281.420	195.341	53.400	142.969	142.969	79.169
25.	---	1.272.718	---	1.272.718	1.239.800	195.780	210.600	962.886	962.886	962.886
26.	431.600	3.277.457	224.000	3.501.457	13.539.566	2.058.676	1.050.000	853.441	853.441	375.321
27.	121.387	1.292.663	532.000	1.824.663	5.086.111	771.515	532.500	[95.518]	[95.518]	[95.518]
28.	95.500	1.420.105	208.500	1.628.605	5.422.211	823.368	360.000	703.656	703.656	404.116
29.	---	398.285	299.000	697.285	724.807	111.117	132.200	181.068	181.068	154.968
30.	---	487.753	76.000	563.753	1.027.008	159.291	159.500	265.568	265.568	173.168
31.	---	422.032	700.000	1.122.032	498.280	77.607	110.500	279.112	279.112	240.000

Σημείωση :

α. Τα ενός αγκυλών ποσά προσημαίνονται ως αρνητικά..

Βασικά Οικονομικά Μεγέθη για τον Υπολογισμό του Γεωργικού Βοηθήματος

Πίνακας 246

Α/Α	Αριθμός μελών οικογένειας στην εκμετάλλευση (α)	Βίθια οικογενειακή (β)	Αριθμός ενεργών μελών οικ/βίθια ανά εκμετάλλευση (γ)	Βίθονια εργασία ανά οικογένεια ανά εκμετάλλευση (δ)	Κάσαο γεωργικό οικόπεδο/στρ	Κάσαο γεωργικό οικόπεδο ανά οικογένεια (ε)	Κάσαο γεωργικό οικόπεδο ανά οικογένεια (στ)	Αριθμός μελών οικογένειας (ζ)	Αριθμός ενεργών μελών οικογένειας (η)	Αριθμός μελών οικογένειας (θ)
1.	5	152,57	1	67,894	146,999	734,993	100,54	24,02	11,94	39,23
2.	4	242,76	1	---	381,246	1,524,984	71,23	11,94	11,94	39,23
3.	4	61,95	1	204,643	216,007	864,029	31,09	17,43	17,43	39,23
4.	4	132	1	25,497	297,529	1,190,117	92,82	13,02	13,02	17,43
5.	4	241	1	470,426	576,490	2,305,961	58,43	8,27	8,27	13,02
6.	3	100,96	1	---	754,769	2,264,308	81,52	0,75	0,75	13,02
7.	4	153,78	1	---	123,824	495,297	139,75	41,47	41,47	13,02
8.	3	99,22	1	---	242,217	726,652	74,35	51,60	51,60	13,02
9.	4	61,12	1	244,000	133,534	534,058	1,94	8,27	8,27	13,02
10.	4	302,73	1,21	410,297	541,982	1,791,676	83,13	8,30	8,30	13,02
11.	4	555	2,22	7,629	592,277	1,067,165	74,42	9,56	9,56	13,02
12.	3	27,61	1	103,896	153,661	460,983	5,86	105,31	105,31	13,02
13.	3	30,72	1	343,663	163,719	491,157	---	14,45	14,45	13,02
14.	3	221,51	1	22,656	338,723	1,354,895	49,10	25,36	25,36	13,02
15.	4	143,28	1	161,076	154,530	618,122	50,68	14,17	14,17	13,02
16.	4	370,47	1,48	580,322	451,366	1,219,907	124,99	14,23	14,23	13,02
17.	4	359,65	1,44	221,258	418,057	1,161,269	34,35	48,14	48,14	13,02
18.	2	14,50	1	420,499	363,476	726,953	58,35	57,01	57,01	13,02
19.	4	145,91	1	---	425,211	1,700,846	88,90	---	---	13,02
20.	3	121,44	1	256,589	522,033	1,566,100	62,82	21,96	21,96	13,02
21.	4	184,34	1	660,000	276,935	1,107,742	67,40	4,63	4,63	13,02
22.	4	124,59	1	478,184	430,408	1,721,632	54,94	25,47	25,47	13,02
23.	4	267,15	1,06	309,618	277,308	1,046,448	28,95	---	---	13,02
24.	3	32,50	1	79,169	109,303	327,910	---	24,24	24,24	13,02
25.	4	241,51	1	962,888	318,179	1,272,718	13,29	2,00	2,00	13,02
26.	6	387,16	1,55	242,143	474,309	1,635,036	77,69	9,11	9,11	13,02
27.	5	233,19	1	---	234,255	1,171,276	78,68	24,93	24,93	13,02
28.	4	363,27	1,45	278,701	331,131	913,521	50,62	8,68	8,68	13,02
29.	2	44,84	1	154,968	199,142	398,285	18,36	8,53	8,53	13,02
30.	4	49,31	1	173,198	121,938	487,753	---	---	---	13,02
31.	4	33,45	1	240,000	105,508	422,032	4,66	9,05	9,05	13,02

Ζητήματα :
 α. Προκαθορίζεται το μέγεθος της οικογένειας μεταξύ 10 έως και 50 ετών.
 β. Η ετήσια οικογενειακή παραγωγή υπολογίζεται σε μέρες εργασία γεωργική και μη γεωργική (βλ. περίτ. Π.ν. 25 παραρτήματα).
 γ. Ο αριθμός των οικογενειακών ενεργών μελών της οικογένειας υπολογίζεται από τον λόγο του συνόλου των γεωργικών παραγόμενων προς την ετήσια παραγωγή. Και τα δύο μεγέθη εκφράζονται σε ημέρες. Για τον σκοπό της εργασίας ενός άνωτα στην γεωργία βλ. π. Μ. Χαλκιδίου και Β. Βασιλείου. Η ετήσια παραγωγή υπολογίζεται σε μέρες.
 δ. Οικονομική, Μέρος Πρώτο, Αθήνα, 1982 : 41-42. Σύμφωνα με τον εν λόγω συλλογικό κατά και την επιβεβαιωμένη ετήσια παραγωγή, η ετήσια παραγωγή υπολογίζεται σε μέρες.
 Εκτιμήσεις σε 250 ημέρες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 24ε

Τιμές εξαρτημένης (Υ) και ανεξαρτήτων μεταβλητών (Χ₁)
εξίσωσης παλινδρόμησης

Ακαθάριστο Προϊόν μείον Επιδότησεις (Υ)	Ισοδύναμα Ανδρικά Παραγωγικά Ημερομίσθια (Χ ₁)	Εκταση Εκμεταλλεύσεων: Ιδιόκτητη και Ενοικιαζόμενη (Χ ₂)	Κεφάλαιο: Μηχανήματα και κτίσματα (Χ ₃)	Συνολικά Καταβαλλόμενες Χρηματικές Δαπάνες (Χ ₄)
1336983	1.7	75	2415274	955285
3379300	3.1	175	5112499	1945085
1952970	3.4	80	3211999	810483
1739520	2.7	103	3507750	1158338
4429800	1.7	220	4753250	2501900
2769972	1.7	162	7399999	1434005
1285720	3.0	70	3152500	981080
1821282	0.7	90	5339799	1082457
1059250	3.1	40	566500	471560
4197720	1.7	205	7190165	2090578
5692650	3.4	270	7629999	3268687
1289704	1.7	30	2097500	578541
791000	2.7	24	23750	287350
2950976	2.9	110	5574997	1480931
1601848	3.1	80	2029500	724694
3892712	2.4	189	4910000	2450596
3767524	3.4	148	5908999	1802641
883511	1.4	29	82499	539011
2070212	2.4	135	5537499	1097763
2486012	1.0	118	4932500	1024270
2312015	3.0	120	1839400	1204473
2344195	1.7	110	3467084	988369
3688796	2.4	123	5074999	1550607
774050	2.7	29	1125000	312840
2546642	3.1	83	749250	981101
6225503	1.7	320	12151510	2776112
1640300	2.4	85	4656186	859849
626864	1.4	23	604999	239615
1200000	3.0	44	765000	524016
792319	2.4	36	355000	286560

Πηγή: Εσωτηματολόγιο, 1985

Πίνακας 25

Συνολικά Απαιτούμενη Απασχόληση και Αμοιβή Εργασίας

Α/Α	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ			ΒΕΩ-ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΑΜΕΙΒΟΜΕΝΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ					
	Χειρονακτική ημ/έτος	Μηχανική ημ/έτος	Συνολική ημ/έτος	Χειρονακτική ημ/έτος	δρ/έτος	Μηχανική ημ/έτος	δρ/έτος	Σύνολα ημ/έτος	δρ/έτος
1.	125,07	27,50	152,57	---	---	25,13	531.603	25,13	531.603
2.	176,37	66,39	242,76	46,17	159.750	7,66	595.460	53,83	755.210
3.	16,73	45,22	61,95	14,10	28.200	6,14	254.438	20,24	282.638
4.	76,08	55,91	131,99	---	---	5,03	345.530	5,03	345.530
5.	179,08	61,95	241,03	86,50	236.000	14,32	799.040	100,82	1.035.040
6.	39,24	61,72	100,96	88,91	203.340	5,72	264.511	94,63	467.851
7.	115,18	38,60	153,78	62,30	140.050	5,10	273.225	67,40	413.275
8.	54,98	44,24	99,22	37,50	75.000	3,65	272.300	41,15	347.300
9.	61,12	---	61,12	0,93	15.000	7,81	261.390	8,74	276.390
10.	231,03	71,70	302,73	38,30	76.600	6,7	335.250	45,00	411.850
11.	495,50	95,50	555,00	135,00	270.000	14,8	1.082.700	149,80	1.352.700
12.	24,28	3,33	27,61	0,55	9.000	1,72	118.282	2,27	127.282
13.	30,72	---	30,72	---	---	2,96	139.200	2,96	139.200
14.	155,12	66,39	221,51	41,31	115.600	5,35	407.260	46,66	522.860
15.	122,51	20,77	143,28	3,27	92.000	3,82	259.348	7,09	351.348
16.	257,17	113,30	370,47	---	---	9,6	718.830	9,60	718.830
17.	293,00	66,65	359,65	35,23	99.160	6,79	545.050	42,02	644.210
18.	14,50	---	14,50	14,50	29.000	32,53	332.050	47,03	361.050
19.	87,87	58,04	145,91	87,50	175.000	2,12	86.275	89,62	261.275
20.	76,99	44,45	121,44	75,37	157.370	2,11	123.219	77,48	280.589
21.	169,34	15,00	184,34	---	---	25,01	663.397	25,01	663.397
22.	81,76	42,83	124,59	69,99	139.980	1,55	121.915	71,54	261.895
23.	193,84	73,31	267,15	---	---	4,07	426.275	4,07	426.275
24.	32,50	---	32,50	4,59	63.800	4,36	165.300	8,95	229.100
25.	235,51	6,0	241,51	---	---	15,30	463.820	15,30	463.820
26.	290,60	96,56	387,16	117,80	478.120	6,50	488.626	184,30	966.746
27.	174,62	58,57	233,19	---	---	0,60	48.375	0,60	48.375
28.	323,18	40,89	363,27	149,77	299.540	4,25	75.987	154,02	375.527
29.	39,89	---	39,89	2,08	26.100	6,86	138.850	8,94	164.950
30.	49,31	---	49,31	6,99	92.400	5,42	243.100	12,41	335.500
31.	33,45	---	33,45	2,70	39.100	4,18	148.675	6,88	187.775

Πηγή : Ερωτηματολόγιο, 1985.

Μέσος, Τυπική Απόκλιση και Συντελεστής Μεταβλητότητας των Μεταβλητών Y_j

A/A Μεταβλητές Μέσος (X̄_j) Τυπική απόκλιση (S.D.) Συντελεστής Μεταβλητότητας

1	O.T.E.	1.214,619,25	704,203,12	57,97
2	O.T.E./Εκταση	12,139,40	3,899,03	32,00
3	O.T.E./A.Π.Η.	578,779,63	444,831,50	76,00
4	Σ.Κ.Ε.	110,87	74,75	67,00
5	Εδαφος Βιοκλιματικό X (%) Σ.Κ.Ε.	30,20	26,04	86,00
6	Εδαφος Αρδευόμενο X (%) Σ.Κ.Ε.	84,15	18,34	21,00
7	Τεχνολογικός Βόθρος	5,36	2,68	60,00
8	Ε.	2,40	0,71	35,00
9	A.Π.Η.	2,40	0,71	35,00
10	M.K.	3,738,842,00	2,805,730,00	75,00
11	Κεφάλαιο Μηχανημάτων X (%) M.K.	54,61	35,52	64,00
12	M.K./Εκταση	32,150,77	16,366,32	51,00
13	Σ.Ι.Μ.Ε.	75,13	61,12	81,00
14	Σ.Ι.Μ.Ε./A.Π.Η.	35,65	33,64	94,00
15	Κεφάλαιο Μηχανημάτων/A.Π.Η.	1,377,232,25	1,418,291,25	100,00
16	Σ.Κ.Ε./A.Π.Η.	51,54	42,48	83,00
17	Μισθωτή Εργασία X (%) Ε	18,58	12,47	63,00
18	A.Π.	3,176,357,00	2,053,073,00	64,00
19	A.Π./Εκταση	29,255,79	5,137,17	18,00
20	Κ.Β./Εκταση X (%) Σ.Κ.Ε.	42,85	29,92	70,00
21	Κ.Ρ./Εκταση X (%) Σ.Κ.Ε.	38,15	31,17	81,00
22	Κ.Σ./Εκταση X (%) Σ.Κ.Ε.	15,75	18,29	110,00
23	Κ.Μ./Εκταση X (%) Σ.Κ.Ε.	2,89	8,43	266,00
24	Α.Σ.	1,970,401,25	1,402,849,00	71,00
25	Αποδόσεις X (%) Α.Σ.	11,53	7,06	58,00
26	Ενοίκια X (%) Α.Σ.	10,21	9,12	90,00
27	Μισθό X (%) Α.Σ.	28,32	15,22	54,00
28	Τόκοι X (%) Α.Σ.	6,09	4,63	83,00
29	Α.Β.Ε. X (%) Α.Σ.	63,86	11,84	18,00
30	Α.Β.Ε./Εκταση	11,229,52	2,222,75	20,00
31	Α.Β.Ε./Κ.Β./Εκταση	10,055,50	5,568,40	55,00
32	Α.Β.Ε./Κ.Ρ./Εκταση	8,593,80	4,481,62	52,00
33	Α.Β.Ε./Κ.Σ./Εκταση	3,295,97	3,292,54	99,00
34	Α.Β.Ε./Κ.Μ./Εκταση	2,122,69	4,943,53	232,00
35	A.Π.Κ.Κ.Β./Εκταση	23,087,16	12,148,27	53,00
36	A.Π.Κ.Ρ./Εκταση	20,777,55	10,993,32	52,00
37	A.Π.Κ.Σ./Εκταση	9,015,44	8,906,87	98,00
38	A.Π.Κ.Μ./Εκταση	5,166,67	11,799,38	228,00
39	A.Π.Κ.Μο./Εκταση	583,04	3,193,44	547,00
40	A.Κ.Β./Εκταση	209,33	110,20	53,00
41	A.Κ.Ρ./Εκταση	435,97	226,40	52,00
42	A.Κ.Σ./Εκταση	262,67	259,48	98,00
43	A.Κ.Μ./Εκταση	14,33	32,66	235,00
44	A.Κ.Μο./Εκταση	38,67	177,80	456,00
45	Α.Σ./A.Π.	59,35	9,71	17,00

Οι Υπολογισμοί πραγματοποιήθηκαν στον H/Y Prime της Ανωτάτης Τεχνικής Σχολής Αθηνών, μέσω του προγράμματος Factor Analysis του SPSS : Statistical Package of Social Science.

O.T.E. = Οικονομικό Τεργικό Βιομήνα, A.Π.Η. = Ανδρικά Παραγωγικά Ημερομίσθια, Σ.Κ.Ε. = Σύνολο Καλλιεργούμενων εδαφών, Ε. = Εργασία, Σύνολο Ημερομίσθιων, M.K. = Μόνη Κεφάλαιο, Σ.Ι.Μ.Ε. = Σύνολο Μηχανικών Εξοπλισμού, A.Π. = Ακρόαση Πρόσδοτος, Κ.Β. = Κάδος Βαρέκι, Κ.Ρ. = Κάδος Ρύτι, Κ.Σ. = Κάδος Σίτος, Κ.Μ. = Κάδος Μηδική (καρπός), Κ.Μο. = Κάδος Μηδική (αυτός), Α.Σ. = Άλλες Συναίκες, Α.Β.Σ. = Άλλες Βασικών Βιόων, Α. = Άδωση.

Μαθηματική διατύπωση του μοντέλου της F.A.

Οι τιμές Y_{jk} των παρατηρουμένων μεταβλητών Y_j επηρεάζονται από μια σειρά ανεξαρτήτων μεταξύ τους μεταβλητών X_i , υπόθεση που μπορεί να διατυπωθεί με τη σχέση :

$$(1) Y_{jk} = \sum \alpha_{ji} X_{ik}.$$

Για την εκτίμηση των παραμέτρων α_{ji} είναι απαραίτητο οι εξωγενείς μεταβλητές X_i να έχουν ποσοτικό περιεχόμενο. Το μέτρο της επίδρασης των εξωγενών μεταβλητών X_i , που δεν έχουν ποσοτικό περιεχόμενο, πάνω στις παρατηρούμενες ενδογενείς μεταβλητές Y_j μπορεί να εκτιμηθεί με εκείνη τη στατιστική μέθοδο, η οποία, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις δίνει εκτιμήσεις των παραμέτρων α_{ji} για τις μεταξύ των μεταβλητών σχέσεις, χωρίς να απαιτείται εκ των προτέρων ο προσδιορισμός της τιμής των εξωγενών μεταβλητών X_i . Τη δυνατότητα μιας τέτοιας εκτίμησης προσφέρει η Factor Analysis.

Από την μήτρα των στοιχείων, η οποία περιέχει τις τιμές των n μεταβλητών $Y - j, k = 1, 2, \dots, n -$ των P παρατηρήσεων - $P = 1, 2, \dots, N -$ μετασχηματίζονται οι μεταβλητές $Y :$

$$(2) Z_{jp} = \frac{Y_{jp} - \bar{Y}_j}{S_j}, \text{ όπου :}$$

$$(3) S_j = \sqrt{(Y_{jp} - \bar{Y}_j)^2 / N} = \text{διακύμανση -variance- των } Y_j.$$

Για τις μεταβλητές Y υπολογίζεται η συσχέτιση των Y_j και

των Y_k , δηλαδή η R_{jk} , τα στοιχεία της οποίας είναι :

$$(4) \quad r_{jk} = \frac{\sum(Y_{jp} - \bar{Y}_j)(Y_{kp} - \bar{Y}_k)}{\sqrt{\sum(Y_{jp} - \bar{Y}_j)^2 \cdot \sum(Y_{kp} - \bar{Y}_k)^2}}$$

ενώ για τις μετασχηματισμένες μεταβλητές z η (4) απλοποιείται στην :

$$(5) \quad r_{jk} = \frac{\sum z_{jp} \cdot z_{kp}}{\sqrt{\sum z_{jp}^2 \cdot \sum z_{kp}^2}}$$

Επειδή, όμως, οι διακυμάνσεις των μεταβλητών z ισούνται με 1, η συσχέτιση ταυτίζεται με την συνδιακύμανση -covariance-:

$$(6) \quad r_{jk} = \frac{\sum z_{jp} \cdot z_{kp}}{N} = S_{jk} = 1$$

σ' αυτή δε την περίπτωση η μήτρα συσχετίσεων R_{jk} ισοδυναμεί με την συνδιακύμανση, δηλ. με την (6)

$$(7) \quad R = ZZ'/N$$

Η $R=ZZ'/N$ αποτελεί, σε τελευταία ανάλυση, την αφετηρία για την καθαυτό F.A., κατά την έννοια ότι στο σημείο αυτό επιδιώκεται οι τιμές Z , δηλαδή τα στοιχεία της Z να διατυπωθούν σαν γραμμικοί συνδυασμοί των υποθετικών μεταβλητών X_i - factors = f_i :

$$(8) \quad z_{jp} = \alpha_{j1}f_{1p} + \alpha_{j2}f_{2p} + \dots + \alpha_{jN}f_{Np}, \text{ ή}$$

(9) $Z = A.F.$, όπου βέβαια οι μήτρες A και F δεν είναι γνωστές και πρέπει να υπολογιστούν από την Z . Αντικατάσταση της (7)

στην (9) δίνει μια σχέση μεταξύ της R και της A ως :

$$(10) R = ZZ'/N = AF \frac{(AF)'}{N} = A \frac{FF'}{N} A' = AA'$$

επειδή FF'/N έχει τον χαρακτήρα μιας συσχέτισης μεταξύ των F, στο μέτρο, όμως, που οι factors = X_i , όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη παράγραφο, δεν συσχετίζονται, δηλαδή είναι μεταξύ τους ανεξάρτητοι, η μήτρα FF' είναι ταυτοτική -identity matrix I- οπότε είναι :

$$(11) R = ZZ'/N = AIA' = AA'$$

Η τυπική διαδικασία στην F.A. για την εκτίμηση των παραμέτρων α_{ji} χαρακτηρίζεται από τις εξής φάσεις :

α. Με μια διαδικασία επανάληψης -Iteration Procedure- βάσει της

(7) $R = ZZ'/N$ προκύπτουν εκτιμήσεις των α_{ji} , των οποίων το τετράγωνο α^2_{ji} εκφράζει το ποσοστό της διακύμανσης των αντιστοιχών Y_j , που οφείλεται στην επίδραση των παραγόντων F_i , ενώ το άθροισμα αυτών : $\sum \alpha^2_{ji} = h^2_j$, δηλαδή η κοινή διακύμανση -Communality- εκφράζει το ποσοστό της διακύμανσης μιας Y_j , που προκαλείται από τους παράγοντες F_i .

β. Περιστροφή -Rotation- της μήτρας A με την διαδικασία της ορθογώνιας περιστροφής -Varimax διαδικασία- για βελτίωση του περιεχομένου της ερμηνείας του αποτελέσματος της F.A.

γ. Ταυτοποίηση -Identification-, δηλαδή χαρακτηρισμό των επιδρώντων παραγόντων F_i βάσει της περιστραφείσας μήτρας των α_{ji} . Το τετράγωνο μιας παραμέτρου α_{ji} , δηλαδή η α^2_{ji} , που εκφράζει το ποσοστό της διακύμανσης της Y_j , που ερμηνεύεται

από τη διακύμανση ενός F_i , δίνει πληροφορίες για τον προσδιορισμό της ταυτότητας, από άποψη περιεχομένου, των διαφόρων F_i . Έτσι, σε μια στήλη της μήτρας των a_{ji}^2 του παράγοντα F_i , η μεταβλητή Y_j με την μεγαλύτερη τιμή a_{ji}^2 θεωρείται σαν πιο κατάλληλη για την ταυτοποίηση του αντίστοιχου παράγοντα F_i .

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

Α. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1. Βιογραφικά στοιχεία αρχηγού και μελών αγροτικής οικογένειας

Β. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

1. Έγγειος δομή

2. Ετήσιες δαπάνες για ενοικίαση γής

3. Διάρθρωση ζωικού κεφαλαίου

4. Διατροφή

5. Μηχανολογικός εξοπλισμός

6. Λιπάσματα, φυτοφάρμακα, σπόροι, φάρμακα ζώων

7. Γεωργικές κατασκευές

8. Εμπορία

Γ. ΓΕΩΡΓΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

1. Ιδιοκατανάλωση

2. Ενδιάμεσες καταναλώσεις προϊόντων παραγομένων στην εκμετάλλευση

3. Ενδιάμεσες καταναλώσεις εισροών που αγοράζονται

4. Άλλες μεταβλητές ή μη χρηματικές δαπάνες

5. Αποδόσεις, παραγωγή και εισπράξεις

6. Επιδοτήσεις

7. Εκτίμηση περιουσιακών στοιχείων

8. Απασχόληση

A. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1. Βιόγραφικά στοιχεία αρχηγού και μελών αγροτικής οικογένειας

α. Ηλικία, φύλο, εκπαίδευση, απασχόληση, καταγωγή, οικογενειακή δομή

	Ηλικία		Εκπαίδευση		Απασχόληση		Οικογενειακή	
	Α	Γ	Γεν.	Ειδ.	Κύρ.	Δευτ.	Δομή	Καταγωγή
Αρχηγός								
Μέλη Α								
" Β								
" Γ								
" Δ								
" Ε								
" Ζ								
" Η								

β. Χρονολογία γάμου

γ. Μετανάστευση, παλιννόστηση

Μέλος	Έτος Αν.Επ.	Τόπος Μετανάστευσης	Απασχόληση		
			Πριν Αναχωρ.	Μετανάστευση	Μετά επιστροφή

δ. Λόγος(οι) μετανάστευσης και παλιννόστησης

B. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ

1. Έγγειος δομή και διάρθρωση παραγωγής

- α. Πόσα στρέμματα καλλιεργήσιμης έκτασης έχεις
- Πόσα στρέμματα από την έκταση αυτή καλλιεργείς σήμερα
 - Δεν καλλιεργείς όλη την έκταση ; γιατί :

Δεν έχεις τα μέσα

Λείπουν εργατικά χέρια

Δεν υπάρχει δρόμος

Είναι ακατάλληλη

- Η έκταση που δεν καλλιεργείς χρησιμοποιείται :

Σαν βοσκότοπος

Μένει αχρησιμοποίητη

- β. Η έκταση που καλλιεργείς είναι όλη δική σου ΝΑΙ . . . ΟΧΙ . . .

- Πόσα στρέμματα ενοικιάζεις από :

Μόνιμους κατοίκους του χωριού

Μη μόνιμους

- Πόσα στρέμματα σου έχουν παραχωρηθεί για καλλιέργεια ή βοσκή από συγγενείς σου ή τρίτους :

Για καλλιέργεια

Για βοσκή

- Πόσα στρέμματα έχεις πάρει μισακάρικα

γ. Η έκταση που καλλιεργείς σε πόσα τεμάχια χωρίζεται

- Τι μέγεθος έχουν τα τεμάχια αυτά και σε τι απόσταση βρίσκονται από το χωριό:

Τεμάχιο	Στρέμματα	χιλιόμετρα
" Α		
" Β		
" Γ		
" Δ		
" Ε		
" Ζ		
" Η		
" Θ		

- Ποια από τα τεμάχια αυτά συνδέονται ή είναι κοντά σε αγροτικό δρόμο

δ. Διάρθρωση καλλιεργειών, Ξηρικές-ποτιστικές

ΕΙΔΟΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑΣ	ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ	ΞΗΡΙΚΗ	ΠΟΤΙΣΤΙΚΗ
Σιτάρι
Κριθάρι
Καλαμπόκι
Μηδική
Βαμβάκι
Όρυζα

2. Ετήσιες δαπάνες για ενοίκιαση γής

Ενοικιαζόμενη έκταση στρ.	Ενοίκιο (δρχ./στρ.)	Συνολική δαπάνη (δρχ.)
Ποτιστικά :		
Ξηρικά :		

3. Διάρθρωση ζωϊκού κεφαλαίου

Ζωϊκό κεφάλαιο	Αρχή έτους (αριθμός ζώων)	Τέλος έτους (αριθμός ζώων)	Μεταβολή στο κεφαλαιουχικό απόθεμα	Αξία ζωϊκού κεφαλ. (δρχ.)	
				Αρχή	Τέλος
<u>Βοοειδή</u>					
Συνολικός αριθμός :					
εκ των οποίων					
εγχωρίων φυλών (ποιες) :					
ημιβελτιωμένα :					
βελτιωμένα :					
ξένες φυλές (ποιες) :					
<u>Πρόβατα</u>					
Συνολικός αριθμός :					
εκ των οποίων					
εγχωρίων φυλών :					
ημιβελτιωμένα :					
βελτιωμένα :					
ξένες φυλές (ποιες) :					
<u>Αίγες</u>					
Συνολικός αριθμός :					
εκ των οποίων					
εγχώρια (ποιες) :					
ημιβελτιωμένα :					
βελτιωμένα :					
ξένες φυλές :					
<u>Χοίροι</u>					
Συνολικός αριθμός :					
εγχώρια φυλή :					
ημιβελτιωμένοι :					
βελτιωμένοι :					
ξένες φυλές :					

Ζωικό κεφάλαιο	Αρχή έτους (αριθμός ζώων)	Τέλος έτους (αριθμός ζώων)	Μεταβολή στο κεφαλαιουχικό απόθεμα	Ζωικό κεφάλαιο (δρχ.)	
				Αρχή	Τέλος
<u>Πουλερικά</u>					
Συνολικός αριθμός :					
εγχώρια :					
ξένες φυλές :					
<u>Κουνέλια</u>					
Συνολικός αριθμός :					
<u>Μελίσσια</u>					
Συνολικός αριθμός κυψελών :					
εγχώριες κυψέλες :					
ευρωπαϊκές " :					

4. Διατροφή ζώων (αιγοπρόβατα)

α. Σύστημα εκτροφής

α₁. Εκτατικό σύστημα :.....

.....

α₂. Ημιεντατικό σύστημα:

.....

α₃. Σύστημα διατροφής με άφθονες χονδροειδείς ζωοτροφές:

.....

α₄. Εντατικό σύστημα :.....

.....

β. Συμπληρωματική διατροφή

β₁. Χονδροειδείς ζωοτροφές

<u>Είδος Χ.Ζ.</u>	<u>Ποσότητα</u>	<u>Τιμή/kg</u>	<u>Αξία (δρχ.)</u>
- Άχυρο Σίτου ή Κριθής
- Μηδική (χόρτο)
- Βίκος (χόρτο)
- Χόρτο λειμώνα
-
-
-
-
<u>Σύνολο</u>	<u>.....</u>	<u>.....</u>	<u>.....</u>

β₂. Συμπυκνωμένες ζωοτροφές

<u>Σκοπός χορηγήσεως</u>	<u>Ποσότητα</u>	<u>Τιμή/κγ</u>	<u>.Αξία(δρχ</u>
- Για Συντήρηση (Σ)
- Για Κυοφορία (Κ)
- Για Γαλακτο- παραγωγή (Γ)
- Για αρνιά ανα- παραγωγής (Α)
- Για πάχυνση αρνιών (Π)
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Σύνολο

β₃. Είδος και αναλογία συμπυκνωμένων ζωοτροφών

Συντηρήσεως

Είδος Σ.Ζ. Αναλογία %

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

λακτοπαραγωγής

Είδος Σ.Ζ. Αναλογία %

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Κυοφορίας

Είδος Σ.Ζ. Αναλογία %

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Αρνιών αναπαραγωγής

Είδος Σ.Ζ. Αναλογία %

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

. Παχύνσεως αρνιών

Είδος Σ.Ζ.

Αναλογία %

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. Μηχανολογικός εξοπλισμός

5.1. Διαθέτεις δικά σου μηχανήματα ή εργαλεία

Κατηγορίες μηχανημάτων ή εργαλείων	Αριθμός μηχανη- μάτων και εργα- λείων	Συνολική ιππο- δύναμη	Συνολική σημερι- νή αξία (δρχ.)	Τιμή αγοράς (αρχική αξία) (δρχ.)	Ηλικία	Πρόσθεση αγο- ρής (φορέας)
<p><u>Αυτοκινούμενα</u></p> <p>Ελκυστήρες</p> <ul style="list-style-type: none"> -Μονοαξονικοί -Διαξονικοί <p>Αντλητικά Συγκροτήματα</p> <ul style="list-style-type: none"> - Βενζινοκίνητα -Πετρελαιοκίνητα -Ηλεκτροκίνητα <p>Συγκροτήματα τεχνητής βροχής</p> <p>Θεριζοαλωνιστικές</p> <p>Απλές θεριστικές</p> <p>Αλωνιστικές μηχανές</p> <p>Χορτοκοπτικές</p> <p>Σπρωτικές μηχανές σιτηρών</p> <p>Μηχανές σιτοδιαλογής</p> <p>Σωλήνες αρδεύσεως</p> <p>Μηχανοκίνητοι ψεκαστήρες</p> <p> " θειωτήρες</p> <p> " φρέζες</p> <p>Άλλα μηχανήματα</p> <p>Αυτοκίνητα</p> <ul style="list-style-type: none"> -αγροτικό -επιβατικό 						

Κατηγορίες μηχανημάτων ή εργαλείων	Αριθμός μηχανη- μάτων & εργα- λείων	Συνολική ιπποδύναμη	Συνολική σημε- ρινή αξία (δρχ.)	Τιμή αγοράς (αρχική αξία) (δρχ.)	Ηλικία	Προέλευση αγο- ράς (φορέας)
<p><u>Παρελκόμενα</u></p> <p>Πλατφόρμες - Ρυμούλκες Απλές χορτοσυλλεκτικές Λιπασματοδιανομείς Σπαρτικές μηχανές Άροτρα Αλυσοπρίονα Άλλα παρελκόμενα</p> <p><u>Εργαλεία</u></p> <p>Άροτρο - Σιδερένιο - Ξύλινο Τσάπες Αξίνες Σκαλιστήρια Δρεπάνια Σάκκοι Φτιάρια Είδη ζεύξεως Λοστοί Καλάθια Δίκρανα Τσουγκράνες Διάφορα Αμελκτική μηχανή Σφυρόμυλο Αναμικτήρας Ζωοτροφών</p>						

5.2. Υπολογισμός δαπάνης καταναλισκόμενης ενέργειας για τη λειτουργία ιδιόκτητων γεωργικών μηχανημάτων και την κάλυψη άλλων αναγκών σχετιζομένων με την παραγωγική διαδικασία (σε δρχ.)

Είδος μηχανήματος	Είδος Εργασίας	Καύσιμα					Λιπαντικά	Ρεύμα kwtt	Συνολική δαπάνη δρχ.
		Βενζίνη lit	Πετρέλαιο lit	LPG	Φιάλες Καυσόξυλα m ³				
	Οργώματα								
	Σβαρνίσματα								
	Θερισμός								
	Αλώνισμα								
	Ψεκασμός								
	Άρδευση								
								
	Φωτισμός μονάδας								
	Κίνηση αυτοκινήτου								
	Κίνηση Αμελκτικής μηχανής								
	Επεξεργασία Γάλακτος								
	Μαγειρική								
	Θέρμανση νερού για πρόβατα								
	Θέρμανση νεογέννητων αμνών								
	Θέρμανση κτηνοτρόφου								
								

5.3. Ποια είναι η ετήσια δαπάνη για την επισκευή και συντήρηση των μηχανημάτων.

Είδος Μηχανήματος

Δαπάνη

α.

β.

γ.

δ.

ε.

στ.

5.4. Ποια είναι η ετήσια δαπάνη για την ενοικίαση μηχανημάτων.

Είδος μηχανήματος	Είδος εργασίας	Ημέρες ή ώρες απασχόλησης	Ετήσια δαπάνη	Καύσιμα
α.				
β.				
γ.				
δ.				
.				
.				
.				
.				

6. Λιπάσματα, φυτοφάρμακα, Σπόροι, Φάρμακα ζώων

α. Χρησιμοποιείς λιπάσματα σ'όλες τις καλλιέργειες

Ναί Οχι

- Σε ποιες καλλιέργειες δεν χρησιμοποιείς λιπάσματα

.....

β. Χρησιμοποιείς φυτοφάρμακα σ'όλες τις καλλιέργειες

Ναί Οχι

γ. Οι σπόροι που χρησιμοποιείς προέρχονται από:

Δ.ική σου παραγωγή

ΚΥΔΕΠ, Συνεταιρισμό

Εμπόριο (Βελτιωμένοι)

δ. Χρησιμοποιείς φάρμακα για τα ζώα

Ναί Οχι

7. Γεωργικές κατασκευές

α. Διαθέτεις σταύλο αποθήκη

Έτος κατασκευής σταύλου αποθήκης

Επιφάνεια σταύλου αποθήκης

Τρόποι κατασκευής: Πρόχειρος

Πρότυπος

Γ. ΓΕΩΡΓΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

1. Ιδιοκατανάλωση

Τι ποσότητες καταναλίσκεις σ' ένα χρόνο από τα προϊόντα που παράγεις;

	Χλγ.	Τιμή παραγωγού (δοχ./χλγ.)	Χρηματική αξία (δοχ.)
Κρέας αρνίσιο			
" κασικίσιο			
" βοδινό			
" χοιρινό			
" πουλερικών			
" κουνελιών			
Γάλα προβάτων			
" αιγών			
Τυρί			
Αυγά			
Μέλι			
Κερί			
Καυσόξυλα			
Σιτάρι για ψωμί			
Λαχανικά			
Φρούτα			
Ξηροί καρποί			
Πατάτα			
.....			
.....			
.....			
.....			

2. Ενδιάμεσες καταναλώσεις προϊόντων που παράγονται στην εκμετάλλευση

α. Τι ποσότητες ζωοτροφών παράγεις το χρόνο

	Χλγ.	Τιμή παραγωγού (δρχ./χλγ.)	Χρηματική αξία(δ/χ)
Καλαμπόκι			
Κριθάρι για καρπό			
" για σανό			
" για γρασίδι			
Μηδική			
Βίκος για καρπό			
" για σανό			
Βρώμη για καρπό			
" για σανό			
Σανός χόρτου (από κοφτολίβαδο)			
.....			
.....			
.....			

β. Τι ποσότητες σπόρων χρησιμοποιείς από την παραγωγή σου

Είδος	Χλγ.	Τιμή αγοράς (δρχ./χλγ.)	Χρηματική δαπάνη (δρχ./χλγ.)
Σιτάρι			
Κριθάρι			
Βρώμη			
Βίκος			
Καλαμπόκι			
Τριφύλλι			
Βαμβάκι			
Ώρυza			
.....			
.....			

3. Ενδιάμεσες καταναλώσεις εισροών που αγοράζονται

α. Τι ποσότητες ζωοτροφών αγοράζεις το χρόνο και τι τιμές πληρώνεις

Είδος	Χλγρ.	Τιμή (δρ./χ)	Χρηματική δαπάνη (δρχ.)	Φορέας αγοράς
Καλαμπόκι				
Κριθάρι				
Βίκος				
Σάνος μηδικής				
Βρώμη				
Βαμβακόπιττα				
Φυράματα				
Βιταμίνες				
.....				
.....				
.....				

β. Τι ποσότητες σπόρων αγοράζεις το χρόνο και τι τιμές πληρώνεις

Είδος	Χλγρ.	Τιμή (δρ/χ)	Χρηματική δαπάνη (δρχ.)	Φορέας αγοράς
Σιτάρι				
Κριθάρι				
Βρώμη				
Βίκος				
Καλαμπόκι				
Τριφύλλι				
Βαμβάκι				
Όρυζα				
.....				
.....				

γ. Είδη, Ποσότητες και καταβαλλόμενη δαπάνη για λιπάσματα το χρόνο

Είδος λιπάσματος	Ποσότητα (χλγ)	Δαπάνη (δρχ)	Φορέας Αγοράς	Καλλιεργούμενο είδος
1.				
2.				
3.				
4.				

δ. Είδη, ποσότητες και καταβαλλόμενη δαπάνη για φυτοφάρμακα το χρόνο

Είδος φυτοφαρμάκου	Ποσότητα (χλγ.)	Δαπάνη (δρχ.)	Φορέας Αγοράς	Καλλιεργούμενο είδος
1.				
2.				
3.				
4.				

ε. Ποιες είναι οι ετήσιες δαπάνες για την αγορά υπηρεσιών

Είδος υπηρεσιών	Δαπάνη (δρχ.)
1. Αμοιβή κτηνίατρου	
2. Αμοιβή μηχανικού	
3. " υδραυλικού	
4. " ηλεκτρολόγου	
5. " μαραγκού	
6. " κτίστη και άλλων οικοδομικών επαγγελματιών	
7. " άλλων τεχνιτών	

στ. Ποια είναι η δανειακή κατάσταση της εκμετάλλευσης και για ποιο σκοπό έγινε το δάνειο

	Υψος (δρ)	Σκοπός	Έτη δαν.	Επιτόκιο (%)
1. Δάνεια από Α.Τ.Ε. - Βραχυπρόθεσμα - Μεσομακροπρόθεσμα				
2. Δάνεια από τρίτους				
3. Επιβαρύνσεις από οφειλές προς την Α.Τ.Ε. - Κεφάλαιο - Τόκοι				
4. Καταβολές προς την Α.Τ.Ε.				
5. Επιβαρύνσεις από οφειλές προς τρίτους - Κεφάλαιο - Τόκοι				
6. Καταβολές προς τρίτους				

4. Άλλες μεταβλητές ή μη χρηματικές δαπάνες που καταβάλλονται σε τρίτους εκτός της μισθωτής εργασίας, που σχετίζονται με την παραγωγική διαδικασία, όπως π.χ. τα μεταφορικά τελικών προϊόντων που διατίθενται από τον παραγωγό από τον τόπο της παραγωγής στον τόπο της κατανάλωσης, καθώς και το κόστος μεταφοράς των γεωργικών εισροών (π.χ. λιπάσματα ή ζωοτροφές κ.ά., που μεταφέρονται από το χωριό ή από τη γειτονική πόλη στα κτήματα) που δεν περιλαμβάνονται στις τιμές πώλησης ή αγοράς.

4.1. Ποια είναι η ετήσια συνολική χρηματική δαπάνη για μεταφορά προϊόντων στην αγορά (σε δρχ.)

φυτικής παραγωγής	
ζωϊκής παραγωγής	

4.2. Ποια είναι η ετήσια συνολική χρηματική δαπάνη για μεταφορά γεωργικών εισροών

Είδος εισροής	Δαπάνη μεταφοράς (δρχ.)
1.	
2.	
3.	

4.3. Πληρωμές σε είδος

- α.
- β.
- γ.

4.4. Δαπάνες αρδεύσεως

4.5. Φόροι και τέλη της οικογένειας και της εκμετάλλευσης

- Φόρος εισοδήματος
- Φόρος πωλουμένων ειδών
- Φόρος μεταβιβάσεων ακινήτων
- Φόρος αυτοκινήτου
- Φόρος κληρονομιάς
- Άλλοι φόροι
- Κοινοτικά και Δημοτικά τέλη
- Αξία εργασίας που προσφέρθη-
κε στην Κοινότητα

5. Αποδόσεις, παραγωγή και εισπράξεις

Ποιές είναι οι αποδόσεις σε ζωικά και φυτικά προϊόντα, οι συνολικές ποσότητες που πωλήθηκαν το χρόνο (στο χωριό και έξω από αυτό) και οι τιμές που έλαβε ο παραγωγός

5.1. Αποδόσεις (ετήσιες)

<u>Προϊόντα ζωικής προέλευσης</u>	<u>Μ.Ο. κοπαδιού</u>
Αριθ. μόσχων/αγελάδα
" χοιριδίων/χοιρομητέρα
" κουνελιών/κουνέλα
" αυγών/όρνιθα
Χλγ. μελιού/κυψέλη
" κεριού/κυψέλη
<u>Προϊόντα φυτικής προέλευσης</u>	
Σιτάρι σκληρό
" μαλακό
Καλαμπόκι
Σανός μηδικής
Όρυζα
Κριθάρι
Βίκος
Βαμβάκι

5.2. Ποσότητες που πωλήθηκαν και τιμές που έλαβε ο παραγωγός

Είδος προϊόντος	Ποσότητα (χλγ)	Τιμές [†] (δρ/χλ)	Ακαθάριστη πρό- σοδος (δρχ)
<p>α. <u>Ζωϊκή παραγωγή</u></p> <p>Κρέας αρνιών κάτω του έτους Κρέας κατσικιών κάτω του έτους Κρέας μοσχαριών 1-2 ετών Κρέας χοιριδίων μέχρι 6 μηνών Κρέας ζυγουριών και προβάτων Κρέας βιτουλιών και αιγών Κρέας χοίρων άνω των 6 μηνών Κρέας κουνελιών Κρέας πουλερικών Γάλα προβάτων Γάλα αυγών Τυρί μαλακό Μυζήθρα Δέρματα μικρών ζώων Δέρματα μεγάλων ζώων Μαλλί προβάτων Τρίχες αιγών Μέλι Κερί Αυγά Άλλα προϊόντα</p>			

[†] Η τιμή του κρέατος δίδεται συνήθως κατά χλγ. ζώντος βάρους. Σε αντίθετη περίπτωση να σημειωθεί ότι η τιμή αντιστοιχεί σε καθαρό βάρος κρέατος.

Είδος προϊόντος	Ποσότητα (χλγ)	Τιμές (δρ/χλγ)	Ακαθάριστη πρό- σοδος (δρχ.)
<u>β. Φυτική παραγωγή</u> Σιτάρι σκληρό Σιτάρι μαλακό Κριθάρι Καλαμπόκι Πατάτα Σανός μηδικής Όρυζα Βίκος Βαμβάκι Ελιές <u>γ. Χειροτεχνία</u> Υφαντά Άλλα προϊόντα			

5.3.Χρησιμοποίηση του μηχανολογικού εξοπλισμού και των εγγείων βελτι-
ώσεων.

Βαθμός χρησιμοποίησης	Μηχανολογικός εξοπλισμός	Έγχειρες βελτιώσεις
Δεν χρησιμοποιείται πλήρως		
Χρησιμοποιείται πλήρως		
Υπερχρησιμοποιείται		

6. Επιδότησεις

Ποιο είναι το συνολικό ύψος των επιδοτήσεων* που έλαβες αυτή τη χρονιά

Επιδότηση για ζώα	Σύνολο(δρχ.)
Ανά ζωϊκή μονάδα Ανά κεφαλή, για αγελάδες κρεατοπαραγωγής Ανά γέννηση μόσχου Για διατήρηση μόσχου πέραν των 6 μηνών Επιδότηση τιμής κρέατος Για αρνιά που σφάζονται μετά τους 2 μήνες Επιδότηση χοιρινού	
Επιδότηση ανά χιλ. ή ανά στρέμμα παραγόμενου προϊόντος	
Καλαμπόκι Σιτάρι Μηδική	

* Αν χορηγούνται κι άλλου είδους επιδοτήσεις (π.χ. στις γεωργικές εισροές) αλλά δεν είναι ενσωματωμένες στις τιμές πρέπει να καταχωρηθούν.

7. Εκτίμηση περιουσιακών στοιχείων*

7.1. Γη

Ποιος είναι ο συνολικός αριθμός, το μέγεθος κάθε αγροτεμαχίου και η ανά μονάδα στρέμματος τιμή (σε δρχ.) της γης.

Αγροτεμάχια	Αριθμός στρεμμάτων	Τιμή Ξηρικού στρέμματος	Τιμή ποτιστικού στρέμματος	Σημερινή αξία τεμαχίου	Χρονολογία κτήσεως αγροτεμαχίου
Αγροτεμάχιο Α					
Β					
Γ					
Δ					
Ε					
ΣΤ					
Ζ					
Η					
Θ					

* Γίνεται κατά προσέγγιση αφού δεν τηρούνται λογιστικά βιβλία.

7.2. Από την ενδεχόμενη αύξηση του αποθέματος του ζωϊκού κεφαλαίου, τι μέρος οφείλεται σε αγορές (π.χ. ζώων για πάχυνση, κυψελών κλπ.)

Είδος ζώων	Συνολικός αριθμός	Αξία (δρχ.)
Αγορά μόσχων για πάχυνση		
" αγελάδων		
" αρνιών		
" προβατίνων		
" εριφίων		
" αιγών		
" χοιριδίων		
" χοιρομητέρων		
" κουνελιών		
" πουλερικών		
"		

Ζώα εργασίας	Αρχή έτους	Τέλος έτους	Μεταβολή	Αξία (δρχ.)
Συνολικός αριθμός				
Άλογα				
Μουλάρια				
Γαϊδούρια				

7.3. Επενδύσεις της εκμετάλλευσης. Είδος και αξία (σε δρχ.).

Είδος επενδύσεων	Αξία επενδύσεων κατά τα δύο προηγούμενα χρόνια	Αξία επενδύσεων κατά την τρέχουσα περίοδο	Αξία επενδύσεων προβλεπομένων για τα 2 επόμενα χρόνια
1. Ασκεπής γη			
2. Φυτείες			
3. Έγχειρες Βελτιώσεις και γεωργικά κτίσματα			
4. Μηχανήματα και εργαλεία			
5. Ζώα			
6.			

8. Απασχόληση

α. Πόσα ημερομίσθια πραγματοποιείς κατά τη διάρκεια του έτους και πόσα τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς σου στην εκμετάλλευση πώς αυτά κατανέμονται στις 4 εποχές του έτους (οι απαντήσεις καταχωρούνται στη στήλη α).

Είδος καλλιεργητικής εργασίας-Περιποίηση των ζώων	Φθινόπωρο				Χειμώνας				Άνοιξη				Θέρος			
	1*		2*		1		2		1		2		1		2	
	α	β	α	β	α	β	α	β	α	β	α	β	α	β	α	β
Διασκόρπιση λιπάσματος																
Όργωμα																
Σπορά																
Θερισμός																
Αλωνισμός																
Κοπές σανού																
Μεταφορές																
Σκαλίσματα																
Ψεκασμοί																
.....																
.....																
.....																
.....																
Επίβλεψη ζώων-βόσκηση																
Άμελγμα																
Τυροκόμηση																
Μεταφορά γάλακτος																
Μεταφορά ζωοτροφών																
.....																
.....																
.....																
.....																

β. Πόσα ημερομίσθια πληρώνεις κατά τη διάρκεια του έτους για γεωργικές εργασίες και πώς αυτά κατανέμονται (να καταχωρηθεί στη στήλη β του προηγούμενου πίνακα)

γ. Ποια είναι η τιμή του γεωργικού ημερομισθίου που πληρώνειςδρχ.

1* Περιλαμβάνει την εργασία που γίνεται με γεωργικά μηχανήματα, τις μεταφορές με το αγροτικό αυτοκίνητο κλπ.

2* Περιλαμβάνει αμιγώς εργασία που γίνεται άνευ γεωργικών μηχανημάτων ή άλλων βοηθητικών μέσων μεταφοράς κλπ., εκτός των ζώων.

δ. Ετήσια δαπάνη εργασίας (σε δρχ.)

	Αριθμός ημερομισθίων	Τιμή ημερομισθίου	Δαπάνη
Οικογενειακή εργασία			
Μισθωτή εργασία			
Συνολική δαπάνη			

ε. Πόσα ημερομίσθια πραγματοποιείς εσύ και τα μέλη της οικογένειάς σου σε εξωγεωργική απασχόληση το χρόνο και ποιες είναι οι συνολικές αποδοχές (της οικογένειας) απ'αυτές τις δραστηριότητες

Είδος δραστηριότητας	A	B	Γ	Αποδοχές (δρ)		
	Αριθμός ημερομισθίων σε δική σου εξωγεωργική δραστηριότητα	Αριθμός ημερομισθίων σε ξένη εξωγεωργική δραστηριότητα	Αριθμός ημερομισθίων σε ξένη γεωργική εκμετάλλευση	A*	B	Γ
Παντοπώλης						
Καφεπώλης						
Οικοδόμος						
Υδραυλικός						
Ξυλουργός						
Ταβερνιάσης						
.....						
.....						

* Περιλαμβάνει το σύνολο των αποδοχών που απορρέουν από αυτή τη δραστηριότητα (όχι μόνο το εισόδημα εργασίας).



Άλλες πηγές εισοδήματος

	Μηνιαίες αποδοχές (δρχ.)	Ετήσιο εισόδημα (δρχ.)
1. Από σύνταξη Ο.Γ.Α.		
2. " " Τ.Ε.Β.Ε.		
3. " " Δημοσίου		
4. Άλλες συντάξεις		
5. Εμβάσματα		
6.		
ΣΥΝΟΛΟ		

ζ. Ποια θεωρείς ως κύρια δραστηριότητά σου και γιατί

.....

ζ₁. πραγματοποιείς το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματος

ζ₂. αφιερώνεις το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου σου

ζ₃. δεν έχεις άλλη εναλλακτική λύση

ζ₄. σου αρέσει το επάγγελμά σου

ζ₅.

.....